VOGUL NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY.

I. KÖTET.

REGÉK ÉS ÉNEKEK

A VILÁG TEREMTÉSÉRŐL

[illegible]

[illegible] NÉPKÖLTÉSI [illegible]

[illegible]

MUNKÁCSI BERNÁT

[illegible]

BUDAPEST.

VOGUL NÉPKÖLTÉSI GYÜJTEMÉNY.
I. KÖTET.

REGÉK ÉS ÉNEKEK A VILÁG TEREMTÉSÉRŐL.

★

VOGUL SZÖVEGEK ÉS FORDITÁSAIK
TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOKKAL.

BEVEZETÉSÜL

A VOGULOK NÉPKÖLTÉSE S ŐSI HITVILÁGA.

SAJÁT GYÜJTÉSE S REGULY ANTAL HAGYATÉKA ALAPJÁN

KÖZZÉTESZI

MUNKÁCSI BERNÁT
A M. T. AKADÉMIA L. TAGJA.

A RÖKK SZILÁRD-ALAPITVÁNY SEGITSÉGÉVEL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST.
1892—1902.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

Bevezetés.

I.

A vogul-osztják népköltés irodalma.

II.

A vogul népköltés általános tartalmi és alaki sajátságai.

III.

A vogul nép ősi hitvilága.

Történeti tudósítások.

Lélekhit és halottak tisztelete.

Lap

A vogul hitrege főbb alakjai.

1. Az Égatya: *Numi-Tārėm.*

2. A Földanya: *Mā-āŋkw.*

Vogul szövegek és fordításaik.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok.

BEVEZETÉS.

I.

A vogul-osztják népköltés irodalma.

Jelentőségében és körében hatalmasan gyarapodva fejlődik századunk kutató törekvéseinek legifjabb vívmánya, a néptudomány. Az anyag, mely a vizsgálat e terén még pár évtized előtt minden felötlő tanulság nélkül legfeljebb csak rendszeres összeállításra és leírásra tetszett alkalmatosnak, kiváló érdeket nyert a történeti és összehasonlító módszer alkalmazásával, amennyiben általa hasonlóan a kövületek szervi maradványaihoz, régi korok eseményeinek, szellemi életének és műveltségi áramlatainak lenyomatai váltak a folklore tárgyain felismerhetőkké, melyek az egyes fajok és ethnikai csoportok egykori történetére nézve ép oly ékesen szóló vallomásokat tartalmaznak, mint a régészeti leletek és okiratok. Azon műveletek, melyek az őstörténet szolgálatában oly jeles sikerrel értékesíthették a nyelvtudomány anyagát és eredményeit, hasonló sikerekhez vezettek a nép gondolkodását és érzelemvilágát tükröző egyéb jelenségekre való alkalmazásukban is s a mellett, hogy rendkívül kibővítették s részleteiben megvilágították a kulturnemzetek úgynevezett præhistorikus korainak ismeretkörét, történetet adtak azon kevésbé előhaladott népeknek is, melyeket, mivel jelentős szerepük az emberiség sorsának alakulatára nem kínálkozott, eddigelé történetnélkülieknek szoktunk tekinteni. — Örömmel tapasztalhatjuk, hogy a nemzetünk hajdankora iránt újabban föllendült érdeklődés létre hívta hazánkban is a néptudomány ily irányú művelését s egyre gyarapodnak azon munkálatok, melyek különösen a népies foglalkozások, építkezés, ruházat, ornamentika, hiedelmek, szokások és a népköltés anyagával veszik czélba ősisé-

günk homályos rétegeinek megvilágítását. Gondviselésszerű esemény, hogy éppen egyidejűleg e tudományos mozgalommal, oly kincsesbánya nyílott meg a tőle megindított búvárlatok számára, mint azon népnek hagyományos költészete, melynek nyelvét a mienkhez legközelebb álló rokonnak igazolja a tudomány. A vogul népköltészetnek minden ízükben sajátos, eredeti, s főtömegükben a vallásos kegyelettől szentté avatott, rég letünt korokból származó alkotásai, mint az összehasonlítások anyagának becses és dús forrásai, ugyanazon szolgálatot vannak hivatva teljesíteni a magyar folklorenak és őstörténetnek, mint nyelvük a magyar nyelvtudománynak. A társadalmi életnek azon képei, melyek a vogul hősi énekekben és regékben, a medve- s egyéb vadászénekekben elénk tárúlnak; a mithikus fogalmak és vallásos szertartások, melyek az istenek himnuszaiban, idéző igéiben s a világteremtési mondákban rajzolódnak: mind oly viszonyoknak és szellemi állapotoknak kifejezései, melyek a kétségtelen ethnikai kapcsolatból folyólag valamikor a mi népünktől sem lehettek idegenek s igen alkalmasak arra, hogy kellő kritikával használva saját ősmultunkra vonhassunk belőlük következtetéseket. Különösen emeli e szájhagyományok értékét azon körülmény, hogy a nép, melynek lelki világából fakadtak, jóformán még ma sem hagyta el azon kezdetleges műveltségi fokot, melynek talaján ama költői alkotások termettek; minélfogva tanulságaik félre nem érthető, teljes világossággal jelentkeznek s nem kényszerítik a kutatót arra, hogy különös magyarázatok és analogiák révén előbb lefejtegesse róluk az újabb műveltségi rétegek járulékelemeinek burkát, a mint ezt fejlettebb népek hasonló természetű szellemi termékein tapasztalni szoktuk. E tekintetben uralvidéki rokonaink népköltészete egyedül áll a maga nemében az összes altaji népek közt s becsesebb, mint akár a híres finn népköltészet is, mely, bár művésziessége sokkalta nagyobb, egészében előhaladottabb műveltségi viszonyok szülötte s nem egy alkatrészében mutatja az idegen hatás nyomait. Azonban saját fajunkén kívül kiváló hasznát láthatja a vogul népköltésben foglalt régészeti anyagnak az emberiség általános ős- és műveltségtörténete is, melynek számtalan kérdése nyerhet innen támogató s fölvilágosító adatot, sokszor útbaigazítást. Itt van alkalmunk szemlélni, hogy minő kezdetekből fejlődik a népeposz, minő elemi alakjai lehetnek a versművészetnek, hová vezet a drámai

előadások múltja, mint állanak egymás mellett vallásos és mithikai képzetek eredetibb s fejlettebb alakulatokban s mint bontakozik ki bennük néha egész története ily fogalmaknak; itt találjuk valóságos tárházát a primitiv társadalmi élet érdekesnél érdekesebb rajzainak, a nőrablás, emberáldozat, földházak, csontnyilak, vesszőhálók, ősi hadviselés és jogszokások emlékeinek. Méltán tarthatnak mindezeknél fogva számot a följegyzett vogul nyelvkincsek a tudományos világ figyelmére és tanulmányára különösen nálunk, kik bennük mintegy emlékadományát, ereklyéjét örököltük egy az élők sorából immár kivesző rokon népfajnak, melynek erényeinél és tehetségeinél fogva bizonyára dicsőbb is lehetett volna pályafutása az emberiség történetében, ha ebben mostoha politikai és földrajzi körülményei nem akadályozzák.

Az első író, ki a vogulok és osztjákok énektudományáról említést tesz: NOVICZKIJ GYÖRGY, az a férfiú, ki LESCSINSZKIJ FILOFEJ metropolita kíséretében közreműködve a vogulok és osztjákok ellen a múlt század elején (1712—15.) intézett hittérítő hadjáratokban, megírta ezek történetét s velük kapcsolatosan e népek ősi hiedelmeit és szokásait.[1]) Ez utóbbiak során utal arra, hogy az áldozati szertartások alkalmával, mielőtt a samán az első csapást mérné a leölendő állatra «*igézethez fog énekekkel könyörögvén a bálványokhoz, hogy bőségét adják a halaknak s szerencsés vadászatát az erdei vadaknak*».[2]) Hasonlóképpen szól a medveénekekről, fölemlítvén, hogy e szentnek tartott állat torünnepén «bőrét, mintha élő volna, a bálványok előtt kiterítik; azután összegyülekezvén, körülötte játékot űznek, tánczokat rendeznek *s énekekkel nyilvánítják ki ártatlanságukat az ő megöletésében*, miközben olykép mentegetik

---

[1]) Munkájának czíme: «Краткое описанie о народѣ Остяцкомъ сочиненное Григорiемъ Новицкимъ въ 1715. году (Rövid leírás az osztják népről; szerkesztve N. Gy.-től az 1715. évben)», melyet ugyan csak 1884-ben adott ki MAIKOV L. Szent-Pétervárott, de mint kéziratot használt már a múlt század közepén MÜLLER J. B. «Das Leben und die Gewohnheiten der Ostjaken» czímű WEBER FR. «Das veränderte Russland» (Hamburg, 1721.) művéhez csatolt értekezésében, továbbá a jelen század sok orosz írója, köztük a hírneves ABRAMOV N. A.

[2]) «Начинаетъ жрецъ баснословити пѣсньми моля идоловъ изобилiе рыбъ подать, угодное ловленiе звѣра получить» (52. l.).

magukat, hogy nem ők csinálták a gyilkoló vasakat és nyilakat s nyíltollakat sem ők szerezték; mert a vasakat az orosz ember kovácsolta s a tollaknak sas a szülője. *Ily énekekkel kiáltozván»* — folytatja szerzőnk — «végezetül odamennek s megcsókolgatják a kiterjesztett állatbőrt».[1]) Georgi, ki az 1770—1774-ik években utazott Szibériában,[2]) tud már a hősénekről is: «*Szabadon rögtönözve*» — úgymond — «*énekelnek és regélnek hősi és szerelmi történeteket, melyeknek előadásában különösen akkor ügyesek, ha előbb a mámorító légyölő galóczának élvezetével lelkesítették föl magukat*» (79. l.). Megemlékszik Georgi a medveénekről is, azt állítván, hogy emez állat megejtése után «*bocsánatkérő énekeket zengedeznek előtte* s nagy tiszteletben részesítik fölakasztott bőrét, hogy egykori lakója az árnyak birodalmában valahogy meg ne bosszúlja magát rajtuk» (83. l.). Bővebben foglalkozik a hősi énekkel Pallas, ki egy ily népkölteménynek tartalmát is jelzi. Híres műve[3]) második kötetében (67. l.) leirván a medveünnepi szokásokat, a következőkép folytatja elbeszélését: «*Az ilyenkor szokásos tánczokon és énekeken kívül regéléssel is mulatoznak, melyek többnyire szerelmi történeteket és régi, hihetetlenül dicsekvő hősi eseményeket tárgyaznak.* Beszélnek többek közt egy hatalmas és vitéz osztják legényről, ki hőslésre indúlván, huszonnégy óra alatt jutott el Obdorszkból mintegy ötödfélszáz versztnyire a Szoszváig s minthogy a nászadomány tárgyában ipjával egyességre nem juthatott, erőszakkal vitte el kedvesét ép oly gyorsan, mint ahogyan érkezett, miből azonban nagy háborúja fejlődött a nő rokonságával, melyben egymaga

---

[1]) «Аще случиться имъ сего (звѣра) убить, снемше кожу предъ кумирнею поставляютъ, распростирая оную, приподобляюще аки жывъ, сошедшеся убо игралища, плясанія около сего творятъ, изъявляетъ же пѣсньми невиновна себе его убіенію, глаголя: яко не онъ дѣлатель желѣзца и стрѣлы, ниже его пера: Русакъ укова желѣзо, пера орелъ родитель; такими пѣсньми восклицающе, послѣди приходятъ и лобзаютъ распростершую кожу» (53. l.).

[2]) Gyakran idézett műve: «Russland. Beschreibung aller Nationen des Russischen Reiches, ihrer Lebensart, Religion, Gebräuche, Wohnungen, Kleidungen und übrigen Merkswürdigkeiten in zween Bänden von Johann Gottlieb Georgi». Leipzig, 1783.

[3]) «Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reiches» I—IV. köt. St. Petersburg, 1771—1776.

néhány ezer ellenfelét terítette le. Az efféle lovagregényeket» — írja Pallas — «az osztjákok való történeteknek veszik; de noha lehetséges, hogy tényleg van valami atyáik idejében történt igaz eseménybeli magvuk, ez meseszerűen van kibővítve és nagyítva». A jelen század első felében tesznek említést az osztjákok s az oroszoktól ugyane névvel jelzett éjszaki vogulok népköltészetéről Šavrov és Beljavszkij,*) amaz a már ismeretes medvemulattató énekekről, ez a samánok «hamis elbeszéléseiről és ízetlen magyarázatairól» közölvén tudomását. Hogy mindezek közelebbről meg nem ismerkedtek a tőlük már észrevett s mindenesetre érdekeseknek tartott népszellembeli alkotásokkal, azon nem lehet csodálkoznunk, ha meggondoljuk, hogy az obvidéki ugorok nyelvéről az első bővebb tudósítás, t. i. Castrén déli osztják nyelvtana s szójegyzéke csak 1849-ben látott napvilágot s hogy a hagyományos vogul-osztják népköltés megértéséhez valami fölületes nyelvismeret nem is elégséges.

A magyar összehasonlító nyelv- és néptudomány dicső emlékű úttörőjének, Reguly Antalnak örök érdeme a vogulok és osztjákok hagyományos népköltési kincseinek igazi fölfedezése, jelentőségüknek fölismerése s a tudomány számára való első följegyzése. Ő Finnországban és Szentpétervárott négy éven át készült keleti útjára (1840—43.), megtette ehhez mind a módjában állott előtanulmányokat s így bizonyára nem kerülhették el figyelmét különösen Müllernek, Georginak és Pallasnak ide vonatkozó értesítései, melyek annál lelkesebben hangolhatták szibériai nyelvrokonaink népköltési anyagának összegyűjtésére, minthogy közvetetlen szemlélője volt annak az óriási hatásnak, melyet egy másik rokon nemzet, t. i. a finn népköltészete — különösen a Lönrottól 1835-ben először kiadott *Kalevala* — tett a külföldi tudós világra s mely emelte akkora mértékben az európai művelt körök előtt a finn nép tekintélyét, mint bármily fényes politikai, vagy tudo-

*) Beljavszkij Ferencz mint orvos működvén a berjozovi kerületben «Поѣздка къ Ледовитому Морю» (Utazás a Jegestengerhez) czímű 1833-ban Moszkvában kiadott útleírása kapcsán bőven tárgyalja az osztjákok és szamojédok néprajzi viszonyait. Ezek keretében hosszabb jegyzetet is közöl Šavrov G. orvoselődjétől, melyben ez utóbbi érdekesen írja le az osztjákok vallását és némely ezzel összefüggő népszokását (l. 94—101. és 114. ll.).

mányos siker. 1843. deczember 15-ikén érkezett Reguly Vszevolodo-Blagodatszk községbe, hol először volt alkalma vogulokkal találkozni s már 1844. január 12-ikén szentpétervári tudós pártfogójához, K. E. von Baer akadémikushoz intézett levelében*) így magasztalja a Lozva mellékéről hozzája rendelt egyik nyelvmesterét: «Bachtjar tanítómat nem dicsérhetem eléggé; reggeltől estig ülhet mellettem s annyi bizalma van hozzám, hogy talán nincs is már titok népének mithologiájában és vallási életében, melyet ne közölt volna velem. Ő a legalkalmasabb ember e feladathoz; mert ő nemcsak *énekes* az ő törzsbelijei közt, hanem *papként is szerepel a lóáldozatoknál,* melyeket mostanság is megtartanak évenként. Ezen kettős tisztén él fogva gazdag forrását nyitja meg számomra a tudományos zsákmánynak. Körülbelől 20 ívnyi terjedelemben jegyeztem föl már tőle *énekeket, imádságokat és dalokat, melyek ezen népnek életére és szellemi állapotaira nézve a legnagyobb érdekességűek* s nagy becsűek nyelvi tekintetben is, minthogy helylyel-közzel olyan szólások kerülnek bennük elő, melyek most már nem járatosak s melyeket Bachtjar maga is csak hosszas gondolkozás után képes megmagyarázni. . . *A vogulok népköltését hősi énekekre, medveénekekre és lirai költeményekre lehetne fölosztani, melyekhez a himnusok és imádságok még mint negyedik műfaj volnának sorozhatók. Az első fajta művekben a hősök gyakran vasruházatban jelennek meg. Sodrott vasból való ingeket, sisakokat viselnek, lándsájuk van stb. A medveéneket a leölt medve tiszteletére rendezett három napos ünnepeken éneklik;* már hat ilyet jegyeztem le, melyek közül kettő hosszabb egy ívnél. Egy hetediket, melyet tanítóm maga nem tud, a Lozva mellékére teendő utamban reméllek megszerezhetni. *Ezen medveénekek elseje a világ, az ember s az állatok teremtésével kezdődik s a medve származásával végződik.*

---

*) Kiadva a következő műben: «Kurzer Bericht über wissenschaftliche Arbeiten und Reisen, welche zur nähern Kentniss des Russischen Reichs in Bezug auf seine Topographie, physische Beschaffenheit, seine Naturproducte, den Zustand seiner Bewohner u. s. w. in der letzten Zeit ausgeführt, fortgesetzt oder eingeleitet sind. Herausgegeben von K. E. von Baer. St. Petersburg, 1845.» (a «Beiträge zur Kentniss des Russischen Reiches und der angränzenden Länder Asiens» czímű akadémiai vállalat IX. kötete); l. 248. l.

A másodiknak tárgya a medveeskü, melyet egy asszony tesz s [a benne hangoztatott büntetés] teljesedésbe megy. A harmadik egy híres medvevadászról szól, ki oly ügyes ijjász volt, hogy egy levegőbe lőtt nyilat estében három más nyíllal tudott átlőni s ki kilenczvenkilencz medvét szerencsésen leterített, a századiknál azonban maga pusztúlt el».[1]) Ime az énekgyűjtésre való czéltudatos törekvés világos jele, melyet Reguly további útjaiban is folyton tapasztalunk. Kivéve az éjszaki Szoszvának a Szigva torkolatán túl eső alvidékét bejárta ő a vogulok lakta összes tájékokat; de nyelvtani és szótári adatok gyűjtésére csak azon helyeken állapodott meg huzamosabban, hol egyszersmind értékes népköltési jegyzésekre volt módja. Kimaradtak ennélfogva teljesen gyűjtéseiből a Konda és Tavda folyók nyelvileg oly kiválóan érdekes, óriási területei, melyekről hagyományos jellegű népköltési termékeket magam is csupán félreeső helyeken s így is csak nagy utánjárással és kis mennyiségben szerezhettem. Ezzel szemben legbővebbek Reguly nyelvi jegyzetei az éjszaki, kevésbé bővek a lozvai, gyérek a pelimi vogulságot illetőleg: éppen azon arányban, melyben e vidékek népköltési gyűjteményében szerepelnek; mintha a nyelvészeti anyag szerzése nem is alkotott volna szemében különálló fontos czélt, hanem első sorban eszközt a néphagyományok megértésére. Jellemző erre nézve, hogy Reguly, ki már első benyomásai után úgy volt meggyőződve, hogy a vogul nyelv «rokonsága a magyarral minden kétségen felül áll s általa valóban tudományos magyar nyelvbuvárlat leszen lehető»,[2]) sem

---

[1]) E három tartalmilag is meghatározott medveének Reguly hagyományai között a következő: 1. *Mäi tqrmi sqngomlem jeri* (Az ég és föld teremtésének éneke; Vog. Népk. I, 100. l.); 2. *Rėš-poqg jeri* (Az Erdőoldali-függő madárhálós férfi éneke; III. 404. l.), melynek egy változata Jurkintól is került; 3. *Toma jéri* (Toma-ének; III. 480. l.). Ez utóbbi azonban nem levegőbe lőtt, leeső nyíl átlövéséről beszél, hanem hogy a hős vadásztársai előtt dicsekedve «egy ott fekvő üszkös fadarabot *(tqitung ule-šup)* fölfelé dob: míg leesik, háromszor lövi meg nyíllal; ott levő gyökérhalmot *(kämtä poalmä)* fölfelé dob: míg leesik, háromszor lövi meg nyíllal, háromszor vágja meg» (8—16. s.).

[2]) Reguly-album. Történeti és szépirodalmi tartalommal Jászay. Jókai. Jósika, Lugossy, Petőfi, Rischel, Szigligeti, Vahot I. és Venczel által. Megelőzik: Reguly utazásai Toldy Ferencztől. Kiadta a Reguly-Társaság. Pesten, 1850; 74. l.

leveleiben, sem kézirataiban nem kísérli meg ezen meggyőződésének akárcsak valami rövid szóegyeztetési jegyzékfélével igazolását, holott pedig ez igen alkalmas lehetett volna arra, hogy tanulmányútjainak a magyar tudományosság szempontjából való különös jelentősége és értéke felől itthon sok részről táplált kétséget eloszlasson. E helyett szívesen tudósít utazónk minden sikeréről, melylyel népköltési anyagának gyarapításában külömböző pontokon előrehaladhatott. Így írja szoszva- és szigvamelléki útjainak közlésében, hogy «azon méltánylat, melyet felfogásuk szerint is, lelt a vogulok népisége abban, hogy egy vidéki nyelvüket s erkölcseiket elsajátítani közéjük jött, bennük bizodalmat és lelkesedést támasztott; s érkezésemkor *nem ritkán megzendültek a nemzeti hangszerek és ének; játékokat és tánczokat adtak elő,* hogy ekkép örömüket nyilvánítsák s engem szívük szerint megbecsüljenek».[1]) Midőn pedig az 1844. év őszén Berjozovba érve a vogul-osztják énektudomány legnagyobbszerű alkotásaival nyílik módja megismerkedni, mint a ki valósággal megtalálta azt, a mit óhajtva remélt s fáradhatatlanúl keresett, lelkes méltatásban küld értesítést nevezetes fölfedezéseiről. «Berezovban» — írja Toldy Ferencz akadémiai titkárhoz intézett levelében[2]) — «egész buzgósággal feküdtem osztják studiumaimnak. Miután a nyelvben jóformán tájékozva valék, nyelvanyag nyerése s a nép belső életének megismerése végett az *osztják költemények* gyűjtéséhez láttam, mik nagy érdekű tartalmuk miatt nemsokára kizárólag elfoglaltak; mert a nép elmúlt életét oly alakban mutatja föl, milyet annak jelenéből itélve föltenni sohasem bátorkodtam volna. A legmagasabb éjszaknak egy népét, melynek, nézeteink szerint, már életmódjánál fogva is egészen más szellemi irányúnak kelle lenni, *hő lelkesedéssel látjuk ősei harczos tetteit elbeszélni, s bajnokainak, kik részint mint istenek külső ellenségekkel, úgymint szirjénekkel és szamojédokkal, részint mint fejedelmek testvéreikkel és szomszédjaikkal küzdöttek, majd gyászos, majd szerencsés sorsukat megénekelni.* E nép, mely számos fejedelmek alatt állott, kik faváraikból és földsánczokkal kerített helyekből uralkodtak vidékeik felett, osztja urainak sorsát; *s valamint ezek sikerült vállalatai, úgy balszeren-*

---

[1]) U. o. 92. l.
[2]) U. o. 103—104. l.

széjük is tárgyai majd lélekemelő, majd vigasztaló énekeknek, mik apáról fiúra szállván, a szép tettek és veszedelmek évnapjain ünnepiesen elénekeltetnek. A tünemény, melyre itt akadunk, éppen oly új és meglepő embertanilag — mert halásznépet ily égalj alatt alatt vitézség és harczi dicsőségtől látunk lelkesedni — a mily érdekes néprajzilag, midőn a finn népcsalád egy törzsökénél oly szellemirányt fedezünk fel, mely a többi finneknek nemcsak nem sajátja, hanem tőlük idegen, sőt természetükkel éppen ellenkező. T. i. míg a finnek költészete, a világtóli elszigeteltségében, egészen a társadalmi élet körén kívül fejlődve, inkább az ember belső s egyéni életének kifolyása s ekkép csak kedélye és szíve mozgásait s a természet ártalmas erői s a gonosz szellemek behatásai elleni küzdelmet tárgyazza: addig *az osztják költészet nem foglalkodva az egyének beléletével, csak társadalmak, városok és vidékek sorsát énekli meg, s mindenkor munkás, kifelé ható élet szemléletéből indúlva, annak harczos mozgalmait, viharait és viszontagságait festi le.* Az ember nem tör itt rejtélyes fellengésben, bűverő és mesterség által szellemi felsőségre világ és természet felett, mint amott: hanem *képzelme bájoló képeitől izgatva, mely fényes tetteket és szerencsés merényeket kápráztat elébe, inkább világi uralomra törekszik népek és földek felett, bátor elszánás és fegyverek ereje által.* Ekkép ismervén meg az osztják költészet magas becsét, föltételem vala annak egyes aggastyánok emlékezetében még élő valamennyi maradványait birtokomba keríteni; s az ő szájukból leírt énekek száma csakugyan meghaladta már a nyolczvan ívet».

A tudomány hőse nemes törekvéseinek vértanúja lett; meghozta az éjszak zord vadonjaiból a kincseket, melyekkel új korszak nyílik meg nyelvünk s faji mivoltunk kutatása terén, de küzdelmes munkája ifjú életerejét töri meg. Egyetlen, utazásaival össze nem függő értekezésén*) kívül nem származik tőle irodalmi munka s népköltési gyűjteményei is jóformán azon felületesen rendezett

---

*) «*A dzungár nép és annak a magyarral állított fajrokonsága*». Olvasta a M. T. Akadémia 1850. szept. 16-ikán tartott ülésében. — Reguly útjairól s ezek irányeszméiről írtak: Toldy Ferencz a Reguly-Albumban, Hunfalvy Pál «Vogul föld és nép» (Pest, 1864.) művében és Eötvös József báró Reguly fölött tartott híres emlékbeszédében.

állapotban jutottak a M. Tud. Akadémia birtokába, melyben őket útjából haza hozta. Keletkezésük részletkérdéseire nézve is ezért legfeljebb leveleiből s az itt-ott papirra vetett megjegyzésekből szerezhetünk némi tájékoztatást. Hogy a Lozva vidékén gyűjtött népköltési anyagának egyik fő közlője Bachtjár volt, arról már fenti idézete nyomán értesűltünk. Bachtjár, vogul ejtés szerint: *Paχtjar* a felsőlozvai vogulság legelőkelőbb és kiterjedtebb nemzetségének a neve (a perzsa-tatár *baχt-jār* «szerencse kedveltje» összetett szó alkalmazása), melynek e tájon való telepéről már Popovnak 1804 ben irott műve[1]) is tud. Hogy e nemzetségnek melyik tagja volt az, kinek jeles tolmácstehetségéről és énektudományáról Reguly nyilatkozik, tőle magától nem tudjuk; de a Lozva mellékén fönnmaradván még Reguly ott jártának emlékezete, hírt szerezhettem róla, hogy egyik tanítójának Vaszilij Mikitics Pachtjar volt a neve, másiké pedig Pjotr Fedorics Jurkin.[2]) Ez utóbbiról Reguly hidegen szól, annyit említvén meg csupán felőle, hogy hetvenkilencz éves aggastyán volt, ki alighogy megjött, «házi körnvűlállásai» miatt visszakívánkozott; miért is gipsznyomatot vevén előbb fejéről, néhány nap múlva hazabocsátotta.[3]) Mégis Reguly gyűjtéseiben tizenhat tartalmas ének után van a Jurkin (illetőleg az ő írása szerint: *Jurkina)* részéről való közlés jelezve

---

[1]) «Хозяйственное описаніе Пермской губерніи (A permi kormányzóság leírása; Perm)».— A Pachtjár-nemzetség mai falvai: a Lozvának legfelsőbb mellékfolyói mellett épült *Tąmp-ūsiŋ paul* és *Jelpiŋ Uśja-tit paul;* elhagyott falvuk: *Lūsm-taľēχ paul*, melyet oroszúl Юрта Бахтіярова-nak neveznek, noha Michail Ukladov lakja. Maliev kazáni tanár 1872-ki lozvai tanulmányútjában hat Pachtjár-férfiről vehetett anthropologiai méreteket (Отчетъ о Вогульской экспедиціи; Казань) s magamnak is volt alkalmam e nemzetség tagjaival találkozni, sőt Jevgenjija Nikolajevna Pachtjarova *(Mikulāγi Jēńńä)* személyében több sorsének közlőjét is nyerhettem. Legtekintélyesebb Pachtjár-család a «Gazdag Kirill» *(Puuñ Kirä ąjkä)* utódaié, kiknek nagy rénnyájaik vannak. Ezen család nőtagjairól öt hagyománykép föntartott ének jutott gyűjteményembe (IV. köt.: 1—5. sz.).

[2]) Jurkin falva a halála után elpusztúlt *Tatᵊtit-paul* (oroszúl: Юрта Юркина) volt, hol még a Szalavár-család is lakott. Nejének hagyomány útján fönmaradt s tőlem följegyzett sorséneke (IV. köt.: 18. sz.) őt érdeklő életrajzi adatokat is tartalmaz.

[3]) L. Reguly-album: 73. l. és Hunfalvy: «Vogul föld», 53. l.

(l. az alábbi kimutatást), míg PACHTJÁR nevét csak egy költemény (*Šoqrp jéri* IV : 301. l.) alatt találjuk. E körülményt a fönt idézett dicsérettel csak azon fölvétel mellett egyeztethetjük, hogy azon déli vogul gyűjtések, melyeknél czím, vagy jegyzet a közlőt külön meg nem nevezi, szintén PACHTJÁRtól erednek, a mint a REGULY levelében tartalmilag meghatározott s PACHTJÁRtól valóknak jelzett három költeménynél sincs kitéve a közlő neve. Általában úgy látszik, hogy PACHTJÁR nyelvén, illetőleg az ő tollbamondásának közvetésével jegyezte föl REGULY alsó-lozvai és kondai gyűjtéseit is; mert csak ez magyarázhatja meg, hogy a lényeges nyelvjárási külömbségek mellett miért oly egynemű ezen vidékekről származott összes jegyzéseinek a nyelve. Ilyen közvető tolmácsra t. i. bizonyára neki is ép oly szüksége lehetett tanulmányai első időszakában, mint magamnak, azon körülménynél fogva, hogy a nem elég értelmes közlő türelmetlenűl sietve adja elő mondani valóját, nem képes előbb mintsem egész mondatát befejezte, beszédében, vagy énekében megállani s gyakran nem tudja szólásait az egyes szavak szerint tagolni, vagy a közlöttek értelmét megmagyarázni. Nyilván ez lehetett főoka, hogy REGULY összes déli útjaiban magával hordozta PACHTJÁR mesterét, kinek segítségével történhettek szakadatlan folyó sorokban s orosz, vagy német (ritkán magyar) magyarázó jegyzetekkel ellátott első kéziratainak tisztázásai, illetőleg átirásai, mely utóbbiakban az énekek már verssorokba tördelve s néha javításokkal (esetleg félreértésből rontásokkal) jelennek meg.*)

*) PACHTJÁR-nak ezen szerepe REGULY kiséretében igen figyelembe veendő ez utóbbi déli vogul szövegeinek nyelvi tanulmányaiban; a mennyiben ennélfogva ezek, még ha kétségtelenül az Alsó-Lozva, vagy a Konda vidékeiről származnak is (pl. IV : 85—104, 110—113, 122—127, 129—138. ll.), nem tükrözik hűen ama vidékek nyelvjárásait, hanem csak olyforma fordításait, nyelvi átalakításait, a minőkkel én közlöm, közép-, vagy éjszaklozvai nyelvű megfejtéseiket. Magának PACHTJÁRnak, valamint JURKINnak a nyelvjárása legszorosabban a középlozvaihoz csatlakozik, mi igen különös, minthogy a mai PACHTJÁR-utódok az éjszaki vogul nyelvet beszélik. E jelenséget eddigelé azon fölvétellel magyaráztam, hogy a Felső-Lozva népsége REGULY óta nyelvét változtatta, azaz eredeti középlozvai jellegű nyelvét az ettől lényegesen eltérő éjszakival cserélte föl ez utóbbi területéhez való szorosabb ethnografiai simulása következtében. Ezen fölvétellel szemben nehézséget alkot

Négy esetben találunk JURKINtól jegyzett, csupán első írásban maradt énekek mellett szövegben lényegesen eltérő első írású és ezen kívül még a szokott módon tisztázott változatokat,[1]) melyeket legnagyobb valószínűséggel szintén PACHTJÁRtól eredőknek lehet tartanunk, annál is inkább, minthogy az egyikről *(Réšpoąg jèri)* REGULY határozottan közli is levelében, hogy PACHTJÁR előadása nyomán jegyezte.

Ezen két fő közlőjén kívül, kiknek énektudománya rég eloroszosodott, és messze eső vidékek hagyományaira is kiterjedt,[2]) REGULY sehol sem talált olyan egyéneket, kiktől nagyobb mennyiségben szerezhetett volna népköltési anyagot; de egy-két sors-, vagy tánczének előadására jóformán minden faluból akadt vállalkozója, a hol csak kereste.[3]) Egészen megszűnik a közlő jelölése

---

azonban az a tény, hogy módomban volt 60—70 éves felsőlozvai emberekkel beszélni, kikről mégsem tehetem fel, hogy érettebb korukban elhagyták volna ifjú éveik nyelvjárását. Talán alkalmasabban lesz érthető REGULY mesterének nyelvi különbsége avval, ha azt tesszük föl, hogy ő telepedett ifjabb korában középlozvai vogulok közé. Alapot nyújthat e föltevésre azon adata REGULY levelének, hogy ő JURKINnal együtt Vszevolodszktól 50 versztnyi távolságból volt előkeríthető, mi nem történhetett volna, ha ő a PACHTJÁRok törzsökös területén lakik, mely legalább is 200 verszt távolra esik Vszevolodszktól.

[1]) Ezek: 1. *Tąrom sąatmel* (Istenidéző ige; II: 324. és 334. ll.); 2. *Réšpoąg-jeri* (Erdőoldali-függő-madárhálós férfi éneke; III: 404. és 424. ll.); 3. *Turäšem voarem jéri* (Tur-nagyapám készítette ének; IV: 114. és 118. ll.); 4. *Alp-jéri* (A hős éneke; IV: 145. és 156. ll.).

[2]) Ilyenek: «A Lobva-torkolati ének» *(Luoptitt jeri)* JURKINtól (IV: 132. l.), mely folyó mellékén GEORGI említ utóljára vogulokat; a «Kosmaki erdő éneke» *(Käšmäh-vuor jéri)* valószínűleg PACHTJÁRtól (IV: 344. l.), melynek tárgya egy végkép eloroszosodott felsőtavdai vidék; a «Jiwr-falvi állatöreg-ének» *(Jévur jéri)* JURKINtól (IV: 289. l.), mely falu a felsőkondai tuman-tavakba szakadó Jevra folyó mellett épült. A *Turäšem voąrom jeri* egyik változatához REGULY ezt jegyzi: «Ein pelym'sches Lied von Jurkina geschrieben».

[3]) Ilyenek voltak Peršina *(Tōréχ-poël)* faluból: PERŠÄ felesége *(Pêršä-jeri:* IV, 127. l.), VOLODKIN (Jeraszim, vagy Iván Feodorics), kinek tánczéneke: «Az erdőből jött ember» *(Vuorne jäeltem kum:* IV, 244. l.) s egy leány *(Tąrąχ ąi voarom jeri:* IV, 83. l.) — Usz-

Reguly éjszaki vogul gyűjtéseiben, melyek közt csak némely medveéneknek czíméből *(Munkes éri, Kaslah éri, Kël'im raž éri)* következtethetünk a tájékra, honnan az illető költemény ered. Tartalom szerint csoportosítva Reguly egybeszerzett összes vogul-osztják népköltési anyaga a következő műveket foglalja magában:

I. Világteremtési hagyományok:

1. *Má kuľitem mąjt* («A föld vízből való előbuktatásának regéje» szigvai nyelven: I, 135. l.). — 2. *Mäi tąrmi sąngomlem jeri* («A föld és ég teremtésének éneke» Pachtjártól: I, 100. l.). — 3. *Jelping vit mąjt* («A szent vízözön regéje» szigvai ny.: I, 69. l.). — 4. *Jąr mágom* («Óriások népe» szigvai ny.: IV, 410. l.).

II. Istenek hősi énekei és regéi:

5. *Näming Ater* («Neves fejedelemhős», a larvoš-i isten éneke déli nyelven: II, 76. l.). — 6. *Jégva pi piiriš mąjt* («Az ‚Asszonyfia' fiúcska regéje», a Világügyelő férfi hőslése déli nyelven: II, 124. l.). — 7. *Vuorjä jéri* («A Vorjä-beli fejedelemhősök éneke déli ny.: II, 204. l.). — 8. *Kull' ąter käisau* («Az Ördögfejedelem himnusa», mely tulajdonképpen hőslő rege déli ny.: II, 288. l.). — 9. *Kälteš ái vine mąjt*, vagy *Ater ne vine mąjt* («A Kaltëš-leány nászregéje», vagy «A Világügyelő Fejedelemhős nőszerző regéje» éjszaki ny.: II, 294. l.). — Eddigelé megfejtetlen éjszaki osztják hősénekek: 10. *Urt ennem arl* («A Világügyelő Fejedelemhős növekedésének éneke»: 8 kéziratbeli*) ív; v. ö. II:

---

manova *(Or-tit poël)* faluból: Anna Oszipovna leány *(Anna Osipovna jeri:* IV, 85. l.). — Szindjej *(Sint-jă poël)* faluból egy leány *(Sinťä qi voarom jeri:* IV, 87. l.). — Tachtanszkaja *(Mańś-poël)* faluból: Marko-leány és Alexej Choromoi anyja *(Mąrko ąngu jeri, Tąχting jéri:* IV, 97. és 102. ll.). Sőt a ma már teljesen eloroszosodott Mitjajeva faluból is kapott Reguly sorséneket *(Ivtitt kum voarom jéri:* IV. 129. l.). — A Visera forrásvidékéről való Nyuri-leány éneke *(N'uri ąai voarom jeri:* IV. 36. l.), úgyszintén a *Voi-Ta'it* mellékéről való Vantuška-leányé *(Vantušk oąi voarom jeri:* IV, 47. l.), mint több más, valószínűleg másod forrásból került hozzá. — A Pelim-folyó vidékéről szerzett anyaga *(«Pelim'sche lieder»)* közlői közül a következőket nevezi meg: Agapi Stepanovna (Muratkova), Avdokia Peršina (a Vagla-melléki *Ähk-paul*-ból) és Nastase Fedorovna (IV: 104—106. ll.).

*) Rendes ívek egész széltükben sűrűn teleírva egyetlen sor-

102. l.). — 11. *Uort ar*, vagy *Sarńu uort arl*, vogul czímén: *Ater éri* («A Világügyelő Aranyos Fejedelem éneke»: 10. kézir. ív; v. ö. II: 98—129. ll.). — 12. *Sames vas ar* («Szamesz várának éneke»), vogul czímén: *As-jaχ ater éri* («Az obi nép fejedelmének éneke»: 12 kézir. ív). — 13. *Lung aut ńall eri* («A *Loŋχ-voś*-i [bálványvári] földfok éneke»: 4 kézir. ív). — 14. *Nating jaχ ar* («A Nadym-vidéki ének»), vogul czímén: *Puling aut éri* («Obdorszki ének»: 16 kézir. ív). — 15. *Nating ar* («Nadym-vidéki ének»: 8 kézir. ív). — 16. *Śaper naj ankem ar* («Földanyám éneke»: 2 kézir. ív). — 17. *Munkes kant tarom éri* («A munkeszi hadisten éneke»: 7 kézir. ív; v. ö. II: 181. l.). — 18. *Jeli us éri* («*Jeli-ūs*-beli isten éneke»: 18 kézir. ív). — 19. *Leu kudob ar*, vogul czímén: *Tajt kwäťl eri* («A szoszvaközépi isten éneke»: 19 kézir. ív; v. ö. II: 160. l.). — 20. *Polm tarom ar* («A pelimi isten éneke»: 3 kézir. ív; v. ö. II: 242. l.). — Reguly összes osztják népköltési gyűjtései e szerint (a 44. és 84. számúval együtt) 107½ ívre terjednek.

III. Istenidéző igék:

21. *Tarom saatmel* («Istenidéző ige» Pachtjártól: II, 324. l.). — 22. *Tarom saatmel* («Istenidéző ige» Jurkintól: II, 334. l.). — 23. *Sarńu ater käisau* («Az Aranyos Fejedelemhős himnusa»; déli ny.: II, 368. l.). — 24. *Uiť jelping käisau* («A Víz-szentjének idéző igéje» déli ny.: II. 390. l.). — 25. *Uiť satmä* («Vízi idéző ige» Jurkintól: II, 394. l.). — 26. *'Narri käisau* («A két uralbérczi istenke himnusa» déli ny.: II, 398. l.). — 27. *Palm tarom saatmel* («A pelimi isten idéző igéje» töredék déli ny.: II, 412. l.).

IV. Medveénekek:

28. *Numel vajlim éri* («Az égből való leszállás éneke» szigvai ny.: III, 34. l.). — 29. *Târom pit váltim éri* («Az Égfiaktól való ,leszállíttatás' éneke» szigvai ny.: III, 167. l.). — 30. *Uj kinžemlem jeri* («A medve ébredési éneke» déli ny.: III, 200. l.). — 31. *Śakvasänn*, vagy *Pimentän jeri* («A medve kikísérő éneke» Jurkintól: III, 220. l.). — 32. *Jévur jéri* («Jiwr falvi medveének» Jurkintól III, 290. l.). — 33. *Kaslah éri* («Chaszilach-falvi medveének» szigvai ny.: III. 323. l.). — 34. *Uľ-täľäχ anšuh jéri* («A Vagla-fői öreg éneke»

közi fölvilágosító jegyzet nélkül. Ugyanilyenek a többi osztják kéziratok is.

PACHTJÁRtól[?] déli ny.: III, 334. l.). — 35. *Kåšmåh vuor jéri* («A kosmak-erdei ének» déli ny.: III, 344. l.). — 36. *Rëšpoąg jeri* («Az Erdőoldali-függő madárhálós férfi éneke» PACHTJÁRtól: III, 404. l.). — 37. U. a. (változat JURKINtól: III, 424. l.). — 38. *Toma-jéri* («Tóma-ének» PACHTJÁRtól: III, 480. l.). — 39. *Kéľim rąž éri* («A Kêlyim-fövénypart éneke» éjszaki ny.: III, 494. l.). — 40. *Munkes éri* («Múnkesz-falvi ének» szigvai ny.: III, 254. l.). — 41. *Kąiss jeri* («Khaisz-ének» pelimi ny.: III, 520. l.). — 42. *Jéri sétsn* («Az énekértő» déli ny.: III, 526. l.). — 43. *Voki-jéri* («Voki ének» pelimi ny.: III, 538. l.). — Megfejtetlen osztják medveének: 44. *Tormä kältmem käli ko* («Az égbe föltetszett véres ember»: 3 kézir. ív; v. ö. IV: 308., 309. ll.).

V. Medveünnepi színjátékok:

45. *Tarom kąnne sąatpi jeri* («Az égen függő hét fiú táncz-éneke» JURKINtól: IV, 207. l.). — 46. *Ąg jeri* («Az anyóka éneke» JURKINtól: IV, 216. l.). — 47. *Tuhtitt nai* («A Tuchtä-folyótorkolati istennőcske éneke» JURKINtól: IV, 228. l.). — 48. *Tällem titt nai* («A Têlëm-torkolati istennőcske éneke» déli ny.: IV, 235. l.). — 49. *Sąat šoąrp äk läill tušts tulilp* («A ‚hét jávor egy lábon állott‘ színjáték» JURKINtól: IV, 240. l.). — 50. *Vuorne jäeltem kum* («Az erdőből jött ember» déli ny. VOLODKINtól: IV, 244. l.). — 51. *Kat poal jéri* («A félkezű éneke» JURKINtól: IV, 259. l.). — 52. *Käšku* («Öcsike» déli ny.: IV, 262. l.). — 53. *Kąntemeškä jéghu* («K. tánczéneke» déli ny.: IV, 268. l.). — 54. *Raše jeghu jeri* («R. táncz-éneke» déli ny.: IV, 270. l.). — 55. *Jiešikva* («Húgocska» déli ny.: IV, 299. l.).

VI. Jávorénekek:

56. *Šoarp jéri* («Jávorének» PACHTJÁRtól: IV, 301. l.). — 57. *Tąulung Pąšker jéri* («A szárnyas Paškër éneke» déli ny.: IV, 310. l.).

VII. Vitézi énekek:

58. *Ąlp jéri* («A hős éneke» JURKINtól: IV, 156. l.). — 59. Változat (déli ny.: IV, 145. l.). — 60. *Säuľt päng tining kum* (A «Háncsfejű drága ember éneke» JURKINtól: IV, 175. l.).

VIII. Sorsénekek:

61—64. *Kąnting ąter jeri* («A kondai fejedelem éneke» déli ny.): *a) Loaš ąšepiš jeri* («Loas nagybácsinak éneke»); *b) Tur*

äšem voąrom jéri («A Tur-nagyapám készítette ének»); *c)* Változat (JURKINtól); *d) Pérnäntum jeri* («A keresztségbe való menés éneke»: IV, 110—122. ll.). — 65. *Péršä jeri* («Peršä éneke» déli ny.: IV, 127. l.). — 66. *Ivtitt kum voarom jéri* («A Jeva-torkolat-falubeli ember készítette ének» déli ny.: IV, 129. l.). — 67. *Luoptitt jeri* («A Lobva-torkolati falu éneke» JURKINtól: IV, 132. l.). — 68. *Vuąťp kum jéri* («Az özvegy férfi éneke» JURKINtól: IV, 134. l.). — 69. *'Nuri ąai voarom jéri* («A Nyuri-leánytól készített ének» déli ny.: IV, 36. l.). — 70. *Vantušk oai voarom jeri* («A Vantuska-leánytól készített ének» déli ny.: IV, 47. l.). — 71. *Raχt jä ąai voarom jeri* («Az ,Agyagfolyó'-falvi leánytól készített ének» déli ny.: IV, 55. l.). — 72. *An jä voarom jeri* («Az ,An-folyó'-falvi leánytól készített ének» déli ny.: IV, 67. l.). — 73. *Puop ąai voarom jeri* («A ,Papleány'-tól készített ének» déli ny.: IV, 77. l.). — 74. *Tąrąχ ąi voarom jeri* («A peršinai leánytól k. é.»: IV, 83. l.). — 75. *Anna Osipovna jéri* (*Ur-tit-*, azaz «Hegyi folyó-torkolat-falvi A. O. leány éneke» déli ny.: IV, 85. l.). — 76. *Sinťä ąi voarom jéri* («A Szint-folyó-falvi leánytól szerzett ének»: IV, 87. l.). — 77. *Mäńekem jéri* («A menyikém éneke» JURKINtól: IV, 92. l.). — 78. *Mąrko ąngu jeri* («Marko-nőcske éneke» déli ny.: IV, 97. l.). — 79. *Taχting jéri* («A ,Búvármadár-falvi' ének» déli ny.: IV, 102. l.). — 80. *Agapi Stepanovna voarom jeri* («Az Agáfia Stefanovna Murat-kovától szerzett ének» pelimi ny.: IV, 104. l.). — 81. *Nastasc Feodorovna voarom jeri* («Az Anastasia Feodorovnától szerzett ének» pelimi ny.: IV, 105. l.). — 82. *Agsinja Apanasejevna voarom jeri* («Az Axinia Afanasejevnától szerzett ének» pelimi ny.: IV, 106. l.). — 84. *Ätimjä puäl jeri* («Az ,Ätëm-folyó-falvi' nő éneke» pelimi ny.: IV, 107. l.). — 84. Déli osztják ének Demjanszkból.

IX. M e s e:

85. *Váta kum* («A kereskedő ember» éjszaki ny.: IV, 324. l.).*)

Nagyszabású volt a terv, melynek keretében REGULY e gazdag népköltési gyűjteményét elhelyezni, illetőleg földolgozni szándé-

*) Több éneknek REGULY csak czímét tudhatta meg a nélkül, hogy módjában lett volna azokat följegyezni. Ilyenek: I. M e d v e - é n e k e k *a)* A Lozva vidékén: 1. *[Uj ańšuχ] tärätem jerrä* (megjegyezve, hogy a medvetor első éneke a medve születéséről). — 2. *Šinker šąnker uj jéri.* — 3. *Tor kuri ańšuχ jéri. b)* Az éjszaki

kolta. Kiterjeszkedett ez útjai leírásán, ennek előzményein, a szövegek közlésén s a hozzájuk tartozó fordításokon és magyarázatokon kívül jóformán mindenre, a mi a magyarral rokon népek tudomá-

---

Szoszva és Szigva vidékén: 4. *Jék mesi eri* (megjegyezve, hogy *Jék-mesi*, azaz az ily nevű folyóforduló *Khorumpaul* alatt van s *jelping mesi*). — 5. *Puping tur eri* («A bálványos tó éneke». Ez megvan az én gyűjtéseimben; l. III, 368. l.). — 6. *Kuj pari lekem* (v. ö. *Xūpāri lēki* zürjén fejedelem nevét II, 188. l. és a *Xū-pēri-χū* medveéneket: III, 381. l.). — 7. *Elmkals menem eri, šaper nai ankem enmeltlaim* («Az ember menésének éneke, a *šąpėr* fejedelemasszony anyám neveltje»). — 8. *Kujlitpä nusing Leu iki vąj ar* (osztják medveének: v. ö. a *Xūlitpä nuosäŋ χum*-ról szóló medveéneket III, 499. l.). — 9. *Tomil' eri* (megvan REGULY gyűjtésében is déli változata: III, 480. l.; nálam három éjszaki változat III, 440—464. ll.) — II. Regék (éjszaki nyelven): 10. *Pori pąnne mąit* (nyilván: *Poripanė m.*, azaz a «Békafejedelem, *Poripanė ąter* regéje», mely azonos a Szoszvaközépi istenkéével: l. II, 177—180. ll. és HUNFALVY «Vogul föld» 138. és 139. l.). — 11. *Tąrom pi ne vim mąjt* («*Tārėm*-fi nőszerzésének regéje», nyilván a *Sakw-sūnt Tąrėm-pi'* hőslő énekének tárgya: l. II, 256. l.). — 12. *Sąrt laum ąlne kum mąit* («A csukává bűvölt ember regéje»: l. IV, 409. l.). — 13. *Tarom ul'e jelping nari otzem kum mąit* («Rege az istentüzes [azaz: éjszaki fénynyel ragyogó] szent kardot viselt [? = *ąššėm*] férfiúról»). — 14. *Egva píriš mąit: Sat semel oχsär äli* «auf dem *'Naiš 'Nilting*» («Az ‚Asszonyfiúcskának' regéje»: Hét fekete rókát ejt zsákmányúl a 'N. N. hegyen; v. ö. II, 124. l.). — 15. *Sąur ällne kiti* («A nyulat vadászó kettő»). — 16. *Tąrom korom pi: abe pätitt san pätitt tąsem kum* («*Tąrėm* három fia; apja nyomában, anyja nyomában aszott férfi»). — 17. *Moš ne mąit: juχjäpl kąls, juχjäpl uosiss* («A tündérnő regéje»). — 18. *Pongung kum pi: korom jägait korom et siss tątvést* («A gazdag ember fia: Három leánytestvérét három éj alatt vitték el»). — III. Hősének: 19. *Lunt ąter éri* («A lúdfejedelem éneke»: v. ö. I, 53—64. ll.). — IV. Színjátékok énekei: 20. *Käń tąring jéri* («Az ernyős süvegű éneke»). — 21. *Šäkvän ąje ąangumne rieχtau* («Csecsszopó leányt szül anyám»). — 22. *Puäl kąltal jäne uros* («A falu [hamisságaiban] ki nem fogyó nagy hunczutja»; megjegyezve: *uros* ist ein russisches wort; *eikä uros!* или: чудо родится!). — 23. *Šairä punn jehu: toporni pläska* («Fejszetáncz» = *Sa'irėpiŋ jēχw*). — 24. *Šąitem kum kąll* («Örvendő ember. . . .»). — 25. *Vuonga voarom jeri* («A gödör csinálásának éneke»). — 26. *Kimt jehu: rosomašni pläska* («Rozomák-táncz»). — 27. *Käl'm tulilp: tjetjerni pläska* («Nyirfajd-táncz»). — 28. *Sären tulilp* («Zürjén táncz»).

nyával egybefügg, tehát ezeknek okiratos és őstörténetére, földrajzi viszonyaira, folklorejára, nyelveire, sőt anthropologiájára is, mely szakok mindegyikéhez voltak többé-kevésbé alapos előmunkálatai. De ezen feladatairól alkotott magas szárnyalású s még nagy munkabírás mellett is egyetlen ember számára keresztűlvihetetlen eszméivel szemben merő ellentétet képezett megtört egészségi állapota, mely felől való folytonos tépelődése s különösen annak meggondolása, hogy a nemzeti tudomány tőle nagy dolgokat vár, midőn ő illő alakban kicsinynek nyujtására is képtelen: még inkább növelte testi és szellemi bajait, mint a szervezetét emésztő kór. Az 1847-ik év elején tért ő vissza oroszországi útjaiból, ettől fogva több mint egy évtized telt le egész 1858-ban bekövetkezett elhunytáig; de ezen hosszú idő alatt vajmi keveset dolgozhatott gyüjtéseinek sajtó alá való rendezésén, mely az évek előhaladtával mind nehezebbé vált számára. Aggodalommal szemlélték ezt barátai, kik méltán tarthattak attól, hogy Reguly erejének állandó hanyatlása mellett könnyen veszendőbe juthatnak összes önfeláldozó fáradozásának eredményei s holt kincsek maradnak gyűjtései a tudomány részére. Nem szüntek meg ezért különösen Toldy Ferencz és Hunfalvy Pál őt folyton arra buzdítani, hogy tervét szűkebb korlátok közé szorítva, egyelőre apróbb részletekben törekedjék a legfontosabb szerzemények kiadására. De az efféle figyelmeztetésekről Reguly — mint Hunfalvy «Vogul föld és nép» műve előszavában írja — «néha szinte hallani sem akart», míg végre belátva azok okszerűségét az 1857-iki ősz egyik napján csakugyan elküldött egy csomó írást Hunfalvyhoz azon üzenettel, hogy ez utóbbi késztse el kiadásra. «Megragadván ez alkalmat» — folytatja Hunfalvy — «mindjárt hozzá sieték s arra kérém, hogy olvassa velem a vogul szövegeket, hogy megtanúlhassam a nyelvet; mert csak azután lehetnék segítségére. Reá álla kérésemre Reguly — a ki ha néha elbeszéle is valamit úti kalandjaiból, még sem szereti vala közleni hozományait — s azon naptól fogva szorgalmasan olvasók a vogul mondákat. E foglalatosság felvidítá őt s nagy munkakedv szállá meg. Fáradhatatlanúl kezdé rendezgetni szó- és nyelvtani jegyzeteit: emlékezetei megújulának s úgy látszék, hogy testileg, szellemileg fölüdül. De ez a jó kedv csak az 1858-ik év tavasz-utóhaváig tarta. Ezután megszűnék hozzám járni, avval biztatván engemet, hogy a nyári szünidő alatt a budai hegyeken

fog mulatni és épülni s majd őszszel megújult erővel folytatjuk a munkát. Én is nyárhóban falura menék s ott nemsokára az a szomorú hír ére, hogy Reguly augusztus hó 23-ikán meghalt».

Családja kegyességéből Reguly kézirati hagyatéka a M. Tud. Akadémia birtokába szállott, mely annak lehető kidolgozását és kiadását Hunfalvy személyében olyan férfiúra bízta, ki nemcsak nyelvi és történelmi tudás tekintetében rendelkezett az e feladathoz szükséges előkészületekkel, hanem lelkes ügyszereteténél és buzgóságánál fogva is a legalkalmasabb egyén volt ama rendkívüli nehézségek leküzdésére, melyek vállalatának munkáival jártak. Ha Reguly a magyar összehasonlító nyelv- és néptudománynak úttörője volt, Hunfalvy e nemzeti tudományágak igazi megalapítójának tekinthető. Az ő elévűlhetetlen érdeme, hogy Reguly kincsgyűjteményei legalább részben hozzáférhetőkké váltak a tudományos használat számára s hogy fölismervén azoknak értékét, utódok támadtak, kik az úttörő nyomdokaiba lépve, illetőleg eszméit fölkarolva folytatták búvárlait. A M. Tud. Akadémia 1859. márczius 31-iki ülésén tartott székfoglaló értekezésében mutatja be Hunfalvy vogul tanulmányainak első eredmény ét a Reguly-féle világteremtési rege megfejtését, melynek kiadását*) nyelvtani vázlattal és szójegyzékkel kíséri. Már Hunfalvynak ezen művéből kitetszik, hogy az a vogul nyelvismeret, melyet ő közvetetlen hallomás útján szerezhetett Regulytól, nem volt valami mélyreható, talán nem is terjedt ki többre, mint a hangok fölírásának rendszerére s összesen két éjszaki nyelvű prózai szöveg (a világteremtési rege s a kereskedő ember meséje) felületes olvasására. Annál inkább csodálható a siker, melylyel Hunfalvy «Vogul föld és nép» (Pest, 1864.) czímű nagyjelentőségű művében a többi *éjszaki vogul* hagyományokat s közöttük a medveénekeket is megfejthette, különösen minthogy Reguly e szövegei (kivéve a *Kąsląh eri* előrészét) — úgy mint az osztják költemények — minden sorközi magyarázat nélkül vannak följegyezve s Hunfalvyt értelmezésükben csak Reguly szótári adatai támogathatták. Igaz, hogy mindenütt vannak s különösen az énekekben nagy számmal félre-

---

*) «*Egy vogul monda* vogul nyelvtani és szótári kisérlettel». Megjelent a Magyar Akadémiai Értesítő 1859-iki (XIX.) évfolyamának IV. számában.

értések; de ezek csak egy műnél *(Kel'im rąž éri)* gyarapodnak annyira, hogy a tartalmat is fölismerhetetlenné teszik. Éppenséggel nem tudott azonban Hunfalvy boldogúlni az összes vogul gyűjtéseknek mintegy három negyedét tevő *déli vogul* énekekkel, melyeknek köréből adott néhány töredékes fejtési kísérlete csak a kitűzött feladat rendkívül nehézségének igazolására alkalmas. Nem változtatott ez állapoton a Popov-féle kondai vogul Máté- és Márk-evangéliumok nyelvtani és szótári feldolgozása sem (Nyelvtud. Közlem. IX. és X. köt.), melyek mellett Reguly déli vogul szövegei hét lakattal elzárt rejtelmek maradtak továbbra is, ép úgy mint az éjszaki osztják szövegek Vologodszkij és Ahlquist szótárainak megjelenése után.

Időközben föllép Budenz József s munkásságával hatalmas lendületet ad a magyar összehasonlító nyelvtudomány fejlődésének. Fáradhatatlan buzgósággal rendezi ő s adja ki sorban nyelvtanokban és szótárakban földolgozva Reguly csuvas, cseremisz és mordvin gyűjtéseit; de a Hunfalvytól megoldatlanúl hagyott feladat terén hajótörést szenved az ő tehetsége és igyekezete is. Összehasonlító Magyar-Ugor Szótárának több adata (pl. vog. *kälm* «küldött, követ», vagy *lengä kum* «vőlegény» a *kém* és *legény* cikkekben) mutatja, hogy tanulmányozta Reguly déli szövegeit; de szakkörének mindennemű feladatára kiterjedő, óriási munkásságában semmi jele, hogy ilyennek megfejtése számára sikerült volna. Pedig a tárgy érdekességét rendkívül fokozhatta egyrészt azon 1864. óta világosan fölismert s ezután komoly tudóstól többbé kétségbe nem vont tény, hogy a magyar nyelvnek a vogul és osztják legközelebbi rokonai; másrészt azon körülmény, hogy Ahlquist utazásai a vogulok és osztjákok földén igazolni látszottak Hunfalvynak ama nézetét, hogy Reguly hagyományaiban e népekről olyan emlékek maradtak fenn, milyeneket «ő előtte senki sem hozott *s utána sem fog hozni senki*»*) («Vogul föld» : 67. l.). Ahlquist t. i. az 1858-ik

*) E véleményre Reguly személyes közlése adhatott alapot, kinek iratai közt egy szeletke papiron (melyre nyilván az osztják hősénekek fentebb idézett jellemzését tartalmazó levélnek eredeti fogalmazványa van jegyezve) a következő észrevételt találom: «Ich habe über 80 bogen gesänge geschrieben: *so sammeln wir, was uns die zeit noch reicht; denn in etlichen jahren wird alles dies verloren sein.* Von den greisen, die noch gesänge kennen, giebt es

év nyarán látogatta meg először a vogulok földjét: Tobolszkból Turinszkon és Tabary-n át (a Tura és Tavda folyókon) eljut Pelim városába, honnan REGULY útját követve fölfelé a Pelimka s lefelé a Tapësz-ja folyók mentén az éjszaki Szoszvába tér, innen ismét nagy sietséggel lefelé Berjozovig, valamint az Obon egész Obdorszkig halad, s már november 12-ikén vissza is érkezik Tobolszkba. SCHIEFNER nagy várakozásokat fűzött ezen utazáshoz, tőle remélvén azon feladatok megoldását, melyeknek tudomása szerint REGULY nem felelt meg;[1]) mindamellett AHLQUIST nem tudott semmi érdekes népköltési anyagot találni sem a vogulok, sem az osztjákok között. 1858. október havában Berjozovból küldött levele szól a déli voguloknak REGULY gyűjtéseiben oly gazdag anyaggal képviselt medvetiszteletéről; de ő csak annyit mond róla, hogy a vogulok nem nevezik a medvét valódi nevén, hanem félelemből rendesen csak «öreg»-nek *(anďuχ)*; továbbá hogy ének, zene, puskalövések és lakomák kapcsán ünneplik torát.[2]) Hogy a nép bizalmát megszerezve legalább mutatványkép éneket is jegyezhetett volna, arra úgy látszik hiányzott a kellő ügyessége. Ép így szól az osztják színjátékokról (56. l.) a nélkül, hogy szövegüket is följegyezhette volna. 1877-ben ismét meglátogatván az éjszaki vogulokat és osztjákokat, szerez ugyan némi tudomást e népek énektudományáról (melyek-

---

auf der Sosswa nur *einen*, auf der Ssigwa *zwei* und auf dem Ob hier auch *zwei*. Diese leute sind zwischen 70 und 100, und leben oder wenigstens die kraft ihres gedächtnisses kann binnen eines jahres vielleicht geendigt sein. *Diese 80 bogen habe ich alle aus dem munde eines einzigen mannes geschrieben ;* er ist von der Ssigva. Alle diese lieder sind kriegslieder».

[1]) CASTRÉN déli osztják nyelvtana első kiadásának (1849.) előszavában (VII. l.) így ír: «Eine genauere Auskunft über die verwandschaft der genannten (t. i. vogul és osztják) sprachen dürfte die gelehrte welt von einem eingeborenen Ungarn erwarten, der vor einiger zeit von einer philologisch-ethnographischen Reise zu den Ostjaken u. Wogulen zurückgekehrt ist». Ehhez SCHIEFNER a második kiadás alkalmával (1858.) a következő jegyzetet csatolja: «Leider hat herr v. REGULY bisher den hier ausgesprochenen erwartungen nicht genüge geleistet. Dagegen kann man mit sicherheit das beste von dem talentvollen magister AUG. AHLQUIST hoffen, der sich seit monatfrist aus Kasan zu den Wogulen begeben hat».

[2]) «*Unter Wogulen und Ostjaken.* Reisebriefe u. ethnographische Mitteilungen von AUG. AHLQVIST». Helsingfors, 1883. 41 l.

nek négy gyarló mutatványa «Über die sprache der Nordostjaken. Helsingfors, 1880.» művében van közölve), söt módja nyílik osztják színi előadások megtekintésére is; de noha ez utóbbiak érdekességéről nagy elismeréssel nyilatkozik, kevesli nyelvi tudását ahhoz, hogy szövegeiket is leírhatná.[1] Nevezetes dolog, hogy Ahlquist — ki 1880-ban a Konda mellékén harmadszor is fölkereste a vogulokat — hírét sem vette a napjainkban is eléggé virágzó vogul-osztják *hősköltészetnek*, melylyel ha megismerkedik, bizonyára nem írja vala, hogy az osztják énekek alakilag tökéletlen s szellemben szegény kontár kisérletei («geistesarme und stümperhafte versuche») a népköltésnek s hogy «csak a Dvina és Ladoga mellékén teremtett a finn-ugor népszellem a karél runókban olyan formailag és tartalmilag szép népköltészetet, mely az érzelem bensőségénél s a képzelem gazdagságánál fogva bármily más népköltészettel vetekedhetik» («Unter Wogulen»: 174. l.).

Mennél bizonyosabbnak látszék Ahlquist értesítései nyomán, hogy a vogulok és osztjákok hagyományos népköltészete kiveszett:[2] annál inkább emelkedett Reguly ide vonatkozó hagya-

---

[1]) «Die wogulische dramatik war [für mich] ein vollkommen ungeahntes gebiet des volksgedichtes, wie es kaum bei den völkern der jetztzeit vorkommt und wie man es in den vereinsamten jurten der Wogulen am wenigsten erwarten sollte. Allerdings sind diese dichtungen in der form durchaus frei (?), d. h. die monologe und dialoge in den wogulischen theaterstücken beruhen ausschliesslich auf der zufälligen inspiration der darsteller, und nur das sujet, der hauptinhalt, steht fest und ist traditionel; aber aufgezeichnet nach den darstellungen der besten schauspieler, würden diese wogulischen kleinen dramen, die doch produkte der phantasie eines volkes sind, das von theater und dramatik in der gewöhnlichen bedeutung keine ahnung hat, einen seltenen beitrag zur kentniss der volksdichtung liefern und vielleicht auch licht über die entstehung der dramatischen kunst überhaupt verbreiten. *Die aufzeichnung derselben würde jedoch ein nahezu dreijähriges praktisches studium der wogulischen sprache erfordern* und hierzu ist für jetzt wenig aussicht vorhanden» («Unter Wogulen»: 127. l.). — «*Ich musste von der einsammlung ssosswa-wogulischer sprachtexte abstehen; eine solche arbeit erfordert grössere praktische kentnisse in der sprache und weit mehr zeit, als mir zu gebote stand*» (u. o. 123. l.).

[2]) Támogathatta e felfogást még azon leírás is, melyet Szorokin

tékának becse s az érdeklődés irántuk. BUDENZ szükségesnek itéli a már kiadott éjszaki szövegeknek is újabb kiadását, még pedig olyformán, hogy ez az eredeti följegyzést teljes hűséggel még tökéletlenségeiben is tükrözze. Ezen tervének megfelelően közli újra — egyelőre csak kisérletkép — a legvilágosabban érthető *Vata-kum* («Kereskedő ember») mesét, melyhez magyarázatokat csatol, a bevezetésben pedig REGULY követett írásmódjáról s HUNFALVY javítási rendszeréről tájékoztat (Nyelvtud. Közlem. XIX.). Látván, hogy mily lassan és nehezen gyarapodnak a vogul nyelv alaposabb ismeretére vonatkozó tudósítások, jelentőséget nyer előtte a déli vogul szókincsnek még oly gyarló adaléka is, minőt SZOROKIN nyujt lozvavidéki utazásáról szóló jelentésében, melyet az eddigi ismeretforrások adataival gondosan egybevetve közöl (u. o. XVI. köt.).

N. kazáni tanár adott a lozvai vogulok énekeiről az e nép területén 1873-ban tett tanulmányútjának jelentésében («Путешествіе къ Вогуламъ». Kazán, 1873.). Szerinte «az énekek tartalma az éneklők tetszésétől függ. Midőn a vogul énekléshez fog, még nem tudja, miről fog énekelni. Rendesen valamely vadászati élményére hivatkozik, mi azonban nem jelenti azt, hogy a megénekelt dolgok valami kiváló, a köznapiasságon fölül emelkedő események. Ime két mutatvány IVAN PLATONOV ajkáról: 1. «. . . A zöld erdőben járok. A kutya elől fut. Im egy nagy medve mászik az ösvényen s nekem meg kell azt ölnöm. Fegyverem jó, én őt találtam s ah, miként folyt a vér! . . . .» 2. «. . . A zöld erdőben járok. A kutya elől fút. Ott egy forrás van, hová egy nagy jávor inni jött. Leültem s várom a vadat. Sötét lett. Semmit sem látok. De egyszerre megrendűl a föld, ő jön. Én rálőttem és találtam. . .» Ilyenek általában a vogulok énekei. *Bármennyire törekedtem, hogy nyomára jőjjek, vajjon van-e ezen bennszülöttek közt valami hagyomány, vagy mithikus hősnek emlékezete: igyekezetem eredménytelen maradt.* Még oly személyekre sem emlékeznek, mint JERMAK TYIMOFEJICS (Szibéria meghódítója), vagy a vogul SZTEPAN CSUMPIN (ki vogul sztarsina létére az oroszokat a Blagodatj-hegység tájaira vezette s alkalmat adott nekik, hogy onnan a vogulokat kiszorítsák; miért is őt — a mint a hegy ormán álló kőoszlop is jelzi — 1730-ban e helyt a vogulok elevenen megégették); vagy legalább nekem nem akartak róluk beszélni. *Látni való, hogy a kihalt, vad természet, mely a vogulokat körülveszi, nem változtathatja őket költőkké s nem adhat táplálékot képzeletüknek*» 34. l. — SZOROKINnak csak eloroszosodott vogulokkal volt alkalma beszélni s ezek közt is csak néhány napig időzött.

Reguly iránt való kegyelete indítja Budenzet arra is, hogy az «Összehasonlító Szótára» részére 1879-ben kiadott akadémiai nagyjutalom feléből a «*Reguly-alapítványt*» létesítse; midőn pedig a szükség kivánta, nem habozott ennek az ő rendszeres évi gyűjtéseivel felgyarapodott tőkéjét is tetemes részében a vogul tanulmányút elősegítésére fölajánlani. Különösen ez utóbb jelzett feladat volt az, mely mint összehasonlító nyelvtudományunk jövő fejlődésének egyik legszükségesebb előföltétele lebegett folyton szemei előtt s melyhez lelkesedéssel igyekezett kedvet serkenteni tudományos iskolája növendékeiben.

A porban szendergő, áldott emlékű mester ezen buzdításai érlelték meg bennem az elhatározást, hogy a votjákok és csuvasok földjén 1885-ben végzett tanulmányutak s ezek eredményeinek feldolgozása után a nyelvtudománynak nagy problemája gyanánt egy emberöltő óta szereplő feladatnak is megoldására vállalkozzam. 1888. márczius 13-ikán keltem néhai dr. Pápai Károly ethnografus és anthropologus barátom társaságában útra s Szent-Pétervár, Moszkva, Kazan, Perm és Verchoturje városokon át május 2-ikán értem el a Lozva mellékére. Miután itt Peršina *(Tōrėχ-poël)* faluban három hónapon át foglalkoztam a jóformán egy személy nyelvére zsugorodott középlozvai s az éjszaki vogul nyelvjárások tanulmányával s e mellett népköltési anyagot is gyűjthettem, julius 29-ikén az Alsó-Lozva vidékére folytatom utamat, honnan rövid tartózkodás után a Tavda tája felé indulok. Itt töltvén az augusztus hónapot, ennek vége felé Tjumenen át Jekaterinburgba, majd innen keletre fordúlva szeptember közepén Tobolszkba érkezem. E városban fölszerelkedvén a téli útra az Irtisen lefelé a Konda torkolatáig vezet utam, hol e folyóba betérve október 6-ikán érkezem *Leušy (Lous-poul)* faluba. Itt, valamint a kondavidéki tumantavak éjszaknyugoti csücskében fekvő Szatigi és Jevra *(Loχ-vāni, Jiwr-poul)* falvakban november 8-ikáig tanulmányozom a kondai vogul nyelvet és népköltést; azután pedig tovább haladva a befagyott tundraúton át másodszor (ezúttal keletről) érkezem Pelim városkába. Most a Pelimka folyó mentén éjszaki irányban utazva Felső-Pelim egyházas falu közelében a pelimi vogulság tanulmányára nyílik alkalmam. November 22-ikén hagyom ott ez állomásomat s a Vaglya folyó tumanjain átcsapva újra az Alsó-Lozva vidékére kerülök, majd tovább menve ugyane hó végén első tanulmányaim helyére,

Peršinába jutok. Bejárván a déli vogulság összes vidékeit, most sikerül csak számomra jeles tanítóim — TATJANA ALEXEJEVNA SZOTYINOVA (szül. SZALAVÁROVA) és MICHAIL GRIGORICS PERŠÄ — segedelmével a REGULY-féle déli vogul szövegek megfejtése, valamint a HUNFALVYtól kiadott éjszaki nyelvű szövegek revisiója. 1889. január elsején indulok innen a Lozván fölfelé az éjszaki vogulok földjére, hol különösen Jugrában *(Jänï' paul)* nyílik bő módom népköltési gyűjtésem gyarapítására. Miután végig jártam még az éjszaki Szoszva s két ízben a Szigva egész vonalát s e közben népköltési anyagomhoz mindenütt csatolhatok újabb műveket, január 30-ikán érek el Berjozov városába, az Alsó-Ob kerületi székhelyére. Itt szövegeim másolásával s további énekgyűjtésekkel foglalkozva egész márczius 25-éig időzöm; ezután pedig az Ob, Irtis és Tobol folyókon tett óriási kerülővel Tobolszkon át még egyszer visszatérek a tavdai vogulokhoz az előbbi nyáron e helyt végzett tanulmányaimnak kiegészítése, illetőleg szövegjegyzéseim bővítése czéljából. Ezt is befejezvén a turai tatárok földén s Tjumen, Jekaterinburg, Perm városokon át utazva április 30-ikán érkezem vissza Kazánba, hol még másfél hónapot töltök újabb gyűjtéseim rendezésével és átírásával. Ez útjaimnak vázlata, melynek tüzetesebb leírását a M. Tud. Akadémia elé terjesztett «*Nyelvészeti tanulmányutam a vogulok földén*» czímű jelentésemben[1]) nyujtottam, míg PÁPAI KÁROLY társam a Magyar Földrajzi és Magyar Néprajzi társaságok előtt számolt be tevékenységéről és elért eredményeiről.[2]) Okúlva REGULY sorsán, már útjaim alatt olyan rendszert követtem följegyzéseimben, hogy azoknak tudományos feldolgozása bárkinek, ki oroszúl tud, minden különös nehézség nélkül lehetővé váljék. Semmit sem bízva emlékezetemre, vagy a jövő eshetőségeire, minden szöveghez — oroszúl, vagy vogul nyelven, a mint a közlő magyarázatait adhatta — azonnal hozzáfűztem a szükséges magyarázatokat; több esetben pedig magukhoz e magyarázatokhoz is csatoltam (szibériai orosz tájszavakat, vagy néprajzi

---

[1]) Megjelent a «Budapesti Szemle» 1889. évfolyama két utolsó füzetében és németül az «Ungarische Revue» 1890-ik évfolyamában.

[2]) L. Földrajzi Közlemények 1888. évf. IX. és X., 1889. évf. X. füzet és «Ethnographia» I : 117—130. ll.

különösségeket stb. értelmező) jegyzeteket, hogy világosak legyenek olyanok előtt is, kik a hely színén nem jártak. Hasonló eljárást követtem szótári gyűjtéseimben is: nem hallottam nyelvi adatot, alakot, vagy a rendestől eltérő jelentést, melyet mindjárt a hallott szólásban magyarázattal együtt föl ne jegyeztem volna. Ugyanígy vezetett az elért eredmények használhatóságának lehető biztosítása a kiadandó munkálatok sorrendjének megválasztásában. Legelsőben is az összes vogul népköltési anyag szövegeinek és fordításainak közlésére törekedtem; mert ez a fődolog, mit a gyűjtőn kívül senki más sikerrel nem végezhet. Mély hálám és köszönetem illeti a M. Tud. Akadémiát azon kegyességeért, melylyel valamint tanulmányutamat méltányolta, lehetővé tette a belőle folyó feladatoknak is fokozatos megvalósítását, kiadván már eddigelé is a *Vogul Népköltési Gyűjtemény* négy alapkötetét, melyekhez ezentúl még a nyelvi és tárgyi magyarázatokat, úgyszintén az egyes kötetek tartalmának megfelelő bevezetéseket nyújtó kiegészítő füzetek fognának csatlakozni. A közölt szövegek tudományos vizsgálatát megkönnyíthetik a vogul nyelvjárásokról adott grammatikai vázlataim,[1]) valamint azon «*Vogul Szójegyzék*», melyet addig is, míg a teljes vogul szótár elkészülhet, Szilasi Móricz volt szíves a «Vogul Népk. Gyüjt.» három első kötete s a nyelvjárás-tanulmányok alapján összeállítani.[2])

II.

A vogul népköltés általános tartalmi és alaki sajátságai.

A primitiv népek szellemi életének tanulmánya meglepően igazolja, hogy azon magasztos eszmék és lelki tulajdonságok, melyeket általában az előrehaladott műveltség legsajátosabb vívmányainak és áldásainak szoktak tekinteni, megtalálhatók rendszerint

---

[1]) Megjelent «*A vogul nyelvjárások szóragozása*» czímen a Nyelvtud. Közl. XXI—XXIV. köteteiben s külön az «Ugor Füzetek» (kiadja a M. Tud. Akadémia) 11. sz. gyanánt. E munka bevezetésében tárgyalom a vogul hangok jelzésében követett eljárásomat is.

[2]) L. Nyelvtud. Közl. XXV. és különnyomatban (Bpest, 1896.).

alapjaikban a kultúra kezdetleges fokán megállapodott népeknél is. Közönséges tapasztalat ez az erkölcsi fogalmak terén, melyek tekintetében egyszerű nomád törzsek gyakran jelentkeznek mint a boldog aranykor képviselői, míg velük szemben a műveltség góczpontjain állam, vallás, iskola és törvény együttes erőfeszítése sem képes a bête humaine teljes megfékezésére. Ritkábban figyeljük meg e jelenséget olyan lelki mozzanatokra nézve, melyek főképpen az elmélkedő gondolkodás eredményei. Ilyen többek között a történeti tudat, mely bár mint magasabb értelmi vonás fejlettebb társadalmaknak sem mutatkozik minden rétegében, szibériai rokonaink szellemében oly elevenséggel működik, hogy népköltészete első rangú forrásának, sőt részben megteremtőjének tekinthetjük. A kegyeletes csüggés a multak emlékezetén s az átöröklött hagyományok megbecsülése alkotják melegágyát a vogul-osztják ének- és regeköltés legszebb virágainak, melyeknek ápolása a czél világos szemmeltartásával és határozott kifejezésével történik. Azon hivatásnak, melyet a történeti eszmének a népek életére gyakorolnia kell, ezekben nem holt betű az eszköze; hanem az apáról fiúra szálló élő ige, mely a benne kifejezésre jutó érzést sokkal hatásosabban olthatja a szívbe, mint a szikláknak és emlékköveknek hideg föliratai. Különösen a hősi ének az, hol a vogul-osztják népköltes ily jelentőségének tetőpontját éri. Ezekben a hajdankor bálványok alakjában dicsőített alakjai, mint élők szólalnak meg; a szellemüktől ihletett énekes személye teljesen elvész az előadásban, ajkain nem is az ő szavai hangzanak, hanem az ének tárgyáé: maguké az istenhősöké. Mintegy varázslattal jelennek meg ezek ájtatos hallgatóságuk körében s első személyben beszélve önönmagukról, maguk zengik el a késő utódok előtt saját tetteiket, nagyságukat, hatalmukat és intézményeiket — nem gyönyörködtetés kedvéért, hanem hogy hírük, tudásuk a nemzedékekből ki ne vesszen. Eposzi lendülettel jelzi e feladatot többször már a bevezetés, melyben az énekhez kezdő istenhős egyenesen hívja föl a figyelmet nagy nevére, valamint származásának s tisztelete színhelyének dicsőségére; így az obközépi, szoszvaközépi és lopmúszi istenek énekeiben (II : 1, 160, 277.), pl.

Manä namiŋ ḁ̄tėr namėm namė-jawė,	Minő neves fejedelemnek nevezik az én nevem,
manä sijiŋ ḁ̄tėr sijėm sijejawė?!	minő híres fejedelemnek híresztelik az én hírem?!
akw' pāl vitėm: vitä χarä χarä Ās; —	Egyfelől való vizem: a vize tágas, tágas Ob;
Numi-Sorńi ōn āśėmnė	Felső-Aranyos fölséges atyám,
Ajäs-tḁ̄rėm ḁ̄jkä tĭ' joltväsėm.	Ajäsz-isten öreget, ide rendelt engem.
akw' pāl vitėm: jelpiŋ vit aumäŋ jelpiŋ tūr; —	Másfelől való vizem: szent víz folyta szent tó,
Numi-Sorńi ōn āśėmnė	Felső-Aranyos fölséges atyám,
Ajäs-tḁ̄rėm ḁ̄jkä tĭ' sātwäsėm.	Ajäsz-isten öreget, ide igézett engem,
ti ūnlėnė χotäl' ḁ̄lnė sāt sām,	Ez az elterülő, mindenfelé levő hét vidék,
ti ūnlėnė χotäl' ḁ̄lnė sāt mā-lḁ̄mt	ez az elterülő, mindenfelé levő hét földrész
pusėn am jḁ̄rėmtėl ūnle'it;	Mind az én hatalmammal áll fönn;
sawiŋ sāχip saw kuńärėm	nyomorúságos subájú sok szegényem
pusėn am jḁ̄rėmtėl ūnle'it.	mind az én hatalmammal áll fönn.
Manä namiŋ ḁ̄tėr namėm totawė,	Minő neves fejedelemkép terjesztik az én nevem,
manä sijiŋ ḁ̄tėr sijėm totawė?!	minő híres fejedelemkép terjesztik az én hírem?!

Hasonlókép az osztják hősénekekben (pl. a múnkeszi hadistenében):

Vuḁ̄s-ari kurl moziŋ ajuŋ-ko ar pohne	Erőd sánczabeli (?) lába gyarló apród, sok fiú
mui nemiŋ ord nemem nemīlä?!	minő neves fejedelemnek nevezi az én nevem?!
kort-ari keliŋ ko ar śaśnä	Város sánczabeli igézetes férfiú, sok nagyapó
mui siiŋ ord siem siiltlä?!	minő híres fejedelemnek híreszteli az én hírem?!
vuḁ̄s nan ko ähtilem tḁ̄rḁ̄χ täi	Erődbeli nőt, férfit egybegyűjtő

	darú [röptényi] orom [magasságú],
koläŋ unter orta nemitem ;	boldogságos keblű fejedelemnek nevez engem;
kort nan ko aχtem vuih täi	városbeli nőt, férfiat egybegyűjtő madár [röptényi] orom [magasságú],
koläŋ onter orta siiltem.	boldogságos keblű fejedelemnek híresztel engem.

Az ének és rege ily jelentősége mellett méltán illeti a mult dicsőített nagyjait az *erі̊' totnė* (v. *toti) ērγ'-ḁ̄tėr, mōjt totnė mōjt-ḁ̄tėr* «ének híresztelte (tkp. énekvivő) énekhős, rege híresztelte regehős» (II : 10, 205, 207, 258, 277.), illetőleg *ērі̊'-χum, mōjt-χum* «ének embere, rege embere» (II : 4, 20, 34, 137 ; IV : 293.) jelzője ; mert csak a költészet szárnyain terjedhet s szállhat át ivadékról-ivadékra ismeretük ; *namiŋ ḁ̄tėr, sijiŋ ḁ̄tėr* «neves fejedelem, híres fejedelem» disznevüknek (pl. II : 54, 76, 165.) csak ez szerez valósággal érvényt. Annak említése, hogy regék és énekek szólnak az istenhősről, ennek legnagyobb fokú magasztalása. Midőn a regélő a Krisztussal azonosított «Világügyelő-férfiúról» beszél s elmondja, hogy «mind e mai napig a föld az ő hatalmánál fogva áll fönn, hogy oroszok és vogulok egyképpen hajlonganak előtte a szent házban», dicsőítését azzal tetézi, hogy *taw mōjtä saw, taw ērγä saw* «az ő regéje sok, az ő éneke sok» (II : 99.). Az imádság is hivatkozik erre : *ērі̊' minėm ērі̊'-kēmplin, mōjt minėm mōjt-tajtėn man ti pojkі̊lālilū* «ének híresztelte (tkp. mente) énekbeli ruhád szárnyát, rege híresztelte regebeli ruhád ujját imádjuk mi», zengik a könyörgők a Paszet-bálványhoz (II : 423.). Természetes ily körülmények között, hogy az énekkel és regével való foglalkozás, mint az isteni méltóságra emelkedett egykori hősök történetének dicsőítése, egyszersmind a jámborság föltétele, tehát vallásos cselekedet épúgy mint az áldozat, vagy az istenidéző imádság, mely utóbbinak *kaj-saw* műneve tényleg használatos a Szigva mellékén az istenek tetteit tárgyaló énekekre is (l. II : 276, 289.). Különösen illeti a «szent» jelző a világ alakulásáról szóló éneket és regét, a minők gyűjteményemben a *Mā tėlėm jelpiŋ mōjt* «a föld keletkezésének szent regéje» (I : 1.) és a *Mā tārätim jelpiŋ ērі̊'* «a föld alábocsátásának szent éneke» (I : 77.), melyek közül az előbbinek előadásánál áldozati szertartások is dívnak

(l. az I : 19, 19. sorhoz való jegyzetet). Maga az isteni hős is megköveteli híveitől regéinek és énekeinek terjesztését, a mint világosan kitetszik a lopmúszi istenke énekéből (II : 278.):

Alγä minėm χumimnė,	A folyón fölfelé haladó emberem,
lāŋγä minėm χumimnė	a folyón lefelé haladó emberem
ērγėm oss totilawė,	hadd terjeszsze az én énekemet,
mōjtėm oss totilawė:	hadd regélje az én énekemet:
sāt pupi' χaltė voriŋ χum,	hét bálvány között győztes férfiú,
χat tārėm χaltė voriŋ χum	hat isten között győztes férfiú
Lapiŋ-ūs ājkä ālilālėm!	voltam én lopmúszi öreg!

Az ének és rege tárgyainak jellegéből érthető, hogy szavuk a régi kornak szokásos költői jelzője: Midőn az istenidéző igében az áldozók arról panaszkodnak, hogy az Égatya nem jelenik meg hívásukra, arra hivatkoznak, hogy «hajdan, midőn az ének korabeli férfi, a mi atyánk fia, a rege korabeli férfi, a mi ősünk fia élt (*ań-mōl ēri'-jis χum jäγūw-pi', mōjt-jis χum āśūw-pi' ūnlėmä porät)*: szarvas hét állat áldozatos terén állta napján *Numi-Tārėm* atyánk megjelent» (II : 312.). Ezzel egybefüggő felfogás alapján szolgál az ének és rege a rendkivüliségnek is jelzésére, vagyis annak, a mi mostanság meg nem esik; hanem csak az ének és rege korában: *ērγ'-aul jäni' saw, mojt-aul jäni' saw ta totilanėm* «énekbe illő nagy inséget, regébe illő nagy inséget szenvedtem át ekkép», panaszolja az Égatyától vasláncokon alábocsátott medve, midőn ég és föld között visszatartott bölcsőjét a szél a világ egyik tájától a másikig himbálgatja (III : 16.).

De nemcsak a messze mult eseményei és alakjai hangolják költői feldolgozásra uralvidéki rokonainkat; hanem a közelmultnak élményei, sőt a jelené is. A történeti érzék e tárgykörre vonatkozó kifejezései a sorsénekek (IV : 1—141.), melyekben a határozottan ismert, legtöbbször magában az énekben megnevezett jelen korbeli, vagy nem régiben élt szerző saját életének legfőbb mozzanatait, tapasztalatait s érzéseit adja elő néha valóságos életrajz alakjában, melyben az elbeszélést születésén kezdi és sorsa

végleges kialakulásánál végzi. Az ily énekek is eljutnak gyakran messze eső vidékekre s átöröklődnek nemzedékről nemzedékre, úgy hogy némelyike — mint pl. a kondai fejedelem éneke, ki az 1715-ben végbement hittérítő hadjáratot foglalta dalba (IV : 122.), vagy a Persina falu alapításáról szóló (IV : 127.) — valóságos történeti kútfő értékével bír; mások pedig, mint a társadalmi és életviszonyok hű tükrei becsesek. Azon öntudatosságra, melylyel a vogul-osztják népszellem az ének- és regetudomány hagyományszerű átörökítésére törekszik, igen jellemző, hogy még az ilyfajta énekekben is fölhangzik annak vágya, hogy az utódok is énekeljék és gyönyörködjenek tartalmában. Így énekli a lozvavidéki asszony (IV : 23.):

Ēryʻ=q̥ul-ke māń q̥ulä	Énekecske kis kezdetét
ēläľ ta q̥ultäslėm,	kezdettem meg erre,
ľuś=q̥ul ke māń q̥ulä	siralmacska kis kezdetét
ēläľ ta sōltäslėm:	tovább fűztem erre:
jūw-χuľtnė āγin,	A hátramaradó leány,
jūw-χuľtnė pī̊nė	a hátramaradó fiú
am ti ńelm ēryʻ-q̥ulėm,	ezt az én nyelvbeli énekecském,
am ti sūp mōjt-q̥ulėm	ezt az én szájbeli regécském
akwʻ toχ ēryi̊’ voss ēryawė,	énekelje [majd] szintén így énekkép,
akwʻ toχ mojti̊’ voss mōjtawė!	regélje [majd] szintén így regekép!
am ti Paχm-tit paulėm	Ebben az én Széles-folyó-tövi falumban
am jui-pālėmt	[majdan] én utánam
kukuknė voss lujjawė,	kakuk hadd énekeljen,
sisėrnė voss rą̄ŋχawė!	*sisėr*-madár hadd rikoltson!

Hasonlókép énekel REGULY énekközlőjének, JURKINnak neje (IV : 27.):

Ēri̊’-saukänėm, mōjt-saukänėm	Kis énekecskéimet, kis regécskéimet,
Uľana Semjonovna ēryėśle’im:	Szemjon-leány Helén énekelgetem:
ti am ēryėm sūp-ēryėm,	Ezen tőlem énekelt szájbeli énekem,
ti am ēryėm ńelm-ēryėm	ezen tőlem énekelt nyelvbeli énekem

χąnäl am jui-pālėmt	valamikor én utánam
jūw-χuľtnė āγitėn	a hátramaradó leányok
akw' toχ voss ērγawė,	ép úgy hadd énekeljék,
akw' toχ voss mōjtawė!	ép úgy hadd regéljék!
ti Tat-tit paul-kankėm,	Ezen Tat-torkolati falucskám terében
ti am ūsnėm jui-pālt	majd az én halálom után
akw' toχ voss ūlilawė,	hadd gyönyörködjenek ép úgy!
kukuknė voss lujγawė,	Kakuk hadd énekeljen rajta,
sisėrnė voss rąŋχawė!	*sisėr*-madár hadd rikoltozzék rajta!

Szintigy a lozvafő-vidéki Gazdag Kirillnek Dária leánya (IV : 3.):

Am ūsnėm jui-pālt	Az én halálom után
ti am sūp-ēri' χūrem ūlim,	ezen szájénekbeli három vigalmam,
ti am ńelm-ēri' ńilä ūlim	ezen nyelvénekbeli négy vigalmam
γoti ąul āśėmnė	valamelyik húgomnak
akw' toχ voss ūlilawė,	ép úgy legyenek gyönyörűségére [mint nekem voltak];
akw' toχ voss ērγawė,	ép úgy hadd énekelje őket,
akw' toχ voss mōjtawė!	ép úgy hadd regélje őket!

A vogulok és osztjákok általában nagy kedvelői az éneknek és regének, melyeknek «gyönyörűségéről» *(ēri'-kās, mōjt-kās)* többször szólnak maguk a népköltési művek. Egy lozvavidéki nő azzal dicsekszik sorsénekében, hogy ő *sūp-ēri' ērγuŋkwė kāsiŋ-nē* «szájbeli éneklésben kedvet lelő nő» (IV : 18.), egy másik pedig énekeinek akadálytalan folyását a síma jégtükör fölött sikamló tárgy haladásához hasonlítja (IV : 20.). Különös alkalma a könnyed dalnak a nyári ladik út: *ńelm-ēri', sūp-ēri' kāsėl tąwentāli* «nyelv éneke, száj éneke vígságával evezget» zsákmányával haza térve a szerencsés vadász (III : 369.); *māń ēri' kāskwėl tąwle'it* «kis ének vígságával evezgetnek» a leányok a bogyótermő erdő felé (III : 465.). Ime egy ily énekes ladikútnak teljesebb képe (IV : 83.):

«Persina-falvi hosszú folyóvonal,
réczefutosta szép folyóvonal,
lúd futosta szép folyóvonal! —
Keskeny-hosszú nagy ladikban
ülök Anna Michailovna;
nagy lúczfenyőből való jó toló-
rudam
az egyik kezembe veszem,
szép fejű nagy evezőm
a másik kezembe veszem,
h o s s z ú f o l y ó v o n a l o m
m e n t é n e v e z g e t e k,
m a g a m r ó l é n e k e t é n e-
k e l e k,
m a g a m r ó l r e g é t r e g é l e k,
m a g a m r ó l s i r a l o m s z ó t
s i r d o g á l o k;
[házunk] füstje ím így tűnik el,
az én folyóvonalom így marad el».

A komolyabb műfajok előadásának fő alkalmai az áldozati gyülekezések és medveünnepek, melyek alatt néha egész éjszakákon át szakadatlanúl folyik az ének és rege árja — a medveünnepeken még tánczokkal és színi játékokkal is váltakozva. A lak, hol ezen előadások történnek, az *ēri̊'-kāsiŋ kāsiŋ kwol, mōjt-kāsiŋ kāsiŋ kwol* «a z é n e k k e l v i g a s s á g o s, v i g a s s á g o s h á z; r e g é v e l v i g a s s á g o s, v i g a s s á g o s h á z». A zene-szerszám, mely az éjszaki voguloknál és osztjákoknál az éneket kiséri, a ladik alakú fekvő hárfa, melynek neve: *sāŋkwėltėp**) (déli *šanghultėp* = tavdai *čä̆χėltap* «harmonika»), költői jelzése pedig: *at tānpä tāniŋ jiw* «öt húrú húros szerszám» (III : 380; IV : 117.), vagy *puŋkėŋ-uj tān χālėŋ jiw* «fogas állat (t. i. farkas) húrjával felszerelt üreges (közzel bíró) fa» (III : 411, 533.). Ennek hangjairól mondja a medveének (III : 537.):

at tānpä χalėŋ jiwä	Öt húros üreges fájának
joli tānä χasi:	alsó húrját pengeti:
joli tārėm turėl tānä sujti;	az alsó ég (föld) hangjával zeng az ő húrja;
numi tānä χasi:	felső húrját pengeti:
numi tārėm turėl tānä sujti.	a felső ég (menny) hangjával zeng az ő húrja.

---

*) A kondai és alsólozvai voguloknál a *tori-sop* (KV.), vagy (ALV.) *tāršip* («darunyak») nevű sárgaréz-húrú hárfa van helyette divatban, mely e nevét darufőhöz hasonlító díszítésétől nyerte. E zeneszerszám a nyugatibb tájakra az obi osztjákoktól terjedt el, a kiknél szintén *tōra, tōrop-juχ*, azaz «darú, darvas fa» a neve. Az oroszok журавль «darú», лебедь «hattyú» és тарнобой neveken ismerik, mely utóbbinak alaprésze úgy látszik a «hősének» jelentésű osztják *tarėn-ar* (= vogul *tērniŋ ēri'*) összetétel előrésze. Mindkét zene-szerszám rajza látható AHLQUIST «Unter Wogulen und Ostjaken» művében (171. l.).

Mennél hívebben megőrizte valamely vidék társadalmi viszonyainak ősi jellegét, annál dúsabban virágzik területén a hagyományos népköltés. Az éjszaki Szoszva és Szigva mellékén utazásom idején majdnem minden faluban található volt még néhány egyén, kik az énekek és regék külömböző műfajaiból közlésekkel szolgálhattak; ellenben kiveszettnek mondható a régi népköltés tudománya a tavdai, alsólozvai és pelimi voguloknál, a mint a régi állapotokhoz képest tetemesen megcsökkent az a kondai népnél is. Igen bő aratása lehetne még az ugor népköltés gyűjtőjének az éjszaki osztjákoknál, valamint a Vach és Vasz-Jugan folyók környékén. Regulynak egyik fönt idézett jegyzetéből tudjuk, hogy ő nyolczvan sűrűn írott ívet — melynek szövege versekbe tördelve van akkora terjedelmű, mint az egész Kalevala — egyetlen szigvai osztják énekes ajkáról jegyzett föl. Magamnak is volt alkalmam többször hallani, hogy a hősi éneknek igazi hazája az Alsó-Ob vidéke; sőt vogul közlőim is nem egyszer kináltak számomra éjszaki osztják népköltési anyagot. Az Ob fönt említett mellékfolyóinak területét illetőleg Pápai Károly nyomán van tudomásunk a régi fajta ének s rege divatjáról, ki figyelemköltés céljából sok ilyennek jegyezte föl magyarúl kivonatos tartalmát. Igen meglepő, hogy a már teljesen eloroszosodottnak vélt irtisi és alsókondai vidéken is megtalálta Patkanov a hagyományos népköltés maradványait, melyeknek köréből följegyzett mutatványai az eddigi közlések után itélve igen becseseknek látszanak.

Reguly déli vogul gyűjteseiben az énekesnek a rendestől *(ērγėp*, vagy *ēri̊' χāsnė χum*, LV. *jerrėp khum)* eltérő oly kifejezését is találjuk, mely úgy látszik a kiváló énekesnek, vagy éppen a n ó t a f á n a k jelzése: ez a *jéri sétšn*, vagy *jerren sitšenne kum* (III: 526, IV : 114.). Hogy mit jelent valójában az ezen nevezetben szereplő ige, előttem nem világos (v. ö. *sujti*, *sujtsi* «hangzik, hallik»); de hogy az ének kiváló előadójára, illetőleg olyan emberre vonatkozik, kinek az énekszerzés hivatása: az kétségtelenűl kitetszik a tartalomból. Az egyik énekben a város fejedelme medveünnepet rendez; de nem lévén énekese, «az ernyős süvegű, *jéri sétšn* hírében álló öregért» *(jéri sétšn mät ańšuh käń toring ańšuh lḁaltau)* küld, ki harmadszori hívásra megjelenvén, csak jól megokolt vonakodás után fog neki az éneknek, mely feladatát azonban most oly művészileg és buzgón végzi, hogy végűl a következő sza-

vakban nyeri elismerését: *kért lǫunét jéri sétšn kum ǫlm, kért lǫunét mąit sétšn kum ǫlm* «méltán mondogatják: *ének-sétšn* (énekművész) férfiú volt, *rege-sétšn* (regeművész) férfiú volt» (III : 536.). Még jobban megvilágítja a *jéri-sétšn* mivoltát egy sorsének, melynek szerzőjét a mult század eleji kondai fejedelem «Tur-nagyapám»-nak (*Turäšem* = *Tur-oąśėm*) nevezi. Ez a *'Sinśėr-jä̈* folyó forrásvidékén lakott s mint *jerren sitšenne kum* «születése óta mintegy *ötven éneket* szerzett; de egy szívnek tetsző éneket» még hiába igyekezett «egy vasas nyíl röptényi időt kitöltő (értsd: rövid téli) napon át, tíz oldalbordával teli keblének zugába legyűrni», azaz magában elfojtani: «hozzá ereje nem tellett». A mint vízmerítés czéljából lemendegél a folyó partjához, «szája, nyelve közében csak úgy zümmögött, zengedezett az ének». Egyszer csak «amint kellőleg szemügyre veszi: egy lenn futkosó kicsike leány fülönfüggős füle drága végibe talált utat (találkozott) éneke, egy lenn futkosó kicsike fiúnak fülönfüggős füle drága végibe talált utat regéje»; midőn pedig visszafelé térve fölment a partra, a gyermek már «az egész száz házas falu széltiben terjesztette el énekét». Hirtelen gyorsasággal terjedt innen faluról falura az egész vidéken az ének (IV : 115.): «A férfiúnak lóra való fölszállásakor használt jeles ostorral űzöd bár: terjedésében az éneket utól nem éred. Mint mesterember kovácsolta három ágú szarunyíl a csillagot tükröző síkos jég fölött, a torkolló Kondán aláfelé, úgy sikamlott végig a kis ének. A megindúlt föld és ég reng belé, úgy zengik; a fáradhatatlan kezű férfi az öt húrú húros fán úgy pengeti». Egy másik változat szerint (IV : 119.): «A madárrepülő déltáj széléről előrepült selyemfarkú hím madár módjára, a mint ez a hegymagasságú fa tetejébe való rászállta és éneklése közben fejszenyél alakú [kerek] farkát, őrlőnyél alakú [kerek] farkát a teremtett ég hét köre (tája) felé lengeti: a kis ének, kis rege drága vége a teremtett ég hét köre táján úgy zeng». Lelkesedéssel ajánlja a remekében gyönyörködő énekes művét a serdülő nemzedéknek (IV : 119, 120.): «Sapkát föltett sok ifjú, a késnek sok üléssel járó nagy munkájához a mely napon leültök, ha fölös forgácsaitokat, fölös hántásaitokat faricskáljátok, vagdaljátok: madárrepülő déltáj széléről szerzett fekete ernyőjű, ernyős sapka gyanánt tegyétek az én kis énekem, az én kis regém drága végét száz hajú drága fejetekbe! Ti kendőt rántott sok nőcskék, a sok űléssel járó lyukazgató száz-

féle diszítést kiszabni, a mintázott százféle diszítést kivarrni amely napon leűltök: madárrepülő déltáj széléről szerzett hárászrojtos szép fejkendő gyanánt tegyétek az én kis énekem, az én kis regém drága végét száz hajú drága fejetekbe!» A *jéri sétšn* halála után sem tud megválni dicső lantjától: Miután «száz hajas drága fejét atyja sok sok fia, nagybátyjai sok sok fia a kérges föld két közébe helyezte» a halotti tor idején «hasadék nélkül való koporsója födelét bökdösi, kopogtatja». A «rossz gondolkozású nő» ezt úgy magyarázza, hogy «hátrahagyott jó atyja után kapaszkodik; de a kegyes gondolkozású asszony azt mondja: Hátrahagyott jó atyja után nem kapaszkodik; hanem öt húrú húros fáját hasadék nelkül való koporsójába miért nem helyeztétek le vele együtt?! Hasadék nélkül való koporsója födelét ím azért bökdösi». Erre aztán «öt húrú húros fáját hasadék nélkül való koporsójába melléje helyezték, oda készítették» (IV : 121, 122.).

Már az eddigi idézetekből is világosan kitetszik, hogy maga a vogul nép két főnemét külömbözteti meg a népköltésnek, jelesen az éneket (ÉV. *ēri̊'*, LV. *jēri*, PV. *jeri*, KV. *ēri*, TV. *ēru*, *jēru* = ÉO. *ar*, IO. *āra*, SO. *ārėχ*, KO. *erėχ)* s a regét (ÉV. *mōjt*, *ma̧jt*, LV., PV. *mojt*, PV. *majt*, KV. *moχ́* = ÉO. *mońs*, *moś*, IO. *mōnt́*, *mānt́)*. Hogy e megkülömböztetés nem vonatkozik a tartalomra vagy műfajokra, abból is kitünik, hogy ugyanazt a tárgyat — amint a gyűjteményemben több mutatványnyal képviselt «regeképp előadott hősi ének» *(mōjti̊' lāwėm tērniŋ ēri̊')* igazolják — egyképpen lehet előadni ének és rege alakjában. A költői nyelv és ritmus sem alkot éles válaszfalat a két faj között; mert a kellő műgonddal előadott rege (pl. «A föld előbuktatásának regéje» I : 135.) ezek tekintetében is van olyan művészi, mint sok hanyagúl szerkesztett ének. Egyedüli alapja a megkülömböztetésnek az előadás külső módja, az t. i. hogy kiséri-e dal a szöveget, vagy pedig nem. Az előbbi esetben természetesen a ritmus követelménye szigorúbb; de különösen az ujabb keletű s a hagyomány alakcsiszoló befolyásától még kevéssé érintett énekekben nem mindig érvényesűl. A rege előadása a szabad próza, melynek azonban helylyel-közzel főékessége az énekek sajátos ritmusa és költői nyelve. Tartalmi és alaki közelállásuknál, illetőleg egymásba való könnyű áthajlásuknál fogva párhuzamos kifejezésekben az ének regének s viszont a rege éneknek is nevezheti magát. Az első eset-

nek példáját a «Marko-nőcske énekében» találjuk, melynek bevezető sorai a következőképpen hangzanak: «Micsoda leányasszonytól elmondott (fogyasztott) kis ének *(wüś jēri)* ez? Micsoda leányasszonytól elmondott kis rege *(wüś mojt)* ez? Marko-nőcskétől elmondott kis ének ez; Marko-nőcskétől elmondott kis rege ez» (IV : 97.). A második eset a rege- és mesevégi szólásokban fordul elő, így: *ań ērγä ti, ań mōjtä ti* «éneke ím ez, regéje ím ez» (IV : 143.), *ērγä-pėl ājips, mōjtä-pėl ājips* «éneke is bevégződött, regéje is bevégződött» (IV : 144.), *ērγėm-pėl ūlės*, v. *taulės, mojtėm-pėl ūlės*, v. *taulės* «énekem is megvolt, v. elfogyott (megtelt); mesém is megvolt, v. elfogyott» (II : 241, 234; IV : 384.).

Tartalom tekintetében a vogul népköltés eddigelé észrevett műfajai a következők:

1. Világteremtési regék és énekek, melyek a jelen világrend, vagy mint a költői műkifejezés nevezi, «az ember korabeli, ember idejebeli világ» — *ēlėm-χalės jisiŋ tārėm, ēlėm-χalės natiŋ tārėm* — létrejöttének előzményeit, jelesen a földnek megalakulását *(māi̊' tārmi̊' sāŋkämlėm ēri̊')*, illetőleg az ősvízből való előbuktatását *(mā tēlėm jelpiŋ mōjt, mā χuľitėm mōjt)*, vagy az égből való alábocsáttatását *(mā tāritim jelpiŋ ēri̊')*, továbbá a föld övét képező Uralhegységnek teremtését *(mā ēntėptanė mōjt)*, a folyók előfakadásának, az állatok, földi szellemek (manók) s az ember alkotásának történetét *(ēlėm-χalės sāŋkämlėm mōjt)*, az ősi mesterségek, t. i. a halászat és vadászat ügyességeinek első megtanulását, végül a kór és halál keletkezését *(Xuľ-ātėr mōjt)* tárgyalják. Ezekhez külön csoportként csatlakoznak a szent tűz-, illetőleg vízözönről szóló népköltési művek *(māi̊' tārmi̊' sāsχatilėm ēri̊', jelpiŋ śakw*, v. *jelpiŋ vit mōjt)*, melyeket az előbbiekkel együtt a vogul mithosz legősibb s legfőbb rangú alakjainak regéi szőnek át.

2. Hősi énekek *(tērniŋ ēri̊'*; ÉO. *tarniŋ ar*, IO. *tārnėŋ āra)*, melyek az «isten kegyelméből» rendelt s ezért gyakran «istenfiaknak» *(tārėm-pi̊')* nevezett egykori vitéz uralkodók dicső tetteit, népük iránt tanusított kegyességét, harczait, békés vagy háborús hősléseit s mindezekben kifejtett, hírnevüket örökre megalapító csodás hatalmát zengik: ezekkel hozván kapcsolatba amaz istenítő tiszteletet, melyben az utódokra is áldást árasztó szellemük s ezek jelképes ábrázolata, t. i. bálványalakjuk a jelenben is része-

sül. Úgy mint az énekben előttünk megjelennek, nem történeti személyek e hősök, hanem tipusok, egész fejedelmi házak képviselői. Ez abban is kifejezést nyer, hogy ritkán találkozunk egyéni neveikkel; hanem rendesen azon vidéktől nyert jelzésükkel, melyen egykor uralkodtak s hol szent helyeik ma is a zarándoklások czélpontjai. Így szólnak az énekek a «Kis-Ob istenöregéről» *(Aj-Äs-tārėm ājkä)*, a «Szoszvafő öregéről» *(Ta'it-tal'ėχ ājkä)*, a «Közép-Szoszva öregéről» *(Ta'it-kwol'l ājkä)*, a «múnkeszi hadisten-öregről» *(Χānt-tārėm)*, a «konda-alvidéki fejedelemhősökről» *(Khōntiŋ lui ōtrei')*, a «pelimvidéki istenöregről» *(Polėm-tārėm ājkä)* stb. Hasonlóképpen tipusok a róluk előadott események; vagyis pl. a harczok nem vonatkoznak egy bizonyos hadi vállalatra, hanem két, vagy több közelfekvő terület esetleg századokon át húzódott háborúságára, melynek azonban rajzai, s különösen társadalmi s egyéb életviszonyokat tükröző leírásai — leszámítván a könnyen fölismerhető regei szertelenségeket — valóságos történeti emlékezések. Maga a *tērėn* szó, mely a hősi ének műnevezetének jelzőjében foglaltatik, «fegyvert, hadi eszközt» (pl. *kasäjiŋ tērėn*, *sa'irepiŋ tērėn* «kés-fegyver, fejsze-fegyver», *sirej ruś vārėm tērėn* «a kard orosz csinálta fegyver») s átvitten «pusztító vészt» jelent (pl. ez összetételekben: *tērėn-nāj* «vészes, v. pusztító tűz», *tērėn-χul'* «vészes kór»), úgy hogy *tērniŋ ēri'* való értelme szerint: «fegyverek éneke», vagy «hadi vész éneke». E felfogásnak felel meg e műfaj másik nevezete is: *χāntlaχtnė*, v. *χānt-ēri'* «hadakozó, v. hadi ének».

3. Istenidéző igék *(sātmil, kāstul;* a Szigva vidékén: *sātiliŋ kaj*, v. *kaj-sau;* a Konda vidékén; *tōrėm-sātėl*, v. *tōrėm-ēri):* azon himnusok, melyekkel az istenséget dicsőségének és áldásosztó kegyességének magasztalása kapcsán az áldozat színhelyére idézik; valamint a hozzája intézett imádságok.

4. Medveénekek *(uj-ēri'*, LV. *uj-ańśuχ jēri*, KV. *vuj-ańśuχ ēri;* ÉO. *voj-ar)*, melyek ezen isteni származású szent állatnak torünnepén az ő égből való leszállásának *(numėl va'ilėm ēri')*, a Világügyelő-férfiútól történt első leteríttetésének *(Mir-susnė χum, Tārėm-pi' va'iltėnė ēri')*, valamint egyes ellene intézett kiválóbb nevezetességű vadászatok történeteit adják elő. Ez utóbbiak sorában mint különálló csoportok emelkednek ki a medveesküénekek *(uj-ńultäspi ēri')*, melyekben a medve mint a földi igazság őre s a hamis eskü megtorlója szerepel; a medvebosszú-

ének ek *(ńēräspi uj-ēri')*, melyek a medvetisztelettel szemben elkövetett vétségek és mulasztások vészes következményeit mutatják be; az istenjóslatos medveénekek, melyekben a medve valamely tőle észrevett jelből, vagy erdei járatai közben előtalált bálványoktól előre tudja meg közeli végét; végül a medvevadász-hősök énekei. A medveünnep szertartásaihoz tartoznak: a reghajnali medvekölt ő ének *(uj-āńs kēńśėltėnė χoli-ēri', uj kēńśėmlėnė ēri', ālpėl sajkėlėnė ēri')* s az ő végső útjára való kikisérése alkalmával zengett «állattanító záróének» *(uj χańśtėnė parnė ēri', saχwäsanė ēri', pimėntėnė ēri')*.

5. Állatének ek, melyek közül különösen kiválnak a jávorének ek *(sąrp-ēri', śoąrp-jēri)*. Ez utóbbiakban a jávorszarvas szentsége tárgyalódik s ama vadászat lefolyása, melynek következtében ez állat mithikus hat lábú őse «jávorcsillag» *(sąrp-sąu)*, azaz gönczölszekér alakjában az égre rajzolódott.

6. Medveünnepi színjátékok *(tūlilėp)*, vagy tánczének ek *(jēχw ēri')* nyírhéj-álarczban s feltünő öltözékben tartott, rithmikus taglejtésekkel kisért énekes előadások, melyeknek tárgyai rendesen víg, bohókás, néha fajtalan tárgyú jelenetek, főkép a halászat és vadászat kalandjai, az élet nyomorúságai s a szerelmi kicsapongások köréből. Kiemelkedő csoportot alkotnak e műfajban a manók és tündérek színjátékai, melyek komolyabb tartalmuak s mithikus jellegüek.

7. Sorsénekek, melyekről már fentebb (XXXII. l.) megemlékeztünk. Tárgyaik külömböző természete szerint női énekekre *(nē-ērγėt)* és férfi-énekekre *(χum-ērγėt)* oszthatók.

8. Vitézi énekek *(ąlp-ēri', pąχätur-ēri')*: átmeneti műfaj a mese és hősének közt, mely utóbbitól abban külömbözik, hogy nem isteni méltóságra emelkedett, szent helyeken tisztelt alakokat tárgyal; hanem emezek költői nyelvén részben közönséges meseszerű hősöket, részben rablóhadjáratokat *(χąnt-ēri')*, mely utóbbiakban föltehetőleg történeti mag foglaltatik.

9. Mesék *(mōjt)*, melyek tartalmukban úgy mint előadásuk nyelvében lényegesen eltérnek az egyazon műszóval nevezett hagyományos regétől s legalább eddigelé följegyzett mutatványaikban (IV : 324—384.) nem látszanak a vogul népszellem eredeti termékeinek.

10. Találós mesék (ÉV. *āmėś*, LV. *ąmiś*, KV. *oameľėś*, TV. *ōmäliś*, *ämälėś*; ÉO. *āmės*, IO. *mūjep*, KO. *muijipta)*.

A népköltés műfajaival ellentétbe állítja a vogul történeti kritika a *latteľpi*, KV. *loatteľp* (oroszúl: побывальшина, побасенка) műnéven ismert elbeszéléseket, minők gyűjteményemben az «Atom (Ádám) nevű öreg emberről és feleségéről» szóló (I : 166.) és a «kakuk-ének» prózai bevezetése (IV : 321.). Ezek a keresztény vallástanítás, illetőleg orosz népies legendák révén jutottak a vogulokhoz, kik bár egészen saját életviszonyaiknak s gondolkodási körüknek megfelelőleg idomították át a hallottakat: ezeknek történeti hitelét mégis annyira fölöttébb állónak becsülik a saját ősi regéikénél, hogy felfogásuk szerint ez utóbbiaknak *mōjt* neve amazokra nem is alkalmazható. A *latteľpi* egyébként a déli vogul *latti* «mondani» továbbképzésének igenévi származéka s így szószerint «*mondá*»-nak fordítható.

Az egész hagyományos vogul népköltésre, énekre és regére egyaránt jellemző a sajátos költői nyelv, melynek főbb vonásai a következők:

I. A beszédrészek és szólamok ismétlése, még pedig úgy, hogy a párhuzamos második mondás csupán egy-két szó változatával idézi újra az elsőt. Példák (egy szó változatával): *kasäj-tapėr, saı̊' rėp-tapėr sa'irsaγä* «a milyen apróra csak *késsel*, a milyen apróra csak *fejszével* [lehet vagdalni], oly apróra vágta» (II : 122.) | *tąw-χal, tāl-χal sajit uj* «*lomblevél*-köz, *tűlevél*-köz mögött élő állat» (III : 123.) || *sis-vaγėm χąlės, ma'il-vaγėm χąlės* «*hát*-erőm elfogyott, *mell*-erőm elfogyott» (I : 141.) | *ētä sāt lujγe'it, χątėlä sāt lujγe'it* «hét *éjen* át énekelnek, hét *napon* át énekelnek» (I : 39.) | *tēpiŋ Ās χarä vit ūnle'im, χuliŋ Ās χarä vit ūnle'im* «a *tápláló* Ob tágas vizét lakom, a *halas* Ob tágas vizét lakom» (II: 2.). — (két szó változatával) *ti māt luwä ta tąpmės, ti māt ńąwľä ta sais* «ím ezen a helyen *tört el* az ő *csontja*, ím ezen a helyen *rothadt el* az ő *húsa*» (I : 58.) | *śa'itėm kāt jąmės ąul ąjkä ūnli, śa'itėm la'il jąmės nak ąjkä ūnttės* «örvendő *keze* jó *végzetével* ül az öreg, örvendő *lába* jó *szerencséjével* ült le az öreg» (I : 136.) | *sipä jäktėnė sari ūlėm, porχä jäktėnė ńaŋrä ūlėm jolä ti χuje'im* «*nyak* levágható *igaz* álmot, *derék* levágható *erős* álmot [alunni] fekszem ím le» (II : 161.). Ritkábban fordúl elő, hogy három szó is változik, mint pl. ezekben: *alil jinė tąu-*

l i ŋ t ą̄ r ė m, l u i l jinė l a' i̊ l i ŋ p u p i̊' «*felülről* jövő *szárnyas isten, alulról* jövő *lábas bálvány*» (II : 161.) | *aṅ 'S i ś-Są̄rni śāṅkėm ją̄mi̊tėm χą̄tėl χansäŋ sāt luwiŋ kwol pattamnėl, K w o r ė s-Są̄rni ā ś k ė m ū n t t ā l ė m tą̄rėm-tūjt sāt luwiŋ kwol pattamnėl* «ama '*Siś-*Aranyos *anyácskám járta* naphímes hét lovas istállóm omladékából, *Kworės-*Aranyos *atyácskám építette* hófehér hét lovas istállóm omladékából» (I : 59.). Ez utóbbi idézetben példáját látjuk egyszersmind a k o m b i n á l t i s m é t l é s n e k. Álljon e helyt ennek még néhány tipusa: *osiŋ l'ą m-u j, osiŋ p a l ė m, turä-suj sujti̊lāli̊; ṅ a ŋ r ä śaχl, v ā γ i ŋ śaχl turä-suj mi̊rγi̊lāli* «mint sűrű *szúnyograj,* mint sűrű *bögölyraj hallatszik* kiáltásuk zaja; mint *erős* mennydörgés, mint *hatalmas* mennydörgés *zeng* kiáltásuk zaja» (II: 131.) | *manä totn' utnė totwäsėn, manä ālentėn'-utnė ālentawäsėn?* «minő hozó valami hozott téged, minő hordó valami hordott téged?» (I : 22, 24.) || *manä jārėm tą̄rėm jārėmnė patsėn, manä muṅśėm tą̄rėm muṅśėmnė patsėn?* «micsoda szűk világ szükségébe estél, micsoda szomorú világ szomorúságába estél?» (I : 142.) | *tą̄liŋ ṅą̄ul' tą̄lnė-ke χōjawėt, mosiŋ lu mosnė-ke χōjawėt* «kóros hús kórja ha érinti, beteg csont betegsége ha érinti» (II : 3.).

Igen kezdetleges fajtái az ismétlés alakzatainak, midőn beéri azon csekély változtatással, hogy valamely számnévi jelző helyett csupán egy más számot, vagy vogul szó helyett ugyanazon jelentésű osztják szót alkalmaz. Ezeknek példái: *akw' kwālγėn nēγim s ā t jirėl tan toti̊le'it, akw' kwālγėn nēγim χ ą t jirėl tan toti̊le'it* «egy kötélre kötött *hét* áldozatot hoznak ők, egy kötélre kötött *hat* áldozatot hoznak ők» (II : 3.) | *ti ūnlėp s ā t mā-lą̄mt ją̄ŋχnė χą̄n, ti ūnlėp χ ą t mā-lą̄mt ją̄ŋχnė χą̄n* «ezen elterülő *hét* földrészt körülforgó király, ezen elterülő *hat* földrészt körülforgó király» (II: 353.) | *aräŋ-ke χ ū r ė m χą̄tėl χujėmėm jui-pālt; aräŋ-ke ṅ i l ä χą̄tėl χujėmėm jui-pālt,* «ha sokat, *három* napig miután hevertem; ha sokat, *négy* napig miután hevertem» (III : 278.) | *ṅūrėm-uj χūrėm rą̄ŋχėl rą̄nχwäsėm, ṅūrėm-uj ṅ i l ä rą̄ŋχėl rą̄nχwäsėm* «réti állatnak *három* kurjantást kurjantanak nekem, réti állatnak *négy* kurjantást kurjantanak nekem» (III : 279.) | *s ė i-sam, χ i̊ s-sam* «homokszem» (ÉV. *sėi* jelentésében ugyanaz, mi ÉO. *χi̊s,* t. i. «homok»; l. I : 12. l., valamint a **11** : 14. sorhoz való jegyzetet) | *u l'p ä-jiw pāliŋ tūpkwė, n ą̄ χ ė r-jiw pāliŋ tūpkwė* «a czirbolya-fenyőből való evezőcske» (II : 36; ÉV. *ul'pä* = ÉO. *ną̄χėr:*

«*nōgor-juχ* die sibirische ceder, pinus cembra» AHLQ.) | *P u p χ ė ŋ t ū r ą̄ j k ä, L o ŋ χ a ŋ l ą̄ r ą̄ j k ä* «Bálványos tavi öreg» (III : 368; ÉV. *pupi'*, *tūr* = ÉO. *loŋχ*, *lą̄r*). — Néha a számnévi jelző változása egy másik szóé mellett csak az ismételt szólam eltérésének fokozására szolgál, pl. *s ā t p u p i' χaltė voriŋ χum, χ ą t t ą̄ r ė m χaltė voriŋ χum* «*hét bálvány* között győztes férfiú, *hat isten* között győztes férfiú (voltam én lopmuszi öreg»; II : 278.) | *p u p i'-posiŋ χ ū r ė m ētėm χōltawė, t ą̄ r ė m-posiŋ ń i l ä ētėm χōltawė* «*bálványnak* kiszabott idejebeli *három* éjjelemet eltöltik, *istennek* kiszabott idejebeli *négy* éjjelemet eltöltik» (III : 280.) | *v ā s nāpmiŋ χ ą t χōŋχėlt ūnle'im, l ū n t nąpmiŋ s ā t χōŋχėlt ūnle'im* «*vadrécze* bukdácsoló *hat* folyócskát lakom, *lúd* bukdácsoló *hét* folyócskát lakom» (II : 2.).

Még kezdetlegesebb módja az ismétlő alakzatnak, midőn a jelző, vagy határozó egymás mellett kétszer áll, pl. *t u ń ś i ŋ, t u ń ś i ŋ ur vōtän nukh-jo̜ämäsėm* «fölmentem egy *magas, magas* hegyoldalra» (III : 345.) | *ōtrėm j ä m ė s, j ä m ė s pü̜* «gazdám *szép, szép* fia» (III : 355.) | *ańšuχ v o s s i v o s s i pū* «a gazda *legkisebb, legkisebb* fia» (u. o.) | *sawiŋ sāγi masėm s a w, s a w kuńärėn* «nyomorúságos subát öltött *sok, sok* magzatod» (II : 402.) | *paul s a w s a w χum* «falubeli *sok, sok* ember» (II : 39.) || *t ē p ė l t ē p ė l oątäm* «*táplálékkal, táplálékkal* [élő] ember» (III : 351.) | *ń i χ ė l ń i χ ė l pol' khwǫsėts, χ o ś ė l, χ o ś ė l pol' khwǫsėts* «*vörösfenyőből, vörösfenyőből* forgácsot hasított; *kemény fenyőből, kemény fenyőből* forgácsot hasított» (I : 171.) || *āγi p a ś ä p a ś ä kitti' til'ūl'imēn* «leánybeli *búcsú-, búcsúszóval* most mi ketté állunk» (II : 156.). — Az így ismétlődő jelzők közül az első gyakran mint összetétel alkotó része csatlakozik az előtte álló főnévhez, pl. *āγi-k ā s i ŋ k ā s i ŋ kwolėl sunstawėm, pi'-k ā s i ŋ k ā s i ŋ kwolėl' sunstawėm* «leány*vigadó vigadó* házat nézetnek ott velem, fiú*vigadó vigadó* házat nézetnek ott velem» (III : 280.) | *tērėn-s ē ŋ χ w i ŋ s ē ŋ χ w i ŋ χą̄tėl vārs, χul'-s ē ŋ χ w i ŋ s ē ŋ χ w i ŋ χą̄tėl vārs* «kórral *ködös, ködös* napot, betegséggel *ködös, ködös* napot alkotott» (II : 311.) | *sāŋk-ą̄ l t m i ŋ ą̄ l t m i ŋ tūw kwotli' ti jēmtės, muńim-ą̄ l t m i ŋ ą̄ l t m i ŋ tūw kwotli' ti jēmtėm* «a hőséget *gyarapító, gyarapító* nyár, az izzadságot *gyarapító, gyarapító* nyár már közepe tájáig jutott» (III : 297, 298.) | *jiwä χ a r ä χ a r ä jāŋkėlmä, pumä χ a r ä, χ a r ä j ā ŋ k ė l m ä* «fája *ritka ritka* láp, füve *ritka ritka* láp» (I : 90.). Ez utóbbi alakzatnak egyik fejlettebb faja, midőn az egymás mellett kétszer szereplő

jelzők képzővégzeteikkel külömböznek, pl. *mir ta'ilėp ta'iliŋ χāp ti jiw* «ím néppel *telides teli* hajó jön» (II : 10, 5.) | *sāt χārėp χāriŋ vānt ńawluŋkwė mine'it* «hét *jávorbikából álló jávorbikás* falkát mennek üldözni» (II : 22.) | *lui turp turiŋ vōt pini* «alvidéki *torkú torkos* (zúgó) szelet alkot» (I : 135.) | *lau puŋkpä puŋkiŋ sūpä χumľė pūnsitä* «tíz *fogú fogas* száját ím miképpen nyitja meg» (I : 138.) | *sāt ātpä ātiŋ puŋkä* «hét *hajú hajas* feje» (II : 153, 165, 169.) || *tēp tēnė tēpiŋ namtėm χumľė namėsi* «*ételt evő ételes* elmém ím miképpen gondolkozik» (II : 5.). Gyakori az ismétlésnek oly módja is, midőn valamely összetétel elő- vagy utótagjának szava egyszersmind jelzői vagy határzói minőségben szerepel (figura etymologica)*), még pedig úgy, hogy az egynemű szavak nem közvetetlenül egymás mellett állanak, pl. *kwonsiŋ uj kwoss-vaγä χalės, punkiŋ uj puŋk-vaγä χalėm* «*karmos* állat *karma* ereje elfogyott, *fogas* állat *foga* ereje elfogyott» (I : 138.) | *vōrnė tēlėm vōr-jiwä moššä, urnė tēlėm ur-pumä moššä* «*erdőben* termett *erdei* fája (tkp. erdőfája) kevés, *hegyen* termett *hegyi* füve kevés» (I : 156.) || *āwiŋ kwol āwimnė ju ti šältsėm* «*ajtós* házam *ajtaján* ím beléptem» (II : 284.) | *kaniŋ paul kanėmt, kaniŋ ūs kanėmt matėr vārnė sij ti sijti* «*téres* falum *terén*, *téres* városom *terén*, mintha valamit csinálnának, olyan zaj hallik» (II : 11.) | *päŋkėŋ tėri-päŋkėnmė jīkė-poalnė khartäln!* *fejes* daru-*fejedet* vond éjszak felé!» (III : 347.) Az állítmány szava ismétlődik hasonló módon pl. e szólásban: *śa'itėm la'il, śa'itėm kāt ēlä ti śa'its* «*örvendő* lábbal, *örvendő* kézzel *örvendezett*» (II : 8.).

Midőn így közelebbről szemügyre veszszük a vogul költői nyelv ismétlő alakzatait, láthatjuk, hogy a rithmusra való törekvés bennük nyilatkozó módja vajmi elemi azon magasabb művészethez képest, mely a finn és héber költészet ismeretes jellemző sajátságában, a gondolatbeli párhuzamosságban (parallelismus idearum) tárúl elénk. Hunfalvy összeveti a kettőt (Vogul Föld : 188—9.); de nem veszi észre, hogy természetük lényegesen külöm-

*) L. ily eseteknek bő számú példáit és magyarázatait Szilasi Móricznak «Névszói összetételek a vogulban» czímű értekezésében (NyK. 26 : 135—138, 153. ll.), valamint ezekhez fűzött észrevételeimben (u. o. 351—355. ll.).

böző. A vogulban az ismétlődő szólam értelme gyakran egészen azonos a vezérszólaméval, rendesen pedig csak igen csekély fokban tér el tőle, a mint ez természetesen következik abból, hogy a párhuzamos mondásokban a szavak némi kis változással ugyanazok. Másként áll a dolog a finn és héber költészetben, hol a párhuzamos részek értelme csak hasonló, egymáshoz közel álló; de sohasem egészen azonos, a mennyiben a szavak is mindig külömbözők. Amott az ismétlés jóformán csak alaki, rithmikai; emitt egyszersmind tartalmi, az eszmékre is kiterjedő. Ime egybehasonlítás kedvéért az utóbbiból két példa:

«*Mieleni minun tekevi,*
aivoni ajattelevi
lähteäni laulamahan,
saa'ani sanelemahan,
sukuvirttä suoltamahan,
lajivirttä laulamahan;
sanat suussani sulavat,
puhe'et putoelevat
kielelleni kerkiävät,
hampahilleni hajoovat.
Veli kulta, veikkoseni,
kaunis kasvinkumppalini!...
Lyökämme käsi kätehen,
sormet sormien lomahan,
lauloaksemme hyviä,
parahia pannaksemme,
kuulla noien kultaisien,
tietä mielitehtoisien,
nuorisossa nousevassa,
kansassa kasuavassa

«Hajt a lélek, nagy a kedvem,
gondolatom unszol engem
fognom dalhoz, énekléshez,
kezdenem a regéléshez,
hadak sorát levezetnem,
nemzetségdalt énekelnem;
számban a szók olvadoznak,
a mondatok omladoznak,
nyelvem hegyén hullámzanak,
fogaim közt rést keresnek.
Arany-felem, játszó társam,
velem együtt nőtt korácsom!...
Kezeinket csapjuk egybe,
ujjainkat fűzzük össze,
valami jót énekelnünk,
a legjavát előszednünk,
hallhatni a rávágyóknak,
aranynál is drágábbaknak
a növekvő ifjúságban,
fejledező ivadékban!»

(Kalevala I. runo: 1—12, 21—28. s. BARNA FERDINÁND fordításában).

«Figyeljetek egek, szólni akarok;
hallgassa a föld számnak beszédeit!
Csepegjen mint eső tanításom,
folyjon mint harmat szózatom,
mint permeteg a pázsitra,
mint zápor a fűre!
Mert az Örökkévaló nevét szólítom,
adjatok magasztalást istenünknek!
A szirt — feddhetetlen az ő cselekvése;
mert minden útja jog;
hűség Istene, semmi jogtalanság,
igaz és egyenes ő!»

(Mózes V: 32, 1—4. v.)

II. A vogul költői nyelvnek egy másik különös sajátságát alkotják a diszítő jelzők (epitheton ornans), minők főkép a műgonddal előadott énekek majdnem minden gondolatszakában találhatók. Minthogy ezek a velük kiemelt s élénkebb világosságba helyezett fogalomnak rendesen valamely jellemző s a hagyományos fölfogást híven tükröző vonását tartalmazzák, kiválóan alkalmasak arra, hogy általuk mélyebb pillantást vethessünk ama sajátos eszmék és képzetek körébe, melyekkel kapcsolatban a népköltést foglalkoztató tárgyak, személyek, események és világjelenségek a népszellemben élnek. E fontosságuknál fogva a jelzőkkel a népköltés minden egyes tárgyköre keretében külön s tüzetesebben kell foglalkoznunk; miért is e helyt csak azt említjük föl, hogy ritkán állanak egyetlen szóból (pl. *puŋkiŋ lē'in χuritätėl, kwonsiŋ lē'in χuritätėl ta χānγi* «*fogas* evet alakjában, *karmos* evet alakjában hág ím föl», I : 138.) | *namiŋ sāt χujäst, sujiŋ sāt χujäst* «egy *nevezetes* héten át feküdtek, egy *híres* héten át feküdtek» ; I : 52.), hanem rendesen több, még pedig gyakran egymásra vonatkozó szóból, a midőn a jelzőt az előbbi «*egyszerű*» fajtával szemben «*csoportosított*»-nak nevezhetjük. Ez utóbbi esetre példák: *χār nē'inė tāk kwāli': «szarvasbika-kötő erős* kötél» (II : 16.) | *lunt χajtnė, vās χajtnė sāt jākwė: «lúd-futkosó, récze-futkosó hét* folyó» (I: 133.) | *sḁrni-kispä kit apä: «aranyabroncsú két* bölcső» (I: 67.) | *sāt rusip ḁln-kwāli': «hét rojtú ezüst*kötél» (u. o.) | *jūw tēnė sim-tal'ėχ näsäŋ pūl «megenni való szívcsúcsabeli ízletes* falat» (I: 105.) | *nāŋk-jiw pḁal jänγ' āwi: «vörösfenyőből való nagy* ajtó» (I : 117.).

Már fentebb volt alkalmunk látni, hogy a jelző gyakran egyszersmind ismétlő alakzatnak eleme. Az ily esetekben feladata legtöbbnyire nem a diszítés, hanem az éneksor szabályos terjedelmének kiegészítése, vagyis a rithmus elősegitése. Nincs semmi jellemző, vagy élénkítésre képes vonás pl. az efféle jelzőkben: *kwotliŋ χāp kwotlėmnė: «közepes* hajóm közepére» (II : 27.) | *sisiŋ ūs sisūwnė: «mögös* várunk mögébe» (I: 133.) | *aläŋ jäŋkalän: «födeles* jégfödeledet» (II : 395.) | *āwiŋ kwol āwikėm: «ajtós* házam ajtócskáját» (II : 40.); mert minden hajónak van «közepe», minden várnak «möge», minden jégnek «jégfödele», valamint az sem különös dolog, ha aháznak «ajtaja» van (l. erről: NyK. 26 : 352—355.).

A diszítő jelzővel rokonnemű ékessége a költői nyelvnek a diszítő körülírás, mely többször csak igei alakra változtatott jelző, pl. *matnė kāt-ąulėn joχtsėmēn, matėm la'i̊l-ąulėn joχtsėmēn* «vénülő kéz, vénülő láb végzetére jutottunk» = «megvénültünk» (I : 136 ; v. ö. *matėm kāt-ąulėn joχtėm χum* u. o., vagy *ūsnė pasėn joχtėm χum* «haló időpontra jutott ember» I : 147.), vagy *mēn matnė kātmēn matės, matnė la'i̊lmēn matės* «a mi vénülő kezünk megvénült, vénülő lábunk megvénült» (I : 157.) | *śa'i̊tėm kāt jąmės ąul ąjkä ūnli* «örvendő kéz jó végzetével ül az öreg» (I : 136.) = *ąjkä śa'i̊ti* «az öreg örvend», vagy *śa'i̊tėm kātä, śa'i̊tėm la'i̊lä ti vistä* «örvendő kezét, örvendő lábát vette ím» (II : 7.) = «örvendeni kezdett» || *Numi-Tąrėm āśēn tūjäi̊' ti jēmts* «N. T. atyjuk (az ég) ím tavaszszá vált» = *tūjäi̊' jemts*, v. *tūjimālės* (I : 54.) | *ētχėlanė simänl man urėl pojtuŋkwä, pōl'nė alpiänl man urėl rē'i̊ti̊luŋkwä* «éhező szivüket miképpen csillapítsák, fázó testeiket miképpen melegítsék?» = «mit egyenek, mivel ruházkodjanak?» (I : 149.) | *ńoχsiŋ ūntmit nalwäl' pērėmėstä* «nyusztos útjegyét lefelé fordította» = *nalwäl' jąmi* «lefelé megy» (II : 114.) | *sōp-ńelmtal jąmės uj ēlä ūnlei̊'* «mint szájtalan-nyelvtelen jó állat (azaz: némán) ülnek tovább» (II : 248.).

III. Különösen jellemző vonása a vogul költői nyelvnek az előadás elevensége, melynek eszközei a jelzőkön és körülírásokon kívül: *a) Az alakok domborszerűsége ;* valóságos szoborként jelenik meg előttünk pl. Arany-Kworësz, az égi «atyuska», midőn az ének róla ezeket mondja: «*aranylábú szent trónon ül, aranyvégű szent botja jobb oldali arczához van odaszorítva*» (I : 79.) s alább «Arany-Kworësz atyuska *fejét leeresztette ;* míg egy jeges hal, míg egy havas hal megfőhet, *száj és nyelv nélkül (szótlanúl) úgy ül*» (I : 80.). A «Világügyelő-férfi» táltoslovának leírásából művész vehetne mintát: «Nem egyéb, olyan állat volt: *egyik fél orra likából tüzes szikra tódúl, másik fél orra likából füst tódúl ;* kezének két felén *ott vannak szárnyai.* Nem egyéb, olyan állat volt: *válla tarka, csipője tarka szárnyas ló* amint áll, amerre fordúl, napvilágította széles e földön *fülecskéje mindent hall ;* ha két fűszál összeér, mind az ő fülébe zajlik; ha két vesszőág összeér, mind az ő fülébe zajlik. *Hét csengetyűjű csengetyűs nyerge* stb.» (I : 44.). — *b)* A *festőiség,* melynek példájáúl szolgálhat az elhalványúlt arcz következő rajza: «Fiacskám, midőn én téged szűltelek, mint két

éppen most vereslő nyárfalevél volt a két orczád; most pedig *mint lehámló nyirhéjacska,* miképpen lettél oly halavány» (I : 123.). Ime a hadi zaj festése: «Numi-Târëm atyádtól alábocsátott vastestű hét apródlegényedet mindenfelé levő istennőcskét, istenkét uraló hét világtájékod felől nyakas hadsereg, fejes hadsereg hadazza; *mint sűrű szúnyograj, mint vastag bögölyraj, hallatszik kiáltásuk zaja; mint erős mennydörgés, mint hatalmas mennydörgés zeng kiáltásuk zaja»* (II : 131.). — *c)* A *mozgékonyság,* mely néha drámai élénkségű. Álljon itt mutatóúl egy harczba induló hősről szóló énekrészlet: «Rénszőrnek áthatatlan, finom szőrnek áthatatlan állas *pánczelját magára önti. Egyik fél csizmáját a leányos ház közepén, benn veszi föl; másik fél csizmáját a fias falu terén künn veszi föl.* Kishegyű *aczélkardját magával rántja. Lovára fölveti magát:* az elhaladt hadsereg után *nyargal üldözve* a férfi. *Vastag szúnyograj szélébe keveredik a férfi.* Lovát, mint valami ott fekvő korhadt fatörzset rúgja oda feléjük. Ezzel *az elhaladt hadsereget alámerülő hold gyanánt meríti alá maga mögött, fölkelő hold gyanánt keleszti föl maga előtt.* A fölkelt hadsereg fölébe kerekedik föl a férfi. *A merre fordúl: száraz füvet a mint morzsol, úgy morzsolja őket széllyel; a merre fordúl: [az ellenség soraiban] utczát vágva halad»* (I : 118—120.). Egy éhező ember leírásában bizonyára inkább festői mozzanatokat emelnénk ki: szikár testét, beesett szemét, csüggeteg fejét stb.; a vogul népköltés ezt a tárgyat is mozgásban ábrázolja: «Éhező szívük nagyon éhezik; *ha vesszőhöz érnek: a vesszőtől rogynak össze, ha fűhöz érnek; a fűtől rogynak össze»* (I : 133.). Jellemző, hogy midőn a demiurg az embert hóból és földből megalkotta, az alakot «tovadobta s [ez] *nevetgélve, játszva indúlt előre»* (I : 146.), mintha csak azt akarná a rege vele kifejezni, hogy a mozgásban az élet.

Az előadás elevenségének egyik legkiválóbb eszköze azon már fentebb tárgyalt eljárás, hogy a hősi és medveénekekben a népköltő magukat a megénekelt személyeket szólaltatja az előadásban, úgy hogy az első szótól kezdve az utolsóig ők maguk zengik el hallgatóságuk előtt a róluk szóló művet. A figyelemköltés sajátságos formája az ily énekekben, hogy a hős a fontosabb részek előtt a folytatásra vonatkozólag kérdést intéz önönmagához, pl. így: *ponsėm sosi̊' kiti̊' sam χ u m l'ė s u n s e' i̊ m?: kit ḁtėr ajäŋ χum=pi̊̄γänēn jot ta ojėmi̊'* «Érett ribiszke kettő szem *hogyan nézek?:*

ím két fejedelem apródlegényeivel együtt megfutott» (IV : 166.) | *aṅ ārtėlėnė ārtiŋ uj χ u m l'ė ā r t ė l i l ė m ? : aṅ χūrėm ātėr ti ojamėt* «most okoskodó okos állat *hogyan okoskodom ?!* ím a három fejedelem megfutott» (II : 170.) | *sāt ujtši-jäγänl χ u m l'ė s u j t i l i ?: pi̊kwė, jū šältilālėn!* «a hét manó atya *hogyan szólal meg ?:* Fiúcska, lépj be!» (II : 196.) | *Tārėm-pi̊' ājkä χ u m l'ė l ā w e' i m ? : naŋ ānėmnėl manėr pojke'i̊n ?!* «Égfia öreg *hogyan szólok ?:* Te én előttem minek is könyörögsz ?!» (II : 259.) || *χotäl' ālnė tauliŋ tārėm jänitėl, χotäl' ālnė näjiŋ sāt sāt lamtėm pusėn ti χōltililėm. — m a n ė r-m ā' ė s χ ō l t i̊ l i l ė m ? — amki āšnė šakwiŋ ma'i̊lėp akw' āγim mā'ės ti χōltililėm* «mindenfelé levő szárnyas isten [uralma] terjedelmében bármerre levő istennőcskét imádó hét földrészem ím mind tönkre teszem. — *Miért teszem őket tönkre ?* — A magam nemzette csecses mellű egy leányom miatt teszem én tönkre» (II : 149, 150.). A művészibb előadású regékben, vagy midőn az ének hőse más személyről beszél az ily kérdés igéje harmadik személyű, pl. *Numi Tārėm āšėkėm lau poŋkpä ponkiŋ sūpä χ u m l'ė p ū n s i t ä, χūs poŋkpä poŋkiŋ sūpä χ u m l'ė l ā w i ?: am ṅoχs-sāt, uj sāt saw lēsanėmnė ti mine'im* «Fenséges-Ég atyácskám tíz fogú fogas száját *miképpen nyitja meg,* húsz fogú fogas szája *miképpen szól ?:* én nyusztfogó hét, hódfogó hét, sok vadászhurkomhoz megyek ím» (III : 2 ; I : 138.).

IV. Magában a költői nyelv s z ó k i n c s é b e n, sőt n y e l v t a n i a l a k j a i közt is találkoznak oly sajátságok, melyek a közbeszédben elő nem fordúlnak. Ezek közt kiválóan becsesek az a r c h a i s m u s o k *(jis-lātiŋ, eri̊'-lātiŋ),* minők különösen a hősi- és medveénekekben, továbbá az istenidézetekben gyakoriak. Ilyenek pl. a következő szók: *kwāli'*, mint a *l'āŋχ* «beszéd» szinonimja (l. I. köt. VI. sz. 197. s. jegyz.) | *tārėm ālnė ā t i jurt* «világot élő kedves társ» (II : 47, 286.) | *tōχi-uj* (a két szerelmes egymás mellett «*tōχi*-állatka» módjára ül; II : 34, 35.) | *ketri* (Reguly szövegeiben: *kanža jäχti kaṅing kettri* III, 410, 422 ; *kätträ* III : 426 ; *kättri* II : 342.) egy «hímzésvágó görbe kés» neve (v. ö. hasonló elbeszélésben: *χansä χasnė oššä kasäj* «hímzésrajzoló vékony kés»; III : 362.) | *porėŋ* «kedves» (II : 343 ; v. ö. *sim-porkwė* «kedves», *vāps-porkwė* «kedves vő» ; tatár *baurėm* «kedvesem», tdk. «májam», votják *muso* «kedves», tkp. «májas» ; l. Ethnographia VIII : 138.) | *näsäŋ pūl* «ízletes falat» (l. I. köt. V. sz. 168. s. jegyz.) | *rēs-jiw*

«erdei fa» (u. o. 121. s. jegyz.) | *tōntli* «vendégeskedik» (II, 7; = *mujli*). Ma nem hallható szólás a *mạilä mēŋkw, āŋkwä mēŋkw* (l. I. köt. VI. sz. 80. s. jegyz.). Nyelvtani archaismus a præsens harmadik személyének igenévi használata, pl. *jūntėp pūγi, ūri nāj* «tűfogó, tartó nő» (l. Vogul Nyelvjár. 45, 130, 225. ll.). Bizonytalan előttem, hogy grammatikai értékű-e, avagy csak egyszerű énektoldás az *-än* végzet az efféleekben: *s o r χ ä n-sām, χ u l ä n-sām ta'ilakėm ńoχsäŋ vāγėn num-pālėn nāŋχä mastilawė* «lazaczpikkelyek, halpikkelyek módjára ékített ruhácskám nyusztos vállam tölé föladják» (II : 28.), vagy *marėmanė s o r χ ä n-χul, ń a l k ä n-χul ti marėmawėsū* «mint szükségbe jutott lazaczhal, héringhal jutottunk mi szükségbe» (II : 160.). Föltünő a közönséges beszédben ismeretlen o s z t j á k s z ó k n a k sűrű használata az éjszaki énekekben, mi nyilván onnan ered, hogy e népköltési műveket gyakran hallják az éjszaki vogulok osztjákúl is. Álljanak itt példákúl: *ōn* «fölséges, nagyságos» = vog. *jäni*' (*Sorni ōn jäγėm* «Aranyos felséges apám» II : 356; *vojle ōnle* «nagyságos állatocska» = «medve», hol a *voj* is osztják alak e h. *uj*) | *vol* «hely» (II : 354.) | *χis-nāmpėr* «homokszem» (II : 26.) | *laγėr* «pánczélruha» (I : 98; vogulúl: *jūntėp*, v. *jūntėp-ta'il* | *laj-χiń, pit-χiń* «alvilági, fekete járványvész» (II : 282.) | *ser ūnt* «vadon erdő» (III : 137.), *ūnt-uj* «erdei állat» (vogulúl: *vōr-uj*). Hosszabb osztják kifejezésekkel is találkozunk, pl. *jạsiŋ-kuriŋ, śėś-vōjiŋ ńoχi* «kezes-lábas háncsvastagságú kövér hús» (csupa osztják szavakból; II : 33.) | *naŋ ānėm tūlt ū n i ŋ s ạ t ä ŋ ė n ul ạńśäln!* «te engem aztán valami [könnyen hozzáférhető] nagy szerencsének ne tarts!» (II : 88.). — Különösen érdekes szókincsbeli alakítása a vogul népköltésnek a m e d v e-m ű n y e l v, melylyel a medveénekek tárgyalása kapcsán lesz módunk bővebben foglalkozni.

A költői nyelv itt tárgyalt sajátságain kívül a vogul énekekben még zenei szabályosság, illetőleg v e r s e l ő r i t h m u s is fokozza a művésziességet. Hunfalvy, ki eddigelé legtüzetesebben tanulmányozta a vogul-osztják ének rithmikai sajátságait (Vogul föld: 185—198. ll.), ennek nem jutott nyomára, mit eléggé érthetünk abból, hogy neki személyesen nem volt alkalma vogul ének-előadás hallására; Reguly kéziratai pedig az éjszaki énekeket szakadatlan sorokban egyfolytában írva tartalmazzák, úgy hogy azoknak verssorok szerint való tagoltsága ki nem vehető. Külöm-

ben is a verselés szabályossága nem minden följegyzett énekből derül ki. A vogul népköltés nem ismeri az egyszerű dalt; nem amaz apró, magukban is befejezett egészet alkotó versszakokat, minőket a többi finn-magyar népek költészetében mindenütt megtalálunk. A tartalom itt túlnyomó részben epikai s azon énekes műfajok, melyeknek tárgyát alanyi érzések és gondolatok szolgáltatják (pl. a sorsénekek és imádságok), sőt a drámai jellegűek (színjátékok) is előadásuk módjában az epikát követik. Ámde az epikai énekelőadás vajmi könnyen átcsap a rege prózájába: ha az énekes nem elég jól tudja a hagyományos szöveget, ha lelki állapota az ének hangulatához nem egészen illő, minden törődés nélkül másítja meg az eredeti szavakat s teszi helyükbe saját alkalmilag előkapott kifejezéseit. Ehhez járúl, hogy midőn rendelésre följegyzés céljából történik az énekmondás, a folytonos közbeszakítások s megállapodások miatt az előadó kijön sodrából elannyira, hogy midőn folytatnia, vagy ismételnie kell a mondottakat, más — véleménye szerint könnyebben érthető, rendesen a jelzőket kihagyó — szavakat mond, melyek tulajdonképpen már csak tartalmát mutatják az illető énekrésznek. Ebből magyarázandó, hogy a tőlem gyüjtött énekekben is gyakran hoporcsos a rithmus s hogy egyazon műben jobb és rosszabb verselés váltja föl egymást, sőt néhol — mint már fentebb (XXXVIII. l.) érintettem — az ének egészen prózává laposodik. Az ily mutatványok nem lehetnek irányadók a vogul rithmus megitélésére, mely a valóságos szövegükkel sikeresen följegyzett népkölteményekben ép oly határozottsággal jelentkezik, mint más népek hasonló termékeiben. Ezekben a verselés főszabályai a következők:

1. A tartalmilag egymásnak megfelelő énekrészekben (verssorokban) az ütemek (hangsúlyos szavak, vagy szólamok) száma egymással megegyezik.

2. Más gondolatkörbe térve át az ütemek száma eltérhet ugyan az előbbitől; de a megfelelő sorokban tovább is egyenlő marad.

3. A külömböző versnemek átmeneti, illetőleg kapcsoló pontjain — akár az előző gondolatkörnek végén, akár az újnak elején — különálló

(terjedelme szerint esetleg hosszabb vagy rövidebb) sor is állhat.

4. Négy-, vagy többtagú szavak, különösen ha az utórészben hosszú magánhangzó van, a harmadik szótagra eső mellékhangsúly miatt a rithmusban két hangsúlyos verstag (ütem) számába is jöhetnek.

Álljon itt mintakép az ütemek szerint tagolva egy medveéneknek előrésze (III : 133—138.). A versnemek változásának kezdőpontjait egy elől alkalmazott nyíllal (—➤), az átmeneti külön álló sorokat kereszttel (†), a szabályosan ismétlődő cæsurát (befejezett szólamot) kettős függő vonással (‖), a mellékhangsúlyt alája tett vonással (___), s ott, hol egész hangsúlyt, vagyis ütemet pótol, a főhangsúlyt viselő szótagot is aláhúzva jelzem. A fordítást a rithmikus beosztás s a tartalom egybefüggésének igazolása céljából melléklem.

Vojle ∣ ōnle ‖ jelpiŋ ∣ nḁmtėm	«Nagyságos állatocska» ‖ szent elmém
χumľė ∣ nḁmėsāli,	miképpen elmélkedik,
vojle ∣ ōnle ‖ pasiŋ ∣ nḁmtėm	«nagyságos állatocska» ‖ fényes-séges elmém
χumľė ∣ patīlāli?	miképpen gondolkozik (esik)?
—➤ *manä ∣ nampä ‖ namiŋ ∣ jārisėn*	Minő nevű ‖ neves folyócskához
nēīlālmėm?	érkeztem?
manä ∣ sijpä ‖ sijiŋ ∣ jārisėn	Minő hírű ‖ híres folyócskához
nēīlālmėm?	érkeztem?
—➤ *χaśśėnė ∣ vitä- ∣ jerä*	Fölismerhető vize vidékét
† *χaśśilėm:*	fölismerem:
tēpiñ ∣ Nä'iś- ∣ vitnė	a táplálékos Nyäis vizéhez
ti nēīlālmėm,	érkeztem ím.
sorėχ-χul ∣ talmäŋ ∣ jā	Lazaczhal fölszálló folyó
ḁlīlālėm,	volt vala,
ńälėk-χul ∣ talmäŋ ∣ jā	héringhal fölszálló folyó
ḁlīlālėm.	volt vala.
taľχiŋ ∣ jā ∣ taľχä	Forrásvidékes folyó forrásvidékét
totīlāle'im,	haladom (hordozgatom),

<table>
<tr><td>tal'χiŋ | jā | tal'χä</td><td>forrásvidékes folyó forrásvidékét</td></tr>
<tr><td>jāmi̊lāle'im,</td><td>járdalom.</td></tr>
<tr><td>tal'χiŋ | jā | tal'χä</td><td>Forrásvidékes folyó forrásvidékét</td></tr>
<tr><td>totnė-mōs</td><td>amint haladom,</td></tr>
<tr><td>χuml'ė | sunsi̊lāle'im :</td><td>miképpen nézdegélek?</td></tr>
<tr><td>→ moraχä | sästėm || moraχiŋ | ńār</td><td>Sárga málnát termő || sárga málnás lápot</td></tr>
<tr><td>χānti̊lālmėm.</td><td>találtam volt.</td></tr>
<tr><td>ta'i̊ntettal || sawėt- | sūntėm</td><td>Megnem telő || «bödönyöm» (hasam) öblét</td></tr>
<tr><td>vāti̊lilėm,</td><td>teli szedegetem,</td></tr>
<tr><td>ta'i̊ntettal || paip- | sūntėm</td><td>meg nem telő || «puttonyom» öblét</td></tr>
<tr><td>vāti̊lilėm.</td><td>teli szedegetem.</td></tr>
<tr><td>†toχ | vāti̊lėnėm | χaltė | akw'-mat | ērt</td><td>A mint így szedegetem, egyszer csak</td></tr>
<tr><td>vojle | ōnle || kitī'*) | χōs</td><td>«nagyságos állatocska» || kettő*)</td></tr>
<tr><td>χuml'ė | sunsi̊le'im?</td><td>«csillagommal» (szememmel)</td></tr>
<tr><td></td><td>miképpen nézdegélek?</td></tr>
<tr><td>ta-mortės || jāŋk | luwiŋ | χum</td><td>Oly derék (oly mértékű) || jégszürke lovas férfi</td></tr>
<tr><td>nēi̊lālėm!</td><td>tünt elő!</td></tr>
<tr><td>ta-mortės || tūjt | luwiŋ | χum</td><td>Oly derék || hófehér lovas férfi</td></tr>
<tr><td>joχti̊lālėm!</td><td>jött elő!</td></tr>
<tr><td>manä | saγä sästėm || saγiŋ | χum</td><td>Minő fürtje-kifejlett || fürtös férfi</td></tr>
<tr><td>āli̊lālėm!</td><td>volt vala!</td></tr>
<tr><td>manä | vēśä sästėm || vēśiŋ | χum</td><td>Minő szěpsége-kifejlett || szépséges férfi</td></tr>
<tr><td>āli̊lālėm!</td><td>volt vala!</td></tr>
<tr><td>jāŋk | lū || sisä | tärmėl</td><td>Jégszürke lova || háta fölött</td></tr>
<tr><td>ūnli̊lāli,</td><td>üldögél,</td></tr>
</table>

*) A nyelvtani szabálylyal ellenkező *kitī'* «kettő» alak e h. *kit* «két» talán ép azért van, hogy önálló hangsúly-szólambeli szerepe határozottabban kitünjék: *kitī' χōs* két tag a verssorban, míg *kit χōs* egy tagnak is vehető.

χoj- | poχlėp || ńōrėm | ūnt-voj	férfi-gombos || «réti, erdei állatot»
† *toχ ti | ńawlilawėm*	ím így üldöz engem.
ńōrėm- ūnt-voj || sāt-patil	«Réti, erdei állat» || hét szökéssel
ēlä ti | tārmatsėm,	ím tova iramodtam,
ńōrėm- | ūnt-voj || χąt | porγil	«réti, erdei állat» || hat ugrással
ēlä ti | porimasėm.	ím tova ugortam.
† *akw'ₑmat- | ērt | jāŋk | luuiŋ | χumimnė*	Egyszer csak jégszürke lovas férfiúm
ti vāťimtawäsėm	ím közelíteni kezdett.
ńōrėm- | ūnt-voj || tū ti | l'ūl'sėm.	«Réti, erdei állat» || ím én oda (eléje) állottam.
Numi- | Sorńi || āśėm | numpėl	Fenséges-Aranyos || atyám felé
ti pojkile'im :	száll ím fohászom (imádkozom):
† *«mōläl, | kēlpiŋ | puŋkpä || jąmės | āŋχä*	a minap véres fejű || jeles hófajdot
alile'im,	ölök vala.
puŋkiŋ | uj || jąmės | puŋkä	fejes állat || jeles fejét
† *naŋėn | kāstėlilėm.*	neked fogadom vala.
→ *Numi- | Sorńi | āśikėm !*	Fenséges-Aranyos atyuskám !
ti jāŋk | luwiŋ | χumimnė	E jégszürke lovas férfiúm
ti joχtawėm :	ím utólér :
Numi- | Sorńi | āśikėm !	Fenséges-Aranyos atyuskám !
→ *lū- | la'il || śaχliŋ | mā*	lóláb [gátló] || dombos földet
tārätālėn,	bocsáss alá,
uj- | la'il || vąŋχäŋ | mā	állatláb [gátló] || gödrös földet
tārätālėn !»	bocsáss alá !»
Numi- | Sorńi || āśikėmnė	Fenséges-Aranyos || atyuskám erre
lū- | la'il || śaχliŋ | mā	lóláb [gátló] || dombos földet
ti tārätawes,	bocsátott alá,
uj- | la'il | vąŋχäŋ | mā	állatláb [gátló] || gödrös földet
ti tārätawės.	bocsátott alá.
vojle | ōnle || sāt | patil	«Nagyságos állatocska» || hét szökéssel
† *ēlä ti | tārmatilasėm,*	ím tova iramodtam.

→ *sėr* | *ūnt* || *sāt* | *sāmnė*	Sötét vadon || hét zugába
ēlä ti | *minamėm,*	mentem ím el,
sėr | *vōr* || *χḁt* | *sāmnė*	sötét erdő || hat zugába
ēlä ti | *minamėm,*	mentem ím el.
→ *jāŋk* | *luwiŋ* | *χum*	A jégszürke lovas férfiú
juil ta | *χūl'tėm,*	most hátramaradt,
tūjt | *luwiŋ* | *χum*	a hófehér lovas férfiú
juil ta | *χūl'tėm.*	most hátramaradt

Az e mutatványokban jelentkező 4∾2, 4∾2, illetőleg 3∾2, 3∾2 (s a 2 helyett néha 1, vagy 2½, azaz egy mellékhangsúlylyal megtoldott) ütemszámmal váltakozó sorok alkotják a medveénekek és színjátékok legkedveltebb versnemét; míg a hősi énekekben és imádságokban inkább egynemű 5∾5∾5, vagy 4∾4∾4 ütemes sorok divatoznak. Ime ezekből is egy-egy példa:

a)

Sēmėl | *vitėp* | *tēpiŋ* | *Ta'ȋt-* | *tal'ėχtė*	Fekete vizű táplálékos Szoszva forrásánál,
pasiŋ | *vitėp* | *jelpiŋ* | *tūr-* | *pattant*	fényes vizű szentséges tavad fenekén,
sēmėl | *jiwpä* | *jelpiŋ* | *saw* | *kwotl'ėn*	fekete fájú szentséges liget közepében, —
† *Tūr-* | *χḁtäŋ,* | *Ās-* | *χḁtäŋ* | *voikėn* | *ḁtėr*	Tavi-hattyú, Obi-hattyú fehérségű fejedelem
Numi- | *Tḁrėm* | *jäγėnnė* | *tū* | *sātwäsėn.*	Fönséges-Ég atyád oda igézett téged.
sēmėl | *jiwpä* | *jelpiŋ* | *saw* | *kwotl'ėnt*	Fekete fájú szentséges ligeted közepén
sāt jūr | *ta'ȋliŋ* | *kēmplin* | *ḁtėr* | *ūnlilėn.*	hét sárkánynyal teli ruhaaljad ülöd fejedelem.
sāt jūr | *ta'ȋliŋ* | *kēmplin* | *ūnlėnėn* | *χaltė*	Hét sárkánynyal teli ruhaaljad ülése közben
Numi- | *Tḁrėm* | *jäγėnnė* | *tārätālėm*	Fenséges-Ég atyádtól alábocsátott
kēr | *alpip* | *sāt* | *ajäŋ* | *χum-pȋγėn*	vastestű hét apródlegényedet
χotäl' | *ḁlnė* | *nājiŋ* | *sāt* | *mā-lḁmtėnnėl*	mindenfelé levő úrnő-tisztelő hét földrészed felől,

<table>
<tr><td>χotäľ | ḁ̄lnė | ḁtriŋ | sāt | mā-lḁ̄mtėnnėl</td><td>mindenfelé levő úrtisztelő hét földrészed felől</td></tr>
<tr><td>sipiŋ | χḁ̄ntnė | punkiŋ | χḁ̄ntnė | χḁ̄ntlawė</td><td>nyakas hadsereg, fejes hadsereg támadja (hadazza).</td></tr>
<tr><td>→ osiŋ | ľḁm-uj, || osiŋ | palėm</td><td>Sűrű szúnyograjként || sűrű bögölyrajként</td></tr>
<tr><td>turä- | suj || sujtīlāli;</td><td>hallatszik folyton || kiáltásuk zaja;</td></tr>
<tr><td>ńaŋrä | śaχl, || vāγiŋ śaχl</td><td>erős mennydörgésként || hatalmas mennydörgésként</td></tr>
<tr><td>turä- | suj || mirγīlāli.</td><td>zeng folyton || kiáltásuk zaja (II: 130—131.).</td></tr>
</table>

b)

<table>
<tr><td>Sorni- | Kaltėś, || — sorni | āś,</td><td>Aranyos-Kaltës || s az aranyos ős</td></tr>
<tr><td>Sorni- | Kworės || jäγėn | sātėm</td><td>Aranyos-Kworësz || atyád igézte</td></tr>
<tr><td>voikėn | vitėp || χuliŋ | Ās</td><td>fehér vizű || halas Obnak</td></tr>
<tr><td>vōt | χumppä || sāt | Ās-vōľ</td><td>szél hullámozta || hét Obfordulóját</td></tr>
<tr><td>→ jirėn | χōltėm || sāt | ūsėl</td><td>véráldozatod fogyasztó || hét városban</td></tr>
<tr><td>ūnlilėn,</td><td>lakod,</td></tr>
<tr><td>purin | χōltėm || sāt | paulėl</td><td>ételáldozatod fogyasztó || hét faluban</td></tr>
<tr><td>ūnlilėn.</td><td>lakod.</td></tr>
<tr><td>† purin | χōltnė || sāt | paulėn- | χalėt</td><td>Ételáldozatod fogyasztó || hét falud között</td></tr>
<tr><td>χāŋχei- | lūsiŋ || sāt | tūrėn</td><td>sásteres || hét tavadat</td></tr>
<tr><td>ūnlilėn.</td><td>lakod.</td></tr>
<tr><td>χāŋχėi- | lūsiŋ || sāt | tūr</td><td>Sásteres || hét tódnak</td></tr>
<tr><td>patittė</td><td>végében</td></tr>
<tr><td>sorni | vānsiŋ || sāt | χūŋχalt.</td><td>aranygyepes || hét patak.</td></tr>
<tr><td>sorni | vānsiŋ || sāt | χūŋχalt</td><td>Aranygyepes || hét patak</td></tr>
<tr><td>numi-pālt</td><td>fölött</td></tr>
<tr><td>tul | siltėm || jelpiŋ | ḁwėt-ńol,</td><td>felhő szelte || szent folyófok,</td></tr>
<tr><td>vōt | χḁ̄jėm || jelpiŋ | ḁwėt ńol,</td><td>szél érte || szent folyófok.</td></tr>
<tr><td>vōt | χḁ̄jėm || jelpiŋ | ḁwėt ńol</td><td>Szél érte || szent folyófok</td></tr>
<tr><td>numi-pālt</td><td>fölött</td></tr>
<tr><td>Sorni- | Kworės || jäγėn | lēpėm</td><td>Aranyos-Kworësz || atyád takarta</td></tr>
</table>

jāŋk | *uj-sqw* || *lēpliŋ* | *kwol,*	jégszürke állatbőr- || takarós ház,
sēmėl | *uj-sqw* || *lēpliŋ* | *kwol,*	fekete állatbőr- || takarós ház,
Ur-mis | *nājin* || *vārmältėm*	hegyi tündér || készítette
nēilnė | *χqtėl* || *χuriŋ* | *kwol.*	kelő naphoz || hasonló ház (II : 320—321.).

Az ütemszámok szabályosságán kívül nem ugyan általánosan, de gyakran szerepel a vogul énekekben mint rithmikai diszítés az a l l i t e r a t i o. Példák: ***s**qrńi **s**āt **s**urėm-**s**ūntėl jäγännė **s**āt-wėsän* («aranyos hét tetőnyilás szádjával igézett benneteket atyátok» ; II : 391.) | ***s**awiŋ **s**āχip **s**aw kūńėr* («nyomorúságos subájú sok szegény» ; II : 312, 405.) | ***s**qrńiŋ **ś**ermät **s**āt lēsä* («aranyos kantárja hét kötését»; II : 405.) | ***χ**ūrėm **s**āmp **s**āmiŋ **ś**umpėl **χ**ūrmi' **ś**āmpėltėstä* «három szögletű szögletes vízmerő [nyírhéja] módjára eszét három felé forgatta» ; II : 104.) | ***l**ūnt-**l**a'il **l**'ūl'iŋ pasän* («lúd lába magasságú asztal» ; II : 348.) | ***t**inä **t**i, **t**anä **t**i* («ára ez, dija ez» ; II : 151.) | ***p**upi' **p**osiŋ χūrėm **p**ojkėl **p**ojkawėn* («bálványkát illető szentséges három könyörgéssel könyörögnek hozzád» ; II : 382.) | ***χ**ul' **χ**qjėm saw **χ**qtėl āγi-lili **s**aw **s**orimālėm* («kór érte átkos napon leánylélek sok szenvedett ki» ; II : 404.) | ***s**orni **ś**ultäsiŋ **s**āt **ś**ēśkän **ń**oχsiŋ vaγnėn **n**umi pālnė **n**qŋχ **n**ēγäln!* («arany szegélyű hét keszkenőt köss fel nyusztos vállad fölé!» II : 322.) | ***χ**atań **χ**um, **χ**qlmaχ **χ**um **χ**qläŋ ta'il masäln!* («tatár férfiútól, kalmuk férfiútól való fekete ruhádat öltsd fel!» II : 321.) || ***n**umėl **m**innė **t**qliŋ **t**qrėm **t**itäś-χum* («fönn járó szárnyas istenek gazdaembere» ; II : 403.) | ***v**oikėn **v**itėp **t**ēpiŋ Ās-ta'ėχ* («fehér vizű táplálékos Obfő» ; II : 360.) || ***p**akwä **p**atėm **s**aw ur, **p**ilä **s**ästėm **s**aw **s**uj* («tobozát hullató sok hegy, bogyóját termő sok berek» ; III : 269.) | ***s**āt **j**irpä **j**iriŋ **S**orńi* («hét véráldozatú véráldozatos Aranyos» ; II : 352.) || *χuri **s**āŋki **s**ailėm pal' χontamläln!* («mint félénk fekete kacsáé, oly érzékeny fülű, hallgasd meg» ; II : 382.). | ***t**ėli jāŋχėp, **t**qli jāŋχėp* («egy téli hónapon, egy olvadó hónapon át» ; II : 48.) | ***m**olėŋ **s** o a t **ś** o q r **m**ūlėt khum* («jószágos hét világot körüljáró férfiú» ; II : 376.)

III. A vogul nép ősi hitvilága.

Lelkesedéssel kutatja a honfiúi kegyelet a magyarság pogánykori hitéletének emlékfoszlányait, de alig mondhatnók, hogy ama kétségkívül igen becses és jelentékeny anyaggyűjtések mellett, melyeket e tárgyra nézve az utóbbi félszázad buzgósága egybehalmozott, a teljes hitelű tudományos eredmények kifejtése oly fokig is előhaladt volna, hogy ennek alapján immár a honfoglaló ősök mithikai képzeteinek és vallási szertartásainak akár csak vázlatát megalkothatnók. Még az a kevés történeti adat is, melyet az ily irányú vizsgálódás számára a régi kútfők fentartottak, körültekintő birálatra s lélektani megvilágításra szorúl; a mi pedig a többi, különösen a mai élő néphit és népszokások forrásából merített anyagot illeti, ennek tartalma, úgy a mint elénk jelentkezik, nem külömb értékű, mint a bányász szekerczéje alatt leváló kőtörmelék, melynek csak kevés morzsája foglalja magában a keresett nemesebb fémet s ennek előszerzése, sőt gyakran maga a róla való biztos tudomás is, csak külömböző zuzó, kohó és oldó műveletek alkalmazásával lehetséges. Mindenesetre igen elhibázott s következtetéseiben megbizhatatlan az ősi magyar mithologia több eddigi vizsgálójának amaz eljárása, mely pusztán a jelenkor folklorejára építve a mai babonás hiedelmekből és mondákból véli megrajzolhatónak a messze hajdankor szellemi állapotainak elmosódott képét, mitsem gondolva azzal, hogy itt évezredes fejlődés végső alakulataival, a legkülönfélébb korú és eredetű elemek összeforradásával van dolgunk, melyet történeti czélokra csak úgy használhatunk föl, ha az alkotó részeket előbb gondos módszerrel szétszedtük, különválasztottuk a régibb és ujabb keletű rétegeket, az eredeti, ősi vonásoktól az idegenből vett szerzeményeket s csak annak tulajdonitunk régiséget, mi az ily sokszoros elemzés és tisztázás után tényleg távoli időkből átöröklődött hagyománynak bizonyúl. Maguk a mithikai és vallási fogalmak kifejezései is rá utalnak az ily eljárás szükségére, midőn azt tapasztaljuk, hogy pl. a *garaboncza* olasz, a *kuruzs, varázs, lidércz* szláv, a *boszorkány, sárkány, tor, bűbáj, ige* török, az *isten, manó, bőjt, bűn, menny* iráni, az *id-nap* és *egy-ház* «szent» jelentésű előrésze régibb árja származású szemben az *imád, áldoz, javas, réül, regös, tündér* s

több más törzsökös eredeti szavunkkal. Az okiratos történet vizsgáló képességének határain túl mindenütt a nyelv az a vezető fáklya, melynek fényét a homályban előbbre ható nyomozás legbiztosabban követheti; de különösen áll ez a szellemi élet nyilvánulásaira nézve, hol az eszméknek legközvetetlenebb kifejezője s a fejlődés menetének leghívebb tükre éppen a nyelv. Ennek tanúlságait és útmutatásait föltétlenül meg kell becsülnünk a néphit történeti vizsgálatánál is, hacsak eleve nem akarunk belenyugodni abba, hogy kutatásunk minden iránytű nélkül kalandozó merő tévelygés legyen.

Midőn azonban az ősi magyar néphit kifejtése czéljából a jelzett műveletek múlhatatlan szükségét fölismerjük, önként következik számunkra az a feladat, hogy megszerezzük ezen téren is ama segédeszközöket, melyek ép úgy mint a nyelvnél a külömböző korok és forrásterületek meghatározásához vezethetnek. Ilyenek főképen a velünk nyelvileg, illetve fajilag rokon, úgyszintén a történeti kapcsolatban állott népek hitvilágának és vallási életének adatai, melyekkel t. i. a mieinket módszeresen egybevetve mintegy próbakövet, kritériumokat nyerhetünk a vizsgálatunk körébe tartozó tények történeti értékének és mineműségének megitélésére. Meg kell tehát e végből ismerkednünk mindenelőtt azon népek mithikai és vallási hiedelmeivel, valamint az ezekkel egybefüggő szokásokkal, melyek a magyarság szellemi életére a legutóbbi évezredben mai hazája földjén voltak befolyással, a minők különösen az országunkban és szomszédságában lakó éjszaki és déli szláv nemzetségek, valamint az oláhság, melyek esetleg — ép úgy mint szókincsünkben tapasztaljuk — távolabbi vidékek néphitbeli elemeinek is lehettek közvetői. Az ezekkel való összehasonlítás bizonyára igen sok egyezésre fog világot deríteni, melyekre nézve a behatóbb vizsgálat megállapithatja majd, hogy esetenként melyik résznek valódi, eredeti sajátjai, a midőn az idegennek bizonyúló elemeket különtartva, a megmaradó részben nyerjük a magyar pogánykor vallási gondolkozásának igazi emlékeit. De a tisztázás ezen műveletén keresztül jutott anyag még mindig nem a legegyszerűbb s nem a legősibb állapot tükre, hanem egy régibbhez képest szintén fejlemény, ugyancsak eredeti és idegen elemek vegyüléke ép úgy mint honfoglaláskori nyelvünk. Tovább kell tehát hatolnunk a történeti elemzés munkájában s az ujabb feladat, mely most reánk

várakozik, a pogánykorinak mutatkozó hitvilág képzeteinek vegyi szétbontása, vagyis annak fölismerése, hogy minő eszmék kerültek hozzánk a török, iráni, vagy régibb árja, esetleg kaukázusi népek műveltséghatása révén, a mely szellemi áramlatok felvételére ugyanis a nyelv adatai jogosítanak fel bennünket. Őstörténetünk homályát megvilágító sok becses tanúlságra lehet kilátásunk ezen utóbbi vizsgálatok révén, annál is inkább, minthogy ezeknél egykorú irodalmi források állanak rendelkezésünkre, és segítségünkre jön azon körülmény is, hogy ezen keleti hatásoknak többé-kevésbe ki voltak téve azon népek is, melyeknek nyelveit a mienkkel rokonoknak bizonyítja a tudomány. E közös hatásoknak nyilván az amúgy is kétségtelen egykori földrajzi és történeti kapcsolat az alapja, mi — számbavéve, hogy ide vezetnek a legmesszebb menő nyelvtörténeti nyomok is — világos utalást foglal magában arra nézve, hogy midőn saját népünk mythologiájának és vallási életének kifejthető legrégibb alakját kutatjuk, ennek nagyban és egészben legközelebbi hasonlatát a velünk nyelvileg legszorosabb rokonságban álló népek közt kereshetjük a siker legtöbb kilátásával. Ez ad a mi sajátos nemzeti szempontunkból is nagy jelentőséget a vogulok hitvilágának, mely azonban ettől eltekintve is méltán számíthat a vallástudomány kutatóinak érdeklődésére, mint oly nép szellemi életének nyilvánulása, mely a magas éjszakon, az európai és ázsiai műveltségterületeknek mintegy határmesgyéjén lakván, kevésbbé volt kitéve eddigelé a kereszténység és izlám átalakító befolyásának s így ősi sajátságait még nagy arányokban megőrizhette, valamint régi jellegűek benne az oly részletek is, melyek nem tekinthetők éppen az eredeti, ősi mag természetes és egyenes hajtásainak. A következőkben ezen hitélet lehető tüzetes leírása lesz a feladatunk,*) mely czélból mindenelőtt, a mennyire csak a források számunkra hozzáférhetők, összeállítjuk mindazon tudósí-

*) A vogul nép ősi hitvilágát tárgyazó jelen tanulmány külön is megjelent a Nyelvtud. Közlem. 29. s köv. köteteiben. Ide való iktatása azon czélból történik, hogy általa a Vog. Népk. Gyüjt. további köteteinek kiegészítő füzetei, illetőleg a bennük adandó tárgyi és nyelvi magyarázatok — kiküszöbölvén ezek sorából az imitt összefoglaló tárgyalásban adott vallási és mithikai vonatkozásuakat — rövidebbre foghatók legyenek. Némely részletnek ismétlődése az I-kötethez csatolt jegyzetek közt onnan ered, hogy az utóbbiakat tartalmazó ívek a bevezetés írásakor már ki voltak nyomatva; de reájuk, kiadatlan voltuk miatt, a Nyelvtud. Közlem. eredeti közlésében hivatkozás nem történhetett.

tásokat, melyeket a vogulok vallási képzeteire és intézményeire vonatkozólag a régibb utazók és néprajzi kutatók följegyeztek, felölelvén ezeknek során az osztjákokra vonatkozó értesítéseket is, nemcsak azért, mivel az éjszaki osztjákok és vogulok hitélete ma is jóformán azonos, hanem mivel egész a legujabb időkig a nyelvben tájékozatlan kutatók belefoglalják orosz módra az osztják népnevezetbe a velük szomszédos éjszaki vogul testvérnépet is. Ezen történeti bevezetést követi a mithikai és vallásos tartalmú vogul népköltési termékeknek, mint leghitelesebb és legbecsesebb kútfőknek feldolgozása, kiegészítve saját idevágó egyéb észleleteinkkel, valamint azon megfigyelésekkel, melyeket tárgyunkra nézve az ujabb orosz utazók műveiben találunk. Mindezek tárgyalásánál egyelőre pusztán a tények pontos és rendszeres közlésére szorítkozunk, kerűlvén a messzebbre menő összehasonlításokat, mely eljárástól csak itt-ott térünk el, különösen a mithikai és vallási műkifejezések magyarázatánál s hol a rendelkezésre álló osztják hitéleti adatokból kinálkozik egybevetésre alkalom.

A) *Régibb tudósítások (XIV—XVII. sz.).*

A «Софійская Первая Лѣтопись» néven ismeretes orosz krónikában találjuk legelső adatát a vogulok és osztjákok ősi hitéletének. Itt t. i. az 1396. (orosz számítás szerint 6904.) évnél tárgyalva van Permi Sz. István püspöknek, a zürjének első hittérítőjének halála s vele kapcsolatban rövid utalás történik az összes uralvidéki népeknek ama régi vallására is, melyből a szent férfiú híveit a felvilágosodás útjára vezette. Ime a szövegnek fordítása: «Ugyanabban az évben költözött öröklétre Stepán permiai püspök, april hónapnak 26-ikán, Vízszentelés napján, szerdán. Ez a szent főpap, apostola az új foglalású permi földnek, tanítója s fölvilágosítója lelküknek; orosz írást számukra permi írásra fordita, megerősíté a hitet, írásra tanítá őket: Ez az üdvözűlt istenes ember, Stepán püspök hitetlen emberek között élt volt, kik sem istent nem ismernek, sem törvényről nem tudnak; bálványokhoz, tűzhöz és vízhez imádkoznak és az *Arany-asszonyhoz* és bűvösökhöz és varázslókhoz és fához».*) Az itt em-

*) Полное Собраніе Русскихъ Лѣтописей, изданное по Высочайшему Повелѣнію Археографическою Коммиссіею (Az orosz krónikák teljes gyűjte-

lített «Arany-asszony» (Золотая баба, vagy Златая баба), mint a későbbi forrásokból kitűnik, tulajdonkép Obdoriának, tehát az osztjákok földének volt nagytiszteletű bálványa, melyhez azonban nyilván elzarándokoltak távoli földeikről a permiek is, ép úgy mint mai napság látogatják a messze lakó szamojédek az alsó Ob-vidék áldozathelyeit.

Bővebb tudósítást találunk az «Arany-asszony»-ról Mathias de Miechov krakói orvosnak és kanonoknak 1517-ben megjelent «*Tractatus de duabus Sarmatijs: Asiana et Europiana et de contentisineis*» czímű becses művecskéjében, mely először tájékoztatja Európát Oroszország keleti tartományairól s a szomszédos tatár vidékekről s nevezetes arról is, hogy itt van először említve a magyar nyelv rokonsága az uralvidéki jugorokéval. A szerző utazott Oroszország éjszaki vidékein, állítólag látta is a Don, Dnjeper és Volga folyók forrásait s bizonyára e tájakon értesülhetett arról is, mit következő közlése tartalmaz: «Post terram Viathka nuncupatam in Scithiam penetrando iacet magnum idolum (*Zlota baba*), quod interpretatum sonat: *aurea anus*, seu *vetula*, quod gentes vicinæ colunt et venerantur; nec aliquis in proximo gradiens aut feras agitando et in venatione sectando vacuus et sine oblatione pertransit, quin imo si munus nobile deest, pellem aut saltem de veste extractum pilum in offertorium idolo proicit et inclinando se cum reverentia pertransit» (Liber II, trac. 2., cap. 1.). — Műve vége felé Miechov általánosan is jellemzi a permi, baskird, «Cziremissa, *Iuhra*» és «Corela» nemzetek hitvilágát megjegyezvén, hogy Rettenetes Iván czár 40 évvel előbb a permieket a kereszténység felvételére kényszerítette; «Alie

---

ménye, legfelsőbb parancsolatra kiadva az archæograph bizottságtól); St. Petersburg, 1851. (249—50. ll.): «Того-же лѣта (6904) преставися Степанъ епискупъ Пермьскій мѣсяца апрѣля 26, въ Преполовенье празника, въ среду. Си бо святый святитель, новыя апостолъ Пермьскыя земля, учитель и просвѣтитель душамъ ихъ, преложи имъ грамоту съ Рускыа на Пермьскую грамоту, и вѣру утверди, и грамотѣ ихъ изучи; се бо блаженый епископъ Степанъ, Божій человѣкъ, живяше посредѣ невѣрныхъ человѣкъ, ни Бога знающихъ, ни закона вѣдящихъ, молящеся идоломъ, огню и вьдѣ и каменю, и Золотой бабѣ и кудесникомъ, и древью».

vero regiones preexpresse in infidelitate et idolatria persistunt. Colunt solem, lunam, stellam, bestias siluarum et quod eis occurrit». WIED ANTAL 1537—44. közt szerkesztett térképén az «Arany-asszony» bálványnak már rajza is látható talapzaton álló s kezén meztelen gyermeket tartó nő alakjában, kinek fejéről hosszú, keskeny kendősáv omlik hátrafelé.*)

HERBERSTEIN ZSIGMOND bárónak először 1549-ben megjelent «*Rerum Moscovitarum Commentarii*» czímű híres műve is foglalkozik az «Arany-asszony»-nyal: «*Slata baba*» — így ír — «id est *Aurea Anus*, idolum est, ad Obi ostia, in prouincia Obdora, in ulteriori Ripa situm.... Narrant, seu, ut uerius dicam, fabulantur, hoc idolum Auream Anum statuam esse, in formam cuiusdam anus, quæ filium in gremino teneat: atque ibi iam denuo alterum cerni infantem, quem eius nepotem esse aiunt. Præterea instrumenta quædam ibi posuisse, quæ perpetuum sonum in modum turbarum edant. Quod si ita est, equidem uentorum uehementi et perpetuo in ea instrumenta flatu fieri puto» (az 1551-iki II. kiadásban: 86. l.). Szerzőnk értesülését orosz útleírásokból merítette, melyeknek hiteléhez azonban, mivel forrásai egyéb mesés elbeszéléseket is tartalmaznak az éjszaki tájakról, nincsen kellő bizalma (87.). Térképén mindemellett ő is adja a Slata Baba rajzát az Ob alsó folyásánál balra, szemközt Juhrá-val. E rajz koronás asszonyt ábrázol méltóságos állásban jobb kezében hatalmas, földhöz támasztott rúddal.

Tárgyunk szempontjából második becses tudósítása HERBERSTEINnak, hogy az Ural hegységet a körülötte lakók föld övének nevezik, mely képzet csakis a vogul monda keretében válik világossá. Ime az illető hely: «Montes circa Petzoram fluuium *Semnoi Poyas* (Земной Поясъ), id est *Cingulus mundi, vel terrae* uocantur. Poyas enim Ruthenis cingulum significat».

---

*) L. e képnek mását KROHN GYULA «*Suomen suvun pakanallinen jumalan palvelus*» (Helsingfors, 1894.) művében (72. l.), hol HERBERSTEIN és JENKINSON (1562.) térképeinek megfelelő ábrázolatjai is ujra le vannak nyomtatva.

Alább az egyes hegyormokról szólva szintén kiemeli, hogy «hi etsi uarijs in locis uaria habeant nomina, communiter tamen *Cingulum mundi* uocantur. In his montibus nudificant *Gerofalcones*» (87.): a vogul énekekben gyakran említett *turuj* és *jūns-uj* sasok. Ki van téve térképén is az Ural helyén: «Montes dicti Cingulus mundi». Külön hegynevekben is szerepel az «öv» *(poyas)* jelzés, ilyenek: «*Camenipoias:* ultra Petzora et Stzuchogora (= Щогуръ, vog. *Sukėr-jā)* fluuios» (85. l.); «*Poyas Semnoi*»: a hol a «fluuius Yssa fontes suos habet» (u. o.); «*Camen Bolschega Poiassa*» (= Камень Большаго Пояса), a honnan a «Sossa, Berezvua» és «Danadim» folyók erednek (86. l.). Mindezen tudósítások szintén orosz útleírásokból vannak átvéve, melyek a felsorolt nevezetekben az Uralvidék törzslakóinak mondáit alkalmazzák. A Камень «kő» nevezet egyenesen az osztják *keu, kev* «stein; berg, der Ural» (Ahlq.) szó fordítása.

A veronai származású Alessandro Guagnino «*Sarmatiae Evropeae descriptio, quae Regnum Poloniae, Lituaniam, Samogitiam, Russiam, Masoviam, Prussiam, Pomeraniam, Livoniam et Moschoviae, Tartariaeque partem complectitur*» czímű 1578-ban megjelent könyvében külön fejezetet szentel az «Arany-asszony» bálványának és tiszteletének leírására, melynek több érdekes részlete itt említődik legelőször. Ime az ide vonatkozó szöveg egész terjedelmében: «De idolo Aureæ Anus. In hac Obdoriæ Regione ad Ostia Obbi fluuij, est quoddam antiquissimum Idolum de lapide excisum, quod Moschovitis *Zolota Baba*, id est, *aurea anus* dicitur. Est autem similitudo mulieris vetulæ infantem in gremio tenentis, et alterum iuxta se infantem habentis, quem nepotem illius esse incolæ dicunt. Hoc Idolum ab *Obdorianis, Iuhricis* et *Vohulicis* alijsque conterminis gentibus cultulatriæ veneratur, præstantissimasque et maximi pretij pelles Zibellinas, Idolo offerunt, vna cum reliquarum ferarum pretiosis pellibus, ceruos quoque sellectiores ad sacrificium peragendum mactant, quorum sanguine os, oculos et reliqua simulachri membra perungunt. Intestina autem cruda sacrifici deuorant et inter sacrificandum sacerdos Idolum consulit, quid ipsis faciendum, quoue migrandum sit. Ipsum autem (dictu mirum) certa consulentibus res-

ponsa dare, certosque rerum euentus prædicere solet. Dicuntur etiam in montibus vicinis huic Idolo sonitus boatusque quidam audiri, qui perpetue sonitum in modum clangoris tubarum edunt. Hoc autem nihil aliud esse dicerem, nisi instrumenta quædam illic antiquitus posita, vel cannales subterraneos, sic natura ipsa affectos, qui ventorum perpetuo flatu sonum, boatumque et clangorem continuo efficiunt» (Moschoviæ descrip. fol. 14.). Igen érdekcs kép is csatlakozik e leiráshoz, melynek hátterében égig nyúló, alúl erdős hegység, előrészében nagy tisztás közepén trónon ülő óriási meztelen asszony van ábrázolva leomló hajjal, ölében meztelen gyermeket tartva. A hegysziklákban s a bálvány körül földbe vájt házikók vannak, melyeknek lakói a bálvány előtt fölemelt kézzel álló, térdelő s arczczal földreborúlt helyzetben nyuszt-, vagy evetféle állatot ajánlanak föl az istenségnek. — A «Petzora Regio» leírásában (fol. 13.) szó van a «föld övéről» is: «Circa hunc fluuium sunt montes, rupesque in altum prominentes, *Ziemnoi Poias* Rutenis, id est *cingulus terrae* dicti, quorum vertices ob continuos ventorum flatus, nudi absque gramine sunt, niuibus frequenter rigentes ..... Hij autem montes perpetuis niuibus gelu concretis albent, difficilemque transitum iter carpentibus præbent. Tantæ enim altitudinis dicuntur, vt quidam a Moschorum Principe ad id destinati, decemseptem dies in ascendendo quodam monte transigerint, attamen nequaquam verticem montis attingere potuerunt... Aues etiam rapaces varij generis in his montibus nidificant, præcipue vero Falcones albi ad venandas aues promptissimi, qui inde in Moschoviam afferuntur, eisque magnus Dux in venatione vti solet». Guagnino III. Zsigmond lengyel király szolgálatában, úgy látszik, részt vett ennek orosz hadjárataiban és utazásaiban s ezen alkalmakkor szerezhette ama különös értesüléseit, melyekben nem épen Herberstein művét követi.*)

1630-ban jelent meg a «Respublicæ Elzevirianæ» gyűjteményben egy kis alakú könyvecske ezen czímen: «*Russia, seu Moscovia, itemque Tartaria Commentario Topographico atque po-*

*) L. Friedrich v. Adelung: Kritisch-literärische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700, deren Berichte bekannt sind. St. Petersburg, Leipzig, 1846. (I. köt. 227. l.)

litico illustratae. Lugd. Batavorum ex officina Elzeviriana», mely szintén tárgyalja a *Zolota baba*-t és *Ziemnoipoias*-t (31—33. ll.), még pedig, mint maga a mű jelzi, HERBERSTEIN nyomán.

Első tüzetesebb leírását a vogulok és osztjákok vallási képzeteinek WITSEN MIKLÓS híres hollandi tudósnak, Nagy Péter orosz czár tanítójának «*Noord en Oost Tartarye*» művében*) nyerjük, melynek első kiadása 1672-ben látott napvilágot. Nagy jelentőségű, becses munka ez, mely huszonöt éven át rendkívüli szorgalommal folytatott kutatások és részben Moszkvában, a hollandi követség kiséretében eszközölt sokirányú anyaggyűjtések eredményeképpen jóformán mindent összehord, a mit Ázsia éjszaki és keleti tájairól a XVII. században tudtak, illetőleg megirtak. E helyt bennünket közelebb érdeklő fontosabb közlések WITSEN könyvében a következők:

I. Az osztják bálványokról: «*Az osztjákoknak fából, vagy kőből készített különös bálványaik vannak, melyeket ők elhagyott puszta helyeken, az erdőkben állítanak föl. Áldozatkép pénzt, fülbevalókat, czobolyprémet és egyéb tárgyakat hoznak nekik,* melyeket a bálvány közelében helyeznek el. Az idegeneknek, kik ezen tárgyakat néha megtalálják, mint ők mondják, nem szabad hozzájuk közelíteni; mert külömben nem tudnának elmenni ama helyről, nem találván meg az utat, hogy onnan eljussanak».**)

---

*) E mű teljes czíme: «*Noord- en Oost-Tartarye, ofte bondig Ontwerp van eenige dier Landen en Volken, zo als vormaels bekent zijn geweest, beneffens verscheide tot noch toe onbekende en meest nooit voorhen beschreve Tartersche en naaburige gewesten Lantstreeken. Steden, Rivieren en Plaatzen in de Noorder en Oosterlykste Gedeelten van Asia en Europa, zoo buiten en binnen de Rivieren Tanais en Oby, als omtrent de Kaspische, Indische — Ooster en Swarte Zee gelegen; gelijk de Lantschappen Niuche, Dauria, Jesso, Moegalia, Kalmakkia, Tangut, Usbek, Noorder Persie, Georgia, Circassia, Crim, Altin enz mitsgaders Tingoesia, Siberia, Samojedia, en andere Hare Zaerze Majesteiten Kroon gehoorende Heerschappyen: met derzelver Landkaerten: zedert nauwkeurig onderzoek van veele Jaren, en eigen Ondervindinge beschreven, getekent, en in't Licht gegeven door Nicolaes Witsen. T' Amsterdam in't Jar 1672.* Második átdolgozott és tetemesen bővített kiadása e műnek 1705-ben látott napvilágot. Ennek változatlan lenyomata az 1785-ben megjelent harmadik kiadás, melyből az itt közölt idézetek valók.

**) «Zy hebben hunne bezondere Afgoden, van Hout of Steen gemaekt, die zy, op eenzame woeste plaetzen, in de Bosschen zetten, en

«(Az osztjákok) ostobák s hasonlók a barmokhoz; sem írni, sem olvasni nem tudnak, sőt ebben maguk a papjaik is járatlanok. *Néhány durván metszett, vagy készített faképük van, melyeket ők kis házikókba, azonkívül különös lakokba, templomokba állítanak, teli aggatván őket czobolybőrökkel.* Áldozatok kiséretében imádkoznak ezekhez, hogy hosszú és boldog életet adjanak számukra».[1])

«A szibériai (tobolszk-vidéki) osztjákok helyenként sátorhoz hasonló házakban laknak, melyek falu módjára állanak egymás mellett; *a falu előtt mindenütt ott áll közszemléül az ő bálványuk, egy ördögnek fából durván faragott képe*».[2])

«*A szurgutvidéki osztjákoknak bálványai rongyokból és posztóból készült bábuk, melyeknek ábrázatja sárgarézből, fából, vörösrézből, vagy valamely más érczből, vagy kőből való.* Azt mondják, hogy régi időkből van nekik meghagyva, hogy ilyeneket tiszteljenek».[3])

«Bár az osztjákok pogányok, mégis elismerik, hogy *van isten az égben, a ki minden fölött uralkodik.* Ezt azonban nem szolgálják vallási tisztelettel, hanem a mennyire tudják, csak az ő fából, vagy agyagból különféleképp készített és alkotott bálványaikat. *A vagyonosabbak közülök ezen bálványképekre, vagy bábukra se-*

Offerhanden toebrengen van Geld, Oor-ringen, Zabels en andere dingen, welke zy omtrent den Afgod leggen. Es durven de vremden, die deze dingen zomtyds vinden, (zoo zy zeggen) de zelve niet naderen, alzoo dat zy van de plaetz niet zoude konnen gaen, noch geen weg vinden, om daer van daen te komen» (313. l.).

[1]) «Zy zijn dom, en den Beesten gelijk, konnen noch Lezen noch Schryven, ja hunne Priesters zelven zijn daer in onbedreven, hebben eenige houte lomp gesnedene of gemaekte Beelden, die zy in kleine huiskens, behalven in de byzondere Wooningen, Kerk-Huizen stellen, behangende die met Zabel-vellen, en bidden de zelve aen, offerende voor de zelve om een lang en gelukkig leven» (636. l.).

[2]) «De Astakkan daer omtrent (Szibériáról van szó), woonen zomtyds in Huizen, die Hutten gelijk zijn, welke Dorps gewyze by een staen, alwaer hunnen Afgod, het beeltzel eens Duivels, in hout, lomp gesneden, voor 't Dorp ten toon staet» (757. l.).

[3]) «Zommige hunner Afgoden (Szurgut vidékéről van szó), die zy hebben, zijn Poppen van lappen, en doek gemaekt; doch hebben aengezichten van Messing, Hout, Kooper, of eenig ander Metael of Steen. Zy zeggen, dat hun van ouds bevoolen is, alzulke te eeren» (639. l.).

lyemruhákat és felöltőket raknak az orosz kisasszonyok módjára; a szegényebbek e végből néha idegenföldiek ócska ruháit alkalmazzák. Mindenkinek van ilyen bálványképe, melyet *Šajtan, Saitanka* vagy *Schagan* néven neveznek. Ez talán az oroszoktól átvett nevezet, a kik az ilyen bálványokat látva azt mondhatták, hogy az az ördög, vagy sátán».*)

A juganvidéki osztjákok bálványtiszteletére vonatkozólag Avril jezsuita utazó tudósítása nyomán a következőt közli Witsen: Midőn Golovin, tobolszki kormányzó a Juganskoi Ob mentén utazott, «a parton egy fából durván faragott bálványképet vett észre, mely az erdőségben állott. Midőn hajójából erre a bálványra rá akart lőni, a vidék együgyű pogányai arra kérték, hogy álljon el e szándékától azt mondván, hogy az ily képek az ő tolmácsaik Isten előtt s hogy az égi atyával csakis ezen képek közbenjárásával beszélhetnek. Úgy hiszik, hogy ezen képeknek istennel való közbenjáró beszédét hangja szerint is hallhatják».**)

A délkeleti osztjákokról (talán az osztjákszamojédeket is beleértve) szól a következő tudósítás: «*Minden családnak megvan a házában a maga Saitanja, vagy bálványa, mely fából, sárgarézből, vagy ónból készült a lakók gazdagsága szerint. Ezek a bálványra, midőn tisztelete czéljából eléje járulnak, rongyokat, béllés-*

---

*) «Zoo zijn de Ostakken Heidenen, schoon zy bekennen, een Good in den Hemel te zijn, die alles bestierd, welke zy echter geen eer aen doen, dat men weet, maer wel aen hunne gemaekte Afgoden, van hout of leem, veelderleier gedaente en gestalte; welke onder hun van vermogen zijn, trekken deze Afgoden beelden, of Poppen Zydene Klederen en Rokken aen, na den aert der Russische Jufferen, vermangelende zy ten dien einde, zomtyds oude klederen van de Buitenlanders; een ieder heeft diergelijke Afgoden-beeld, *Saitan, Saitanka*, of *Schagan* genaemt, misschien een ontleende naem van de Russchen, om dat de zelve, alzulke Afgoden ziende, gezegt mogen hebben, de zelve den Duivel of Satan te zijn» (634. l.).

**) «Zag hy aen den Oever, een van hout, lomp gesneden Afgoden Beeld, in 't geboomte staen, daer hy uit zijn Vaertuig na meende te schieten, doch de onnoozele Lands Heidenen baden van af te willen houden, zeggende die Beelden Tolken voor hen by *Godt* te zijn; konnende zy met den Hemelschen Vater, niet als door deze Beelden spreken; gelooyende zomtyds het geluit der tusschen-spraek, van deze Beelden met *Godt*, te konnen hooren» (855. l.).

*bőröket, sőt czobolyprémeket aggatnak, könyörgés helyett egy keveset nyöszörögnek előtte s fejüket lehorgasztják».**)

A déli vogulokra vonatkozik az a megjegyzés, hogy a «mordva néphez hasonlóan az *ég istenét* tisztelik»**) (v. ö. déli vog. *tōrėm* = «isten» és «ég»).

Többszörös és bő értesítést találunk Witsen művében az *Arany-asszonyra* vonatkozólag. «Régtől fogva» — így ír e tárgyról — «mondják Európában és másutt, hogy az Ob folyó mellett s a környékén lakó népek egy *Slata Baba*, azaz ‚Arany-öregasszony' nevű bálványképet imádnak s ezt istenségüknek tartják. Bármily szorgalmasan kutattam is e dolgot, teljes biztosságra nem juthattam arra nézve, hogy megegyezik-e az igazsággal; de egy előkelő orosz úr ekkép tudósít róla: ‚Obdoriának hegységében áll *Slata Baba* kifaragott képe, melynek asszonyalakja van, a mint a *Slata Baba* szavak is Arany-öregasszonyt jelentenek. Azonban arról tudósítanak engemet, hogy a Tobol és Ob vidékén lakó osztjákok és más benszülöttek az ördögöt imádják, melyről azt mondják, hogy gyakran asszony alakjában jelentkezik ölében gyermekekkel, mellén csilingelő csengetyűkkel s ezt nagyon félik és tisztelik'. Rutbeckius azt állítja, hogy ezen nevezeten: *Slata Baba* a földet kell érteni s hogy két gyermeke a napot és holdat jelentené». Guagninus fent idézett leírása következik ezekre szerzőnknél, mely után így folytatja adatainak közlését: «Másutt, jelesen ama tengeri utazások leírásaiban, melyet az angolok tettek Moskoviába, azt találjuk, hogy midőn inséges idő, pl. éhség, járványhalál stb. járja, akkor imádják a fent említett istennői képet. Leborúlnak előtte s így imádkoznak: *Egy dobocskát helyeznek oda, a körülállók reá egy varangybéka-alakot tesznek s ezután egy botocskával ütik a kis dobot. Az a személy, a ki felé a varangybéka csúszik, vagy a dob verése közben egész melléje levetődik, mint halott*

*) «Ieder gezin heeft een gemaekte *Saitan*, of Afgod in zijn huis, die von Hout, Messing, of Loot is gemaekt, na dat zy ryk zijn; zy behangen hem met lappen, voeder-werk, en zelf met Zabelen, als zy hem zullen eeren, en voor hem komen; in plaets van bidden, piepen zy zoo wat, en slaen het hooft voor hem neder» (637. l.).

**) «De *Vogultzi*, een Volk gelijk de *Mordua*, of *Morduinen*, dat den Godt des Hemels eert» (883. l.).

azonnal a földre csapódik; de csakhamar, mint hiszik, ujra éled az istennő segítségével. Ez aztán meg tudja mondani az inség okát s az eszközöket, melyekkel az állapotok javulása elérhető. Miután az istennő ki van elégítve, az ország és nép megszabadúl a bajtól, melylyel sujtva volt».*)

Ez az «Aranyasszony» utolsó tárgyalása a régi irodalomban. Már WITSEN művében olvashatjuk, hogy egy tudományosan képzett utazó az Ob alvidékén nem találta meg a régiektől emlegetett Arany-asszonybálványt (883. l.); az ezutáni irodalom pedig végkép hallgat a *Zlata baba*-ról. Tényleg *aranyból* készült, vagy aranyozott asszonybálványnak léteztét Obdoriában biztosan nem igazolhatjuk; de igenis van PALLASnak és GEORGInak is arról tudomása, hogy Obdorszkon alúl mintegy 70 versztnyire két igen

---

*) «Daer is al van lange tyden af in Europa, en elders gezegt, dat de Inwoonders en Volkeren aen de Rivier Oby, en by deze plaets, zouden aenbidden een Beeld, *Slata Baba* geheten, dat is, Goud oud Wyf, en het zelve tot hun Afgodin houden: hoe naerstiglijk deze zaek by my is onderzocht, zoo heb alle zekerheit het zelve met de waerheit over een te komen, niet konnen vinden: alleen bericht my zeker vornaem Rusch Heer daer von aldus: ,Aen het Gebergte in *Obdorie*, het Beeld van *Slata Baba* uitgehouwen staet, hebbende een Vrouwen gedaente, gelijk die woorden *Slata Baba*, Goud oud Wyf betekenen. Edoch, men bericht my, dat de *Astakken*, en andere Heidensche Inwoonders, by Tobol, en aen de Oby den Duivel aenbidden, die zy zeggen dat zich vaek vertoont in gedaente van een Vrouw, met Kinderen aen haer schoot, dragende klinkende klokken an haer lyf, die zy zeer vreezen, en eeren. — *Rutbeckius* wil, als of onder het woord *Slata Baba* de Aerde wierde verstaen, en dat Zon en Maen hare twee Kinderen zoude betekenen. . . . Elders in de Beschryvinge der zeevaerten by de Engelschen eertyds na Moskovien gedaen, vind men, dat, wanneer het een quaden tyd is, als van Honger, Pest enzdat dan het boven gemelte Afgodinne Beeld aengebeden word: zy werpen zich daer voor neder, en storten zoo gebeden, als wanneer men daer een Trommeltje zet, de omstanders leggen daer op een gemaekte Padde, waer na met een stokje op 't Trommeltje word geslagen, de perzoon daer de Padde na toe schiet, of door 't slaen op het Trommel-vel, dicht by geworpen word, is aenstonds als dood ter Aerde gesmeten, maer word voort door 't middel dezer Afgodinne, zoo zy gelooven, weder herstelt in 't leven: die dan de oorzaek van 't quaed weet te zeggen, en de middelen om beterschap te verwerven; waer na de Afgodinne te vreden gestelt zijnde, het Land of Volk verlost word van het onheil, waer mede zy beladen waren» (752—3. ll.).

titkolt bálvány áll nagy tiszteletben az osztjákok és szamojédok közt, melyeknek egyike nőt, másika férfit ábrázol. Más részről pedig a vogul hagyományos vallási énekekben gyakran említett, ismeretes alakok a *Sorńi-Kaltėś* (= Arany-*Kaltėś*) asszony és fia, vagy más monda szerint unokája a *Sorńi-Åtėr* (= Arany-Fejedelem), sőt az utóbbi a vogul-osztják mythologia legünnepeltebb alakja. Mindezekhez számbavéve, hogy — mint alább látni fogjuk — a *Kaltėś*-asszonynak Obdorszkon alúl mai napig is van bálványa es áldozathelye, világosan láthatjuk, hogy az oroszoknak Obdoriában emlegetett *Zlata baba*ja nem más, mint a *Sorńi-Kaltėś* fordítása. Ez utóbbiban pedig az «arany» jelző nem azt jelenti, hogy az elevennek képzelt istennő, vagy akár bálványképe aranyból való volna; hanem dicsőítő epitheton, úgy mint az «Arany-Kworėsz», «Aranyatyám» (*Sorńi-jäγėm*) stb. kifejezésekben.

2. A bálvány templomsátráról: «(Az obi osztjákok) templomai *toronyalakú óriási alkotmányok* fából készítve körülbelől hat öl magasságban. Ezek négyszögűek *s ajtó nélkül valók; felülről másznak bele egy létra segítségével.* Ezen alkotmány belsejében egy rúd áll fél akasztófa alakjában: erre czobolyprémeket és, ha hozzá juthatnak, *vörös posztót akasztanak bálványuk tiszteletére.*»*)

3. Az osztják samánról: «(Az obi osztjákoknak) bizonyos papjaik vannak, melyeket az ő nyelvükön *Abys*-nak neveznek» (v. ö. tatár *abiz* «tudós, tanúlt ember, mollah»). «Ezek *vakok;* a kik nem vakok, azt mondják, szabály szerint nem lehetnek papok. Azt mondják, hogy e papok az ördöggel, az ő istenségükkel beszélnek s úgy tartják, *ha ők látók (nem vakok) volnának, nem volnának méltók, hogy vele (az ördöggel) közlekedjenek, a ki különben látó embereknek nem is jelentkezik.* Ezen vakok hivatásuk gyanánt tekintik, hogy mintegy a Sátán szájából, vagy az ő tőle nyert ihlettel jövendőt mondjanak és áldást osztogassanak a nép-

*) «Hunne Kerken zijn gevaerten, Toorens gewys, van hout gemaekt, hoog omtrent drie roeden, min en meer; vierkant, zonder deur daer in; men klimt van boven in, met een ladder: binnen in dit gevaerte staet een stang als een halve galg, daer aen hangen zy Zabelen en rood Laken, wanneer dat konnen bekomen, ter eeren en Offer van hunnen Afgod» (634. l.).

nek». — «Bálványpapjaikhoz (az osztjákok) betegség, vagy más szerencsétlenség esetén, mint tanácsadó tudóshoz jönnek, hogy ez rajtuk segitsen. Ezek aztán látszat szerint a bálványhoz fordúlnak tanácsért, s ilyen, vagy amolyan bolondsággal ámítják a népet; pl. a végből hogy valaki meggyógyúljon. fül- és szemtanúk állítása szerint. *levágatják a legjobb lovat*, elrendelik, hogy az illető egész családja egy nap alatt megegye húsát, *bőrét, lábait és fejét pedig akaszszák föl a bálvány tiszteletére az istenség templomtornyában* s ilymódon könyörögnek hozzá betegeikért».*) — Egy másik tudósítás szerint is «az istentiszteletet és áldozatot a varázslók rendelik el, kik aztán tudtúl adják a népnek, hogy kinek lesz jó vadászata becses prémekben és egyéb vadakban».**)

4. Az osztják áldozatokról: «Midőn (a szurgutvidéki osztjákok) ördögeiknek áldoznak, a mi lehet *czoboly-, hód-, róka-, hölgymenyét-, evetprém, vagy akár egy czobolyfark*, előbb a papjaikkal beszélnek, hogy közbenjáró imádságaival készítse elő a bálvány részéről való kedves fogadtatást. Ha aztán ez a pap akkép itélt, hogy a szóban forgó áldozat a bálvány előtt kedves: akkor előveszi azt s a fából, vagy más anyagból készült bálványnak a nyakába akasztja, a mi után az áldozó a bálványképet megcsókolja. A mennyiben az itélet úgy hangzik, hogy az áldozat kevés, akkor

---

*) «By hun zijn zekere Priesters, in haer Tael *Abys*, of *Abysen* geheten: deze zijn blind, en die niet blind is, zegt men, kan in die Orde geen Priester wezen: zy zeggen, te spreken met den Duivel, haren Afgod, en gevoelen, dat, als zy ziende zijn, onwaerdig zijn met hem om te gaen; dat hy ook-zich, aen ziende Menschen niet en openbaerd: en gedragen zich deze blinden als uit Satans mond, of ingevinge, te voorzeggen, en zegeningen den Volke te doen». — «Tot hunne Afgodische Priesters of Papen komen zy, by nood van krankte, of ander ongemak, als tot vraegbaken, om geholpen te worden: deze dan gaen quanzuis by den Afgod te rade, en maken den Luiden de eene of andere dwaesheit diets; by voorbeeld, van om gezont te worden, volgens oor- en oog-getuigenis aen my gedaen, wierd gelast het beste Paerd te slachten, in eenen dag al het vleesch met het geheele gezin te verteeren, vel, voeten, en hooft in de Kerk-tooren, den Afgod ter eeren, op te hangen, en hem daer door, voor haer te bidden» (634. l.).

**) «De Goddienst en Offerhande word hen, door hunne Tovenaers, angezeit, die hen als dan bekent maken, waer goede vangst van Pelteryen en ander Wildwerk zullen bekomen» (313. l.).

többnek kell előkerülni; vagy pedig, azt képzelik a szegény emberek, *rögtön beteggé, bénává, sántává, sőt vakká kell válniok.* Mind az áldozati értékekből a papok három hónaponként eladást rendeznek s ezt teszik a tunguzok is».[1])

«Szokásuk» — így szól a keleti osztjákokról való tudósítás — «koronként *lovat áldozni* az ő samánjuk, azaz papjuk, vagy varázslójuk útján. Erre a lóra egy kötelet erősítenek, aztán *háromszor körülvezetik azoknak a lakása körül, kik az áldozatot nyujtják,* vagy a kikért hozzák, a midőn az osztják és barátai hátulról kisérik. *Erre levágják az állatot az ajtó előtt s a pap befecskendezi vérével a lakást.* Most a húst megfőzik s az erre fölkért barátok, mint szent eledelt vigasságban elköltik.[2])

«*A mikor csak étkeznek, a (házi) bálvány elé is tesznek az ételből.* Bizonyos időkben a templomépület, vagy a közös bálványházikó körül gyülekeznek, a hol sokáig szánalomra méltón nyöszörögnek, jajgatnak, kiabálnak, míg végre az egyik elkezdi hirdetni, hogy éhség következik-e rájuk, avagy sok vadászati, vagy halászati zsákmányuk lesz-e, avagy medve, vagy más vad torkába kerülnek-e. E jövőmondásokat, mi ördögi mesterségnek látszik, nagyon megbecsülik és tisztelik.»[3])

---

[1]) «Als zy hare Duivels offeren, het zy een Zabel, Bever, Vos, wit Harmken, Enkhoorn, of wel een Zabel staert, zoo spreken zy te vooren met haren Paep, hy gelieve toch het Offer met zijne voorbede den Afgod aengenaem te maken: oordeeld dan dezen Priester, dat het Offer den Afgod aengenaem is, zoo neemt hy het en hangt het den van hout of andere stoffe gemaekten Afgod om den hals, waer na den Offeraer het Beeld kust: indien geoordeeld word, het Offer te weinig te zijn, zoo moet 'er meer voor den dag komen, of deze arme Menschen beelden zich in, terstond ziek, kreupel, of lam te worden, ja ook wel blind. Van al dit geoffert goed word door de Priesters alle drie Maenden verkooping gehouden; en dus doen mede de Tungoesen» (639. l.).

[2]) «Zy hèbben een gewoonte zomtyds een Paerd te offeren, door haren *Schaman,* dat is, Priester of Tovenaer gezegt, aen 't welk zy dan een touw vast maken, voerende het zoo driemael om de wooning van den geenen, die het Offer geeft, of voor wien het word gedaen, volgende den *Astak* en zijn Vrienden het zelve achter na; zy keelen het Dier dan voor zijn deur, met wiens bloed de wooning door de Priester word besprengt, het vleesch kooken zy, en de Vrienden daer op verzocht, word het als Heilige Spys in vrolijkheit genuttigt» (637. l.).

[3]) «Zoo dikmael als ze wat zullen eeten, zetten zy den Afgod iets

«A bálvány mellett gyakran *egy csomó emberhaj, vagy lószőr csüng* s egy *facsésze, vagy válu, a melybe ezen bálványképek elé naponként ételt, rendesen tejes pépet, hoznak.* Ezt egy kanállal a bálvány mozdulatlan szájába teszik, a honnan az étel kifordúlva a bálvány szája mellett testére fut alá. Midőn ezen bálványképeket imádják, vagy előtte tiszteletet tanusítanak, egyenesen állnak, fejüket előre csüggesztik s magasan tartják a nélkül, hogy hátukat legkevésbé is meghajtanák. Eközben nyöszörögnek, vagy olyan hangot hallatnak, mint midőn egy kutyát csalogatnak. Tisztelet okáért némelyek a bálványra czoboly- s fekete rókabőröket aggatnak».*)

Egy másik forrás szerint az osztjákok «kifeszített *ló- és medvebőröket* tisztelnek: előttük leborúlnak, áldoznak és imádkoznak, mi azonban, mint a tüzetesebb tudakozódásra állítják, *elhalt atyáik és ősatyáik tiszteletére történik.* Meg tudják mondani, hogy van isten, kinek lakóhelye az ég; de az ő jóakaratáért s hogy bajt ne küldjön rájuk, nem imádkoznak hozzája. *A felakasztott medve- és lóbőrökhöz nyilat és ijjat tesznek;* de hogyan és mit imádkoznak ezen bőrök előtt, teljesen kitudni nem lehet. Azt tudják, hogy minden imádságuk pusztán földi javakért történik. *Farkasbőröket hősök részére állítanak föl;* mivel ezek ilyen állatot is meg tudtak ejteni. — Az ördögöt, *ki őket vakká és bénává, gazdaggá és szegénynyé teheti,* úgy mondják, tisztelniök s ajándékokkal engesztelniök kell, úgy mint ez a felakasztott bőrök előtt s külömben

van hunne Spys voor, op zekere tyden komen zy te zamen, omtrent de Kerk-gevaerten, of ook by de gemeene Beelde-huiskens, daer zy dan erbarmelijk piepen, huilen, en schreyen, een lange wyl, tot dat eindelijk eener aenvangt te voorzeggen, of zy hongersnood zullen hebben, of zy veel Wild, en Visch zullen vangen, en of zy van Beeren, of ander gedierte verslonden zullen worden, welke voorzeggingen, dat Duivelkonst schynt te zijn, zy hooglijk achten en gelooven» (637. l.).

*) «Bezyden den Afgod hangt een vlok Menschen, of Paerde haair, en een houte kop of bak, waer in zy dagelijks voor deze Beelden spyze in brengen, 't geen gemeenlijk Melk-bry is, ja met een lepel zulks in de onbeweeglijke monden plaetzen, daer het dan uit, en by, langs het lijf neder loopt.... Als zy dan deze Beelden aenbidden, of eere an doen, staen zy recht over end, en buigen het hooft voorwaerts neder, en om hoog, zonder de rug het minste te buigen, piepende, of gevende een geluit, gelijk als men een Hond lokt: eerens halve behangen zommige deze Afgoden met Zabelen, en zwarte Vosse vellen» (634. l.).

történik. S bár az ördögöt tisztelik, úgy mondják, az erdőben egy utálatos bálványkép van részére fölállítva: faragatlan, rossz munka, mely által az ördög beszél s mely előtt ők halat és (más) étkeket áldoznak, ezeket aztán hazaviszik s maguk megeszik. *Ezen bálvány körül czoboly- és más prémeket akasztanak a fákra*, vagy egyebet is, a mi nekik becses. Ezen népnél az a balhit uralkodik: *ha valaki a felakasztott s az istenségnek ajánlott javakból valamit onnan elvinni akarna, az az illető helyről el nem tud menni, míg azt a tárgyat le nem tette.*»*)

5. Az osztják medvetiszteletről: «Az osztjákok maguk között különös ünnepeket tartanak, a mint arról egy szemtanú értesít, hogy egy ilyen örömünnepet maga látott. Férfiak, nők és gyermekek, kéz kezet fogva körültánczoltak és ugráltak (valamit). Miután egy ideig tánczoltak, hát egy holt medve volt ottan. Ez előtt mély tiszteletet tanusító köszönéseket tevének s nagy hangon kiáltának hozzá: ‚*Ugyan ne légy dühös reánk*'; vagy: ‚*Állatunk, arra légy dühös, kik a vasat a nyílra készítették!*' *Azután levágták a medvének a fejét, egy botra helyezték, a testét pedig egy fa alá hurczolták, a hol nagy tüzet raktak. Most lehúzták a bőrét,*

---

*) «Deze Volkeren (de *Astakken)* eeren opgespanne Paerde- en Beeren-huiden, vallen daer voor neer, offeren, en bidden daer voor, het geene zy echter, als men hen naerstig vraegd, mede zeggen te geschieden ter eeren van hare afgestorvene Vaders of Voorvaders. Weten te zeggen, dat 'er een God is, wiens Huis den Hemel is, doch om zijn goedheit, en dat hy hen geen quaed doet, bydden zy hem niet aen. By den opgehangen Beer- of Paerden-huit, word Pyl en Boog gevoegt; doch hoe en wat eigentlijk voor deze vellen gebeden word, is niet recht te weten; dit weet men, dat al hun bede is alleen om tydelijk goed. Wolve vachten worden voor de heldadigste opgerecht, aengezien hy alzulken Dier heeft weten te treffen. — Den Duivel, zeggen zy, die haer blind en lam maekt ryk en arm, moeten zy eeren, en offeren, gelijk zulks voor de opgehangene vellen, en anders geschied. En gelijk zy den Duivel eeren, zoo is in het Bosch, zoo men zegt, voor hem een afgryzelijk beeld opgerecht, doch onbehouwen en schlecht werk, waer door de Duivel gezegt word, te spreken: waer voor zy Visch en eetbare Waren offeren, de welke zy daer na, te huis voeren, en zelve verteeren. Zy hangen mede aen de Boomen Zabelen, en andere Pelteryen, of wat hen kostelijk is, rondsom gemelten Afgod. By dit Volk is een overgeloof, dat, zoo iemand van dat opgehangen, en geofferde goet, iets weg droeg, dat hy niet zoude konnen voortgaen, voor en al eer hy zulks van zich gelegt hadde» (632. l.).

húsát megfőzték s közösen egyszerre megették; csontjait elásták a fa alá áldozatkép. Később a fejét az ő templomukba helyezték el az ő Schagan (helyesen: *Šaitan)* istenük tiszteletére. Ezután valamenynyien asszonyostúl és gyermekestűl még *háromszor körültánczolták a tüzet*».[1])

A medveeskűről is találunk híradást Witsennél: «*Ha valaki az osztjákok közt hamis végből magára átkot mond, vagy esküt tesz: azt hiszik, hogy az olyan nem éli át az évet, hanem megeszi a medve*».[2]) — «*Ha az osztjáknak valamelyik feleségére hűtlenség tárgyában gyanúja van, néhány szőrszálat levág a medve bőréről s felajánlja azt a gyanusított asszonynak.* Ha az ártatlan, akkor elfogadja a szőrszálakat; ha bűnös, semmikép sem meri átvenni, hanem azonnal beismeri hibáját, a midőn gyalázata fölfedeztetvén, az asszonyt gyakran eladják. *A ki a medveszőrt elfogadja s mindamellett bűnös, azt hiszik, hogy azt egy ugyanilyen állat meg fogja támadni az erdőben s szétszaggatja.* A medveszőrön kívül *késeket, nyilakat vagy fejszéket* is adnak olyan férfinak, kiket bűnösnek gyanitanak, azt képzelve, hogy a ki bűnös létére elfogadja, hasonló szerszámok veszedelme fogja érni».[3]) Csaknem tel-

---

[1]) «Zy vieren byzondere Feesten onder hen, gelijk zeker aenschouwer daer van my verhaelde, een diergelijk Joel-feest gezien te hebben: zy dansten en sprongen, hand aen hand, in de ronte, zoo Mannen, Wyven, als Kinderen: na een wyl gedanst te hebben, was daer een dooden Beer; voor dezen maekten zy eerbiedige groetenissen, en riepen overluit tegen hem, en zyt doch niet toornig op ons, of ons Vee, weest toornig op den geenen die het Yzer aen de Pyl gemaekt heeft; daer na hakten zy den Beer het hooft af, zetten 't op een staek, en bragten 't lijf onder een Boom, waer een groot vuur gemaekt was; voorts trokken zy hem den huit af, kookten het vleesch, en aten 't gezamentlijk in een mael op: de gebeente begroeven zy onder den Boom ten Offer; het hooft word dan in hunne Kerk gestelt, haren God *Schagan* ter eeren: hier na dansten zy alle met Wyfen kinderen, noch driemael om het vuur» (640. l.).

[2]) «Wanneer iemand onder hen een valsche vloek of eed doet, gelooven zy dat hy het Iaer niet over leven, maer van de Beeren opgegeten zal worden» (637. l.).

[3]) «Wanneer een Ostiak een zijn 'er Wyven van overspel verdacht houd, zoo snyt hy eenig haair van een Beeren-huit, en bied het de Vrouw aen, dien hy verdacht houd, is zy onschuldig, zoo zal zy het haair ontfangen, zoo zy schuldig is, geenzins het zelve durven aenvaer-

*f**

jesen egyező szöveggel olvasható e tudósítás YSSBRAND könyvében is (l. alább).

6. Az osztjákok halotti szokásairól: «Igen egyszerű viselkedéssel és tisztelettel temetik el halottjaikat. Két rúdon viszik el, melyek faháncscsal vannak egybekötve s hozzája teszik az elhúnytnak nyilát és ijját. *A kik az elköltözöttnek tiszteletére lovat nem ölhetnek, melylyel víg tort ülnek, bőrét fejestül lehúzzák, hogy előtte imádkozzanak s áldozzanak — azok egy medvét (!), vagy más állatot vágnak le, melyet a tor alkalmával megesznek, s bőrével úgy bánnak el, mint a lóéval.* A gazdagabbak részére, két vagy három lovat is ölnek».*)

7. A vihartól való félelemről: «Midőn az osztjákok ladikjaikkal az Obban eveznek és vihar kerekedik, sok babonás cselekedetet szoktak gyakorolni. Az árbocz mellett hasukra feküsznek, különösen ha valamely papuk is benn van a ladikban, ki aztán istentiszteletet végez. Úgy ordítanak ilyenkor, mint egy medve».**)

8. A föld öve néphitéről: «Solikamsk és Verchoturje

---

den, maer aenstonds schuld bekennen, als wanneer deze hoon af word gemaekt, wordende de Vrouw veeltyds dan verkoft. — Die het haair van den Beer aenneemt, en echter schuld heeft, gelooven zy, dat van een diergelijk Dier in 't Bosch overvallen, en verscheut zal worden: zy bieden ook wel Messen, Pylen, of Bylen den zoodanigen Mannen, behalven het Beerenhaair aen, deer zy gedachten van schuld op hebben, zich inbeeldende, dat zoo hy 't aenneemt, en schuld heeft, dat hy met diergelijke werk-tuigen als hy ontfangen heeft, zal worden gegrieft» (636. l.).

*) «Met zeer schlecht gebaer en anzien begraven zy haer Lijken dragen die weg op twee stokken, die met basten van Boomen te zaem gebonden zijn, daer zy des overledens Pyl en Boog by voegen en die ter eeren den overledenen geen Paerd kan slachten, daer zy zich mede vrolijk maken, en waer van zy het vel oprichten, met den kop, om het aen te bidden, en daer voor te Offeren, die slacht een Beer, of ander Dier, welken by de Lijkplicht word gegeten, en met zijn vel word geleeft, als met dat van 't Paerd: voor de Rykste slacht men 'er wel twee of drie» (630. l.).

**) «Als de *Astakken* op de Oby in hunne Vaertuigen zijn, en zich een storm op doet, zijn zy gewoon veel overgeloovige gebaerten te maken: zy leggen zich by de mast op den buik neder, voornaem als zy eenige hunner Priesters binnen boord hebben, die dan de Godsdienstelijke plicht verricht: zy brullen dan als een Beer» (634. l.).

városok mellett, nem messze a Tura folyótól kezdődik a *Camenoi Pojas*-nak, vagyis ‚*kő-öv*'-nek nevezett sziklás hegység, mely a régiek *Riphaei* hegységével látszik azonosnak. *Az oroszok azt költik róla, hogy az egész világot körülfogja*».*) A WITSEN művéhez mellékelt BLAU Jánostól származó 1663-iki térképen is látható a következő jelzés: «*Camenoi poyas, hoc est orbis terre cingulum,* mons hiperboreus veteribus».

Megjegyezzük végül WITSEN könyvének azon érdekes, úgy látszik néphagyományon alapuló közlését, hogy a permi földnek ama lakói, kik a XIV. század végén nem akarták őseik hitét az erőszakosan tért foglaló kereszténységgel fölcserélni, az Ob és Irtis folyók mellékeire menekültek s itt az osztjákokba beleolvadtak (636. l.). Mint fentebb az «Arany-asszonynál», úgy az alábbi tárgyalásokban is többször fogjuk tapasztalni, hogy vogul-osztják mithikai képzetek és nevezetek közösek a zürjénséggel jeleképpen azon nagy műveltségi befolyásnak, melyet e nép az uralvidéki ugorokra már a régi korokban gyakorolt s melyet ez utóbbiak szókincsében is számos adat igazol.

Mint ismételve kiemeltük, mind az eddig tárgyalt irodalmi tudósítások nem közvetetlen személyes megfigyelésen, hanem hallomáson és tudakozódás útján egybeszerzett, vagy egyébként előtalált kézirati forrásokon alapúlnak. Az első művek, melyekben a vogulok és osztjákok hitéletére vonatkozó adataikat a szerzők a hely szinén nyert saját tapasztalataik és értesüléseik nyomán közlik: EVERT YSSBRANT IDES és ADAM BRAND útleírásai. Az előbbi hollandi származású férfiú volt, kit 1692-ben Alexejevics Iván és Péter együtt uralkodó czárok azon fontos megbízással küldöttek volt követkép Pekingbe, hogy kereskedelmi összeköttetéseket létesítsen Oroszország és Khina közt s egyszersmind, hogy a Szibérián keresztül vezető utat ily irányban alaposan tanulmányozza. YSSBRANT derekasan megfelelt küldetésének; elindúlva Moszkvából a vogulok, osztjákok, tunguzok s távolabb lakó szibériai népek földjén

*) «By de Steden *Solkamskoy* en *Vergaturia* niet wyt van de Vliet *Tura*, begint het steene gebergte, genaemt *Camenoi Pojas*, dat is, steenen band of gordel, het geen der ouden Ripheische Bergen schynen to zijn. De Russen verdichten, dat zy rondsom de Waereld gaen» (781. l.). L. még ugyane tárgyról 782., 946. és 963. ll.

keresztül szerencsésen eljutott a khinai fővárosba, hol sikerrel elvégezvén ügyeit, ugyanazon az úton, melyen jött, visszatért küldőihez. Három évig tartott a rendkívüli fáradalmakkal járt utazás, melyről YSSBRANT pontos naplót vezetett s ennek alapján írta meg következő művét: «*Driejaarige Reize naar China, te lande gedaan door den Moskowischen Afgezant E. Ysbrants Ides van Moskou af, over groot Ustiga, Siriania, Permia, Sibirien, Daour, groot Tartaryen tot in China. Waar in, behalven de gemelde handstreeken, de Zeden dier woeste Volken, ten aanzien van hunnen gotsdienst, regeeringen, huwelyken, dagelykschen handel, kleedinge, woningen, onderhoud, dood en begraafnissen naaukeuriglyk beschreven worden.* Amsterdam, 1704.» — BRAND a követnek kisérője és alkalmazottja volt, ki észleleteit külön könyvben írta meg, melynek czíme: «*A. Brand, Beschreibung seiner grossen chinesischen Reise, welche er Anno 1692, in der Suite des Herrn Eberhard Isbrandes Ides von Moskau aus über Grossustiga, Siberien, Daurien und durch die Tartarey, bis in China gethan.* Frankfurt. 1697.» Mindkét mű több fordítást ért, a minők a következő franczia kiadások: «*Voyage de Moscou a la Chine par Mr. Everard Isbrants Ides, Ambassadeur de Moscovie*»*) és «*Relation du Voyage de Mr. Evert Isbrand, envoyé de Sa Majesté Czarienne a l'Empereur de la Chine en 1692—94. par le Sieur Adam Brand.* Amsterdam, 1699.» Számomra csak a két utóbbi mű lévén hozzáférhető, ezekből idézem a tárgyunkra vonatkozó közléseket. Tartalom szerint csoportosítva ezek a következők:

1. A Csuszovaja folyó mentén lakó vogulok hitéletéről: «Toute Religion (des *Wogulskes)* consiste dans un sacrifice, qu'ils font *tous les ans une fois;* ils vont en troupe dans un bois, où ils assoment un animal de chaque espèce, dont *le cheval et le bouc tigrés sont les plus nobles,* selon eux: ils écorchent ensuite les animaux assomez, et, *après en avoir pendu les peaux, aux arbres les plus élevez* de l'endroit où ils se trouvent, ils se prosternent, le visage contre terre, et les adorent. Cela fait, ils mangent ensemble la chair des victimes; et s'en retournent,

*) Megjelent JEAN FREDERIC BERNARD «*Recueil de Voiages au Nord*» czímű, útleírásokat tartalmazó gyűjteményének VIII. kötetében (Amsterdam, 1727.).

en disant: ‚*Nous voila quites, pour cette anée, de priéres, et de cérémonies*'. Ils ne donent aucune raison de l'introduction de cet usage: ils disent seulement, en général, que leurs Péres l'ont pratiqué. — Quant à leur Doctrine: je leur demandai s'ils ne croyoient pas qu'il y eût, dans le Ciel, un Dieu, qui avoit créé toutes choses, qui conservoit et gouvernoit le mond, et qui envoyoit sur la terre, selon qu'il lui plaisoit, la pluye et le beau temps. Ils me répondirent, *qu'ils honoroient le Soleil, la Lune, et les Étoiles*, parcequ'ils les voyoient dans le ciel, et que leur lumiére éclairoit la terre: qu'au reste, il pouvoit bien y avoir un Dieu, qui gouvernoit tout, et qu'ils ne voyoient pas. Ils ne veulent point entendre parler du Diable, et disent qu'ils ne le connoissent pas, parce qu'il ne leur est jamais aparu. *Ils croyent une résurrection*, mais il ignorent quelle sera la récompense de l'autre vie» (Yssbr. 13—14. l.). Ugyane tárgyra vonatkozólag Brand így ír: «Lorsque nous les *Wogultzoi* interrogeames sur leur croyance, et sur la conduite de leur vie, ils nous firent reponse *qu'ils étoient persuadez qu'il y a un Créâteur au Ciel, auquel ils rendent le dernier hommage.* Cependant ils se prosternent devant le Ciel, *ils adressent leur priéres au Soleil, à la Lune et à l'Eau, ils leur font des offrandes de chevaux, de vaches et de veaux; non pas de la chair, mais seulement des peaux, qu'ils pendent dans les Bois aux Lieux les plus élevez* et c'est en cela que consiste leur pretendue dévotion. A l'égard de la Chair, ils la mangent, dans des repas où la joye régnent parmi-eux» (27—28. ll.).

2. A vogulok temetkezési szokásairól: «Quand quelqu'un d'entr'eux meurt, *ils l'enterrent, paré de ses plus beaux habits: ils mettent dans la fosse une some d'argent*, proportionée aux facultez du défunt, afin, disent ils, *qu'il ait de quoi se nourir, aprés sa résurrection.* Les parens du mort font, sur son tombeau, des hurlemens afreux, et *il n'est permis à un mari de se remarier, qu'un an aprés la mort de sa femme*» (Yssbr. 14.). — Brandnál: «Lors que quelqu'un meurt parmi-eux, ils apportent tous leurs soins à l'habiller, le plus magnifiquement qu'il leur est possible, aprés quoi, ils le portent en terre avec tous les ornemens dont il est ajusté. *La raison de cela, est, qu'ils sont fortement persuadez que chacun doit ressusciter dans le même habillement, avec lequel il a été enterré.* Ils tiennent pour certain qu'ils ressusciteront un

jour; mais quand on leur demande en quel Lieu ils doivent donc aller, c'est une chose qu'ils ignorent, et dont ils ne pûrent nous instruire» (28. l.).

Az eb eltemetésének szokásáról utazóink ekkép tudósítanak: «*Les chiens reçoivent aussi, chez ces Peuples, des honeurs funébres:* lorqu'un *Wogulske* perd un de ces animaux, qui lui a servi à la chasse, ou à quelqu'autre exercice, *il lui fait élever une petite maisonette de bois,* d'environ un brasse de hauteur, dans laquelle il met, et laisse la charogne, tant que le monument dure» (Yssbr. 14. l.). — «Ce que je vais dire est une chose, que nous avons vûe de nos propres yeux. Un gros chien, bien dressé pour la chasse des bêtes fauves, et qui ne ressembloit pas mal à un Dogue d'Angleterre, étant mort subitement, lors qu'on ne s'y attendoit pas, on entendit des cris et des hurlemens terribles, ce n'étoit par tout que plaintes et lamentations, chacun regretoit ce chien, l'un pour une telle qualité, qu'il avoit possedée, et l'autre à cause d'un tel service qu'il avoit rendu. Enfin après avoir tous bien hurlé et bien lamenté, *ils enterrerent ce chien comme une Personne.* Ils firent bien plus, car afin qu'il pût, suivant leur pensée, reposer plus à son aise, *ils lui mirent sous la tête une pièce de bois, preparée exprez pour cela.* En suite *ils éleverent sur sa fosse une petite cabane,* témoignant ainsi l'estime qu'ils avoient fait de ce chien, à cause de ses grands merites, et des fideles services qu'il leur avoit rendus pendant sa vie. *Nous aprîmes, que c'est une ancienne Coûtume parmi ces Peuples*» (Brand 31. l.).

3. Az irtis- és obvidéki osztjákok hitéről és bálványairól: «Les rivages du fleuve Oby sont habitez par des Idolâtres, nomez *Ostiakes.* . . . Ce Peuple avoue qu'il doit y avoir un *Seigneur dans le Ciel, qui gouverne tout; cependant il ne lui rend aucun honeur, et se fait des Divinitez de bois et de terre, sous differentes figures humaines, qu'il adore. Chaque habitant a son Dieu dans sa cabane qu'il apelle Saitan,* et les principaux d'entr'eux se distinguent, en lui donant des habits de soye, semblables à ceux des Dames Russiennes. *D'un côté de l'Idole, pend une toufe, moitié cheveux, moitié crin, et de l'autre une gamelle, pleine de bouillie, dont on alimente chaque jour la Divinité:* on la lui verse, à grandes cuillerées, dans la bouche; mais, ne pouvant l'avaler, elle la laisse répandre, et cette bouillie forme deux ruis-

seaux, qui coulent continuellement à terre. Dans leurs actes d'adoration, ces Idolâtres sont debout, ou couchez par terre, et ne courbent jamais le dos. Toutes leurs priéres consistent à faire certaines grimaces des lévres, et *à sifler, come quand on veut apeler un chien*» (Yssbr. 37—38. ll). — «Leur Dieu prétendu, ou Grand *Schaitan*, est fait ou de bois, ou de cuivre, ou de plomb, suivant que celui qui le fait fabriquer est riche ou pauvre. . . *Ceux, qui sont pauvres ne lui donnent que de vieux lambeaux, mais les riches le couvrent de Martres Zebelines.* Ils lui font des encensemens avec toutes sortes de parfums. Lors qu'ils paroissent devant cette Idole, ils pratiquent une étrange manière d'adoration. *Au lieu de Prières, ils prononcent, je ne sçai quelles paroles en contrefaisant la voix des poulets, ils frapent fortement des mains*, ils se prosternent la face contre terre, pour marquer un respect tout particulier, *ils font avec les piez de certains mouvemens et postures de Bateleurs*, et pratiquent d'autres Cérémonies ridicules, qui ne valent pas la peine d'être raportées. Toutes les fois, qu'ils prennent leurs repas, de même que lors qu'ils font quelque festin, *ils ne manquent pas de servir à leur Schaitan des viandes les meilleures* et les plus délicates, qu'ils posent devant lui. Ils croient que s'ils manquoient à cette coûtume, tous leurs mets se convertiroient en abominables vers. Ils tiennent aussi que s'ils ôtoient ces viandes de devant cette Idole, elle ne manqueroit pas, pour punition de ce crime, de les estropier en leur faisant perdre l'usage des bras. C'est pourquoi ils les laissent là jusques à ce que la corruption les consument, ou que les bêtes qui vivent de proie, viennent les enlever» (Brand 61—62. ll.).

4. Az osztjákok istenidézéséről: «Quelques personnes nous ont raconté, qu'en certain temps, ces Peuples s'assemblent dans leurs Cabanes, où *ils font alors de cris et des hurlemens horribles et lamentables, qu'ils ne finissent qu'a l'arrivée d'une Personne, qui sans doute, ne peut-être que le Diable. Cet Esprit malin leur prédit ce qui leur doit arriver ;* savoir s'ils ont quelque grande famine à supporter ; s'ils auront de bonheur à la chasse et à la pêche ; s'ils continueront à jouir d'un parfaite santé ; s'ils épouseront une jeune femme ; s'ils mourront d'une mort naturelle, ou s'ils auront le malheur d'être tuez, ou assommez, ou bien d'être dechirez et devorez par les ours ou autres bêtes farouches, et

plusieurs choses semblables. Après avoir ainsi apris de Satan tout ce qu'ils veulent sçavoir, ils lui rendent les derniers honneurs, et quand il a disparu, ils se separent, attendant leur destinée avec un courage intrepide» (Brand 62—63. ll.).

5. Az osztjákok medvetiszteletéről: «Le plus grand plaisir des homes est la chasse à l'Ours, ou ils vont ordinairement en troupes. Ils ont pour armes, chacun un fer tranchant, de la figure d'un grand couteau, atachée à un manche de bois, d'environ une brasse de long. *Lors qu'ils ont tué un de ces animaux, ils lui coupent la tête, la pendent à un arbre, et se rangeant autour, un forme de cercle, ils lui rendent des honeurs divins: ils courent ensuite vers le corps de l'Ours, en faisant des lamentations et lui disant, d'une vois plaintive: ,Qui est-ce qui t'a ôté la vie?' ,Ce sont les Russes'; — ,Qui est-ce qui t'a coupé la tête?' ,C'est la hache d'un Russe'; — ,Qui est-ce qui t'a dépouillé de ta peau?' ,C'est un couteau fait par un Russe'.* En un mot, les Russes ont fait tout le mal, et pour eux, ils sont innocens de la mort de l'Ours» (Yssbr. 41. l.). — «Leur Idolatrie s'étend encore jusques à l'adoration de la peau d'un ours, sur laquelle ils font leur serment. Lors qu'ils ont tué de ces bêtes farouches, ils lui coupent la tête, et lui rendent ensuite de grands honneurs. Ils courbent un peu la tête, *siflent comme on a accoûtumé de faire lors qu'on apelle un chien*, et après avoir ecorché l'ours, ils lui disent: ,Qui est-ce qui t'a ôté la vie?' ,Ce sont les Russes'; ,Qui t'a coupé la teste?' ,Ce sont les haches des Russes'; Qui est-ce qui t'a dépouillé de ta peau?' ,Ce sont les couteaux des Russes'. En un mot ils attribuent aux Russes tout ce qu'ils ont fait à cet Animal» (Brand 63—64. ll.).

Az osztjákok medvetiszteletéről tanúskodik Yssbrand következő úti élménye is: «Il vint, un jour, à nos barques, une troupe de ces Ostiakes, pour nous vendre du poisson: un de mes Domestiques, voulant se réjouir, tira de son cofre une de ces machines curieuses, qui se font à Nuremberg. C'étoit une figure d'Ours, dans laquelle il y avoit un horloge, et des ressorts, par le moyen desquels l'Ours sonoit les heurs sur un tambour, et tournoit, en même temps, les yeux et la tête. Comme les Ostiakes admiroient cette nouveauté, la machine jóua; jamais gens plus étonez qu'eux: ce fut un plaisir de voir les postures et les grimaces qu'ils firent, pour témoigner leur surprise: *ils se mirent à marmoter, à sifler et*

à rendre à cette figure tous les honeurs, qu'ils ont acoutumé de rendre à leur Saitan: ils élevérent même au dessus de cette Idole. ‚Les Saitans que nous faisons', disoient-ils, ‚ne sont rien, au prix de celui là. *Si nous avions un pareil Saitan, nous les parerions de Zibelines et de Renards noirs*'. Ils demandérent s'il étoit à vendre, mais je le fis fermer d'abord, pour ne pas doner plus long temps, ocasion à l'Idolâtrie» (38—39. ll.). Ugyanezen történet le van írva Brandnál is (61. l.).

A medveesküről szóló tudósítás: «*Quand un Ostiake doute de la fidélité de quelqu'une des ses femmes, il coupe une poignée de poil à la peau d'un Ours,* et *l'aporte à celle qui soupçone.* Si elle est innocente, elle reçoit ce poil sans dificulté; *mais si elle est coupable, elle n'ose y toucher,* et confesse son crime, dont la peine est la répudiation, acompagnée de la liberté de se marier à un autre. Cette épreuve se fait avec beaucoup de respect et de bonne foi, parce que *ces Peuples sont persuadez, que si une femme étoit assez hardie pour mentir, l'Ours à qui a apartenu la peau dont on a coupé le poil, ressusciteroit dans trois jours, et viendroit dévorer la parjure.* Pour les autres sermens, *ils étalent, devant la personne qui doit jurer des arcs, des flèches, des haches, et des massues, et l'obligent de toucher une de ces armes, croyant fermement que, si elle fait un faux serment, cette même arme sera, dans peu de jours, l'instrument de sa mort. Cette superstition est aussi en usage chez les Russes des environs*» (Yssbr. 41—45. ll.). — Brand is kiemeli az osztjákoknak szigorú fölfogását az esküről: «Ces Peuples miserables au supreme degré, ne laissent pas, tout Idolatres qu'ils sont, d'être louables en une chose; c'est qu'ils sont ennemis des jurements, et des faux serments, de même que de ceux qui sont faits à la legere. On leur inculque cette maxime dés leurs jeunesse. *Aussi sont-ils fortement persuadez que celui d'entre-eux qui fait un faux serment, ou jure en quelqu'autre manière sans necessité, ne doit esperer dans tout l'année aucun bonheur, ni prosperité, et que même il ne la passera pas sans mourir de quelque mort violente ou bien sans être dechirez par les ours*» (64. l.).

6. A föld alatt élő mammutok hitéről: «Les idolâtres, comme les Jakutes, les Tunguses et *les Ostiakes disent que les Mammuts se tiennent dans des souterrains fort spacieux, dont ils ne sortent jamais: qu'ils peuvent aler ça et là dans ces sou-*

terrains; mais que, dès qu'ils ont passé dans un lieu, le dessus de la caverne s'elève et s'abiment ensuite, forme dans cet endroit un précipice profond, ainsi que ces sauvages assurent l'avoir vu souvent. *Ils sont aussi persuadez, qu'un Mammut meurt, aussitôt qu'il voit, ou qu'il respire l'air du jour* et soutiennent que c'est ainsi que périssent ceux, qu'on trouve morts sur les rivages des Riviéres voisines de leurs souterrains, où ces animaux s'avancent quelquefois inconfidérément» (Yssbr. 49. l.).

B) *Hittérítő törekvések.*

A XVIII. század első évtizedei nagy változások korszakát jelzik a vogulok és osztjákok nyilvános vallási életében. Ekkor ölt ugyanis nagyobb arányokat ama mozgalom, mely az orosz fenhatóság alatt élő szibériai népek évszázadok óta tűrt pogányságának végleges kiirtását s az ősi bálványok romjaira tűzött kereszttel a felvilágosodás útjának egyengetését vette czélba ama sötétben maradt tájakon. E törekvés első kezdetei igen messze időkbe nyúlnak vissza, csaknem egykeletűek az oroszok és uralvidéki ugorok első érintkezéseivel. A novgorodi krónika arról értesit, hogy ama hadjáratban, melyet *Jadrej* vojvoda 1193-ban intézett Jugria földjére, résztvett egy *Ivanko Legen* nevű pap is, kinek nyilván nemcsak a tábori istentisztelet végzése volt a feladata, hanem egyszersmind hogy az elfoglalt területeken a hódoltság jelekép emelt templomokat fölszentelje s lehetőleg híveket szerezzen az egyháznak a pogányok között.*) Jártak bizonyára ily tábori papok a XII—XV. századok egyéb betörő orosz hadaival is, kiknek azonban aligha lehetett a térítésben számbajöhető sikerük már csak azon könyörtelen s rendkívül ádáz rablóüzelmek miatt sem, melyek a novgorodiakat az Ural és Obvidék lakói előtt irtózat és rettegés tárgyává tették s éppenséggel nem voltak alkalmasak arra, hogy velük a kereszt vallását megkedveltessék. Igen találóan festik e népek hangulatát a hirdetett új vallással szemben azok a szavak, melyeket az éjszaki zürjéneket térítő Permi Szt-István ellenfelének, a permiek *Pam* nevű samánjának ajkára ad amannak élet-

*) L. erre nézve A. Oksenov «Сношенія Новгорода Великаго съ Югорской землей» czímű értekezését N. M. Jadrinczev «Литературный Сборникъ»-ában (St. Petersburg, 1885.): 443. l.

írója *Epifanij*: «*Moszkvából*» — így szólott volna állítólag a pogány pap házája fiainak — «*jöhet-e valami jó számunkra? Nem onnan voltak-e (reánk mérve) a terhek, a nehéz adók, az erőszakoskodások, a szolgabirák (tivunok), az árulók és tartományigazgatók?* Ezért ne ő reá (t. i. Sz. Istvánra), hanem én reám hallgassatok, a ki javatokat akarom; hiszen én a ti nemzetségetekből és a ti földetekről való vagyok».[1]) Külömben a novgorodiak külső hatalma sem volt elég szilárd Jugria földjén; a vogulok, osztjákok és ustjugi zürjének hősies ellentállásán gyakran tört meg a garázda ellenség ereje, sőt volt rá eset (pl. az 1193-iki és 1357-iki hadjáratokban), hogy az utóbbiból csak nagy nehezen vergődhetett haza néhány hírmondó a nagy pusztulásból. Midőn a vicsegdai zürjének a XIV. század végével a keresztséget elfogadták, a térítés sora az Uralon innen lakó vogulokra következett. Ezt *Szt. Pitirim* permi püspök, Szt. István harmadik utódja végezte nagy buzgósággal,[2]) minek az archangeli krónikás tudósítása szerint az lett a vége, hogy *Asik* vogul fejedelem *Jumšan* nevű fiával 1455-ben betört a vicsegdai tartományba s itt másokkal együtt foglyúl ejtvén a püspököt is, ezt kegyetlenűl kivégezte.[3]) Az efféle többször ismételt berontások inditották Ivan Vasziljevics moszkvai nagyfejedelmet, hogy 1465-ben nagyobb hadat inditson Jugra ellen, s mivel ez még nem vezetett a kívánt sikerhez, 1483-ban még egyszer végig pusztítassa a vogulok és osztjákok földjét. Most már ez utóbbiak meghódoltak, mely hódolás részletei közül tanúlságos tárgyunk szempontjából az u. n. Синодальная лѣтопись-nak az a följegyzése, hogy 1485-ben megjelent *Moldan* középobi fejedelem (князь кодскій) *Pinzej*, *Sonta* és *Pitkej* fiaival a Vím-vidéki és vicsegdai helytartó előtt s ott esküvel fogadta meg, hogy gonosz szándékot többé az oroszok ellen nem forral, a permi földet berontásaival nem háborgatja s mindenben engedelmeskedni fog a moszkvai nagyfejedelemnek; *ezen eskünek pedig a szertartása az volt, hogy*

---

[1]) «Житіе св. Стефана« a gr. Кушелевъ-Безбородко kiadásában megjelent «Памятинки старинной русской литературы» czímű gyűjteményben (St. Pbg. 1862.): 4. füz., 160. l.

[2]) L. Köppen Péter «Хронологическій Указатель матеріаловъ для исторія инородцевъ Европейской Россіи» (StPb., 1861.); 65. l.

[3]) L. I. N. Smirnov «Пермяки.-Историко-этнографическій очеркъ» (Kazan, 1891.) czímű jeles művében: 152. l.

«*aranyból vizet ittak*» («а крѣпость ихъ со золота воду пили»).*) Hogy mit jelentsen az itt említett aranyból való vízivás, azt a kutatóktól később megfigyelt népies esküszokások nem világítják meg, de valószínű, hogy efféle gondolat lehetett alapja: «A víz veszedelme pusztítson el, ha szavamat valaha megszegném». A hittérítés munkája ezután egyelőre félbe szakad e fogékonytalan tájakon s úgy látszik, nem járt nagyobb eredménynyel az ötödik permi püspöknek, *Jonának* ily irányú törekvése sem, ki t. i. az 1462—63. években megnyervén a keresztségnek a déli permieket, kisérletet tett a Csuszovaja folyó vidékének vogul lakossága között is. Legalább Yssbrand, ki 1692-ben járt e tájon, mint fentebb láttuk, még teljes pogányságban találta a Csuszovamelléki vogulokat.

A keletebbre lakó vogulok és osztjákok hittérítésének kezdetei *Köcsüm* szibériai khánságának megdőltével és az orosz uralomnak e vidékeken való végleges msgszilárdulásával indúlnak meg. Jermák Timofejevics kozák rablóvezér 1581-ben foglalja el az Irtis és Tobol összefolyásánál épült *Szibir* nevű tatár fővárost s a következő évben csekély ellenállás után sorban meghódolnak előtte, valamint *Bogdan Brjazga* kiküldött alvezére előtt az összes obvidéki ugor fejedelmek ősi szokásaik szerint hűséget esküdvén. Ezen hadi műveletek alkalmával történt, hogy a kozák csapat egy csuvas származású legénye azt jelentette vezérének, hogy az osztjákok ellenszegülésének egyik főoka a bálványaikban való túlságos bizalom. Van az osztjákoknak — így adta elő — egy *Krisztus* néven tisztelt bálványuk, mely Vladimir nagyfejedelem idején került hozzájuk. *Ez vízzel töltött tálban ül s az osztjákok azt hiszik, ha ebből a vízből isznak, az őket minden veszedelemtől megóvja.* Arra ajánlkozik tehát, hogy ő behatolva az osztjákok várába, ezt a bálványt ellopja, mitől aztán ügyeik jobb fordulatát reméli. Az ajánlatot helyeselték s a csuvas szökevénynek tettetvén magát bebocsátást nyert az osztják várba, honnan már másnap reggel sikerült számára a visszaszökés is a kozák táborba. Itt a következőket beszélte el: «Az osztjákok nagy félelemben vannak, *a bálványt egy asztalra állították, körülötte külön tálakban faggyú és kén égett; ők*

*) L. erre nézve Alexander Dmitrijev «Покоренiе Угорскихъ земель и Сибири» czímű igen becses értekezését (62. l.) a «Пермская Старина» V. füzetében.

maguk folytonos imádságok közben az asztal körül állottak s mindenféle bűvölő mesterséggel azt kutatták, vajjon megadják-e magukat az oroszoknak, vagy pedig küzdjenek ellenük továbbra is. A végeredmény a meghódolást ajánlotta». Ebből a kozákok új erőt merítvén, újból megtámadták a várat s alighogy ezt megkezdték, a vogulok és osztjákok kirohanva szétfutottak s elmenekültek falvaikba.[1])

Voltak e szibériai hadjáratnak egyéb epizódjai is, melyek a vogulok és osztjákok ősi hitéletéhez nyujtanak érdekes adatokat. Ilyen volt a következő: Az 1582-ik év tavaszán Bogdán emberei az Irtis folyó mentén aláfelé haladva *Rača* várához jutottak el, mely ugyanily nevű bálványnak volt tiszteleti helye. Éppen áldozat ideje volt, melyre a vidék osztják samánjai nagy számban gyülekeztek össze elhozván a gyűjtött áldozati holmikat. Midőn a várbeli nép meghallotta a kozákok jövetelét, nagy ijedelemmel szétfutott s az erdőkbe rejtőzött. Erre a kozákok behatolva az üres várba, itt csak amaz áldozat maradványait találták, melyet az osztjákok istenségüknek hoztak.[2])

Az Irtisből az Obba térve Bogdán a Fehérhegynek (Bjelogorje) vidékén foglalt állást. Itt egy asszony alakot ábrázoló bálvány állott nagy tiszteletben, mely fiával együtt meztelenűl egy széken ült volt, tehát afféle istenség lehetett, mint a régiektől emlegetett «Arany-asszony». A kozákok közeledtére a samánok e bálványnak azt a sugallatát nyerték s hirdették a nagy számban egybegyűlt népnek, hogy el kell őt rejteni s maga a nép is rejtőzzék el a rettegett ellenség elől. Ez a felsőbb akarat nagyon is egyezett a nép hangulatával s mire a kozákok a hely színére érkeztek, nem találtak egyebet üres jurtáknál.[3])

Midőn a tatárok rövid időre felülkerekedtek a kisded orosz csapaton s Jermák társaival együtt egy kegyetlenül vérengző éjjeli támadás áldozata lett: a vogulok és osztjákok is fölmentve érezték magukat hűségi fogadalmuk alól, sőt midőn *Manszurov* új kozák csapatával 1585-ben az Obvidékre érkezvén ugyancsak a Fehér-

---

[1]) L. JOHANN EBERHARD FISCHER «Sibirische Geschichte» StPb. 1768.): I, 224—5. ll.

[2]) U. o. 226. l.

[3]) U. o. 231. l.

hegy táján megszállott s ott a télire favárral vette magát körül, a nagy tömegben egybegyűlt osztjákok megtámadták az oroszok erődjét. A harcz egész napon át tartott s a kozákokra nézve már már igen veszedelmesen alakúlt. Másnap reggel az osztjákok ismét támadásra készültek, miközben bálványuknak, melyet különösen e czélra hoztak magukkal, áldozatot mutattak be, remélvén ily úton segedelmét az új ütközethez. A bálványt egy nyírfára helyezték, mit észrevevén az oroszok, az az ötletük támadt, hogy ágyújokkal golyót röpitsenek feléje. A lövés a legszerencsésebben sikerült; mert nemcsak a bálvány, hanem az a fa is, melyhez erősítve volt, darabokra zúzódott, mi annyira megijesztette az osztjákokat, hogy azonnal szétfutottak, néhány nap múlva pedig ajándékokkal jelentek meg Manszurov előtt, kérvén őt, hogy ne álljon rajtuk boszut.

Az orosz fegyverek diadalát gyorsan követte a vallásé. Érdekes látnunk, hogy ép úgy mint az európai pogány népeknél a középkorban, itt is a fejedelmek az elsők, kik az új vallásnak meghódolnak. Evvel t. i. legszorosabban összefüggött hatalmi érdekük, melynek megerősítését s tartós biztosságát csak úgy remélhették, ha Moszkvának minden tekintetben kedvére járnak. Orosz szempontból sem mutatkozott okszerűnek, hogy az apró vogul-osztják fejedelemségeket azonnal megszüntessék; hiszen ezeknek urai különösen kezdetben igen jó szolgálatot tehettek nekik nemcsak a vidék békéjének megszilárdításában, hanem az oroszoktól még akkor gyéren lakott terület kormányzásában és a bőradó behajtásában is. A nagyfejedelem követelésére egymásután jelentkeznek az Obvidék kenézei Moszkvában, hol nagylelkű fogadtatásban s ajándékokban részesűlnek, majd letévén a hűségi esküt oklevelet nyernek, mely őket és utódaikat régi hatalmuk és jogaik változatlan fentartásáról biztosította. Természetesen értésükre adták ily alkalmakkor a keresztség kívánságát is s a moszkvai utazás rendes következménye volt, hogy a hazatérő fejedelmek elhagyták őseik hitét, sőt hitbuzgóságuk bizonyítására székhelyeiken templomokat is emeltek. Az első keresztény osztják fejedelem *Vaszilij* obdorszki kenéz volt, ki már 1591. előtt fogadta el Moszkvában hódítóinak vallását s nem sokára Obdorszkban Sz. Vaszilij tiszteletére templomot épitett. Családja nem nagyon buzdúlt a példán, mely úgy látszik, az otthoniak előtt rontotta tekintélyüket. Vaszilij utódai

közül fia *Mamruk* pogánynak maradt, *Jermák* nevű unokája azonban ismét keresztény. Ez utóbbinak fia *Moľuk* és unokája *Gînda*, továbbá az 1706. évben említett *Tučabalda* kenéz pogányok, csak *Gînda*-nak fia *Tajša*, a kenézi méltóságot jelen században is viselő *Tajšin* család alapítója vette föl 1714-ben újra a keresztséget. Hívebbek voltak a keresztséghez a középobi, u. n. *kondini*, vagy *kodi* fejedelmek, kik közül *Jigičej*-nek fia és ennek anyja 1599-ben Moszkvába utazván, itt a keresztségben Péter, illetve Anasztazia nevet nyertek. Midőn ezek hazatértek 1600-ban, maga *Jigičej* utazott Moszkvába s itt fiának példáját követvén hazatértével 1602-ben a kondini templomot építette. 1603-ban *Jigičej*-nek második fia is fölvette a keresztséget Moszkvában, hol állandóan megtelepedvén Michail néven a nagyfejedelem udvarában stoljnik (asztalnok) méltóságot viselt, sőt engedelmet nyert arra is, hogy noha élt még osztják felesége s ettől Dimitrij nevű fia is volt, egy előkelő orosz családból való leányt vehessen második nőül. 1645-ben *Jigičej*-nek unokája kapott meghívást Moszkvába, ki itt szintén stoljnik rangjára jutott s utóbb a Vičegda folyó mellékén uradalmi birtokot nyert. A térités nagyobb arányú folytatására alapítják 1657-ben a kondini monostort, melynek azonban hosszú ideig kevés hatása van a környék lakosságára. *Jigičej*-hez hasonlóan járt el *Tagaj* pelimi vogul fejedelemnek fia, kit egy kútfő 1599-ben Moszkvában Alexander néven említ.*) Mindez esetek nem jártak nagyobb következéssel a nép tömegeinek hitváltozására. A fejedelmek hatalma, hatásköre és keresztény meggyőződése is sokkal kisebb volt, hogysem alattvalóikat ősi vallásuk elhagyására kényszeríthették volna; sőt igen valószínű, hogy e keresztény fejedelmek otthon övéik körében vajmi kevéssé külömböztek vallási élet dolgában testvéreiktől. Sikeresebb lehetett a térítés munkája a nyugatabbra s az Uralon innen lakó déli vogulok közt, kik közé nagy számmal telepedtek oroszok, úgy hogy amazok már a XVI. század végén el kezdik veszíteni nemzeti sajátságaikat s a jelen század első felében pl. a Tura, déli Szoszva, Csuszovaja folyók mellékein nyelvüknek is nyoma tünik. Buzgó hirdetője az evange-

*) L. e történeti adatokra nézve N. ABRAMOV tjumeni tanfelügyelőnek a «Журналъ Мин. Народнаго Просвѣщенія» 1851. évfolyamának 12. számában megjelent «О введеніи Христіанства у Березовскихъ Остяковъ» czímű értekezését (különnyom. 9—10. ll.) s ALEX. DMITRIJEV fönt idézett művét (84, 88. 89. és 102. ll.).

liumnak a XVI. század végén a permi kormányzóság voguljai között a vjatkai Sz. Trifon s később az 1620-ban fölszentelt első tobolszki püspök, Kiprián. Nagy hatással voltak a keresztség terjedésére a környékbeli templomok és monostorok is, ez utóbbiak közt különösen a verchoturjei.[1]) Hogy azonban a XVI. század végén helyenként e tájakon is javában virúlt még a pogányság, mutatja YSSBRAND útleírásának a csuszovai vogulokra vonatkozó következő észrevétele : «Je leur parlai de *Jésus Christ*, je leur dis que tous les homes le reconoissoient pour fils de Dieu, et Redempteur du monde : que ceux, qui croyoient en lui, n'étoient pas seulement heureux pendant leur vie ; mais qu'ils étoient surs de jouir, après leur mort, d'un gloire et d'une félicité éternelle. Je voulus les engager, par ces motifs, à embrasser le Christianisme ; *mais ils me repondirent, qu'ils ne croyoient pas ce que je leur disois, à l'égard du temporel, puisqu'ils voyoient, tous les jours, des malheureux Russes, qui croyoient en Christ, prendre beaucoup de peine, pour gagner un morceau de pain noir : que par raport au spirituel et à la gloire éternelle, dont je leur parlois, ils ne soucioient pas d'en être instruits : qu'ils s'en tenoient à la doctrine de leurs Péres : qu'ils vouloient vivre et mourir come eux, et suivre leurs exemples, bons ou mauvais*» (15. l.).

Közelebb állott a vogulok és osztjákok szellemi világához a t a t á r s á g é, mely politikai nyomás nélkül hiteszmék tekintetében is mindenütt hódított, a hol csak a két faj között érintkezés volt. Az irbiti kerület *Iljenka* falujában lakó tatárok tulajdonkép eltatárosodott vogulok[2]) s az Irtis alsó folyása mentén is több vogul és osztják falunak lakossága olvadt a tatárságba.[3]) Az izlám terjedésére nem igen volt alkalom ; az orosz hódoltság korában már ez bajosan történhetett, előbb pedig maguk a tatárok is pogányok voltak. Csak *Ahmet Girej*, az utolsó szibériai khánnak, *Köčüm*-nek bátyja hozta be az izlámot az Irtisvidék tatárjai közé mintegy 30 évvel birodalmuk megdőlte előtt ; de míg ez a népben gyökeret verhetett, *Köčüm*-nek is sok erőszakoskodásába került. Kétségtelen, hogy már a p o g á n y t a t á r s á g is hatott a vogulok és osztjákok hit-

[1]) L. «Пермская Губернія. Списокъ населенныхъ мѣстъ по свѣдѣніямъ 1869. года» (StPb., 1875.) : CCLXIII. l.
[2]) U. o. : CCLVI. l.
[3]) L. PATKANOV : «Die Irtisch-Ostjaken u. ihre Volkspoesie» : I : 17. és Ethnographia 9 : 143. l.

életére, úgy mint egyéb néprajzi viszonyaira. Ezt mutatja főkép a *lóáldozat* kedvelése, mi a rénszarvas-tenyésztő éjszakon csak idegen befolyás műve lehet; pogány tatárokkal közös szokás az áldozat bőrének felakasztása is. Ide vágó tanulságos nyelvi adat az áldozati lakomának vogul *puri*, osztják *pori* neve (v. ö. *pūrli, pūrlaχti* «áldozatot, áldozati lakomát rendez»), mely nyilván azonegy a telengut-tatár *pura* «áldozati állat» szóval («жертвенное животное, назначенное на заколенiе»; Verbiczkij). Az izlám befolyásának nyelvi nyomai: KV. *kuorėn̄* «buch» = arab-tatár *kōrān* «koran» | *oχėr-sōmėn̄* «tag des jüngsten gerichtes» = arab *āχėrzamān* «ende der zeiten» | *asraj* «teufel», TV. *äsräil'* «drache» = arab *azrāil* «todesengel», kirgiz *äzräil* id. | PV. *oạšėl*, TV. *äčäl, äčäli* «tod» = arab *āǯāl*, oszm. *eǯel* «bestimmte zeit, stunde, todtesstunde», tatár *äžel* «tod» | TV. *ōkhėšėm* «gebet» = tatár *aχšam*, *aχšam namazi* «zeit des abendgebetes» (az arabból) | KV. *mōsėr* «friedhof» = arab-oszm. *mezār*, kirgiz *mazar* «grab, friedhof» | TV. *majram* «festtag» = volgai tatár *bäjräm* id. (az arabból) stb.

A korszakalkotó reformok, melyek a XVIII. század elején Oroszország történetét és társadalmi életének fejlődését uj irányba terelik, nem maradtak hatás nélkül Szibéria apró népeire sem. Nagy Péter czár éles politikai látása jól vette észre, hogy nemzete gyarapodásának hatalmas eszköze lesz, ha birodalma keleti részeinek elmaradt népeit is belevonnia sikerül a közös törekvések munkájába s mint ennek mulhatatlan föltételét jelentette ki az 1700. év julius 30-ikán: «да распространится Христiанская Вѣра у Сибирскихъ идолопоклонниковъ (terjesztessék a keresztény hit a szibériai bálványimádók közt)!» *) 1706-ban rendelet megy a berjozovi vojvodának, hogy hivassa maga elé *Šekša* szigvai vogul és *Tučabalda* obdorszki kenézeket s kérdezze meg tőlük, nem volnának-e hajlandók elfogadni a keresztény vallást. E rendelet nyomában Lescsinszkij Filofej szibériai metropolita hittérítő papokat küld az éjszaki vogulok és osztjákok közé, kik azokban most is igen kevés fogékonyságot tanusítanak az uj vallás eszméi iránt. Látván ezen eredménytelenséget, Lescsinszkij, ki időközben meggyöngült egészsége miatt letette főpapi méltóságát s Feodor néven a tjumeni szerzeteskolostorba vonult, maga határozza el magát a

*) Abramov: Введен. Христiанства (10. l.).

hittérítés munkájának komolyabb s erélyesebb folytatására. GAGARIN Petrovics Matfej szibériai kormányzó részéről hajóval s kellő számu legénységgel fölszerelve 1712 junius havában indúl el a feladata iránt rajongva lelkesedő szerzetes utjára s az Irtisen aláfelé haladva nemsokára eljut a pogány osztjákok falvaihoz. Kiséretében volt egy NOVICZKIJ GRIGORIJ nevű kisorosz származásu számüzött is, ki a térítési műveletek befejeztével, 1715-ben a kormányzó parancsára tüzetesen megirta ezeknek történetét kapcsolatban az osztják és vogul nép rövid leirásával.*) Ez utóbbi keretében foglal helyet az osztjákok és vogulok régi pogány hitének és vallási szokásainak vázlata is, mely tárgyunk szempontjából NOVICZKIJ művét az egész régi irodalom legbecsesebb forrásmunkájává teszi s mindenkép méltó arra, hogy e helyt vele bővebben foglalkozzunk.

1. Az osztják bálványokról általában: Az osztják régi hitéletről szóló rész a mű harmadik fejezete, melynek czíme: «О злочестіи идолопоклоненія (A bálványimádás istentelenségéről).» Ennek bevezetésében a szerző utal arra, hogy az osztjákok bálványimádása sokkal alacsonyabb színvonalú annál, mely az ókori népeknél volt

*) Ezt a művet csak nem régiben adta ki MAJKOV L. a «Памятники древней письменности и искусства» czímű gyűjteményes vállalatban (St. Ptb., 1884.); de kéziratban már előbb használták, különösen J. B. MÜLLER, ki «Das Leben u. die Gewohnheiten der Ostjaken» művét (l. alább) ennek alapján írta s ABRAMOV (l. művét a fentebbi idézetekben). Teljes czíme NOVICZKIJ könyvének: «Краткое Описаніе о Народѣ Остяцкомъ иже въ предѣлехъ полнощныхъ Ца ства Сибѣрского обрѣтается съ нѣкоторымъ того же Государства особнѣйшыхъ вещей вѣденіемъ а наипаче о житіи, обычаяхъ и пребываніи сего Остяцкаго народа, тожде ихъ преждномъ злочестіи кумирослуженія, о обращеніи въ Православную, благочестивую Христіянскую Вѣру еже Господу Споспѣшествующу тщаніемъ Сіятелнѣйшаго Князя Матѳея Петровича Гагарина, Губернатора Царства Сѣбѣрскаго, проповѣдію же трудолюбного благочестыя проповѣдника и учителя преосвященнаго Архиерея Ѳеодора Схимонаха, собыстьсѧ въ время правяща престоломъ метрополіи Сѣбѣрской Великаго I Пана преосвященнаго Аркіерея Юана Максимовича. Списано же за повелѣніемъ Его Княжеской Свѣтлости Губернатора Сѣбѣры нижайшымъ его рабомъ Грыгорыемъ Новицкимъ (Rövid leírás az osztják népről, mely a szibériai birodalom éjszaki tájain lakozik, ugyanez ország némely igen sajátságos dolgainak ismertetésével, főkép pedig ezen osztják népnek életmódját, szokásait és lakó táját, hasonlóképpen bálványimádásának előbbi istentelenségét és az igazhitű, istenes keresztény hitre való térítését illetőleg, mely utóbbi az Úr segedelmével GAGARIN Matfej Petrovics herczeg, Ő fenségének, a szibériai birodalom kormányzójának gondoskodásából és FEODOR szerzetes püspök Ő Eminencziája, a munkakedvelő, istenes hitszónok és tanító vallási beszédeinek hatása alatt azon időben történt, midőn a szibériai metropolia kormányát Joan MAKSZIMOVICS püspök, Ő Eminencziája igazgatta. Megiratott pedig ezen mű Szibéria kormányzója, Ő herczegi Fensége parancsából az ő legalázatosabb rabszolgájától NOVICZKIJ Györgytől)».

divatban; mert míg ezek istenségeiket művészi módon s fényes alakítással, a babiloniak aranyborjú, a hellének Kronosz és Juno képében ábrázolták, az osztják «az egyetlen nép, mely az örökkévaló Isten dicsőségét elferdítve madarak és férgek hasonlatosságára készített magának isteneket. *Némelyek erdei vadhoz hasonló bálványt, különösen medvét tisztelték; mások madáralakot: hattyút, ludat.* Kiki a maga hajlandósága szerint, a mihez leginkább kedve kerekedett, azt isteníti vala oly gyalázatos sokistenűséggel, hogy a mennyi dolgot csak eszével megismert, annyinak hasonlatosságára alakított isteneket. *Ismeretlen lények hasonlatosságára is készítettek alakokat, melyeknek t. i. nem volt sem erdei vad, sem madárábrázatuk, imádtak továbbá valami bölcsőben fekvő, bőrrel, posztóval és vászonnal burkolt fadarabokat, melyeknek közepébe tükörüveg-darab volt helyezve.* Honnan jött hozzájuk az ily változatos alakú sokistenűség? Ugy látszik, hogy az ocsmány nyerészkedés vágya hozta ezt reájuk. Sok gonosz fortélyú ember t. i. közülök más munkájának szerzeményével akarván meggazdagodni, furcsaságukkal feltünő uj holmikat készít, azokat istenségekké teszi, a vakoskodó nép pedig ezen egészen uj dolgok ujságától és különösségétől csalogatva áldozati és tiszteleti holmikat hord hozzájuk; utóbb meg gyakoribb látásukra kivánkozván, fölveszik a gyalázatos áldozatok hozatalának szokását, s a gyakori áldozásokkal a vélt istenek gyártói, mint áldozó papok, kellőleg ki vannak elégítve. E végből az ő sok áldozó papjuk, saját nyelvük szerint *šamančik*-ok gyalázatos nyereségvágyból az ördög örökös rabszolgaságába és a varázsmesterség, valamint agyrémek közreműködésével szövetségébe szolgáltatták magukat.»

2. Az osztják samán és istenidézése: «Áldozó papjuknak s a bálvány gyártójának, vagy a kinek öröklés útján atyja, vagy rokona birtokosa valamely bálványnak — nincsen az ő istentelen hitük szerint valami meghatározott tisztségbeli rangja. A ki bálványt készít, vagy tart, vagy pedig arra szenteli magát, hogy mindig buzgalommal foglalatoskodjék a bálványok körül, vagy pedig általában a kiről azt tartják, hogy legjobban ért hozzá: az szokott az áldozó pap lenni. *A főbálványoknál azonban meghatározott és állandó eljárás van gyakorlatban: ezeknek őreit egyszersmind áldozó papok gyanánt tisztelik.* Az ő állásuk hivatása, hogy folytonos szolgái legyenek a hazugságnak. *Néha midőn élelmi szükség áll be, arra buzdítja ámítással a népet, hogy áldozatot hozzon, azt jelentvén ki, hogy ezt, vagy amazt kivánják az ő vélt isteneik. Ha pedig valaki jövendölést akar, akkor előhoznak valami marhát, vagy erdei vadat, a fölött az áldozó éneket költ, imádkozván, hogy adjon az istenség bő fogást halban, vadban;* aztán maga segít az áldozónak a marha levágásában, mely fáradságáért az áldozókkal együtt részt vehet a lako-

mában. Vannak némelyek, kik átengedvén magukat a sátánnak örökös rabságába, bizonyos képzelgéseket és bűvöléseket űznek s rendesen a jövendőt akarják előrehirdetni. *Ha valaki azt akarja, hogy neki jövendőt mondjanak, mi legfőkép a mindennapi szükségletek, a halászat és vadászat ügyeben történik, akkor a bűvölőt beviszik egy sötét házikóba, ott erősen megkötik, maguk pedig hárfájukon játszva leülnek. A megkötött erre némi bűvölő igéket kiáltoz, az ő szövetségesét, a sátánt idézvén. Ezt szokás szerint mindig éjjel teszik, midőn néhány óráig tartó idézgetés után belép valami viharszerűen suhogó szellem. Az ülők erre kifutnak a házikóból ott hagyván a megkötött varázslót, kit az elővarázsolt szellem megragad, alulról fölfelé emel s mindenféle kínzásokkal gyötör; azért is kötik meg őt, hogy ez a dühöngő a kínzástól sehová el ne menekülhessen, a midőn t. i. elpusztulna. Néhány óra multán a tisztátlan szellem, mint a hamisság atyja, fülébe juttatván a hamis jövendöléseket, elhagyja őt; ő pedig alig-alig élve megszabadúl a kínzásoktól, távozik s hirdeti hamiskodva a jövendőt.*»

3. Áldozati szokások: «Ezek a bűbájosok terjesztették el a sokistenűség oly nagy változatosságát és a bálványoknak számtalan ábrázolását. Átkos sokistenűségük tisztelete nincsen semminemű szabályokkal megállapítva, nincsen valami általános, minden napra szóló intézkedés; hanem kiki a maga kénye-kedve szerint, a mikor jónak találja, akkor végez istentiszteletet és imádságot. Mivel pedig üres kézzel soha sincs istentisztelet, a közönséges nép a bálványoknál állandóan tartózkodó áldozó papoktól kér utasítást arra nézve, hogy minő módját az istentiszteletnek rendezzék. Minden áldozó pap ugyanis azt tartja magáról, hogy a maga bálványával különösebb kapcsolata van s neki nyilvánítja az istenség mindig azt, a mit szükségkép megkövetel. Ennélfogva ha valaki a maga balga hite szerint egészségért, vagyonszerzésért, vagy pedig bajaiban javulásért akar valamely bálványhoz imádkozni, kijelenti e bálvány áldozó papjának áldozatbeli szándékát, a midőn amaz tudtúl adja neki, hogy ama lelketlen báb mit fogad el tőle legszívesebben: valaminő lakomát-e, ruhát-e, vagy egyéb szükséges dolgokat s efféle adományokkal látja el aztán tisztelete alkalmával a bálványt. Egyébként nem mindig tudakolja a nép az áldozó papok értesítését, hanem *maga hoz a bálványoknak különféle holmikat: vásznat, posztót, s többféle vad, vagy hal bőréből készült dolgokat, mely adományokkal tisztelet jeléül körülborítván istenségeiket, ezek annyira megvastagodnak a különös rongyoktól, hogy néha ötven rőf szélességűek; magának a faragott fának pedig a szélessége nem több félrőfnél.* Ilyen volt az a bálvány, melyet a šorkori jurtákban találtak, melynek belsejében t. i. egy hasábfa volt, felül némi emberi hasonlatosságra bádogból készült álarczczal s körülgöngyölve

posztódarabokkal, melyeket ötven évig rakosgattak rája adományképpen. Midőn ezt a tűzbe vetették, oly csípős füst szállt mindnyájunkra, hogy majdnem elfutottunk a faluból. *Néha biborszínű ruhával ellátva diszítik bálványukat*, főkép midőn valamelyiktől jólétet, bő halászatot és vadászatot kivánnak nyerni. *Hogyha a kivánt javakat meg nem kapják, leveszik róla az ajándékozott ruhát s mindenféle gyalázások kiséretében valami illetlen helyre dobják, utóbb azonban ismét visszahelyezik tiszteletének előbbi méltóságába.* Igen magas dombokra s mindenkinek feltünő helyekre állítják bálványaikat, melyek néha jó távol esnek lakaiktól. Ha ilyen tisztelet kifejezésére alkalmas, feltünő helyet találtak, *ott térséges bálványtemplomot építenek, ebben elhelyezik a bálványokat s ott eszik meg előttük a hozott áldozatokat. Más apróbb helyiségekbe rakják a maguk balga hitűségében a csontokat s itt őrzik*, azt vélvén, hogy nem illő az áldozat csontjait tisztesség nélkül összeseperni.»

«Az áldozatok szokása és rendje szintén nincs bizonyos szabályokkal megállapítva, úgy mint ez más bálványimádó népeknél, különösen a mongoloknál tapasztalható, a kiknek ujhold idején meghatározott rendű áldozataik vannak. Ennél a vakoskodó, oktalan osztjáknál nincs más rend, mint az, hogy ha valakit lakomázásra ösztönöz jól nem lakott hasa, vagy ha valaki áldozó pap gyanánt tiszteltetvén, kielégítetlen torkának keresi kedvét, azt kitátja s hirdeti, hogy az istenek áldozatot követelnek, melyért viszont valami jónak szerzeményét helyezi kilátásba: ekkor van az áldozat sora és ideje. Ilyenkor egész legvégső romlásukig buzgólkodnak az áldozatúl kivánt vad, vagy lovak keresésében. *Főképen azok szoktak lovakat áldozni, kik a tatárok lakaihoz közelebb esnek;* mert ezek a tatárokkal közlekedvén, szokásaikat és a lóhús evését megkedvelték s ennélfogva alkalmaznak ocsmány áldozataikhoz lovakat. Kik azonban a távolabbi elhagyott területeken laknak, azok leginkább *rénszarvasokat* hoznak áldozatúl, minthogy ez az ő házi állatuk náluk bőven tenyészik. *Midőn pedig a bálványok elé vezetik az áldozati állatot, a következő eljárást követik: A ki legjobban ért a bűvölő fecsegéshez, az áldozó pap gyanánt elől járván, megfogja az elővezetett állatot s megköti elől lábait; egy másik kopját vevén magához, egyenesen a feláldozandó állat felé tartja, egy harmadik kifeszített íjjal áll, egy negyedik pedig fejszével éppen az állat szemei előtt. Most az áldozó pap elkezd igézni, énekekkel könyörögvén a bálványokhoz, hogy bőségét adják a halaknak s szerencsés vadászatát az erdei vadaknak. Befejezvén ezt, először maga az áldozó pap üt az állatra az e végből előkészített szerszámmal; azután a másik nyíllal, a harmadik kopjával sebzi meg. Erre az összeesett, de még lélegző állatot megfogják s háromszor körülvonszolják a bálványok körül; utóljára késsel a szivébe döfnek, kiomló vérével pedig, melyet egy tálban fognak föl,*

megfecskendezik lakaikat, bemázolják a bálvány száját. Az áldozati állat bőrét a fejével és a térden alúl eső lábrészeivel együtt díszűl és örök megemlékezésűl a bálványtemplomok fölött föl akasztják a fákra, mely czélra a legerősebb s legkevésbé korhadó fákat szemelik ki. A húst megfőzik s a legjobb részeket kiválasztva megkenik velük a bálványok száját; végűl mind az egybegyűltek gyermekeikkel s házuk népével együtt megeszik. A lakoma után a hála jeléül botjaikat a levegőbe dobálják. Azt tartják ugyanis, hogy ily módon a tisztátlan szellemet (mert ezt istenítik ama bálványban), *mely velük együtt ülve résztvett a lakomában s ezután a levegőbe emelkedik, távozó útjában kisérik.* Mondják azt is, hogy ezt *felemlítés czéljából* cselekszik, hogy t. i. a szellem emlékezetében tartsa az iránta tanúsított tiszteletet. *Az esetleges szerencsétlenségért ugyanis bálványaikat gyalázással szokták illetni s ez okból nyilvánítják minden áldozathozatal alkalmával a rettentés jeleit. Evvel azt kivánják elérni, hogy az istenség* (a fenyegetéstől tartva) *mennél inkább gondoskodjék arról, hogy vadászat és halászat alkalmával jó fogásokkal ajándékozza meg őket.* Az efféle gyakori áldozatok következtében egyesek igen nagy szegénységbe és végső romlásra jutottak elannyira, hogy kölcsönadóiknak még gyermekeiket és nejeiket is odaadják szolgálatba. Midőn t. i. az inség és nyomorúság már erőt kezd venni rajtuk, csalfa hitük és hiú reményük arra ösztönzi őket, hogy áldozathozatal révén a bálványoknál keressenek maguknak némi jó szerzeményt. Minthogy pedig nincs honnan kapniok jószágot az áldozathoz, feleségüket és gyermekeiket adják oda zálogúl abban reménykedvén, hogy szerencséhez jutván, majd kiváltják őket. De evvel az önámítással jut néha ugyancsak emberünk romlásba: hoszszantartó hiu reménykedéssel keresve a szerencsét, mit sem ér el, s így nem lévén miből kiváltania, megfosztódik nejétől s gyermekeitől. Ez oktalanokat ekkép vélt szerencseadójuk, a bálványokban istenített szelleme a hazugságnak rejtett álnokságával kipusztítja vagyonukból s azon biztatással, hogy jövőben lesz valamijük, pusztulás elé viszi.»

4. Medvetisztelet: «A bálványimádás külömböző nemei közt *nagy tiszteletben részesítik az erdei vadakat is, különösen a medvét.* Ez utóbbit azon alapon tisztelik, hogy magukat vele szemben bünösöknek érzik; az a balga hit él ugyanis közöttük, hogy *a medve, midőn emberi kezek oltják ki életét, ha nem tanúsítanak iránta tiszteletet, megbosszulja halálát megölőjén. E végből, ha megtörténik, hogy ily állatot ölnek, lehúzván ennek bőrét, a bálványtemplom elé állítják s úgy terítik ki, mintha élő volna. Azután összegyülekezvén körülötte, játékokat, tánczokat rendeznek s énekekkel nyilvánítják ártatlanságukat az ő megölésében, miközben azt mondják, hogy nem ők voltak a gyilkoló vasnak és nyílnak készítői, sem a nyíltollnak szerzői: a vasat orosz ember kovácsolta, s a tollnak sas a szü-*

lője. Ily énekekkel kiáltozván, végezetül odamennek s megcsókolják a kiterített állatbőrt; midőn pedig ez ördögi játékokat megelégelték, veszi a bőrt a gazdája s eladja a kinek akarja vagy használja minden lelkiismeretbeli kétség nélkül. Ezen erdei vadnak különös tisztelete szintén bálványimádás számba jön; mert esküjöket a medvebőrön erősítik meg s ezt nagy gondossággal tartják meg. Sokaknál megtörténik ugyanis, hogy hamisan esküdvén, ezen állat megtámadja és megöli őket; a hazug mondással (ajakkal) és esküvel ugyanis ezen állattól való megöletésnek szolgáltatják ki magukat. Bárha ez ördögi elmésségből és ravaszságból folyik, mégis közreműködik abban, hogy az igazság érvényesüljön. Olyan vélemény is járja, hogy a hazugságnak ily büntetését Isten küldi s az nem a Sátán műve; mert hiszen ez az igazságnak megrontója, nem pedig őre. Mindenesetre az ily félelem visszatartja őket mindenféle hazugságtól s igaztalan állítástól; mert az Úr a pogányokban is szükségét érezteti az igazságnak.»

5. A medveeskü: «*Szintígy midőn valamely alkalom azt követeli, hogy hűségüket az ő Uralkodójuk, O Császári Felsége iránt esküvel megerősítsék és nyilvánítsák: ekkor is az ő istentelen hitük és szokásaik szerint az előbb említett állatnak bőrét helyezik elébe, melyre fejsze, kés és a rettentés egyéb eszközei vannak rátéve. Azután annak, kinek esküvel kell megerősítenie és lekötnie hűségét, levevén a bőrről a kést s hegyére darabka kenyeret helyezve, ezt odanyujtják, a tolmács pedig a következő megszabott szólást mondja el előtte: ‚Ha ezen esküt hamisan teszitek, ha nem fogtok hűségesen szolgálni és gondoskodni a bőradó megadásában, hadd boszuljon meg benneteket ezen állat s szenvedjetek halált általa! Ez a kenyér és ez a kés pusztítson el téged, ha nem akarod igaz hűséggel végrehajtani azt, a mire magadat kötelezted.‘* Ez az eljárás fő és az egész népre vonatkozó esküigereteknél van szokásban; de ha egymás között előforduló pörökben és viszálkodásokban kell valamit esküvel bizonyítani s az ellentétes törekvéseket kiegyeztetni, *a pörösködők házi bálványaik elé járulnak s ez előtt kell esküvel igazságukat megerősíteni. Ekkor a nép előljárói odanyujtják az esküvő kezéhez késüket s ekkép szólanak hozzá: ‚Ha te ezen vádlóddal szemben ártatlan vagy, fogadd ezt a kést, vedd elő a bálványt, törd össze s vágd meg őt!‘ A kit bűn nem terhel, fogja a bálványt, összetöri és megvágja ezt mondván: ‚Szerezz elégtételt ezért a bűnösön s így törd össze* szolgaságodban tartván az ellenséget‘!» . . . . . .

6. A főbb istenségek: Mindenféle sokistenüségük közepett külömbséget tesznek a tisztelet fokára nézve egyik s másik istenség között. A maguk házi istenkéit ugyanis, a melyek mindenkor saját kezük készítményei, nem részesítik oly tiszteletben, mint a régieket; mert természetes észszel fölérik, hogy amazokat saját két kezük alkotta, folyton látják őket, mindennap közlekednek velük. Míg az ilyenek előtt a tisz-

telet kis fokát tanusítják, a régibbeket a legnagyobb tiszteletadással imádják; mert atyjuk és dédatyjuk cselekedeteit általában buzgósággal követik. . . . *Az ily régi korból fönmaradt nagyobb tiszteletben részesülő istenségek között a következő hármat tekintik legkiválóbbaknak: az ‚Obi-öreg' nevűt, a ‚Ludat' és a ‚Kondai istenséget'.* Ezekről itt alább.»

«Az Obi-öreg (Старикъ Обскій) gyalázatos őrizethelye az Irtis folyó torkolatánál van, nem messze Szamarov városától. *Ennek a bálványnak, mely az ő balga hitük szerint a halak istene volna, ilyen volt szemérmetlen ábrázolása: valami deszka, orra mint egy bádogcső, szemei üvegből valók, fején kis szarvak befödve különféle rongyokkal, felülről bíborszínű ruha arany mellel. Körülötte fegyverek voltak elhelyezve: íjj, nyilak, kopja, pánczéling s egyebek. Az egybeszedett fegyverek oka gyanánt az ő balgahitűségük szerint azt mondják, hogy ennek az istenségnek gyakran harczai vannak a vizekben, melyekben ő ellenfeleit legyőzvén alattvalóivá teszi.*

Azt is tartják esztelenűl, hogy ennek a rémes ocsmányságnak *látása rettegést okoz mindennek a tengerben és nagy vizekben, keresztül hatol minden mélységen s ezekben mind a hal az övé; a vizi állatokat igazgatása alatt tartja s annyit bocsát belőlük mindenkinek birtokába, a mennyit akar. Két bálványtemploma volt: az egyik, mint említettük, az Irtis torkolatánál, a hol az Obba ömlik; a másik a nagy Ob folyó mellett, mindegyikben három-három évenként tartózkodik.* Midőn elkezdődik a halászatra alkalmas évad, az elmult tél jegei a nap sugaraitól szétolvadnak s a rengeteg vizek hidege és zordsága langyosságra változik: a szörnyek szolgái, a samánok hamis ármánysággal hirdetni kezdik, hogy ez a lélektelen báb látomásban értesítette őket, hogy ezen idő összes tengeri halait az ő halászó szerszámaikba vezeti; a nép pedig régtől fogva elvakítva hittel fogadja ezt s nagy reménységgel bizakodva gyorsan hozzálát a halak fogásához. *Midőn pedig a nyelmának nevezett első tengeri halat ez alkalommal megtalálják, neki hozzák utálatos áldozatuk gyanánt: megfőzik ugyanis, azután hogy előbb ő lakjék vele jól, a bálványnak orrát és száját vele megkenik, s erre ők maguk megeszik. Midőn megették, szokásuk szerint hála jeléül botjaikat a levegőbe dobják; őt pedig tisztességadással előveszik, mint valami érdemes tárgyat egyik bálványtemplomból a másikba viszik s míg kisérik külömböző ördöngős játékokat űznek. Ha pedig az első fogás alkalmával nem találnak gyorsan tengeri halra, nagy gyalázkodásokkal visszatérnek, a bálványra támadnak, s megfenyítik ekkép szólván: ‚Ez az orczátlan már olyan vén, hogy hálátlanúl elfeledve atyáink és dédatyáink tiszteletét és mitsem törődve a halászattal, éhséggel pusztít el bennünket'. Miután gyalázásokkal illették, csakhamar tettlegességben nyilvánúl a fenyítés: kidobják a bálványt lakából, vesszővel meg-*

verik, mindenféle piszkos helyre vonszolják, lábaikkal tapossák, leköpik s addig tartják ily tiszteletlenségben, míg a halászat eredménye javulni nem kezd. Helyénvaló lesz ez alkalommal megemlíteni, mit egy régi bálványimádóról mondanak, ki t. i. nagy szegénységében bement a bálványtemplomba s arra kért valamely bálványt, hogy adjon neki inségében némi szerencsét; a bálvány fejében pedig egy darab aranyat rejtett. Miután sokáig imádkozott hozzá, de semmitsem szerezhetett, megfogta a bálványt s a földhöz vágta. Ekkor ez egészen összetörvén, fejéből az arany kiesett, mit a rászorúlt szegény a következő szavakkal vett föl: ‚*Imádkozással mit sem értem el, veréssel inkább lehet tőled áldást kapni*‘. A szegénységgel küzködő osztják leginkább ezt a fortélyt s ezeket a szokásokásokat alkalmazza; ha valamit a tőle tisztelt áldásadóktól, a könyörületlen istenkéktől imádkozással meg nem szerezhet, veréssel keresi meg rajta.»

«A L ú d (Гусь) *nevű istenített bálványuk lúdmadár hasonlatosságára rézből volt alakítva; gyalázatos lakóhelye pedig a bjelogori* (fehérhegyi) *jurtákban volt a nagy Ob folyó mellett. Balga hitük szerint a vizi szárnyasok, hattyuk, ludak s egyéb vízben úszó madarak istene gyanánt tisztelték* s azt hitték róla, hogy könnyűségénél fogva láthatatlanúl röpülvén a vigassággal telt és tekintetre kellemes helyeken a madarakat mind az ő hatalma alatt fékezi. *Templomában ülőhelye posztóból, vászonból és bőrökből fészek alakjában volt egybefonva.* Nagy volt tisztelete bármikor, de különösen azon időben, midőn a vizi madarak vadászata kezdődött; mert itt a hely is igen alkalmas a vadászatra s megmérhetetlen sokasága is van a külömböző fajtájú madaraknak. *Annyira híres volt ez a bálvány, hogy még a legtávolabbi falvakból is eljöttek hozzá, hogy ocsmány áldozatukat bemutassák. Szokásuk szerint csupán lábas jószágot, főkép pedig lovakat hoztak neki áldozatúl,* szilárdúl meg lévén róla győződve, hogy ez az istenség az, mely leghamarabb ad sok áldást s különösen vizi madarak zsákmányában juttat nagy bőséget. Adományozó hatalmában a nép a Sátán hamisságánál fogva oly vakon bízik, hogy sokan egészen eszüket vesztvén, a marhát, melyet pedig fáradság nélkül alkalmazhatnak mindenkor táplálkozásukra, feláldozzák ezen szörnynek, aztán szemükkel és gondolatukkal a levegőben röpködőket kisérik, innen igyekezvén nagy fáradsággal megszerezni a remélt áldást.»

«A legelőkelőbb s minden más fölött álló bálvány volt azonban az, mely a bjelogori jurtákban a Lúddal együtt volt elhelyezve. Ez a k o n d a i i s t e n s é g, így nevezve azért, mivel a nép, mely balga hitében hozzá nagy buzgósággal ragaszkodik, most midőn a bálványőrületet kipusztították, megmentette ezt a bábut s elvitte a Konda vidékére. Ott egy vogul embernek, a balgahitűségben egyenlő gondolkozású szövetségesük-

nek, adták át őrizetül, minélfogva nem juthattunk hozzá, hogy magunk lássuk s biztossággal leirhassuk szemérmetlen ábrázolását. Ott van ez mai napig is s őrizik, míg az ‚Az s mindenhol Az' mindenható jobbjával őt utólérvén, össze nem töri s meg nem semmisíti.»

Ez, némi vallásos elmélkedéseket tartalmazó kihagyásokkal Noviczkij nagyérdekű leírása az osztjákok vallási életéről, melyhez itt röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy a tőle bővebb tárgyalásra érdemesített három főbálvány jól ismert és többször emlegetett alakjai a vogul hagyományos népköltészetnek; fölismerjük a Старикъ Обскій-ban az *Ās-ąjkä* (Obi-öreg) istenséget s a Гусь-ban a *Lunt-ątėr*-t, melyekről alább bővebben lesz szó. A fehérhegyi Obtájról a Konda mellékére vitt istenség, melyről Noviczkij azt jegyzi meg, hogy a legnagyobb tiszteletben állott az osztjákok közt, aligha azonosítható a mindenesetre kisebbrangú *Xōntiñ-ątėr* személyiségével; hanem inkább a vele egy bálványházikóban őrizett *Lunt-ątėr*-nek (Lúd-fejedelemnek) másik ábrázolását vagyis a költeményekben dicsőített «Világügyelő férfi»-t (*Mir-susnė χum*, vagy *Sąrni-Ātėr*) sejthetjük benne, kinek ma is a Fehérhegy legfőbb tiszteleti helye s kiről kétségtelen, hogy az összes vogul-osztják istenségek közül a vallási gyakorlatban a legfőbb tisztelet tárgya. Kiegészítésül az eddigiekhez álljon még itt Noviczkij művének néhány egyéb hitéletre vonatkozó jegyzete, melyeket t. i. a szerző az osztjákok földjét és életmódját tárgyazó előbbi fejezetekbe iktatott. Ilyenek:

6. A halottas szokásokról szólók: «Elhúnytjaik temetésénél az osztjákok az ő régi elöljáróik balgahitüségétől törvénykép megállapított szokásokat követik. Ha valakinek atyja, anyja, felesége vagy más családbelije az élők közül elköltözik, rokonai őt a temetésre kisérvén, igaz szívből való sajnálkozásuk jeléül hajukat czibálják s a mennyire csak lehet véresre karczolják arczukat körmeikkel. *Ezután a bevérződött hajszálakat a halottra dobják, mivel balgahitüségükben azt vélik, hogy a halott lelke néhány nap mulva előjön megszemlélni a fájdalom jeleit s ekkor észrevevén rokonainak iránta tanúsított igazi szeretetét, a másvilágban sem szűnik meg sohasem hálásnak lenni érte. Az elhunyttal együtt sírjába helyezik részben holmijait is, különösen azokat, melyek az élethez szükségesek, minők: a ruházat, íjj, nyilak, fejsze, üst s más egyebek.* Ezt a szokást részben az egykor e tájakon lakozott csud néptől vették át, részben abbeli balgahitüségük folytán gyakorolják, mely szerint *az embernek halála után is szüksége volna élelemre*, miért is az élelem-

hez szükséges tárgyakat a halottnak melléje helyezik. Szörnyű különösen az az esztelen és szemérmetlen szokás, melyet az asszonyok férjük elhalálozásával gyakorolnak. *A nő ugyanis megholt férjének elővevén valamely ruháját s fából magának emberi alakra bálványt faragván, erre ráadja azt a ruhát, a halott hasonlatosságára ékességekkel földiszíti, arra a helyre állítja, a hol férje szokott volt ülni s ezen lelketlen fának csupa olyan ételeket főzöget buzgalommal, melyeket az elhunyt, míg élt, kedvelt. Ezután a fő ülőhelyen, a hol az asztalhoz szoktak volt ülni, magához veszi az ételt s a bábut maga mellé helyezvén, átöleli, csókolgatja, mint élő férjét. Azt hiszi t. i., hogy a halott mindezt látja s hogy lelke néha beleszáll a készített bálványba.* Ez az eljárás bizonyos ideig tart; miután egy évig, s tovább gyakorolta e helytelenséget, az asszony végül a bálványt ruházatával együtt nagy sírás és sajnálkozás kiséretében a földbe ássa.» (MAIKOV kiadásában: 45—46. ll.).

7. A mammutcsontokra vonatkozó néphiedelem: «Azt mondják, hogy a *mammut* valami földi állat, mely a föld nedvességéből él s főkép vizes barlangokban tartózkodik; a száraz, tiszta levegőtől ellenben nagyon óvakodik. Azt is mondják, hogyha esetleg barlangja összeomlik s kijövén a szabad levegőre, nem juthat gyorsan más nedves barlanghoz, a szabad levegőben gyorsan kimúlik, elpusztúl s így hagyja ott csontjait. Némelyek azt akarják megbízható állításkép elhitetni, hogy alakja efféle: három rőf magas, öt rőf hosszú, lábai a medvééhez hasonlók, szarvai keresztalakban vannak összetéve s midőn barlangját vájja, összehúzódik és kinyujtózik csúszó kígyó módjára. Mások ezekkel szemben azt mondják, hogy efféle mamont-állat nem létezik s hogy az így nevezett csontok tulajdonkép egyszarvuak, vagy más tengeri állatok csontjai, melyeket t. i. Noé idejében az özönvíz hozott e tájékokra, a hol ősrégi időktől fogva a földbe jutottak.» (15—16 ll.).

8. Az osztják nép és vallás permi eredetére vonatkozó hagyomány: «Hogy mikép telepedett le az osztják nép ezen tájakra, arra nézve a következő ismeretes: Midőn Szt.-István, Nagy-Permia püspöke ez utóbbi vidéken elűzni kezdte az istentelenség sötétségét és a bálványőrület ocsmányságát, *azon permiek, kiket a bálványimádás homálya visszatartott Isten evangeliumi áldása igazságának fényétől, elfutottak emez éjszaki tájakra, itt elrejtőztek s mind a mai napig a bálványőrület sötétségében maradtak.* Hogy ezek (t. i. az osztjákok) Permiából költözködtek ide, nyilván mutatja nyelvük is; amennyiben t. i. mind ezek permi nyelven beszélnek, ha nem is egészen és szorosan ugyanazon nyelvjáráson, mint Nagy-Permiában. Ez utóbbi körülmény t. i. onnan van, hogy a Permiából való átköltözés után ez

emberek elsokasodván, szétmentek különböző tájakra s némileg elváltoztatták eredeti nyelvüket. Egyesek ugyanis, kiknek lakóhelyeik az Irtis mellékén vannak s folytonos érintkezésben vannak a tatárokkal, az ő permi nyelvüket elváltoztatva a tatár nyelvhez idomították. Mások, kik ősi hazájuktól igen messze, a Felső Ob vidékére távoztak el s itt külömböző népekkel, a kalmukokkal s a Пѣгая-орда-val jutottak érintkezésbe — nagyon elváltoztatták nyelvüket, úgy hogy igen kevés egyezés maradt fenn közöttük s bajosan érti meg a két nyelven beszélő egymást. *Azok ellenben, kik az Alsó-Ob táján laknak, egyenesen permiféle nyelvjáráson beszélnek;* mert ezek átkelvén a Камень-en (Uralon), mely Permiával határos, nem nagyon messze távolodtak el ősi hazájuktól, hanem annak környékén laknak s az itteni lakókkal folytonos közlekedésben vannak. Ezek változatlanúl tartották fönn ősi permi nyelvüket, világos tanúságául annak, hogy e népnek is Permiából kellett jönnie.» (27. l.). — Az *osztják* népnevezet oroszoktól származik s alapja az, hogy ezek a Sz.-István keresztsége elől menekülteknél látván a «bálványimádás őrületének *maradványait* (останки)», így nevezték el őket: Остяки, mintegy ezt mondván: останки.» *)

Mint említettük, Noviczkij műve foglalkozik a déli vogulok pogányságával is. Az erre vonatkozó közlések a Konda- és Pelim-vidék népének ősi vallásgyakorlatát tárgyazzák s számunkra annál becsesebbek, minthogy e tájakról csak igen kevés mithikai tartalmú népköltési anyag juthatott eddigelé följegyzésre s ez sem oly tökéletes alakban, hogy a déli vogulság egykori hitéletét kellőleg megvilágíthatná. Idézzük azért ezen részeket is egész terjedelmükben:

9. A déli vogul bálványimádás: «Ez a vogul nép (Барыличы) külömbözik ugyan nyelvjárásban az osztjáktól, de szokásai tekintetében vele mindenkép egyezik . . . Egyenlő jelesen az ő bálványimádásuk s különféle sokistenségük; *amazok is lelketlen bábukat tisztelnek, emberi hasonlatosságra faragott fa előtt hajlonganak, szintígy tanusítanak tiszteletet valami kopjának s egyéb fából készült alakoknak, melyeknek semmihez sincs hasonlósága:* gonosz hitűségük így csatolja őket az egynemű gondolkozással egymáshoz. Az ocsmány áldozatok rendezésében sem vehető észre köztük valami külömbség, minélfogva semmi különös

*) «Россіяне, видѣвше ихъ идолобѣсія останки, укрывшіися изъ Пермы, нарекоша ихъ Остяки, аки бы останки» (28. l.).

valót ezekre nézve nem találtunk; csupán különös bálványaikról közlünk valamicskét.»

10. A pelimi kopja-bálvány: «*A Pelim városától néhány stadiumnyira fekvő piszkos jurtákban bizonyos kopját istenítettek, melyhez valamilyen kis kő volt erősítve.* Ezt valóságos bálványnak tartották, melyet régi korok óta tiszteltek őseik s ők atyáikat a sötétségben és vakságban követvén, szintén nagyon buzgón tiszteltek. Sátáni közreműködéssel valami nagy furfangú szemfényvesztéseket hajthattak vele végre. *Midőn t. i. ocsmány áldozata gyanánt valami jószágot, rendesen lovat, hoztak elő, a samán pusztán egyik kezével fölemelvén ezt a kopját, könnyedén rátette az áldozati állat hátára; de ez, még ha a legerősebb fajta volt is, térdére esett tőle s mintha valami láthatatlan teher kinozta volna, izzadva, nyögve mindaddig fölállani s magához térni nem tudott, míg a kópja magától meg nem könnyebbedett s a samán róla le nem vette. Gonoszhitüségükben azt vélik, hogy ezzel a tőlük istenített kopjában lakó szellem gyönyörködik az áldozatkép kedvesen fogadott állatban. Ha netán az áldozat czéljára előhozott jószág nem érzi a reá rakott terhet, nem is fogadják azt el áldozati állatnak; mert így az istenített pokoli szörnyetegnek nem tetszik.*»

11. A pelimi szent fa: *Pelim közelében, mintegy stadiumnyi távolságra, valami egyedül álló lombos fa volt, melynek növésében nem volt semmi rendkivüli, a mi valamihez hasonlított volna. Ezt szintén istenség gyanánt szokták volt tisztelni az ő ősatyáik*; de nem volt ott egyéb, mint egy bálványházikó s ama fa. *Ez utóbbin pedig a nagy számú ocsmány áldozat után annyi lóbőr volt fölakasztva, hogy csodálni lehetett, miként bír el ez a fa annyi sok terhet.* Oly erős volt e fa, hogy nem száradott ki a mellette kiontott sok vértől és a sok tűzégéstől, sem el nem pusztúlt a bőrökbe fészkelődött töméntelen féregtől.»

12. A pelimi bálványtemplomok: «Nem messze ezen fától, mintegy három stadiumnyira, egy bálványházikó volt, melyben *emberi alakra faragott, rongyokba burkolt öt fabálványt találtunk. Közülök az egyikre, mely első helyre volt állítva, valami madárnak csontváza volt akasztva, melynek melle a fején volt; a többiek előtt pedig, mindegyiknél külön-külön, nyírhéj-tartókban csontok voltak. Ama fő bálványházikó körül néhány apró bálványtartó állott, melyek négyszögletüek voltak s mintegy három könyöknyi magasságra a földtől oszlopokra voltak helyezve; ez oszlopok pedig fönt emberi hasonlatosságra voltak kifaragva. Ezekben az áldozati állat megölésére szolgáló szerszámok voltak elhelyezve: kopja, nyíl s egyebek. Volt még külön is egy efféle kis bálványtartó, melyben tömérdek csont őriződött.* Midőn okát kérdeztük annak, hogy mily czélra történik a csontok ily egybegyűjtése, az együgyűbbek közülök azt

az oktalan feleletet adták, hogy *szükös és inséges alkalmakra tartogatják és készítik elő ezeket eledelül a šajtannak, vagyis bálványnak*; az okosabbak ellenben a természetes ész ellenére azt mondják, hogy *a lelketlen fabálványnak ételre van szüksége* s midőn őt a tisztelet és becsülés kifejezése gyanánt áldozatra érdemesítik, *nem méltó eljárás, hogy azt, a mivel megtisztelik, elsöpörjék, hanem az illő, hogy megőrizzék.*

13. A kondai főbálvány: «*Legelőkelőbb az a bálvány, mely a Konda mellékén van s* melyet gonoszhitűségükben rendkívűl tisztelnek. Ehhez a legtávolabbi kerületekből eljönnek, hogy bemutassák ocsmány áldozataikat. Személyesen nem volt módunkban e bálványt látni; azért nincs tudomásom róla, hogy minő alakja van, azonos-e azzal, melyet az osztjákoktól a Konda vidékére hoztak, vagy valamely régi vogul bálvány. Az hírlik róla általában, hogy *ocsmány hajlékába senki, még maga a kondai fejedelem sem merészel belépni közöttük; csupán egy bizonyos samán jár be hozzája. Azt is mesélik, hogy midőn valamit közölni akar, olyan hangja van, mint egy gyermeknek* s e hangját legfőkép akkor hallatja, midőn áldozatot követel. Nagy tisztességadással tisztelik, *bálványházikója előtt biborszínű ruhába öltözötten két őr áll, kiknek földiszített kopja van kezükben.* Ezeket az ékességeket közös költségen szerzik, közös őrizö helyen tartják s akkor használják, midőn a bálványházikó előtt kell állani. Azt vélik ugyanis balgahitűségükben, hogy régi és nem tiszta öltözékben nem illik az őri tisztet végezni, mivelhogy ez az istentelen ocsmányság a tisztaságnak volna kedvelője. Beszélnek ezen megvetésre méltó dologról sok egyéb meseszerűt is; de nem minden látszik hitelesnek.»

«Voltak a Konda vidékén számtalan más bálványok is; de bizonyos isteni gondoskodásból sokat e bálványok közül saját alkotóiknak és szolgáiknak kezei égettek el és romboltak össze. Ez a következőkép történt. *Szatika,* kondai fejedelemnek (ki a régi kondai fejedelmektől örökölt méltóságánál fogva, mint alattvalókon uralkodik a Kondavidék lakóin), két fia megbetegedett. Az atya aggódván gyermekei betegsége miatt, a bálványok támogatásához fordúlt s leginkább a samánokba, vagyis varázslókba helyezvén bizodalmát, ezeket kérte föl, hogy segítsenek rajta. A samánok ámító ajkai bizonyos bálványt jelöltek ki, melynek áldozatot hozván, biztos kilátásba helyezték a fiuknak szerencsés fölgyógyúlását. Az ocsmány áldozatok lefolyása alatt azonban, vagy röviddel utána, mind a két gyermek meghalt. A fejedelem erre telve a legnagyobb fájdalommal, főkép pedig mivel belátta, hogy álnok módon rászedték, elővett egy fejszét és sok bálványt összerombolt. Midőn ugyanily szándékkal a fönt leírt legfőbb bálványhoz kezdett volna közelíteni s ezt is szét akarta volna rombolni, a nép könyörgésre fogta a dolgot s valami váltságjuta-

lommal lecsendesítette. Épségben hagyta tehát ezt, míg a többieket tűzben égette el, ekkép egyengetvén előre az evangelium hirdetésének útját. Mindezek mellett maga a fejedelem megmaradt mai napig is az ő gonoszhitűségének tévelygésében.»

De térjünk vissza az osztjákok és vogulok hittérítésének történetéhez, mely Noviczkij tüzetes — bár egyoldalú s türelmetlen missionarius szellemtől átlengett — leirásában szintén sok tanulságos részletet tartalmaz a kiirtott ősi vallás ismeretét illetőleg. Irtózatos rémület szállotta meg a meglepett osztjákokat, a mint Lescsinszkij volt tobolszki püspök, ez idő szerint Feodor néven szerzetes, 1712 junius havában papokból és kozákokból álló csapatával az Irtis alvidékén megjelent s itt czári parancsra hivatkozva egyre-másra kezdte rombolgatni és fölégetni az ősi bálványokat és szent lakaikat. A fenyegető veszedelem híre gyorsan szétterjedt mindenfelé s a nép lelki felháborodásában fegyveres ellentállásra s elszánt harczra készült. Vérontásra azonban még sem került a dolog, a térítők mindent elkövettek az izgatottság csillapitására s a nép is idejekorán belátta, hogy a czár kihirdetett akaratával szemben hasztalan az ellenszegülés, sőt esetleg az egész nemzetség végzetes romlásához vezethet. Beletörődve sorsukba megadással szemlélték a hívek, mint pusztítja el az erőszak régi isteneik ábrázolásait, mi azonban korántsem törte még meg a beléjük vetett hitet. A népképzelet megdicsőülve látta kikelni bálványaik szellemét a lángokból, *az Obi-öreg hattyú alakjában emelkedik a magasba* (Nov. 71.) s e felfogás sokakban bizonyára csak növelte az irántuk való tiszteletet, a mint ez névleges kereszténységük mellett fennmaradt közöttük mind e mai napig. Hogy miként folytak le az itt jelzett hittérítési műveletek, igen jellemzőn és érdekesen tárják elénk Noviczkij művének következő tudósításai:

«*A sorkovi jurtákban*» (ma: Село Шаркалское) «*egy emberi hasonlatosságra fából faragott bálvány volt ezüst ábrázattal. Ez a lelketlen holmi sátáni közreműködéssel előre megmondta s tudtúl adta, hogy a hithirdető mester jobbjától közeli pusztítás éri, arra kérte ennélfogva buzgó tisztelőit és szolgáit, hogy tartsanak ki állhatatosan atyáik régi gonoszhitűségében s álljanak erősen ellent a térítésnek; maga-magát, így igérte, semmiképen sem engedi összetöretni.* Ezen gonosz furfanggal oly buzgóságot keltett a népben maga iránt, hogy közmegegyezéssel készek voltak inkább vérig menni, mintsem a bálvány összetörését megengedni.

nagy bizalommal reménykedtek t. i. abban, hogy a bálvány, mint igérte, maga fogja magát megvédeni. Midőn pedig nemsokára elősietett a hithirdető mester s megparancsolta, hogy törjék össze a bálványt, a nép ördögi dühtől fölingerelve, gyilkosságra emelt kézzel tört mindnyájukra. Azonban a mester szelíd szavaival lecsillapította haragukat, világosan megmutatva nekik amannak tehetetlenségét, hogy t. i. sem magát megvédeni, sem valamit előremondani nem képes. Hiszen az, mint lelketlen fa, néma és hangtalan; a Legmagasztosabbnak ereje nem engedte, hogy szándékolt furfangjának valami gonoszságát cselekedhesse; ő hazudott igéretében, nem képes magát megmenteni. A tűz martaléka lett a bálvány egész istentelen lakával együtt.»

Abramov szerint (Введ. Христ. 12. l.) e bálvány neve Ортикъ volt, azaz: *Ort-iki* (Fejedelem-öreg) = ÉV. *Åtėr*, illetőleg *Sḁrni-Åtėr*, vagyis a Világ-ügyelő férfinak egyik ábrázolása. Ugyancsak e forrásból tudjuk, hogy a fehérhegyi lúdbálványt *(Lunt-ą̊tėr)* a térítők az Obba vetették (u. o.). Valami nagy eredménye egyébként az 1712-iki térítéseknek nem volt; összesen csak tizennégy embert sikerült megnyerni a keresztségnek, kik között volt azonban egy kiváló személy is, jelesen *Alacsev* középobi fejedelem. Ez a keresztség után arról értesülvén, hogy valamikor az oroszok is pogányok voltak s hogy Vladimir fejedelem térítette őket először az üdvözítő vallásra Kievben, elhatározta, hogy meglátogatja e város szent helyeit s e szándékát a tobolszki püspök segedelmével végre is hajtotta. Hogy a bálványok templomainak helyei a hitben való ujabb megbotránkozásokra alkalmat ne szolgáltassanak, Feodor püspökszerzetes e helyekre kereszteket állíttatott, alapját vetve ezekkel a később ugyanide épült egyházaknak. A középobi osztjákok további térítései a következő 1713. év nyarára maradtak, melyeknek kiemelkedő mozzanatait Noviczkij ekkép írja le:

«Bizonyos *Atlîm* néven nevezett jurta-falu arról nevezetes, hogy — a mint az ottani régi lakosok állítják — ama *Pan-sotnjik* nevű varázslónak volt települő helye, ki Sz. István, permi püspökkel vitatkozott volt a maga gonoszhitűsége tárgyában, utóbb pedig ettől legyőzetve Permből a Камень-en át Szibéria vidékére menekült s itt letelepedett. Ezen a régi istentelen lakóhelyen, a hol az emberi nem megváltásának ellensége külömböző ármánynak és akadálynak terjesztette ki hálóit, sok nép gyülekezett egybe azon közös szándékkal, hogy ellene fognak szegülni az evangélium hirdetésének. Az üdvhirdetés mestere azonban,

midőn tanitásait terjesztette, nem hogy ettől visszariadt volna (nehezen hallotta volna füleivel), hanem még nagyobb szenvedélytől ingerelve, mivel sokan küzdöttek ellene, annál inkább vetette magát alá az igazságnak s hajolt meg a hithirdető hivatás üdvösséges utasítása előtt. Ez a határtalan ármánynyal telt ellenség (az ördög) pedig felbizgatott közöttük valakit, kinek már külseje is a gonoszerkölcsü embernek jegyét mutatta; arcza, tekintete a gonoszság kifejezése volt; alacsony, fekete, sovány volt. Oly elvetemült volt ez az ember, hogy hamisságával mindnyájukat eltérítve ellenünk hangolta; sőt azon erőlködött, hogy magát a mestert elűzze a parti kikötőtől. A kikötőhöz pedig bajosan lehetett jutni, mert előtte homokzátony volt s az ostromló hullámoktól ugyanakkor a hajó törést kapott. Nem csekély aggodalom fogta el a mestert; mert az egész nép is ama gonosz erkölcsű és gonosz ábrázatú bujtogatótól föllázítva ellene állott. Mindemellett nem szünt meg tanításával fölvilágosítani őket; csendes, békés szavakkal könyörögvén hozzájuk. ‚Látom' — úgy mondja vala, — ‚hogy ti okos emberek vagytok, kik nem akartok az igazság ellen küzdeni; kérlek benneteket, hagyjátok ennek az éretlen eszü embernek gyermekes játékát; nem méltó dolog, hogy ily derék emberek ennek az egynek esztelen szavaitól félrevezetessenek.' Ezen kedvességükkel megnyerő oktató szavak mély hatást gyakoroltak szivükre, úgy hogy megvetvén a lázító ellenvetéseket, teljes örömmel és egyértelemmel kezdtek jönni az Úr keresztelő medenczéjéhez. Mindnyájuknak üdvözülését akarván, megmentette magát a lázítót is az örök pusztulástól, kit szintén belevett az örök életet nyert hivők gyülekezetébe. Ez sem akarván elmaradni társaitól az egyenlő gondolkozásban és hitvallásban, eljött a keresztséghez a többiekkel együtt».

«Midőn pedig eljöttek az Úr keresztelő medenczéjéhez fölizgatva s ismét álnok szellemmel azért kezdtek könyörögni, hogy nejeiket és gyermekeiket hagyjuk kereszteletlenűl; attól tartottak ugyanis, hogy esetleg a kis gyermekek közül valamelyik a vizbe fuladhat. Ezt a kétséget az ő ármányos gonosz indulatú szándékával amaz ellenség (az ördög) hozta reájuk, a mint utóbb nyilván kiderült ármányának műve. A mester azonban buzgalmában *nyelvtolmácsai útján* a következő választ adatta nekik: ‚Ha bárkinek közületek valami baja esik, ne kiméljétek az én életemet, hanem vessetek engem azonnal a mélységbe: ezt a kijelentést adom nektek magamra nézve, reménykedve az én hatalmas védőmben, Megváltómban. Erre a papok hozzáfogván a tisztátlan szellem űzéséhez, egyikük az előtte álló asszonyok valamelyikére ráfútt ezt mondván: ‚ижцени отъ нея! (űzd el tőle!)'; az asszony pedig rögtön összeesett, mintha halott lett volna. Ezen váratlan eseten sokan elszörnyűködtek s fölzúdultak, azt hivén, hogy ezen szavakban valami láthatatlan gyilkos erő

van; mások pedig ezen ijedelem hatása alatt dühre gerjedtek. A papok azonban fölvevén az asszonyt a földről, addig nem szüntek meg őt életre hivogatni, míg ez mintegy álmából fölébredvén, lassankint magához jönni nem kezdett. *Midőn pedig megkérdezték, hogy mikép szállotta meg ilyen ördöngösség, azt nyilvánította ki, hogy előbb a maga gonoszhitűségében meg volt bűvölve rossz szellemétől: ‚ezért'* — így mondá — *‚valami kórszellem nyügözött le, de ez most engem elhagyott.'* Ennek hiú ármányai ily módon semmikép sem gátolhatták meg, hogy mindannyian örömmel az Úr keresztelő medenczéjéhez járuljanak, alávetvén magukat az Istentől kinyilatkoztatott rendelésnek.» — Noviczkij-nak ezen elbeszélései Nagy-Atlîm falu lakóira vonatkoznak. Kis-Atlîmban a térítésnek nem volt semminemű akadálya; mert itt a nép *Polém-χo* (Pelimi-ember) nevű samánjuk előzetes rábeszélése folytán maga vonúlt a térítők elé és szívesen megkeresztelkedett, kivéve harmincz embert, a kik már előbb Obdorszk vidékére Воксарковы юрты faluba menekültek s ott megtelepedtek (l. Abramov: Введ. Христ. 12. l.).

Az 1713-ik év hittérítő műveletei rendkívüli sikerrel jártak: Háromezer-ötszáz lélek hódolt meg a keresztségnek s «az Irtis, Ob és egyéb folyók vidékei megteltek az Úr áldásával». «Maguk az egek» — így fogták föl a térítők — «segítettek csodálatos közreműködésükkel a keresztelésben; mert a mikor s a hol csak ez megindult, sohasem történt a nélkül, *hogy eső ne lett volna*, mintha az egek is hozzá akartak volna járulni a bálványi ocsmányságok elmosásához. Néha a legcsendesebb időben, midőn a nap sütött, a mint megkezdődött a keresztelés, egyszerre csak váratlanúl megnyiltak az ég zsilipjei s üdvös eső áradt a földre annak jelekép, hogy eloltani igyekszik a bálványtisztelet folytán fölgerjedt haragját és dühét a Legmagasztosabbnak» (Nov. 80.). Közeledvén a tél, abba kellett ismét hagyni a munkát, mely a következő 1714. év február havában a t a v d a i és p e l i m i v o g u l o k közt folytatódik. Jó előjelül szolgált a térítőknek az a körülmény, hogy útjukban valami elhagyott helyen eső házban alkalmuk nyílt egy orosz asszony *ikergyermekeinek* megkeresztelésére: «Ez a két ikergyermek» — így szólt a szerzetes püspök — «két nemzetséget jelent: az osztjákot és vogult; igyekeznünk kell munkaszeretettel, hogy megszabadítsuk őket a bálványok rabszolgaságából s fiaivá tegyük a szent keleti igazhitű egyháznak» (u. o. 86.) A feladat ezúttal nem volt nehéz; mert e tájakon a nagy számban betelepedett oroszság

a közeli templomok és monostorok hatása alatt amúgy is jócskán el volt már terjedve a kereszténység a vogulok közt is. Megérkezvén Pelim városába, kozákok mentek szét a pogány vogulok összes vidékeire, kik engedelmeskedvén a hatóságnak, csoportosan jöttek el különösen a Pelim, Vaglja és Alsó-Lozva mellékeiről s ellentállás nélkül vették föl itt a keresztséget. Ezután papokat küldtek az otthon maradt nők és gyermekek megkeresztelésére, kik annál sikeresebben tehettek eleget megbizatásuknak, minthogy működésükhöz csodaszerű eredmények hite fűződött. Mint Noviczkij elbeszéli (90. l.), a Pelim mellékén egy tizenkét éves, a keresztségben Mária nevet nyert leánykát nagy betegsége miatt kézen kellett vinni a keresztelő medenczéhez; de mihelyest a szentelt víz érte, a leány azonnal megkönnyebbült, sőt pár percz alatt annyira fölgyógyúlt, hogy saját lábán mehetett haza s itt, mintha nem is lett volna nagy baja, fát kezdett hasogatni. Hasonló eset történt egy tíz éves gyermekkel, kinek a lába föl volt dagadva; a mint ez a kereszteléstől haza jött, rögtön fölépült s futkosni kezdett. Több mint négyszáz volt csupán a férfiak száma, kik ezen időben megkeresztelkedtek. Csupán a kondai fejedelem, Szatiga, nem engedett a keresztségre való fölhivásnak. Hiába küldtek volt hozzá követet, hogy jelenjék meg népével együtt Pelimben, az utasításnak nem volt foganatja (u. o. 87. l.).

Ugyanez év junius havában Feodor püspök-szerzetes Berjozov felé veszi útját az éjszaki vogulok és osztjákok megkeresztelésére. Lefelé hajózva az Irtisen és Obon csapatával, sorban meglátogatja az előbb megkeresztelt helységeket s intézkedik, hogy a népesebb falvakban templomok épüljenek. Berjozovba érvén, itt már készen várta a Szoszva, Szigva, Kazim és Alsó-Ob vidékéről berendelt s nagy számban egybesereglett nép, melynek előbb fejedelmeit vezették a keresztelő medenczéhez. Ezek voltak: *Nikifor Eurov* alsó-szoszvai, *Dimitrij Juzorin* (Juzor Rajdukov fia) kazimi, *Jigor Danjilov* kunovati, *Matfej Šekšin* szigvai, *Pjotr Oszmanov* felső szoszvai és *Alekszej Tajšin* obdorszki fejedelmek (Abramov: Введ. Христ. 15. l.). A legcsekélyebb ellentállás nélkül felelt meg a hozzája intézett kivánalmaknak maga a nép is, csupán arra kérvén a térítő püspököt, hogy «*segítse őket imádságaival a tőlük tisztelt bálványokban lakozó tisztátlan szellemek megrohanása és ármánya ellen; mert azelőtt*, úgy mondák, *ezek őket rabsá-*

gukban tartották s különböző ármányos gonoszságot kellett tőlük eltűrniök» (Nov. 96.). A régi istenektől való félelem volt általában a főok, mely némelyeket a keresztség fölvételében habozóvá tett, a mint erről Noviczkij következő följegyzése is tanuskodik. (95. l.):

«Elérkeztünk a karinkari jurtákhoz, hol a mester szintén hozzáfogott az üdvözülés hirdetéséhez. Ez sokaknak tetszett, s azok közt, kik a tanítást elfogadták s az Úr keresztségére áhítoztak, megkivánta ezt az ő *Javlak* nevű samánjuk is. Ez azelőtt ki levén tanítva az ördöggel való bűbájoskodásra, e mesterséget gyakorolta. Midőn pedig megkeresztelkedett, a következő csudálatos dolgot mondotta el nekünk. *Az üdvhirdetés mesterének megérkezése előtt az ő szövetségese, az ördög, elővette őt, sokáig kinozta s megverte, ilyen szavait hallatván: ‚Eddig veled voltam, most pedig te eltaszítsz engem; ha te ellenem az igazság tanujeleit fogod nyilvánítani, testeden súlyos kór fog jelentkezni.‘* A mester megtanítván őt az igaz hitre, (az ördög ellenében) megvédte s fölszerelte a (nyakába akasztott) kereszt fegyverével; ettől t. i. amaz ellenség remeg és reszket, nem állhatván ki ennek erejét.»

Különösen nehéz feladat várakozott a térítésre 1715-ben a Konda mellékén, hol főkép a vogulok közt a még érintetlen pogányság teljes erővel és elszánt makacssággal szegűlt ellene az egyház törekvéseinek. Az előbb emlegetett czári parancs valósággal 1714 deczember 6-ikáról keltezve csak most érkezett meg s a következőket foglalta magában:

«Ezen parancsommal meghagyom neked, mi Isten előtt való közbenjárónknak, hogy utazd be az egész vogul és osztják földet s összes kerületeiben, úgyszintén a tatárok, tunguzok és jakutok járásaiban, a *hol csak bálványokat, bálványtemplomokat s istentelen tisztelethelyeket találsz, ezen fölséges czári parancsunk értelmében égesd el őket s térítsd ama vogulokat, osztjákokat, tatárokat s mind az idegen nemzetségüeket Isten segedelmével és saját fáradozásaiddal a keresztény hitre. Megparancsolom egyszersmind, hogy jelentsd ki előttük szó szerint a következő rendeletünket: A mely vogulok, osztjákok, tatárok s egyéb idegen nemzetségűek megkeresztelkednek, azoknak a mi czári költségünkön a keresztséghez ingre való vászon s a jaszaktól (bőradótól) való mentesség adatik.* S a mely városokba, te Isten előtt való közbenjárónk utazol, jelesen Verchoturjeba s innen alább egész Pelimig, Berjezovig, továbbá a Szoszván fölfelé s túl Berjozovon lefelé s innen Narím, Tobolszk, Jeniszeiszk és Jakutsk s mindezek járásaiban fekvő városokig: mindenütt vehetsz mi fölségünknek ezen parancsa értelmében a kincstárból a számtartóknál a mi csak

a te feladatodhoz és törekvésedhez szükséges s az összes szibériai városok számtartói kötelesek neked adni, a mit csak te a térítés művéhez szükségesnek találsz, minden föltartóztatás nélkül».*)

Kellő számú legénységgel és papokkal fölszerelve elindult tehát Feodor, mihelyest a vizi utazás lehetővé vált, a Kondára. Ez ujabb nagy vállalkozás élményeit és eredményeit Noviczkij művének utolsó fejezete tárgyalja, melyből szintén ide iktatjuk a tanulságos részeket.

«Hithirdető munkánk sok háborúsággal volt egybekötve (e vidéken) s a lázongások szerfölött elhalmozták fáradalmakkal a mestert; mert az ördög itt erősítette volt meg istentelenségének legerősebb fészkét akkor, a midőn külömböző folyóvidékekről a hitetlenségükben megátalkodottak itt rejtették el bálványaikat. Igy különösen, mint föntebb említettük, az Ob vidékéről hoztak volt ide (valami bálványt), mely ennélfogva egész álnok erejét, az ármányos hamisság lázongásait ide telepítette s itt szilárdította meg. Annyira tisztelt és dicsőitett volt pedig ez az egész osztják vidék részéről, hogy *nem is hittük, hogy összetörhetjük; sőt azt véltük, hogy a ki ezt összetörni akarja, valami csodálatos erővel kell megküzdenie*».

«Most eljutottunk ehhez a nehezen legyőzhető istentelenséghez. Midőn közel értünk ama lakóhelyhez, hol ezt az ocsmány bábút őrizték volt, sok hozzánk csolnakázó embertől arról értesültünk, hogy itt felfegyverkezett népnek nagy sokasága gyült egybe s ezek készek inkább életüket is feláldozni ezen ocsmány bálványtemplomért, mintsem hogy elálljanak gonoszhitűségüktől. A hithirdetés mestere azonban kicsinybe vevén az ő sokaságukat, így szólott: ‚Ha egész sereg csoportosul is ellenem, szívem nem félemedik s ha háború támad is reám, bizalmam az Úrba vetem‘ — és sietve haladt előre. Midőn pedig elértük az ő lakóhelyüket, melyet *Nachracsi jurták*-nak (Нахрачеевы юрты) neveznek Нахрачъ Евплаевъ neve után, a ki itt elöljáró, birtokosa és szolgája amaz ocsmány bábúnak, megláttuk az előttünk álló egybegyülekezett nép sokaságát. Ezek mindannyian dühvel tekintettek reánk; mindamellett jó indulatot is tanusítottak irántunk, a mennyiben nem akadályozták meg fegyverrel kezdetben, hogy lakóhelyük partjához kikössünk».

«A kikötőnél kimentünk az egybegyűlt néphez és Nachracs Jevplajev elöljárójukhoz s a hithirdetés mesterének nevében köszöntöttük mind-

*) L. Köppen Péter «Хронологическій Указатель матеріаловъ для исторіи Инородцевъ Европейской Россіи» (St. Pb., 1871.) művében: 74. l.

nyájukat békét, egészséget és minden boldogságot kivánván. Azonban ők kicsinybe vevén a mi városi embereinket, ekkép válaszoltak: ‚Tudjuk mi a ti jöveteletek okát, ti hizelgésetekkel el akartok bennünket téríteni a mi ősi hitünktől, elpusztítani és összerombolni akarjátok a mi régi korok óta tisztelt segítőnket; azonban hiában fáradoztok: itt teszszük le mindnyájan fejünket, de hogy azt tegyétek, meg nem engedjük.‘ — S ezzel mind elmentek azonnal egyértelemmel a bálványnak gyalázatos tisztelethelyére.»

«*Ez a bálvány pedig fából volt faragva, zöld ruhába öltözve, gonosz alkotású arcza fehér bádoggal volt borítva, fejére fekete róka bőr helyezve. Egész tisztelethelye, de különösen ülése biborszinű posztóval volt diszítve. A többieknél magasabbra volt állítva; alantabb t. i. több apró bálvány állotta vala körül, melyekről azt mondák, hogy az igazi bálványnak szolgái. Egyeb holmik is, jelesen kaftánok, evetbőrök s másféle tárgyak nagy sokaságban voltak elébe téve.*»

«Ez a lelketlen ocsmányság a fent említett Nachracs Jevplajev személyében oly szolgát szemelt ki magának, a ki gonosz ábrázatú, fekete s mellén, hátán egyaránt púpos volt. *Ez oly hévvel szerette volt gyalázatos bálványát, hogy szakadatlanúl mellette volt. Csodálatos volt az ő imádkozásának módja. Hangját vékonyan eresztette ki s nem volt az semminemű értelmes beszéd, hanem afféle, mint a borju bőgése. Igy végezte ő napjában többször bálványa tisztelethelyén azt a szemérmetlen, sőt esztelen imádkozását.*»

«*De nemcsak ő, hanem az ott egybegyülekezett egész nép is nagyon tisztelte ezt a gyalázatos bábut; mert őt minden más bálványnál régibbnek magasztalták. Nem csekély dicséretkép emlegették azt is, hogy Jermák idejében, midőn t. i. ez Szibériát orosz hatalom alá vetette, atyáik és dédatyáik Jermák parancsa értelmében nemzedékről-nemzedékre adót fizetgettek ama bálvány után. Ez a Nachracs volt birtokosa ama bálványnak,* ki ennélfogva más szűkőlködő, szegényen élő egyenrangú társai fölött kivált javai bőségével és gazdagságával. *Annyira tisztelt volt ugyanis ez az istentelenség az egész osztják földön, hogy az Ob- s más folyóvidekek šajtančik-jai, vagyis bálványpapjai el szoktak volt járogatni ezen bálvány birtokosához és ajándékokkal kérlelgették őt, hogy engedje (rövid időre) elvinni a bálványt helységeikbe. Ha kielégítették ajándékaikkal s ez átengedte a bálványt, a szegénységben sínylődő samánok saját lakóhelyeiken kihasználni igyekeztek az alkalmat ocsmány áldozatok rendezésével a maguk javára.*»

«Kevés idő mulva a parton előttünk állókhoz dühös tömeg gyülekezett, mely bámult, csodálkozott és senkit maguk közül hozzánk s magunk közül hozzájuk menni nem engedett. Mindamellett nem sokára

megszokván bennünket, barátságos érintkezésbe léptek velünk, egyesek pedig már elkezdtek a mester hajójába járni. A mester a szíves fogadásnak és szeretetnek mindenféle jeleivel édesgette őket magához, hogy alkalmasabban megkezdhesse közöttük a hithirdetést; de mihelyest oktatni kezdte őket arra, hogy hagyják el istentelen bálványaikat, ez nem volt semmikép inyűkre, sőt keserves fölsóhajtással válaszoltak: «Ne kivánd tőlünk, hogy eldobjuk magunktól ezt a bálványt, melyet atyáink és dédatyáink oly régi idők óta tiszteltek. S hogyha a czár Ő Felségének magas parancsolatja, hogy nektek el kell pusztítani a mi bálványunkat és tisztelethelyét, arra kérünk benneteket, hogy *inkább vessetek nagyobb adót reája; ha Jermák az ő idejében három rubelt vett érte évenként tőlünk, most megtoldjuk ez adót s négy rubelt adunk évenként, csak hagyjátok abba ennek a parancsolatnak végrehajtását.* — A mester pedig erre fölsóhajtván, a tolmács útján a következő feleletet adatta nekik: «Jaj nektek, ha a sátán annyira elvakított benneteket esztelenséggel, hogy az ingyen adott áldást elvetitek s az örök pusztulást egész nemzetségeket részére áron óhajtjátok megszerezni. Vajjon nem telt-e még be a sátán atyáitok és dédatyáitok lelkeinek romlásával, midőn oly régi idők óta elhanyagolták megmentéseteket és benneteket pusztulásra hagytak?! Most az Úr letekintett reátok és kezében tartván az uralkodó szívét, utasította őt, hogy legyen a ti megmentőtök; nem arra buzdította szivét, hogy ennek az útálatraméltó és szemérmetlen bálványnak adományait, hanem hogy a ti lelkeiteknek üdvözülését keresse. Ne kivánjátok tőlem sem azt az esztelenséget, hogy lelkeitek pusztulásának ára gyanánt ezt a négy rubelt elfogadjam; mert drága lelkeiteket, melyet minden létezőnek teremtője a mi Urunk vérével megváltott, az örök romlásnak átengedni nem akarom.» — Ilyen tanításokkal fölvilágosítva elkezdtek már habozni s buzgalmuk istentelenségük és gonoszhitűségük iránt apadni kezdett.»

«Kevés idő multán a mester folytonos tanításától ösztönöztetve elküldötték hozzá legügyesebb elöljáróikat, hogy tanácskozzanak a fölött, hogyan és minő föltételekkel akarnának belépni a hit kötelékébe. Ezek oly dőreségek voltak, hogy mindnyájunknak nevetni kellett rajtuk. Igy kezdett szólani ez a követségük: ‚Alávetjük magunkat az uralkodó ukázának és parancsolatának. Nem vetjük el, mester, a te tanításaidat sem; de azt kérjük tőletek: Először is, *hogy ne taszítsátok el a mi atyáinktól és dédatyáinktól ősi időktől fogva tisztelt bálványunkat sem; hanem, ha nektek bennünket megkeresztelni kedvetek van, ne mulaszszátok el, hogy ugyanolyan tisztességben a mi sajtanunkat is részesítsétek; sőt adjatok ő reá a mienknél nagyobb becsű keresztet, jelesen aranyból valót.* A magunk vagyonából fogunk földiszíteni és építeni templomot; *de a szent képek között föl akarjuk állítani a miénket is.* — Másodszor, *ne legyen számunkra*

eltiltva a lóhús élvezete; mert nincs a világon oly jóízű étel s mely nekünk oly kellemes volna; inkább tudunk életünktől megválni, mint ezen jó izű eledeltől. Azután meg mindenek fölött arra kérünk, hogy *ne válasszatok el a mi sok feleségeinktől*, s ne gátoljátok meg a jövőben sem nálunk a többnejűséget. A mi nejeinket semmi esetre sem fogják a ti papjaitok megkeresztelni; hanem mi magunk fogjuk megkeresztelni kiki a maga nejét vizben s kiki maga teszi rá majd a keresztet. Ha mindezt nekünk megengeditek, elfogadjuk az egyhitűséget és a ti törvényeteket.»

«A mester pedig békésen fogadta az ő küldöttségüket s a következőket válaszolta: ‚Férfiak és öregek! Ha reátok tekintek, kiket ősz főtök oly tisztelt alakokká tesz, azt vélem, hogy telve vagytok okossággal; de, óh jaj, a sátán oly mértékben tesz benneteket nevetsége tárgyává, annyira megvakította ármányaival elméteket, s vezetett benneteket esztelenségbe, hogy nem mint okossággal eltelt vének s mint ősz fő tisztességével fölruházott férfiak beszélitek az előadottakat, hanem mint éretlen eszű gyermekek. Csakugyan annyira nem tudjátok-e fölismerni a különbséget a sötétség és világosság közt, a melyeket Isten egymástól szétválasztott, elnevezvén a sötétséget éjjelnek s a világosságot nappalnak, hogy ezt előttetek nyilvánvalóvá kell tenni?! Nem lehet egyesíteni az éjjelt a nappallal, hanem a nappal különálló. Hogyan akarjátok tehát ti összekeverni a sötétséget a világossággal, a tisztességest a gyalázatossal, az istentelen bálványt az isteni tiszteletben részesülő képekkel, melyek az égnek és földnek teremtőjét és az ő szent szolgáit ábrázolják?! Ti ezt a sátáni gonosz ábrázatú alakot, melyet a ti vakságtól elhomályosított elmétek tiszteletben tart, akarjátok amazokkal egyenlő tisztességben részesíteni s azt mondjátok, hogy kereszteléssel tisztítsuk meg ezt a lelketlen utálatosságot?! Ez meg nem felelő s ellentmondó minden józan észnek; mikép volna méltó, hogy ez az érzésnélküli fa, melynek sem látása, sem hallása, sem tapintata, a keresztény szentségben részesüljön, hiszen ehhez önkéntes beleegyezés szükséges. Arra kérlek benneteket: ne legyen szivetek oly megkövesedett és érzéketlen a keresztség iránt, ne fordítsátok el érzelmeiteket attól, hogy elfogadjátok üdvözülésetek szentségét; hanem ha egyhitűek akartok lenni velünk, vessétek magatokat alá a mi keresztény tanításainknak. Nem érttek ti semmit ahhoz, hogy, mint mondjátok, magatok kereszteljétek meg nejeiteket; ehhez nem adatott nektek áldás. Mert ne gondoljátok ám, hogy a megtisztulás csupán a víz által történik, abban láthatatlanúl a Sz.-Lélek áldása működik közre, melyet midőn mi megalázkodással reátok adunk, az benneteket megszentel és fölvilágosít. Kérünk benneteket: fogadjátok el az egyhitűséget és egyenlő gondolkozást velünk; legyetek a mi egy anyaméhből eredt testvéreink s fiai az Isten egyházának.‘ — Azonban mind e tanítá-

sokra nem csak hogy meg nem adták magukat a követek, hanem még dühösebben távoztak gyülekezetükhöz.»

«Értesülvén a követektől az ügyek állásáról, nagyon fölháborodott az oktalanok gyülekezete s még inkább ellene állott a hithirdetésnek. Gyilkos szándékkal lihegtek reánk, elkezdtek bennünket gyalázni és szidni elannyira, hogy kétségbe voltunk esve a hit számára való megmentésük lehetőségén. Azonban a mester nem habozott; némi isteni előrelátással mondogatta, hogy nemsokára a keresztelő medenczénél fogjuk őket látni, a mi csakugyan be is következett. Elérkezvén ugyanis Vladimir apostoli fejedelem ünnepe, az ő gyülekezetükből egy *Pomzsuk* nevű elöljárókép tisztelt férfiú jött a mesterhez, a ki szívesen üldögélvén a hithirdetés mesterénél, megkivánta a keresztséget s kérni kezdte a mestert, hogy méltassa őt a megkeresztelésre. A mester ezt a legszívesebben teljesítette s elbocsátotta őt a gyülekezethez, hogy nyilvánítsa a többiek előtt is ezt a magasból nyert áldását s édesgesse őket is lelkük üdvözülésére. Erre ez kiment a gyülekezethez s elkezdte őket esztelenek mondva korholni: ‚Miért szegültök ellene' — mondá — ‚a czári parancsnak s szóltok ellene a keresztény hitnek?! Tudjátok meg a tudnivalókat, hogy *az engedetlenségért megharagszik Isten is s a czár is*; *ez elküldi hadait, mindnyájunkat elpusztít s végül puszta lesz a mi földünk is. A czári parancs rettentő szigorú; a kik ennek nem engedelmeskednek, halálra érdemesek.*' — E szavaiért őt is korholni kezdték; ő azonban visszafelelt nekik: ‚Meddig fogunk még [kicsinyelve] lelkeink megváltásának emez áldását állhatatosan megmaradni semmitsem tudó régi atyáink nyomorúságánál; én bizony megfogadom Uralkodómnak parancsát s ennek a mesternek hasznos tanítását.' Ezen szavaival mintha karddal vágta volnaketté szoros szövetségüket és a hithirdetés ellen való állásfoglalásukat. Némelyek t. i. megértvén a mondottakat, azokkal egy véleményre kezdettek jutni; mások ellenben nem akarták megérteni s beszéddel bujtogatták a népet. Egyesek megint azt mondogatták, hogy föl kell venni ugyan a kereszténységet, de nem szabad megengedni, hogy sajtanjukat elégessék; hanem szerintük ez valami különös helyre volna vetendő, a hol többé nem fognának elébe járulni s hozzá imádkozni. Voltak olyanok is, kik egyáltalában nem akartak megkeresztelkedni. A szóbeszéd és czivakodás egész nap és éjjel tartott. Másnap virradatra fölvirradt a hitetlen nép szivében is az áldás. Annak akaratával, ki azt mondotta volt tanítványainak: ‚béke veletek!' s béke lőn, megszünvén a szóbeszédek és czivakodások, az egész gyülekezet a legcsöndesebb szelídséggel odajött a mesterhez s így szólott: ‚Tégy velünk, a mit akarsz és szent helyeinket, valamint bálványainkat is pusztítsd el, a hogyan akarod'.»

«Kijövén ekkor a mester az egybegyülekezett néphez, ezt kellőleg

kioktatta és előkészítvén a kereszteléshez a tisztátlan szellem ellen való imádságokhoz fogott. De a sátán nem hagyta abba incselkedéseit s eszközül azt a gonosz ábrázatú, kicsiny, fekete, sovány, mellén-hátán púpos Nachracs Jevplajevot választotta ki magának, ki így szólott a gyülekezethez: ,Vigyázzatok, barátim, midőn fölöttetek beszélni kezdenek, ne fogadjátok el azt, mert az a keresztény bűvölés; midőn pedig hajatokat fogják nyírni, a lelketeket fogják kivágni.' — Mikor a papok hozzáfogtak az olajjal való kenéshez, a nép hirtelenűl fölháborodott s elfutott kiki a maga lakába; alig birtuk őket ismét összehozni. Mindezek után, midőn keresztelésükhöz fogtunk, az egész előttünk álló nép belefutott a vízbe és maga mártotta magát alá, mondván: «Tedd reám a keresztet, én már meg vagyok keresztelve.' Mi nagy nehezen, könyörgéssel hoztuk ki őket a vízből s annak rendje szerint kezdtük őket keresztelni, míg Isten áldásával mindnyájan megkeresztelkedtek. A keresztelés vége felé az ördög megint fölbujtotta az ő rabszolgáját, ama Jevplovot, a ki botot vett elő s a folyóhoz futván, a népet elhajtani kezdte a kereszteléstől; a nép azonban reá támadt, megverte s egész a faluig űzte. Midőn már teljesen befejeződött a keresztelés, ama Jevplov fiát küldötte hozzánk ily izenettel: ,Ha engem maga a püspök fog megkeresztelni, akkor én is elfogadom a keresztséget.' Midőn ezt mi meghallottuk, bár nagyon ki voltunk fáradva, fáradtságunkat feledve, gyorsan kijöttünk a hajóból s az elkészített helyen hozzáfogtunk a tisztátlan szellem ellen való imádságokhoz. Elérkezvén pedig e szavakhoz: ,иждени изъ него всякъ лукавый и нечистый духъ, гнѣздящійся въ сердцы его' (űzz ki belőle mindenféle ravasz és tisztátlan szellemet, mely szívében fészkel!) — hirtelen megremegett, mint valami ördöngős; a kereszt jelétől erre-arra kezdte forgatni fejét, kevés híja, hogy a földre nem esett; azután éktelenűl fölkiáltott, végűl kiszabadítván magát kezeink közül elfutott. Midőn megfogtuk, kikérdeztük viselkedésének okát; ő pedig azt felelte nekünk, hogy rettegés szállott reá s betegség fúrta át szívét. Mi biztattuk: ,Vesd el ezt a rettegésed s higyj ingadozás nélkül: akkor egészséges leszel és semminemű betegséget nem fogsz érezni'; de midőn kérésekkel valahogy oda állíthattuk a kereszteléshez, ujra csak az előbbit cselekedte. Nem tűrte az Úr keresztjével való illetést; elkezdett ordítani, kést rántott reánk, azt mondván: ,A betegség keresztűl fúrja hasamat és szivemet.' A nép pedig, midőn ezt hallotta, fölzúdúlt, azt hivén, hogy a keresztelés cselekedeteiben és szavaiban valami támadó és megölő erő van. De valaki, kinek semmi baja sem esett a tisztátlan szellem ellen való mondások közben, odaszólott neki: ,Ne félj, semmi szenvedésed nem lesz!'»

«A keresztség fölvétele után mindnyájuknak lakomát rendeztek; többeket pedig az előljárókkal együtt arra kért a mester, hogy jőjjenek

a hajóra s vele együtt étkezzenek. Asztal után a mester így szólott hozzájuk: ‚Szükséges volna kipusztítani lakaitokból azt az útálatos bábút, hogy ne legyen utálatosság köztetek, s ti immár tisztákká váljatok!' Sok vita támadt ezen. Némelyek azt mondták: ‚Nem; hadd vigyék őt el valami puszta és áthatolhatatlan helyre!' Sok külömböző nézet volt közöttük, míg reánk éjjeledett és sötétség borította el a földet. Ekkor a leggonoszabb sötétség, valami ördög, meglévén az ő kedveltjei, ezeket a következő ármányra tanította ki: *Az igazi bálványt, a melyről velünk annyit vitatkoztak, hogy el ne égethessük, ellopták s helyébe másat állítottak; az ellopottat pedig elvitték valami távoli vidékre azon reményben, hogy jöhet még idő, midőn ismét visszatérhetnek istentelenségükhöz.* Ezután megengedték, hogy átadják nekünk őrizetre a régi bálvány helyébe tett másik bálványt s csupán erre kértek bennünket: ‚Ne égessétek el a mi szemeink előtt!' — Midőn pedig elérkezett az elégetés ideje s közülünk egyik ráütött a bálványra, hogy fölbukjék: nagy ordítás és zúgolódás támadt, sőt fegyvert is emeltek ránk, mondván: ‚Miért gyalázzátok így és szidjátok a mi istenünket?' Nehezen csillapodott le a nép s a bálványházikótól távozván, könnyes szemekkel kisérte az onnan elvett bálványt s így szólott: *‚Eredj, mi istenünk, könyörtelen muszkák kezébe jutottál!'* Ezután beleülvén a hajónkba a bálványnyal együtt a tulsó partra eveztünk, ott a bálványt tűzbe vetettük, végűl házikóját is leromboltuk.»

«Szerencsésen elhajózván onnan, a kit csak előtaláltunk, mindenkit megkereszteltünk s így jutottunk el Катышевы jurta-faluba. Itt az ő fejedelmüktől, *Szatiga*-tól követ érkezett hozzánk, ki könyörögve kért bennünket, hogy gyorsabban igyekezzünk az ő gyülekezetükhöz; mert, így mondá, egybegyültünk már mindnyájan a keresztelésre. Voltakép pedig oly czélból küldte volt ő a követet hozzánk, hogy megtudja nagy számban jövünk-e hozzájuk. Az a Szatiga, kondai fejedelem, ugyanis összegyűjtötte összes embereit, körülbelől hatszáz fegyverest, valamely Tobolszkból jött mohammedánnak buzdítására, ki azt mondta volt nekik: ‚Én magam láttam kitéve a czári rendeletet a városban, melyben az uralkodó (czár) meghagyja, hogy a ki a püspököt agyonüti, semmi büntetése ezért ne legyen'. — Arra lázította ez a népet s tanította Szatigát, hogy ravaszsággal támadjon meg bennünket és váratlanúl reánk rohanván, mindnyájunkat megöljön. Hanem Isten megakadályozta az ármányságban fondorkodókat s felfödözte hamisságukat. Egy vogul ember ugyanis ama seregből eljövén hozzánk s tapasztalván a mi jó bánásmódunkat vele szemben, titkon értésünkre adta: ‚Vigyázzatok', úgy mondá, ‚a mi fejedelmünk azt a ravaszságot eszelte ki, hogy benneteket váratlanúl megtámad s halálba küld'. — Ekkor lelkünk ébersége mellett gyönge

testünk megfélemedett s futni akartunk hazafelé. Tanácskozáshoz fogtunk, nem tudván mitevők legyünk. Valaki közülünk így szólott: ‚Ha futni kezdünk, akkor azok is, a kik már megkeresztelkedtek, föltámadnak ellenünk s megölnek bennünket: menjünk tehát, átengedve magunkat Isten akaratának előre, oda, a hol Szatiga és az ő népe vannak.‘ — Szatiga pedig meghallván, hogy félelem nélkül haladunk feléje, *ott hagyta összegyült népét s bálványához futott, hogy neki áldozatot mutasson be s hogy e szörnytől segítséget kérjen ármányos vállalkozásához.* Midőn megérkeztünk, sok népet láttunk, mely nagy lármát és ordítást vitt végbe, szidván bennünket és ijesztvén fejedelmükkel. Szombaton, az ebéd órájában meg is jött a fejedelem az ördögi segedelemmel s elkezdett külömböző ármányos műveleteket intézni ellenünk; de Isten mind az ő ravaszságait fölfedte számunkra éppen az ő emberei útján. Igy telt el három nap. Midőn a nép látta, hogy a fejedelem mitsem ér el az ő alattomoskodásaival, fölkelt ez ellen, így szólván: ‚Te dühöngsz és háborút akarsz az uralkodóval: így magad is elpusztulsz s bennünket is pusztuláshoz vezetsz.‘ Ezzel mindnyájan ott hagyva őt, elfutottak. Utóljára maga a fejedelem is elfutott lakába, mi pedig győzelmi éneket énekeltünk. A kik ott maradtak, azokat tanítani kezdtük a keresztségre s minden ellentállás nélkül megkereszteltünk mindenkit, a kit csak előkaptunk; azután meg tovább haladtunk.»

Itt megszakad Noviczkijnak érdekes előadása; de megtaláljuk kiegészitését ama Regulytól följegyzett sorsénekben, mely a kondai fejedelem keresztségbe való menését (*Pérnän tum jéri*) tárgyazva kétségkívül az utolsó pogány kondai fejedelemnek *Satik*-nak megtérítésével foglalkozik. Igen becses ez a népköltési hagyomány azon szempontból is, hogy itt a térítési műveletek rajzát, habár csak igen kis részletre vonatkozólag, az ellenfél világításában kapjuk, mely rikító szinekkel mutatja, hogy — a mint ez külömben Noviczkij dicsőítő előadásából is több helyt kivehető — a kereszt apostolainak buzgalma nem mindig a keresztnek legméltóbb eszközöket alkalmazta a vogulok és osztjákok hittanításában. Ime ez a kis ellenkép (l. Vog. Népk. Gyüjt. IV: 122—127. ll.):

«A sok tájékú föld tájékain mindenúgy hallom, én férfi, [felé
négyszögletű szögletes keresztet
emlegetnek;
négyszögletű szögletes keresztet
aggatnak mindenkire.

A férfi-atyám ácsolta
egy szobából álló gerendás házban
ültem, én férfi. — Egyszer csak a
honnan támad,
hatalmas hangú hangos mennydörgő zaj támad.

Én téres városom terére kimegyek,
fekete ribiszkéhez hasonló kettőmmel (szemeimmel)
Fönséges Ég-atyámhoz fölnézek:
Egy konczérhal szeme a mily nagy, annyi felhődarabkának
sem látom létezését.
Az alvégi folyóvonal végébe, oda nézek:
Egy tyúk orrához hasonló orrú jeles hajó
jelentkezett onnan elő.
Vas belsejű erős puskákat
durrogatnak ottan;
vas belsejű sok ágyut
durrogatnak ottan:
Fekete-Föld anyánk csak úgy reng belé.
Fekete vasú nyilas tegzemet
tíz ujjas két kezembe veszem én;
fölkerekedett had élére
állok, én férfi,
s a tyúkorrú jeles hajót
vissza irányítom.

*

Ezután két szobás gerendás házat
építek, én férfi;
ezen két szobás gerendás házban
hevergetek, én férfi.
Egyszer csak a honnan támad,
hatalmas hangú hangos mennydörgő zaj támad.
Én ismét kimegyek.
Egy szál vászoningemben az alvégi folyóvonal végibe,
oda nézek:
Hát vas belsejű sok ágyút
durrogatnak ottan.
A mint lélek-jelenlétem elvesztettem,
fara vagdalt két kozák
fogott meg valahogyan engem.
A mint kellően szemlélem:
a kurafi püspököt, őt magát hozzák.
Mit atyámra sohsem raktak, lábbékókat
raktak ott reám, férfiúra;
kutya fekvő ronda helyre
dobtak ott engem, férfiút.
Hosszú, vagy rövid ideig vittek,
férfiú atyám hét kincses ládikája közül
a legfenekén levő ládikát magammal viszem.
Egyszer csak amaz emlegetett
regghajnali fényes csillaghoz hasonló Tobolszk város belsejébe
jutok, én férfiú.
Minőt atyám sohasem látott,
valami tetves háznak belsejébe
dobnak ott engem, férfiút.
Egy telő holdbeli kerek héten át
táplálom én, férfiú, ottan a tetveket.
Melyet atyám tömködött meg,
a négyszögletű kincses ládika szögleteit
kiüresítem. — Azután
egy selyem gombos hatalmas úr (orosz tisztviselő) jön be hozzám.
Mint nyelve váló nyelves állat (madár)
oly kedvesen beszél ott hozzám, férfiúhoz [rábeszéli a megkeresztelkedésre].
Melyet férfiú atyám tömködött meg,
a négyszögletű kincses ládika
szádja üressé lett (tartalma kifogyott).
Selyemgombos hatalmas uram
a minővel nyaka tövén gombolkozik,
afféle kenyéralakú gombbal

gombolkoztam én be [keresztelke-
 dései fényes ruhát kapott].
Négyszögletü aranykeresztet
tettek ők én reám, férfiúra.
Mit atyám szokott [áldozatúl a bál-
vány elé] helyezni, a csikózsírral
 bőséges tál
ezután *Tārėm*-nek ezredik napjáig
 (mindörökre) elmaradt.

Sokkal nehezebb küzdelmei voltak a térítésnek azon vogul-osztják területeken, hol az izlám tanításai vertek volt gyökeret. Ezeket a kereszt bajnokai jogtalan foglalásoknak tekintették a tatár abîzok részéről s épúgy követelték e helyeken a megkeresztelkedést, mint a pogányoknál. Csakhogy az ellenszegülő erkölcsi erő itt nagyobb volt, mint a bálványimádók közt s a mérkőzés vérontáshoz is vezetett. Igy különösen az Irtis mellett fekvő Burejkovi jurtákban (ma: Буреньки), melyet a térítő püspök-szerzetes 1714-ben Berjozov felé vezető útjában másodszor látogatott meg, miután tudomására jutott, hogy az előbbi utazás alkalmával megnyert néhány lélek is elpártolt időközben az evangéliumtól s Mohammed tanához szegődött. Az abîz néhány nappal előbb érkezett az osztják faluba s föltüzelvén a népet a keresztény térítők ellen, ezek oly visszautasító fogadtatásban részesültek, hogy az osztjákok még csak érintkezésbe se akartak velük ereszkedni. Bezárkóztak valamennyien egy házba, senkit maguk közül ki nem bocsátottak, sem a térítőket nem engedték magukhoz. Hiába küldözgették hozzájuk az oroszok követeiket, ezeket elűzték s midőn az utóbbiak erőszakoskodni kezdtek, fegyverhez nyúltak. Ijedten menekültek erre a térítők hajójukra, de az osztjákok nyílzápora itt is utól érte őket, hármat közülök súlyosan megsebesített; sőt egy *Uršan-ko* nevű előkelő osztják rálőtt puskájával Feodorra is, melynek golyója azonban a mesternek csak ruháját érintette. Az ellentállásnak igen komoly következménye lett, a mennyiben nem sokára Tobolszkból kozákok érkeztek a faluba, kik a fölkelőket tömegesen a városba hajtván, ezeket itt tömlöczbe vetették, honnan csak több hónapi szenvedés után a keresztség fölvétele árán szabadulhattak meg. Különösen sujtó volt az itélet *Uršan-ko*-ra s néhány társára, kiktől a kiszabott halálbüntetést csak Feodor közbenjárása háríthatta el. Ez *Uršan-ko*-t kikérvén a börtönből magával vitte télire a tjumeni kolostorba, hol tanításaival elvégre szintén rábírta a megkeresztelkedésre. (Noviczkij 92, 94, 97. és Abramov: Введ. Христ. 14—16. ll.)

Hasonló sors érte a tavda-melléki košuki kerületben lakó mohammedán vogulokat, kiknek fejedelme maga köré csapatot gyűjtve megtámadta a térítőknek Pelimből előreküldött visszafelé utazó embereit. A támadás czélja az volt, hogy magát a püspököt megöljék, kiről t. i. az a tudomásuk volt, hogy közöttük is erőszakolni akarja a kereszténységet. Megakadályozta a fölkelők tervét a hittérítőket kisérő nagyszámú vogulság, mely oly végből utazott Tobolszkba, hogy ott tömegesen nagyobb ünnepiességgel vegye föl a keresztséget. Merényletéért a kosuki fejedelem fogságba került s bizonyára halállal lakol, ha Feodor előtt ki nem nyilatkoztatja, hogy kész fölvenni a keresztséget. Ennek megtörténte után Tobolszkba kellett utaznia, hol Joan szibériai metropolita részéről szíves fogadtatásban részesülvén, nemsokára papok kiséretében tér vissza hazájába. E papoknak rövid idő alatt mintegy háromszáz lelket sikerült elhódítaniok az izlámtól.

Az 1715-ik év nyarán Joan metropolita elhunytával ismét Feodor lesz a szent szinodus határozatából szibériai metropolitává, ki ennélfogva személyesen csak kevéssé foglalkozhatik a térítés munkájával. Buzgó gondoskodása azonban most sem szünetel ez ügy terén; papjai az 1716—1721 években megtérítik a szurguti osztjákokat, narimi és jeniszei szamojédokat, a Tom folyó melléki tatárokat, sőt eljut a keresztény tanítás a tunguzok és kamcsadálok közé is. Hogy a megszerzett hívek vissza ne essenek a pogányságba, mindenfelé templomokat építtet s az egyházi életet felügyelő állásokat (надсмотрщикъ) szervez. Ilyen felügyelő volt a kondini volosztban a fent bőven tárgyalt műnek szerzője, Noviczkij is, kit utóbb az osztjákok, nyilván hivatalos tevékenységében kifejtett buzgalmáért egy Szentjasev nevű pappal együtt agyonütöttek.*) 1721-ben Feodor agg kora és gyönge egészsége miatt ismét lemond főpapi állásáról s visszatér a tjumeni kolostorba, hol azonban most sem adja magát át teljesen a nyugalomnak, hanem nagy tekintélyével és befolyásával mindenkép előmozdítani igyekszik az egyház új hiveinek szellemi és anyagi javát. Inség idején lisztet osztat ki a berjozovi keresztény osztjákok között és három évi adómentességet eszközöl ki számukra; megtiltatja a kapzsi orosz kereskedők

*) L. L. Maikov bevezetését Noviczkij munkájának kiadásához (V. l.).

visszaéléseit s a kozákok erőszakoskodásait; fölszabadíttatja az osztják rabszolgákat, s kiterjeszti védelmét meg nem keresztelkedett földijeikre is. Mint nagy jóltevőjét, hálával és nagy tisztességgel fogadja azért mindenütt a nép, midőn élete alkonyán 1726-ban még egyszer beutazza az Ob vidékét — azon egy pontot kivéve, hol most jelent meg legelőször, t. i. Obdorszkban. A pogányság itt még most is erősen ellene szegült a kereszténységnek s midőn az agg mester hajója e tájra megérkezett, mintegy száz osztják harczra készen várta a parton, lelövéssel fenyegetve a térítőket, ha kikötni merészelnek. Ez ellentállásnak titkos értelmi szerzője a fejedelmi családból való *Tajša*, Gindának fia volt, ki nemcsak hogy lebeszélte földijeit a keresztség fölvételétől, hanem már az előbbi években fölbujtotta a szamojédokat, hogy törjenek be a keresztény osztják falvakba s ezekben gyilkolva, rabolva torolják meg az ősök hitétől való eltérést. Borzasztó kegyetlenséggel tettek eleget a szamojédok e felszólításnak. Különösen nevezetes pusztításaikról az 1722-ik év, melyben nagy csapatokkal árasztották el az Alsó-Ob és Szigva vidékeit, mindenütt öldösve és kirabolva a keresztény lakosokat. Bosszujokat leginkább a Szigva torkolatánál épült Ljapina (*Lopmūs* v. *Lapėñ-ūs)* városkával éreztették, melynek templomát és házait fölgyujtották, sokakat irtózatos kinzásokkal agyonütöttek, a rénnyájakat elhajtották, a szent képeket meggyalázva a szánhoz kötötték s úgy vonszolták. Ilyen rabló hadjáratok később is ismétlődtek, mígnem végre 1744-ben sikerült alaposan megfékezni a szamojédokat, kik közül a négy legbűnösebb vezért Obdorszk, Kazim és Ljapina városokban elrettentő például nyilvánosan felakasztották (Abramov.: Введ. Христ. 19—21. ll.).

Mai napság a vogulok mindnyájan keresztények. Legutolsó tömeges térítésük a XVIII. század közepe táján történt, a midőn Tükmacsev Jób, bogoszlovszki apát, megnyerte az egyháznak a cserdini vogulokat is. Sokat fáradott a verchoturjei vogulok megtérítésében Szilveszter verchoturjei archimandrita.*) Az osztjákok között mintegy 1—2000 lélekszámmal maradt fenn a pogányság Obdorszk vidékén; a többiek legalább névleg keresztények. Egyházas helységek a vogul földön: Саимское *(Sąim-poul)* a Konda felvidékén, Сатыги *(Loχ-vąni)* a Jevra torkolatánál, Леушы *(Lous-*

*) L. Dmitrijev: Покоренiе Угорскихъ земель (104. l.)

poul) a felső kondai tumantavak alvégében, Верхнее-Пелымское *(Pup-powėl,* Felső-Pelim) a Pelim folyó közepe táján, Кошуки *(Kharpaš-poul)* a Tavda alvidékén, Щекурьинское *(Sūkėr-jā-paul)* a Szigva forrásvidékén, Сартыньинское *(Sortiñ-jā-ūs)* az éjszaki Szoszva alvidékén és Березовъ *(Xāl'p-ūs)* városa. Nincsen templom a Lozva és Vaglya folyók vidékeinek népes vogul falvaiban, nyilván mivel orosz népességű egyházas falvak vannak közelükben. A kereszténység elfogadásának eddigelé legfőbb eredménye, hogy megszünt a bálványimádás nyilvánossága, különösen az oroszok közelébe eső helyeken; de jóformán sehol sem szünt meg az el nem oroszosodott vogulok és osztjákok közt a bálványokban ábrázolt istenségek szellemeinek s szent helyeiknek tisztelete, valamint fenmaradtak a régi vallásos gyakorlat szokásai: az áldozatok, istenidézések, medveünnepek, tisztasági szabályok stb. Különösen nem sokat változott a régi szellemi élet: a néphit, a világ és jelenségeinek felfogása. Két évszázad óta nem történt valami említésre méltó kisérlet a nép műveltségi állapotainak javítására; az egész vogul földön ma sincs egy iskola s ha volt is rá eset, hogy — mint e század közepén Szatigin, az utolsó kondai fejedelemnek Tobolszkban tanárrá lett fia — valaki magasabb képzettséget szerzett, az teljesen eloroszosodott s honfiaival érintkezésbe is alig bocsátkozott. Hiányzanak a fejlettebb műveltségi fok egyéb elemi szükségletei is: az egész óriási területen, melyen a vogulok laknak, nincs egy iparos, sőt még egy kovács sem, noha a déli vogulság lovakat tenyészt. Járvány esetén egész falvak pusztulnak el; mert nincs közelben egy orvos, de még egy sebész sem. Maga a vallástanítás sem terjedt túl a legelemibb külsőségek felületes megismertetésénél, melyeknek alapját és jelentőségét a nép meg nem értvén, éppenséggel nem becsüli többre az új vallás szertartásait azoknál, melyeket pogányságában oly buzgón gyakorolt. A szent képek előtte csak a kiirtott bálványok orosz modú ábrázolásai: A Fönséges-Ég atya azonos a keresztény Atyaistennel, amannak fia — az Arany-fejedelem (vagy Világügyelő-férfi) — Krisztussal, az utóbbinak anyja a — Kaltés-asszony — Máriával, a másodrangu istenségek a különféle szentekkel, *Kul'-ātėr* a Sátánnal és így tovább. A képekben megjelenített orosz istenek szerinte szintén megkövetelik az áldozatokat, ép úgy, mint a bálványok; csak az áldozat tárgya külömbözik: emezeknél «csikózsírral bőséges tál», amazoknál drága áron vásá-

rolt szentelt gyertyák. A pap szerepe is igen hasonlít a samánéhoz. Amaz ép úgy vállalkozik, megfelelő ajándékért, minden aprólékos magánügyben az égieknél való közbenjárásra, mint a bálvány szolgája s szintén mondásokkal fordúl a láthatatlan szellemhez, bár szavai érthetetlenek. A vogulok és osztjákok nem jutottak annyira, mint pl. a votjákok, zürjének, csuvasok, mordvinok, cseremiszek, sőt több szibériai nép is, mint a tunguzok, osztják-szamojédok, jakutok, altaji-tatárok stb., kiknek nyelvén t. i. némi kis vallási irodalom keletkezett. Popov és Vologodszkij tudvalevőleg tettek ugyan ez irányban kisérleteket, de fordításaik egyházi hatóságuk részéről nem kerültek kiadásra; midőn pedig a britt bibliai társaság Popovnak Máté és Márk evangeliumát Ahlquist javításában kiadta, ennek a vogulok közé került példányait a papság, mint valami eretnek könyvet, elkoboztatta. Nem csoda, ily módon, hogy Jevgenij tobolszki érsek 1829-ben meglátogatván ob- és irtismelléki kerületeit, megütközéssel volt kénytelen tapasztalni, hogy az osztjákoknak rendkívül kevés fogalmuk van a keresztény hitről, még csak nevét sem tudják Jézus Krisztusnak, ellenben a bálványtisztelet köztük legjavában virágzik.*) Az éjszaki vogulok közt jóformán ma is így áll a dolog; nem szűnt itt meg a pogányságnak semminemű eleme, megvannak még az istenszobrok is, ha nem is mutogatják az idegeneknek. A régi vallási szertartások gyakorlatában mit sem zavarja őket, ha nagy ritkán az orosz papok is követelnek tőlük egyet-mást, mit szívesen megtesznek már csak a békesség és nyugalom érdekében is. A papság külömben sem sokat törődik a lelkiekkel, a legtöbb helyt egyetlen gondja, hogy járandóságát megkapja; néhol pedig (mint pl. Felső-Pelimben) működése inkább hasonlít valami lelketlen, kapzsi zsarnokéhoz, mint olyan emberéhez, ki a nép szellemi vezetésére van hivatva.**) Vannak vidékek

*) L. Тобольская Губернія (1871.): 171. l.

**) Ime, miként írja le Ahlqvist a pelimi voguloknak papjuk ellen emelt panaszát: «Die zweite Klage war, dass der Geistliche *sie durch allzuhohe Gebühren für seine Amtsverrichtungen drückte* und diejenigen, die seinen Forderungen nicht nachkämen, *mit eigner Hand züchtigte.* So hatte er dem Grabe des Vaters des Golowá, der im vorhergehenden Jahre gestorben war, *die kirchliche Einsegnung versagt, weil der Sohn nicht die Mittel hatte, dem Priester mehr als drei Rubel zu bezahlen;* erst nachdem man dem Seelenhirten zwei Pelze als Pfand gegeben hatte, die mit sieben

(pl. Felső-Lozva, Tapsz-já), melyeket egész évtized alatt ha talán egyszer látogat meg papjuk. Másutt (pl. Jugrában s általában a Felső-Szoszva vidékén) évenként egyszer jelenik meg ujév táján egy-két napra az egyház képviselője, még pedig az adószedő kapi-

---

Rubel wieder ausgelöst werden sollten, hatte er sich bewegen lassen, die Einsegnung vorzunehmen. Eine Trauung kostete nach Angabe der Leute bei ihm fünf, sechs bis zehn Rubel und ausserdem musste das junge Paar sich noch verpflichten, ihn im nächsten Jahre mit hundert Haufen Heu zu bedenken. Diese übermässig hohe Gebühr für Trauungen, setzten die Klagenden listig hinzu, sei für das junge Volk ein grosses Hinderniss, sich zu verheirathen, und wenn das so fort fähre, würde die Bevölkerung sich bald vermindern, und der Jasák, den sie dem Zaren entrichten müssten, könnte in der Folge leicht unbezahlt bleiben. *Zudem hatte der Geistliche sich dem Trunk in so hohem Grade ergeben, dass er seit Ostern* (1858. juniusában tették a panaszt) *nicht einen einzigen Gottesdienst abgehalten hatte, und dass der eine der beiden Kirchendiener kaum zu etwas anderem Zeit hatte, als ihm aus Pelym, 150 Werst weit, Branntwein zu holen, wobei die Mitglieder der Gemeinde im Winter ihre Pferde, und im Sommer Ruderer hergeben mussten»* (Unter Wogulen u. Ostjaken: 13. l.). — Nem külömbek voltak az állapotok 1888-ban, midőn előttem a pelimi vogulok képviseletében Andrián Michailov Ankin és társai a következő panaszaikat adták elő Alexander Jevfimijev Menysenin pap ellen: 1. Túlságos nagy részt vesz magának a köztulajdont képező kaszáló rétekből. Nyolczvan marhát tart, melyek egész késő őszig szabadon járnak s pusztítják a vogulok fölállított szénaboglyáit. A vogulok fölszólították, hogy tartsa zárva marháit; de a pap azt feleli, hogy zárják el a vogulok szénaboglyáikat. Ámde a boglyákat út híján nem lehet a faluba szállítani a mocsaras rétekről mindaddig, míg az erős fagyok be nem állanak s szánút nem képződik. 2. Egy folyót a pap egészen magához ragadt halászat czéljából. Eleinte avval áltatta az ősi birtokjogra hivatkozó vogulokat, hogy a vidék térképén a peres folyó a templom birtokának van rajzolva; de később hamissága tudatában mégis egyezségre lépett velük olyformán, hogy nyolcz családfőnek egyenként egy-egy rubelt fizet évenként. Ezt az egyezséget azonban nem tartja meg. Csak egynek sikerült ügygyel-bajjal kierőszakolni az egy rubeljét; egy másiknak fügét mutatott, midőn tartozását követelte. 3. Lukian Michailov Manzyrkovot, az egyik panaszost, fölfogadta felesnek a szántóföldjére. Lukián a saját pénzén vásárolt magot elvetette, szántott: a pap aratott s amannak a fele gabonát ki nem szolgáltatta. 4. Ugyancsak Lukián Michailov Manzyrkovot fölbérelte öt rubelen, hogy vonja föl gabonával megterhelt ladikját a Pelimka folyó fejéig, *Ätim-jä poul*-ig, hová a pap gabonáját eladni s a papi illetéket beszedni utazott. Lukián a ladikot fölvonta, de béréből nem látott semmit. 5. A vogulok temetkező helye régtől fogva a templom körül van. Egy ujabb tör-

tány és kozákok társaságában, a midőn valamelyik jurtában megszállván, behajtják hozzája a rendesen már künn futkosó (gyakran 10—13 éves) kereszteletlen gyermekeket, aztán a nép részére is rendez egy vagy két izben istentiszteletet, végül fogadja az ajándékokat és illetékeket, vagy maga jár utánuk a jurtákba. Befejeződvén e dolgok, a kereszténység gondja mindkét fél teljes megnyugvására el van intézve. Az egyház megerősítését fölöslegesnek tartja a nép még a házasságnál is, melyhez az egybekelt pár rendesen csak szöktetés esetén folyamodik, a midőn t. i. a nő szülei-

---

vény szerint a templom körül való temetkezést eltiltották. E körülményt a pap zsarolásra használja föl; a mennyiben egy lóért, vagy tehénért mégis eltemeti valakinek halottját a templom mellett is. A szegényebb nép az említett tilalom után egy erdőirtást kezdett temetkező helyül használni; de ezt a temetőt a pap évek óta vonakodik fölszentelni, attól tartva, hogy ha ez az új temető fölszentelve lesz, senki sem temetkezik többé a templom mellé s ő elesik jövedelmétől. 6. Nem lehet törvényesen házasodni; mert a pap 10—20 rubelt követel az esketésért. 7. A templomőröket, egyházfiakat, melyeket a vogul falvak időszakonként fölváltva küldenek vallásos szolgálatokra, a pap állandóan magánérdekeire alkalmazza. Az egyiket elküldi halfuvarral a 120 versztnyire eső Gari egyházas faluba; a másikkal a 70 versztre eső alsó-pelimi korcsmából pálinkát szállíttat; egy harmadikkal fát vágat magának, vagy elküldi az erdőbe, hogy vadászszon az ő számára. 8. A lefolyt nyáron egy haldokló öreg asszony az öcscsével magához hivatta a papot. A pap maga részére kikötött bére fejében emberünket aratni hajtotta, de az öreg asszony azalatt papi szertartások nélkül halt meg. 9. A pap minden csekélységért üti az embereket. 10. Ha valamely világi, vagy papi elöljáró jön e vidékre, ezt a pap a nép kihallgatásától vendégeskedéssel elvonni s a nép ellen hangolni igyekszik. Egyszer ebéd után Ankin az egyházat látogató blagocsinnyj (kerületi pap-fölügyelő) elé mert lépni panaszával; de ez utóbbi azt felelte vissza, ha nem fog barátságosan élni a pappal, majd «befűt neki». A vádló megijedve, másnap két becses czobolyprémet ajándékozott a blagocsinnyjnak s ezt az utóbbi el is fogadta (l. Nyelvészeti tanulmányutam a vogulok földén czímű akadémiai jelentésemben: Budapesti Szemle, 1889. évfoly.). — Álljon itt még egy harmadik utazónak, Erman Adolfnak megjegyzése, ki 1828-ban az irtisi osztjákok közt járván, ezeket írja: «Die Ostjaken von Repólowo pflegen *jährlich einmal*, nach Weihnachten, die christliche Kirche zu besuchen. Dort aber mögen sie grade in hiesiger Gegend nicht eben bedeutend erbaut werden, denn unser russischer Berichterstatter klagte bitter über die zunächst wohnenden Geistlichen, *welche an Feiertagen so betrunken in die Filialdörfer kommen, dass die Gemeinde sich vergeblich versammle*» (Reise um die Erde: I: 550. l.).

nek vagy rokonainak esetleges föllépése ellen igen alkalmasan jöhet a hatóságnak beavatkozása és oltalma. Ily körülmények közt könnyen érthető, hogy a múlt század elején történt tömeges keresztelkedés mellett is maradt még elég bő módja a tudományos kutatásnak, hogy a vogulok és osztjákok ősi pogány hitvilágát a maga változatlan eredetiségében egész a legújabb időkig tanulmányozhassa.

C) *Ujabb tudósítások.*

A vogulok és osztjákok hittérítésében résztvett, mint FEODOR püspök-szerzetes egyik kisérője, JOHANN BERNHARD MÜLLER, Tobolszkba száműzött svéd dragonyos-kapitány is, ki — úgy látszik — NOVICZKIJ kézirati művének négy első fejezetét szabadon átdolgozván s helyenként saját tapasztalataival és tudomásával kibővítvén, ezt az eredeti forrás megnevezése nélkül a következő czím alatt tette közzé: «*Das Leben und die Gewohnheiten Der Ostiaken, eines Volks, das bis unter dem Polo Arctico wohnet; wie selbiges seit Anno 1712. aus dem Heydenthum zur Christlichen Griechischen Religion gebracht worden,* mit etlichen curieusen Anmerkungen vom Königreiche Siberien und dem Freto Nassovio oder Waigats in der Gefangenschafft beschrieben von Johann Bernhard Müllern, königl Schwedischen Dragoner-Capitain, und von demselben im Jahr nach Christi unsers Erlösers Geburt 1716. den 12-ten Decemb. nach Petersburg geschicket.*) A teljesség s némely ujabb részlet kedvéért átvesszük innen is a tárgyunkat illető pontokat annál is inkább, minthogy PALLAS utazásáig ez volt a főforrás, honnan az európai tudósok az osztjákokról legbővebben értesülhettek.

1. Az osztják bálványokról általában: «Unsere einfältige Ostiaken sind bis hieher eben dieser Blendung (der Abgötterey) gefolget, wesfalls sie ihnen theils selbst *einige Götzen aus Holtz gebildet, theils aber einige aus Ertz gegossen, die sie von ihren Vorfahren, so sich Tschut nannten, geerbet,* die Ehre der Anbetung erweisen, ihnen opfern und ihre Hülffe in allerhand Begebenheiten verlangen.»

---

*) Megjelent FR. CHR. WEBER «Das veränderte Russland» czímű gyűjteményes vállalatában (I. kiad.: Hamburg, 1721; II. javított kiad.: Frankfurt és Lipcse, 1738.). Idézeteim az utóbbi kiadásból valók (200—208. ll.).

«Bey denen berühmten Völckern im Heydenthum wuste des Künstlers Hand die Götzen nicht sauber gnug zu bilden, massen die allerberühmteste Bildhauer, Stein-Metzen, Ertz-Giesser aufgesucht wurden, die alle ihre Geschicklichkeit in der Bildung eines Götzen concentrireten. *Hier hauet ein jeder ihm nach Belieben seinen Götzen aus, schafft ihn wiederum ab, zerstümmelt ihn, oder wirfft ihn gar ins Feuer, wie die Fantasie ihnen ankommt; es war aber solches insgemein ein Klotz, woran sie oben eine Runde wie eines Menschen Kopff ausgehauen und eine abgeschmackte Nase nebst einer Kärbe in die Oväre, die den Mund bedeuten solte, formiret hatten.*»

«*Die von ihren Vorfahren geerbte waren meist von Ertz, in Figur einer Ganss, einer Jungfer mit ausgestrecktem Arm, einer Schlangen* und dergleichen, selbige waren künstlich gnug gegossen, und scheinet, dass sie von denen ingenieusen *Chinesern* herrühren müssen, andere hatten aber gar keine Gestalt, denn *es war ein dicker länglichter Klotz, auf der Erde gelegt, mit allerhand Lumpen und Zeug bewunden, oben auf lag ein Stück vom Spiegel, welches von der Sonnen, wann sie schiene, einen Schimmer von sich gab.*»

2. A bálványok tisztelethelyei és a samánok: «So thane Abgötter stellen sie *auf erhobene und nach Gelegenheit des Orts lustige Berge*, setzen sie insgemein in ein Häusgen von Holtz im dicken Walde, *daneben stunde eine kleinere Hütte, darinn sie die Knochen von geschlachteten Vieh zusammen trugen;* jedennoch findet man in der Art der Verehrung nichts regulieres, denn gleich wie bey denen civilisirten heydnischen Völckern gewisse Stunden des Tages, oder auch wohl gantze Tage denen Abgöttern zum Dienste gewiedmet waren, so richten hingegen diese Leute ihre Andacht nach eigenem interesse ein, wenn die Noth es erfordert, oder die Liebe zum Gewinst sie ansporнet, alsdenn flehen sie erst den Götzen an, um Erhaltung des Verlangten, oder auch um Errettung aus der obhandenen Gefahr, gleichwohl treiben auch die Pfaffen das Volck zum Götzendienste an, und bestraffen mit hefftigen Worten ihre Schläffrigkeit und Unterlassung zum Guten, *bilden dabey dem Volcke ein, als wenn sie von denen Göttern den mündlichen Befehl erhalten, dass sie ihre Verehr- und Anruffungen fleissiger verrichten, und die erzörnten Götzen mit etwas Leinwand, Damast und andern Bekleidungen wieder versöhnen, oder ein Thier zum Opfer schlachten sollen.*»

«Zu denen Pfaffen erwehlen sie eigentlich keine gewisse Personen, sondern ein jeder Hausvater oder Aeltester von der Familie, welcher sich einen Klotz verfertiget, nimmt sich selbsten die Mühe, vor den Götzendienst zu sorgen, und die gewöhnlichen Ceremonien zu verrichten, gestalt mit dem grauen Alter insgemein die Liebe zur Heiligkeit

und dem Geitze zu wachsen pflegt, wann die wollüstige Liebe auszutrocknen beginnet, im Fall aber dieser solchen Unternehmungen sich ungeschickt zu seyn bedeucht, finden sich auch solche Leute, die aus Liebe zum Schmarotzen zu diesem Handwercke sich erbiehten, und durch öfftere Practicirung sich gleichsam signalisiret haben. *Ihre Geschicklichkeit bestehet darinnen, dass sie aus vollem Halse, was von den Götzen begehret wird, bey der Opferung ausschreyen,* bey denen Wahrsagern mit grosser Standhafftigkeit das Tractament ausstehen, und nachgebends *dem thörichten Volcke allerhand Fabeln und Gauckelspiele von der erhaltenen Antwort vorschwatzen können.*»

3. A z i s t e n i d é z é s: «Selbiges Wahrsagen verrichten sie nach der gemeinen Erzehlung folgender massen: *Der Götzendiener wirfft sich gebunden auf die Erde nieder, und erwartet mit verstellten Gebehrden die Besitzung des Satans, der ihm zukünfftige Dinge auf die ihm gegebenen Fragen verkündigen, einen Ort zeigen, wo ein gutes Wild zu fangen, oder auch denen Streit-Sachen eine abhelfliche Masse geben solle. Während der Zeit stehen die, welche die Wahrsagungen verlangen, mit continuirlichen Heulen und Klingen auf dem Becken und andern thönenden Geschirren um ihnen herum, bis sich ein blauer Dunst, welcher vor den wahrsagenden Geist von ihnen gehalten wird, weiset, die Umstehenden aus einander jaget, den Satans-Diener ergreifft und niederwirfft.* Nachdem er ihn in die Höhe gehoben, da er mittlerweile so übel zugerichtet wird das er in der Leblosigkeit eine Stunde und noch länger sich quälen muss, bis er zu vollkommenen Kräfften kommen, alsdenn er seinen Clienten die erhaltene Antwort vorschwatzet, und einen betrüglichen Bescheid auf ihre neugierige Fragen giebt.» — «Eine Zeitlang hatte der böse Geist denen Götzendienern eingegeben, dass die, welche in der Gegend Samaroff und Berosowa ihren Verbleib haben, ihm Pferde zum Opfer schlachten sollten, welchem nach zu kommen, sie mit der grösten Mühe und Unkosten ihnen Pferde angeschafft, dass sie aller Mittel entblöst, so tieff sich in Schulden gesetzt, dass viele zuletzt ihre alten Lumpen auf dem Leibe nicht behalten, sondern mit ihrem grösten Schaden gawahr worden, was vor eine betrügliche Absicht unter einer sothanen Opferung stecke!»

4. A b á l v á n y o k m e g b ü n t e t é s e: «Diese arme Leute werden zum öfftern betrogen, und wann sie meynen, dass nach der Aussage der Pfaffen an angewiesenen Oertern das verlangte Wild oder die Menge der Fische anzutreffen, so bemühen sie sich sehr in der Nachsuchung, finden aber gemeiniglich nichts. Welcher Betrug sie zur revange aufmuntert, *peitschen und prügeln ihre ausgehauene Götzen gewaltig bey der Zurückkunfft,* bis sie den Betrug genug visitiret zu haben vermeynen.

Nachdem der Zorn vorüber, söhnen sie sich wieder aus, *hängen ihm einen Umhang von oben beschriebenen Zeuge an, und nehmen es nach Belieben, wenn er wieder kein Wort gehalten ab.* Die Ehrerbietung gegen die mit eigenen Händen gemachte Götzen, scheinet nicht sonderlich zu seyn, die öffentliche aber verehren sie en general vielmehr, und schaffen sie nicht nach Belieben ab, sondern werden als bewehrte Götzen beybehalten, so ist auch das Vertrauen viel grösser zu denen alten, denn *sie bilden ihnen ein, es habe das Ertz, oder der halbverfaulte Klotz, mit denen undencklichen Jahren auch unerforschliche Weisheit geschöpfft, und müsste also was unsterbliches bey ihnen seyn*, je weniger man von der Verwesung in so verjahrter Zeit vernommen. Denen Kindern werden auch diese von ihren Eltern am allermeisten angepriesen . . .»

5. Áldozati szertartások: «Bey dem Opffer brauchen sie folgende Ceremonien : *sie bringen entweder lebendige Fische vor den Abgott*, legen sie eine Zeitlang vor ihm nieder, kochen sie nachgehends ab, und fressen sie selbst auf, *nur beschmieren sie das Maul des Götzen mit dem Fisch-Fette*, oder sie præsentiren ihm die mehrerwehnte Kleidung, und verhüllen den Klotz damit. Andere bringen zum Opffer *Rennthiere* oder *Elende*, und welche die Tartarn zu Nachbarn haben, *Pferde*, die sich die armen Leute theuer anschaffen müssen, *selbiges Thier bringen sie lebendig vor den Götzen, als denn binden sie ihm die Füsse, die Pfaffen schreyen aus vollen Halse was ihr Begehren ist, und warum sie das Opffer bringen.*) Unter währenden solchen Singen stehet einer mit aufgespannten Bogen und aufgelegten Schusse bey dem Opfer, und druckt selbigen nicht eher loss, bis der Pfaffe nach vollendeten Gesange ihm den ersten Schlag vor den Kopf gegeben. Der dritte wirfft ihm einen Spiess in den Bauch, und wenn sie es solcher gestalt getödtet, nehmen sie das Pferd beym Schweiffe, und ziehen es dreymal um den Götzen. Das Blut zapffen sie vom Hertzen ab in ein dazu geweihetes Gefäss, besprengen damit ihre Hütten, sauffen auch davon, und mit dem Rest beschmieren sie das Maul des Götzen ; die Haut des geschlachteten Viehes hangen sie zum Zierath auf Bäume mit Kopf, Schwantz und Füssen.* Das Fleisch Kochen sie, und verzehren es mit der grössesten Freude, *singen dabey allerhand leichtfertige Lieder*, und schmieren letztlich wieder das Maul des Götzen mit dem *Fette* des Geschlachteten. Was sie nicht verzehren können, nehmen sie mit nach Hause, verehren es ihren Nachbaren, oder geben es ihren Weibern zu geniessen, die nicht bey der Opfferung gewesen. *Der Haus-Götze bekommt auch Zuweilen ein fettes Maul davon.* Nachdem die Mahlzeit vollbracht, *schlägen sie mit Stöcken in die Lufft, und*

*) Ez tulajdonképpen az istenidéző hymnus *(kaj-saw)* felkiáltása.

schreyen wieder aus vollem Halse, und wollen hiedurch den tractierten Geist des Götzen wieder in die Lufft convoyiren, und ihm gleichsam dancken, dass er mit ihren Tractamenten vorlieb nehmen wollen.»

6. A megholt férfi bálványa: «*Wen denen Weibern der Mann abgestorben,* und sie sonderlich beweisen wollen, wie schmertzlich ihnen der Tod des Geliebten sey, *machen sie sich einen Abgott, ziehen ihm die Kleider des Verstorbenen an, und nehmen ihn des Nachts in ihre Arme,* und beweinen in der Gestalt des Götzen ihren verstorbenen Mann. Dieses continuiren sie ein gantzes Jahr, hernach nehmen sie die Kleider und alle umgewundene Lumpen wieder zurück, und werffen den Götzen bis auf künfftige Benöthigung beyseiten. Woferne aber diese Ceremonien von etlichen Weibern nicht so streng in acht genommen werden, halten die andern sie für leichtfertig, und blamieren sie, dass sie ihrem Manne bey Lebzeiten untreu gewesen, und ihn nicht nach Gebühr geliebet habe.»

7. A medve-ünnep: «*Wenn sie einen Bären geschlagen, ziehen sie ihm die Haut ab, hängen selbige bey dem Götzen auf einen erhabenen Baum, thun derselbigen grosse Verehrung an, und entschuldigen sich mit vielem Geplerre und verstellten Klagen, dass sie nicht schuldig an seinem Tode, sie hätten das Eisen, womit er getödtet, nicht geschmiedet, noch den Pfeil gefiedert. Es wären auch nicht ihre, sondern fremde Vögelfedern, die die Flucht des Pfeiles so schnell gemacht.* Sie bäthen um Vergebung, dass sie nur den Pfeil abgedruckt, der ihn getroffen. Die Ursache dieser Excusen ist die Furcht, weil sie sich einbilden, es könne die vagirende Seele des Bären ihnen in den Wäldern noch schaden und müssten sie sich bey Zeiten mit der Seele aussöhnen, dass sie ihr den Cörper zu räumen anmuthen gewesen, woferne sie nicht von ihr angetastet und beschädiget seyn wolten.»

8. A medveeskü: «Werden sie der hohen Landes-Obrigkeit an den vorgesetzten Woywoden den *Eyd der Treu zu schweren* angehalten, so führet man sie auf die Gerichts-Stube, und leget ihnen eine *Bärenhaut und Beyl* vor; ingleichen præsentirt man ihnen ein *Stück Brodt auf einem Messer* zu essen: dabey huldigen sie mit folgenden Formalien: Wofern ich meiner hohen Landes-Obrigkeit bis an mein Ende nicht getreu seyn solte, sondern mit Wissen und Willen abtrünnig würde, die mir aufgelegte Pflicht abzutragen, mich entzöge, oder sonst auf irgend eine Weise mich gegen der hohen Landes-Obrigkeit versündige; *so soll mich dieser Bär in denen Wäldern zerreissen, dis Brodt, so ich geniesse, mir im Halse stecken bleiben, dis Messer mich tödten, dis Beyl mir den Kopff abhacken.*»

9. A bálványra való eskü: «Wenn unter ihnen eine Strei-

tigkeit geschlichtet werden soll, erwehlen sie von beyden Partheyen einige Schieds-Leute, welchen sie ihren Disput vortragen, und wenn sie wegen zweiffelhaffter Umstände zur endlichen Entscheidung nicht kommen können, wird einem von ihnen nach Gutdüncken der Arbitrorum der Eyd aufgelegt, den sie folgender gestalt leisten. *Es wird zuvor der Schwerende zum Götzen geführet*, und für dem Meineyd ernstlich gewarnet: anbey stellen sie ihm einige Exempel des gestrafften Meineyds vor: *hernach wird ihm ein Messer gegeben, womit er dem Götzen die Nase abschneidet, in gleichen ein Beyl, mit welchem er in denselben hauet*, wobey sie folgender Expressionen sich bedienen: Wofern ich unrecht in dieser Streit-Sache schwere, und nicht die reine Wahrheit bekenne, so will ich auf gleiche Weise meine Nase verlieren, oder mit diesem Beyl gestümmelt werden; ja *dass der Bär im Walde mich zerreisse*, und das Unglück mich aller Orten verfolge.»

«Eben diese Ceremonien gebrauchen sie auch bey Ablegung eines Zeugen-Eyds . . . Unter andern Exempeln ist sehr merckwürdig, dass einer von diesem Volcke leichtfertiger Weise öffters geschworen, und obgleich sein Meineyd durch die Länge der Zeit entdecket worden, hat er sich doch wenig wegen der Straffe, die er ihm selbst bey Verrichtung des Eydes angewünschet, bekümmert, zumalen selbige ihn in seinem Leben nicht getroffen; nachdem er aber 1713. gestorben, und von seinen Befreundten am Ufer im Sande tieff verscharret worden, hat sich ein Bär öffters gewiesen, der andern Leuten keinen Schaden zugefüget, auch von Vielheit der Hunde nicht hat können abgetrieben werden; immittelst aber hat er die Stelle des Begrabenen nach gespühret, bis er selbige dis Jahr im Ausgange Julii gefunden, den Cörper aus der tieffen Erde ausgekratzt, und ihm das Gesichte, mit welchem er den Scheitan, bey geleistetem Eyde öffter gehauen, samt den Händen, womit er den Hieb vollführet, abgefressen, nachgehends aber sich niemals wieder gewiesen. Die Leute, welche auf der Nähe ihre Jurthen hatten, erzehleten dem Metropoliten in meinem Beyseyn, diese Umstände mit der grösten Bestürtzung, und weil sie im 1713. Jahre bereits getaufft waren, in dem vorigen Stande aber solche fremde Begebenheiten nicht erlebt hatten, schienen sie darüber ziemlich confus zu seyn.»

10. A fehérhegyi bálvány: «Die Anzahl der Götter, oder *Scheitanen*, ist unmöglich zu berechnen, weil ein jeder einen vor sich bildet, *auch die Weiber in ihren Jurthen a parte Haus-Götzen halten* (als sie noch im Heydenthum lebten), doch sind in allen nur drey, die sie vor die bewehrtesten hielten. Zwey stehen neben einander in den Biehorskischen Jurthen oder Hütten, davon der eine, welcher keinen Nahmen hat, der Allervornehmste unter allen ist, diesem Abgotte thun sie

die gröste Ehre an, und lauffen zu ihm, seine Hülffe in allen Begebenheiten zu erbitten. Seine Gestalt kan man wohl nicht eigentlich wissen oder beschreiben, weil das blinde Volck aus Furcht, das er nicht verbrandt würde ihn aus dem Wege geschafft, als sie den Bericht erhalten, dass der Ertz-Bischoff, der sie auf allergnädigsten Befehl Ihro Czar. Majest. tauffen solte, in der Nähe wäre. Doch bemercken sie ihn in ihren Erzehlungen folgender massen: *er sey aus Holtz, auf eine nach ihrer Gewohnheit rude Art*, ohne Leib gebildet, *und eine Figur eines Menschenkopffs, am Ende des Klotzes ausgehauen gewesen;* den Klotz selbsten hätten sie mit einem *rothen Kleide* behangen, woran auch andere Lumpen und Stücke, die sie diesem Scheitan wiedmen wollen, gehefftet, auf dem Kopffe aber sey ihm *eine Mütze mit einem Kostbahren Brehm von schwartzen Füchsen besetzt gewesen.*»

11. A Lúd-bálvány: «Der andere Scheitan, so nechst bey ihm stunde, war eine *Ganss aus Ertz* gegossen, mit ausgebreiteten Flügeln. Sie wurde lange nicht so hoch æstimiret, als der vorige, ohngeachtet sie aus Ertz war, *denn der höltzerne war älter, und also verständiger, und probirter*, als die Ganss, zudem hatte sie nur die *Inspection über Endten, Gänse und ander Feder-Vieh*, welche Herrschafft nicht eben von so grosser Wichtigkeit war. Wann sie nun Appetit hatten, wilde Gänse zu essen, so opfferten sie der Ganss, oder versprachen, wann sie durch ihre Hülffe Feder-Vieh erhaschen könten, ihr ein Fettes Maul von dem Gefangenen zu machen, *indem sie glaubten, es jagte die Ganss ihnen das Feder-Wild zu*, in gleichen, dass *sie über die schlechten Zobeln zu sagen habe*, und selbige ihnen zu lieffern vermögend wäre. Es habe aber der nechst beystehende Götze die Herrschafft über sie, und commendire die Ganss nach seinem Willen. *Auch müsse sie sich fertig halten, wenn er Lust sich zu promeniren hätte, so setze er sich auf ihre Flügel, und begebe sich an den Ort, dahin er verlange.*»

12. Az Obi-öreg: «Den dritten betitelten sie mit Nahmen *Starik Obsky*, der *Obysche Alte*. Er stund dismal gegen dem Flecken Samaroff über, *und hatte er zwey Wohnungen, die eine war, wo er stehet, unweit Samaroff, die andere aber bey dem Ausfluss der Irtis in den Oby: sie veränderten alle 3 Jahr sein Behältniss, und nachdem er 3 Jahr bey Samaroff gestanden, führeten sie ihn in einem eigenen Bothe, ihrer Art nach, mit grossen Solennitäten zu der andern Hütten, die am Oby stunde.* Diesen glaubten sie einen *Götzen der Fische* zu seyn, zumaln er alle Fische aus dem Meer in den Oby, und ihnen zuführen könne. Er war höltzern, und *hatte einen grossen Rüssel mit Eisen beschlagen, welches die Bedeutung hatte, dass er die Fische damit aus dem Meer zu dem Oby ziehen könte.* Auf dem Kopfe stunden ihm *2 kleine Hörner*, Augen aber

hatte er von Glass, was das aber bedeuten solle, wissen sie selbsten nicht zu sagen. *Bey ihm legten sie ihre Pantzer, die den Sieg, den er über alle Meer-Götter erhalten, vorstelleten, und dass kein grösser Götze auf dem Meere ohne ihm regiere.*»

«Wann das Eiss begunte zu brechen, und die Ströme sich ergossen, kamen sie häuffig zu diesem Scheitan, ein jeder der sich aufmachte Fische zu fangen, bathe, dass er ihm einen guten Fang gewähren, und die Fische aus dem Meere nach seinem Willen leiten möchte. Es geschehen diese Bitten nicht allezeit mit einer Demuth, sondern sie erpochten auch von ihm die Gewährung, massen ein Klotz keinem so leicht eine Furcht einjäget . . . ; waren sie so glücklich, dass sie eine Menge Fische beschlossen und gefangen hatten, so bildeten sie sich ein, dass sie selbige durch ihr Pochen und ernstliches Bitten erstritten. — Die Erstlinge, sonderlich wann sie einen Fisch fangen, den sie *Nelm* nennen» (= нельма) «und dem Lachse gar nahe kömmt, brachten sie dem *Starik Obskoy* zum Opffer. Sie selbsten genossen zwar der Fische, allein von dem Fischfett beschmiereten sie den Mund und die Lippen der Götter, dahero man alle die Scheitanen, wenn sie gleich nicht so hoch von ihnen æstimiret wurden, mit glänzenden Mäulern antraff, und ein jeglicher mit einem schmutzigen Maule aus den Hütten guckte.»

«*Nach aufgehobenem Panquet schlugen sie mit Stöcken nach Gewohnheit in die Lufft, und convoyirten den Geist wieder nach seinem Element.* Wenn sie aber unglücklich in ihren Fangen waren, und bey offenem Wasser sofort nicht nach ihrem Willen von denen Fischen aus dem Meer erhielten, *bunden sie dem Götzen einen Strick an den Hals, und warffen ihn in ein unflätiges Loch, peitschten ihn zuvor nach der Maass ihrer Beleidignng, und warffen mit empfindlichen Scheltworten um sich, dass er entweder geschlaffen, wie er von ihnen sey angeruffen worden, oder dass er nicht mehr zum Götzen geschickt sey, vielleicht dass seine Kräffte* mit den Jahren abnähmen ; ihren Voreltern habe er noch grosse Dienste gethan, jetzo aber wurde er faul und unvermögend. Sie spolirten ihm auch alle Kleidung, und rückten ihm vor, dass sie gleichwohl in grossen Hunger und Mangel seiner Nachlässigkeit halber gerathen wären. In solchem Loche wurde er so lange arrestirt gehalten, und ihm mit denen schmählichsten und unverdaulichsten Worten zugesetzt, bis sie von ohngefehr nach der Jahrszeit die Fische aus dem Meer fiengen, alsdenn vergassen sie alles Hertzeleid, nahmen den geschimpfften Götzen wieder aus der garstigen Verwahrung, wischten ihn ab, und nachdem sie ihn mit den ordinairen Bekleidungen behangen, setzten sie ihn an den gewöhnlichen Ort, und gaben ihm auch wohl zur Versöhnung ein fettes Maul.»

A svédekre nézve szerencsétlen végű poltavai ütközet után (1709) került orosz fogságba és szibériai számüzetésbe PHILIPP JOHANN VON STRAHLENBERG svéd katonatiszt is, ki éjszak-európai és ázsiai utazásai közben felhasználván az alkalmat ethnologiai és történeti kutatásokra tudvalevőleg először mutatta ki szóegyeztetésekkel, hogy a mordvin, cseremisz, zürjén-votják és vogul-osztják nyelvek és népek a magyar és finn rokonai.*) Rendkívül tanulságos híres műve**) néhány becses adatot tartalmaz a vogulok és osztjákok hitéletére vonatkozólag is, melyek itt következnek:

1. A vogul medvetisztelet: (84. l.) «... bey denen *Woaulitzen*, einem heydnischen Volcke zwischen Russlands und Siberiens-Gräntzen wohnend, als sie unterschiedliche Bären im Walde erleget, und *ihren Göttern drey davon opferten*, (habe ich) gesehen; Nehmlich, *in ihrem von Holtz schlecht gezimmerten Götzen-Hause stund ein Tisch anstatt des Altars gestellet, hinter welchen 3 Bäre, an denen die Köpffe allein gantz, die Haut aber abgezogen und ausgestopffet, ordentlich neben einander hingesetzet waren; auf jeder Seiten der todten Bestien stund ein Kerl, welcher eine grosse lange Spiess-Ruthe in der Hand hatte.* Wie dieses in seine Ordnung gebracht, *kam ein anderer herein mit einer Axt, und that, als wenn er die Bäre attaquiren und auf sie lossgehen wolte:* Die zwey aber, so neben denselbigen mit der Spiess-Ruthe in der Hand stunden, *vertheidigten dieselbigen, und excusirten dabey, wie sie nicht*

*) «Diese Völcker gehören alle sämtlich in der *Ober-Ungarisch* und *Finnischen* Nation, welche mit einander einerley Dialect haben; ... in der Antiquität sind die *Hunni*, oder *Unni* dererselben Vor-Väter gewesen» («Gentium Boreo-Orientalium, vulgo Tatarorum Harmonia Linguarum» czímű függelékül adott nyelvtáblázatán).

**) «Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia, in so weit solches das gantze Russische Reich mit Siberien und der grossen Tatarey in sich begreiffet, In einer Historisch-Geographischen Beschreibung der alten und neuern Zeiten, und vielen andern unbekannten Nachrichten vorgestellet, nebst einer noch niemals ans Licht gegebenen Tabula Polyglotta von zwei und dreyssigerley Arten Tatarischer Völker Sprachen und einem Kalmuckischen Vocabulario, sonderlich aber einer grossen richtigen Land-Charte von den benannten Ländern und andern verschiedenen Kupfferstichen, so die Asiatisch-Scythische Antiqvität betreffen; bey Gelegenheit der Schwedischen Kriegs-Gefangenschafft in Russland aus eigener sorgfältigen Erkundigung, auf denen verstatteten weiten Reisen zusammengebracht und ausgefertiget von PHILIPP JOHANN VON STRAHLENBERG. Stockholm, 1730.»

Schuld daran wären, dass sie die Bäre erschossen, sondern solches hätten die Pfeile und Eisen gethan, welche die Russen geschmiedet und gemacht hätten etc. Inzwischen waren ausserhalb dem Tempel andere mit braten und kochen des Bären-Fleisches beschäfftiget; die Weiber aber vor sich, so ein gewisses Stück vom Fleisch bekamen, machten sich nach geendigter Ceremonie dabey lustig.» (A mit itt STRAHLENBERG leír, tulajdonkép nem áldozat, mint ő véli, hanem medveünnepi játék).

2. Osztják bálványtisztelet (413. l.): «Ich habe einmahl von ohngefehr, wie bey ihnen am Obi-Strohm stille gelegen, eine Kirche und ihren Gottesdienst, welchen sie damahls noch nach ihrer heydnischen Art verrichtet, gesehen; *Solche war von Holtz, länglicht wie eine Korn-Scheure und mit birckenen Rinden bedecket.* Am Ende der Gabel-, oder Gipffelwand war ein *etwas erhobener, von Balcken gemachter Altar, worauf 2 höltzerne Götzen, nehmlich ein Manns- und Weibs-Bild, mit allerhand Lappen bekleidet, gestellet waren.* Um diese herum hatten sie viel kleine andere Figuren, als *Hirsche, Haasen, Rennthiere, Fische* etc. placiret, welche alle grob von Holtz geschnitten, und ebenfalls mit Lumpen und Lappen bekleidet und überzogen waren. Man sahe bey ihnen keine sonderliche Ehrerbietung diesen ihren Götzen erweisen, als bloss und allein, dass *sie in ihrem Götzen-Hauss herum spatziereten, und stets mit dem Maule wie die Mäuse und Ratten pfiffen.* Sie sollen vor diesem die gewohnheit gehabt haben, dass sie *jährlich eine junge Dirne in dem Obi-Strohm ertrăncket, die dem Wasser-Gott geopffert worden.»* (Ez utóbbi állításnak az eddigelé ismeretes vallási tartalmú népköltési hagyományokban semmi igazolása).

3. A túlvilági életről való hit (76. l.): «Als ich auf meiner Reise einen Ostiacken am Obi-Strohm gefraget: Wenn sie stürben, wo ihre Seele hinkäme? So antwortete er mir: *Wer von ihnen eines gewaltsamen Todes, oder in einem Bären-Kriege stürbe, der käme gleich in den Himmel; wer aber auf dem Bette oder sonst ordinairen Todes stürbe, der müste bey dem strengen Gott unter der Erden lange dienen, ehe er in den Himmel käme».*

4. Bálványrégiségek (313. l.): «Solche Götzen-Bilder sind) auch von denen Ostiacken am Irtisch- und Obi-Strohm, wie man sie getaufft hat, weggenommen worden, worunter *einige, so über eine Elle hoch und von Metall recht künstlich gegossen sind;* Die Ostiacken sagen, dass sie solche von *denen alten Asiatischen Scythen, oder Tzudis, die vor ihnen da gewohnet, ererbet haben,* welches wohl gewiss seyn mag, in dem diese tumme und einfältige Völcker (so mit denen *Permeken, Lappen* und alten *Finnen* vor Zeiten ein Volck gewesen), dergleichen Arbeit wohl nimmer machen können, welches auch damit zu bekräffti-

gen ist, weil *ihre übrigen Götter aus groben geschnitzten Klötzern und Steinen, die sie mit allerhand Lappen und Lumpen bekleidet, nur bestanden*, als auch mit der hier im Kupfer vorgestellten metallenen Platte, so bey ihnen gefunden, die sie deswegen verehret und angebetet haben, weil auf selbiger allerhand Thiere, als *Hirsche, Hunde* etc. zu finden, *die sie nicht allein auf ihre Lapp-Trummeln zu mahlen pflegen, und mit solchen Characteren beym Jagen, Fischen etc. ihre abergläubische Abgötterey getrieben; sondern man findet dergleichen Thier-Figuren auch an den Felsen und Steinen.*»

Gerhard Friedrich Müller «*Sammlung Russischer Geschichte*» czímű nagy történeti könyvének *) Szibériára vonatkozó részében több eseményről tesz orosz kútforrások nyomán említést, melyek a vogulok és osztjákok régi hitéletével állnak kapcsolatban s hozzájárulnak ennek bővebb megvilágításához. Részben már fentebb ismertettük ezeket az oroszok szibériai térfoglalásának leírásában, szólván a Demjanszk (osztjákúl: *Nimńan)* nevű erődben őrzött, vizes tálban ülő, állítólag *Krisztus* nevű aranybálványról — melynek ezen nevéhez, valamint ama hozzá fűzött orosz eredetű hagyományhoz, hogy az oroszok keresztségre való térésének idején került volna az osztjákokhoz, Müller szerint is nagy kétség fér (III: 370. l.) —; továbbá a *Rača* nevű s a *fehérhegyi asszonybálvány*ról. Ez utóbbinak Müller hatáskörét is vázolja (III: 380.), közölvén a Remezov-féle krónika nyomán, hogy főkép a *vadászat és halászat szerencséjének adománya* állott a néphit szerint hatalmában, minélfogva gyakran fordúltak hozzá az osztjákok áldozatokkal és ajándékokkal. Ha valaki áldozati fogadalmát nem teljesítette, addig nyomorgatta, míg elvállalt kötelességének meg nem felelt s ha ekkor nem jó szívből adta áldozatát, vagy legkevésbé is sajnálta, az istennő hirtelen halállal szerzett magának elégtételt. Müller az utóbbi felfogást nem találta a saját korabeli osztjákok

*) Első kiadása Szt-Pétervárott 1732—64. közt jelent meg, a második (melyből az itteni idézetek valók) a majnai Offenbachban 1777—79-ben. Ide vonatkozó külön műve, melyet nem volt módomban fölhasználni: Описаніе Сибирскаго царства и всѣхъ происшедшихъ въ немъ дѣлъ, отъ начала и особливо отъ покоренія его Россійской Державѣ по сіи времена (A szibériai birodalomnak s a benne történt eseményeknek leírása kezdettől, különösen pedig az orosz hatalomnak való meghódolása idejétől napjainkig), St. Petersburg, 1750.

nézeteivel egyezőnek s a bálvány alakjára nézve is másképp értesült, mint Noviczkij és Bern. Müller. Erről a következő, egyébként is tanulságos jegyzetében ad számot (III : 381—84. ll.):

«Der Ort, wo der Götze gestanden, hiess ehemals auf Ostiackisch: *Lonkpugl*, auf Russisch: *Schaitanskie jurti.* Jetzo heisset er: *Troizkoi Belogorskoi Pogost*, weil man daselbst zur Zeit der Bekehrung der Ostiacken zum Christenthum eine Kirche gebauet hat. Eben so sind auch im Gebiete der Stadt Surgut zween Oerter, unter dem Nahmen *Lumpukolskoi Pogost*, *Werchnei* und *Nischnei*, bekannt, wo der Untergang des Götzendienstes durch neuerbauete Kirchen bestätiget worden. Denn *Lunk*, oder *Lonk*, bedeutet in der Ostiackischen Sprache einen Götzen, und *Lunkpugl*, oder *Lonkpugl*, ein Dorf, worin ein öffentlicher Götze verehret wird. Eben dieses ist auch die Bedeutung des Nahmens *Schaitanskie jurti*, welcher aus der Tatarischen in die Russischsibirische Sprache aufgenommen ist. Der Götze, welchen die Belogorskischen Ostiacken damahls verehret, ist einige Jahre hernach vernichtet worden» (t. i. Manszurov kozákjaitól; l. fentebb). «Sie haben aber nachmahls einen andern an dessen Stelle gesetzet. Joh. Bern. Müller in der Nachricht von dem Leben und der Gewohnheit der Ostiacken beschreibt denjenigen, der zu seiner Zeit gewesen. Er hat aber nur eine unvollkommene Nachricht davon geben können, weil er sich im Gefolge des Erzbischofs Philotheus, des Apostels der Ostiacken befunden, bey dessen Herannäherung das Volk am ersten auf die Erhaltung des Gegenstandes ihrer Verehrung, den sie an einen abgelegenen Ort gebracht, bedacht gewesen. Ich will deswegen sagen, was mir aus Erzählung der dortigen Ostiacken bekannt worden. *Der letzte Götze ist in der Gestalt eines Mannes von kleiner Statur*, so grob, als möglich, aus Holze gehauen gewesen. Man hat aber von dem Holtze nichts sehen können, weil *ein weisses Eisenblech mit eingeritzten Augen, Nase und Mund, das Gesicht, eine grosse Pelzmütze, den Kopf*, und häufige Kleider und Pelzwerk den übrigen Klotz bedecket haben. *Neben ihm haben zu beyden Seiten zwo weibliche Figuren von zusammen gebundenen Birkenreisern, über welche die weibliche Kleidung angethan gewesen, gleichsam wie Bediente zur Anwartung, gestanden. Eine besondere kleine Hütte, worin dieser Götze verwahret worden, ist mit rothem Tuche austapezieret, und der Boden mit einem Persianischen Teppiche bedeckt gewesen.* Die Verehrung hat darin bestanden, dass *die Ostiacken vor dem Götzen gepfiffen, wie man einen Hund zu locken pflegt, als welches die einzige Art ihres Gebets im Heydenthume gewesen*, hiernächst dass sie ihn mit guten Kleidern und Pelzen beschenket, und endlich, dass die zuweilen *ein Rind, oder Pferd,*

wenn sie dergleichen von den Tataren sich angeschaffet, für ihn zum Opfer geschlachtet haben, davon sie jedoch selbst durch Verzehrung des Fleisches von dem Opferthiere, den besten Genuss gehabt. *Ueber dieses Heiligthum hat ein Götzenpriester die Aufsicht gehabt, und die Orakulsprüche gegeben, der in den letzten Jahren des Heydethums Masterko geheissen.* Deswegen haben die Russen den Götzen *Masterkow Schaitan* genannt. Die Ostiacken aber haben ihm, seiner vermeynten Vorzüge wegen, den Titul *Ortlonk,* welches soviel als den *Fürsten der Götzen,* bedeutet, beygeleget. Mann will, die Ostiacken hätten ihn, bey der Veränderung ihrer Wohnsitze, *aus Permien mit sich nach Sibirien gebracht,* und von derselben Zeit an sey er allezeit in gleichem Ansehen gewesen, bis er endlich in neuern Zeiten, da das Volk schon das Christenthum angenommen gehabt, von den Russen entdecket, und gleich den übrigen Ostiakischen Götzen verbrannt worden.»

Érdekes tudósítása a fent említett orosz kútfőnek, hogy JERMÁK TIMOFEJEV, Szibéria meghódítója egy ízben valami v o g u l s a m á n h o z fordult volna oly czélból, hogy ez jövendő sorsát megjósolja. A dolog állítólag akkor történt, midőn JERMÁK a KARACSA vezérlete alatt összesereglett tobolvidéki tatároktól visszavonulásra kényszerítve a Tavda folyón fölfelé vette útját, hogy ez irányban jusson el Oroszországba. A kérdés, melyre a vakbuzgó keresztény hős a pogány varázslótól feleletet várt, az volt, hogy czélszerű-e tovább haladnia a megkezdett úton s eljut-e így hazája földére. A vogul samán, mint a krónika előadja, erre azt a választ adta, hogy nem fog ily módon Oroszországba jutni, hanem vissza kell térnie az Irtis vidékére, a hol még szerencsés ütközetei lesznek a tatárokkal szemben (III : 326. l.). Egy másik forrás szerint, midőn JERMÁK a tavdamelléki Csandiry vogul faluban a samán jóslatait tudakolta, emez megköttette magát s meghagyta, hogy kést szúrjanak a hasába, melyet addig ki nem húztak, míg a föltett kérdésekre válaszait meg nem adta. Miután ez megtörtént, a kötelékeiből kiszabadult samán fölugrott s néhány marékkal hörpintve a sebéből folyó vérből, végül megdörzsölte vérével a sebet, mire ez oly tökéletesen meggyógyult, hogy nyoma sem látszott a szúrásnak (III : 394. l.). Látnivaló ezekből, hogy tökéletesen igaza volt ERMANnak, midőn azt állította, hogy a samánok titkos erejében való hit egyképpen hatja át az orthodox egyháznak s a pogányságnak legbuzgóbb híveit.

JOHANN GEORG GMELIN dr., tübingai tanár, az 1740—43. években természetrajzi kutatások czéljából bejárván Szibériát, visszatérő útjában a déli vogulok területét is érintette, az Ural hegységben fekvő Kušva gyárhelység táján. Itt néhány vogul eredetű s a bálványtisztelettel összefüggő érdekes öntvény-lelettel volt alkalma megismerkedni, melyeknek egyikéről a következőket irja.*)

«Auf dem Gipfel des Berges *Blagodat* fand man im Maymonat (1742) einen *woguliscken eisernen Götzen*, der dreyzehn Werschok lang, und ein nebst zween Dritteln eines Werschoks breit war. An dem oberen Ende läuft er plötzlich in eine Spitze aus; an dem unteren aber hat er wie eine schmale Handhabe, die ganz an dem Ende auch etwas spitzig ist. Auf der rechten Seite ist ausser den Strichen, welche ein Bildniss eines etwas über einen Werschok langen Götzens vorstellen sollen, eine ganz platte Fläche. Die verkehrte Seite ist wie bey einem Wurfspiesse von dem Rande gegen die Mitte zu nach und nach erhaben, und in der Mitte der ganzen Länge nach mit einer Schärfe versehen ... *Von weitem stellet ein solcher Götze einen grossen Jagdspiess vor, den die Wogulen vor diesem an einer hohen fichtenen Stange auf den Gipfel eines Berges zur Verrichtung ihres Götzendienstes aufgesteckt haben sollen. Vor demselben verrichteten sie jährlich im Monat September, ehe sie auf den Wildfang ausgiengen*, unter *Anführung eines ihrer Götzenpriester ihr Gebet*, wobey sie sich vor demselben neigeten, und die Gebetsformel: *Torom Schottware*, d. i. Gott gebe Glück zum Wildfange!» (tehát helyesen: *Tōrėm šōt voḁrä!)*, «oft wiederholeten. Während diesem Götzendienste soll sich öfters *eine Weibsperson in reichen Wogulischen Kleidern auf dem Berge bey dem Spiesse haben sehen lassen.* Es hätte aber niemand nahe hinzutreten dürfen, wofern er nicht gewärtig seyn wollen, dass eine unsichtbare Gewalt (vielleicht ein versteckter Götzendiener, der gute Kräfte hatte), ihn alsobald zu Boden schlüge.»

Becses ez a tudósítás azért is, mivel oly tájról közöl vogul hitéleti adatot, melyről a vogulság már rég óta nyomtalanúl eltünt. Ma Kušva jelentékeny vasuti állomás s virágzó városka, honnan nekem majdnem 400 versztet kellett még utaznom, míg az első vogul telepre akadhattam. Ugyanily még a múlt században vogul, ma már azonban teljesen eloroszosodott területek a *Lobva*, *Jajva*

*) Dr. JOHANN GEORG GMELIN's, der Chemie und Kräuterwissenschaft auf der hohen Schule zu Tübingen öffentlichen Lehrers, *Reise durch Sibirien*, von dem Jahr 1740 bis 1743. Göttingen, 1752. (IV. köt. 432—4. ll.).

s részben a *Tavda* vidékei, melyekről tárgyunkra vonatkozólag LEPECHIN *) közöl némely értékes tudnivalót, így:

1. A bálványtartó barlangokról (III: 53—54. l.): «Ob uns gleich die Wogulitschen, welche in der christlichen Religion, nachdem sie sie einmal angenommen haben, standhaft sind, von ihrer ehemaligen abgöttischen Religion keine Nachricht geben konnten, so liessen uns doch die Alterthümer, welche noch in der Natur vorhanden sind, hoffen, in diesem Punkte einige Erläuterung zu bekommen; wir benützten uns also, sie so viel möglich mit zu Hülfe zu nehmen. Am Fluss *Lobwa* war in einem Berge Namens *Bjelajä*, nach dem Bericht der Einwohner *eine grosse Höle, in welcher die Wogulitschen, da sie noch Heiden waren, ihren Götzendienst verrichteten.* Sowohl die Höle, als auch vornehmlich der alte wogulische Götzentempel, aus welchem wir einigen, obgleich dunklen Begriff von ehemaligen gottesdienstlichen Gebräuchen der Wogulitschen machen zu können hoften, bewogen uns den entlegenen Ort zu besuchen.» A fáradságos út leirása után ezzel végződik a közlés (III : 57. l.): «Dieser uns angepriesene *wogulische Tempel* hatte nicht das geringste Merkmahl des alten wogulischen Gottesdienstes in sich; *es sollen aber in alten Zeiten auch Götzenbilder darinne gestanden haben, welchen die Wogulitschen Opfer von solchen Thieren gebracht haben, deren Jagd ihnen vortheilhaft ist.*»

A Kámába ömlő *Jajva* nevű folyó és egyházas falu vidékén LEPECHIN szintén hallott ily vogul szent barlangról, melyről a következőket írja (III: 75. l.): «Dem Bericht der Einwohner zufolge verdiente diese Höle der wogulischen Alterthümer wegen Aufmerksamkeit. *Sie soll der ganzen wogulischen Nation zum allgemeinen Tempel gedienet haben, bey welchem sie sich um die Zeit der Butterwoche* (der achten vor Ostern) *von allen Seiten her sammelten.* Obgleich ich schon bey den Wogulitschen selbst nichts von ihrem alten Gottesdienst erfahren konnte, so meldeten doch die Einwohner, dass man noch heutiges Tages *in dieser Höle einige vor Alter fast faulende von den Wogulitschen ehemals verehrte hölzerne Götzenbilder sehen könnte. Man kann vor der Menge von Hirsch- und Elend-Knochen fast nicht in die Höle kommen,* woraus wahrscheinlich zu schliessen ist, dass die alten wogulischen gottesdienstlichen

*) Herrn IWAN LEPECHIN der Artzneykunst Doktor und der Akademie der Wissenschaften zu Petersburg Adjunktus *Tagebuch der Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reiches* in den Jahren 1768 und 1769. Aus dem Russischen übersetzt von M. Christian Heinrich HASE. I—III. Altenburg 1774—83.

Gebräuche heidnisch und abgöttisch gewesen sind, und dass sie ihren Göttern Hirsche und Elend-thiere als die Hauptquellen ihrer Nahrung geopfert haben.»

2. A süly-betegség eredete (III : 53. l.) : «Die Einwohner erzählen von dieser Seuche (Schaarbock), ihrem alten Aberglauben gemäss, sie sey *aus ihren ehemaligen Götzentempeln zu ihnen gebracht worden, wohin die an ihrer Religion hartnäckig haltenden Wogulitschen, um den Gottesdienst ihrer Voreltern beyzuhalten, heimlich gegangen wären; ihr daselbst dargebrachtes Opfer aber sey stinkend worden, und von diesem Gestank seyn die Christusverleugner angesteckt worden.*»

3. A vörösfenyő tisztelete a tavdai voguloknál (III : 22. l.) : «Von ihrer Religion konnte ich nichts gewisses und eigentliches erfahren; nur soviel erzählten sie mir, dass unter den Dingen, welchen sie eine gottesdienstliche Verehrung erwiesen hätten, der *Lerchenbaum* gewesen wäre; warum aber, wussten sie nicht. Vermuthlich, weil sie sahen, dass ihnen der Lerchenbaum mehr Nutzen schaffte, als irgend ein anderer Baum.»

4. Vadászszerencsét hozó amulett a tavdai voguloknál (III. : 22. l.) : «Einige Gewohnheiten, die sie bey ihrer Jagd beobachten, rühren vielleicht von ihrem alten Aberglauben her. *Jeder Jäger, der sich zu einer Bande gesellt, nimmt etwas mit, das ihm Glück bringen soll; zum Exempel, eine aus einem kleinen länglichten Stücke Holz gemachte Falle mit einem eingeklemmten Zobel, oder ein in einem Fangeisen gefangenes Wild* und dergleichen. Darauf halten sie und führen es so lange mit sich, als sie auf der Jagd glücklich sind; *haben sie kein Glück mehr, so werfen sie es mit Verachtung weg, zerbrechen, schimpfen und verhönen es als etwas schädliches, und nennen es einen Schaitan*, das ist, ein vom Teufel besessenes Ding. Hieraus lässt sich schliessen, dass ihre Voreltern ähnliche Religionsbegriffe mit so vielen andern wilden Völkern gehabt haben, welche das, wovon sie sich Vortheile versprechen, für heilig halten.»

Ugyancsak a nemzetiségéből ma már teljesen kivetkőzött felső-turai vogulság egykori hitéletéről találunk becses értesítéseket az e tájon 1770-ben járt P. S. Pallas orosz akadémikusnak «*Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reiches*» (St. Petersburg, 1773—76.) czímű nagybecsü művében, melynek idevonatkozó helye a következő (I. könyv. II. köt., 261. l.):

«Von ihren alten Religions-Meynungen habe ich nichts genaues und zuverlässiges ausforschen können, weil sie den ihnen noch ankle-

benden Aberglauben hartnäckig leugnen und sich Christen nennen. Es ist aber gewiss, dass sie noch itzt mit allerley eingebildeten Götzen, die sie besonders der Jagd wegen verehren, noch immer die alte Abgötterey treiben. *Sie sollen zur Elensjagd, zur Zobeljagd u. s. w. besondere Götzen anrufen und den Bildern dieser Thiere sogar opfern.* So soll an der Soswa, bey den Jurten eines reichen Wogulen *Denischkin* *) ein *von Stein grob ausgehauenes Bild eines Elennkalbes* (Wolenn), *von dessen wunderbahrer Versteinerung unter ihnen fabelhafte Erzählungen herumgehen, vorhanden seyn, über welches eine besondere Jurte aufgezimmert ist, und zu welchem die Wogulen aus sehr entfernten Orten sich einfinden sollen, um glückliche Jagd mit Gebeten, Opfern und kleinen Geschenken zu erbitten. Sie haben aber auch Götzen in menschlicher Gestalt.* Man soll dergleichen aus Holz geschnitzte, denen Schrot- oder Korallenkörner statt der Augen eingesetzt sind, bey ihnen finden. Vor einem Jahre haben auch gewisse Erzsucher in einer ausgebrannten Waldstrecke zwischen der Soswa und Loswa *an einer hohen Fichte ein aus Kupfer gegossenes Bild in menschlicher Gestalt, mit einem Jagdspiess gefunden*, welches ohnzweifel ein wogulischer Götze gewesen» (v. ö. erre nézve GMELIN föntebbi tudósítását). — «Vor ihrer Bekehrung haben die Wogulen ihre Götzen gemeiniglich *in Felsenhölen*, oder *über hohen und jähen Felsenwänden*, und noch wohl dazu *an hohen Fichten* aufgestellt, um sich bey deren Verehrung gleichsam eine heilige Furcht zu erwecken. An der Lobwa befindet sich gleich oberhalb einem Bache *Schaitanka* in einem Kalkberge *eine Höle, welche noch itzt als ein heiliger Tempel der Wogulen bekannt ist.* Es sollen in derselben viele *Opferknochen* liegen und man findet auch itzt zuweilen darinn *kleine Bilder, kupferne Ringe* mit eingeschnitteten Figuren, und dergleichen, welches die Wogulen von den Russen kaufen und in der Stille als Götzen verehren. Unzählige Bäche, Berge und Plätze werden noch itzt in diesem Theil von Sibirien *Schaitanka* oder *Schaitanskaja* zugenahmt, weil die Wogulen daselbst ihre Abgötterey getrieben, und ihre Götzen von den Russischen Einwohnern mit dem allgemeinen Nahmen *Schaitan* belegt werden.»

Igen becses közlései vannak PALLAS müvének az obvidéki o s z t j á k o k r ó l is, melyeknek alapját — minthogy maga a szerző nem járt e tájakon — tetemes részben bizonyára ama ZUJEV nevű diáknak följegyzései alkothatták, ki PALLAS megbizásából 1771-ben az Ob mellékét egész a jeges-tengerig beutazta s több irányban

*) *Djenježkin* teljesen eloroszosodott vogul család ma Persina vogul faluban él, hova a déli Szoszva vidékéről került.

alaposan tanulmányozta. A hitéletre vonatkozó megfigyelések a következők:

1. Az osztják bálványok (III : 59. l.): «Der blindeste und gröbste Götzendienst ist unter den Ostjaken noch immer die herrschende Religion, welcher auch viele von den Getauften insgeheim anhangen. Diejenigen, welche unter ihren Zauberern noch ungestörte Heyden sind, *halten in ihrer Wohnung ein jeder, auch die Weiber nicht ausgenommen, seinen Götzen.* Das sind nun gemeiniglich aus Holz, *mit einem Menschengesicht grob geschnitzte Puppen, die auch wohl mit Lappen bekleidet sind,* und in dem vornehmsten Winkel der Wohnung aufgestellt werden. *Vor ihnen wird irgend ein Kistchen hingestellt, auf welchen der Client seinem hölzernen Gönner allerley kleine Geschenke bringt, auch beständig ein Horn voll Schnupftobak unterhält* und geschabtes Weidenbast dabey legt, in der Meynung dass der Götze wenn er geschnupft hat, zu mehrerer Begeisterung die Nase damit auf Ostjakisch verstopfen soll. Diesen Götzen wird auch fleissig *das Maul mit Fischfett geschmiert,* und sonst alle Ehre erwiesen. — Viele Ostjaken vergöttern auch wohl *kleine unbehauene Baumstücke,* oder *Stöcker,* oder ein *keilförmig zugehauenes Klötzchen,* ja sogar *Kästchens* und andre Sachen, die sie von den Russen erkauft haben. Solche Dinge zieren sie denn mit Ringen und Klapperwerk, mit allerley Bändern und Lappen so gut auf, als sie können, und verehren sie so, wie ein andrer seine Holzpuppe. — Nichts ist lächerlicher, als wenn durchreisende Russen in der Nacht, wenn alles schläft, dem Götzen heimlich das Schnupftabakshorn ausleeren und wieder hinlegen. Da wundert sich der einfältige Ostjak am Morgen, wie der Götze so viel hat schnupfen können, und *glaubt derselbe sey auf der Jagd gewesen.* Kaum aber sollte man sich es vorstellen, dass ein Volk die Blindheit so weit treiben könne, die Hausgötzen, welche es sonst über alles verehrt, alsdenn, wenn es ihm unglücklich geht, und die Götzen nicht helfen wollen, *von ihrer Stelle herunter zu werfen, zu zerhacken, und mit Schlaegen oder sonst auf alle Art zu misshandeln.* Und doch ist dieses bey den Ostjaken nichts seltnes; aber auch sonst wohl kaum bei einer heydnischen Nation in Sibirien gebräuchlich.»

2. Az elhalt előkelő, vagy férj bálványa (u. o.): «Eine art von Vergötterung wiederfährt auch *Verstorbenen in der Verwandschaft.* Denn man macht *hölzerne Bilder, die verstorbene angesehene Männer bedeuten sollen,* und setzt ihnen bey den *Gedächtnissmahlen,* welche ihnen gehalten werden, ihren Antheil vor. Ja *Weiber, welche ihre verstorbene Männer geliebt haben, legen diese Puppen bey sich zu Bett, putzen sie auf, und vergessen sie bey der Mahlzeit nie zu speisen.*»

3. Szent hegyek és fák (III : 60. l.): «Sonst erzeigen die Ostjaken auch besondern *Bergen* oder ausserordentlichen *Bäumen*, welche ihre Andacht gerührt haben oder von den Zauberern vor heilig ausgegeben werden, eine Art von Verehrung, und *gehen niemals vorbey ohne ein Pfeil auf selbige zu schiessen, welches eine Art der Verehrung ist*, die man solchen Gegenständen erweist.» (L. még alább 4. pont).

4. Az obdorszki osztjákok és szamojédek főbálványai (u. o.): «Aber die wichtigste Anbetung und grosse gemeinschaftliche Opfer gehn nur gewisse vornehme, von den Zauberern geweyhte Götzen an, welche die Ostjaken vormals an vielen Orten verehrt haben sollen. Zu diesen nimmt man in ausserordentlichen Unglücksfällen oder Gefahren seine Zuflucht mit Opfern, wobey die Zauberer ihre Hauptrolle spielen, und das arme Volk alsdenn durch ihre Betrügereyen am meisten in seinem blinden Gehorsam fesseln.»

«*Gegenwärtig ist der von allen Obischen Ostjaken und auch von benachbarten Samojeden vorzüglich verehrte Götze in der Gegend der Woksarskischen Jurten, siebenzig Werste unterhalb Obdorsk befindlich.* Er steht in einem waldigten Thal, wo ihn die Ostjaken sorgfältig bewachen und alle Zugänge dahin vor den Russen zu verbergen suchen. Sie versammeln sich zu demselben oft in grossen Gemeinden um ihre Opfer darzubringen. *Es sollen zwey Götzenfiguren vorhanden seyn, deren eine männlich, die andre weiblich gekleidet ist.* Beyde sind nach Ostjakischer Weise so prächtig als möglich geziert, und weder Tuch noch gutes Pelzwerk daran gespart.*Die Kleider sind mit Messing und Eisenblechen in der Gestalt allerley Thiere reichlich besetzt und auf dem Kopf haben sie silberne Kränze. Jeder steht an einem ausgesuchten Baum, unter einer besondern Hütte. Die Bäume aber sind am Stamm mit Tuch und andern Zeugern überzogen, oben mit weissem Blech beschlagen und ein Glöckchen daran gehängt, welches der Wind bewegt.* Auch sind *Köcher* und *Bogen* an dem Baum des männlichen Götzen, und an allen umstehenden Bäumen *unzählliche Rennthierhäute* von den geschlachteten Opfern, ingleichen allerley *Peltereyen* aufgehängt. Rund um die Götzen liegt eine Menge von allerley ostjakischem Hausgeräth, *Kessel*, *Löffel*, *Schaalen*, geopferte *Tabakshörner* u. dergl. *Die Männer bringen allein dem männlichen Götzen ihre Opfer und Andacht; die Weiber aber versammeln sich unterweilen, unter Anführung einer Zauberin, bey dem weiblichen Götzen, und bringen diesem Opfer und Geschenke.*»

(III : 61. l.) «Sonst hatten die Ostjaken an vielen Orten *Bäume* im Walde, welche sie verehrten und mit Pelzwerk und Opferfellen reichlich beschenkten. Weil sie aber erfahren mussten, dass die vorbeyreisenden Kasaken das in den Wind aufgehängte gute Pelzwerk von der Ver-

wesung zu retten und zu besserm Gebrauch anzuwenden sich kein Gewissen machten: so haben sie angefangen *aus solchen Bäumen grosse Klötze oder Stammstücke zu hauen, selbige aufzuzieren, zu beschenken, und an sichern Orten zu verwahren.*»

5. A szent helyek tiszteletének módja (III: 61. l.): «Alle Gegenden deren Umfang einem Götzen geweyht ist, und wovon die Ostjaken die Gränze genau nach Flüssen, Bächen und andern Wahrzeichen zu bestimmen wissen, werden von ihnen geschont, dass sie *weder Grass noch Holz darinnen abzuhauen, noch zu jagen, oder zu fischen, ja nicht einmal einen Trunk Wasser innerhalb derselben zu nehmen sich unterstehen, um nicht die Götzen zu erzürnen.* Sie hüten sich, wenn sie durch solche Gegenden reisen müssen, *mit dem Kahn nicht zu nahe am Ufer hin zu fahren, noch das Land mit dem Ruder zu berühren* und wenn der Weg dadurch weit ist, so versehen sie sich, ehe sie das Gebiet des Götzen erreichen, mit Wasser; denn sonst würden sie lieber den äussersten Durst leiden, als aus dem Wasser, auf welchem sie fahren, einen Trunk zu wagen.»

«Alle Gegenden, wo auch sonst Götzendienst gehalten wurde, sind noch itzt der Nachkommenschaft ziemlich genau bekannt, und die Wahl neuer Oerter kömmt auf die Grille ihrer angesehenen Zauberer an. *Eine Gegend, wo einmal ausserordentlich gute Jagd ist, kann zu der Ehre kommen einem Götzen geweyht zu werden, und der Baum, wo ein Adler einige Jahre nach einander nistet, wird sogleich vor heilig gehalten, auch der Adler sorgfältig geschont.* Keine grössere Beleidigung, als wenn Vorbeyreisende einen solchen Adler tödten, oder dessen Nest zerstören.»

6. Az osztják samánról (III: 62. l.): «Die Lehrer und Beschützer dieses rohen Aberglaubens sind die betrügerischen Zauberer oder *Schamanen.* Es darf nur jemand von der Obrigkeit in ungewöhnlichen Geschäften geschickt seyn oder irgend eine Neuerung eingeführt werden, die den Ostjaken nicht angenehm ist, so geräth die ganze Gegend in Furcht und Schrecken und die Zauberer machen sich diese und andre Gelegenheiten zu nutze um dem Volk ihre oft erdichteten Träume zu erzählen, sie mit dem Zorn und noch grössern Strafen der Götter zu bedrohen und sich durch die alsdenn von dem fast sinnlos gemachten Volk und sonderlich von den Reichen veranstaltete Zaubereyen und Opfer zu mästen. — Gemeiniglich sind diese Schamanen die klügsten Grillenfänger, die sich bey den Ostjaken anfangs durch häufige Erzählung und Deutung eigner Träume den Weg zu dieser Ehrenstelle bahnen und nachmals von alten Zauberern in den Betrügerkünsten unterrichtet werden. Bey einigen dieser Leute würkt der Aberglaube auf ihre eigne Einbil-

dungskraft so stark, dass sie selbst überaus schreckhaft und vor Kleinigkeiten furchtsam sind.»

7. A varázslás eszközei (u. o.): «Die Gelegenheit zu Ausübung der Zaubereyen geben Unglücksfälle, schreckliche Träume, schlechte Jagd oder Fischerey und andre Wiederwärtigkeiten. Die Ostjakischen Zauberer bedienen sich einer *Handtrommel*, wie die meisten sibirischen Schamanen und *sollen im Zaubern vor einem grossen Hüttenfeuer grässliche Verzuckungen machen, bis sie von den nach ihrem Vorgeben herbey gelockten Teufeln verlassen werden* und die verlangte Antwort ertheilen können. *Alle Anwesende machen während der Verzuckungen mit Kesseln, Schaalen und wie sie sonst können ein unaufhörliches Lärmen und Geschrey, bis ihrer Einbildung nach ein blauer Rauch über dem Zauberer entsteht, welcher sich nach dem gehabten Paroxysmus lange wie sinnloss und entkräftet stellt.*»

8. Az áldozás és szertartásai (III: 62—64. ll.): «Das andre Hauptgeschäft der Zauberei ist die *Anordnung der gemeinen Opfer*, welche sie selbst dem furchtsamen Volk bey ausserordentlichen Fällen auferlegen. Ich rede nicht von kleinen Opfern, da oft ein Ostjak zu einem Götzen kommt, *ihm kleine Geschenke und Zieraten, oder Wild und frische Fische zu bringen, sich damit vor ihm nieder wirft und nach Verrichtung seiner Bitte das Opfer kocht und mit dem Fett oder der Brühe dem Götzen das Maul schmiert.* Nur bey grössern Opfern, wenn dem Götzen einzelne Rennthiere geschlachtet werden, ist ein Schaman gegenwärtig. Es soll dabey also zugehn. Man bindet dem stehenden Rennthier die Füsse zusammen und *der Schaman stellt sich vor den Götzen und schreit das Ansuchen des Opfernden dem Götzen aus vollem Halse vor, wozu die Begleiter mit einstimmen. Indessen stellt sich einer mit gespanntem Bogen neben das Rennthier und wenn der Zauberer mit einem Stab auf den Kopf des Opferthiers das Zeichen giebt, so durchschiesst jener es mit dem Pfeil und ein anderer giebt mit einem zugespitzten Pfahl dem Thier den Rest. Darauf wird das Thier beym Schwanze dreymal um den Götzen herumgeschleift, aufgehauen, und mit dem Blut, welches man aus dem Herzen drückt, dem Götzen das Maul gesalbt. Der Kopf mit der Haut wird an einen nahen Baum aufgehängt,* das Fleisch aber gekocht und grösstentheils unter grossem Jauchzen verzehrt. *Alles was den Ostjaken einfällt, muss statt eines Gesangs dienen, wenn es nur in einem singenden Ton hergeschrien wird; und solche Gesänge werden auch beym Opfermahl angestimmt. Beim Abschiede schreyt ein jeder aus besten Kräften, schwingt die Arme in der Luft, und meynt so seinen Dank und Abschiedsgruss dem Götzen, der bey ihm zu Gast gewesen, abzustatten.* Den Rest des Fleisches nimmt man mit nach Hause, damit die Weiber,

Kinder und Nachbarn Antheil daran nehmen können. *Und so wird denn auch noch wohl den Hausgötzen etwas von dem Fette zu Theil.*»

«Wenn grosse allgemeine Opfer verrichtet werden sollen, so treiben die reichen Ostjaken ihre besten Rennthiere Heerdenweise zur Schlachtbank, und lassen im heiligen Eifer kaum zur Rückreise die nöthigsten vor ihre Schlitten am Leben. Alsdenn wissen sie nicht wie sie die armen Opferthiere grausam und schnelle genug niedermachen sollen. Denn je geschwinder das Rennthier fällt, desto angenehmer, meinen sie, werde das Opfer ihrem Götzen seyn. Ein Reicher schämt sich, bey solchen Gelegenheiten *weniger als acht oder zehn Rennthiere* zu opfern. Ueberdies werden noch die besten Peltereyen, die ein Ostjak in die Casse (t. i. az államkincstárba.) nicht gern so gut liefert, *den Götzen zum Geschenk aufgehängt und Wind und Wetter Preiss gegeben.*»

9. A betegért való áldozat (III. 64. l.): «Es geschehn auch Opfer bey schweren Krankheiten, in der Zahl, wie es der Zauberer nach der Dauer und Gefährlichkeit der Krankheit verordnet. *Die Opferthiere werden vor die Thür der Wohnung des Kranken gestellt, und dem Kranken ein Strick in die Hand gegeben, welcher an den Fuss des Rennthiers gebunden ist.* Die Freunde und Verwandte stellen sich mit dem Zauberer aussen hin, und *rufen die Götzen, bis der Kranke von ohngefähr oder mit Willen am Strick zieht. Das wird als das Zeichen angesehn das Opfer zu schlachten. Von solchen Opfern nimmt man das Fell zum gemeinen Gebrauch und steckt nur den Kopf mit den Hörnern auf einen Pfahl.* Das Fleisch wird verzehrt und *mit dem Fett die Stirn und leidenden Theile des Kranken geschmiert.*»

10. A medvetisztelet (III : 64. l.): «Wenn Ostjaken ihren Heldenmuth mit Erlegung eines Bären bewiesen haben, so pflegt auch eine Ceremonie vorzugehn. *Die abgezogene Haut wird hoch an einen Baum aufgehängt, derselben allerley Ehrenbezeigungen erwiesen, und dem Thier die besten Entschuldigungen wegen dessen Erlegung gemacht.* Sie meynen dadurch den Schaden, den ihnen der Geist dieses Thiers zufügen könnte, auf eine höfliche Art abzuwenden.»

11. A medveeskü (III : 56. l.): «Wenn sie einem neuen Landesregenten huldigen sollen, so versammelt man sie in kleine Kreyse, legt in die Mitte *ein Beil, womit ein Bär ist zerhauen worden, oder auch eine Bärenhaut,* und reicht einem jeden *auf der Messerspitze einen Bissen Brod,* wobey er ohngefähr also den Huldigungs-Eyd leistet: ‚Wenn ich meiner Kayserin bis an mein Lebensende nicht getreu verbleibe, freywillig abfalle, meinen Tribut nicht bezahle, selbst aus meiner Gegend entweiche, oder andre Untreue begehe, *so zerreisse mich der Bär, so mag ich an diesem Brod, das ich geniesse ersticken, so haue mir das Beil den*

Kopf ab und tödte mich dieses Messer.' Wenn man sie um eine Bärenhaut *niederknien* lässt, so müssen sie nach gethanem Eyde ein jeder vor sich *in die Bärenhaut beissen*, wobey viele, zu Bezeugung ihres Eifers, *mit den Zähnen Haare ausraufen.* — Aehnliche Eydesverpflichtungen, bey welchen das Bärenfell die Hauptrolle spielt, sind bey den meisten heydnischen Völkern in Sibirien üblich.»

12. A pörös eseteknél szokásos eskü (III : 55. l.): «Vorfallende Händel zu schlichten pflegen die Ostjaken unter sich Schiedsrichter zu nehmen, oder sich an ihre Fürsten zu wenden : Kommt aber eine Sache vor das *Russische* Gericht und kann nach beyder Parteien Aussage nicht geschlichtet werden, so ist folgender Eyd gewöhnlich. *Man lässt ein hölzernes Götzenbild bringen*, erinnert den Beschuldigten an die Gefahr eines falschen Eydes und *nöthigt ihn dem Götzen mit einem Beil oder Messer die Nase abzuhauen, oder denselben sonst zu verletzen*, wobey er die gebräuchliche Eidesformel dem Dollmetscher nachsprechen muss, deren Inhalt ohngefähr dieser ist : ,Wenn ich dieser Streitsache nicht die Wahrheit betheure, *so mag auf eben diese Art meine Nase verlohren gehn, so mag mich das Beil zerstücken, der Bär im Walde zerreissen*, und alles Unglück auf mich kommen'. — Mit einem ähnlichen Eyde pflegt man gerichtlich auch die Zeugen zu verbinden, und der Ostjakische Aberglaube macht, dass dergleichen Eydschwüre sehr zuverlässig sind und ein Ostjak nach einem falschen Schwur, wovon man doch wenige Beyspiele hat, aus Furcht und bösem Gewissen in allerley Unglück verfällt, welches sie denn, wie man leicht denken kann, dem Zorn ihrer Götzen zuschreiben.»

13. Vallási eljárás a szülésnél (III : 53. l.): «*Die Nachgeburt wird mit allem Weidenbast, welches bey der Geburt besudelt worden ist, in ein Kästchen von Birkenrinde gethan, etwas Fisch oder Fleisch dazu gelegt und das Kästchen also aus einem besondern Aberglauben, an einen etwas abgelegnen Baum im Walde aufgehängt.*»

14. Temetkezési szokások (III : 54. l.): «Zu Beerdigung ihrer Todten haben die Ostjaken eigne Begräbnissplätze unter dem Nahmen *Chalas.* Sie lassen die Leichen nicht lange über der Erde. Wer des Morgens stirbt, wird zu Mittag schon bestattet. Man macht zu dem Ende eine Grube höchstens eine Arschin tief, weil an den meisten Orten das gefrorne Erdreich tiefer zu graben schwer macht. *Man zieht dem Verstorbnen seine besten Kleider an, die der Jahrszeit gemäss gewählt werden*, legt ihn auf sein Lager, *und neben ihn alle Geräthschaft, die er zu gebrauchen pflegt, z. B. sein Messer, Beil, gefülltes Schnupftabakshorn u. dergl. bloss den Feuerstein und Stahl ausgenommen, die nur aus Holz geschnitzt dem Todten mitgegeben werden dürfen.* Indessen versammelt

sich die Verwandschaft und alle Nachbarn zu dem noch in seiner Jurte liegenden Todten und beweinen ihn mit grossem Geheul. Die Weiber setzen sich beysammen *mit verhängten Gesichtern* und die Männer stehen klagend um den Todten her. Anstatt des Sargs wird *ein kleiner Kahn* herbey gebracht, an welchem die vordere und hintere Spitze abgehauen werden muss. In selbigen wird der Todte mit seiner ganzen Geräthschaft gelegt und von Anwesenden zu Grabe getragen. *Männliche Leichen werden von lauter Männern und weibliche von Weibern nach dem Begräbnissplatz gebracht, welcher auf Anhöhen ausgesucht zu seyn pflegt.* Im letztern Fall gehen nur einige Männer mit, welche das Grab machen. Und so wird der Verstorbne mit grossem Geheul unter die Erde gebracht, und zwar so, dass *der Kopf gegen Mitternacht zu liegen kommt. Hinter männlichen Leichen führt man die drey besten und liebsten Rennthiere des Verstorbnen, in vollem Geschirr und vor Schlitten gespannt, mit zu Grabe, und sobald die Leiche mit Erde beschüttet wird, bindet man einem Rennthier nach dem andern an jedes Hinterbein einen Riemen, woran zwey Männer ziehn, und vier andere mit spitzgemachten Stangen von allen Seiten das Rennthier durchstossen müssen.* Bey Bestattung reicher Leute werden nachher noch viel mehrere Rennthiere niedergemacht, welchen man Schlingen um den Hals und um die Füsse macht und *so lange mit Stangen der Länge nach über den Rücken schlägt, bis sie todt niederfallen. Das dem Verstorbnen geopferte Vieh bleibt auf der Grabstätte liegen; das Zuggeschirr wird auf kleines, über dem Grabe aus Strauchwerk gemachtes Gerüst gelegt und die umgekehrten Schlitten daran gelehnt.* Indessen wird nahe beym Grabe zu einem *Todtenmahle* gekocht und wenn sich die Anwesenden gesättigt haben, der Rest mit nach Hause genommen und *zum Gedächtniss des Verstorbnen* unter die Nachbarschaft vertheilt. — Nachmals pflegen noch öfters, wenn es denen nächsten Verwandten einfällt, dergleichen Gedächtnissmahle begangen zu werden.»

15. Népies orvosságok (III : 50. l.): «Von Arzneyen wissen sie wenig. Ihre gewöhnlichste und vornehmste Cur bey Gliederschmerzen, Geschwulsten und Entzündungen ist das Schröpfen, oder auf dem leidenden Theil, nach Art der orientalischen Moxa, ein Stück *Birkenschwamm (Jachani) verbrennen zu lassen.* Weil aber dieses nach ihrer Meynung recht auf dem Ort, wo das Uebel verhalten ist, geschehen muss, so nehmen sie zuvor eine *glühende Kohle* und halten sie in der Gegend des Schmerzes so lange auf verschiedene Stellen der Haut, bis sie einen Ort treffen, wo der Kranke den Brand nicht gleich fühlt; und da bringen sie denn das rechte Brandmittel an, welches so lange wirken und von dem Kranken grossmüthig ertragen werden muss, bis die Haut durchgebrannt

ist und aufberstet. — *Verstopfungen genesen sie mit grossen Kellen Fischfett*, oder nehmen in gefährlichen Fällen *Krähenaugen (Tschilibucha)* ein. Beydes pflegt als eine Brech- und Purgierarzney zu würken. — *Bärengalle*, sonderlich von *weissen Seebären*, und *Bärenherz* sind bey ihnen auch als Arzneyen in grossem Ruf. Die *getrocknete Galle* wird sonderlich in *Kinderkrankheiten* und *Bauchbeschwerden*, ja auch in der *geilen Seuche* gebraucht.»

16. Szerencsejelek (III : 50. l.): «Wenn ein Ostjak nach Wild ausgehen will, so wünscht er *den Abend vorher zu niesen*, und hält dies vor eine *glückliche Vorbedeutung*. Kommt ihm aber an demselben *Morgen*, da er sich aufmachen will, das Niesen an, so macht er alle nur mögliche Geberden um sich dessen zu enthalten. Muss er endlich niesen so ist nichts über seinen Verdruss, weil er meynt *durch jedes Niesen entgehe ihm ein gutes Wild das ihm auf selbigen Tag bestimmt war*. Ja viele geben sich in dem Falle nicht einmal die Mühe auszugehn.»

Pallas-szal egyidejüleg, jelesen az 1770—74-es években utazott Oroszország keleti részein és Szibériában mint a szentpétervári akadémiától kiküldött Falk tanár egyik segédje Johann Gottlieb Georgi is, ki két munkában írta meg uti tapasztalatait, melyeknek egyike: «*Bemerkungen einer Reise im Russischen Reich in den Jahren 1773 und 1774.*» (St.-Petersburg, 1775.), másika: «*Russland; Beschreibung aller Nationen des russischen Reiches etc.*» (Leipzig, 1783.) czímet visel. Ezekben becses s részben uj tudósításokat kapunk a vogulok pogányságát illetőleg, még pedig e népnek történeti hitellel kimutatható legdélibb telepéről, a *Csuszovaja* folyó mellékéről, hol szintén csak emléke maradt fenn az ősi lakosságnak napjainkig. E tudósítások, melyek az időközben elhalt Falk jegyzeteit is feldolgozzák, a következőket tartalmazzák:

1. A vallási tisztelet tárgyairól s a samánokról (Russl.: 68—69. ll.): «Viele Wogulen sind bereits zum Christenthum gebracht, *viele aber und noch alle an der obern Wischura und Kolwa* (die auch von den Russen *Mansi* genennet werden) *sind noch Heiden.* [1]) Sie sind, weil sie zerstreuet leben und wenige Priester *(Satkataba)* [2]) haben,

[1]) E folyók mellékén ma már teljesen eloroszosodott, illetőleg kipusztúlt a vogulság.

[2]) Talán annyi mint: ÉV. *sātχatėp* «bűvölő, igéző».

in der heidnischen Religion nachlässiger und in ihren Begriffen noch verworrener, als die übrigen Heiden. *Jeder Dorfältester ist in Ermangelung des Satkataba Opferpriester seines Dorfs oder seiner Familie.* Vor diesen waren den Götzen und deren Dienst gewisse *Höhlen* in Flussufern und auch einige *Hügel* in Wäldern gewidmet und noch wissen und verehren sie diese Oerter, die man an den *Haufen von Knochen* erkennen kann. Die Russen geben solchen Stellen den Namen des Teufels, in Wogulischer Sprache *(Schaitan)*, wovon an der Tschussowaja und anderen Uralflüssen viele Bäche und Uferstellen *Schaitan* und *Schaitanka* heissen. Die Permischen Wogulen opfern jetzo statt der heiligen Höhlen auf *Keremeten*, die sie *Torom Satkadug* *) nennen, in Wäldern, welche den Keremets der Tscheremissen etc. völlig ähnlich, doch bisweilen ohne Bäume sind. *Nahe bey dem Opfertische steht ein aufgerichteter Klotz oder eine Säule im Keremet.*» — A Csuszovaja-melléki Kopsik és Babenka vogul falvak áldozó ligeteit Georgi ekkép írja le (Bemerk. 597. l.): «Jedes dieser Dörfer hatte seinen Opferplatz (*Torom Satkedug*) in der Nähe in dichter ungestöhrter Waldung. Es bestand in einem bis 10 Klaftern weiten Raum, den die Bäume nicht verschliessen. Nach demselben führete ein ausgehauener schmaler Gang so, dass er den Platz an der Nordseite erreicht. Auf dem Platze *in Süden stand eine schlechte Bank oder niedriger Tisch und hinter ihm eine 4 Fuss hohe Säule, die ein eingegrabener Klotz abgab.* Bis auf die *aufgehangenen Schädel* und eine schon zerstöhrte *aufgehangene Pferdehaut* waren die Plätze angenehm.»

(Russl. 69. l.): «Sie haben *Götzen*, die sie verehren; die christlichen und heidnischen, die unter Russen wohnen, verleugnen sie aber. *Es sind seltsam geformte Steine und geschnitzte menschenähnliche oder metallene Puppen.* Am Loswa, einem Tawda- und Irtysch-flusse *wird eine Klippe, die die Gestalt eines Rennthieres haben soll, verehret.* Man hat auch in der Gegend *eine metallene Puppe mit einem Jagdspiess* im Walde gefunden. Bey den gewöhnlichen Keremetopfern stellen sie, wie Augenzeugen versichern, *eine gekleidete Puppe, die sie im Walde verborgen halten, auf den Opfertisch.*»

(Bemerk. 598. l.): «Sie glauben einen *einigen* Gott, den sie *Torom* nennen und von ihm, dass er die Welt und die Schicksale der Menschen regiere, thun könne was er wolle und so wohl das Böse als das Gute verfüge. Dass er an den Menschen Ehrlichkeit liebe, halten sie für ausgemacht, dass er aber durch Sauffen oder andere Ausschweiffungen beleidigt werde, ist ihnen nicht wahrscheinlich. Den Tod halten sie für eine

---

*) Nyilván félreértett kifejezés; *tąrėm sātχatuŋkwė* t. i. éjszaki nyelven ezt teszi: «istent idézgetni, előigézni».

göttliche Strafe, von einem Zustande nach dem Tode aber wussten sie nicht das geringste; frug man viel, antworteten sie was sie von den Russen vernommen haben mussten. Ueberhaupt *mischen sie viel Fremdes in ihre Begriffe.* Ob *Torom* in der *Sonne* wohne, oder die Sonne selbst sey, ist unausgemacht. Sie glauben zwar keine Nebengötter, aber den *Mond* verehren sie doch auch und wissen nicht wofür sie ihn halten sollen. Mit dem Teufel, den sie *Kul* (helyesen: *Kul'*) und immer den Teufel der Russen nennen, haben sie nichts zu thun; sie leugnen ihn den Russen zwar nicht ab, halten ihn aber nur für einen Popanz. Sie sagten einmüthig, dass sie keine Götzen hätten, nachher aber haben mir Bauern versichert, dass sie *einen Götzen, der eine kleine menschliche Figur vorstelle und in rothe Lappen gehüllet sey, im Walde, in der Nähe des Opferplatzes verborgen hielten und bey Opfern aufstellten,* welches sie selbst gesehn.» Ez utóbbi tudósítás szintén különösen a Csuszovaja-melléki már-már oroszosodó vogulokra vonatkozik.

2. Ünnepek és áldozatok (Bemerk. 598—600. ll.): «Um Gott *(Torom)* zu gefallen, feyern sie *jährlich zwey Feste* mit Opfern, Anbeten und Fröhlichkeiten. Ausserdem opfern sie, Gelübde *(Ore Torom)*[1]) zu erfüllen. Das Hauptfest ist gleichsam ihr *Neujahr.* Sie nennen es *Jelbolela*[2]) und begehen es gerade auf den *ersten Ostertag,* sagen auch, dass es *das Fest der Herabkunft Gottes auf die Erde sey,* womit sie den *Frühling* meinen; es scheint der *Sonne* anzugehen, *der sie Verbeugungen machen und gegen dieselbe beten.* — Das zweyte Fest ist am zweyten *Neumonde* nach dem ersten, und wird *Ankolo*[3]) genennet. Es ist alles, wie beim ersten, nur wird weniger geopfert. Die Gebete verrichten sie wiederum gegen *Süden,* oder gegen das in Süden gestellete Opfer. Zum Opfer *(Tain)*[4]) taugt alles *Rothwild, Rindvieh, Pferde, Ziegen, Schaafe,* von Vögeln nur *Schwäne,* auch Branntwein und Bier, aber weder andere Thiere, noch ihre Felle, Fische, Milch, Früchte u. d. gl.»

«Am Feste nimmt das Opfern mit *Sonnenaufgang* den Anfang; *ein Wirth opfert nach dem andern* und weil sie das Opfer ehe ein neues gebracht wird, verzehren und trinken, so vergehen, da gewöhnlich einzelne heidnische Familien aus entfernten Dörfern hieherkommen, darüber *oft 6 und mehr Tage.* Alle Mannspersonen sind auf dem Platz ver-

---

[1]) Talán: *tārėm urä* «isten dolga, ügye», vagy: «őrízze isten!»

[2]) Kétségtelenül: *jelpėl jēl* (v. *ēl)* «ujév».

[3]) Talán a *jānχėp* «hold szó korcs leírása az ujhold kifejezéséből *(jelpel j.)* kiragadva.

[4]) A közlő ezt mondhatta: *tajėn!* «egyél!». Az áldozatok nevei: *jir* és *puri.*

sammlet, Fremde dörffen frey zusehen, *Weiber aber müssen wegbleiben.* Das Opfern selbst geschieht, erzehlten sie, auf folgende Weise: Das Thier wird ausser dem Opferplatze ohne Ceremonien geschlachtet und abgezogen, das Fleisch von den Knochen geschnitten und mit dem Eingeweide gekocht. *Die Knochen werden vergraben* und nachdem der Opferer from ist, die *Haut ebenfalls*, oder sie wird auch in der Haushaltung genutzet, *von einem Pferde aber müssen die Knochen verbrannt und die Haut im Walde aufgehangen werden.* Von allem Verbrennen und Vergraben ist *der Kopf ausgeschlossen*, der, nachdem das Gehirn herausgenommen, gekocht wird.»

«Wenn alles gekocht ist, *stellen sie den gekochten Kopf und das Herz in einer Schüssel*, das Fleisch in einer andern oder einer Molle und so viel Bier oder Brantwein, oder beyde wie der Opfernde hat, auf den Tisch, *das Gehirn aber wird auf einem Brettlein auf die Säule hinter denselben nebst etwas Talg vom Opfer gelegt, denn aber angezündet. So bald es brennet und so lange dieses währet, kehren alle die Gesichter gegen die Opfer und das brennende Gehirn (Tir)*[1] *und tragen in kurzen Stossseufzern den Torom ihr Anliegen und ihre Wünsche, unter vielen Verbeugungen, bey denen die Stirne die Erde berühret, vor.* Wer nichts besonders zu wünschen hat, sagt so oft er kann: *Torom is naer!* (Gott, Erbarmuug!).[2] *Noch ehe das Feuer erlöscht, theilet der Opfernde das Herz und das Fleisch vom Kopfe in so viele Theile, als Anbeter, von denen jeder seinen Theil unter Verbeugung und Beten geniesset. Er reicht ihnen auch einen Schluck von dem Getränck*, das sie eben so nehmen. *Denn wird der Schädel auf den Zweig eines nahen Baumes gehangen, oder auch um ein junges Bäumchen geklemmet*, das Opferfleisch und Getränck aber nach dem Dorf geschickt. Ein anderer Wirth verfähret völlig so und die folgenden *bis Mittage*, da sie sich zurücke begeben. Den Nachmittag verzehren sie mit Weibern und Kindern das Opferfleisch und Getränck unter allen ihnen möglichen Ergötzlichkeiten von *Singen, Tanzen, Spielen.* Dabey besauffen sie sich weidlich, hadern aber nicht. Den folgenden Tag geht es eben so, und so den dritten, bis alle geopfert haben.»

«*Gelübde* thun sie, wenn sie Kranke haben, selbst krank sind, auf grosse Jagden gehen, oder sonst etwas ihnen Grosses unternehmen wol-

---

[1]) A *tir*-t nekem is «*Tǫrėm* gyertyájának» fordították; de a felső-lozvai voguloknál nem gyertya, hanem az áldozattér szent fácskája, melyre az istenkét leszállitják; l. Vog. Népk. Gyüjt. IV: 406. l. és emitt alább.

[2]) *Tǫrėm jis* (v. *is*) *nąjėr!* értelme: *Tǫrėm* «régi király»! vagyis «a mi királykép tisztelt régi istenünk».

len, oder sich auch in Bedrängnissen befinden. *Sie versprechen auf den Fall der Hülfe ein Pferd, Ziege, Schaaf oder ander Opfer* und das bringen sie denn gewiss, unter den erzehlten Umständen. *Wenn sie dem Opferplatz so nahe kommen, dass sie die Knochen sehen können, neigen sie sich mit einem Seufzer gegen dieselben* sie gehen auch wohl des Betens wegen vorsetzlich dahin.» Ugyanezt megírja GEORGI rövidebb tárgyalással másik művében is (Russl. 69—70. ll.).

3. A gyermekágyas tisztátlansága (Russl. 68. l.): «Ein Kindbette verunreinigt eine Frau *auf sechs Wochen, in welcher Zeit sie allein wohnen und essen muss.* Das Kind erhält von einem Fremden ohne Umstände einen Namen.»

4 Temetkezés (u. o.): «Ihre Todtenäcker *(Kalassa)* sind im Walde. Die Leiche wird in ihrer Kleidung zwischen Brettern im Grabe *(Wanka)* *) *mit dem Kopf gegen Norden* gelegt und mit ihr *Pfeil und Bogen nebst einigen Hausrathssachen verscharret.* Sie überlassen sie denn *ohne Schmäuse oder Gedächtnissfeste* der Verwesung.»

A mit GEORGI «Russland» könyvében az osztjákok vallási életéről ír, részben PALLAS közléseinek kivonata, részben — mint a zárójelbe kitett eredeti műnevekből kitetszik — tulajdonkép nem osztjákokra, hanem szamojédokra vonatkozik.

Az időrendben következő munka, melyről kitűzött feladatom szempontjából e helyt módomban van ismertetést nyujtani, FR. BJELJAVSZKIJ «Поѣздка къ Ледовитому Морю» («Utazás a Jegestengerhez») cz. 1833-ban, Moszkvában megjelent könyvecskéje. A szerző, mint előszavában írja, negyedfél évig működött Nyugat-Szibériában orvosi szolgálatban, mely idő alatt a benszülöttek között uralkodó betegségek tanulmánya czéljából, hivatalos megbizással beutazván a Tobolszktól Obdorszkig terjedő vidéket, kutatásainak körét kiterjesztette az osztjákok és szamojédok néprajzi viszonyaira is. Több érdekes megfigyelésre volt e közben alkalma, különösen az osztjákok hitéletére vonatkozólag, melyeknek kivonatos közlese itt következik:

1. Az osztják bálványimádás (89—91. ll.): «Az éjszakon élő osztjákok nagyobb része, bár fölvette a kereszténységet, mindekkoráig megtartotta előbbi bálványimádását s gyakorolja szertartásait a távoli erdők titkos helyein, a melyeket télen, a vadászat és halászat évadá-

*) Helyesen: *vq̄nχä* «gödör».

nak befejeztével szoktak meglátogatni. Ily módon biztosítják isteneik sorsát az oroszok részéről jöhető minden merénylet ellen, kik sem helyét, sem idejét nem tudják bálványtiszteletüknek. — A bálványokat néha ólomból vagy rézből öntik főképpen *farkas, róka, menyét* s különösen *medve* hasonlatosságára.» — (104. l.): «Az 1826. évben Ljebedjev berjozovi iszprávnik Bantiš-Kamenskij kormányzónak egy oroszoktól osztják erdőkben talált bálványalakot küldött, mely egy *hosszú szakálú s föltünő arczvonású öreg embert ábrázolt s hét fontnyi súlyban vörös rézből volt öntve.*»

(107. l.): «Minden pogány osztjáknak, a nőket sem véve ki, fából faragott külön bálványa van, melyre különböző színü rongyokat aggatnak. Vadászatra menvén, vagy onnan visszajövén az osztják e házi bálvány előtt többféle szertartást végez. *Midőn zsákmányával hazajön, kezeit a bálvány előtt magasra emeli s egész erejéből énekelve fejezi ki előtte háláját; ezután térdre borúlva ételáldozattal tiszteli meg a bálványt, hangosan és vígan kiáltozván feléje: ‚egyél, egyél!' Miután a bálványt egészen bemázolta zsírral és ajkait néhányszor megkente, maga eszi meg az ételt* beszédre képtelen istenségének egészségére.»

2. Az áldozatokról (92—99. ll.): «*Az áldozati oltárokra, melyeket három fából alkotott oduban alkotnak, az osztjákok és szamojédek a vadászaton szerzett legbecsesebb bőröket helyezik ajándékúl az isteneknek. Ama nyilakat, melyek vadászat alkalmával részükre a legsikeresebben szolgáltak, az ijjból a fába lövik; bőséges halászati zsákmány után pedig ugyane fákat körülgöngyölgetik a kedvelt gyalommal,* melynek régisége érdemességét tanúsítja.»

«Ezen kívül nem messze Obdorszktól, három dombocska közében, *lehullott rénszarvakból* is rendeznek régtől fogva a bennszülöttek áldozatot, mely rénszarvaknak évről-évre való egybehalmozódása már két jókora magasságú halmot alkot. Az osztjákokkal érintkező obdorszki orosz parasztok állítása szerint a Fehér-Sziget (Бѣлый Островъ) közelében valami homokzátonynál az arra utazó osztjákok és szamojédek meg szoktak állani, *a vizi istenségekkel való közlekedés czéljából megfürödnek, utána pedig kijövén a vízből, ebbe oroszoktól szerzett rézdarabot, vagy rézpénzeket dobnak.* Ugyanitt a gazdagabb osztjákok Neptunjoknak bőséges *rénszarvas-áldozatot* is hoznak, mely állatokat a maguk istentiszteletének módja szerint a *vízbe fojtják.* — Van a vadonban *jurtákhoz hasonló bálványtartójuk is,* melyekben bizonyos időkben a samánok végzik az istentiszteletet. Itt őrizik ólomból és rézből öntött idomtalan bálványaikat, melyek egyébként *fatőkékből vannak többnyire kifaragva.* Szerencsés vadászat után az osztjákok egymással vetekedve egy-egy állatbőrt hoznak ez isteneknek áldozatúl, melyeket *évenként ujakkal cserélnek föl.* Ha

ezen istenek szerencsétlenségére rosszúl ütött volna ki az osztjákok vadászata, ennek megbosszulására *ama bálványtőkéket — kiket a baj igazi okozóinak tartanak — kivonszolják házikóikból s dühükben apró darabokra vagdalván, ezeket a nép elöljáróinak kezeibe szétosztják.* Miután ily rövid fegyelmi eljárással megsemmisítették tiszteletre méltatlan bálványaikat, ezeket ujakkal cserélik föl, együgyüségükben minden reménységüket ezen ujonnan alkotott istenek hatalmas védelmébe helyezve.»

3. Az osztják samánok (111—116. ll.): «Hogy valaki a nagy tiszteletben tartott samáni méltósághoz jusson, ahhoz sokféle szükséges, jelesen a fő tulajdonságok közül: éles ész, szilárd jellem, önbizalommal párosult nagy képzelő tehetség, *szabályos testalkat*, gyors szemek, s a tagok hajlékonysága, mely utóbbinak föltétlenül meg kell lenni ama gyakran az eszeveszettségig s önkivületig fokozódó örjöngő testmozdulatokhoz, melyekben a samánok és samán nők titkos művészete rejlik. A samáni méltóság és tudomány nem erre való kijelöltség útján jön létre. A lélekben és érzelmeikben kiváló egyének nem találván meg szellemüknek elegendő táplálékát a közönséges életmódban, kezdetben csak szemlélve, végül pedig egészen hozzájuk csatlakozva állanak ama mesterekhez, kik a samánságnak nem közönséges hivatását űzik; ezeket aztán folytonosan figyelgetik, s mihelyest a legkisebb tehetséget éreznek magukban utánzásukra, erre testüket és eszüket gyakorolják. *Böjtöléssel kezdik, mi abban áll, hogy emberek előtt mit sem esznek, míg áldozathozatalra nem nyílik alkalom.* Nagy fáradsággal járnak e közben mindenféle samán után s igyekeznek jelen lenni, midőn az áldozatokat rendezik. Ily módon folyton ide-oda vándorolva módja nyílik mindenféle samáni fortélyos elbeszélések s esetlen álom magyarázatok hallgatására, mi kora ifjui éveitől fogva kitünő képességot fejleszt benne a képzelgő látomásokra. Mesterei távollétében az ilyen samánnövendék esetleg maga vállalkozik, hogy a nyilvánosság előtt bemutassa fiatal testének rángatózásait, mit többször ismételvén lassanként megnyeri maga részére szemlélői hajlandóságát, szeretetét és általában a nép bizalmát . . . . . A samánok és samánnők egész ifjuságukat a leírt elme és kedélyizgató gyakorlatokban töltvén el, végre oly érzékenyek lesznek, hogy mihelyest csak samáni mutatványaikat kivánják, rögtön képzelgő örjöngésbe esnek, mi közben *elkezdenek egy lábon forogni, aztán egész kimerülésig mindenféle testmozgásokat végeznek, eszeveszetten ütik a mellüket és fejüket, leesnek a földre, össze-vissza görbedve hengerkőznek s addig vergődnek így, míg minden eszméletüket és erejüket elveszítve az elgyöngüléstől álomba nem esnek, mely néha mintegy két napig is eltart.*»

«A samánok és samánnők előadásaik s áldozataik alkalmával *egyedűl őket illető különös ruházatban jelennek meg kezükben a varázsdobbal,*

melynek verése a samáni tevékenységnek gyakran meg nem felelő lelki erőt éleszti. *A samán ruha rénbőrökből varrott hosszú szabású ujjas felöltő, melyet a rajta nagy mennyiségben alkalmazott ércz-, többnyire vashorgocskák, karikák, lemezkék és csörgők tesznek föltünővé.* Ezen ékességek néha oly sűrün lepik el a samánruhát, hogy alig lehet kivenni a ruhának igazi anyagát. *A samánnők fedetlen fővel és szétbontott hajjal végzik varázslásukat, míg a férfiak ilyenkor néha külömböző színű posztódarabokból összealkotott sapkát tesznek fejükre, esetleg valami vasabroncsot mintegy annak föltüntetésére, hogy ezen abroncs nélkül koponyájuk az erős bűvölettől szétszakadna.* Többen a híresebb samánok és samánnők közül *szemfényvesztő mesterségekhez is értenek, jelesen kést döfnek hasukba ártalom nélkül, kiforgatják alsó és felső szemhéjaikat, rénbélből készült fonalat fűznek az orrukon keresztül a szájüregbe s a fonalvégeket csokorba kötik, mások vagy tíz darab vaskarikát s görbe szeget nyelnek le, négy vagy hat embertől fojtatják magukat* s midőn már holtaknak látszanak, fölugranak s még nagyobb dühvel folytatják mutatványaikat. Ha teljesen kimerültek, meghagyják segédeiknek és a nép előkelőinek, hogy hurczolják őket az áldozat körül. Nagy álmélkodással csodálván az effele műveleteket az együgyű nép, a hivatását elszánt dühöngéssel teljesítő samán, vagy samánnő nagy tekintélyre tesz szert előtte.»

4. Az osztják jurta őrfája (110. l.): «*Minden jurtában az ajtóval szemközt eső oldalon egy magas rúd áll, melynek csúcsa némileg kimagaslik a tetőn felül. Ez a rúd, mely a néphit szerint a jurta gazdáját személyesíti, a ház s egész család részéről állandó gondozás tárgya s oly tiszteletben részesül, hogy nyolczadik évét túlhaladott nőszemély sem éjjel sem nappal nem mer előtte egyenesen végig menni, hanem ha okvetlenül szüksége van rá, a jurta közepén elhelyezett soha ki nem alvó tűz körül oldalt kerüli meg.*»

5. A női hószám szertartásai (u. o.): *A rendes hószám idején a nő nemcsak hogy együtt nem mer aludni férjével, hanem még csak az öltözékét sem érintheti,* noha egyébként mint máskor, végzi a férje részére szükséges házi dolgokat. *Állandóan tilos a nőnek a férj vadászszerszámaihoz nyúlni, vagy akár csak hozzájuk közelíteni; szintígy nem szabad érintenie a szánnak előrészén levő deszkácskát, melyen a gyeplőt áthúzzák. — Befogott rénszarvasok előtt az osztják nő nem mehet keresztül az úton, hanem vagy bevárja, míg a fogat elhaladt, vagy a gyeplő alatt a rénszarvasok s a szán között csúszik át a túlsó oldalra.*»

6. A medvetisztelet (91—92. ll.): «A medve iránt e vad benszülöttek nemcsak különös, hanem igen érdekes jeleit tanusítják a vallásos tiszteletnek. Ha ez a négylábú istenség az osztjákoknak zsákmányul kinálkozik, ügyesen czélzó kezük nem remeg a nyíl kilövésében, de

megölvén a medvét megtört lélekkel közelednek hozzája s *őt fülénél fogván egyik fülébe kegyelmet, a másikba vadászatukhoz szerencsét kérő imádságokat mondanak.* — Ezen állat iránt való tiszteletüket az én *medvebőr-subámon* volt alkalmam tapasztalni. Berjozovtól Obdorszkig *az osztjákok sehol sem engedték meg, hogy valamely helyre letegyem, hanem szétterítve addig tartották kezükben, míg ismét föl nem öltöttem.* Szépen kértem őket, hogy tegyék le legalább kis időre valamely helyre: végűl meggyőződvén többrendű kisérletem után, hogy az én kérésem sérti a naiv lelkű osztjákokat, abban hagytam unszolásomat s nem kis csodálkozással szemléltem, mily ájtatos figyelemmel nézegették istenségük élettelen takaróját s mint járták körül susogással subámat, valószínűleg imádságokat mondogatván.»

A saját tapasztalatain kívül Bjeljavszkij jegyzeteiben G. Savrov volt berjozovi körorvosnak is közli az osztjákok vallási életére vonatkozó, s úgy látszik nyomtatásban külön meg nem jelent észrevételeit. Ezekben először találjuk meg az *éjszaki* osztják mythologia főbb alakjainak *eredeti neveit,* valamint bálványaiknak s a hozzájuk fűzött képzeteknek leirását.*) Ugyanitt történik először említés az éjszaki osztjákok istentiszteleti *fegyvertánczáról,* mely adatok csaknem egynemű szövegezésben Erman, Castrén s Abramov alább idézett munkáiban is előfordúlnak. Az egyes istenségekről Savrov ezeket írja (Bjeljavszkij : 94—100. ll.):

«Az osztjákok felfogása szerint az isteneknek hatalma az emberek fölött korlátolt, vannak áldást és romlást hozó istenek. Jó isten a világ uralkodója, kit *Torim*-nak neveznek. Ezt az osztjákok legfőbb rangú istenként tisztelik, *nem ábrázolják semmiféle alakban s az eget tartják állandó tartózkodása helyének.* Vajjon öröktől fogva létezettnek képzelik-e, avagy hogy van léténak kezdete, nem ismeretes; szintígy az sem, hogy szentelnek-e nevének tiszteletére templomféléket. Mert egyébként a többi istenségek tiszteletére építenek vadon helyeken efféle alkotmányokat, a melyeket a legbecsesebb prémekkel gazdagítanak. Egyéb istenek közűl a kiválóbbak: *Ortik,***) a kit *Torim társa és segédje gyanánt tisztelnek.*

---

*) Noviczkij-nek fentebb tárgyalt ilynemű adatai a középobi és irtisi osztjákokra vonatkoznak.

**) Helyesen: *ort-iki*, vagy *ūrt-iki* = ÉV. *ą̄tėr-ą̄jkä* «a fejedelem-öreg», mi tulajdonkép minden bálványnak czímzése. Közönségesen *ūrt*, vagy vogulúl *ą̄tėr* néven a «Világügyelő férfi»-t értik.

Bálványának alakja a következő: Fejét egy darab fa alkotja, melyen *arcza tiszta ezüstből van kiverve; törzsöke zsákból áll, mely feszesen meg van tömve a neki szentelt becses prémekkel; kezei egymásra öltött posztóujjakból vannak; lába nincs. Az egész furcsa bálvány posztókaftánba van öltöztetve s a bálványtemplom főhelyén, valami asztalfélén van elhelyezve; körülötte kopják és kardok vannak az asztalba beszúrva.* Ezen istenségnek mindenféle áldozatot hoznak a legkülömbözőbb kérelmek kapcsán. Ha a vadászati évad nem jól vált be, az osztjákok *a jaszak (bőradó) fizetésére tőle vesznek kölcsön prémeket.*»

Long,[1]) kit ismeretlen okból *Master-long*-nak is neveznek.[2]) Ezt *Ortik segédjének s a főbb istenek követének tartják; szintígy az egészség istenének.* Hivatásában s a hozzáfűzött képzetekben hasonlít Merkurhoz de a két istenség bálványképe merőben külömböző. A *Long*-nak szentelt bálványsátor főhelyét alkotó zugban *különnemű prémekkel feszesen tömött nagy zsák áll*, mely erősen be van kötözve. Ezen zsák közepe tájához *ezüst tányérka* van kötve fenekével a zsák, mélyedésével kifelé; ez a tányérka jelzi az övet, maga a zsák pedig a Long. *A felgyógyulását tőle váró beteg neki uj vászon-, selyem- vagy posztózsákot tartozik varrni*, bőrből készült zsákot az istenség nem fogad el. A buzgóbbak e mellett ezüstpénzt s egyéb ezüst holmit is ajándékoznak tiszteletére; de állatbőr ajánlása nincs szokásban.

Egy alacsonyabb rendű istenség neve: *Jeljal*.[3]) *Ezt a főbb istenek szolgájának* tekintik s bálványát fatőkékből ábrázolják tetején kifaragott arczczal és csúcsos fejjel. Keze és lába a bálványnak nincs, a fatőke alsó része csak meg van egyszerűen tisztítva, vagy gyalulva. Ezt a bálványt néhol minden takaró nélkül hagyják, másutt azonban posztóba burkolják s *fejére kutyabőrből való sapkát* húznak. Tisztelet jeléül gyürüket, gombokat, érczholmikat s posztót aggatnak rája s rénszarvast ölnek áldozatkép.

A romlást terjesztő istenség neve: *Mejk*.[4]) Bálványa fából készül és *hódköpenybe* van öltöztetve; ezen kívűl másnemű ruha rá nem adható. *Kik az erdőben, vagy a hósivatagon eltévednek, az ő védelmét és pártfogá-*

---

[1]) Helyesen: ÉO. *l̠oñχ* = ÉV. *lḁ̄ñχ* «gö̠tze, götzenbild» (Ahlq.); egyértelmű a vogul *pupi̊'* szóval.

[2]) L. e név okát fent G. Fr. Müller tudósításai közt.

[3]) Erman-nál: *Jelan*, Castrén-nál: *Jiljan*, Abramov-nál: *Jeljan*. V.ö. KV. *jälwėl* «erdei manó».

[4]) Ahlqvist-nál: *meñk*, Pápai Károlynál: *mönk* «waldgeist, teufel» = ÉV. *mēnkw*.

sát kérik mindennemű áldozatot igérve, a minőt csak elfogadni kiván. Ennek az istenségnek is van sok segéde és szolgája.

Ezen közös magasabb s alacsonyabb rendű istenségek bálványain kívül az osztjákok *minden elhúnyt családtag tiszteletére* is faragnak fából bálványokat. Ezeket *nők* készítik, kik az ilyen bálványt *három éven át házi istenségüknek tartják s minden olyan tisztességben részeltetik, a milyen csak bálványt megillet. Minden ebéd és vacsora után eléбe tesznek az elkészített ételekből, s ezek addig maradnak előttük, míg csak az étel élvezhető;* ezután elveszik előlük s vagy maguk eszik meg, vagy szétosztják a szegényeknek. *Három év leteltével az ily bálványt eltemetik.* Hogyha pedig az elhunyt *samán* volt, nemcsak családjának nőtagjai, hanem az ismerős *férfiak* is készítenek emlékezetére bálványt, melyet istenség gyanánt nemzedékről-nemzedékre imádnak.

Az osztjákok istenségnek tekintik a *medvét* és *farkast* is. Azt kell hinnünk, hogy e tiszteletnek egyedüli alapja azon körülmény, hogy ezen állatok a legerősebbek az éjszak vadjai között, melyek egész rénnyájakat képesek elpusztítani s gyakran nem kimélik meg birtokosaikat sem. Az osztjákok szent és félelmetes dolognak tartják *a medve vagy farkas bőrére tett esküt*, melynél semmiképpen sem mernének hazudni, vagy az esküt megszegni. Mindemellett nem tartják bűnnek ez állatokat megölni, csapdába keríteni, s húsukat megenni. Még különösebb és érthetetlenebb az, hogy az osztjákok medvét vagy farkast ölvén, egybegyülnek s előttük tiszteletnyilvánító szertartásokat végeznek. *Lehúzván a bőrt, ezt megtömik szénával; aztán ujjaikkal megcsipdesik, fogaikkal szaggatják, lábaikkal tapodják, reá köpnek* *) s mindenféle nevetséget űznek belőle azt emlegetvén, hogy mikép is engedhette meg egy ily erős állat, hogy a csapdába csalják, mikép nem tudott helyt állani a kilövött nyíl előtt, s hogy ime most az emberben semminemű kárt nem tehet. Erre *tánczhoz fognak s az állatnak kigunyolására előtte különféle énekeket dalolnak; végül az állatnak hátsó lábait a jurta előzugában egy ládára helyezvén,* mintha valami istenség volna, úgy ájtatoskodnak előtte. Az efféle egymásnak ellentmondó szertartások egész hétig s tovább is elhúzódnak a diadalmas gazda vagyoni állapota szerint.»

Az osztjákok istentiszteletéről s a vele kapcsolatos fegyvertánczról Savrov a következő leirást adja (Bjeljavszkij: 89—91. ll.): «Az osztjákok időnként istentisztelet czéljából egybe szoktak gyüle-

---

*) Ezek nem a tisztelet nyilvánításai s bizonyára csak oly medvével szemben vannak gyakorlatban, mely megejtőjét, illetőleg társát megszaggatta, vagy megölte.

kezni a bálvány jurtájába, a midőn szertartásos gyakorlatuk esti nyolcz órától éjfélutáni két óráig is eltart. Kezdetben a gyermekek végig szaladják a falut ijedt, vad hangon kiáltozva be minden jurtába, ezzel jelezve a gyülekezés idejének elérkeztét. Belépvén ama jurtába, hol a bálvány áll, az osztjákok *háromszor megfordulnak a bálvány előtt*, aztán jobb oldalra telepednek a rekeszküszöbre, vagy a padlóra s míg az összegyülekezés tart, szomszédjaikkal mindenféléről beszélgetnek. *A baloldali rekeszküszöb kárpittal van eltakarva, ide az osztják nők helyezkednek, kik a belépés alkalmával szintén megfordúlnak a bálvány előtt.* Midőn már valamennyien egybegyültek, *a samán zajt kezd ütni a bálvány előtt már eleve rudakra helyezett kardokkal és kopjákkal. A nők kivételével minden jelenlevőnek átad egy kardot, vagy kopját, maga pedig mindkét kezébe vesz egy-egy kardot háttal állva a bálványnak.* A meztelen kardok átvétele után az osztjákok *a jurta hosszában sorba állanak s hirtelen hármat fordulnak maguk előtt tartva fegyverüket. A samán kardjait egymáshoz üti, mire az osztjákok mintegy vezényszóra egyszerre külömböző hangokon kiáltozni kezdenek. Egyik oldalról a másikra hajlongva* majd sűrübb, majd gyérebb időközökben rikoltanak, valahányszor e fölkiáltást ismétlik: «*gaj*», oldalra fordulnak, fegyvereiket majd letartják, majd fölfelé. Ez a kiáltozás és hajlongás körülbelül egy óráig tart. Mennél jobban kiáltoznak és hajlonganak, annál inkább fokozódik dühöngésük, ugy hogy végre nem lehet rájuk nézni sajnálkozás nélkül. Ezután elhallgatva, az előbbi mód szerint megfordulnak, átadják fegyvereiket a samánnak, ki ezeket helyükre rakja. Ekkor az osztják férfiak leűlnek s a kárpit mögől előkerülnek a nők s tánczhoz, zenéhez fognak. Kis idő telve a samán ujból szétosztja a kardokat és kopjákat s megint elkezdődik a hajlongás s a *gaj*-kiáltozás. *Befejezésül háromszor a padlóra ütnek a fegverekkel* s visszaadván ezeket a samánnak szétoszlanak házaikba.»

A samáni hivatás Savrov tudomása szerint öröklés útján száll apáról fiúra, de az idősebb kor joga ennél nem jön tekintetbe, hanem egyes-egyedül a tehetség. A gyermektelenek barátaiknak, vagy tanítványaiknak adják át e méltóságot, ha t. i. ezek arra különös képességgel rendelkeznek (Bjeljavszkij: 113.).

Savrov-nak e közléseit némileg bővebben németre fordítva találjuk Adolph Erman «*Reise um die Erde durch Nord-Asien und die beiden Oceane in den Jahren 1828, 1829 und 1830*» művének első kötetében (674—680. ll.), mely Berlinben 1833-ban, tehát Bjeljavszkij könyvével egyidejűleg jelent meg. A szerző részt vett Hansteen norvég tanárnak nagy földtani expedicziójában, mely útját Szibérián át végezvén Tobolszkból az Irtis és Ob men-

tén egész Obdorszkig haladt éjszak felé. E tájakon Erman a magnetikai, geognosztikai és természetrajzi viszonyokon kívül nagy érdeklődéssel kutatta a néprajzi jelenségeket is, de az utazás gyorsasága miatt kevéssé volt alkalma e téren behatóbb tanulmányokra. Az osztjákok vallási életére vonatkozó legfontosabb adatait, mint maga irja (673. l.), egy külömben meg nem nevezett orosz szemtanu irásbeli közleményéből meríti, mely közleménynek szövegbeli egyezése azonban világosan mutatja, hogy az elhallgatott forrás más nem lehetett, mint a melyre Bjeljavszkij hivatkozik. Megtudjuk Erman bővebb kivonatából, hogy a fegyverekkel való hajlongások imént leírt szertartását az osztjákok az Obdorszktól öt versztnyi távolságban fekvő Paširczovi jurtákban *Jelan* istenségük tiszteletére 1822 január 8-ikán rendezték s hogy a második felvonást alkotó nők tánczában részt vettek férfiak is, valamint hogy ugyanekkor komikus szinjátékokat is előadtak.[1]) Az *Ortik* istenséget Erman *Örtik*-nek írja nyilván azért, hogy így jobban hasonlítson a magyar *Ördög* szóhoz, mely (később többször ismételt) egybevetéssel nála találkozunk először.[2]) Érdekes Erman-nak fölfogása az osztják pogányság vallási értékéről, melyet annál érdemesebb itt idéznünk, minthogy benne egy hittérítői elfogultságtól ment tudós biráló itélete nyilatkozik, tehát nem afféle, mint pl. Noviczkij-é, ki az osztjákok elszánt ragaszkodását

---

[1]) «Dann erhob sich der Vorhang, welcher die Weiber verborgen hatte; man spielte auf dem *Dombra* und *Männer und Weiber* begannen zu tanzen. Dieser Tanz war abwechselnd, wild und komisch, oft auch *sehr unanständig* und dauerte sehr lange. Dann erschienen gewisse Lustigmacher oder *Schauspieler in verschiedenen komischen Anzügen und führten ähnliche Possen auf,* wie schon bei den Tänzen vorgekommen waren» (675. l.).

[2]) «*Örtik* besitzt für uns Europäer ein besonderes Interesse, denn unverkennbar und zur Bestätigung historischer Zeugnisse findet er sich bei den Ungarn: zu *ördög* geworden, als auffallendes Nomen proprium des Teufels. Es ist aber nur bei der Bekehrung zum Christenthum den Madjaren diese neue Auslegung des Alten Namens beigebracht worden, denn der *örtik* ihrer Ostjakischen Verwandten ist ein durchaus nur wohlthuendes Wesen, ein besonderes Günstling *Toruim*'s und in jeglicher Angelegenheit ein kräftiger Fürbitter» (679. l.). L. e nézetre vonatkozólag: Ethnographia VII: 225. l.

őseik hitéhez, semmi egyébnek, mint megátalkodott konokságnak s a sátán kárhozatos ármányának tekintette:

(676—79. ll.) «Man möge nun annehmen wollen dass, vor jeder Bekanntschaft mit den Christen, *die Religion der Ostjaken im Begriffe war, sich selbstständig zur höchsten Reinheit zu läutern*, oder, was ungleich wahrscheinlicher ist, dass auch dieses Volk, nach dem Ausdrucke des heiligen Augustinus, *von gesundester Erkentniss nur allmälig in einige Heidnische Krankheit verfallen sei*, so steht es doch als Thatsache fest, und trotz aller ästhetischen Sonderbarkeit oder auch Unvollkommenheit des Ostjakischen Cultus, dass sie von einem höchsten Wesen noch jetzt sehr reine Begriffe besitzen, denn ein solches ist es, welches sie unter dem Namen *Toruim* verehren, und von dem sie ausdrücklich behaupten, es niemals abgebildet, noch ihm Opfer gebracht zu haben. Dieselbe Benennung der Gottheit finden wir bei den *Wogulen;* aber sowohl bei den Ostjaken als überall wo Russen diesen Namen angetroffen haben, waren *die mit ihm verbundenen Begriffe genugsam geläutert, um dass man bei Bekehrungsversuchen ihn bestehen lassen konnte*, und nur darnach trachtete, die sonst noch vorgefundenen anthropomorphischen Personificationen entweder in Vergessenheit zu bringen, oder ihnen eine Rolle in der Diabologie der höher und vollkommener entwickelten Religionsbekenntnisse zu übertragen. Es ist aber sehr leicht sich zu überzeugen, dass jene unreineren Beimengungen zu dem Ostjakischen Glauben nur allein durch das Interesse der Schamanen eingeführt wurden, und dass sie ferner, weit eher als in dem Dogma vom Teufel, in der sogenannten Legende mehrer Christlicher Confessionen, oder noch mehr in dem ebenfalls zum Vortheile der Priester eingeführten Systeme der Canonisation ein höchst nahe kommendes Gleichniss vorfinden. Einen Anknüpfungspunkt für diese ihnen vortheihafte Lehre haben nämlich die Schamanen von jeher in dem frommsten Gefühle des Volkes gefunden, denn bei dem Tode eines jeden Mannes veranlassen sie dessen Hinterbliebne, nachdem die Leiche begraben worden und ihr, so wie bei den Samojeden, *zum Gebrauch in jenem Leben eine Narte mit Rennthieren, ein Feuerzeug und bei den Nisowischen* (= alvidéki) *Ostjaken auch eine Pfeife und Tabak gegeben worden sind, auch noch ein grobes hölzernes Abbild zu Ehren und als Repräsentanten des Verstorbnen anzufertigen, es in ihrer Jurte aufzustellen und ihm je nach dem jedesmaligen priesterlichen Ausspruche, während längerer oder kürzerer Zeit göttliche Ehre zu erweisen.* Durch

Besichtigung des Leichnams und Wahrsagungen unter Beschwörungs-Ceremonien behauptet der Schaman, die Ursache des Todes bald in der *Liebe der Gottheit* zu dem Verstorbnen, bald in dessen *Lastern* zu finden .... Wo die Volkssitte ungetrübt erhalten ist, soll diese Art der Todtenehre meist drei Jahre lang dauern, und erst am Ende dieser Frist wird das Abbild begraben. *Stirbt hingegen ein Schaman, so findet sich zu seinem Gunsten ein Uebergang dieses Gebrauches in reinste und entschiedenste Canonisation, denn für den bekleideten Holz-Klotz, welchen man als Denkmal eines solchen Verstorbenen anfertigt, begnügt man sich nicht mit so kurzer Verehrung, sondern die Abkömmlinge des Priesters suchen ihn von Geschlecht zu Geschlecht und so lange als möglich unversehrt und in Ehren zu erhalten*, und sie können durch geschickte Orakelsprüche auch für einen solchen *Geschlechts-Penaten* Opfer verlangen, ebenso wie für die noch etwas beständigern und allgemeiner anerkannten Götterbilder. Dass aber auch diesen letztern durchaus ebenso eine historische Entstehung zukomme, dass sie ursprünglich Denkmäler ausgezeichneter Menschen gewesen und ihnen nur etwa allmälig, Behufs längerer Erhaltung und im Interesse der Schamanen, einige willkürlich allegorische Bedeutung hinzugelegt wurden, scheint mir kaum zu bezweifeln und wird auch noch durch den besondern Umstand bekräftigt, dass man in der grossen Menge von *heiligen Jurten*, welche, in früheren Zeiten, auch in der befahrnern Gegend in der Nähe des Flusses, als Tempel solcher Götter sich befanden, ein weibliches Bildniss nur *einmal*, bei Samarovo gesehen hat. Bei einiger Beachtung des Ostjakischen Lebens unter Jagd, Fischfang und nomadischem Treiben ist es nämlich genugsam einleuchtend, dass hier, mehr wie irgendwo, dem Manne eine überwiegende Wichtigkeit vor dem Weibe und somit auch ein ungleich begründeter Anspruch auf das heiligende Gedächtniss seiner Nachkommen zu Theil werde.»

Teljes elismeréssel kell kiemelnünk az itt kifejtett nézetek helyességét és alaposságát. Mint a vallási tartalmú népköltési hagyományok elemzéséből világosan kitetszik, a vogulok és osztjákok bálványimádása tényleg nem egyéb, mint az ősök, illetőleg halottak tiszteletének, mondjuk bár izléstelen és műveletlen szokásokban, nyilvánuló módja, mely azonban lényegében mégsem külömbözik a fejlettebb vallások szentjeinek és hőseinek kultuszától. Nem oly botor a vogulok és

osztjákok pogánysága sem, hogy külömbséget ne tudjon a világ alkotójának s minden jó kútfejének, az Ég istenének *(Tārėm)* s az ember kezétől faragott bálványoszlopoknak méltósága és jelentősége között s bár fűződnek anthropomorphistikus képzetek amahhoz is, ezek a legkevésbé sem állnak észszerüség dolgában alacsonyabb szinvonalon, mint azok, melyekkel a legművelteb europai nemzetek néphitében találkozunk.[1])

Erman-nak értesülése szerint az irtisi osztjákok, mielőtt az őszi halászathoz fognak, *saját lakaikban áldozati ünnepet* tartanak, a midőn valami házi állatot ölnek le és *vérével mindnyájan bemázolják saját arczukat* (550 l.). Ez látnivalólag a régi pogányság maradványa, melynél különösen érdekes az, hogy a mit előbb a bálvány arczán műveltek, t. i. a vérrel való bekenést, most önönmagukon végzik. Egy másik érdekes értesülése Erman-nak az éjszaki osztjákok ezüst- és aranytárgyakból, valamint ezüstpénzekből álló áldozataira s egyszersmind élőfa tiszteletére vonatkozik. Erről szerzőnk a következőket írja:

(593. l.): «Als wichtigstes Denkmal einer früheren Epoche in der Geschichte von Beresov zeigte man uns eine 50 Fuss hohe und vor Alter nur an dem Gipfel noch grünende *Lärche*, welche man in der Mitte des Kirchhofes erhalten hat. Im vorigen Jahrhundert, als noch Ostjakische Herrscher ihren Sitz zu Beresov hatten, *war dieser Baum das vorzüglichste ihrer religiösen Heiligthümer.*[2]) Hier so wie in allen andern den

---

[1]) Igen jellemzően mutatja a gondolkozás egyneműségét az, a mit Erman az oroszoknak a samáni bűvös erőre vonatkozó felfogásáról ír, kik t. i. abban ép úgy mint a pogányok, az embert megszálló tisztátlan szellem működését látják: «Die mir gleichzeitig von den hiesigen Russen geäusserte Meinung, dass diese (t. i. samáni) Leistungen *wirklich nur allein durch direkte Inspiration und Unterstützung des Teufels zu erklären seien*, gibt zugleich von *Christlicher Bigotterie* und von der Geschicklichkeit der Schamanen einen Beweis, auch berühren sich hier die anscheinend feindlichsten Extreme, denn *die orthodoxesten unter den Russen und unter den Heiden stimmen nun völlig in dem Glauben an Wunderkraft jener Priester*» (672. l.).

[2]) Talán innen származik Berjozov városának vogul *Xāl'-ūs*, vagy *Xāl'p-ūs*, kondai *Khōl'p-jiw ūs*, osztják *Sūmėt-juχ voš*, azaz *Nyírfa-város* neve, melynek az orosz Березовъ (innen: береза «nyírfa») csak fordítása. Ez esetben azt kellene föltennünk, hogy az oroszok közt fönmaradt ugyan

Russen bekannten Fällen, hat eine abnorme Gestaltung des Gewächses zu dessen Anbetung veranlasst, denn etwa 6 Fuss über den Wurzeln sieht man dessen mächtigen Stamm sich gabelförmig in zwei gleich starke Hälften theilen. Es war Sitte des andächtigen Volkes, *allerlei kostbare Opfer in die Höhlung zwischen beiden Stämmen niederzulegen:* ja sie haben diesen Gebrauch noch nicht unterlassen, als bereits aufgeklärte Kosacken einen Erwerbzweig aus heimlicher Aufsuchung dieser Schätze gemacht hatten. Namentlich fand man hier *Silbermünzen* zu einer Zeit, wo bereits ebenso wenig als jetzt durch den Verkehr mit den Russischen Anwohnern des Irtisch und Obi irgend eine dergleichen in die Hände der Ostjaken gelangen konnte, und mit Recht behauptet man in Beresow, dass diese und ähnliche Kostbarkeiten, welche zu andern gottesdienstlichen Zwecken hier in Gebrauch waren, sich in den entlegneren Jurten als Erbstücke aus früheren Jahrhunderten und namentlich aus der *Vor-Russischen Zeit* erhalten hatten, in welcher *Bucharische* und andere *Süd-Asiatische* Kaufleute direkt bis zum Polarkreis vordrangen und durch Verkehr mit Wogulen und Samojeden (vielleicht auch bisweilen direkt mit Ostjaken) das jetzt nur den Russen zu Theil werdende Pelzwerk an sich brachten.»

(680. l.): «Von den reichen und auffallenden Opfern, welche die Ostjaken an ihren geheiligten Orten niederlegen, wusste man auch in Obdorsk sehr vieles zu rühmen: *man habe ausser Silbermünzen auch getriebne Arbeiten aus Gold und Silber gefunden,* ja sie behaupteten, *dass der Werth solcher Niederlagen bis zu 10,000 Rubel gestiegen sei!?* — Die Plündrung derselben sei von der Russischen Regierung verboten und ein Kosack, der dagegen gesündigt habe, mit dem Bergwerks-Exile bestraft worden. — Ausser diesen Gaben werden von den Ostjaken auch noch eine grosse Menge von Rennthieren geopfert, und zwar diese wohl nach Art einer blutigen Sühne, denn mit absichtlicher Grausamkeit tödten sie dieselben allmälig *durch Stichwunden in verschiedene Gegenden des Leibes, oder ersticken sie auch im Wasser durch wiederholtes Untertauchen und Wiederaufziehen.*»

Ezek voltak az uralvidéki ugorok hitéletére vonatkozó ismeretek REGULY idejéig, ki az első nyelvész-ethnografus utazó volt e népeknél. Nála a vogulok és osztjákok ethnikai vizsgálata

---

annak emléke, hogy itt valami *szent fának* volt tisztelethelye, de feledésbe ment, hogy ama fa éppen nyírfa volt s ezért mutattak ERMANnak *vörös fenyőt* helyette. A nyírfa tisztelet tárgya nemcsak a voguloknál és osztjákoknál, hanem a nyugatibb rokon népeknél is.

nem — mint valamennyi eddigi kutatónál — bizonyos fővállalkozás mellett megkisérlett mellékes feladat, hanem lelkes hévvel követett elsőrendű czél volt, melyhez képest a nyelv tanulmánya is inkább csak mint a legalkalmasabb segédeszköz bírt előtte jelentőséggel. A néprajzi jelenségek körében különösen a hit volt az, mely érdeklődését erősebben bilincselte: mindenütt első sorban ezt keresi s ott időzik hosszasabban, hol ennek tanulmányára nyilik bővebb módja. Örömmel ad hírt már ama legelső levelében, melyet a vogulok földéről Baer-hez ír, Bachtjár tanítójának azon kiválóságáról, hogy emez «nemcsak *énekes*, hanem *papként is szerepel a lóáldozatoknál*» vele valószínűleg meglátogathatja az Ivdil folyó mellékén álló *rénszarvas bálványt (Ạlt-bạbi)* s hogy «talán már nincs is titok népének *mithologiájában és vallási életében*», melyet derék tolmácsa vele teljes bizalommal ne közölt volna. Pótolhatatlan kár, hogy Reguly ily irányú bő megfigyeléseit rendszeres leirásban nem hagyta reánk: de e nélkül is mérhetetlenűl becses az a dús anyagtár, mely e tárgyra vonatkozólag főkép vallási tartalmú énekgyüjtéseiben és számos szótári jegyzetében áll rendelkezésünkre, melyek közül különösen az előbbiekben oly világosan és határozott vonásokkal nyílnak meg a szemlélő előtt a néplélek legmélyebb rejtekei, hogy e tekintetben velük az eddigi közlések alig összevethetők. A vogulok ősi hitvilágának rendszeres tárgyalása keretében foglalkozom az e forrásokból nyerhető tanulságokkal tüzetesebben.

Reguly-val egyidejüleg 1843-ban járt az ob- és irtisvidéki osztjákok között a finnek híres nyelvész-ethnografus utazója Castrén, ki bár Obdorszk vidékén szintén nagy érdeklődéssel kutatta az osztjákok néphitét, e téren, mivel sem a nyelvet, sem a népköltést alaposan nem kutatta, korántsem juthatott oly becses eredményekhez, mint egyébként szerencsétlenebb sorsú hazánkfia. Az a leírás, melyet Castrén «*Reisen im Norden*» (Leipzig, 1853.) és csaknem teljesen egyező szöveggel «*Ethnologische Vorlesungen über die Altaischen Völker*» (St.-Petersburg, 1857.) czímű műveiben az éjszaki osztjákok vallási életéről nyújt, főkép az eddigi utazók közléseinek ismétlése, melyekhez csak kevés uj adat s eredeti felfogás csatlakozik. Kiirjuk itt az utóbbiakat:

1. Az osztják pogányság általános jellemzése (Rei-

sen: 342. l.): «Kein tieferes religiöses Bedürfniss, sondern nur der Eigennutz ist der vornemste Beweggrund der Verehrung der Götter. Man opfert ihnen und erzeigt ihnen Ehre nicht ihretwegen, nicht aus Andacht und in Anerkennung ihrer Hoheit und Macht, sondern in der Absicht, seine Wünsche und Bedürfnisse erfüllt und befriedigt zu erhalten. Für Alles, was man ihnen gibt, fordert man stets ein Gegengeschenk. Das Opfer ist entweder ein Handgeld, wodurch man sich die Götter dienstwillig macht, oder ein Lohn für bereits geleistete Dienste. Nicht selten bestimmen die Götter im voraus den Lohn, den sie für ihre Dienste beanspruchen. Der Schamane ist in dieser, wie in jeder andern Hinsicht der Dolmetscher der Götter. Sollten von Seiten der Götter gar zu hohe Ansprüche gemacht werden, so versucht es der Schamane, sie mit strengen Worten und Drohungen zu mässigeren Ansprüchen zu vermögen, was auch gewöhnlich mit gutem Erfolge geschieht. Es ist somit klar, dass die Ostjaken in ihren Götterbildern *keine absoluten Mächte, sondern nur ihre eigenen dienstbaren Geister* verehren.»

2. Istenek és bálványok (u. o. 335—6. l.): «Der höchste himmlische Gott, der von den Ostjaken sogenannte *Turum* spricht nur zu den Menschen mit der *zornigen Stimme des Donners und Sturmes* Zwar folgt *T.* dem Menschen überall, ihm entgeht weder das Gute noch das Böse dieser Welt, und er unterlässt es nicht Jedem Gerechtigkeit widerfahren zu lassen; allein dessen ungeachtet ist er *ein den Sterblichen unzugängliches und im höchsten Grade Furcht einflössendes Wesen. Ihn erreichen keine Gebete,**) sondern er leitet die Geschicke der Welt und der Menschen nach den unveränderlichen Gesetzen der *Gerechtigkeit. Durch ein Opfer ist seine Gunst nicht zu erlangen;* denn ihm gegenüber gilt Nichts als das *innere Verdienst* des Menschen und danach theilt er seine Glücksgüter aus, *ohne Opfer oder Gebete zu fordern.* Ist also der Ostjake in irgend einer Angelegenheit eines höhern Beistandes benöthigt, so muss er sich an andere untergeordnete Gottheiten wenden. Diese sind auf diese oder jene Weise abgebildet und sind entweder *gemeinsames Gut des Geschlechts,* oder gehören *einzelnen Familien und Personen an. . .*»

(U. o. 335. l.): «*Jedes Geschlecht besitzt seit uralten Zeiten seine eigenen Götterbilder,* die oft in einer besonderen Jurte aufbewahrt sind, und von den sämmtlichen zum Geschlecht gehörenden Familienmitglieder durch Opfer und andere religiöse Ceremonien verehrt werden. Diese *Götter-Jurten* stehen unter der Aufsicht eines geistlichen Mannes,

---

*) Mint alább látni fogjuk, mindez téves felfogás.

der zu gleicher Zeit Prophet, Priester und Arzt ist und ein fast göttliches Ansehen geniesst.»

(U. o. 336—7. l.): «Ich weiss zwar nicht, wie allgemein solche Jurten- oder Zelt-Tempel unter den Ostjaken sein mögen; so viel ist aber gewiss, dass ich auf meiner Reise nach Obdorsk einmal ganz unvermuthet in Gesellschaft Ostjakischer Götter gerieth, die unter dichten *Lärchenbäumen* standen. Sie waren insgesammt nackt und unterschieden sich nicht im Geringsten von den *Sjadaei* der Samojeden.*) Die Ostjaken nannten sie *Jiljan*, zum Unterschiede von allen andern Bildern, die mit einer gemeinsamen Benennung *Long* heissen und den *Hahe* der Samojeden entsprechen. Diese Jiljan waren von sehr verschiedener Grösse; nach meinem Augenmass waren die Grössten nicht über $1^1/_2$ Ellen hoch, während die Kleinsten kaum halb so gross waren. In demselben Hause, wo die Götter aufgestellt waren, gewahrte ich ferner eine grosse Anzahl *Rennthierhäute und Geweihe, die an den Gipfeln der Bäume hingen und zwar so, dass die Götzen sie vor Augen hatten.* Nicht weit von diesem Orte entfernt lagerte ein armes Ostjakengeschlecht, dessen gemeinsames Heiligthum der Hain war.» — «Die Privat- und *Familiengötzen* der Ostjaken bestehen theils in *ungewöhnlichen Steinen* und andern seltsamen Gegenständen, die in ihrer natürlichen Gestalt verehrt werden, theils und zwar vorzüglich in *kleinen Bildern von Holz mit Menschengesichtern und spitzen Köpfen.* Jede Familie, ja selbst einzelne Personen besitzen eines oder mehrere solcher Bilder, die dem Ostjaken als *Schutzgötter* dienen und *ihn auf allen seinen Wanderungen begleiten.* Sie werden. wie bei den Samojeden, *in einem besondern Schlitten verwahrt* und sind mit Ostjaken anzügen bekleidet, die mit rothen Bändern und anderm Schmuck ausgeschmückt sind. *Oft hat jedes einzelne dieser Götterbilder eine besondere Function. Einige beschützen die Rennthiere, Andere sorgen für guten Fischfang, für Gesundheit, für eheliches Glück* u. s. w. Man pflegt sie bei eintretenden Veranlassungen im Zelte, auf der Rennthierweide, bei Jagd und Fischfang aufzustellen. Dabei werden sie oft mit Opfern bedacht, welche gewöhnlich darin bestehen, dass man *ihre Lippen mit Fischthran oder Blut bestreicht* und

*) Ezeket Castrén így írja le (Reisen: 234. l.): «Die Samojeden haben grössere und kleinere Götterbilder, die sie *Sjadaei* nennen, weil sie mit einem menschlichen Antlitze *(sja')* versehen sind. Sie bestehen theils in männlichen, theils in weiblichen Gottheiten, sie sind gewöhnlich in samojedische Tracht gekleidet und aufs beste mit Gürteln, rothen Bändern und allerlei Flitter ausgeputzt. Doch erblickt man auch an den Orten, wo die Samojeden fischen, nackte Sjadaei, die mit dem Antlitz nach Westen gekehrt sind».

ihnen *eine Schüssel mit Fisch oder Fleisch vorsetzt.* Dergleichen einzelne Opferceremonien kann Jeder verrichten . . .»

3. Szent fák és helyek (u. o. 343. l.): «Die Ostjaken sollen auch gewisse *Bäume und heilige Orte* verehren. *Wenn eine Ceder mitten in einem Tannenwalde vorkommt, so betrachtet man nicht allein die Ceder, sondern die ganze Gegend als heilig.* Mit heiliger Ehrfurcht betrachtet man solche Stellen, wo *sieben Lerchenbäume nebeneinander stehen.* Gewöhnlich trifft man an solchen Stellen eines oder mehrere Götterbilder und eine Menge in den Wipfeln der Bäume ihnen zu Ehren aufgehängte Rennthierhäute, Geweihe u. s. w.»

4. Samánműveletek (u. o. 338. l.): «Für den Schamanen ist die *Zaubertrommel* ein höchst nothwendiger Gegenstand. *Ein gewöhnlicher Ton dringt nicht in das Ohr der Götter*, sondern die Unterredung muss von Seiten des Schamanen durch *Gesang* und *Trommelschlag* geführt werden. *Bisweilen beginnt das vom Schamanen aufgestellte Götterbild zu reden;* allein seine Worte vernimmt natürlich nur der Schamane. *Um indessen die leichtgläubige Menge davon zu überzeugen, dass der Gott wirklich Worte von seinen Lippen ausgehen lässt, pflegt der Schamane ihm gegenüber ein Band an der Spitze eines schwankenden Stabes zu befestigen, und wenn dieses Band durch Zufall oder durch Mitwirkung des Schamanen, in Bewegung geräth, so begreift natürlicherweise Jeder, dass der Athem des Gottes in unhörbaren Lauten zu dem Schamanen dringt.* Es versteht sich von selbst, dass eine solche Gelegenheit nie ohne ein Opfer zu Ende geht . . .»

A Savrov-tól leírt s Erman-tól átvett osztják fegyvertáncz leírását Castrén-nál is megtaláljuk (Reisen: 339—41. ll.), ki azonban még a következő észrevétellel toldja meg: «Diese Beschreibung nennt nur ein einziges Götterbild, und das Fest wird so geschildert, als würde es nur von einem einzigen Stamme gefeiert. Auch in andern Beziehungen weicht diese Schilderung von den Angaben ab, die ich über denselben Gegenstand erhalten habe. So habe ich erzählen hören, dass *das Fest zehn Nächte hintereinander gefeiert wird*, und dass der Waffentanz vor den Göttern *die erste Nacht von dem Schamanen allein, die andere von zwei Ostjaken, die dritte von drei u. s. w. in derselben Progression bis zur letzten Nacht ausgeführt wird*, wo alle Anwesenden, selbst die Weiber, das Recht haben, die Götter in derselben Weise zu verehren.»

5. Ünnepek (u. o. 338—9. l.): «Zuweilen feiern die einzelnen Stämme oder Geschlechter gewisse allgemeine *Feste* zu Ehren der Götter. Am angesehensten ist unter solchen Festen eines, welches im Hause angestellt wird, *wenn die nomadisirenden Ostjaken mit reicher Beute beladen von der Tundra zu ihren fischenden Brüdern am Ob zurückkehren.*

Das Fest soll ein Jahr um das andere von verschiedenen Stämmen gefeiert werden, doch nehmen nicht allein die Angehörigen des feiernden Stammes Theil an demselben, sondern es versammeln sich auch Ostjaken anderer Stämme bei dieser Feierlichkeit und *bringen einige ihrer ältesten Götterbilder mit, um die Nachbargötter zu begrüssen und bei ihnen Gastfreundschaft zu geniessen. Alle die fremden Götter werden in derselben Jurte aufgestellt, in welcher der feiernde Stamm seine eigenen Bilder aufbewahrt;* aber die Stämme, welche für ihre Götter keine Jurte haben, errichten ihnen für den augenblicklichen Bedarf ein geräumiges Zelt. Das Fest wird stets bei Nacht gefeiert, und ein Augenzeuge beschreibt den Hergang folgendermassen:» (s itt a fent említett fegyvertáncz közlése következik.).

6. A halott tiszteletére fölállított bálványt illetőleg Castrén következő, eddigelé ismeretlen részleteket közli (u. o. 343. l.) «Bei jeder Mahlzeit wird das Bild hervorgebracht, *jeden Abend wird er ausgezogen und zu Bett gebracht, jeden Morgen wieder angezogen*, und nimmt immer den Platz des Verstorbenen ein. Drei Jahre lang verehrt man das Bild in solcher Weise, worauf man es *in das Grab des Verstorbenen hinabsenkt.* Unterdessen nimmt man an, dass *der Körper des Verstorbenen vermodert ist, und damit hat auch die Unsterblichkeit ein Ende.*»

7. Medvetisztelet (u. o. 342. l.): «Wie bei allen andern ihnen verwandten Völkerschaften genoss auch bei den Ostjaken der mit übermenschlicher Kraft begabte *Bär* eine Art von göttlichem Ansehen. Bei den obdorskischen Ostjaken habe ich sogar *kleine Bärenbilder* gesehen, *die in Kupfer gegossen waren und als göttliche Wesen verehrt werden sollen.* Die Tradition meldet, dass solche Bilder in frühern Zeiten *von den Permiern und Syrjänen, die ebenfalls dem Bärencultus ergeben waren, eingeführt worden sind.*» — Az irtisi osztjákoknak medvetiszteletéről is volt alkalma Castrén-nak tudomást szerezni (l. Reiseberichte und Briefe aus den Jahren 1845—1849; herausgegeben von Anton Schiefner, St.-Petersburg, 1856.»: 59. l.).

8. A tűzre és vízre való eskü (Reisen: 344. l.): «Die Ostjaken schwören auch» (előbb a medveeskü van tárgyalva) «bei dem *Feuer*, und in solchem Falle *nimmt der Angeklagte mit einem Messer eine Kohle vom Herde, hält dieselbe eine Weile zwischen den Zähnen und sagt darauf: ‚Möge das Feuer mich verzehren, wenn ich einen falschen Schwur gethan habe.‘* — Ferner kann auch bei dem *Wasser* geschworen werden, wobei der Angeklagte alsdann *Wasser in einen Löffel schöpft, mit einem Messer darin herumrührt und sagt: ‚Möge ich ertrinken, wenn mein Eid ein falscher ist.‘* . . . . Wird Jemand von Bären aufgefressen,

ertrinkt Jemand oder kommt in Feuer oder durch irgend einen andern Unglücksfall um, so hört man nicht selten die Vermuthung äussern, dass er zu Lebezeiten einen falschen Reinigungseid geschworen habe.»

Castrén szerint (u. o.) az éjszaki osztjákoknál divatban volna a szamojéd esküforma is, melynél valamely bálványkép szétrontása mellett k u t y a szerepel. Ez utóbbi eskü-szertartásnak leírása a következő (234. l.) : «Ist ein Samojede bestohlen worden und hat irgend eine bestimmte Person in Verdacht, so fordert er diese zur Eidesleistung auf, Er schafft also dann einen *Hahe*» (= ÉO. *loñχ*, ÉV. *pupi'*) «von Stein, Holz, Erde oder Schnee herbei, führt seinen Widersacher an das Bild, *schlachtet einen Hund, zerstört das Bild* und redet den Verdächtigen folgendermassen an : ‚*Wenn Du den Diebstahl begangen hast, dann musst Du umkommen, wie dieser Hund.*‘ Die Eidesleistung soll bei den Samojeden so gefürchtet sein, dass der wirkliche Verbrecher fast nie so weit geht, sondern lieber sein Verbrechen eingesteht.»

9. A n ő i h ó s z á m s z e r t a r t á s a i (u. o. 345. l.) : «Das Weib wird als *unreines Wesen* betrachtet. . . . Von Zeit zu Zeit *trennt man sie fast ganz von den übrigen Mitgliedern der Familie ;* auf alle ihre Bewegungen gibt man mit genauer Aengstlichkeit Acht, *jeder Ort, an dem sie sich niederlässt, wird durch Räucherungen gereinigt.*»

10. A m a m m u t r ó l v a l ó h i t a d é l i (Jugan-vidéki) o s z t j á k o k n á l (Reiseberichte : 86. l.) : «Der *Jugan* . . . . soll aus einem See in der Barabinzen-Steppe entspringen, welchen die Surgutschen Ostjaken *Jigwaja-teuch* d. h. *Bärensee* nennen . . . . Die Ostjaken sollen vor diesem See eine abergläubische Furcht haben, indem sie der Meinung sind, *dass das schreckliche Mammutthier dort seinen Aufenthalt habe und die Fahrt auf dem See nicht nur zur Sommerzeit unsicher mache, sondern auch während des Winters, wo sich oft Oeffnungen im Eise bilden und das Eis ohne irgend eine bekannte Ursache unvermuthet zusammenbricht.*»

Az utóbbi félszázad vogul-osztják néprajzi kutatásainak eredményeit tárgyaló irodalomban becsesebb adalékokkal járulnak a néphit megvilágításához a következő művek és kisebb értekezések : Makarij szerzetes «Замѣтки о верхотурскихъ Вогулахъ, живущихъ по рѣкѣ Лозвѣ» *(Észrevételek a Lozva folyó mellett lakó verchoturjei vogulokról)* czímű közleménye a Вѣстникъ Императорскаго Русскаго Географическаго Общества 1853. évfolyamában (VIII. rész : 15—24. ll.). — Dr. Ernst Hofmann : *Der Nördliche Ural und das Küstengebirge Pae-Choi.* Untersucht und beschrieben von einer in den Jahren 1847, 1848 und 1850 durch die Kais.

Russische Geographische Gesellschaft ausgerüsteten Expedition. Band II. St. Petersburg, 1856. — N. A. Abramov: Описаніе Березовскаго Края *(Berjozov vidékének leírása)* a Записки Имп. Русскаго Географическаго Общества 1857. évfolyamában (XII. köt., 329—448. ll.). — U. a. О Введеніи Христіанства у Березовскихъ Остяковъ. *(A kereszténység meghonosítása a berjozovi osztjákok közt)*; különnyomat a Журналъ Минист. Народнаго Просвѣщенія 1854. évfolyamának 2. és 3. számaiból (1—41. ll.). — N. Malijev: Отчетъ о Вогульской Экспедиціи *(Jelentés a vogul expediczióról)*; Kazán, 1872 a Труды Общества Естествоиспытателей при Имп. Казанскомъ Университетѣ III. kötetének 2. füzetében. — N. Szorokin: Путешествіе къ Вогуламъ *(Utazás a vogulokhoz)*; Kazán, 1873 u. o. 4. füz. — J. S. Poljakov: Письма и отчеты о путешествіи въ долину р. Оби исполненноиъ по порученію Имп. Академіи Наукъ (A császári tud. akadémia megbizásából tett *obvölgyi utazásról való levelek és jelentések)*; St. Pétervár 1877 Melléklet a császári akadémia Записки-jeinek XXX. kötetéhez (2. sz.). — O. Finsch: *Reise nach West-Sibirien im Jahre 1876.* Auf Veranstaltung des Vereins für die deutsche Nordpolarfahrt in Bremen unternommen mit Dr. A. E. Brehm und Karl Graf v. Waldburg-Zeil-Trauchburg; Berlin, 1879. (I—II.). — Aug. Ahlquist: *Unter Wogulen und Ostjaken.* Reisebriefe und ethnographische Mitteilungen; Helsingfors, 1883. — N. P. Grigorovszkij: Описаніе Васюганской Тундры *(A vaszjugani tundra leirása)* a Записки Западно-Сибирскаго Отдѣла Имп, Русскаго Географическаго Общества VI. kötetében; Omsk, 1884. — Stéphen Sommier: *Un' estate in Siberia* fra ostiacchi, samoiedi, siriéni, tatári, kirghisi e baskíri; Firenze, 1885. — J. S. Fedorov és P. P. Ivanov: Свѣдѣнія о сѣверномъ Уралѣ *(Tudósítások az éjszaki Uralról)* az Извѣстія Имп. Русск. Геогр. Общества 1886-ban megjelent XXII. kötetének 3. füzetében (255—298. ll.). — N. J. Kuznyeczov: Природа и жители восточнаго склона сѣвернаго Урала *(Az éjszaki Ural keleti lejtőjének természete és lakói)* u. o. 1887, XXIII. kötet, 6. füz. (726—748. ll.). — N. L. Gondatti: Слѣды язычества у инородцевъ сѣверо-западной Сибири *(A pogányság nyomai éjszaknyugati Szibéria nemzetségeinél)*; Moszkva, 1888. — Th. A. Teplouchov: Древности Пермской Чуди въ видѣ баснословныхъ людей и животныхъ *(A permi csudoknak mithikus emberi és állati*

alakokat ábrázoló régiségei); Perm, 1893. — P. INFANTJEV: За уральскимъ бобромъ путешествіе въ страну Вогуловъ. Йзъ дневника туриста *(Urali hódvadászat czéljából tett utazás a vogulok vidékére. Egy turista naplójából)* a Вѣстникъ Европы 1894. évfolyamának III. és IV. kötetében (538—578. és 253—285. ll.). — JULIUS KROHN: Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus *(A finn népcsalád pogány istentisztelete)*; Helsingfors, 1894. — S. PATKANOV: *Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie.* I.; Szt.-Pétervár 1897. — JOHN ABERCROMBY: *The Pre- and Proto-historic Finns both eastern and western with the magic songs of the west Finns;* London, 1898. (I—II.). — N. CHARUZIN: Медвѣжья присяга и тотемическія основы культа медвѣдя у Остяковъ и Вогуловъ *(A medveeskü és a medvetiszteletnek totemisztikus alapjai a voguloknál és osztjákoknál)* az Этнографическое Обозрѣніе 1898-iki évfolyamának 3. és 4. füzetében. Mind az itt elősorolt művek tárgyunkra vonatkozó közléseit alábbi részletes fejtegetésünkben értékesítjük.

D) Lélekhit és halottak tisztelete.

Áttérve a történeti tudósítások teréről a vogul nép ősi hitvilágának rendszeres tárgyalásához, vizsgálódásunkat legokszerűbben a *szellemhiten* kezdhetjük, vagyis ama képzeteken, melyek *a lélek testi és testenkívüli életéhez* fűződnek, minthogy ezek képezik éppen alapját és kiinduló pontját a vallási gondolkozásnak általában s mindenütt. Kitetszik már az eddigiekből is, hogy ezt az elemi fokát a vallási eszmék történeti alakulásának, melyet külömben a maga egyszerűségében nem találhatnánk meg sehol már a föld kerekségén, messze túlhaladta a vogul nép is; sőt hogy az igen kezdetleges és alacsony színvonalú fogalmak sorából kiemelkednek itt egyes fenséges képzetek is, melyek óriási hegycsúcsokként egészen a philosophiai vallásos gondolkodás sphærájába nyúlnak a nélkül, hogy ezekkel származati kapcsolatot föltehetnénk. A képben nem ábrázolható *Numi-Tārėm,* az istenek istene s minden élőnek jóságos mennyei atyja, ki mindenható hatalmával a világot teremtette, ki igazságot akar e földön, megjutalmazza a jámbort s bünteti a gonoszt, mindenesetre olyan alak, mely nagyon megközelíti a bibliai próféták isteneidéálját s ha mellette egész sereg

kisebb hatalmú istenség népesíti világát, ezek mint tőle függő másodrangú s részben az emberiség üdvéért közbenjáró, részben ellentörekvő szellemi hatalmak nem lényegesen külömböznek a monotheistikus vallások angyalaitól, szentjeitől s dæmonaitól, legfeljebb alakításuk æsthetikája s tiszteletük módja mondható némileg durvábbnak. Tulajdonkép nem is annyira az eszmék természete az, mi a pogányságnak itt tárgyalt faját a művelt vallási gondolkozástól élesen elválasztja; hanem inkább ezen eszmék külömböző értékének és társadalmi jelentőségének tudatossága, tehát az elmélkedő becslés. A művelt vallási gondolkozás a tisztúltabb s kiváló fontosságuk szerint kellőkép méltatott eszmék magaslatáról ellenségkép fordúl ama gyarló alapok ellen, melyekből fejlődött; a próféta lángoló gyülölettel ostorozza a bálványimádást s a vele összefüggő erkölcsi és szertartásbeli képzeteket; a kereszténység és izlám kiméletlen irtóháborúval igyekszik megsemmisíteni mindazt, a mi az előbbi vallási életre hacsak ártatlan czélzással is emlékeztet. Az új nézet itt a réginek összeférhetetlen ellentéte, tagadása; ragyogó nap, mely mellett az előbbi felfogás igazsága nem is halványabb fény, hanem merő sötétség. Máskép áll a dolog a pogányság ama haladottabb fokán, melylyel itt foglalkozunk. Mint láttuk, a tisztább belátás nem hiányzik itt sem, kifejlődött az emberi psychologia általános törvényei szerint ugyanazon alapokon, melyeken a műveltség légkörében; de nincs meg értékének világos tudata, a fejlettebb eszme itt nem hadakozik a régi fejletlen ellen, hanem az ellentét sejtelme nélkül megegyezik vele, egymás mellé sorakozik s érvényre jut mindakettő gondolkozásban és gyakorlatban egyaránt. *Numi-Tārėm* a független nomád törzsfők vezérének, egy Attilának, vagy Árpádnak képe után alakúl; nem az a minden egyéb hatalmat eltipró s megalázó keleti egyeduralkodó, kit a sémi népek monotheistikus istenképe mintáz. Ő nem követeli, hogy «ne legyenek neked más isteneid én előttem»; sőt emez isteneket, melyeknek tisztelete talán régibb s a nép szivében mélyebben gyökerező az övénél, szeretettel a maga családjáúl fogadja, atyailag kiszabja határaikat, uralmukat, elrendeli imádásukat, általuk s velük kormányozza mindenségét. A néphit emelkedettebb rétege itt csak ráhelyezkedik az alatta levőre, de nem dúlja föl ezt; a tisztúltabb eszmék fényes palotája körül ott maradnak a régibb, lassanként maguktól romba dűlő lakok is. Lehet ez eljárás czél-

szerűtlen és hibás a gyakorlati szempontokat követő sociologus szemében; de az ethnologus, kit az emberi gondolkozás történetének vizsgálata gyakran oktat türelemre s a köznapinál méltányosabb itéletre, meleg érdeklődéssel fordúl feléje; mert itt nyílik módja világosan szemlélni, amaz avatag képződményeket, melyeket a kultúra hódító útjában elsöpört s melyek mégis fenszóval hirdetik azt a — sok művelt népnek is nem fölöslegesen szóló — nagy tanúlságot, hogy nincs joga és oka az egyik emberi felekezetnek lenézni a másikat; mert lényegileg *egyek* vagyunk. Valamint testünk törvényei egyneműek; úgy müködnek egyazon szabás szerint lelkünk törvényei s e törvények folyományai is.

Ezen egyneműségnek legfényesebb bizonysága a *lélekben való hit* közössége az egész emberiségben. A vallási gondolkozás ezen ősmagvának érdekes alakzatait figyelhetjük meg a vogulok pogányságában is. A léleknek, mint a fő életelvnek neve itt: *lili*, KV., PV. *lėlė*,*) melynek melléknévi származéka: *liliñ*, KV., TV. *lėlėñ* «eleven», vagyis «lélekkel, élettel bíró», átvive élettelen tárgyakra is ezen kifejezésekben: ÉV. *liliñ vit*, TV. *lėlėñ uť* «friss, üde víz» (ellentétben az állott vízzel; v. ö. «*holt* víz»), *liliñ ńąwėľ* «friss hús», *liliñ sąrni* «ragyogó arany», KLV. *liliñ kēr* «aczél» (tekintettel «*élénk*» fényükre). Ugyancsak az «élet» alapfogalma tükröződik ezen képzésekben: ÉV. *lilijėpt-* «lélekkel, élettel ellátni, életre hozni» (pl. *lilijäptėm raχt-ēlėm-χąläsėt* «elevenné, lelkessé tett agyag-emberek»; I: 131.) | ÉV., LV. *lilit-*, KV. *lėlit-* «fölélereszteni, új életre hozni» (pl. *täu ōn üťėl nukh-lilitėstä* «ő engem vízzel fölélesztett az ájulásból; оживилъ»; *jąl-pȯmlėm ēlėm-khōlsmė nonkhä lėlitiląu* «a megfagyott embert életre hozzuk») | ÉV. *lilīl-*, KLV. *lilil-* «föléledni, életre jönni» (pl. *sorėmnėl lilīles*, KLV. *pärlilils* «a halálból föléledt; ожилъ») | KV. *lėlėj-*, PV. *lėle-*, ALV. *lile-* id. (pl. *tątėχ tōrėmt soχo noñkhä lėlėjiwė* «a másik világban mindnyájan életre kelünk»; ALV. *nukh-lileis*, PV. *nuñk-lėleis*

*) Ujabb keletű s kevésbé használt szó e fogalomra a perzsa-tatár *ǯan* «lélek, élet» szó jövevénymása: ÉV. *śąn*, KLV. *śōn* = *lili*, pl. e párhuzamosságban: *liliñ nē lilimnė ti joχtäsėm, śąnėñ nē śąnėmnė ti joχtäsėm*, melynek értelme: «(kesergő) nő lélekjelenlétemet visszanyertem, fölocsúdtam (keservemből»; III: 425; IV: 89.). Van *śąn-jiw* összetétel is, mely annak az ágas karónak a neve, melyre szüléskor a nő támaszkodik (tehát: «lélekfa»).

oqśėl-poql «a halálból új életre támadt»). Kiderül azonban a *lilī* szónak s egytövű képzéscsaládjának egyéb alkalmazásaiból, hogy az a láthatatlan valami, melyet «lélek»-nek nevezünk, bizonyos jobban érzékelhető fogalomtól nyerte a vogulban szavát, s ez a lélek, vagy élet jelenlétének legföltünőbb ismertető jele: a l e h e l l e t, vagy p á r a. Ily irányban tanúskodnak pl. a következő nyelvi adatok: *tārwitiñiś lili tārtėli* «nehezen lélekzik, húz lehelletet (тяжело сдышетъ)», KLV. *lilėm at joχti khaituχ* «a lélekzetem nem bírja a futást» | ÉV. *lili-ăp*, KV. *lėlė-äp*, KLV. *lil-ät* «lehellet, lélekzet, pára» (pl. *jüi-qil lil-ätėm ťiť-ťė* «itt ér utolsó lehelletem», IV: 90; *ăp, äp* «pára, kigőzölgés», *ät*, ÉV. *at* «szag; íz») | ÉV. *lilt-*, KV. *lėlt-* «lehelleni, fúni», TV. *lėltänt-, lėltäjäl-* «lélekzeni» (pl. *ā khqlqs iń-pel, qs lėltäjäl-* «nem halt még meg, lélekzik még»); a medvére alkalmazva fejlettebb értelemmel: «ordítani» (pl. *ujāńś liltimė ti sūlintāli* «az állatöreg ím ordítva ugrándoz»; III: 380.), épúgy mint a bagolyra alkalmazva: «huhogni» (ALV. *īpi lilti)* | ÉV., KLV. *liläs-* «lélekzeni» (pl. *liläsamä-mūs ńol-sam-asänėl sūltmėl pajälts* «a mint a táltosló lélekzett, orrlikából szikra tódult»; I. 6.) | ÉV., KLV. *lilej-* «lehell, párát ereszt» (pl. *aśerėm jūw-lileji* «a hideg levegő látható párakép özönlik a meleg szobába ajtónyitáskor», KLV. *küśnės-nūpėl lilejis* «az ablakra lehelt»). Ezen «lehellet» értelemben előkerül a déli nyelvjárásokban a *lili* képzőtlen alaprésze is, így: KLV. *lil*, KV. *lėl* (pl. *lil tārtelēm* «lehellek, lehelletet veszek; сдышу»; *lq lėl soqmwės* «a ló lélekzete megszorúlt, fuladozni kezd; задыхался»), melynek megfelelnek a rokon nyelvekben: ÉO. *l̄īl, l̄il* «leben, geist» és «atem, geruch» (Ahlqv.), IO. *tīt* «geist» és «atem» (Castr.), KO. *lil* «seele» *(kassi-lil* «menschenseele»; Pápai) | zürjén *lol* «seele, geist, leben» és «atem, hauch» *(lol šedödnî* «sich erholen, zu atem kommen»; *lolal-* «atmen, hauchen»; Wied.) | votják *lul* «seele, geist, gemüt, herz (als quelle der empfindungen), leben» és «hauch, atem, atemzug» *(lultiśk-, lulkkî-* «aufatmen, seufzen»; *lulǯ-, lulź-* «atem schöpfen, aufatmen; eins schnauben od. schnaufen; sich ausblasen») | észt *leil* (gen. *leili)* «dunst, dampf (bes. in der badstube); atem, leben» = finn *löyly* «dunst, dampf», lapp: Fm. *lievl* id. (l. Budenz: MUgSz. 693.). Egész közönséges az ilyen értelemvitel a nyelvekben: v. ö. gör. ψυχή és ψύχω «flo, spiro»; latin *spiritus* és *spiro;* lat. *animus* és gör. ἄνεμος «wind»; szláv *duša* «seele» és *dušno* «dunstig, schwül»;

duch «seele, geist» és «atem, geruch»; héber *rūach* «geist» és «wind» stb.

Igen természetes és világos lehet az egyszerű ember szemében, hogy a mi az ember lelkét alkotja s életének főfeltétele: a lehellet; mégis marad a dologban tömérdek rejtelmes és bizonytalanság. Hiszen kibocsátjuk folytonosan lehelletünket, hideg időben látjuk is sűrű páragomolyagban kiomlani szájunkból a nélkül, hogy a halál állna be következményül; sőt azt tudjuk, hogy ha valakiben benn reked a lélekzete, annak meg kell halnia. Mi tehát az a lélek, vagy lehellet, mely midőn a haldoklót elhagyja, oly rettenetes rombolásában? Ez mindenesetre hasonló természetű az egészséges ember lehelletével, de mégis ettől lényegesen külömböző. Legföltünőbb a haldokló beteg lélekzetének eltérésében, hogy az egyre gyöngülő, végre alig észrevehető, vékony akár egy hajszál, vagy a selyem, ez a «hajszál-lélek», a «selyem-lélek», mely mint a sorvadó beteg arczszíne «sárga», mint a lázasé «vörös». «A leánylélek összezsugorodik, a fiúlélek összezsugorodik; inséges leányod, inséges fiad fürtszál-lelkét, hajszál-lelkét *(sa'i-lilitä, āt-lilitä)* emeld föl, bocsásd további életre!» imádkozzák a felső-szoszvai *Xal-paul*-ban (II : 364-5.) s bánatosan adja elő a lozvai ember sorsénekében (IV : 135.), hogy mint esett kórágyba három testvére s mint «vonszolták», azaz lehellték ki lassan lelküket, mely egész olyan volt, mint a sárga selyem, vörös selyem *(käšm jäpėχ, wūr jäpėχ taìlėñ lilän tan khartiän)*. Szintígy mondja magáról a kondai nótafa (IV : 116.): «Nehéz ágyba (t. i. betegségbe) jutottam én férfi; mint sárga selyem (t. i. oly könnyen szakadó, vékony) drága lelkem *(käšm jäpėχ tiniñ lilim)* férfiú kiadom (eloltom)». Ezen képek az elváló lélek, a végleges elalvást jelző utolsó lehellet rendkívüli gyöngeségén alapúlnak; de van olyan is, mely a hirtelen elröppenést domborítja ki, mely szerint a lélek a testhez kötve afféle, mint valami lábánál fogva gyönge szállal visszatartott madár, egy veréb, vagy vércse. Midőn a múnkeszi hadisten-hős a *Lāpėχ*-városi fejedelemleányt fürdés közben a vízben alányomja, ennek «veréb-lelke, vércse-lelke elszakadni törekszik *(śäñśi-lilitä, vōrės-lilitä tālipañkwė voräti)*»; II : 187—8.) s ugyanily képpel adja elő kívánságát a Paszët-bálvány hívője: «Zsenge kezű kis magzatkám, zsenge lábú kis kedveském (gyermekem) madárka-lelkét ha fölemelnéd (megmentenéd;

šāńši-lilitä nāńχ-ālmilālėnūlėn), akkor neveznélek én téged igazán bálványkának, igazán istenkének» (II : 426.). Ugyane kép változata: «Im a l e á n y l e l k e e l s z a k a d, a fiú lelke kioltódik (mint a tűz elalszik»: *āγi-lili ti tālipi, pī' lili ti χarili* II : 425.; *lilitä tālipėm* «lelke elvált» III : 461.). Az elröppenő léleknek szárnyas állatként való fölfogásáról igen érdekes példákat olvashatunk Kleinpaul Rudolf «Die Lebendigen u. die Toten in Volksglauben, Religion u. Sage» (Lipcse, 1898.) czímű könyvében (28—31. ll.).

Ezek szerint a lélek valami különálló lény a testben, ettől el is szakadhat s független életet élhet, lényegileg úgy mint a modern vallások tanítják. De hol van e titokzatos lény székhelye az emberi testben? A mi emberünk habozás nélkül felelné, hogy a főben, vagy az agyban; hiszen zsenge korunktól fogva megtanúltuk, hogy Ádámnak Isten «orrába lehelte az eleven lelket s így lett az ember élő lénynyé». Uralvidéki rokonainknak e felfogás idegen. Midőn tavdamelléki tolmácsomtól a «lélek» szó kifejezését akartam kitudni s azt kérdeztem tőle hogy mikép van vogulúl «моя душа», ő azt felelte: *äm šampėrkhėm,* vagy más tájejtés szerint: *šamporkhom* («egész lelkéből sír, lélekszakadva ordít»: *šamė-porkhėnėl nąšant);* de ugyane szóval magyarázta a «szívet», meg a «gyomrot» *(tąšam šamporo)* is. E szónak éjszaki mása: *sim-por* «szív» = *sim* «szív» + *por* = tatár *baur, bawėr* «máj». Ennek megfelelőleg védi a medve a maga igazát a következőképpen: «S z í v b e nem fogadható bűnhödés-hozó beszédet *(simėn rąutal nariń lātiń)* mivelhogy mondottál, m á j b a nem fogadható durva (szögletes) beszédet *(majtėn rąutal uriń lātiń)* mivelhogy mondottál, azért nőnek megnézni érdemes karomsebet vajjon ne ejtsek rajtad?» (III : 511.), azt akarva mondani ezzel: «mivel oly mélyen megsértettél, hogy *lelkem* el nem tűrheti, ne bántsalak-e érte?» Gondatti elbeszéli (Слѣд. Язычест. 36.), hogy az ember korabeli világ előtt élt vogul hősök legyőzött ellenségeiknek mindenkor megették a *szivét* és *máját,* hogy ezeknek ereje az ő testükbe szálljon s az ellenfél többé föl ne támadhasson. Világosan mutatja ez, hogy a s z í v b e n é s m á j b a n k é p z e l t é k a l é l e k s z é k h e l y é t, melyeket magukba vevén hitük szerint a megölt egyén összes kiválóságait sajátjukká tették. Patkanov is említ ilyen hagyományt az irtisi osztjákok között. E szerint ezek meg akarván bosszúlni Szengep, nagy-atlïmbeli hős gyakori rabló-betöréseit, egy ízben

együttes erővel ellene vonúltak; midőn pedig a hős lakóhelyére értek s arról értesültek, hogy ez nem régiben meghalt s már el van temetve, feldúlták sírját s *kivágván teteméből kőkemény szívét, ezt darabokra szeldelték és megették* (Тиш Ост. Богат. 66.; l. még: Irtysch-Ostjaken I : 149—150.). Ugyanezt említi Regino a magyarokról: «*Corda hominum, quos capiunt, particulatim dividente veluti pro remedio devorant*» (a 889. év alatt). — Megértjük ezek nyomán, hogy a közönséges beszédben is, midőn a lélekről, mint az indulatok fészkéről van szó, a szívet és májat emlegetik: ÉV. *simiñ*, LV. *šimiñ* «dühös, haragos; bátor»; *sim-tārsėm* «szivecském, kedvesem», tkp. «szívem gyökere», *sim-porkwė* id., tkp. «szívmájacska», *vāps-porkwė*, *vāpsėm-por* «kedves vőcske», *porėñ pī'* «szeretett, kedves fiú» (II : 343.) úgy mint a kirgizben: *baurum* «drágám, kedvesem», tkp. «májam» e mellett: *baurum bastîm* «elnyomtam *haragom*», az altaj-tatárban *puursaχ* «kegyes szívű», a zürjénben: *musa* «lieb, geliebt», a votjákban: *muso* id. ettől: *mus* «máj» (l. Ethnogr. 8 : 138. és Vog. Népk. Gy. I : 285.).

Más efféle édesgető megszólítás: ÉV. *posχėm* «drágám, kedvesem», *posχukwėt* «kedveskék» (II: 429.), melynek *posėχ* alaprésze tulajdonkép «vér»-t jelent (II : 14.). Tényleg a vér nagyon lényeges föltétele az életnek; ha elfolyik, halál következik be; a halott halvány, az árny vér nélküli, fehér: az ember lelke az ő eleven vérében van; kihez lelkem vonz, mondhatom «vérem»-nek. Valamint a szív és máj befogadása a benne honolt lélekkel s minden erejével gyarapítja e lélek új otthonát, úgy származik át a lélek az egyik testből a másikba a vér megivása következtében is. «Magam fölött ha lábas isten, szárnyas bálvány jelentkezik» — így dicsekszik a lopmúszi istenke — «mint tó vizét úgy iszom meg *(tūr-vit aje'im»*; II : 278.). Ez a felfogás alapja a véráldozatnak. Midőn az osztják ember házi bálványának száját bőségesen megkeni a leölt áldozat vérével, lelket lélekkel táplál s lényegileg azonegy, ha a vallási eszmék fejlődésével eltűnvén az isteni szellemnek látható képe a fecskendezett vér ez utóbbinak oltárfalaira kerül, vagy midőn megfordítva az istenség vérét jelképező más itallal fogadja a hívő az istenséget magába s lép vele lelki közösségbe.

Míg az ember lélekzetre képes, míg ereiben a vér lüktet, addig mondhatni róla, hogy él, hogy benne van az a titokzatos,

lehelletszerű, röppenő madárféle valami, mit léleknek nevezünk. De van bőségesen eset reá, hogy ez a lélek az élet folyama alatt is ott hagyja legalább ideiglenesen testi rejtekhelyét, mondhatónak madárkép után kalitkáját s egy ideig elkalandozva ismét visszatér. Ilyen állapot első sorban az á l o m *(ūlėm)*, a halál mindennapos előképe, a midőn élettelen lény módjára mozdulatlanúl fekszünk, szemünkkel nem látunk, fülünkkel nem hallunk s melyben a vogul hősöknél, az istenkéknél, valamint a medvénél oly erős az érzéketlenség akár «valami vastag gyökér, vagy faág» *(osiñ tārpä tāriñ ūlėm, osiñ tąupä tąwiñ ūlėm ;* II : 131.), sőt tovább menve: «el lehetne vágni az alvónak fejét, nyakát, törzsökét a nélkül, hogy eszméletre jönne» *(sipä jäktėnė sari ūlėm, porχä jäktėnė ńañrä ūlėm,* II : 161; *puñkä jäktim, porχä jäktim sari ūlėm* II : 281, 274.). Mi van ilyenkor a lélekkel? A lélek lát és megtud ilyenkor olyan dolgokat, a minőket a szem sehogysem volna képes észrevenni. Az álmodó jávorbika megtudja, hogy vadász van közelben, hogy ennek ijjától tehene el fog esni s maga is nagy veszedelembe kerűl (IV : 304.). Mikép történhetett ez? A léleknek künn kellett járnia, csak így láthatta meg a még jó messze levő vadászt. A lélek legjobban közlekedhetik a maga fajtájú lelkekkel; álombeli szabadsága idején megjelennek előtte a holtak szellemei s ezektől hírt szerezhet ujabb halálesetekről (Gondatti 58.). Van más alkalma is kiszabadúlnia a léleknek hüvelyéből, így különösen midőn az ember e l á j ú l. Ez már csakugyan olyan, mint a halál; még lélekzete is eláll az embernek s színe változik. A vogul felfogás szerint ilyenkor tényleg útban van a lélek a halottak világa felé, *Kul'-ątėr*, a halál ura, hajtja is már a többi lelkekkel előre; de *Numi-Tąrėm* elég jókor észrevevén, hogy ennek a léleknek még nem érkezett el a kiszabott ideje, megparancsolja a démonnak, hogy bocsássa vissza testéhez (u. o. 41.). Élénkebb rajzát találjuk e felfogásnak Patkanov «Emder-városi hős» czímű kondai osztják hősének-közleményének ama részében, mely előadván, hogy összetűzés közben valahogy erős csapással sujtott az ellenfél kardmarkolatja a hős fejére, a továbbiakat emez magáról szólva így folytatja: «Világom (eszméletem) elhomályosúlt. Egy levéllel, fűvel borított keskeny ösvényen haladtam el erre, majd egy háromszáz fokú fokos hágcsót kezdettem megmászni; a mint így egyre másztam, az éghez már csak három fok hiányzott, midőn három vörös csípőjű evet

jön elém. ‚Bátyánk, hova mész te?' — ‚Hozzátok jövök'. — ‚A mi beszédünk ez: Mi ennivalónkat embervérrel eszszük, innivalónkat embervérrel iszszuk. Térj vissza!' Én visszatértem, alászállottam, a földre érkeztem; a levéllel, fűvel borított keskeny ösvényen visszahaladtam; fölültem szánomra s fölébredtem. Unokaöcséim sírva állottak a szán két oldalánál» (II : 32—34.). Itt el van mondva, hogy a hős lelke eszméletlensége alatt már útban volt az ég felé, de mielőtt oda ért volna, elébe jöttek megölt öcscsei s visszatérítették a földre. Büntetéskép is juthat valaki eszméletlen állapotba; a mennyiben *Numi-Tārėm*, ki hótalp-botját állandóan az «élet vizé»-ben *(liliñ vit)* tartja, midőn vétkes embert vesz észre, elkezdi kavarni a bottal a vizet s rápillantva arra az emberre, rövid időre lelkét veszi. Ily esetre mondják, hogy *numėl patwės* «felülről baj érte» (u. o. 54.). Jelentős szerepe van a lélek ideiglenes különválásának az istenidézés esetében, a midőn a megjelenő bálványszellem a réülésbe jutott s testében érzéketlen samán lelkével a bűvölő téren érintkezik, tárgyal, alkudozik, gyakran veszekedik, sőt verekedik. Az ily lélekkiválást a samán a légyölő galócza élvezetével s bódító cselekedetekkel mesterségesen is előkészítheti (l. bővebben alább). A bódulás vogul műneve: *kēlp-sēñχw*, azaz «vér-köd» *(kēlp-sēñχwnė tēlilės* «vér-mámorba keveredett», vagy egyszerűen: *tēlilės* «összezavarodott» = «eszét vesztette, dühében őrjöng»); ilyenkor az ember lelkét mintegy «ködfátyol» takarja el, se lát, se hall. Az ily vérdüh isteneken is megesik: a kisobi istenség *(Ajäs-tārėm)* ettől elragadtatva megöl mindenkit, a kit csak előkap; csak lábát kezét lefogó testvérei s bácsija képesek őt nagy nehezen észre téríteni (II : 24.). Hasonló esetet beszél el az ének a *Xul'-ātėr*-leány legidősebb fiáról, ki ily dühében összerágja saját pánczélruháját, kardját, nyilas tegzét s végül medvévé változik (I : 98, 125.). A *Tēk*-isten harczi mámorában már hét sógora közül az utolsót készül agyonütni, s csak feleségének keze tartja vissza kardját e tettétől (II : 43; l. még: IV : 174.). Az e fajta romboló mámora az isteneknek a *pupi'-sēñχw*, *χul'-sēñχw* («bálvány-mámor, ördög-mámor»; II : 43.). Az alsólozvai medveének a holt medvére alkalmazza e szót: *sēñghwejėm* «ámulatba jött», azaz «lelke ködbe borúlt» (III : 207.). A közönséges (pl. részegségből eredő) emberi mámor szava: ÉV. *pāñχ* (KLV. *poñkhli* «részegszik», *poñkhlėm* «részeg»; ÉV. *pāñχiñ* id.),

mely egyszersmind a «légyölő galóczá»-nak a neve, jeléül annak, hogy régebben ez pótolta a szeszes ital helyét (l. alább).

Ez a testhez kötött lélek vogul biologiája. Új és másnemű élete kezdődik a léleknek akkor, midőn a testtől teljesen függetlenné lesz, vagyis a h a l á l beálltával. A monotheistikus vallások amaz optimista fölfogásának, mely a jámbor embernek a túlvilági életben a földi gyönyöröket hatványozottabb mértékben helyezi kilátásba, a vogulok és osztjákok hitében semmi nyoma. Az alvilág itt sokkal komorabb, mint a görögök Hádese is. Legjobb esetben is csak tengődés a szabad lélek sorsa, mely elsősorban a hátramaradt élők kegyeletétől függ. Ha az ember csak küzdelemmel szerezhette meg kenyerét e földön, még nagyobb küzdelemmel juthat élete föltételeihez lelke a halál után; igaz hogy e küzdelmekhez — a minők főképen a földiek folytonos zaklatása és zsarolása — ereje és módja is tetemesen nagyobb. Mit is tesz tulajdonkép «meghalni»? E fogalom kifejezései a vogulban: 1. *χą̄li* (KLV., TV. *khąli*, KLV. *khą̄li*, KV. *khōlī), jol χą̄li* (KV. *jąl-khōli)*, mely igének megfelelői a rokon nyelvekben a halálnak legsajátosabb jelzései, így: ÉO. *χal-* «umkommen, sterben» *(χala* «todt, verstorben»), IO. *χad-*, SO. *χal-*, magy. *hal-*, zürjén-votj. *kul-*, cseremisz *kol-*, mordvin *kulі̊-*, *kulo-*, finn *kuole-*, észt *kōle-* «sterben» ; a vogulban azonban még világosan kitetszik a szónak eredetibb «elpusztúlni, elmúlni, kifogyni, elveszni» értelme pl. e használatokban: *ta kańśėm: ńąuľä χą̄lėm, luwä χą̄lėm* «im elsorvadt, húsa lefogyott, csontja lefogyott» (I: 23.), *kāsä χą̄lės* «kedve elmúlt» (I : 145.), *vāγä χą̄lėm* «kifogyott az ereje», *sun-jiwä χą̄lės* «szánfája elkopott» (II : 211.) | *χą̄ltal jäni̊'* *jēmėn* «(sörből) ki nem fogyó nagy katlan». A *χą̄lt-, χōlt-* (KV. *khōlt-)* causativum már éppenséggel nem alkalmazódik a halál okozásának, vagy előidézésének kifejezésére (melynek sajátos szava: ÉV. *al-*, déli *äl-* = ÉO. *vel-*, IO. *ved-*, SO. *vel-* «erschlagen, tödten, fangen» = magy. *öl-* id.); hanem csakis ezekére: «tönkre tenni, elpusztítani, vminek elmúlását eszközölni, elfogyasztani, (időt) eltölteni», pl. *χotäľ ą̄lnė sāt ląmtėm pusėn ti χōltі̊lilėm* «bármerre levő hét földrészem, im mind tönkre teszem» (II : 149.) *tāl χōlti, tūw χōlti* «egy telet tölt el, egy nyarat tölt el», *ēt χį̄ltnė, χą̄tėl χą̄ltnė* «egy éj multával, egy nap multával» (II : 429.). — 2. ÉV. *ūsi, jol-ūsi* «meghal» (pl. *χąlnė pasėn patėm χum, ūsnė pasėn joχtėm χum* «haló korig ért férfi, kimúló korig jutott férfi»

I : 147 ; *ūsėm mā* «haló föld» I : 46 ; *ūsnät-mqs* «haláláig»), melynél az alapértelem, épúgy mint a *χāl-* igénél : «elveszni, elmúlni», a mint kitűnik az *ūst-* causativum «elveszteni» jelentéséből (pl. *ālnänėm χot-ūstäsėm* «elvesztettem a pénzem») s a rokon nyelvek megfelelőiből : ÉO. *uš-* «untergehen, sterben» e mellett *ušta-* «verlieren» (Ahlqu.) ; zürjén *voś-* «umkommen, verderben, zu grunde gehen ; sich verlieren», *vośt-* «verderben ; verlieren» ; magy. *vész-* «umkommen, verlorengehen», *veszt-* «verlieren». — 3. ÉV. *pōsėli, jol-pōsėli* közönséges kifejezés a halálra, mely megvan az éjszaki osztjákban is : *posala-*, obdorszki *pasāl-*, *pasāla-* «sterben», *pasālim* «tod» (Ahlqv.). Eredeti értelmét ekkép magyarázta egyik közlőm : *ēlėm-χqlės jol-pōsėli, la'ilä̆γä-kätäγä tū pōsei', kärtei'* «az ember meghal, keze-lába meggémberedik, elhülve megmered (околѣютъ)». — 4. ÉV. *sorėm* «halál», *sorėmnė pati* «meghal», mely kifejezés megvan az osztjákban is : *sorėm* «tod», *χalta sorėm* «untergang», *sormėñ* «todt, leblos» (Ahlqv.) ; IO. *sāram* «tod» (Castr.). Összefüggő : *sorimāli : āγi-lili, pī'-lili saw sōrimālėm* «leány-lélek, fiú-lélek sok szenvedett ki» (= «*pōsėlañkwė, sorėmnė pātuñkwė jēmtės*»). Castrén és Ahlqvist e szóban a finn *surma* «halál» (*surmaa-* «megölni») mását látják, melynek alapja : észt *sure-* «sterben, absterben, ohnmächtig werden» (*surnud* «todt, ohnmächtig»), ez pedig Budenz szerint (MUgSz. 348.) a magy. *sorvad*-hoz tartozik. — 5. FKV. *jql-śǭkǫ̈rli*, AKV. *jql-śükėrli* ember halálára alkalmazott szó ezzel szemben : *jql-khōli*, mely kevésbé gyöngéd s inkább állatra illik. Alapértelme előttem homályos. — 6. ÉV. *māńχati* sajnáló kifejezés (pl. *jqmės ēlėm-χqlės māńχatės !* l. III : 401.), mely tulajdonkép ezt mondja : «összegöngyölödik» (*māń-* «bonyolítani», *māńimt-* «göngyölíteni»). — 7. KV., PV. *oqśėl*, TV. *äcä̆l* «halál» = tatár *äǯäl*, arab *āǯāl* «die todesstunde, das ende, der tod». — 8. ÉV. *lilitä minės*, KV. *lėlėtė mėnės* (II : 241.) «elment a lelke», ÉV. *lilitä tqlipėm* «elvált a lelke» (III : 461.). — 9. ÉV. *sawnė pats* szó szerint : «inségbe jutott» (Gond. 40.). — 10. ÉV. *jelpiñ mānė pats* = *pōsälės*, tkp. «szent helyre jutott» ; a Szigva mellékén használt kifejezés (*āγim-pīγėm jelpiñ mānė patsėt* mondotta egy anya). — 11. ÉV. *pup jēmts* = *jol-χqls :* titkos kifejezés (*tūjtnė lātiñ*) oly végből alkalmazva, hogy a halál rémséges szavát oktalanúl ki ne ejtsék ; mert baj kerekedhetnék belőle. A *pup* szó egyébként «papot» jelent. — Az énekek nyelvében használt szólások :

12. *Xuľ-nājėrnė sāt pī̊m ta totimė, sāt śiśkėm ta vojimė* «az Ördögfejedelem ime hét fiam elvitte, hét magzatom elvette» (IV : 22.); *Khuľnajėr vossi oạinė kēpėl-khal, täl-khal näkėñėl khuń kwoạltėmi* «(két gyermekem) az Ördögfejedelem legifjabb leánya ruhaalja, ruhaöle ízelt közével valahogyan elvitte» (IV : 103—4.). — 13. *sạwiñ mā sāt χalėn ta ujttilėn* «(ha imádságunkat, *Polėm*-isten meg nem hallgatod) a kérges föld hét közébe nyomsz alá» (II : 411.) = «halálba viszel» ; ugyanezt a közlő más szavakkal így magyarázza : *ānėm mā-kiwėrnė ūnttilėn-ke : ta ūnttilėn* «ha engem a földbe helyezel : hát oda helyezel». — 14. *saw kojin χiń χajtnė näriñ vạ̄ñχän patilä̊sėt* «sok magzatod járványvész futkosó átkos gödörbe esett» (II ; 402.) = «sírba jutott». Hasonló képekkel fejezik ki a halál, illetve a sír gondolatát : *χum patnė vạ̄ñχėñ mā joltχatės* «férfi-eső gödrös föld támadott» (t. i. «beleesésre férfit váró sír» ; II : 331.) | *ānėm pattėnė śaχlėñ mā, vạ̄ñχėñ mā ul voss χạ̄ntχati!* «engem megejtő halmos föld, gödrös föld bár ne találkoznék!» (II : 367.) = «bár ne kellene sírba jutnom!» | *kāt patnė śaχliñ mā, la'il ojmatnė vạ̄ñχin mā ul voss χạ̄ntnūm ; āγi jạmnė, pī̊' jạmnė sastėm ľạ̄ñχ sastėmäi̊' voss jạ̄mnūlėm!* «kéz-lehulló halmos földet, láb-bicsakló gödrös földet óh bár ne találnék ; leánynak, fiúnak járni való egyenletes földet járhatnék bár egyengetetté!» (II : 386.) = «bár ne kerülnék sírba ; hanem járhatnám tovább akadály s baj nélkül földi utam!» | *nē patnė śaχlėñ mā ạlės-ke, χum patnė χasliñ mā ạlės-ke, jạmės lūw tạ̄ñχpäñėl tot sastėltuñkwä!* «hova nőnek kellene (holtan) beleesnie, ha oly halmos föld volna ; hova férfinak kellene (holtan) beleesnie, ha oly mohos föld volna» (t. i. az istenségtől rendelve), egyengetné bár azt ott símára (ez áldozati) jeles ló patásával (t. i. lábával» ; II : 357.) = «ez áldozat szabadítson meg a sírtól!» A sír említése nélkül való egyszerűbb kép ugyane fajtából: *akw' χumitēn patnäi̊', akw' nētēn patnäi̊' tạrėm nań ta ạle'in* «míg az egyetlen férfi, az egyetlen nő (a sírba) nem esik, isten leszel te» (I : 17.) = «míg az utolsó ember meg nem hal», vagyis «míg a világ áll» | *ti luntä-vāsä χạnal akw' χumitēn patnė-mos, akw' nētēn patnė-mos vōss tēwė!* «ezt a ludat, réczét, a jövőben az egyetlen (értsd : utolsó) férfi, az egyetlen nő (sírba) estéig hadd egyék!» (I : 30.). Álljon itt befejezésül még egy igen érdekes költői képe a halál beálltának, melyet Patkanov irtisi osztják szövegeiben találunk (Irtysch-Ostj. II : 86.) : «Auch der starke heldengreis *Soñ-*

χuš-χoi lag auf einem hohen kissen im hitzigen fieber; nachdem er eine ganze (gezählte) woche lang da gelegen, *vermischte er sich unter den zahlreichen todten mit verschimmelten gewändern (it χatėm χačimañ saχape ăr χatai kuteda te tādājōt)»*. Nagyon emlékeztet ez a patriarkhák halálánál előfordúló bibliai kifejezésre: «Bevonatott (begyűjtetett) az ő népe közé» (pl. Móz. I : 25, 8.).

Mutatják már a halálnak ezen kifejezései is, hogy a vogul hitfelfogás szerint a léleknek vele kezdődő állapota vigasztalan nyomorúság. Minő más a nyugati ember beszédmódja e dologról, ki szerint a halott csak «elhúnyt», «jobb létre szenderült», «elköltözött a siralom völgyéből az örök fény honába»! A túlvilági boldogság fogalmainak hiánya mindamellett nem szül pogány emberünknél nyugtalanságot. A jó embernek elég jutalma az, hogy földi szenvedései valamikor véget érnek, a rossz embernek pedig van a pogányságban is mitől rettegnie; mert az ő túlvilágában, ha jutalom és öröm nincs is, de van büntetés és szenvedés ép úgy, mint a keresztény pokolban. Megnyugtató az is, hogy a halál mindenkinek közös sorsa, elkerülhetetlen végzete; *Kaltėś*-asszony a szülés istennője határozza meg az ember végét is, mely: *Kaltėś laum sorėm* «K. rendelte halál» (II : 261.). Nem is más az «ember», mint *khals* (KLV.; ALV. *khals*, TV. *khalas)*, vagyis «halandó», szorosabb meghatározással: ÉV. *ēlėm-χalės* (KV. *ēlėm-khōlės)* «az ég, vagy a levegő halandója»; ez az ő legsajátosabb s legillőbb nevezete, úgy a mint a zürjén *mort*, votják *murt* «ember» is = szkr. *márta-*, av. *marĕta-*, pahl. *mart* «mensch», tkp. «halandó» (a *mar-* «halni» tőből). De bár így van a dolog, az ember még sem áll teljesen védtelenűl és mentő eszközök nélkül ama romlás ellenében, melyre őt élete, élő voltának ténye kárhoztatja. A vogulok pogánysága sincs annyira híján az erkölcsi tartalomnak, hogy ne ismerné a jövő életre való előkészülődés eszméjét s ne nyújtana módot a ámbornak, hogy lelke jövendőbeli üdvösségének elérhető fokát, t. i. a békét és nyugalmat, már földi eletében biztositsa. A szertartásos kötelességek teljesitése megszerezheti, hogy úgy mondjuk, az «égiek» jóindulatát; a szeretet és becsületesség gyakorlása pedig a földieknek azt a kegyeletét, mely nem hagyja könnyen kiveszni emlékét a szívekből s a hátramaradottakat mindannak buzgó teljesítésére ösztönzi, mire az elköltözött léleknek szüksége van. Mert hacsak az ember nem vonta magára bűneivel és mulasztásaival az

istenek haragját, minden attól függ a jövő élet alakulásában, hogy részesűl-e a testből eltávozott lélek a megfelelő ápolásban és gondozásban övéinél s hogy kellőleg fölszerelték-e ezek nagy útjára. Az alapfelfogás pedig ezek tekintetében az, hogy a lélek, valameddig más testhez nem csatlakozik — s az ily fajta lélekvándorlás, melyről alább szólunk, nem föltétlen, hanem csak esetleges alakulat — előbbi testi életét folytatja, más szóval foglalkozásai és szükségletei teljesen egyneműek az eddigiekkel. A temetkezési szokásoknak legtöbb részlete ezen eszmét fejezi ki, illetőleg azon törekvés szolgálatában áll, hogy a halottnak meg legyen mindene, a mit életében kedvelt; meg ne szorúljon semmiben, a mi az előtte álló feladatokhoz kívánatos. Ezen törekvéssel nyer nyugtot mindkét fél, az elvált lélek úgy mint a hátramaradottak, mely utóbbiak t. i. csak a halott illő ellátásával kerülhetik el azt a veszedelmet, hogy az elköltözött fenyegető megjelenésekkel és csapásokkal ne figyelmeztesse őket mulasztásaikra. Ennek lehetősége természetesen nem csekély aggodalmat okoz s kiinduló pontját alkotja a halottas szokások ama másik csoportjának, melynek czélja a léleknek lehető távol tartása, az eddigi környezettől való elszoktatása, esetleg elijesztése. Lássuk itt közelebbről, mikép érvényesűlnek gyakorlatban ez eszmék.

Miután a halál bekövetkezett, a holttestet (EV. *χḁ̄lä*, TV. *khḁlḁ́*; ÉO. *χala*) kiterítik; az éjszakiaknál meg nem mosdatják ugyan, de gondosan megfésülik (Finsch: 548.). Ezután legjobb ruháiba öltöztetik (Gond. 44.), a midőn a kondai osztjákok annál több inget adnak a halottra, mennél gazdagabb s mindezek fölé néha még egy subát is raknak. A nőkre ugyanitt gyöngyhímzésű ünnepi ingüket adják föl (Patk. I: 142.). Ez a halottnak ruhakészsége: a sok ing nyilván arra való, hogy legyen a másvilágon mit váltani. — Most az éjszakiak a halottat visszateszik arra a helyre, a hol lelkét kiadta, s mint mindjárt a halál beálltával fejét ismét betakarják a halotti szemfedővel, melynek sajátos neve: ÉV. *ńasmäp-tḁ̄r* (III: 421.), vagy *lēpil-tḁ̄r*, KLV. *ńäšmėp-tōr* (u. i. *ńäšėm* «arcz» = *ńal-tus* id.; Reg. szerint: LV. *ńḁšme* «gesicht der leiche»), KV. *ńḁsėmėχ-tōr*, PV. *ńaššėp-tōr*, TV. *kīpėn* (савань). E műveletek közben rendesen egy szót sem szólnak

(GOND. 44.). — Ezután következik az éjszakiaknál a siratás. Az asszonyok kibontják hajukat és keservő hangon sorolják elő a halott érdemeit: hogy mily jó vadász volt, mint szerette családját stb. (GOND. u. o.). NOVICZKIJ szerint (MAIKOV kiad. 45.) siratás alkalmával a rokonok «igaz szívből való sajnálkozásuk jeléül hajukat czibálják s a mennyire csak lehet *véresre karczolják arczukat körmeikkel; ezután a bevérződött hajszálakat a halottra dobják*, mivel balgahitűségükben azt vélik, hogy a halott lelke néhány nap mulva *előjön megszemlélni a fájdalom jeleit* s ekkor észrevevén rokonainak iránta tanusított igaz szeretetét, a másvilágban sem szűnik meg sohasem hálásnak lenni érte». FINSCH ugyan saját gyér tapasztalataira hivatkozva kétségbe vonja e tudósítás helyességét (549.), ebben még sincs semmi okunk kételkedni; mert a leírt eljárás igen híven megfelel a vogul-osztják lélekhitnek. A véres hajszál, melyet a halottra dobnak, jelképes önfeláldozás: a hátramaradott saját vérét, testét adja a holttest körül lebegő léleknek. Nem lehet becsesebb s keresettebb tápláléka az emberi léleknek, mint éppen az embervér s az ember teste; láttuk e gondolat nyilvánulásait fentebb is. Természetes, hogy ez az embervér-áldozás nagyban nem gyakorolható s hogy helyette be kell érnie a halott szellemének a bőségesebben nyújtható állatvérrel, melylyel az alább leírt halotti tor szertartása látja el.

Minden leplezés nélkül fejezi ki azt az eszmét, hogy a halott lelkét étellel kell ellátni, a kondai vogulok és osztjákok búcsúvendégsége. Mindenfelé elterjedt s a kondai népnél is szokásban levő a temetést követő halotti tor; de egészen sajátszerű, hogy a halottat otthon, még mielőtt a házból kivitték volna, tartsák jól mindenféle étellel s ezt közvetetlenűl teteme mellé helyezzék. Ime miként írja le INFANTJEV a felső-kondai vogulok ide vonatkozó szokását (Vjestn. Jevr. 1894; IV : 254.): «A mint a halottat a koporsóba helyezték, az asszonyok külömböző ételeket kezdenek készíteni s mindegyiket *közvetetlenül a halott mellé állítják.* Így pl. legelőbb *sült fajdot* hoznak s ráteszik az asztalra az ugyanott fekvő koporsó mellé. Rövid idő múlva *főtt rénszarvashúst* hoznak elő, s miután *az előbbi tálból egy darabkát a koporsóba tettek*, e tálat elviszik s az új fogást teszik helyébe. Ezután *tehénhúst* hoznak s így sorban mindenféle ételeket, a minőket csak a vogul konyha ismer, mindegyikből egy-egy darabkát a koporsóba

rakva. Végül még *dohányt, pipát* s ha az elhúnyt tubákos volt, *burnótszelenczét* raknak a koporsóba, a hová egy kis *pálinkát* is öntenek, továbbá néhány *pénzdarabot* tesznek». Mi volna ez egyéb, mint a halottnak ellátása útravaló eleséggel s pénzzel?! Patkanov hasonlót ír az irtisi osztjákokról (II: 142.); e szerint: «A meddig az elhúnyt az asztalon fekszik, egy *burnótszelenczét* helyeznek melléje s néha *ételt* is. Minden ember, a ki csak a szobába lép, ezen szelenczéből egy szippanat burnótot vesz, fölszíja s ugyancsak egy szippanatnyit tesz a maga szelenczéjéből a halottéba, oly felfogással, hogy ezzel a halottnak kedveskedik». Itt tehát az élő ember a holtat egészen élőnek tekinti; vele úgy nyájaskodik, mint mikor egészséges korában meglátogatta.

A túlvilági életre való fölszerelés lényeges szertartása a vogulok és osztjákok temetkezésének mindenütt, még ott is, a hol a kereszténység egyébként az egész pogány életmódot kiszorította. Szorokin (Putješ. 48.) még a lozvai voguloknál is tapasztalta, hogy a sírba *íjjat, nyilat, pálinkát, burnótot* tesznek azon meggyőződéssel, hogy az illető okvetetlenűl vadászik, burnótot szí, pálinkát iszik a túlvilágon is, mint földi életében. Brand a XVII. sz. végén írja a Csuszovaja-melléki vogulokról: «Quand quelqu'un d'entr'eux meurt, ils l'enterrent, paré de ses plus beaux habits: ils mettent dans la fosse une *some d'argent*, proportionée aux facultez du defunt, *afin, disent ils, qu'il ait de quoi se nourir, après sa resurrection*» (l. fent: 79. l.). Gondatti szerint (42—43.) az éjszaki vogulok oda adják a halott mellé mindenféle apró holmiját a sírba; nagyobb holmijait pedig, különösen *szánját, rénhajtó rúdját, hótalpait, evezőjét,* néha a *ladikját* is a sír fölé vetik, mindent felfordítva. Hogy a halotthoz adott eleséget később friss készlettel kiegészíthessék, a sír fölé épített alkotmányon *kis ablakot hagynak,* melyen át *ételeket, pálinkát, dohányt* bocsátanak a tetemhez. Ugyanide bizonyos apró *falapátocskákat* is helyeznek, melyek a kanalat helyettesítik úgy mint az isteneknek nyújtott áldozatoknál. A samán sírjába beleteszik azon tárgyakat is, melyekkel hivatását gyakorolta, *istenkék ábrázolásait, talizmánokat, állatfogakat, állkapocs-csontokat* stb. (u. o. 44—45.) Infantjev meglátogatván egy kondai vogul temetőt, minden férfi sírja mellett egy *evezőt* s minden nőé mellett egy *teknőcskét* talált (IV : 253.). Bővebb részletekkel van kifejlődve e szokás az osztjákoknál, a mint erről már

a régiek tudósítanak. NOVITZKIJ szerint az osztjákok «az elhúnyttal együtt sírjába helyezik részben holmijait is, különösen azokat, melyek az élethez szükségesek, minők: a *ruházat, íjj, nyilak, fejsze, üst* s más egyebek. Ezt a szokást azon balgahitűségük folytán gyakorolják, mely szerint *az embernek halála után is szüksége volna élelemre*, miért is az élelemhez szükséges tárgyakat a halottnak melléje helyezik» (46. l.). PALLAS is írja, hogy «a halottnak *legjobb ruháit* adják föl, melyeknek megválasztásában tekintettel vannak az évszakokra», nyilván hogy a halott télen ne fázzék s nyáron ne izzadjon túlvilági életében. Ugyancsak szerinte «a halott mellé helyezik minden szerszámát, melyet földi életében használt, pl. *kését, fejszéjét, burnótszelenczéjét* stb.; kivételt csupán a *kova és aczél* tesz, melyeket csak fából faragott másukban adnak át a halottnak» (l. fent: 149. l.). Az utóbbi kivételes eljárásnak nyilván az az oka, hogy a sötétség birodalmában nem szabad az árnynak az isteni rendelés ellen föllázadnia s esetleg világot gyújtania. Az ujabb utazók közül különösen FINSCH értesít tárgyunkról tüzetetesebben, ki sok éjszaki osztják sírt fölbolygatott. Ezekben ő a halottakat a legjobb ruhába takarva találta, *mohára és rénszőrre fektetve*, rénbőrrel befedve, tehát *ugyanazon készséggel ellátva, melyet a világra jövő csecsemőnek adnak* (545.). Ez utóbbiban bizonyára azon gondolat nyer kifejezést, hogy a h a l á l i s s z ü l e t é s, belépés egy új világba, afféle mint a gyermeké. A halott mellett hevertek FINSCH tapasztalatai szerint az ő kedvelt szerszámai, jelesen: *fejsze, kés, száru, burnótszelencze, pipa, üst* stb. A mi belül nem férhetett el, kívül kapott helyet. Ilyenek voltak a fő táján a *rénhajtó rúd*, a lábnál egy *ladik* levágott hegye, oldalt egy *hótalp;* felaggatva: *réncsengetyű, rénhám;* mellette: *fölfordított szán*, a legtöbbje összetörött állapotban. Voltak még a sírok körül: *vadász- és halász-szerszámok, íjjak, nyilak, hálósülyesztők, parafák* stb. egyszóval mindenféle, a mivel a halott leginkább foglalatoskodott (u. o.). Hasonló tárgyak voltak láthatók k e r e s z t é n y osztjákok sírjain is, melyeknél természetesen a kereszt sem hiányzik. Jellemző körülmény a lótartó délibb osztjákokra nézve, hogy ezeknél a rénhámot *lóiga* váltja föl a sírnál (549.). Ott a hol gyermek van eltemetve, *felfordított bölcső* jelzi a halott földi foglalkozását. Ide vonatkozó eltérő változatról tudósít INFANTJEV, ki szerint a felső kondai vogulok, «ha gyermek meghal, *nyírhéj-bölcsőjét felakasztják*

az erdőben egy bizonyos meghatározott fára, kidobván előbb a fa alá a gyermek ágyáúl szolgált mohát. Néha ilyen fán igen sok e fajta halottbölcső halmozódik egybe» (IV : 256.). PATKANOV szerint a kondai osztják nő temetésénél vele adják egy nyírhéj-kosárban *varrószerszámait*, leánynál még ezeken felül *szalagjait* (I : 143.). Ugyane szerző arról szerzett meggyőződést, hogy a régi osztjákok sok olyan holmit is adtak a halott úti készségéhez, minőket a mai félig eloroszosodott osztjákok nagyobb értéküknél fogva már megtartanak maguknak; gyakran találhatók pl. régi sírokban *rézfazekak, nyíl-* és *dárdahegyek, kések, ezüst-* és *bronz-ékszerek* is (I : 144.). Igen érdekes és jellemző a halottak postaintézménye, melynek révén valaki egy új halottal *pénzt küldhet régebben elhálózott másvilágon lakó rokonainak*, kik álomjelenésekben szokták tudtul adni, hogy szükséget szenvednek (u. o.). Hasonló eljárásról értesít az éjszaki osztjákokat illetőleg POLJAKOV, ki szerint néha *fölös ruhát adnak a halotthoz oly rendeltetéssel, hogy ez adja át a más világban valamely előbb elhúnyt halottnak*, a minő módon szokásos a *pénzküldés* is (Putješ. 64.). Az *ételkészség utólagos kiegészítése* a kondai osztjákoknál oly módon lehetséges, hogy *a sírban egy kis lyukat hagynak, mely egész a koporsóig vezet*. Ezen át bármikor lehet ételt juttatni a halotthoz, sőt *vele beszélni is* (PATKANOV: Irtysch-Ostj. I : 144.).

A halotti készség kiszolgáltatása s az élelemmel való ellátás oly lényeges föltétele a lélek boldogulásának, hogy ennek meg kell történnie az éjszaki voguloknál oly esetekben is, midőn a holttest hozzáférhetetlen, pl. ha az elhalálozás messze földön, az obvidéki halászat idején történt. Ilyenkor a szigvamellékiek otthon jelképes temetést rendeznek: *megássák a sírt, beleteszik az üres ladikot, elhelyezik benne a halott holmijait, temetési tort tartanak, a megfőzött ételt a sír mellé öntik, végül beütvén az üst fenekét, azt is a sírba dobják* (GOND. 43.). A kondai osztjákok a távoli földön történt elhalálozás esetében oly módon elégítik ki halottjukat, hogy *előveszik valamely holmiját s ezt kezükben tartva, nézegetve* siránkoznak (PATK. I : 144.).

De térjünk vissza a halottas házhoz s figyeljük meg, mikép érvényesűlnek a hiteszmék ezúttal a koporsó készítésénél s a végső kiséretnél. A koporsónak vogul neve: *jiw* (PV. *jū*), mi tulajdonkép «fát» jelent; tehát e szó «koporsó» értelmében nyil-

ván amolyan *tūjtnė lātiñ*, azaz «titkos beszéd», minőket már fentebb is említettünk. Közelebbi meghatározással mondják így is: ÉV. *χālä-jiw*, ALV. *kholèm khar jiw* «halott fája», PV. *khąmèl-jū*, TV. *khámèľ-jiw* «sírbeli fa»; ugyanígy az osztjákban: ÉO. *χala-juχ*, *χala-χom* «sarg» *(juχ* «baum», *χom* «ausgehöhlter baumstamm»; Ahlqv.); KO. *χom* «ausgehöhlter baumstamm» és «sarg» (Patk.). A koporsó rendesen l a d i k formára kivájt fatörzsből áll, melyet alúl laposra ácsolnak, két hegyén pedig tompára faragnak. Már használatban volt, kész ladik is szolgálhat koporsó gyanánt; esetleg (pl. gyermek számára) hosszúkás, ladik alakú szekrény is megfelel a czélnak (Gond. 42; Pallas III : 54.). Tudva azt, hogy az éjszaki vogulok fűrészt ma sem használnak — még pedig, mint nekem mondották, az ősi hagyományokhoz való ragaszkodásból, vagy saját kifejezésükkel, mivel: *mańśi sirä ti* «ez a vogul szer, ill. szokásgyakorlat» — természetesen fáradságos is volna a sír alakjának jobban megfelelő négyszögletes deszkakoporsó készítése (melyhez t. i. a deszkákat csak úgy nyerhetnék, ha annyi fát, a hány deszkára szükség van, két felől addig ácsolnának, míg deszka nem lesz a megmaradó középrészből): mindamellett hihető, hogy a *ladik alaknak* a lélek túlvilági életéről való hitben rejlik igazi magyarázata. Látjuk ugyanis alább, hogy a léleknek, míg végső czélpontjához, a halottak honához eljut, sokszor kell átkelni folyókon, sőt maga a halotti ország is óriási víz szigetén van; nagyon kapóra jöhet tehát a léleknek, ha teste — s tudvalevőleg ez az élő előtt a holt lélek főképviselője — mindjárt ladikban is van. A vogul-osztják embernek e szerint nincs szüksége Cháronra s megtakaríthatja magának vele adott obulusait. Elkészülvén a koporsó, a halottat beleteszik, még pedig férfit férfiak, nőt nők (Gond. 44.). Ezután következik a készséggel való ellátás a fent leírt módokon. A kondai osztjákoknál ezen kívül még szokásban van, hogy a halottat *vörös gyapjúfonállal* bonyolítják teste hosszában körül, mely rajta marad, míg csak a házban van. Ez a fonál, úgy látszik, a *halott ruháját* van hivatva jelképezni; mert mielőtt a halottat kivinnék, leszedik róla e fonalat s darabokra tépve szétosztják a rokonoknak, kik ezt mintegy *az elhúnyttól emlékül kapott ruhadarabként*, láb- és kézcsuklóikra kötve addig viselik a gyász jeléül, míg magától le nem esik (Patk. I : 144.). A koporsót kivitele előtt nyírhéjjal födik be, melyre az éjszaki vogulok szénnel erdei vad,

madár, vagy halalakokat rajzolnak (GOND. 44.), a kondai vogulok pedig krétával jelképes köröket s egyéb jegyeket (INFANTJEV IV : 254.). Ezek a jegyek bizonyára a *koporsófeliratot* helyettesítik; talán nem is voltak mások eredetileg, mint az elhúnytnak tamgái, azaz aláíráskép használt kézvonásai.

A temetés az éjszaki voguloknál rendesen *még az nap* történik, melyen a halott elhúnyt (GOND. 42.); de a kondai nép ma már orosz módra bevárja a harmadik napot (PATK. I : 143.). Mielőtt a halottat kivinnék a házból, az éjszaki voguloknál a család legidősebb asszonytagja, a halott nagyanyja, vagy anyja, m e g e m e l i n t i a k o p o r s ó t s ha nehéznek találja, fogadalmat tesz a Világügyelő-férfiúnak, az Istenanyának, vagy *Kuľ-ātėr*-nek, a Halálfejedelemnek. Ugyanezt teszik a többi jelenlevők is, még pedig *előbb a nők, aztán a férfiak* koruk rendjében (v. ö. Vog. Népk. Gy. I : 176—7.). E szokásnak (GOND. 44.) alapgondolata valószínűleg az, hogy a h a l o t t n a k n e h e z é r e e s i k e l v á l n i a h á z t ó l, miért is aggodalmait áldozatok fölajánlásával el kell oszlatni. INFANTJEVnél is találunk közlést a h a l o t t n a k a h á z t ó l v a l ó e l b ú c s ú z t a t á s á r a vonatkozólag (IV : 254.), ki szerint t. i. a kondai vogulok a halott kivitele alkalmával a *jurta minden küszöbénél fölemelik a koporsót egész a tetőig*, a midőn tehát a halott a háznak küszöbét és tetőjét ily módon még egyszer s utóljára érinti. Az éjszaki osztjákok oly módon búcsúznak a halottól, hogy *szemfedőjét fölemelvén rendre csókolják* (FINSCH 548.); ez a csók természetesen az elhúnytnak szól.

Ezen pontig a halott szívesen marasztalt, búcsúzásában fájdalmasan megsiratott tagja családjának; midőn azonban elkövetkezett az indulás percze, a marasztalás helyét amaz ellenkező törekvés váltja föl, hogy a h a l o t t, i l l e t ő l e g l e l k e v i s s z a n e t é r j e n; ha akarna is, *vissza ne találjon*, jelentkezni többé *ne merjen*. A koporsót az éjszaki vogulok n e m a z a j t ó n, h a n e m a z a b l a k o n, v a g y v a l a m e l y e g y e n e s e n e c z é l b ó l k é s z í t e t t f a l n y í l á s o n k e r e s z t ü l v i s z i k ki, ép úgy mint a bálványbábút s a medvét (GOND. 42.). Ez eljárás megokolása, hogy a halottat sértené a küszöbön keresztül való vezetés, mivel arra hószámos, tisztátlan nők járnak (*«āwi-tārä ľūľ ēkwät jäle'it»*). Ez az okadás mindenesetre helyén való a «szentséges» *(jelpiñ)* lényekkel szemben, melyekkel — mint alább bővebben

lesz róla szó — összeférhetetlen a női tisztátalanság. Ámde a bűnös ember s lelke nem *«jelpiñ»*; itt tehát alighanem az igazi ok szépítésével van dolgunk, minek föltevésére annál inkább van jogunk, minthogy idegen analogiákból tudjuk, hogy a halottat azért viszik az ablakon át, hogy megtéveszszék a ház valódi bejárata felől (l. Jul. LIPPERT: Kulturgeschichte III : 84.). A halott kimenvén az ablakon, esetleg azon akarna vissza is jutni; de midőn megint jön, az ablakot már zárva találja s más bejárásról nincs tudomása. Világosabban feltárja ezt az okot a kondai osztjákoknak az az eljárása, mely szerint a halotti kiséret elvonulása alkalmával *az ajtókat* (ép úgy mint hazánkban a zsidók teszik) *gondosan bezárják*, hogy a halál oda be ne térhessen. Az, hogy ugyanakkor *a küszöb alá fejszét vagy kést tesznek*, nyilván azon gondolattal történik, hogy ezek a halált, ha mégis behatolna, megvérezzék, elpusztítsák, valamint a ház elé tett nagy fadarab is arra való, hogy ez ütő szerszámtól megijedjen (PATK. I : 143.). Mint INFANTJEVnél olvassuk, (IV : 254.), a kondai vogulok is tesznek fejszéket és késeket *élükkel fölfelé fordítva* a küszöb alá; de ezen kívül még erélyesebb védelmi eszközökhöz is nyúlnak, jelesen közvetetlenül a halott kivitele után a halottas házban *nagy zajt csapnak, kiabálnak; csöngetyűvel kolompolnak, minden szögletben éktelenül kalapálnak, minden holmit kiráznak* oly végből, hogy a halott lelke, ha esetleg benn maradt volna, a nagy zajtól megijedve okvetetlenül kitakarodjék. De még mindez nem elég: *a házat meggyújtott fenyőkéreg illatával kifüstölik*, ezzel akarván kiűzni a már tisztátlannak tekintett lelket; visszatérve pedig a temetőből, maguk akkép tisztálkodnak s szakítnak meg minden összeköttetést a tisztátlan szellemmel, hogy mindenki *átugrik a tűzön* s egy *kutyát háromszor keresztül dob a fején* (nyilván ezt ajánlva föl a halottnak megrontásra maguk helyett); végűl *a halottas ház padlójára gabonaszemeket, pl. árpát szórnak* (talán a föld szellemének kiengesztelésére, vagy azon óhaj jelképes kifejezésére, hogy a halál helyét váltsa föl a jólét s termékenység?).

Az éjszakiaknál férfinak tetemét férfiak, nőket nők viszik a temetőbe (PALLAS III : 54.), melynek vogul neve: ÉV. *χ̄aläsi*, vagy képes kifejezéssel: *sawiñ kan* «inséges tér, szenvedés tere»; TV. *khaläš*; KLV. *ratt*, ALV. *rat* (v. ö. ÉO. *lāt, lōt* «grube, grab») KV. *mōsėr* (= tatár *mazar*, arab *mezār* «grab, friedhof»); v. ö. ÉO.

χalaś, χaliś «gottesacker» (AHLQU.). A temető rendesen valamely szép fekvésű magaslaton (PALLAS 54; PATK. I : 143.), vagy ligetben fekszik, FINSCH szerint (544.) mivel az ily helyekről kellemes kilátás nyílik ama térségekre, melyeken az elhúnyt életét eltöltötte. Ha a falu közelében nem akad ily hely, az éjszakiak nem helyeznek súlyt a nagyobb távolságra s szívesen elviszik halottjaikat, ha a hely megfelelő, messzebbre is szánon, vagy ladikon, a mint az évszak kívánja. A s í r — melynek nevei: ÉV. *vāñχä*, KLV. *vąñkhä*, TV. *khąlá-voñχą* (tkp. «gödör»); KV., PV. *khąmėl; ÉO. χala-lāt, χ.-lōt* (AHLQV.) — GONDATTI leírása szerint (42—43.) az éjszaki voguloknál és osztjákoknál nem mélyebb, mint $^{3}/_{4}$—1 arsin (rőf), mivel a fagyos földet bajos nyáron is mélyebbre ásni. E kicsiny sírba, melynek oldalai nyírhéjjal, vagy fával vannak bélelve, beleeresztvén a koporsót, ennek teteje egy színvonalú a föld felületével. Nem is földelik be, hanem sűrűn egymás mellé rakott vékony gerendákkal befödik, gondosan ellátván e tetőt alul is, felül is nyírhéj-rétegekkel. E dúsan alkalmazott illatos nyírhéjrétegeknek köszönhető, hogy a halotti bűz a temetőben nem érzik. Az így berendezett sír fölé jön a tetős dúczalkotmány (ÉV. *sąpäm* és *χąriñ jiw* «árny-fa») mintegy fél arsin magasságban, ablakkal az oldalán, melynek czélját fentebb láttuk. A kondai voguloknál az ily sírdúczok fölé, melyek gyakran bemetszésekkel vannak ékesítve, kereszt is kerül (INFANTJEV IV : 542.). Hasonló éjszaki osztják sírokról tudósít FINSCH is (545.). PATKANOV szerint a kondai osztjákok már eltértek ez ősi temetkezési szokástól, a mennyiben rőfnyi mélységben elföldelik halottjaikat s a dúcz helyett puszta keresztet alkalmaznak. Megmaradt azonban a lényeg, a koporsóhoz vezető lyuk, mely lehetővé teszi a halottal való beszélgetést s hogy hozzája ételt, italt juttassanak (l. fent: 192. l.).

A halottat sírjában úgy helyezik el, hogy l á b a é j s z a k r a, f e j e d é l r e e s s é k. Így közli a dolgot FINSCH (546.) s ez megfelel is ama felfogásnak, hogy a halottak országa, messze éjszakra a Jeges Óczeánban van, tehát lábával a halottnak arra felé kell tartania. Különös azonban, hogy PALLAS éppen az ellenkezőről tudósít, vagyis hogy a fej esik éjszakfelé (III : 54.) s szintígy tapasztalta a dolgot GEORGI a Csuszovaja-melléki voguloknál (Russl. 68.).

Megtörténvén a temetés, melynek műszavai: ÉV. *jol-ramti*

«elás», *jol-suχti*, TV. *rämenti;* LV. *jel-sēpti*, KV. *jąl-śäpti* «elsülyeszt», *pątèrti* «eltüntet» — ezután mindenütt halotti tor következik. Az éjszaki voguloknak ide vonatkozó szokásait GONDATTI (42.) ekkép adja elő: Ama réneket, melyek a halottas szánt húzták, a friss sírnál megölik olyképpen, hogy hurkot vetnek a nyakába, a kötél másik végét pedig egy fához kötik, majd ütésekkel ide-oda futni kényszerítik az állatot, míg végre ez maga fojtja meg magát a hurokkal. Ekkor egy *hegyes karóval* az áldozat szívébe döfnek *s miután az állat bőrét lenyúzták, ezt a halott mellett elássák;* a húst ott helyben föllakmározzák, *a csontokat pedig a halotthoz helyezik.* Jelentős körülmények ez eljárásban, hogy az állat maga öli meg magát, tehát mintegy *önként megy a halálba ura után;* a fakaró is arra való, hogy az erőszakos halál színét elkerüljék, a mennyiben így nem a rendes ölő szerszám, a fejsze, vagy nyíl vetett véget az állat életének, hanem afféle ártatlan faág, a minőbe a rén legelése közben is beleütközhetik.*) Az állat mindjárt rendelkezésre is bocsátja bőrét, valamint csontjai alakjában húsát elhúnyt gazdájának; tehát úgy szolgál neki, mint e földön tette. Csak változata e szertartás a keleti népek lovas temetkezésének, melyről más helyen (Ethnogr. 7 : 297—323.) bővebben értekeztem. PALLAS szerint (III : 54.) az éjszaki osztjákok férfi halott után teljes fölszereléssel szánhoz kötve vele viszik *három legszebb és legkedveltebb rénszarvasát,* melyeket, mihelyt a halottat eltemették, hátsó lábaiknak szíjjal való megkötözése után négy ember hegyes fakarókkal addig bökdös, míg az állatok kiadják párájukat. Gazdag ember temetésénél még több rénszarvast is ölnek hurkot téve nyakukra és lábaikra s addig verve hosszában hátukat, míg végre holtan összerogynak. Az elhúnytnak áldozatúl hozott állatok a sír helyén maradnak, szerszámaikat a sírdúczra aggatják s oda támasztják a felfordított szánt is. Ezek mellett a sír közelében halotti tort is

*) Különös, hogy az áldozati állat megölésének ily módját, melyet pedig sok utazó emleget, FINSCH hamis híresztelésnek tartja: «Der grausamen tödtungsart der rentiere beim begräbniss (durchbohren mittelst spitzer hölzer: Pallas-Sujew; verstopfen von nasenlöchern, mund, ohren u. s. w. mittelst holzkeilen: Hofm.) *liegen keine eigenen beobachtungen, sondern nur aufschneiderische berichte von syrjänen etc. zu grunde, wie ich auf das bestimteste versichern darf»* (549.).

tartanak, melyből a maradék ételt haza viszik s kiosztják a halott emlékezetére a szomszédok között. FINSCH gyakran talált osztják sírok közelében széttört üvegeket annak jeléül, hogy az ily halotti toroknál a pálinka sem szokott hiányozni (548.). Hogy a kondai voguloknál is szokásos a halotti tor, tudjuk egy hősi ének nyomán, mely szerint: *pöwi ťoąťätėn jąlė šäptėstėn; soątėn tąulėp tēnė voąrlėst, soątėn tąulėp äjnė voąrlėst; äjoχ, tēχw pömėtsėt* «a fiúk eltemették atyjukat; hétig tartó torevést, hétig tartó torivást rendeztek; enni, inni kezdettek» (IV: 241.). WITSEN szerint (670.) a déli osztjákok *lovat* szoktak ölni halotti torok alkalmával, melynek bőrét és fejét az áldozat színhelyén fára akasztják.

Nyíltan kitűnik a halotti tor lefolyásából, hogy annak czélja nem egyéb, mint a halottal való közös vendégeskedés; nem puszta vigalom tehát, melyen a hátramaradottak bánatukat akarják elűzni, hanem gondoskodás arról, hogy a halott bőségesen el legyen látva túlvilági életében étellel, itallal. Ezen felfogásból kifolyólag természetesen sűrűn meg kell ujúlniok a halotti lakomáknak később is; mert a halott éhe, szomja avval az egy temetési torral koránt sincsen örökre kielégítve. Bőségesen tudósítanak forrásaink az ily későbbi torokról is, melyek az elsőtől abban külömböznek, hogy sokkal egyszerűbbek s nem föltételük a véres áldozat *(jir)*. Az éjszaki vogulokat illetőleg SZOTYINOVA tudósítása a következő: «A megholt ember részére gyakran helyeznek (ültetnek) ételáldozatot *(ūsėm ēlėm-χąlėsnė vāťi χal «ūnttėlaχtawė»)*. A meddig a halott a házban fekszik, naponként helyeznek eléje ételáldozatot» (tehát úgy, mint ezt fentebb a kondai voguloknál és osztjákoknál leírtuk). «Miután eltemették *(jol-ūnttėnät jui-pālt*, szó szerint titkos nyelven: «lehelyezték») *harmadik* napon, azután pedig szent hetének *(jelpiñ sātä)* elmúlta után helyeznek eléje ételáldozatot; azután egy év eltelte alatt mintegy *háromszor, négyszer*. Az áldozó megérkezik a temetőbe, tüzet rak, üstjébe vizet önt, főzni való eleséget bocsát bele, megfőzi. Midőn elkészül, fölmeri, a sír mellé egy csészikében oda helyezi *(jiw-pąχän sān-kiwėrt tū ūnttitä*; tehát innen a műszó: *ūnttėlaχtnė vārmėl)*. ‚Rossz gondolattal ne gondolkozzál rólunk!‘ így imádkoznak» (IV: 407.). Ez eljárás megmagyarázza az alsólozvai műszót is: *tas uttaluχ* «halotti lakomát tartani», tkp. «csészét helyezni, ültetni». INFANTJEV részt vevén

a kondai voguloknál egy ilyen halotti emléktoron, azt tapasztalta, hogy midőn a temetőben megfőtt az üstbe vetett rénhús, a résztvevők egyike elővette a magával hozott üveg pálinkát, abból mindenkinek juttatott egy-egy pohárkával, a maradékot pedig *beleöntötte a sírnak ama fentebb említett üregebe, mely a halotthoz vezet*, tehát megvendégelte pálinkával a halottat is. Azután *mindegyik érdekelt sírnak ilyen üregébe bele vetett egy-egy darabka húst, kenyeret, sót, belehintett pár szippanat tubákot, kénes gyufát helyezett mindegyikhez*, ezek után pedig leült a társaság s maga is evett (IV : 254.). A szertartás czélja itt teljes világossággal látható.

Az ilyen temetőbeli vendégeskedésen kívül az osztjákok otthon is tartanak emléktorokat. FINSCH szerint az éjszakiak ilyenkor is rént ölnek, melynek koponyáját kiviszik a sírhoz (548.). Igen tanúlságos a kondai osztjákoknak erre vonatkozó gyakorlata. A torok meghatározott ideje itt nagyjában az oroszok поминки-torai beosztásához alkalmazkodik s mint PATKANOV írja (I : 147—8.) a halál napján, az ettől számított kilenczedik, tizenhatodik és harminczhatodik napokon, továbbá a fél s egész év leteltével történik. Hogy e megszabott napokat el ne mulaszszák, *a halottnak vánkosa alatt egy rováspálczát tartanak, melyre minden elmúlt napot egyenként rárónak*. Elérkezvén az emléktor napja *korán reggel asztalt terítenek ama szobában, melyben a halott lelkét kiadta; a rokonok pedig mindennemű ételt hoznak a házhoz, melyet az asztalra fölraknak*. Ugyanekkor *előszedik az elhúnytnak vánkosát, ruhaneműit s mindezt az ágy közepére helyezik; a tálakon levő kanalakat pedig nyelükkel ezen ruhakészség felé irányítják ekkép kínálva a holtnak ruhái mellett képzelt szellemét, hogy egyék*. Este felé, midőn, az osztjákok nézete szerint, a szellem már jóllakott, maga a rokonság helyezkedik az asztalhoz a lakoma elköltésére.

Lényeges eleme e szertartásnak, hogy a halott vánkosával és ruháival magát ezeknek birtokosát, az elhúnytat jelenítik a képzelet elé, akinek tiszteletére a vendégséget rendezik s ki abban falatjait kanalazva részt is vesz, együtt mulat az élőkkel. Még szembeötlőbb módon juttatták kifejezésre az e szertartásban érvényesülő törekvést és alapeszmét a régi osztjákok, kik nem elégedtek meg a ruha jelképével, hanem a halottnak bálványát, faragott képmását is elkészítették, *felöltöztették ezt ugyan-*

olyan ruhákkal, a minőket a halott viselt s ugyanazon tiszteletben és bánásmódban részesítették, mint életében magát a személyt, melynek képviselője volt. Különösen *a családfő, a ház gazdája* részesült eme tisztességben. Igy írja Novitzkij (l. fent: 100. l.), hogy «*a nő elővevén megholt férjének ruháját s fából magának emberi alakra bálványt faragván, erre ráadja azt a ruhát, a halott hasonlatosságára ékességekkel földiszíti, arra a helyre állítja, a hol férje szokott ülni s ezen lelketlen fának csupa olyan ételeket főzöget buzgalommal, melyeket az elhúnyt, míg élt, kedvelt. Ezután a fő ülőhelyen, a hol az asztalhoz szoktak volt ülni, magához veszi az ételt s a bábút maga mellé helyezvén, átöleli, csókolgatja, mint élő férjét.* Azt hiszi t. i., hogy a halott mindezt látja s hogy *lelke néha beleszáll a készített bálványba.* Miután egy évig s tovább gyakorolta ez eljárást az asszony, végül *a bálványt ruházatával együtt nagy sírás és sajnálkozás között a földbe ássa.*» Ugyanígy tudósítanak B. Müller és Pallas is (l. fent: 131., 144. ll.); Beljavszkijnál pedig azt olvassuk, hogy nemcsak a gazda, hanem «*minden elhúnyt családtag tiszteletére is faragnak fából bálványokat.* Ezeket *nők* készítik, kik az ilyen bálványt *három éven át házi istenségüknek tartják s minden olyan tisztességben részesítik, a milyen csak bálványt megillet. Minden ebéd és vacsora után elébe tesznek az elkészített ételekből* s ezek addig maradnak előttük, míg az étel élvezhető; ezután elveszik előlük s vagy maguk eszik meg, vagy szétosztják a szegényeknek. *Három év elteltével az ily bálványt eltemetik.*» Castrén szerint (Reisen: 343.) e három évnek az a nézet az alapja, hogy «ezen idő alatt a halott teste elporlad s evvel a halhatatlanságnak is vége». Megemlékszik e szokásról Gondatti is (43.); de azt állítja, hogy az özvegy nő csak *fél évig* gyakorolja a gyásznak itt leírt szertartását.

A halottaknak faragott képekben való ábrázolása s tisztelete rendkívül fontos eleme az ősi vogul-osztják vallásgyakorlatnak; mert ezen alapszik jóformán az egész bálványimádás. Mindama nagy tiszteletben álló tartományi, illetőleg egyes folyóvidékek fölött uralkodó bálványistenségek, melyekről a hősi énekek szólnak, voltakép nem egyebek, mint kiváló fejedelmeknek halotti bálványai. Ezeknek tisztelete már kezdetben kiterjedhetett alattvalóinak egész körére, utóbb pedig midőn már kiveszett a tudatból, hogy a bálvány melyik fejedelmi személynek

képviselője s a határozatlan emlékezet hozzá fűzte a később élt fejedelmi személyeknek is jellemző vonásait, valamint eseményeit, — más szóval, midőn a bálvány egyénisége tipussá fejlődött, alakjában és mondáiban az egész dinasztia képe, híre és története nyerte megörökítését: tisztelete is messze túlterjedt eredeti területének határain, sőt feledésbe ment, hogy valaha amolyan magunkféle közönséges ember volt. A halott bálványa isteni rangra emelkedett s meglévén már egyszer a képzet, hogy istenek bálványokban ábrázolhatók, könnyű volt az eszméknek olyan fejlődése, hogy bálványokat készítsenek olyan magasabb rendű szellemi lényeknek ábrázolására is, melyek tényleg sohasem voltak emberek, sohasem halottak. Igy jutottak bálványképekhez egyes alacsonyabb rendű természeti istenségek (pl. a *mēn̄kw*, vagy a *vízisten)*; de jellemző, hogy nincs bálványképe a magasabb rendű természeti istenségeknek, pl. az Égatyának s a Földanyának, kiknek tisztelete nem a halotti kultuszban gyökerezik. Hogy ez a bálványistenségek keletkezésének története, világosan mutatja, hogy ilyen módon napjainkban is juthatnak egyes halotti bálványok nagyobb arányú s szélesebb körre kiterjedő tisztelethez. SAVROV ugyanis azt írja, hogy «ha az elhúnyt *samán* volt, *nemcsak családjának nőtagjai, hanem az ismerős férfiak is készítenek emlékezetére bálványt, melyet istenség gyanánt nemzedékről nemzedékre imádnak*» (l. fent: 165. l.). Nagyon tanúlságos, a mit e tárgyról ERMAN ír, ki szerint «midőn egy samán meghal, nála a halottak tiszteletének rendes szertartása a legtisztább és leghatározottabb kanonizáczióba megy át; mert az ő emlékezetére készített s felöltöztetett bálványnál nem érik be az egyszerű halottaknál szokásos tisztelettel, hanem az utódok gondoskodnak arról is, hogy *ez a tisztelet nemzedékről nemzedékre épen fönmaradjon*, sőt ügyes orakulumokkal *áldozatokat is követelhetnek ilyen nemzeti istenségeknek*, ép úgy, mint az általánosan elismert tekintélyű bálványképeknek». «Nem vélem kétségbevonhatónak» — írja már ERMAN — «hogy az utóbbi fajta bálványképeknek is ugyanez a keletkezésük története, vagyis eredetileg ezek szintén csak *kiváló emberek emlékei voltak*, melyekhez csak idővel csatlakozott a tisztelet további fennmaradása s a samánok érdekében némi önkényes allegorikus magyarázat» (l. fent: 165. l.). FINSCH művében (547.) is megtaláljuk annak igazolását, hogy nem minden halotti bálvány jut rövid idő

múlva az eltemettetés sorsára. A tőle fölkutatott temetkező helyeken ugyanis ő mindenütt talált egy vagy két *bálványházikót.* Ez az osztják téli jurtának volt kicsinyített utánzata körülbelül egy kutyaól nagyságában; felülről nyírhéjjal volt fedve s hogy a szél meg ne bontsa, egy fatönkővel megnehezítve; az ajtó nekitámasztott fadarabbal volt bezárva. Minden ily bálványházikóban *osztják módra öltöztetett bábú* volt, mellette házi holmik: kanál, csészék, kés stb. A közelben talált tűzhely s rénkoponya azt mutatta, hogy itt áldozatot tartottak». FINSCH azt véli, hogy ez a bálvány s a bálványházikó az elhúnytnak halotti adományaihoz tartozik; de csak nem gondolható, hogy a család a házőrző istenséget kirekeszsze a házból s mint a halott saját holmiját számára kiszolgáltassa. Inkább hihető, hogy a temetői bálvány az eltemetett halottnak képmása s a neki bemutatott áldozatok voltakép a halottnak szólanak. Igy az osztják eljárás egybevethető a szibériai török emlékszobrokkal, melyek szintén ábrázolják a halottat s részesülnek áldozatokban.

Kiegészítésül a halottas szokásokhoz meg kell még emlékeznünk a gyász viseletbeli jeleiről. Az éjszaki vogulok bánatuk kifejezésére *hajukat szétbontják* s így hordják férfiért *öt,* nőért *négy* napig; ezután a szokásos két hajfonatot nem hátúl, hanem elől viselik, még pedig szintén férfiért *öt,* nőért *négy* hónapig. A nők ezenkívül *kendőjüket fonájával kifelé fordítják;* a férfiak pedig valami zsinórra egy, vagy két gyöngyöt fűzve, ezt addig viselik nyakukon, vagy kezükön, míg a zsinór el nem szakad (GOND. 44.). A kondai vogul nők gyászuk jeléül *jobb lábukra fekete szalagot kötnek,* melyet addig viselnek, míg magától le nem esik. Önkénytesen csak akkor veszik le a gyászjelt, ha férjhez mennek. A lábra kötött fekete szalag nyilván a nemi viszonyra czéloz. — A kondai osztjákok egyik gyászjeléről, a *vörös fonálról* már fentebb szólottunk. A nők ezenkívül napos időben fekete szegélyű tarka *gyászkendőt (pėgdeñ oχčám)* viselnek, melyet borús időben a halott vánkosa alatt, a többi halotti ruhák között tartanak. Eltelvén a gyászév, *a kendőnek fekete szegélyét levágják s a sírba ássák,* magát a kendőt pedig egy szegénynek adják. Gyászjelül hordanak külömben egyszerű kendőt is *fonájával kifelé fordítva.* Régebben a déli osztjákoknál az a szokás dívott, hogy a nő a temetést követő *öt* éjjelen meglátogatta minden nap elhunyt férje sírját s ugyanezt

tette az özvegy férj is nejével szemben, de csupán *négy* éjjelen át (PATK. I : 144.). Megjegyzendő, hogy ez a számbeli megkülömböztetés megvan az éjszaki vogulok *medveünnepeiben* is: a hím medve tora *öt*, a nőstényé *négy* napig tart.

Bármennyire is igyekszik a vallásos gyakorlat a halottat, illetőleg lelkét minden irányban kielégíteni s új otthonát kényelmessé tenni: az kezdetben sehogysem találja nyugtát; úgy van állapotával, mint a világra jövő gyermek, ki sírással adja tudtúl, hogy kellemetlennek érzi helyzetét. A lényeges külömbség a születés és halál között mégis az, hogy emitt a lélek tapasztaltabb, az élet mindenféle ravasz fogásában kitanúlt; azonkívül szabadabb is, mint a gyermeké; tetszés szerint ott hagyhatja mindinkább szétfoszló s enyésző testét s ha kívánja, vissza is térhet hozzá. Az ilyen nyugtalanúl szállongó, kóbor lélek vogul neve: ÉV. *jis*, *īs*, vagy *jis-χuri*, szigvai *is-χa̧r*, KLV. *is-khwa̧r* (*χuri*, *khwa̧r* «alak, kép»), ALV. *isä kwa̧r* (1. sz. *isä-kwa̧rėm)*, KV. *ės-khwa̧r*, TV. *jisú-kho̧ro̧* 1. sz. *jisėm-kho̧rkho̧m)*, ATV. *jisi̊-kho̧ro̧*, vagy *arkhḁ́χ* (v. ö. kirgiz *aruak*, arab ارواح «die seelen der verstorbenen, gespenst» RADLOFF I : 282.). Ugyane *jis* szó jelent egyszersmind 1. «árnyékot» (pl. KLV. *jiw-is* «a fa árnyéka», *kwäl-is* «a ház árnyéka»); 2. «régit, őst» (pl. KV. *jės kwäl* «régi ház», ÉV. *jis-tā̧rėm* «régi, ősi világ», *jis χum* «ősi ember», *jist* «régen»); 3. «kort» általában (pl. ÉV. *ti jist* «ezen korban», *ēlėm-χa̧lės jisiñ tā̧rėm* «az ember korabeli világ», *ēri̊'-jis χum* «az ének korabeli férfi»). Rokon nyelvekbeli megfelelők: ÉO. *iś*, *jiś* «alt; alter zeit», *iś-χōr* «schatten; trugbild, gesicht» (*iś oi* «altes gut; schatz», *iś pōtar* «altes gerede; märchen, sage»; AHLQU.); KO. *īs* «schatten», *īs-χōr* «schattenbild» (PATK. I : 145.), magy. *ős* stb. (l. BUDENZ: MUgSz. 857.); az alapértelem nyilván: «régi, ős», szorosabban «a régiek, ősök = az elhaltak», a vogul-osztjákban még szorosabb alkalmazással: «az elhaltak lelkei, szellemei», melyeknek testnélküli, de mégis látható megjelenése hasonlít az «árnyék»-éhoz, úgy hogy magára az «árnyék»-ra is használható a «régiek lelkének» *jis* szava. — Mi az tulajdonképpen, a mi az ily lelket nyugtalanítja, midőn megvan minden holmija s van bőségben étele? A népképzelet e kérdésére a válasz, hogy első sorban mindenesetre az, a mi az élő embert is legjobban bántaná, ha a sírba tennék, t. i. a *hideg* s a *sűrű sötétség.* A léleknek *melegre* s *világosságra* van szüksége, e kettőből pedig nem adtak sírjába. Hol

találja meg ezeket a lélek? Legalkalmasabban régi otthonának *barátságos tűzhelye* mellett s ide jutni bizonyára leghőbb vágya. Azon az úton, melyen a halottat a temetőbe kivitték, lelke haza is talál s ha be is van zárva az ablak, melyen keresztül vitték s ha a küszöböt félelmesnek, vagy tisztátlannak találja is ahhoz, hogy rajta bemenjen, van a háznak egy harmadik nyílása, mely nyitva is van, számára nem is félelmes, s nem tisztátlan, ezenkívül magasban lebegő lényének könnyen is észrevehető s ez a *füstnyílás:* ezen behatolva éppen odajut, a hova kívánkozik, a *tűzhelyhez.* Mi volna, ha a tűz nem égne? A szellem bizonyára szigorúan megbosszúlná magát annak tapasztalatára, hogy őt ily rútúl elhanyagolják. *Mańśi sorėmnė-ke pati, tawän χuľtnė uľä-sultmä χasä ūrawė:* «*ha a vogul ember meghal, hátrahagyott tüze szikráját soká őrzik, el nem oltják*» hangzik az éjszaki vogul közlés (IV : 417.). «*A meghalt ember árnyéka (īsä) negyven napon át egyre jár az ő háza tájékára, hogy az ő tüze szikráját, a háza helyét nézdegélje. Hogyha tüzét eloltják, sír :* ‚Im el van oltva az a tűzszikrám, melyet én ügyeltem, bizonyára nem szeretnek engemet!' mondja» (u. o.). Egy vogul hadi énekben (IV : 175.) a harczba vonúlt hős oly sokáig marad távol, hogy anyja már jogosan hihette halálát. A fiú meg akarván győződni róla, hogy anyja miképpen érez iránta, jelesen ápolná-e lelkét halála után, hazaérkeztekor mielőtt a házba bement volna, fölmászik a tetőre s a kéményen át vizet önt a tűzhelyre. Erre az anya kimegy s nem ismervén föl fiát, kéri: «Valahonnan jött úrasszonytól, úrtól való fiúcskám, nézd, *tüzem szikráját ne oltsd el!*» Meggyőződött tehát a hős, hogy anyja aggódik holtnak vélt fia *tüzéért* s belépvén a házba fölismerteti magát. Ugyanilyen részletet találunk PATKANOV egyik déli osztják regéjében (II : 136.). Itt a hős visszatérvén házához látja, hogy ennek három sarka összeomlott, a negyedik ép s gyönge füst emelkedik e sarok felől. Fölmászik a tetőnyíláshoz, lefelé néz s látja, hogy atyja s anyja egy tüzes parazson vitatkoznak. A hősfi, «ha télen jött, egy ostornyéllel havat szórt rája, ha nyáron jött, egy evezővéggel vizet öntött rája. Az öreg ember s öreg asszony morogni kezd: ‚*Ez a tűz a mi fiunktól maradt reánk.* Micsoda ember oltotta el? Fogják meg s akaszszák föl egy karjánál s egy lábszáránál fogva!' A fiú felel: ‚A férfiú, kit szüleim elátkoznak, ne menjen ki a házából!' A mint e hangot meghallották az öregek kiszaladtak fiujok ölelésére.» A tűz ily

jelentősége magyarázza Finschnek azon közlését is (548.), mely szerint *a halált követő első éjszakán a jurtában nem szabad eloltani a tüzet.* E pontban utazónk bizonyára félreértette a közlést; mert ha az éjszaki voguloknál a halott tüzének ápolása negyven napra van előszabva, az éjszaki osztjákoknál sem szorítkozhatik egy éjszakának rövid idejére.

Azonban a hideg és sötétség a sír lakójának nem egyedüli bajai. Van ezenkívül még sok más ok is, mi nyugodni nem hagyja. Többek közt *hiányzik a régi társasága*, visszakívánkozik tehát családjához, mely pedig őt mindenkép távol tartani igyekszik. Hogy valamikép emlegetését hívásnak ne vegye, a halálról s a vele kapcsolatos dolgokról, mint már több ízben láttuk, képes nyelven, titkos kifejezésekkel *(tūjtnė lātiñ)* beszélnek. A léleknek természetesen nem szabad világosan értésére adni, hogy nem szívesen látott vendég; mert abból lenne csak igazi baj. Legczélszerűbb kerülni az alkalmakat a vele való találkozásra. Ez okból a kondai vogul ember meg nem hál egy elhagyott, lakatlan jurtában, félve, hogy itt kisértettel találkozik (Infant. IV : 273.). De nem mindenkor lehetséges őt kerülni, vagy tőle könnyen szabadúlni. Midőn a felső-lozvai vogulok átutaznak a Szoszva mellékén fekvő *Jäni'-paul*-ba, a holtak árnyai utánuk futnak, mint anyjuk után a kis gyerekek; pedig kiséretük egy cseppet sem kellemes. Hogy embereink valamikép visszaűzzék a hozzájuk tartozó árnyakat (kik talán attól félnek, hogy családjuk az elutazással végleg elhagyja őket), az út egy pontján a *Sarma jāñkelmä ńār*-nál (10 versztnyire *Jäni'-paul* előtt) fából egy ijesztő állatalakot faragnak *(uj vārawė)*. Ezen állatalak igen kezdetleges kivitelű, de egy földbe szúrt karónak fölűl behasított résébe szorítva alkalmas arra, hogy az utazókat esetleg követő *īs*-eket megijeszsze s lozvamelléki hazájukba visszaűzze. Hasonló alakokat készítenek a szoszvaiak, ha a Lozva felé utaznak, úgy hogy a nagy mennyiségre fölszaporodott «állatocskák» *(ujkwėt)* a jelzett ponton egész nagy térséget töltenek be.

Esetleg a lélek *megéhezik* s e végből jelenik meg egész váratlanúl családja körében. Érdekes példáját mutatja elénk ez esetnek Patkanov népköltési gyűjteményében a *Soñ-χuś* város hőseiről szóló ének, mely a déli osztják lélekhitre nézve egyéb tekintetben is igen tanúlságos. Álljon itt a tárgyunkra vonatkozó rész (II : 86-

88.): «*Soñ-χuš-χoi* az erős fejedelmi öreg forró lázban feküdt magas párnáján. Miután egy számított (teljes) héten át így feküdt, elvegyült a penészes ruhájú számtalan halott közé (= meghalt). A város számtalan férfia az előrészes város előrészében rejtekkincs gyanánt temette el testét. Tőle született, ijjas kezű fia még növekedett s a porczogós (zsenge) kezű fiúcska szintén elvegyült a penészes ruhájú számtalan halott közé. A város számtalan férfia, az előrészes város előrészében rejtekkincs gyanánt temette el testét. *Egyszer ez a gyermek éhes lett.* *Soñ-χuš-χoj* az erős fejedelmi öreg szóla: ‚Eredj te a tőlem lakott boldogságos házba, menj ott a házban dolgozó szolgálónőhöz, ő föl fog téged ismerni *a bálványszellem járta világos fa hét résében*' (*toñχ jāñχem sanka juχ tābet χul tune vodajen). Midőn ez az ijjas kezű hős ifjú a favárosba belépett, *a sok mocskos szájú eb véres csont gyanánt kapott bele lábikrájának vastag inaiba.* Midőn a házba bement, az ott dolgozó szolgálónő száját *nagy ásítás fogta el.* A szolgálónő szóla: ‚Iszapszemű réntartó szamojédasszony, *jó étellel teli csészét helyezz oda,* ijját fogó ijjas kezű férfiú jeles árnyéka *(jem iset)* lépett(?) be *(juχ sēgerōt)*'. Midőn [anyja] a jó étellel teli csészét odahelyezte, három szavú szavas siralmat kezdett. Ijját fogott ijjas kezű fia a mint egy ujjhegynyi falatot vett, *érdes falatként rekedt meg az torka közepén* s ő torka szakadtából fölkiáltott». Látjuk ez elbeszélésből, hogy *az árny éhségének csillapítására haza jár,* hogy jelenlétét legelsőben az élesebb érzésű *kutyák* veszik észre, hogy *ásítás* kényszerével ismerteti föl magát az emberrel, hogy elfogadja a neki nyújtott ételt; de ez neki nem kellemes, midőn szomorúságot tapasztal környezetében.

Az ily rémes látomások alkalmával mondják az éjszaki vogulok, hogy *pintėχlaχti* (= чудится), vagy *ēlėm-χalės īsä jälenti* «ember árnya járkál». Megtörténik, hogy *élők egymás közt megállapítják bekövetkezhető haláluk esetére árnyaik megjelenését.* Ilyen eljárást említ Patkanovnak az emder-városi hősökről szóló éneke, melyben két fiatal hős megölt atyjuknak vérbosszújára indúlván ekkép vesz búcsút egyetlen életbenmaradt nagybátyjától (II : 34.): «Ha a fák levelei egy hód fülének nagyságára jutottak (= tavaszkor): akkor várj bennünket! Ha nem jövünk: midőn a fák levelei rothadt hal homályos színéhez jutottak (= őszszel), akkorra várj bennünket! Ha [ekkor sem] jöttünk meg: midőn a halva haló bőrös föld, szö-

rös föld felületére hullanak a falevelek, akkorra várd kezes férfi, lábas férfi árnyainkat *(kēdañ χoi, kurañ χoi īstemen)!*»

Midőn a lélek megszokván új viszonyait, kéve-kételen beletörődik sorsába, megkezdődik túlvilági életének második korszaka. Ha leplezik is az élők, elvégre mégis csak rájön a földi élet fogásaival eléggé ismerős lélek, hogy az érette való fájdalom s a szükségleteiről való gondoskodás igyekezete annál inkább veszít élénkségéből, mennél előbbre halad az idő. Az emberek felednek s ő «regei alakká» válik, mintha egykori létezésének tudata is veszített volna biztosságából; övéi is így beszélnek róla: *āśém mōjtiñ* «az én regebeli atyám», *χumim mōjtiñ* «az én regebeli férjem», vagy így: *ēri'-jis χum* «ének korabeli ember». S a test, az ő egykori drága laka, melyben annyi tűzzel forrott, mely annyi gyönyörének és fájdalmának volt eszköze és részese: az meg egészen oda lesz, porrá oszlik; vérnek, húsnak lassanként teljesen nyoma vész rajta. El kell tehát hagyni övéit is és saját testét is. De most hova? Két út áll előtte: vagy megkezdi útját amaz ismeretlen, messze eső hazába, hova utóvégre is el kell jutnia minden közönséges halandó lelkének s hol egybetalálkozik őseivel; vagy — s erre nem minden lélek vállalkozik — megkisérli, hogy nem szerezhetne-e új testet s nem ismételhetné-e meg valaminő alakban földi életét. A voguloknál és osztjákoknál megvan a lélekvándorlás hite is. GONDATTI azt írja, hogy az éjszaki vogulok meggyőződése szerint *a halott lelke beleszállhat valamely nemzetségéhez tartozó újszülött gyermek testébe* (s talán ez is egyik oka, hogy «nem esik az alma messze fájától») s ha a nemzetség egészen kihalt, még más nemzetségbeliek gyermekeibe is (39.). PATKANOV a kondai osztjákoknak abbeli nézetéről szerzett tudomást, hogy *az új testet kereső lélek önkényt, vagy isteni parancsra belejuthat állatokba s növényekbe is* (I : 149.). Remek példáját nyújtja e felfogásnak a fent említett *Soñ-χuš*-beli ifjúnak további története (II : 88.). Ez t. i. kimenvén kesergő anyjának házából «a téres város terére, itt Arany-világosság atyjához *(Sorñi-sanka jigeda* = az ég istenéhez) fohászkodott föl. *Ār-mįg-χoi, kale-χoi* (a Világügyelő-férfi), az ő fia állott előtte. Ez [a könyörgőhöz így] szóla: ‚Nyárfa íves battyútartódba *(pöi-juχ sitañ nēp* = koporsódba) te ne menj; hanem haladj az előtéres város előterének levéllel, fűvel fedett keskeny ösvénye mentében! Midőn a rénnyelv járta gyér füvű láphoz érkezel,

változzál ott át vörösfejű bogáncscsá! Azután ‚Száz-magzat-ellő, kopasz-hasú-nő-anya' *(= egy réntehén) téged, vörös fejű fejes bogáncsot, gabona-mag módjára fog gyomra fenekére helyezni* (= meg fog enni)». Mindez megtörténvén, a hősének így folytatja az elbeszélést: «Azután a réntehénben aranyos selyem drága gombolyagként gombolyodott [a bogáncs] fejekké. Nők viselte tíz véres holdhónapon át visel erre [méhében] bennünket. Miután kiviselt, három hős, három testvér megszülettünk erre az osztják népű fényes világra *(χanda-jagėñ sanka tūrum)*». Az itt emlegetett három hős, három testvér, tulajdonképpen három *rénborjú*, melyeknek további története az, hogy egyszer az «istentől alábocsátott deres oldalú vasfarkas» kezdte üldözni a réncsaládot. Hosszú hajsza után a réntehén s két borja elesnek a jégkéreggel bevont hóban, csak egy rénborjúnak sikerül menekülnie. Már ezt is közel éri a farkas, midőn a rén kéréssel fordul feléje, hogy engedje még egy nap futkosni. Megrázkódik ekkor a farkas s kiderül, hogy nem más ő, mint maga a Világügyelő férfi. A rén kegyelmet nyer, de meghagyja neki az isteni küldött, hogy menjen a Tokfolyó partjára, a hol két vadász fog jelentkezni s ezeknek adja meg magát. Mindez saját érdekében történik; mert a Világügyelő férfi azt akarja, hogy az árnyékvilágból visszakerült s eddigelé bogáncs és rénborjútestben élt *Soñ-χuš*-ifjú végre ismét emberbe juthasson. A rénborjú csakugyan elment a kijelölt helyre, ott a vadászok elejtik s ladikon viszik éppen *Soñ-χuš* városába. Ekkor ugyanazon szolgáló nő, kinek árnyék korában jelentkezett, lemegy a folyóparthoz s ellopja a ladikban heverő «szívvel való állat *szívét*, nyelvvel való állat *nyelvét*». Otthon az asszonyok a rénszívet s rénnyelvet megfőzik, megeszik; de ez az étel «aranyos selyem gombolyaga gyanánt gombolyodik gyomruk kicsiny szögletében». Tíz holdhónap múlva világra jön három fiú, három hős s így jut az árnyékifjú ismét emberi élethez (II : 92.).

Ilyen szerencsés alakulatok természetesen csak az istenek kegyeltjeinek juthatnak osztályrészűl; de ha már egyszer megvan az ily lélekvándorlás képzete, a népies gondolkozás korántsem állapodik meg e pontnál, hanem eszméit még tovább fűzi. Ha lehetséges a léleknek testváltozása a halál után, így vélekedik, miért volna ez lehetetlen az életben; hiszen a bálványistenkék történeteiben is gyakran hallható, hogy szükség szerint bármely

pillanatban levethetik rendes emberi alakjukat s evet, menyét, egér, farkas, medve, holló, szarka, bagoly, hattyú, lúd, búvármadár, kígyó, csuka, bogár, fa, kő stb. képében végzik műveleteiket. Tényleg tud a monda egyes földi kiváltságosakról, kiket isteni pártfogás felruházott ilyen csodás hatalommal. Ilyen volt *Pāräp-ārsėχ* uralinneni fejedelem, ki ellenségein avval fogott ki, hogy a mint tőlük menekülni akart, holló, nyúl, egér és csuka képére változhatott el (I : 12.). PATKANOV egyik énekközleményének szamojéd hősei nem változnak ugyan el, hanem a mi lényegileg egyre megy, avval a bűvös erővel vannak felruházva, hogy akármennyit vagdalják húsokat, csontjukat, a levagdalt részek visszailleszkednek előbbi helyeikre, tehát testük elpusztíthatatlan. Földi ember ilyenek ellenében hiába használja ölő szerszámait; mert a test megrontásával még korántsem győzte le a lelket, söt ez új testben még hatalmasabb lesz, mint előbb volt. Itt egyedül a t e t e m t e l j e s e l é g e t é s e segít, de még ez esetben is nagyon kell ügyelni arra, hogy a lélek valahogy *szikra alakjában* meg ne szabadúlhasson, a mint megszabadúlt egyszer, a fent említett *Paräp-ārsėχ*-é, noha ellenfele a Világügyelő-férfi testét az elégetés előtt «mint homokszem, mint fövényszem, oly apróra vagdalta» (I: 13.) s mint megmenekült a reá gyújtott házból egy résen keresztül pattant szikra alakjában a Vörösfenyő-városbeli fejedelemhős, noha két társa ugyanott beleégett (II : 95—96.). Az eljárás ily esetekben az, hogy m i n d e n f ö l f e l é m e n ő s z i k r á t l e f e l é, s m i n d e n l e f e l é m e n ő s z i k r á t f ö l f e l é k e l l c s a p n i, hogy az ilyen sokalakú lénynek magasban élő (pl. madárféle) változatait is megsemmisítsék s alant élő (pl. egér, halféle) változatait is. Ha csak egy szikra illant el le-, vagy fölcsapás nélkül, az eredmény nem biztos, az ellenfél lelke még élhet s harczát folytatni visszatérhet. Jellemző e felfogásra nézve, hogy midőn a hittérítők a mult század elején az Obi-öreg bálványát elégették, a hívek azt hirdették, hogy az elégetés az istenségnek mit sem ártott; mert ez *hattyú alakjában emelkedett ki a lángok közül* (NOVITZKIJ 71.). A lélek teljes megsemmisítésének törekvése magyarázza, hogy a hőskorban a veszedelmes ellenfeleket *nem temették el, hanem elégették*. Ez történt az imént említett szamojéd hősökkel, kiknek hamvait «ha alszél támad, dél felé, ha felszél támad, éjszak felé emeli el a szél» (PATKANOV II : 81.). Ugyanily sorsra jutott az osztják mese hétfejű

ördöge, kinek hamvait szintén szélnek bocsátották (u. o. 150.). Talán még ma is szokásban van olyan medve teteméneк elégetése, mely vadászát széttépte s ennélfogva gonosz szellem állatbőrbe bújt alakjának tekinthető. Erről szól t. i. a pelimi eredetű *Khạis*-ének, melyben a medve megölvén vadászát, ennek fiai úgy bosszúlják meg atyjuk halálát, hogy a később megejtett medvét tűzre rakva megégetik, a fölszálló szikrákat pedig ugyanakkor a földhöz csapdossák. «Az atyánkat fölfalt ,nagyszemű ugatót, nagyszájú ugatót' (= kutyaállatot) vigyük haza» — mondják — «mutassuk meg a népnek; *hét unokáját* (= lelkének testujulásait) *tűzbe rakva, fölégetjük, megsütjük; egy szikra, ha jelentkezik, hogy két szikrává válik, úgy csapom le*» (III : 525.).

Sajátságos alakulata a testtől szabad, szállongó léleknek az *urt*, melyről Szotyinova a következőket közli: «Az *urt* az erdőben él; ha az embernek meg kell halnia, az ő saját *urt*-ja kiáltoz. Ha kis gyermek hal meg: kis gyermek hangjával szól; ha nagy ember hal meg: nagy hanggal szól. Alakja tarkaféle; szárnyai a denevér szárnyához hasonlók. A varázsló ember közelről látja. Ha valaki hallja, így kéri: ,Ha az én rokonom hal meg, gyere közelembe!' Akkor, ha az ő rokona: közel jön; ha más valaki: elkerüli» (IV : 409.). Látnivaló e leirásból, hogy az *urt* nem egyéb, mint saját élő lelkünknek másodképe, vagyis ennek oly viszonylása, mint a testnél a «doppelgänger». Mi felénk is hiszik, hogy minden embernek van külön «őrangyala», sorsát részvéttel kisérő szelleme. Ha tudjuk, hogy saját lelkünk is megjelenítheti álmunkban a jövő képeit, még természetesebben képzelhető ez a testtől független másától. — Megvan az *urt* szó s a hozzáfűzött képzet a rokon népeknél is, így: zürjén *ort* «schatten von verstorbenen; schutzgeist, erscheinung, vision, trugbild, gespenst» (*bur ort* «guter geist»), mely adatokhoz megjegyzi Wiedemann: «Die syrjänen glauben, dass jeder mensch von der geburt an seinen eigenen *ort* habe, der in der luft wohne, und den tod seines schutzbefohlenen vorher sage, meist den nächsten angehörigen und freunden, selten ihm selbst, dadurch dass er sich in sichtbarer gestalt zeige». E szóból: *ortal-*, *ordal-* «erscheinen, vorkommen, vorschweben, flimmern (vor den augen»; Wied.) | votják *urt* «seele, geist von verstorbenen; gespenst, vision» (Wied.), Kaz. *urt* «geistesgegenwart, mut» (pl. *urtsẹ̊ potäm* «sie verloren den mut») |

cseremisz *ört* «geist, gespenst»; *surt-ört* «hausgeist» (Trojiczkij 13.). A vogul *urt* szónak összetétele: *utši, ušši, ujtči* = ÉO. *ortči, utši* «erdei és hegyi szellem» (l. erről alább). Összefüggőnek látszik a magy. *ördög* is (l. «Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben» cz. munkámat).

Bár az új testbe való jutás megakaszthatja egy ideig a lélek túlvilági élettörténetének szabályos menetét, elkerülhetetlen végzete minden közönséges emberi árnynak, hogy előbb-utóbb a halottak igazi honába kerüljön. Ha letelt a gyászidő s az élők bánatát hideg kegyelet vagy teljes feledés váltotta föl, nincs többé mit keresnie a léleknek földi otthona közelében s leghelyesebben jár el, ha magával vivén sírjába tett úti készségét itt hagyja elporladt tetemét is s elindúl oda, hol véglegesen berendezkedhetik. Nem könnyű az út a halottak országába! A néphit szerint a holtaknak *tüzes folyókon* kell áthaladniok s *magas hegyeket* kell megmászniok. Igen czélszerűnek bizonyúl e nehézségek leküzdésénél az az eljárás, hogy a vogul ember *nem dobálja el könnyelműen levágott, vagy leesett körmét és haját, hanem jó helyen félretéve tartogatja.* Midőn ugyanis a halált követő első tavaszszal megérkezik a makkrécze, kitépik ennek két farktollát s a körömmel, hajjal együtt elégetik, ily módon juttatva ezeket (mintegy légi úton) a messze vándorló halotthoz, ki *a friss körömkészlettel megmászhatja a nagy hegyeket, a tollal-hajjal pedig átröpülhet a tüzes folyókon* (Gond. 41.). Jól jönnek ez út alkalmával ama *fahasábok* is, melyeket a vogul ember *a szabadban való tűzrakás alkalmával mindig a kiégett tűz helyén hagyogat.* Ezekkel van ugyanis módjában túlvilági útja alatt tüzet rakni, s ha megfázott, nála melegedni (u. o. 51.). Sokat pihenni és vesztegelni külömben nem igen lehet halottunknak ez útja közben; mert ott van mögötte, mint valami orosz kozák a Halálfejedelem, *Kuľ-ātėr*, ki bottal űzi a lelkeket át a tundrákon *(Xuľnājėrnė sāt pīm ta totimė* «a Halálfejedelem elvitte hét fiam»; IV : 22.), miközben a vizeken tüzes ladikokat használ kompok gyanánt (u. o. 41.). Az alvilág *rémes tüzére* czéloz a lozvai istenidéző ige e szavaival: *nājä sastėm nājiŋ sāmnėl tērėn lapės, χuľ lapės* «a tüzét növesztett tüzes vidékről» (= alvilágból) kór kerekedett föl, betegség kerekedett föl» (II : 393.) s más helyütt: *nājä sastėŋ nājiŋ sām tērėn-kēpėl rēχtėŋ suj sujtėltėnät lāwėltawė* «tüzét növesztő tüzes vidékről [jövő] kór ruhaszárnya rázó suhogásának

zaja hallatszik, úgy emlegetik» (II : 331.). A *Halálfejedelem ladikjáról* is tud a népköltés: *Pumä χōlėm χarä śāriś vitänėl Xiń-ūrt χum saγiŋ χḁ̄n kēr toχtėp toχtiŋ χāpėn tālsālėm: sawiŋ sāχip saw kuńärėn ań kēr toχtėp toχtiŋ χāpėn pusėn ti tāltilimėt* «a füve elenyészett tágas tenger vizéről Kórfejedelem-férfi (= Halál-fejedelem), a fürtös király a vas keresztpántú keresztpántos hajóra szállott: nyomorúságos subájú sok szegényed a vas keresztpántú keresztpántos hajóra mind fölszállítódik; semmiféle leányos falu, fias város nem marad meg» (II : 407.). Midőn a pelimi istent hívei arra kérik, hogy tartsa tőlük távol a halált, ezt ily szavakkal adják elő: *Voikėn sāχi tajtėn χūr, χḁ̄n, ti pojkilawė: Xiń-ūrt χum, saγiŋ χḁ̄n tūlėm kēr toχtėp toχtiŋ χāpä pumä χarä näriŋ śāriśnė jūľė voss jḁ̄ŋχtėnūlėn!* «Fehér ruhád ujjának széléhez könyörögnek ím, óh király: a melyre a Kórfejedelem-férfi, a fürtös király szállott, az ő vas keresztpántú keresztpántos hajóját a füve ritka átkos tengerbe, óh bár fordítanád vissza!» (II : 409.) s ugyanez imádság más helyén (II: 408.): *ti sawiŋ māχum ūnlilėnė sawiŋ mālḁmtėnnėl sḁrńi χḁmśi jḁmės ḁulėl ań kēr toχtėp toχtiŋ χāp naŋ mōnt jolä voss rottmėltäslėn!* «Ezen nyomorúságos nép lakta nyomorúságos földed vidékéről aranyostorod jó végével ama vas keresztpántú keresztpántos hajót, óh bár csillapítanád [pusztításában]!»

Látnivaló ez idézetekből is, hogy az éjszaki vogulok fölfogása szerint a halottak világa az éjszak Jeges-Oczeánjában van, illetőleg, mint nekem magyarázták, ennek valamely szigetén (l. II : 291.). Így hallotta a dolgot Gondatti is (39.), kinél több más jellemző részletet is találunk, jelesen hogy a halottak országában *csupán a hold világít* (40.) s hogy itt az emberek *ugyanazon foglalkozást űzik, mint a földi életben;* ha itt réntenyésztő volt, ott is réntenyésztés a mestersége; ha itt vadász vagy halász volt, ott is vadat űz s halakat fog (39.). Most értjük hát igazán, hogy miért kellett a halottal vele adni sírjához minden főbb szerszámát is. Csupán a nagy bűnösök sorsa más. Kik az isteneket nem tisztelték, vagy sértegették, azoknak *bűnhödésül a túlvilágban nehéz munkákat kell végezniök*, ezen munkájuk pedig rosszul fog haladni s kevés jutalmat kapnak érte. Három út ágazik szét a halottak birodalmának bejáratánál, mindegyiknek fején útmutató oszlop, mely irányt ad, hogy kiki merre térjen. A középső úton

haladnak az öngyilkosok, a jobboldalin a többi bűnösök, a baloldalin a jámborok. *Különös büntetés sújtja az öngyilkosokat,* mert *Numi-Tārèm* végzésének teljesültét hiúsították meg saját akaratukból eredt mesterséges halálukkal. Ezeket mindjárt az út elején megverik, később pedig többféle bajon kívül forró szurokban főzik (39.). Hasonlók POLJAKOV értesülései az éjszaki osztjákok ide vonatkozó hitét illetőleg. Ezek szerint *a halottak birodalma a föld alatt van, bejárata pedig messze túl az Ob torkolatán az óczeánban. Itt örök sötétség uralkodik, különben minden úgy van berendezve, mint a föld fölött.* Az osztjákok falvakban laknak, járnak, kelnek földi mesterségüket űzve; de egymáshoz nem beszélhetnek, *örökösen hallgatnak* (63.). Igen jól megérthetjük, hogy az éjszaki vogulok és osztjákok miért képzelik éppen a Jeges Óczeánban a halottak világát s miért mondják, hogy itt nap helyett a hold világít. Az éjszaki sarkkör jól ismert természeti viszonyai egész természetes alapját nyújthatták e képzetnek; osztjákok és szamojédek halászó bárkáikkal bemerészkedve a tengerbe eleget tapasztalhatták, hogy e tengernek éjszak felé nincsen határa s hogy partjától távozva megszűnik minden emberi s növényi élet; tapasztalhatták a hosszú, hónapokig tartó éjjelt is, a midőn egyedül a hold fénye világítja be a tájat árnyak országához illő derengéssel. Az a képzet, hogy a Jeges-Óczeánban csak a bejárat van, de a tulajdonképi halottas ország valahol a föld alatt van, látnivalólag összekapcsolása két gondolatnak: annak t. i. hogy a halottak házája az óczeánban, illetőleg annak valamely szigetén van, avval a másikkal, hogy ez valahol lábunk alatt, a föld mélyében található. Hasonló kapcsolat észlelhető az irtisi osztjákok fölfogásában, kik szerint ezen napvilágította földi világunknak *(sanka-tūrum)* ellentéte a halottak «alvilága» *(it tūrum)*, melynek azonban másik neve, t. i. *pētlim ēmder* «sötét tó», azt mutatja, hogy az «alvilág»-éhoz egyszersmind valami nagy víz képzete fűződik (PATK. I : 151; II : 122, 182.).

Hogy a *χāläŋ mā*, vagy *χālä-mā* (= «halottak földje») nagy víz alakjában való képzete régi eleme a vogul-osztják hiteszméknek, mutatja azon körülmény is, hogy az eltérő földrajzi viszonyoknak megfelelő változata található a déli vogulok közt. Ezeknek «halotti tengere» nem a Jeges-Óczeán, melynek tájékára déli vogul ember el nem jut, hanem a Felső-Kondavidéknek óriási tava: a

Lous-tumèn, vagy *Jäχ-tumèn*. A föld és ég teremtésének Regulytól följegyzett éneke, valamint ennek az éjszaki vogulokhoz került változata (l. Vog. NépkGy. I : 229—30.) szólnak erről kapcsolatban a kór és halál eredetével. Idézzük itt röviden az énekbe foglalt hitregét: *Xul'-ātèr*-leánynak, vagy a másik változat szerint *Kami-nāj* nak, az emberiség ősanyjának «egy méhbeli hét magzata» vadászatra indulván elhatározzák, hogy fölkeresik az Arany-Kworësz égi atyától emlegetett «tápláléka bő, vize bő halottas országot» (*tēpä lașit, vitä lașit χālïŋ mā* ; I : 94.) s meg is találták ezt a «fája ritka, füve ritka *Jäχ-tumèn*», vagy mint a másik ének (I : 111.) nevezi a *Lous-tumèn* felsőkondai tó vidékén. Itt «vasmellű hét búvárkacsa (*tāχèt*), vasmellű hét vöcsök (*lōli'*) hét felé hintázik a hullámokon. A legidősebb férfi közülök szól: ‚Rejtő bokor, rejtő fű mögül magam fogok hozzájuk lopózkodni; míg én íjam, nyilam meg nem eresztettem, íjat, nyilat meg ne eresszetek!' Ő rejtő bokor, rejtő fű mögött lopózkodik most hozzájuk. Hajlatos íj hajlatára alig teszi nyilát, mögötte a legifjabb férfi selyemidegének rezgő hangja hallik. A vasmellű hét búvárkacsa, hét vöcsök mellét csak véresre horzsolta, mire ezek darulábú (= több torkolatú) sok folyót nagy számban futnak végig s [elhullott vérükkel] a kórtalan, betegségtelen földet kórral, betegséggel árasztották el. A legidősebb férfi szidja őt: «Ha én lőttem volna rájuk, ezt a vasmellű hét búvárkacsát, hét vöcsököt, mint tavaszi halat, őszi halat valami jó nyársbotra, úgy nyársoltam volna föl mind nyilamra. Most te a kórtalan, betegségtelen föld környékét kórral, betegséggel árasztottad el» (I : 95—97.). Tudnunk kell e mythos megértéséhez, hogy a fekete, víz alatt bujkáló *luli'*-madár (черная гагара) s rokona a *tāχèt*, *Kul'-ātèr* halálfejedelem kedvelt madarai, melyeknek képében működik a teremtési regékben akkor is, midőn az égi atya részére a földet az ősvíz fenekéről előhozza; v. ö. ÉV. *χālä-vās* «halotti kacsa» = *lūli'*. Midőn az ősember a halál madár alakú mását nyilával elhibázta s csupán megsebezte, ennek vére terjesztette el a kórt s következményét, a halált. Ha az idősebb férfi ügyesebb nyila érte volna a halál madarait, talán nem is volna halál a földön, s az ember örökké élne. Az ősember hevessége s a tapasztaltabb iránt tanusított engedetlensége hozta a földre a halált. Mása ez a gondolat a bibliai tanításnak, mely szerint szintén az ősember meg-

gondolatlansága s Istennel szemben tanúsított engedetlensége miatt származott a halál a földiekre. A Regulytól följegyzett szigvai teremtési rege philosophikusabb álláspontra helyezkedik. Szerinte *Numi-Tārėm* csupa jóságból és az emberek iránt való szeretetéből küldte a földre *Kul'-ātėr*-t, a kór és halál kútfejét. Ezt maga az ősember kéri tőle könyörögve: «*Numi-Tārėm* atyám», mondja, «igédre termett emberednek elkezdett leánya lenni, fia lenni. Kezd el nem férni a vadászó és halászó területen; nincs elegendő terük az erdei vad vadászatára s a vízi vad halászatára. Igédre termett erdei fád, erdei füved kevés, az ember ennél is többre szaporodott». Megkönyörülve e panaszon rendelte el az égi atya, hogy *Kul'-ātėr* műveleteivel «a nép egyik fele hadd pusztuljon el, a másik fele épen maradjon; hadd vadászszon erdei vadat, hadd halászszon vizi halat; hadd legyen földjük tágas» (I: 157—8.). Külömben az előbb említett déli vogul hitregében is találunk némi utalást azon fölfogásra, hogy a halál keletkezése, nem csupán az ember gyarlóságának következménye, hanem részben isteni akarat is. Midőn az ősanya Arany-Kworësz atyához azon kéréssel fordúl, hogy megnövekedett fiai honnan szerezzék élelmüket, ez következőkép felel: «Egyik része földem-vizem vidékének fája ritka, füve ritka, ritka láp: szürkeszőrű sok szarvasborjút bocsátok oda alá, *másik része földem-vizem vidékének a tápláléka bő, vize bő halottas ország (χāläŋ mā): a megenni való vesszőbimbót, fűbimbót onnan hadd keressék, a szívcsúcsra való ízletes falatot onnan hadd találják!*» (I : 90—91.). Más szóval azt jelenti e regerészlet, hogy isteni rendelkezés folytán kell az embernek, midőn tápláléka megszerzésében fáradozik, a halálhoz jutnia. Itt mintha ismét a biblia szavait hallanók: «Arczod verejtékével egyed kenyeredet, míg vissza nem térsz a földbe, a melyből vétettél; mert por vagy te s a porba térsz vissza!» (Móz. I : 4, 19.). A további kifejlése a regének, mely szerint mégis maga az ember a halál előidézője, itt valamint a szigvai regében, mintha valami vallási bölcselkedés következménye volna, mely miután egyszer megtette a világ teremtőjét és gondviselőjét minden jó forrásának, nem tartja összeegyeztethetőnek, hogy ugyanő tőle származzék a legfőbb rossz, a halál és enyészet is. Máskép gondolkozik a próféta: «A világosság alkotója s a sötétség teremtője a béke szerzője s *a*

rossznak teremtője én vagyok Jahve, én szereztem mindezeket» (Jes. 45, 7.).

De térjünk vissza tárgyunkhoz, a vogul-osztják halottak világához. Láttuk már fentebb is, hogy az árnyak lakta nagy víz képzetéhez hozzáfűződik az is, hogy ez a világ a *föld alatt* van. Minden idegen hatás nélkül egész könnyen és természetesen rávezethet erre a gondolatra is a túlvilági élet csodás titkain töprenkedő néplélek. Hiszen a holttestet a föld alá temetik, midőn a sírba helyezik. Azután meg ha van a földünk fölött elterülő magasságban, a fényes égben lelkek (isteni lények) világa; mi természetesebb, hogy a halottak sötét világának ott kell lennie, hová a nap sugarai nem érnek, a föld alatt. Nincs is ellentét a víz és alvilág képzetei között; hiszen mi is tanúljuk már zsenge gyermekkorunkban, hogy «ne csinálj magadnak faragott képet, vagy bárminő alakot, sem olyat, minő az égben fönt, sem minő a földön alant, sem minő *a vízben, a föld alatt* van». Jól egybefér tehát az eddigiekkel az a gondolat is, hogy a halottak birodalma «alvilág», a mint ez a következő kifejezésekben is tükröződik: KLV. *jolkė mō̆*, ATV. *jėlė́χ mā*, FTV. *jḁló mā̆, jḁlóχ mā̆* «alvilág, túlvilág» (pl. *khḁlḁm khḁlėχ jḁloχ-mā̆n lā̆ntlēt* «a halotti nép az alsó világba megy»), ÉV. *joli tḁ̄rėm* «alvilág» = *tḁtik-tḁ̄rėm* «túlvilág, ama világ» (szemben ezen földfeletti világunkkal, melynek *posiŋ tḁ̄rėm* «fényes világ» a neve, pl. *joli tḁ̄rėm poskwėn ta pateuw, sawiŋ mā joli-pālnė ta pateuw* «az alvilág világába, az inséges föld alá jutunk majd, въ подкопную землю попадем»). Az alvilág föld alatti üregére czéloz az ÉV. *χḁmėl, χḁmėl-mā* nevezet, melynek KV., PV. *khḁmėl*, TV. *khḁ́mėľ* mása a «sír»-t jelenti, még pedig a mint az osztják *χom* «ausgehöhlter baumstamm; sarg» = finn *komo* «cavus, concavus; cavum», magy. *homo-rú* stb. (l. BUDENZ MUgSz. 110.) hozzátartozó szavakból kitetszik «kivájtság, üreg» alapértelemmel.

Mivel az alvilág a vogul-osztják néphit szerint is sokaknak a szenvedés országa, talán nem szükséges épen keresztény befolyásnak tulajdonítanunk, hogy ez az eredetileg ártatlan *χḁmėl* fogalom a bosszús beszédben átjátszik a «pokol»-éba, így e szólásokban: *χḁmėl-mān totäln!* «vidd a pokolba!» (valamely kellemetlen tárgyról mondva), *χḁmėl ruś!* «pokolba való muszka!», *χḁmėl ūtpi* «pokolbeli ugató!» (szidó szó); KLV. *khōlä khḁmėl* (elemeiben

értetlen szidás), *khąmėl-mėn min!* «menj a pokolba! (къ черту ступай!)» ; v. ö. TV. *satą-khąmėn mińėn!* «átkos pokolba menj!» (IV : 366; az éjszaki vogulban: *satā!* = «ördögbe, pokolba!»). Nem nagyon messze lehet földünk fölületétől ez a földalatti halottvilág; mert az éjszaki vogul hit szerint, ha igen mély gödröt ásnak, közelébe lehet jutni. Midőn az urali aranyásók a föld túrása közben olyan helyekre akadnak, honnan különös levegő (szél, vagy gáz) tódul elő, ez azt jelenti, hogy már beütötték az alvilágot fedő földréteget; miért is nagyobb szerencsétlenségek elkerülése végett tanácsos az ilyen gödröt haladéktalanul befödni (GOND. 53—54.).

Az alvilág ura *Kuľ-ątėr* vagy *Xuľ-ątėr*, a Kór- vagy Halálfejedelem, kinek déli vogul neve *Khuľ-nąjėr*, KV. *Khwǫľ-nąjėr*, vagy másképp, *Jąl-nąjėr* «Al[világi]-király» (II: 232.). E mythologiai alaknak, melyről alább tüzetesebben szólunk, éjszaki vogul jelzőiben is megtaláljuk a czélzást alvilági birodalmára, ő a *lui χum χuľ-ątėr* «az alvilági férfi» (II : 98.), segéde a *sēmėl sōppä, sēmėl sāχip laj-χińi, pit-χińi* «a fekete szájú, fekete subájú alvilági járványvész, a fekete járványvész» (II : 350, 353.). Figyelemre méltó itt, hogy az «alvilági» jelzés szava *lui* (= ÉO. *lai)*, melyet külömben csak a folyók altájára alkalmaznak; tehát czélzást foglal magában e nyelvhasználat egyszersmind arra, hogy *Kuľ-ątėr* alvilági birodalma az Ob folyónak alvidéke táján, vagyis mint fentebb láttuk, a Jeges-Óczeán felé van. Végtelen serege az alvilági démonoknak áll *Kuľ-ątėr* szolgálatában, így különösen a *kuľ, mēńkw, utśi* nevűek, továbbá a halál előfutárja a kór-istenség, *tērėn-χuľ* vagy *χińi,* melyekkel szintén alább foglalkozunk bővebben. Hogy mi a hivatása ezen szörnyeknek az emberrel szemben, mutatja *Kuľ-ątėr*-nek ezen jelzője: *ēlėm-χąlės tēnė samiŋ ūtpi* «emberevő nagyszemű ugató» (II: 289.), mit akár Kerberosznak is vehetne a Hádes hívője. Az itt jelzett e m b e r f a l á s t a kór-istenség az élő emberen kezdi, róla mondja az istenidéző ének: *sawiŋ sāχi masmäŋ χumin, sawiŋ ńārä masmäŋ kuńärėn sēmėl soppä laj-χińėn, pit-χińėn ti tēŋkwė jēmtwės* «nyomorúságos subát öltött férfiadat, nyomorúságos botost öltött szegényedet a fekete szájú alvilági járványvész, fekete járványvész ím *megenni* kezdte» (II : 353.), szintígy más helyütt: *am luwėm χąltėm tērėn-kēmpli, χuľ-kēmpli χuľilālės-ke: sāt ēlmip ēlmiŋ jelpiŋ sirejil pāŋkiŋ sispä jelpiŋ mā joli-pālėn, am luwėm*

χāltém tērén-sūp, χuľ-sūp jol-pūγäln! «az én csontomat pusztító (fogyasztó) kór ruhaszéle, betegség ruhaszéle hogyha föllebbent: hét élű éles szent karddal a piszkos hátú szent föld alá, az én csontomat pusztító kór száját, betegség száját, oda fogd le!» (II: 373—4.). A «nagyszemű ugatónak», a kutyának és farkas, sakál, biéna rokonainak képe ez, melyek nekiesnek az ember teteméneк s mohón mardossák, falják, míg csak egy izomka marad a csontokon. Ezen jól ismert tulajdonságánál fogva jutott a kutya oly jelentős szerephez a régi népek lélekhitében és halotti szokásaiban, s igen természetes, hogy a vogul ember is, midőn a beteg embernek sorvadását s a holttetem föloszlását látja, ebben valamely kutyához hasonló alvilági szellem műveletét sejti. Fölismerszik a vogul halálszellemek kutyatermészete abban is, hogy ép úgy mint szóban forgó házi barátunk a megkaparított konczot lopva, suttyomban viszi el a maga félreeső, biztos helyére, *Kuľ-ātėr* népsége is lepel alatt, ruhába takarva hordja el áldozatait. Keservesen panaszolja az alsólozvai asszony sorsénekében, hogy egyszer csak váratlanúl «*Khuľ-nājėr legifjabb leánya ruhaalja ízelt közével, ruhaöle ízelt közével valahogyan elvitte nyiltoll fürgeségű két csikóját*», két fiacskáját, azt sem tudja szegény, miért; «házam gazdaura», így folytatja siralmát, «éjjeli büntetésokot nem ismert-e, reggeli büntetésokot nem ismert-e, [hogy ez történt velem]?!» (IV: 103—4.). Ép így emlegetik a *tērén-χuľ* kórszellemnek *félelmes ruhaszárnyát (tērén-kēmpli, χuľ-kēmpli)*, melynek suhogása is rémes; mert abba takargatva ragadja el áldozatát. Egy idevonatkozó adatot az imént idéztünk; ilyen a következő is: *nājä sastėŋ nājiŋ sām tērén-kēpėl rēχtėŋ suj sujtėltėnät lāwėltawė* «tüzét növesztő tüzes vidékről (= az alvilágból) jövő *kór ruhaszárnya rázó suhogásának* zaja hallatszik, úgy emlegetik» (II: 331.). A híveinek egészsége fölött őrködő Ajäsz-isten mondja magáról: «Ha kór, ha betegség támadott, nyomorúságos subájú sok férfiam, sok nőm a kór ruhaszárnyától, a betegség ruhaszárnyától fölemelem» *(tērén-kēmplinėl, χuľ-kēmplinėl nāŋχ vīγänėm*; II: 4.), s szintígy hirdeti a lopmuszi isten, hogy «most növekedett falubeli, városbeli sok gyermekem a kór ruhaszárnyától, a betegség ruhaszárnyától megőrizem» (II: 277.), az ő pártfogásával «*a kór ruhaszárnya elsimúl (pāntmi)*»; II: 383.). A Világügyelő-férfi idéző igéjében fordúl elő e könyörgés: «A csontunkat pusztító kór ruhája szárnyát az állatod (lovad) nyakát ijesztő szent ostorral a fekete hátú

szent föld alá űzd le; *a húsunkat pusztító betegség ruhája szárnyát az aranyszerű szent óczeán alá űzd le!*» (II : 318.).

Természetes, hogy a mit a halál «ugató» démonjai megesznek, vagy prózában beszélve: a mit közelebbről nem ismert, láthatatlan külső befolyások megsemmisítenek, az csak az ember teste, húsa-csontja. A lélek meg nem ehető, szét nem rágható, legfeljebb — mint fentebb láttuk — más testbe kebelezhető. Ha már egyszer eljutott a maga honába, itt sorsa földi életének érdeme szerint jól vagy rosszúl, de megállapodik. Embereink bátran vadászhatnak, halászhatnak, tehetnek akármit, nincs okuk félni az őket környező töméntelen *kuľ*-októl, *mēñkw*-ektől, kóroktól: ezek számára nincs rajtuk falat, nincs hús és vér; az ő mivoltuk: *īs*, azaz árny, s nincs tigris, melynek ilyenre vássék a foga. Meddig tart ez az élet? Örökké talán, mint a mi túlvilágunkban? Hiszen még a gyönyörökkel boldogító napfényes világban is súlyos az aggkor, még itt sem volna érdemes örökké élni; hát még a sötét alvilágban, *kuľ*-ok, *mēñkw*-ek társaságában, hol a jólét legfeljebb csak az, hogy nincs szenvedés; de nincs seholsem öröm vagy változatosság, hanem helyette szakadatlan egyhangúság. A vogul népképzelet bölcsen úgy eszelte ki, hogy a lélek a túlvilágban épen annyi ideig él, a meddig a földön; életünk a testetlen minus oldalon ugyanannyi, mint a testtel való plus oldalon. Ezután következik be csak igazán a végleges enyészet A lélek egyre összébb zsugorodik, míg végre akkora lesz, mint a *kēr-χą̊mlèχ* nevű vízi bogár; némelyek szerint ennek alakjában is él még egyideig, utóljára teljesen elenyészik. GONDATTInak ezen értesülését (39.) saját népköltési gyűjtéseimből is támogathatom egy adattal. Egy kosmogoniai énekben ugyanis szó van a Világügyelő-férfinak bizonyos «aranyos hátú hét vízibogaráról» *(są̊rniŋ sispä sāt χą̊mlèχ)*, melyek, a mint az isteni hős napsugárként ragyogó hajfonatát kibontja, «a hét Obfolyam, a hét tenger fenekéről fölmerülnek s az ő hajfonatánál melengetik hátaikat» (I : 40.). Midőn Arany-Kworësz atyja meghalt, a Világügyelő-férfi elővett egyet ezen vízi bogaraiból, «a potrohát fölszakította s atyját a bogár belsejébe odatette» (I : 42.); majd idők teltével, miután az egész teremtés mai rendje szerint megállapodott, «fölszakította ezen bogarat s Arany-Kworësz atyja ím fölül» (I : 66.). Egybevetve a fentebbi értesüléssel ezen regerészletet, azt következtethetjük,

hogy emitt a közönséges ember túlvilági életére vonatkozó képzet nyer alkalmazást az istenségre, vagyis tulajdonkép nemcsak Arany-Kworësz válik halála után vízi bogárrá, hanem az ember is. Megjegyzendő ezekhez, hogy a felsőlozvai vogulok *kēr-χamlėχ* néven a *szitakötőt* (стрѣлка) nevezik, mely e szerint tulajdonkép «vasbogár» (*χamlėχ* általában: «bogár, жужка»), amint a jelzővel vannak ez állatka PV. *kēr-khuntėp* («vas-lapát»), TV. *kēr-khom* («vasember») nevezetei, valószínűleg erős rágószerszáma miatt. Az idézett ének jelző nélkül való *χamlėχ* szavát azonban nem lehet a levegőben röpködő szitakötőnek magyaráznunk; mert meg van róla mondva, hogy a vízben él s onnan föl-fölmerül sütkérezni. Jobban megfelel e leírásnak a *csibor*, melynek nevei: ÉV. *vit-χamlėχ*, KLV. *wüt-khamlėχ*.

Tud a vogul rege egy oly kiváló, később istenné avatott hősről, kinek Odysseusként élve sikerült behatolni az alvilágba, a honnan nemcsak hogy maga előkerült diadalmasan, hanem magával hozta új életre támasztva egész rokonságát, hét atyjafiát s ezek atyját-anyját is. Ez a kondai alvidék híres «Nagy-fejedelme» volt, ki segítségére sietvén öccsének a «Három-ölnyi-erdei-bálvány» ellen vívott harczában, előzetesen hadat gyűjteni az alvilágba ment. «Bebújt a fekete földbe; ott ment, ment, egyszer csak egy nyílást talált. Ezen a nyíláson keresztül a fekete föld alsó feléről a föld színe fölé emelkedett, másvilágon élő hét férfi atyjafiához így érkezett meg. Erre a hét férfi anyjához, aztán a hét férfi atyjához ment, azután *Nom-Torėm* világúrhoz hágott föl. ‚Drága uram!' így szól, ‚nem ajándékoznál-e meg engemet egy aranyostorral? Kedves uram atyám, hallod-e, nem ajándékoznál-e meg engemet egy aranyfokossal? Hét világtájon uralkodó férfi atyám *elevenítő víz tömlőjével (lėlėŋ vit khurγėl)* nem ajándékoznál-e meg?'» Mind a három bűvszert megkapta, mire ő legelőbb is föltámasztotta az élet vizével halottjait, a kik mindannyian hozzá szegődnek; de a harczban újra elesnek, sőt elesik a hős testvéröcscse, a «Kis-fejedelem» is. Maga a hős marad életben, kinek sok fortélyos, kemény küzdelmet kell megvívnia. A Három-ölnyi-erdei bálvány városába bejutva bement az eleven bálványok házába, ezeket agyonüti s maga ül helyükre. A nők áldozattal kedveskednek istenségüknek s a bálványházikó ablakán keresztül egy lóbőrtömlőt hoznak be ily szavakkal: «Mi neked eleven szemet, fület,

eleven lábat, kezet hoztunk.» Az idősb fejedelemhős fölbontja a tömlőt s ím az ő öcscse fekszik benne darabokra vagdalva. Az élet vizével dörzsölve életre hozza s megint folytatják a harczot. Hoszszas küzdelem után egyszer csak az idősb fejedelemhős valami erősre akad. A mint az istentől kapott aranyfokossal üti, ez eltörik. Kérdezi: «Kicsoda, micsoda vagy te?» Ellenfele válaszol: «Én *Jal-nājėr* (az alvilági fejedelem) vagyok». Erre tovább hadakoztak, míg végre az alvilági fejedelem a fekete földön keresztül alászökött; tehát a vogul Odysseus legyőzte Plútót. Majd az istentől kapott aranyostorral a rettegett Obi-öreget *(Oas-ōtėr)* győzi le, s végére jár a többi ellenfeleknek is, kik közül a Háromölnyi-erdei bálványt öcscse szúrta le. Most föléleszteték az élet vizével hét atyjukfiát, ezek szüleit, s mindnyájan följöttek erre a mi világunkra (II : 229—234.).

Mint e regéből látjuk, a mindenható égi atyának van módjában a birtokában levő élet vizével *(liliŋ vit)* életre hozni holtakat, s e bűvszerrel valakit meg is ajándékozhat. Gondattinak egyik fentebb idézett közléséből tudjuk, hogy ez az életvíz becses kincse *Numi-Tārėm*-nak, benne tartja örökösen aranybotját s ha evvel a vizet megzavarja, az, a kire rápillant, rögtön eszméletlenül esik össze. Nagy hatalma van az életrekeltésben az élet adójának, Arany-Kaltēš asszonynak is, ki a Világügyelő-férfinak föld alól előhozott élettelen lovát egyik oldalán *tóvízzel*, másik oldalán *Obvízzel mosta meg s ezzel új életre hozva* remek táltoslóvá változtatta (I : 43—44.). A lopmuszi istenke leölt szamojédjait *rénvérrel megkenve* támasztja föl *(jeltėpti)* a halálból (II : 280.). Egy déli osztják mesében az «életvizét» *(χatta jiŋk)* és «élet vesszejét» *(χatta ńērem) mēŋk*-ek birtokában találjuk, kik vele holtakat életre támasztani s levagdalt testrészeket eredeti helyükre visszahelyezni képesek (Patk. I : 104; II : 128, 132.). Csakis ily rendkivüli módokon, mégpedig a hatalmasabb isteneknek különös kegyelméből volt lehetséges egyes kiváltságosaknak az új életre való jutás a régi testben. Egyébként a vogul-osztják alvilágból nincs föltámadás, s hiába dicsekedett a déli vogul vitézi ének hőse is avval, hogy halála után *«hét tél, hét nyár múlva fölkel» (jolχāle'im : sāt tāl, sāt tūw nāŋχ kwāle'im)*, igen kicsiny ellenszer is elég erősnek bizonyúlt ennek megakadályozására. «Idősb ángya *egyenesen szíve tájára egy nedves követ helyezett; ama hét tél, hét*

nyár elmúlta alatt ama nedves kő megnő vala s [a halottnak] nem volt ereje fölkelni; csupán tamburája szavát hallották» (IV : 156.). Ez az eljárás is bizonyára nem a testnek fölkelése, hanem a léleknek esetleges zaklatása ellen irányúlt; ezért helyezték a követ épen *a szív tájékára*, hol a lélek székel.

Igen, a mi egyszerű pogány emberünknek nincs föltámadása s nincs a mi értelmünkben vett «mennyországa»; ő nem számít jóságáért és becsületességeért különös jutalomra a túlvilági életben. Itt csak a gonoszság bűnhödik, de az erény nem kér fizetést, nem vár földöntúli gyönyöröket; hanem megelégszik azzal, hogy osztályrésze béke és nyugalom, nem pedig szenvedés és zaklatás. Így van ez a földi életben is: a társadalmi rend ellen vétőket megbüntetik, de a jókat nem jutalmazzák, hanem legfeljebb békén hagyják. Ha e pogányságnak bölcse akadt volna, az bizonyára így foglalta volna tételbe ez erkölcsi felfogást: «Az erény önnönmagának jutalma, s mihelyt más jutalmat vár, többé nem erény». Itt ismét találkozik az erkölcsileg fejlett pogányság a legmagasabb vallási színvonallal; az ószövetség prófétája szintén csak a bűnt ostorozza, csak ennek hirdet büntetést, de nem ismeri az erénynek túlvilági jutalmát s nem a mennyország kéjeit. Isten útjainak követője e földön találja meg boldogságát; ebben kell bíznunk akkor is, ha netán a látszat ellene mutat. Mindezekből nem következik, hogy a vogul-osztják ember nem ismer m e n n y e i v i l á g o t s mennyei életet. Hisz ez ép oly bizonyos, mint maga az emberi lét. Az égbolt az ő örökös változásaival, derültségével és komorságával, lassan járó bárányfelhőivel és rémes sötétséggel jelentkező zivataraival, megrázó dörgésével és gyújtó villámával, boldogító napjával és gyönyörű csillagaival, esőjével és egyéb csapadékaival mindenesetre a legmozgalmasabb élet benyomását gyakorolja, mely csakis olyan lehet, mint az az élet, melyet mi ismerünk, vagyis saját életünk; a külömbség legfeljebb az, hogy amannak erőművei összehasonlíthatatlanul hatalmasabbak s nem oly szűk körre, mint az emberé, hanem egész világra kiterjedők. Minden pillanat megtanít arra, hogy függünk ezen égi hatalomtól, hogy kedvezése életünk és boldogságunk föltétele; viszonyunk hozzá olyan, mint a gyermeké atyjához: *Numi-Tārėm*, a Felső-Ég a mi «aranyos nagy atyuskánk» *(Sorńi ōn āšikeuw)* s a mi «ember» nevünk: *ēlėm-χālės* «ég halandója». Az csak nyilvánvaló, hogy van mennyei

világ, s ha van, ez nem lehet üres pusztaság, hanem a világ alkotójához és mindenható urához méltóan, a legszebb emberi fogalmak szerint van berendezve. Bizonyos továbbá az is, hogy az égi atya e legsajátabb remek országában nem egyedül bolyong remetekép, hanem fenséges személyét, úgy mint a földi hatalmasokat, családtagok s működésében támogató külömböző rangú szolgaszemélyek egész serege veszi körül. Mindezen égi lények egyszersmind isteni lények, melyek hasonlók ugyan az emberhez, affélék talán, mint az emberi lélek, vagy az *īs*; de képességük s erejük ember- s természetfölötti. Az egyszerű, gyarló embernek ezek honában s társaságában nincs helye, ép oly kevéssé, mint a földi uralkodók fényes palotáiban és környezetében, bár az atyáskodó gondoskodás megvan mindkét részről. Nem jut a mennyek országába az ember lelke vagy holt árnya sem, s ha PATKANOV a déli osztjákok közt ilyen fölfogásról értesült (I : 146.), az nem lehet más, mint a kereszténység befolyása, az orosz pap tanítása. Jobban megfelel a valóságnak, a mit POLJAKOV hallott e tárgyról az éjszaki osztjákoktól, kik szerint t. i. «azt beszélik, hogy eljutott volna az égi országba valami szamojéd varázsló, *s lehetséges, hogy oda kerülnek haláluk után az oroszok; de osztják nincs ott egyetlen egy sem;* mert» — s ez nyilván a hittérítőktől s papoktól átvett okoskodás — «mindnyájan bűnösök s ezért az alvilágba kell jutniok» (64.). De hát az istenek rangjában tisztelt régi bálványok az «istenfiuk»-nak nevezett Világügyelő-férfi, a pelimi, a kisobi, a szoszvaközépi, a szigvatövi s más istenkék, kiknek oly nagy szerep jut az égiek mythosaiban, s kik eredetileg mégsem voltak egyebek, mint híres fejedelmek vagy fejedelmi házak halotti bálványai, — hát ezek nem mutatják-e világos példáit, hogy az ember mégis bejuthat az égiek társaságába s részese lehet a mennyei dicsőségnek úgy, mint az istenek hatalmának? Annak, ki a néphit fejleményeit történeti kritikával vizsgálgatja, mindenesetre igen: az előtt kétségtelen, hogy a nagyobb tiszteletben részesülő vogul-osztják bálványképek csak olyanok, mint másutt a szentek, vagyis istenekké és félistenekké dicsőült emberek. De maga a nép nem így fogja föl a dolgot. Ennek nincsen sejtelme sem róla, hogy az a bálványistenség, melynek áldoz s melyet a tisztelet minden nemében részesít, valaha csak olyan halotti bálvány volt, milyet ő tart a maga lakában valamely elhúnyt rokonának emlékére. Míg megvolt a bálványkép

ily keletkezésének történeti tudata, annak tisztelete mindenesetre csak kisebbfokú s szűkebb körre terjedő lehetett, bár mint egy kiváló fejedelmi személy halotti bálványáé, már kezdettől fogva is nagyobb volt, mint más közönséges halandóé. Máskép alakúlt a dolog, midőn ez a történeti tudat feledésbe ment s az örökségkép nemzedékről nemzedékre átszálló bálványhoz fűzött képzeteket — melyek eredetileg bizonyára nem voltak merőben légből kapottak, hanem bizonyos általánosságban vagy magvukban valóságnak megfelelő elemeket is tartalmaztak — a mythos vette átalakító hatalmába. A csodásnál csodásabb regék, melyek ily úton a bálványban ábrázolt alakra vonatkozólag forgalomba jöttek, nemcsak annak tekintélyét tették nagyobbá s tiszteletét szélesebb körűvé; hanem felköltötték azt a gondolatot is, hogy amaz istenkép dicsőitett személy (rendesen hős) nem is lehetett valami magunkféle közönséges emberfi, hanem ama magasabbrendű égi lények közül való, kiknek hatalmával rendkívüli tetteit véghezvitte. A «köldöke vágott inséges subájú, inséges bocskorú emberrel» *(puχńit jäktim sawiŋ sāχip, sawiŋ ńäräp ēlėm-χα̥lės)* szemben ő az emberek képzetében *tα̥rėm-pī̄'* «istenfi» lett, kit az égi atya mennyei honából hágcsón bocsátott alá vagy igézettel rendelt bizonyos földrészre, hogy ott uralmát megalapítsa s magának «férfinak érinthetetlen, nőnek érinthetetlen szent helyet» *(χum rawtal, nē rawtal jelpiŋ mā)* szerezzen, hol az emberek áldozataikkal és imádságaikkal fölkeressék. Sehol sincsen szó arról, hogy efféle hatalmasabb bálványistenség, illetőleg a benne ábrázolt hős *meghalt volna;* ő élt azelőtt is mennyei atyjánál s él ma is szent helyén, onnan őrködve hívein s érintkezvén ezek érdekében az égiekkel. «*Mennyei atyánk leküldötte az ő fiát a mi boldogításunkra; az istenből ember lett*»: így vallja a néphit; a tudományos kutatás ellenkezőleg tapasztalja a fejlődést: az emberből felsőbb hatalom, a halott képmásából bálványisten alakúlt.

E) A bálványok és szellemeik.

Kimutatván az eddigiekben, hogy miként fejlődött a halottak tiszteletéből a bálványimádás, vegyük immár közelebbről szemügyre ennek változatos megnyilatkozását, mégpedig első sorban a bálványalakok külömböző nemeinek s a bennük vélt szellemekhez

fűződő általános képzeteknek vizsgálatával. Előljáróban megemlítjük, hogy a «bálvány» sajátos közneve a vogulban: ÉV. *pupi'* (REGULY írásában: *pubi* és *bạbi*; GONDATTInál: *pubi* 37. l.), LV. *popi*, KV., PV. *pupi*, melynek a ragozásban föltűnő *pupχ-*, *pupėχ-* teljesebb hangtestű töve (plur. ÉV. *pupχė-t*, KV. *pupėχ-t)* kicsinyítő képzésnek ismerszik föl a gyérebb használatú s kevésbé hízelgő beszédben alkalmazott *pupa* alak mellett (v. ö. *pupakwė**) *pupa, śajtanakwė śajtan* egy bálvány hasonlatosságára készített játékbábú megszólítása: IV: 204.). Nyilván nem más e szó, mint a zürjén *buba* «scheuche, vogelscheuche, schreckbild, popanz» *(vörsa b.* «waldgeist»; WIED.), mely mellett azonos értelemmel *bubil'a* képzés is előfordúl (u. o.). Más alapértelem sejthető a bálványnak éjszaki osztják *loŋχ* = IO. *toŋχ*, SO. *juŋk*, VJ. *juŋg*, FO. *l'uŋk*, KO., Jg. *luŋk* nevénél, mely mellett AHLQVIST *šoŋgot* «puppe zum andenken eines verstorbenen» adata, szintúgy mint FINSCHnél (402. l.) *songet* «göttin» a szókezdő tökéletlen jelzésével írott többes képzőjű alakok. Alakilag pontosan megfelel ugyanis az ismeretes szóvégi *ŋ* > *n* változással a zürjénben: *šön* «schatten von verstorbenen» (v. ö. *šonjan* «verstorben»; WIED.), mely ismét tekintetbe véve a vogul *jis* szónak fentebb kimutatott jelentésfejleményeit («ős», «árnyék», «holtak szelleme») a cserem. *šóngo*, cserM. *šónga* «öreg, agg, vén» szóval hozható kapcsolatba. E szerint az osztják *loŋχ (< *šoŋa)* tulajdonkép a «régiek», illetőleg «holtak szellemét» jelentené egybehangzólag avval a magyarázattal, melyet fentebb a vogul-osztják bálványtisztelet általános alapjára nézve adtunk.

A bálványimádás nemei közt bizonyára legősibb az, melyben az ember vallásos tisztelete valamely élő lénynek képzelt *természeti* tárgy vagy jelenség felé fordúl. Mielőtt az ember a fémekkel megismerkedett s öntvényeket készíthetett, sőt mielőtt kezdetleges kőszerszámával fát faraghatott volna, már megvoltak a bálványképek előzményei s mintái amaz e m b e r- s á l l a t a l a k ú k ö v e k b e n s s z i k l á k b a n, melyek különösen elhagyott s nehezen megközelíthető helyeken állva mindenkor alkalmasak voltak félelem s tisztelet gerjesztésére a naiv lelkekben. Egy ily ember- vagy állat-

---

*) A felsőlozvai vogulban a nők a medvét csakis *pupakwė* (= «bálványka») rejtett kifejezéssel *(tūjtnė lātiŋ)* merik említeni.

alakú kőtömeg merev mozdulatlanságával élénken emlékeztet az imént élt holt emberre s állatra, minélfogva igen természetes, ha a mindent személyesítő népképzelet bennük *kővé meredt embereket s állatokat* lát s mindjárt magyarázatát is keresi ezen különös alakulatnak. Alább, az egyes vidékek bálványainak tárgyalásánál lesz módunk az ily kőbálványokkal is részletesebben foglalkozni, úgy hogy itt csak azon általánosan elterjedt néphit megemlítésére szorítkozhatunk, hogy bennük az «ember korabeli világot» *(ēlėm-χq̄lės jisiŋ tq̄rėm)* megelőzött hatalmas óriások *(jārχum)* elbűvölt alakjai élik haláltalan életüket, kik t. i. ez állapotba erejük fogytán (l. Hunfalvy: Vogul Föld 141—2.) többnyire győző ellenfelük igézete következtében, esetleg a fájdalom hatása alatt jutottak (Gondatti: 20, 36, 38; Grigorovszkij 20, 22.), a mint igézet hatása alatt váltak kővé a velük rendesen mondai kapcsolatban álló s közelükben található állatalakok is. Ezen hagyomány egyszersmind azt igazolja, hogy a nép is az ily kőbálványokban tudja a bálványtisztelet legrégibb alakjait; mert ezeket helyezi épen hitregei chronologiájának legtávolabbi korszakába. Az ilyenekkel szemben a mesterséges bálványok eredeti képeit már a mi fajta emberünk is látta; hiszen bennük saját nemzetsége régi hőseit ábrázolja.

A *mesterséges* bálványok legegyszerűbb alakításai a ruházat nélkül való, legfeljebb bevágásokkal czifrázott o s z l o p o k, illetőleg f ö l d b e n á l l ó r u d a k é s k a r ó k. Már Georgi említi, hogy a permi vogulok áldozó ligeteiben, közel az oltárasztalhoz egy *egyenesen álló fatörzsök*, illetőleg oszlop áll (l. fent: 152. l.) s hogy ez voltakép bálvány, mutatja az ily fatörzsből álló áldozati oszlopnak déli osztják *tūrum-vāńmap jemiñ juχ* «i s t e n-á b r á z a t ú s z e n t o s z l o p» neve (Patkanov II : 94.). Az efféle oszlopnak rendeltetése, hogy hozzákössék az áldozati állatokat összetartó kötelet, a mint ez ki van fejezve a *Polėm*-isten szoszvafői idéző igéjében is, hol nem is földi, hanem égi áldozó térről van szó: az áldozó ember ugyanis arra kéri a *Polėm*-bálványt, hogy bemutatott «fehér hóhoz hasonlatos szarvas állatát», mint közbenjáró vezesse égben lakó *Numi-Sq̄rńi* atyja elé s kösse oda az ezüstgerendájú ház ajtajánál a «hét lépcsőjű tiszta ezüst szent oszlophoz» *(sāt näkpä śāli q̄ln jelpiŋ āŋkwėlėn* ; II : 409.). E helyből az következtethető, hogy az áldozati tér oszlopa általában az istenség láthatatlan állatkötő oszlopát jelképezi; az «istenábrázat» az oszlop fején azt szemlélteti,

hogy mint maga az oszlop, úgy a hozzákötött áldozati is állat az istenség birtoka.

Gondatti a szigvai vogulok áldozattereinek leírásában (7—8. l.) megemlíti, hogy azokon *földbe vert magas rudak* láthatók, melyeknek tetején *rongydarabok, prémek, fényes csecsebecsék* s egyéb apróságok libegnek. Ezek a rudak *bizonyos istenségeknek vannak szentelve,* mégpedig a középső legmagasabb *Jäńi'-tarėm*-nak («Nagy-Isten»), jobboldali szomszédja *'Sāń-tarėm*-nak («Anya-Isten»), bal oldali szomszédja *Mir-susnė-χum*-nak («Világ-ügyelő-férfi»), a többi évenként fölváltott rudak más istenségeknek. Ezek a rudak is bizonyára az illető istenségeket jelképezik, s midőn reájuk áldozati tárgyakat aggatnak, ép olyan eljárás, mint midőn a bálványsátrakban őrzött bábukra rakják a becses prémeket, posztó- és vászonrongyokat, csecsebecséket stb. Csak a bálványarcz hiányzik, jeléül annak, hogy ez az egyszerűbb alakítás oly kornak hagyománya, midőn még az ember mintázó ügyessége ezen elemi fokig sem volt kifejlődve.

Hogy az otthon őrzött, bábuszerű házi istenségeknek is ilyen csupasz rudak voltak az előzményei, kitetszik Beljavszkijnak ama közléséből (110. l.), mely szerint: «Minden osztják jurtában az ajtóval szemközt eső oldalon egy *magas rúd* áll, melynek csúcsa némileg kimagaslik a tetőn fölül. *Ez a rúd, mely a néphit szerint a jurta gazdáját személyesíti, a ház s egész család részéről állandó gondozás tárgya* s oly tiszteletben részesül, hogy nyolczadik évét túlhaladott nőszemély sem éjjel, sem nappal nem mer előtte egyenesen végigmenni, hanem ha okvetetlenül szüksége van reá, a jurta közepén elhelyezett soha ki nem alvó tűz körül oldalt kerüli meg». Itt tehát a jurta «őrfájával» van dolgunk, melynek hivatása ugyanaz, mint az emberképre faragott házi bálványé: ugyanazon vallási eszmének ősi kifejezése s ennek újabb fejleménye egymás mellett láthatók.

Witsen a tobolszk-vidéki osztjákokról írja, hogy *«a falu előtt mindenütt ott áll közszemléül az ő bálványuk:* egy ördögnek fából durván faragott képe» (757. l.). Ez Patkanov egyik hősénekében is említve van, még pedig az áldozati tér oszlopához hasonlóan «isten ábrázatú szent fá»-nak nevezve, a hős midőn búcsút vesz a várostól, kimegy «a téres város szép terére s *az isten ábrázatú szent fa törzsökvége előtt hét jeles főhajlongást végez»* (II : 96.). Érdekes

alkalmazását találjuk az emberfejű oszlopnak a Noviczkijtól leírt pelimi szent helyen, hol t. i. az öt bálványtól lakott fősátor mellett néhány apró házikó állott az áldozat leölésére szolgáló szerszámok s az áldozati csontok részére; ez utóbbiak pedig *három könyök magasságú, fölül emberi hasonlatosságra kifaragott oszlopokra* voltak helyezve. Ez oszlopbálványok az előbbiekhez képest nyilván *szolgai* szereprűek, tartják s őrizik az előbbiek holmijait.

Az ilyen fölül emberalakra faragott bálványoszlopok már előbbre haladott fejlődési fokozatát mutatják a bálványkép alakításának a minden faragás nélkül való fatörzsökhöz vagy rúdhoz képest. Az előbbi fajtának kisebb változatai azok a legföljebb $1^1/_2$ rőf magasságú földbe vert *bálványczölöpök* vagy *karók*, minőket Castrén, Schrenk és Finsch helyenként seregesen találtak együtt az éjszaki osztjákoknál, illetőleg szamojédeknél. Ezen Castrén szerint *jiljan*-nak nevezett igen alacsony rangú bálványok fölül csúcsosan vannak faragva, s néhány bevágás alakjában fölismerhető rajtuk a szem, orr és száj jelzése.*) Mint Finsch tapasztalta (493. l.), némelyike ezen jelentéktelen bálványfáknak *nyírhéjjal volt körültakargatva*; ez az átmenet a következő fokozathoz, a *felruházott* s otthon vagy külön házikókban őrzött bálványalakokhoz.

Ez utóbbiak közül kisebb rangúak a házi bálványbábúk, minők az ősi valláshoz hívebben ragaszkodó éjszaki tájon minden jurtában találhatók (l. Hoffmann 29, Gondatti 16.), mégpedig — mint Pallas írja (III : 59.) — annyi számmal, a hány családtag van esetleg kiegészítve a halotti bálványokkal, melyekről az előbbi fejezetben szólottunk. Ezeknek legegyszerűbb formái minden faragás nélkül való fabotocskából állanak (Gondatti u. o.) bőr-, posztó-, vagy vászondarabokkal, illetőleg ruhácskákkal (főkép kis újjas subákkal) tele aggatva, melyek fölé gyakran apró fényes tárgyak, csecsebecsék kerülnek. Fejlettebb alakítások azok, melyeken már az a törekvés is nyilvánúl, hogy a bálvány arcza némileg emberi formájú legyen. Ennek legelemibb megvalósítása az, melyről Novitzkij ír (l. fent: 93. l.), a midőn t. i. a bábú közepébe

*) L. rajzukat Finsch többször idézett könyvében (492. l.). Még elemibb alakításai e bálványkaróknak láthatók Schrenk «Reise durch die Tundren der Samojeden» műve első kötetének II. képmellékletén.

egy kis *tükördarabkát* helyeznek nyilván a *szem* jelzésére. Savrov leírása szerint *Ortik* segédjének, a *Master-long*-nak prémekkel feszesen tömött zsákból álló bálványa közepére egy *ezüst tányérka* van kötve mélyedésével kifelé (l. Beljavszkij kivonatában fent: 160. l.). Hasonló eljárással, illetőleg felfogással egy egyszerű *sárgaréz-gomb* is pótolhatja a fejet, a mint ez Finsch könyvének egy női bálványt ábrázoló képén látható (402. l.). Kevéssel előrehaladottabb az az alakítás, melyben a bálvány fejének faragása vagy diszítése emlékeztet emberi ábrázatra. Patkanov az irtisi osztjákoknál sok házi bálványt látott, melyeken fej gyanánt a bálvány testét képező fadarab tetejére menyét vagy evet-fark volt kötve, *a szemeket pedig két darab színes üveg jelezte* (106. l.). Pallas (II. könyv, 2. köt., 261. l.) tudósításai szerint a turai voguloknál is voltak találhatók ilyen emberi alakra faragott bálványok, melyeknek szemeit *serét- vagy gyöngyszemekből* alakították. Gyökeres újítás e téren az, miről Gondatti tudósít (7, 16. l.), hogy t. i. az utóbbi időkben az éjszaki vogulok és osztjákok zürjén és orosz kereskedőktől szerzett közönséges *vásári játékbábukat* alkalmaznak házi istenségek gyanánt, minden különös szertartás nélkül helyezve el ezeket a maguktól készített durva alakítású bálványalakok mellé.

Igen ritka esetben *csontból* is készülnek bálványok (Gondatti 16.); de gyakoriak, s mint a leletek tanusítják, régi korok óta tisztelet tárgyai a b á l v á n y ö n t v é n y e k. Az átmenetet ezekhez az előbbi fajtákból amaz alakításokban láthatjuk, melyekben a fabálványnak *legalább arczára alkalmaznak domborított fémlemezeket.* Ilyen volt Novitzkij közlése szerint a sarkali jurták fából faragott bálványa, melynek ábrázata *ezüstből,* továbbá a nachracsi, illetőleg fehérhegyi, melyé *fehér bádogból* (Savrov szerint *Ortik*-é ezüstből) volt alakítva. A Finschtől látott éjszaki osztják házi bálványok férfi alakján az arcz megfelelő metszésekkel *sárgaréz-lemezből* készült (401. l.). Többször tudósítanak a történeti s néprajzi kútfők *csupa érczből* készült bálványokról is, így különösen Gmelin (IV: 432—4. ll.), Pallas és Georgi egy felsőturai *vogul vasbálványról,* mely kezében hajítódárdát tartó emberalakot ábrázol rendkívül durva alakításban. Ezt magas rúd tetejére tűzve áldozatokkal tisztelték, miből kitetszik, hogy az egész bálványszerkezet nem más, mint az «istenábrázatú» áldozati oszlop változata. Hasonlókép értesít Beljavszkij egy hosszú szakállú, határozott arczvonású

öreg embert föltüntető osztják bálványról, mely *hét fontnyi súlyban vörös rézből* volt öntve (104. l.). A gyakran található *állatöntvények* közül legrégebben ismeretes a fehérhegyi *lúdbálvány*, melyet a múlt század eleji hittérítők pusztítottak el; mások *hattyú, medve, farkas, menyét* s *kígyó* alakokat emlegetnek, mely állatok tiszteletéről, illetőleg hitregei szerepéről alább lesz tüzetesebben szó. Az újabban talált öntvénybálványokra nézve Aspelin «Antiquités du Nord Finno-Ougrien» czímű híres művére, továbbá Szorokin és Teplouchov fentebb idézett munkáira kell utalnunk, melyek közül különösen az utóbbiban részletesen ki van fejtve, hogy a vogulok és osztjákok régi s mai földjén talált vallási, illetőleg mythologiai vonatkozású leletek typusaikban egyeznek a permi föld hasonló tárgyú leleteivel, mintegy igazolásakép a régiek amaz állításának hogy az előbbi népek pogánysága a permiek kiirtott ősi vallásával azonos. Az e művekben bemutatott rajzok egészen sajátos vonású, igen kezdetleges kivitelű emberalakokat ábrázolnak, a férfi csúcsos fejjel, magas sapkával, egy ízben e helyett teljes medvebőrrel, a nő másnemű magas fejékességgel. Vannak meztelen s felöltözött, magában álló s páros (férfi és nő), továbbá három s hét személyű csoportok. A legtöbb leleten állatalakok is észlelhetők, melyek között gyakran szerepel egy *gyík-féle szörnyeteg* a bálványszemély lába alatt. Az állatöntvények tárgyai: *medve, gyík, hal* s főkép sok változatban valamely *sasféle madár* egy, két és három fejjel, melle táján rendesen *emberarczczal.* Az ily fajta leletek másai s változatai itt-ott előkerülnek még az éjszaki osztjákok és szamojédek közt, melyeknek mintájára — mint erről Patkanov értesít (107. l.) — Tobolszkban s más helyeken nagy mennyiségben gyártanak s hoznak jó pénzért forgalomba bálványutánzatokat, bár ezt az ipart s kereskedést a hatóság üldözi.

A bálványok külsejére, ruházatára s fölszerelésére gyakran történik czélzás a velük foglalkozó népköltési műfajokban. Mint legfőbb ismertető jegyek többször már a bálvány *nevében* is föl vannak tüntetve, így pl. ezekben: *Tūrėn isėm tūr sāt śirä ta'ilin kēnt* «Tóba-szállott-tóbeli-hét-sirálylyal-teli-*sapka*» (az idősb larvosi fejedelemhős neve; II: 52.); *'Noχs-sąw χūrp kēntin aki* «Nyusztbőr-karimás-*sapkájú*-dédapuska» (bálványnév; III: 305.); *Sāt χār-sąw śārin ta'il ąjkä* «Hét-jávorbika=bőr-irhájából=való-*ruha*-öreg» (az Ajäsz-isten bácsija; II: 19.); *Khurėm-täl-vuor-*

pupi «Három-*ölnyi*-erdei-bálvány» (II : 222.); *Xątėl-rēγiŋ, ēt-pos rēγiŋ jelpiŋ sirej* «Nap-hevű, hold-hevű szent *kard*» (a középső larvosi fejedelemhős, nyilván a bálvány kardja után így nevezve; II : 52.). Szintígy az irtisi osztjákban, pl. *Jiχ-sōχtà, ńoχ-sōχtà kēlep toŋχ* «Medvebőr-jávorbőr-subás-bálvány» (egy házi istenség neve; Patk. I : 108.); *Tāŋetta χōt-iga, ńōgos lankpe iga* «Fedeletlen ház öreg*e*, *nyusztpólyás* öreg» (u. o.). Még gyakrabban találunk utalást a külsőre s ruházatra a bálványok jelzőiben, a minők pl. a következők: *χumplėŋ puŋkpä uľäŋ ēntėp χartėm χum Polėm-tąrėm āśėm* «Habos fejű, tüzes övet öltött férfi, *Polėm*-isten atyám» (III: 337.), *kēlp oχsėr, sēmėl oχsėr tōrpä χum* «Vörös rókaprémes, fekete rókaprémes (sapkájú) férfi (a Têk-bálvány; II : 11.); *kēlp lē'in χuriŋ ątėr* «Vörös evet alakú fejedelemhős» (a szanjai istenség; II: 150.); *kwänsėŋ Vǫrwiś, taulėŋ Vǫrwiś* «Karmos, szárnyas V.» (nyilván madáralakú bálvány; IV : 109.); *Voikėn sāχi masėm Polėm-tąrėm* «Fehér subát öltött *Polėm*-isten» (II: 403.). Bőséggel fogunk találkozni ilyenekkel alább a főbb bálványistenségek részletes tárgyalásánál.

A közönséges bőrruházatnál — mely többnyire apró, esetleg díszesen kidolgozott subácskákból, prémekből, sapkákból áll — becsesebbnek tekintik a posztó-, különösen *vörös posztó-öltözékeket (viγir nuj)*, a mint általában kedvelt tárgya az áldozatoknak a bálvány mellé göngyölegben helyezett posztó, selyem és bársony is. Említést tesz a vörös posztónak bálványok körül való alkalmazásáról már Witsen (634. l.), továbbá a kondai főbálvány s személyzetének leírásában Novitzkij es I. B. Müller. A fehérhegyi bálványnak, mint erről G. F. Müller tudósít, még a házikója is be volt vonva vörös posztóval. Georgi a csuszovajai voguloknak egy vörös rongyokba burkolt bálványáról szerzett értesülést (Bemerk. 598. l.).

Mennél nagyobb tiszteletben áll valamely bálvány, annál nagyobb mennyiségben találhatók fölszerelésében arany- és ezüst ékességek, tárgyak s pénzek; továbbá mindennemű alakokat, főkép állatokat ábrázoló silányabb fémöntvények, melyeket a mennyire lehetséges, a bálványra aggatnak. Az énekek gyakran említik e drágaságokat, szólnak pl. a jugrai istenkének «tiszta ezüsttel teli sapkájáról» *(śāli ąln tiniŋ kēntä)* s ugyancsak «tiszta ezüstből való drága gombjáról» *(śāli ąln tiniŋ kēŋnä)*, szintígy a pelimi istenkének «aranyból való drága ruhaújjáról s ruhaszárnyá-

ról» *(sąrńi ąlnė tiniŋ tajtä, tiniŋ kēmplitä ;* II : 134—5, 402—3.), valamint a Világ-ügyelő férfi «kami-ezüst, *śopėr*-ezüst rojtos övéről» *(kami ąln, śopėr ąln lūsiŋ ēntapä ;* II : 322.). A Paszët-bálványt sok ezüstje miatt «*'sąpėr*-ezüsttel, kami-ezüsttel megrakott kis királyunknak» *(śąpėr-ąln, kami ąln ta'iliŋ māń χąnū ;* II : 144.) nevezik, míg a múnkeszi «Târëm-leány»-nak házát «*śąpėr*-ezüsttel, kami-ezüsttel teli ház»-nak *(śąpėr ąln, kami ąln ta'iliŋ kwol ;* II : 261.) magasztalják. Különösen a medveénekek emlegetik sűrűn az isteniieg ünnepelt állatra aggatott tiszta s hitvány ezüstből készített csecsebecséket; a medve ülőhelye: «tiszta ezüsttel bőséges fészek, kami-ezüsttel boldogságos fészek» *(śāli ąln śuńiŋ piťi, kami ąln χoläŋ piťi* III : 42, 187.), melyben «ha keze előtűnik: sésezüstön át tűnik elő; ha orra előtűnik: kami-ezüstön át tűnik elő» *(kātėm-ke nē'ilės : śēś-voχi-tārä nē'ilės ; ńolėm ke nē'ilės : kami-voχi tārä nē'ilės,* III : 263.), a mint «sés-ezüsttel, kami-ezüsttel teli puttonyát emeli, hátára veszi» *(śēś-vąχi ta'iliŋ pajp ālmilėm, kami-vąχi ta'iliŋ pajp χūntmilėm* III : 185—6.) akkor is, midőn ünnepének befejeztével végső útjára kisérik. Ezeket az ékességeket ideiglenesen a bálvány kincstárából szedik elő, a vendégül érkezett másik «istenke» — *mā-χar tąrėm* «föld színén járó isten», *pupakwė* «bálványka» : a medve nevei — földiszítésére. A bálványra aggatott sárkány-, illetőleg gyik-alakú öntvényekre történik czélzás, midőn a jugrai istenkének «hét *jūr*-állattal teli sapkájáról s ruhaszárnyáról» *(sāt jūr ta'iliŋ kēntä, kēmplitä* II : 134, 130.), vagy a pelimi s kisobi istenségek «hét *sossėl*-állattal teli szentséges házáról» *(sāt sossėl ta'iliŋ kwol* II : 141, 144; *sossėl ta'iliŋ jelpiŋ kwol* II : 410.), illetőleg a Leplä-torkolati bálvány «hét *jūr*-állattal teli fészkéről» *(sāt jūr ta'iliŋ piťi* II : 136.) beszélnek. Efféle állatöntvényekkel s egyéb ékességekkel földiszített bálványnak írja le Pallas (III : 60.) az Obdorszknál alább fekvő voksari jurták nagy tiszteletű osztják istenségét, melynek szent fájára egy széltől himbált *csengetyű* is volt akasztva. Patkanov meglátogatván az Irtiš alvidékén egy osztják áldozó helyet, itt szintén talált faágon lógó csengetyűt (I : 111.). Ez utóbbi részlet itt azért figyelemreméltó, mivel a bálványra aggatott ezüst- s egyéb érczdiszítéseknek szintén az a mellékczélja, hogy velük mozgatás útján csilingelő zajt keltsenek. Ez *a bálvány útját kisérő zene,* a mint a medve is kiemeli énekében, hogy «*śopėr*-ezüst, hitvány ezüst *csengésével* sze-

relnek föl engem» *(śopėr ạln, mor ạln śāmľiŋėl śạpitawėm* III : 106.) s hogy ugyanily «csengő hanggal» vonúl ki ünneplése házából *(śopėr ạln, kami ạln sāmľiŋ sujil mine'im* III : 320.). Valószinűleg alkalmaznak itt-ott magán a bálványon is csengetyűket, a mint e dologról bennünket WITSEN értesít (752. l.).

A nagyobb tiszteletű bálványok fölszerelésének gyakori járulékai a harczi eszközök is, jelesen: íjak, nyilak, tegzek, kopják s néha egy-egy régi korból fönnmaradt pánczélruha (pl. J. B. MÜLLER szerint az «Ob-öregénél»; l. fent: 134. l.) és *kard.* Az utóbbit többször említik az énekek is, így a jugrai és Leplä-torkolati bálványoknak «atyjuk igézte vasas végű szent kardját» *(jäγä sātėm kēriŋ aulėp jelpiŋ sirejriśä* III : 133, 139.), továbbá Ajäsz-istennek Tēk-öregtől ajándékozott «hegyes kardját, híres szablyáját» *(taľχiŋ sirej sijiŋ nāri),* mely «véráldozatot fogadó véráldozatos istenkévé, ételáldozatot fogadó ételáldozatos istenkévé» változott *(jir vinė jiriŋ pupγi', puri vinė puriŋ pupγi' ēl-ūntės)* gazdájának bűvölete folytán, hogy «kéz-segítséget, láb-segítséget nyújtson, ha valamely vidék felől had érkezik» (II : 14—15.). Szó van a lopmuszi isten kardjáról is, melynek jelzésével őt az ének «hegyes karddal, éles karddal forgó király»-nak *(taľχiŋ sirej, ēlmiŋ sirej jạŋχmäŋ χạn* II : 276—7.) nevezi. SAVROV szerint *Ortik* bálványtemplomában kopják és kardok vannak az oltárasztalba beszúrva (BELJAVSZKIJ 94. l.); POLJAKOV Obdorszk közelében a paszerczovi jurták bálványának szent fáján látott felakasztott markolatos kardot (115. l.), GONDATTI pedig a vogulok közt hallott ily «szent kardokról» a Szoszva alvidékén (38. l.).

Az énekek ostort is emlegetnek némely bálvány fölszerelésében, így a Pelim-isten idéző igéjében, kit arra kérnek, hogy «arany ostora jó végével» *(sạrńi χạmśi jạmės ạulėl)* tartóztassa a Kór fejedelem «vas keresztpántos hajóját a nyomorúságos nép lakta nyomorúságos föld vidékéről» (II : 408.). A felsőlozvai, jútim-szâsz-beli «szent fejedelemfi», midőn «hét bojtos szent ostorát» *(sāt rūsip jelpiŋ χạmśi)* meglegyinti, az «ülő szent föld egész nagyságában megmozdúl» (II : 430.). A Világügyelő-férfi «śopėr-ezüst, kami-ezüst rojtos szent ostorát» *(śopėr ạln, kami ạln lūsiŋ jelpiŋ χạmśi),* vagy mint az ének más jelzéssel említi: «eleven kígyó alakú ostorát» *(liliŋ ńạli' χuriŋ χạmśi)* lova hajtására használja (II : 323.).

Mint az eddigi közlésekben többször is ráutaltunk, a jelentősebb bálványok rendesen más kisebb rangú bálványkák társaságában állanak. Ez utóbbiak többnyire a *szolgaszemélyzetet* ábrázolják, alacsonyabbak s kevésbé díszesen vannak fölszerelve, vagy épen dísztelenek. Gyakran találhatók páros, jelesen *férfi- és nőalakok*, még pedig nemcsak mesterséges bálványoknál, mint a vokszari jurtákban (PALLAS III : 60.) vagy a konda-torkolatbelieknél (PATKANOV II : 78.), hanem természeteseknél is, a minő pl. az uralbérczi istenpár a Lozva felvidékén (II : 399.). A Világügyelő-férfi fehérhegyi bálványát, mint erről G. F. MÜLLER értesült (Samml. Russ. Gesch. III : 382—3.) két nő szolgálta. A kiválóbb istenségek hősénekeiben majdnem mindenütt szerepelnek női alakok, s így igen valószínű, hogy a főbálvány társaságában ezek is ábrázolva vannak. Néhány *önálló női bálványról* is van tudomásunk, a mint minderről alább az egyes istenségek részletes tárgyalásánál lesz módunk bővebben szólani.

A bálványok elhelyezését illetőleg legősibb jellegű az a ma már főkép éjszakon dívó eljárás, mely szerint az istenség képe a neki szentelt erdős vagy puszta helyen minden födél nélkül, *szabadon* áll. Ilyenek a PALLAS (III : 60.), CASTRÉN (Reisen : 336.) s FINSCH (492—3.) könyveiben leírt bálványcsoportok, melyek sűrű fájú ligetekben fenyők ágainak védelme alatt húzódnak meg. Mint GONDATTI értesült (16. l.), köztiszteletű bálványokat esetleg az *élő fába* is belefaragnak, úgyhogy ilyenkor a bálvány s szent fája azonegy. Az erdőt lakó szabad bálványokról mondja a Paszët-isten, hogy «a mindenfelé levő szárnyas sok istent, a mindenfelé levő lábas sok bálványt a *lombleveles fa* hét közében, a *tűleveles fa* hét közében mind megmozgatja, mind keresgéli» *(χotäl' ạlnė tạuliŋ saw tạ̄rėm, χotäl' ạ̄lnė la'i̊liŋ saw pupi̊' tạwiŋ jiw sāt χalt pusėn koji̊lilėm, tāliŋ jiw sāt χalt pusėn kinsi̊lilėm* (II : 418.).

A bálványligetekben mindenütt van egy kis szabad tér az áldozatok végzésére, melynek fáira az áldozati tárgyakat lehetőleg fölaggatják. Egy ilyen *áldozati teret* ír le a «Menyikém-ének» (IV : 94.) következő szavaival:

Upėn χum-pi̊' kwol-sistė	Emberfia ipad háza mögött
sạrni sa'i̊pä sa'i̊ŋ χāl',	*arany bimbójú bimbós nyírfa,*
ạ̄ln sa'i̊pä sa'i̊ŋ χāl' tot l'ūli.	ezüst bimbójú bimbós nyírfa áll ott.

naŋ tajėχ nḁmse'i̊n:	Te majd azt fogod gondolni:
akw' sa'i̊kwė manėmte'im,	egy bimbócskát letépek,
kit sa'i̊kwė manėmte'im; —	két bimbócskát letépek; —
ul manėmtėn!	*ne tépd le!**)
upėn-χum lai tḁ̄rėm χūtėχlanė,	Ipad férfinak *apró isten előtt hajlongó,*
lai pupi̊' χūtėχlanė	*apró bálvány előtt hajlongó*
māń kanpä kaną̈ tot ta.	*kis terü tere van ott.*
uj χḁ̄jä χantal	*Egy ágacskája sincsen,*
akw' tḁukwė at ḁ̄ńśi;	*melyen «állat» (medve) üstöke ne függne;*
sus χḁ̄jä χantal	egy ágacskája sincsen,
akw' tḁukwė at ḁ̄ńśi;	*melyen jávor üstöke ne függne;*
liliñ sḁrni χantal	egy ágacskája sincsen,
akw' tḁukwė at ḁ̄ńśi;	*melyen fényes (eleven) arany ne függne;*
liliŋ ḁ̄lnä χantal	egy ágacskája sincsen,
akw' tḁukwė at ḁ̄ńśi	*melyen fényes (eleven) ezüst ne függne.*

Sokszor a bálvány magára a fára van föltéve, még pedig vagy szabadon megerősítve, a minő a Manszurov kozákjaitól 1585-ben ágyúval szétzúzott nyírfára helyezett fehérhegyi bálvány volt (l. fent: 88. l.); vagy *nyírhéjputtonyba* (ÉV. *pajp)* téve, mint a felsőlozvai *Tuχtä*-torkolati nőbálvány *(Tuχt-tit nāj)* s a fent közölt énekrészletben leírt liget birtokosának már «atyjától hajlongva imádott *puttonyos bálványa» (jäγėm χūtėχlālėm pajpiŋ pupi̊';* IV : 96.). Már ez utóbbi eljárásban azon törekvés nyilvánúl, hogy a becses holmikkal fölékesített, szabadban levő bálványt némileg megóvják az időjárás viszontagságaitól. Haladottabb mód e czél elérésére az, melyet Finsch egy obtorkolati szamojéd falu közelében tapasztalt, a hol t. i. fűzbokrok közt egy földbe szúrt szem- s orr-rovátkokkal jelzett bálványkaró előtt kis rúdállványon három pléhlemezzel fedett orosz gyártású ládika volt elhelyezve, melyeket utazónk az ott talált kulcsokkal kinyitván, a nagyobbikban egy rongyokba burkolt férfibálványt, a középsőben egy szamojédsubás női bálványt, a legkisebben csupán rongyokat talált (l. ezekhez a 407. l. rajzát). Az áldozattér mögében karóra helyezett halbőr volt lát-

*) A szent fa leveleit nem szabad letépni (l. alább a szent helyek tiszteletének szabályait).

ható, jeléül annak, hogy itt a halászat sikerét kérték a bálványokban személyesített istenségektől. Az orosz gyártású szekrény gyakran szerepel a házi bálványok tartója gyanánt; de különös jelenség, hogy a szabadba is viszik, ekkép alkalmazkodva az ősi felfogáshoz, mely a bálványok elhelyezését a szellem légies természetének megfelelőleg a szabadban kívánja.

Mint az erdei sűrűségben lakozó ősembernek a ligetek szabadon álló bálványa, úgy felel meg a troglodyta fejlődési foknak a *barlangokban* elhelyezett bálvány. Ilyen eljárásról tudósít bennünket Lepechin (III: 53—4. ll.), a ki a Lobva és Jajva folyók vidékén bizonyos nagy barlangokról szerzett értesülést, melyekben a pogány vogulok bálványaikat áldozatok bemutatásával tisztelték (l. fent: 141. l.). Pallas is írja, hogy a felsőturai vogulok, mielőtt a kereszténységet fölvették, *sziklaodukban* s magas meredek sziklafalakon tartották bálványaikat (I. könyv II. köt. 261.); szintígy szól Georgi a Csuszovaja-melléki vogulok földén található parti barlangokról, melyekben a nagy mennyiségben felhalmozott állatcsontok tanúskodnak arról, hogy bennük hajdan áldozatokkal kapcsolatos istentiszteletet tartottak (Russl. 68.). Megjegyzendő, hogy a Jajva folyóba torkolló Csanyva egyik mellékvizének azt a barlangját, melyet Lepechin vizsgált meg legelsőben, újabban (1893-ban) meglátogatta S. I. Szergejev s ott ásatásokat végezve rendkívül becses régiségi tárgyakat, többek közt bálványöntvényeket s nagy mennyiségű állatcsontokat is talált. Teplouchov ezeket leírva s meghatározva,*) az öntvényeket részben a XI. századból eredőknek s a permi csúd régiségekkel egyezőknek állítja azon következtetéssel, hogy a permiek régi vallása a vogulok pogányságával egyezett.

A barlangtemplomokhoz képest további fejlődési fokozat képviselője a déli voguloknak és osztjákoknak az a mai általános

---

*) Ide vonatkozó értekezései a «Пермскій Край» gyűjteményes munka III. kötetében jelentek meg a következő címekkel: «Древности, найденныя въ Чаньвенской пещерѣ, Соликамскаго уѣзда» («A szolikamszki kerület csanyva-melléki barlangjában talált régiségek») és «Нѣсколько словъ о костяхъ животныхъ, добытыхъ С. И. Сергѣевымъ при раскопкахъ въ Чаньвенской пещерѣ» («Néhány szó amaz állatcsontokról, melyeket S. I. Szergejev talált a csanyva-melléki barlangban végzett ásatások alkalmával»).

eljárása, mely szerint bálványaikat egyenesen ezen czélra épített *házikókban* helyezik el, nyilván azon felfogással, hogy midőn az ember jól felszerelt faházakban lakik, nem méltó dolog, hogy isteneit minden fedél nélkül s tiszteletlenül a szabadban hagyja ázni-fázni. Az ilyen bálványházikóknak vogul neve: *urä*, vagy *urnė* «tartó» (ettől: *ur-* «őrizni, tartani»; mert ott a bálványt őrizik, *ure'it)*, mely énekgyűjtéseimben a következő helyeken fordúl elő: *'Sēś-voχi jirpi nāj ākwėn ūnlėnė χūrėm pārt l'ūl'it urän ne'ile'in* «Sés-ezüst áldozatos úrasszony nénéd (bálvány neve) lakta három deszka magasságú bálványsátorhoz fogsz érkezni» (III : 327—8; 329.); *Polėm-tarėm āśėm urnätä* «Polëm-isten atyám bálványsátra» (III : 337.) és *pajpiŋ pupi', uriŋ pupi'* «puttonyos bálvány, sátras bálvány» (IV : 96.); v. ö. Reguly szótári jegyzetei közt: *urä* «tartó». Másutt közönségesen *jelpiŋ kwolriś* «szent házacska» a bálványtartó sátor nevezete, pl. a szigvatorkolati isten hősénekében: *jiwä jelpiŋ jelpiŋ kwolriś, mātä jelpiŋ jelpiŋ kwolriś* «fája szent, földje szent, szent házacska» (II : 273.), vagy a szoszvaközépi istenében: *nāŋk-jiw, χaut-jiw jelpiŋ kwolriś* «vörösfenyőből, lúczfenyőből való szent házacska» (II : 164.). Ily bálványtartókat ír le Noviczkij, ki azokat a középobi osztjákok, valamint a kondai és pelimi vogulok közt látta. Ékesen fölszerelt sátra volt különösen a mult századeleji hittérítőktől nehezen legyőzött nachracsi (kondai) bálványnak, melynek «egész tisztelethelye, de különösen ülése bíborszínű posztóval volt diszítve; a főbálványt több apró bálvány állotta volt körül, melyekről azt mondták, hogy az igazi bálványnak szolgái; egyéb holmik is, jelesen kaftánok, evetbőrök s másféle tárgyak nagy sokaságban voltak elébe téve». Az egyik pelimvidéki áldozathelyen a hittérítők egy *nagyobb, öt bálványtól lakott sátor mellett néhány apró házikót találtak,* «melyek négyszögletűek voltak s mintegy három könyöknyi magasságra a földtől oszlopokra voltak helyezve; *ez oszlopok pedig fönt emberi hasonlatosságra voltak kifaragva.* Ezekben *az áldozati állat megölésére szolgáló szerszámok voltak elhelyezve:* kopja, nyil s egyebek. Volt még külön is egy efféle házikó, melyben temérdek *csont* őriztetett» (l. fent: 103. l.). Itt tehát a bálványtemplom mellett még külön «szentségtartókkal» van dolgunk, melyeknek őrei az emberfejű oszlopokban ábrázolt szolgabálványok. — Grigorovszkij a Vasz-jugan mellékén látott bálványtartókat, melyek közül az egyik nagyobb tiszteletben álló

négy oszlopra építve két ölnyi hosszú s egy ölnyi széles volt ablak nélkül s igen alacsony ajtóval. Az ehhez vezető létra mentén utazónk bejutva a bálvány hajlékába, annak jobb oldali zugában *egy háromszögű polczocskán* megpillantotta a mintegy három csetvertnyi magas, fából készült, durván gyalúlt s szem-, orr-, száj-rovátkokkal metszett bábút, mely *csalánszövet-ingbe volt öltöztetve* olykép, hogy ennek újjai a kéz nélkül való alak oldalán lelógtak, az alja pedig betakarván a bálvány alsó részét a polczocskáról lefüggött. Ugyanezen zugban a bálvány fölött a tetőbe szúrva néhány rúd volt látható *telcaggatva a bálványnak ajándékozott tárgyakkal*, jelesen kendőkkel, külömböző nemű vásznakkal, szalagokkal, szíjakkal, evet-, menyét- és nyest-bőrökkel. A bálvány alatt két rókabőr s egy rénszarvas-fej volt elhelyezve szarvastúl (9. l.). Patkanovnak is volt alkalma látni ilyen bálványházikót az Irtis vidékén, mely azonban igen szegényesen volt fölszerelve, minthogy az a család, a melynek birtokát képezte, kihalt, s a becsesebb tárgyakat más bálványházikókba vitték. A mi holmik itt megmaradtak, a következők voltak: *egy vörös posztóval leterített asztal*, melyre áldozatok alkalmával az edényeket helyezték s az egyik szögletben egy darab *jegenye- s vörösfenyő-kéreg*, melyeket mint *jóillatú füstölő szereket* a szertartás előtt meg szoktak gyújtani. *A falakon mindenfelé vérnyomok voltak láthatók*, nyilván szándékosan oda fecskendezve a véres áldozatok alkalmával a bálványnak nyújtott osztályrész gyanánt (113. l.).

Az ily bálványházikók dús ellátására s kincseire gyakran találunk czélzásokat az istenek énekeiben. A pelimi isten hajlékát «tápláléka bő, vize bő házacskának» *(tēpä-kä lośit kwolkėm, vitä-ke lośit kwolkėm;* II : 245.) magasztalja; a múnkeszi istennőét pedig «*śḁpėr*-ezüsttel, kami-ezüsttel teli háznak» *(śḁpėr ḁln, kami ḁln ta'ilin̄ kwol;* II: 261.) tudják (l. ide vonatkozó több adatot fent: 231—2. ll.) A vallási buzgóság különösen a bálvány ülőhelyét, vagy mint a költői beszéd mondja «fészkét» *(piťı)* szokta ajándékaival földiszíteni; a szigvatorkolati istenke pl. «neves *selyemmel*, híres selyemmel áldott fészekben» *(namiŋ jarmak, sijiŋ jarmak śuńiŋ piťit;* II : 258.) üldögél, a pelimi isten «fekete *vad bőrével*, vörös vad bőrével teli házacskájában *nyusztbőr-fészekben, hódbőr-fészekben*» *(sēmėl uj, vi̊γi̊r uj ta'i̊liŋ kwolkėt ńoχs-piťit, uj-piťit;* II : 243.), vagy mint másutt találjuk «bőségében kifogyhatatlan

nyusztbőr-fészekben, hódbőr-fészekben» *(χα̊ltal α̊lnė ńoχs-pit'it, uj-pit'it;* II : 410.) székel. Szintígy dicsőíti az ének a Paszët-istennek ülőkéjét (nyusztszőrrel vigasságos, hódszőr-takarós helyecskének» *(ńoχs-pun ūliŋ jolkwė, uj-pun lēntpi jolkwė;* II : 424.), valamint a Tuchtätorkolati istennőcskéről állítja, hogy «hódszőr vánkosú helyen űl, nyusztbőr [vánkosú] helyen szökdécsel» *(uj-pun-tα̨χėn joltė ūnli, uj-pun itmiŋ joltė itmėli;* IV : 228—9.). Föltűnő ezekben a *«fészek»* kifejezés, mi talán nem pusztán a gyöngédség szava, hanem onnan ered, hogy az eredetileg szabadon álló bálványt tényleg fészek módjára alakított ülésbe helyezték, a mint a bálvány szellemét is madárféle «szárnyas istennek» *(tα̨uliŋ tᾱ̨rėm)* képzelik. Megjegyzendő, hogy «fészekben» ül a «szőrös szemű erdei manó» *(puniŋ sampä ur-utśi)* is, még pedig «hét jávorbika futosta *jūr*-állattal teli fészekben» *(sāt χār χajtėm jūriŋ pit'i;* III : 326.), miből látnivaló, hogy a kifejezés nemcsak a gazdagság s nagyrabecsülés jelzése.

A bálványházakban gyakran jelentékeny értékben fölhalmozódott kincsek már régen felköltötték a vogulok és osztjákok közelében lakó oroszok és zürjének figyelmét, kik az ily helyeket, ha rájuk akadtak, rendszeresen kirabolgatták, a midőn természetesen a magát hivatalosan kereszténynek valló nép még csak panaszszal sem fordúlhatott a hatósághoz. Az ily bajok elkerülésére újabban a nagyobb tiszteletben álló bálványok házikóit lehetőleg hozzáférhetetlen helyekre vitték el s az odavezető utakat minden módon őrizik. PATKANOV szerint (I : 113.) ilyen területeken magalövő szerszámok vannak fölállítva, melyek mindenkit leölnek, ki hivatatlanúl közelít a szentségekhez. PALLAS is írja (III : 60.), hogy a vokszari bálványt az osztjákok gondosan őrzik s a hozzávezető utakat az oroszok előtt titokban tartják. Inkább *díszőrségnek*, mint védelminek tekinthető az, melyről NOVICZKIJ tudósít a kondai főbálvány leírásában, mely szerint t. i. *«a bálvány házikója előtt biborszínű ruhába öltözötten két őr áll, kiknek földiszített kopja van kezükben;* ezeket közös költségen szerzik, közös őriző helyen tartják s akkor használják, midőn a bálványházikó előtt kell állani» (l. fent: 104. l.).

Az itt tárgyaltaktól eltérőleg alkotott bálványhelyiségről szerzett tudomást WITSEN, ki szerint (634. l.) *«az obi osztjákok templomai toronyalakú óriási alkotmányok fából készítve körülbelül hat öl magasságban.* Ezek négyszögüek s *ajtó nélkül valók; fölülről mász-*

nak bele egy létra segítségével. Ezen alkotmány belsejében egy *rúd* áll fél akasztófa alakjában: erre *czobolyprémeket*, s ha hozzá juthatnak, *vörös posztót akasztanak bálványuk tiszteletére*» (l. fent: 70. l.). Ilyes ajtótlan alkotmány lehet talán a Szent-tó *(Jelpiŋ-tūr)* bálványának laka, melyet a medveének «*ajtaja láthatatlan*, tetőnyílása láthatatlan *kőháznak*» mond *(āwitä χ̥ānttal, surmä χ̥ānttal āχwtéskwol;* III : 325.) *Téres bálványház* volt az is, melyet Strahlenberg látott az Obvidéken. Ez hosszas volt, mint valami gabonacsűr s nyírhéjjal fedve; az előrészben gerendákból szerkesztett oltárszerű emelvényen mindenféle rongyokba burkolva egy férfi- s egy női bálvány állott; körülöttük fából faragott szarvas-, nyúl-, hal- s másféle alakok. *Oly nagy volt ez a helyiség, hogy az emberek benne föl- s alá járkálhattak* (413. l.). Noviczkij is úgy tudja, hogy az osztjákok «igen magas dombokra s mindenkinek feltünő helyekre állítják bálványaikat, s ha ilyen tisztelet kifejezésére alkalmas helyeket találtak, ott *térséges bálványtemplomot építenek* (кумирни пространныя созыдаютъ), ebben elhelyezik a bálványokat s *ott eszik meg előttük a hozott áldozatokat; más apróbb helyiségekbe* rakják a csontokat s ott őrzik» (l. fent: 95. l.). Hogy az újabb kutatók ilyen nagyobb bálványtemplomnak eddigelé nem akadtak nyomára, épenséggel nem lehet föltünő, ha meggondoljuk, hogy a kereszténység színleges elfogadása óta a vogulok és osztjákok pogánysága kétségbeesett élethalál-küzdelmét folytatja, minélfogva a nagyobb tiszteletű féltett bálványokat a nép mindenütt megközelíthetetlen vadonokba helyezte el s a legnagyobb aggodalommal rejtegeti, úgyhogy azok sem hatósági személyek, sem tudós utazók tekintete elé nem kerülnek. Valószínű külömben, hogy ma már tényleg megszüntek a nagyobb bálványtemplomok, melyeknek csak akkor volt értelmük, midőn a nép még akadálytalanul gyakorolhatva ősi hitét az ily helyekre seregesen gyülekezett; ellenben czélszerűtlen volna a jelen korban, mert könnyen fölkelthetné a hatóság gyanúját s a templom azonnal áldozatúl eshetnék a benne elhelyezett bálványokkal együtt a hittérítő buzgóságnak. Másrészt fölösleges is az ily templom, mert a nagytiszteletű bálványok utánzatai tetszés szerinti számban készíthetők s bármely áldozó téren, akár a szabadban is felállíthatók, úgyhogy a bálványnak tisztelete ennek igazi székhelyétől messze is történhetik. Még maga a bálványutánzat sem okvetetlenül szükséges az istentisztelethez; mert a

bálványszellem a puszta idéző igére megjelenik bárhol s ábrázolása nélkül is közlekedik híveivel.

Miután a történeti fejlődés a vallási kegyeletnek egyik lényeges kifejezésévé avatta, hogy a nagyobbra becsült bálványalakok külön hajlékokkal szereltessenek föl: mindenesetre a kisebb tekintély jele az, midőn valamely újabban készült bálványtól a tiszteletnek eme nyilvánítását megvonják s úgy, mint régebben általánosan történt, csupaszon helyezik az erdő vagy bokor sűrűségébe. Az effélék ama «*lombleveles, tűleveles gallyak közt járó kis istenek*», melyekre utalva önérzettel jelentik ki a Paszët-manók, hogy nem azok sorából valók (*tąw-χal jälmiŋ māń tą̄rmi̊', tāl-χal jälmiŋ māń pupγi̊' χūń jēmtmū?!* II : 416.). Csupán a h á z i b á l v á n y o k tisztelete nem követeli bármily fokozott mértékében a külön hajlékot; mert ezeknek épen természetes helye és működési tere az *emberek lakóháza*, a családi tűzhely; ők legközvetetlenebb védői az ember háznépének. Ezek a jurta főhelyét képező zugban állanak, vagy pedig *szekrénykében fekszenek*, mely helyett — mint Noviczkij közli — régebben *bölcső* is alkalmazásban volt. Ugyanezen szekrénykékben vannak elhelyezve az ajándékholmik, melyekről fentebb írtunk. Ha a család a lakóházat hosszabb időre elhagyja, pl. a rénlegelőre vagy halászó helyekre való utazás alkalmával, a házi bálványok szintén *szánra* kerülnek s együtt vándorolnak a hozzájuk tartozókkal. Midőn ezek valahol némi időre letelepszenek és sátort ütnek, a bálvány itt is elfoglalja az őt megillető tisztelethelyet (l. Castrén: Reise 336—7.). Más a sorsa a házi bálványokhoz sorozható *halotti bálványoknak;* ezeknek tisztelete csak a gyászidőre szorítkozik, mely után a sírba kerülnek vagy esetleg, mint Finsch egyik közlése nyomán vélhetjük (l. fent: 202. l.), a temetőben felállított bálványházikóba.

Az a hely, melyen a bálvány áll, illetőleg melyet a bálvány szükségszerű eltávolításával is szelleme székhelyének képzelnek, «szent» *(jelpiŋ)* s az alább tárgyalandó módok szerint szertartásos tisztelet illeti. Ezeknek megválasztása a közhit szerint nem az ember műve, hanem mint az énekek sokszorosan kifejezik, az ott lakozó istenségeké (II : 97, 180.), illetőleg égi atyjuké (II : 139, 205, 256.), ki őket, kedvelt fiait igézetével oda rendelte.*)

---

*) Ellenkezőleg tudósit Pallas (III : 61.), ki szerint «a szent

Ily *szent helyekül* szolgálnak különösen:

1. Sűrű erdőségek és ligetek, a mint a vorjä-falvi istenek mondják magukról, hogy «*sűrű fájú fás erdőben*, nőnek érinthetetlen vöcsökfészkes, iszapülő, ritka fájú *földfokkal* igézett bennünket atyánk» (*paľ jiwpä jiwiŋ vōrtė, nē rąwtal luli'-piťi, raχt ūnli χarä ńolėl jäγūwnė sātwėsąuw;* II : 205.). A jugrai isten is «*fekete fájú szent liget* közepén» (*sēmėl jiwpä jelpiŋ sąw kwoťėlt)* honol, a mint az alsólozvai «*Telėm*-torkolati istennőcske», kit ezért «*harmincz* nyírfától takart úrasszonynak» neveznek (*vāt χāľ lēpėl nāj Tēlėm-tit nāj;* IV : 235.).

2. Magas hegyek s nehezen megközelíthető sziklák. Már Novitzkij írja, hogy az osztjákok «*igen magas dombokra s mindenkinek feltünő helyekre* állítják bálványaikat» (l. fent: 95. l.) s ezt igazolják a későbbi utazók is, mint Gmelin, ki szerint a felsőturai vogulok a *Blagodatj hegy csúcsán* egy magas rúd hegyére erősített kopjás embert ábrázoló vasbálványt imádtak s neki őszszel a vadászati évad kezdetén áldozatokat mutattak be (IV : 433—4.) A szigvai teremtési rege az Uralt általában «*ember lábának érinthetetlen szent hegységnek, ember körmének érinthetetlen fényességes hegységnek*» nevezi (*ēlėm-χąlės-la'il χantal jelpiŋ ńąr, ēlėm-χąlės-kwoss χantal pasiŋ ńąr;* I : 143.), mint a Regulytól följegyzett osztják *Nating ar* hősének «*isten lakta szent kőnek, ég igézte fényességes kőnek*» (*torom ulom jeming keu, jelem mulom päsing keu)*. Mai napig híres természetes bálványok e hegységben a Lozva és Szoszva forrásvidékén levő «*Szent Ural-öreg*»-nek (*Jelpiŋ 'Nąr-ąjkä)* és «*Szent Ural-asszony*»-nak (*Jelpiŋ 'Nąr-ēkwä;* Hoffmannnál: *Ne Pubi Ur* «Nő-bálvány hegy») nevezett bérczek (Gondatti: 20; Hofm. 28, 60, 77; Kuzneczov 747.), melyek oly magasak, hogy hymnusuk szerint «csak egy hüvelyknyi, egy arasznyi magasság hiányzik ahhoz, hogy beszédes bálvány beszédük Numi-Târëm apjukig föl nem ér» (II : 398—9.). Ez idézetből egyszersmind kitetszik, hogy a magaslatoknak vallási czélokra való kiválasztása a

---

helyek megállapítása a samánok szeszélyétől függ. Bármely hely, hol valamikor jó vadászat volt, juthat oly tisztességhez, hogy valamely istenség szent terévé válik, s egy fa, ha rajta több éven át sas fészkelt, szintén szent lesz, melyet a sassal együtt gondosan kímélnek.»

végből történik, hogy az oda állított bálvány közelebb legyen a leghatalmasabb istenséghez, az égi atyához. A *«szent hátú sok hegyecskéről»* (*jelpiŋ sis saw urkwėt;* IV : 12.) énekel a Szoszva forrásvidékén levő *Jūtim-sq̄s* falubeli leány. A kisobi Ajäsz-istennek *«atyjától igézett szent nyíreshegyen»* van laka (*jäγä sātėm jelpiŋ χāľ-urä;* II : 139.). A Sukerjá forrásvidékén van a *Jā-taľėχ jelpiŋ ʹNq̄r-ājkä* «a folyófői szent Hegy-öreg» (IV : 439, 440.).

3. Folyók földfokai s magas sziklapartjai. Ennek említését már a vorjä-falvi istenek fentebbi idézetében láttuk (ez a *Jelpiŋ ńol* «Szent folyófok», melyen a *Vōr-ńol sāt q̄tėr ūs;* IV : 438.); ilyen a Leplä-torkolati istenkének is szent helye, ki «lent futkosó lábas istennőcske, fent járó szárnyas isten szálló földfokon üldögél» (*jolėl χajtnė la'iliŋ nāj γq̄jnė, numėl minnė tq̄uliŋ tq̄rėm χq̄jnė ńoltė ūnlilāli;* II : 136.). A Világügyelő férfi szent helye az Irtistorkolaton alúl fekvő *Tq̄r=ńol-piltäŋ-pasin-q̄ut, voj=ńol-piltäŋ-jelpiŋ-q̄ut* «Daruorr alakú függő-madárhálós fényességes földfok; madár-orr alakú függő-madárhálós szentséges földfok» (II : 348.). Berjozovon alúl van a *Loŋχ-awėt ńol* «Bálványfok», melynek urai *«futó felhőt szelő, menő felhő magasságú várban»* (*χajtnė tul silmäŋ ūs, minnė tul ľūľit ūs;* II : 31.) laknak. Az Ob torkolatánál is van egy nagy tiszteletű *Jemėŋ ńol* «Szent földfok», melyről Poljakov ír (118. l.).

4. Egyszerű folyópartok s tavak melléke, a midőn a bálvány birtokának számított folyórész, esetleg az egész folyó, vagy patak «szent folyó» (*jelpiŋ jā*) s a tó «szent tó» (*jelpiŋ tūr*). «Férfinak érinthetetlen, nőnek érinthetetlen szent folyó» (*χum rq̄utal, nē rq̄utal jelpiŋ jā;* II : 180.) gyanánt tisztelik a szoszvaközépi isten vízszakaszát (Gondatti 25.). Egészében szentséges a Lozvába torkolló *Jelpiŋ jā* (Вижай; Kuzneczov 747; Fedorov 296.), mely névvel jelölik a Szigvának is egy (IV : 439. l. 1. sz.), a Szoszvának pedig három mellékvizét (IV : 437. l. 22, 51. sz. és 438. l. 65. sz.). Ez utóbbiak egyikét *Pupχėŋ jā*-nak, azaz *«Bálványos folyónak»* is hívják, a mint van *Popi jä* mellékfolyó a Lozva középtáján (IV : 430. l. 24. sz.), *Pupėt-jä* (plur.) a Pelim vízrendszerében (IV : 433. l. 15. sz.) s két *Pupi'-jā* a Szigváéban (IV : 439. l. 4, 13. sz.). Patkanov egyik osztják hősénekében szó van az «ágas nyíl módjára ágazó *Sāp-χoi* szent vizéről» (*Lepiŋ Sāp-χoi jemiŋ jiŋk;* II : 26.), melyet a közlő az Irtis régi nevének magyaráz.

«A táplálékos *Polėm*, halas *Polėm* vizecskéje» mellett áll a Pelim-istennek «futó felhő, menő felhő magasságú váracskája» (II : 242.), valamint a Tēk-istennek szintilyen laka «a táplálékos Ob, halas Ob partján» (II : 25.). *Két folyó közébe* igézte az égi atya a szigvatorkolati istenkét *(kit jā kitti' tąwlėnė mānė Tārėm-pi ājkä sātsawäsėm;* II : 256.). — Ismeretes «nőnek érinthetetlen, férfinak érinthetetlen *szent tavak» (nē rąutal, χum rąutal jelpiŋ tūr;* III : 324.), az Ajäsz-istennek «szent víz folyta szent tava» *(jelpiŋ vit aumäŋ jelpiŋ tūr;* II : 1.), a Szigva forrásvidékén levő s a *Jelpiŋ 'Nār-ājkä* szent helyéhez tartozó *Jelpiŋ-tūr* (IV : 439. l. 1. sz.; Gondatti 20.), a Szoszva alvidékén két *Jelpiŋ tūr* (IV : 438. l. 8, 10. sz.; Gondatti 57.), a tavdavidéki *Ilpėŋ tō* (IV : 407.) s a Patkanov fentebb idézett hősénekében említett «Bálványköddel borított szent tó» *(Toŋχ-čiv pīdem jemėŋ tōr;* II : 26.).

Egyezőleg az itteniekkel tudósít Patkanov arról (I : 105.), hogy az irtisi osztjákok *toŋχ*-jainak kedvelt tartózkodáshelyei a *dombok, meredek földfokok, régi fák csoportjai, nyomorék növésű és sokcsúcsú vörös- és czirbolyafenyők, mély tavak, nagy kősziklák,* melyeket ily szellemek lakóterületének ismervén föl a nép «szent, fényességes helyeknek» *(jemėŋ peseŋ taga)* nevez s tisztel. Az oroszok az ily szent helyeket a Шайтанъ jelzővel illetik: «Számtalan patak, hegy és más hely van» — írja Pallas a vogulok földéről (I. könyv II. köt. 261. l.) — «melyet *Šajtanka,* vagy *Šajtanskaja* névvel neveznek, mivel a vogulok ott pogány istentiszteletüket gyakorolták s az oroszok az ő bálványaikat *Šajtan*-nak mondják» (l. ugyane megjegyzést Georginál: Russl. 68. l.). Egy «шайтанскій мысъ» (bálványos földfok) Grigorovszkij-nak a vaszjugáni osztjákokról szóló értekezésében (21—23.) is említve van. Mint Hoffmann írja (28. l.), az oroszúl beszélő zürjének a Lozva és Szoszva forrásvidékén levő szent hegyek közül egyet *Manskie Bulvani* («manysi, azaz vogul bálványok») névvel jelölnek.

*

Hittérítők s tudós kutatók teljesen megegyeznek annak elismerésében, hogy a vogulok és osztjákok bálványimádásában a tisztelet nem magát a szem előtt jelentkező s többnyire magától az embertől készített alakot illeti, hanem azon *szellemet,* melyet a néphit benne, vagy körülötte lakónak képzel s melynek a természetes,

vagy mesterséges bálványkép csak *ábrázolása.* A külömbség a két rendbeli megfigyelők felfogásában csupán az, hogy míg a kereszténység orosz terjesztője ama néphitbeli bálványszellemet a pogánysággal egybehangzóan *valósággal létező szellemnek* fogadja el, de ezt gyakorlati igyekezetéből s ellenmondást nem tűrő álláspontjából folyólag a «*Sátán szolgájának*» minősíti s mint «*tisztátlan lelket*» üldözi: az elfogúltság nélkül működő tudományos kutatás mit sem tudva ezen szellemek *valóságáról,* csak azt veszi tudomásúl, hogy a bálványszellemekben hivő nép őket épenséggel nem *ördögöknek,* vagy kárhozatra méltó lényeknek, hanem ellenkezőleg legnagyobb jótevőinek s *boldogulása főtényezőinek* tekinti. Mint ismételve kiemeltük, tisztán átlátta már ERMAN, hogy a vogul-osztják bálványimádás alapja nem egyéb, mint az egykor élt kiváló férfiak iránt való kegyelet, s hogy midőn ezeknek alakját ábrázolják, illetőleg szellemüknek isteni hatalmat tulajdonítanak, ez eljárásnak igen találó s közelfekvő analogiái észlelhetők egyes keresztény felekezetek vallási életében is. Szemben GRIGOROVSZKIJ nézetével, ki papi csapáson haladva a bálványszellemet egyre csak «діаволъ» jelzéssel emlegeti (pl. 61. l.), vagy KUZNECZOVVAL, ki szerint a vogul «шайтанъ» mindig valami rémes, fenyegető lény, melynek haragját kell engesztelni (747. l.) — ugyancsak ERMAN eszméjére czéloz INFANTJEV, midőn minden kerülgetés nélkül megírja, hogy «a шайтанъ lényegében szellem, s a voguloktól készített bábuk csak látható ábrázolásai e szellemnek olyasformán, mint a *szentképek* ábrázolásai ama szenteknek, melyeknek képmása rajtuk lefestve van» (IV : 263.). Tényleg így tekint a mi pogány emberünk a maga bálványaira, melyeket annyira egyneműeknek tart az orosz szentképekkel, hogy midőn a mult század elején FEODOR püspök a kondai népet a keresztségre kényszerítette, ez végső szorúltságában ily kéréssel állott elő: «A magunk vagyonából fogunk földiszíteni és építeni templomot; *de a szentképek között föl akarjuk állítani a miénket is*», azután meg azt kívánták, hogy «*adjanak a bálványukra az övéknél nagyobb becsű keresztet, jelesen aranyból valót*» (l. NOVICZKIJ művének ide vonatkozó részét fent: 113. l.). Midőn a kereszténység elfogadásával az orosz szentképek a vogulok közt meghonosodtak, ezek «o r o s z i s t e n e k k é» *(ruś tārėm)* váltak: a kondai nyelvben *tōrėm,* a tavdaiban *muś tārėm* «kis isten», a pelimiben *torėmśiśkwė* «istenke» a szentkép jelzése; ugyancsak

a pelimiben: *tōrėm-sām* «a szentképek polcza», *Mikul-tōrėmśiśkwė* «Sz.-Miklós», *Il'a-tōrėmśiśkwė* «Illés próféta», *Pasi-ańšuχ* «Krisztus» (= Спаситель «Üdvözítő-öreg»), sőt tovább menve az evangelium-könyvből is *jevangėl-tōrėmśiśkwė*, de még a keresztből is *pērėn-* (v. *pērnė-*) *tōrėmśiśkwė* lett. A kondaiban *Mikol-ańšuχ* «Sz.-Miklós», *Eljė ańšuχ* «Illés», az irtisi osztjákban *Mikul-iga* «Miklós-öreg» = «Sz.-Miklós» (Patkanov I : 98.). Mind olyan meghatározások, melyeket a bálványokra is alkalmaznak (pl. *Polėm-tārėm*, *Oas-ańšuχ*, FKV. *pupi-tōrėm*, másutt *pupi-ańšuχ* «bálvány-öreg»). A felső-szoszvai közlő elmondva a *Kaltës-asszonytól* fölnevelt «*Asszony-fia*» fiúcska, későbbi nevén «*Világügyelő-férfi*» születésének történetét, ezeket egynek véve *Máriával* s *Krisztussal* így folytatja előadását: «Mind e mai napig is a föld ím az ő (t. i. a Világügyelő = Krisztus) hatalmával áll fenn; *orosz, manysi [egykép] hajlong előtte a szent házban (= templomban; ruśėn, mańśin jelpiŋ kwolt χūtėχlawė;* II : 99.). Infantjev is megjegyzi (IV : 261.), hogy a felső-kondai vogulok az *orosz szentképeket egészen olybá veszik, mint a bálványokat, s nekik is mutatnak be áldozatokat.* Hasonló esetet beszél el Poljakov (59. l.), mely szerint egy osztjáknak megjelent volna álmában Szűz Mária s meghagyta neki, hogy másnap a templomban *bárányáldozatot* mutasson be, mit az illető az egész osztják elöljáróság jelenlétében meg is cselekedett.

Hogy mennyire függetlennek tudja a pogány hit a bálványtól annak szellemét, jellemzőn mutatja az, hogy noha a hittérítés, hacsak hozzáférhetett, elégette a bálványokat, azoknak tisztelete nem szünt meg, hanem egy új bálványalak felállításával a régi helyen folytatódott. Midőn az «Obi öreg» bálványát elhamvasztották, a nép hamar megvigasztalódott azt állítván, hogy az istenség szelleme «hattyú alakjában röppent tova a magasba» (l. fent: 105. l.). Ha egy bálvány fája elkorhadt, újat lehet a helyébe állítani; mert a szellem él, ha ábrázolása elpusztúlt is. Az sem bűn, ha egy apró bálványbábút eladnak (Finsch 561.). Tanúlságos esetet közöl erre nézve Hoffmann (29. l.), ki meg akarván tudni, hogy minő gondolatokat fűznek az ily házi istenségek ábrázolásaihoz, egy szegényes pajta vogul gazdájától annak eladását kérte. Egy varrótűért nem volt eladó, de négy varrótűnek s egy pár rézfülbevalónak árán a birtokos átengedte; holott egy kis jegesrókának prémjét emberünk öt varrótűért sem volt hajlandó odaadni. «Lehetetlen tehát» —

úgymond Hoffmann — «hogy a néphit a *bálványbábunak* tulajdonítsa azt a hatalmat, melyet a vele ábrázolt istenségben félve tisztel, midőn még egy közönséges jegesróka-bőrt is nagyobb érték gyanánt becsül».

A bálványkészítés vallási intézményének eredetét Gondatti szerint (37. l.) a hagyomány amaz egykori hősöktől származtatja, kiket a bálványképek ábrázolnak s kiket a néphit nemzetségi és családi istenségekké, védő szellemekké avatott. Ezek maguk szerzették az első *pupi̊'*-kat s megparancsolták, hogy ilyeneket készítsenek utánuk is a régi idők emlékezetére, a mint ezt a hivők nemzedékről-nemzedékre meg is tartják. Nem minden bálvány ábrázol külön-külön szellemet, hanem — mint ezt Finsch helyesen megjegyzi (560.) — *a házi bálványok általában valamely nagyobb tiszteletű bálványnak utánzatai* s az illető bálványszellem ilymódon a háznak mintegy *«védő szentje»*. A bálványkészítésre Poljakov szerint (59. l.) maga a szellem szólítja föl a samánt; ugyanígy értesít Infantjev is (IV : 263.) azzal a hozzáadással, hogy a szellem bárkinek tudtúl adhatja *álmában* azt a kívánságát, hogy számára bálványt készítsen. Utazónk erre vonatkozólag két esetet hallott. Az egyikben embere azt álmodta, mintha az Oronturtól feljebb eső *'Nur* pataknál időzve két öreg jött volna hozzá, kik magukat *'Nurtoľaχ χum*-nak («Nyúr-fői embernek») mondották. Fölébredvén a vogul közlő, álmában mindjárt fölismerte azt az utasítást, hogy neki a nevezett pataknál két öreg embert ábrázoló bálványt kell fölállítania. A másik eset a *Sousma* patak mellékén álló vörösfenyőre helyezett Соусмонзи (utórész: ÉV. *āńś*, KV. *anšuχ* «öreg ember») nevű bálvány eredetét magyarázza, melyet gazdája azért készített, mivel szintén álmában látott ily «öreget».

Áttérvén a bálványszellem néphitbeli tulajdonságainak részletezésére első sorban kiemelendő az a képzet, hogy a bálványszellem a térben bármerre szabadban mozgó, tetszése szerint magasban röpködő vagy alant járó avatatlan szemnek láthatatlan lény. Innen az énekekben gyakran található *«szárnyas isten»*, illetőleg párhuzamos szólással *«szárnyas isten, lábas bálvány»* jelzése. «Hét szarvas állat áldozatos tereden gyönyörködő *szárnyas hátú hátas istent* nem látunk *(āńtiŋ sāt uj jiriŋ kan numpālėn ūlilėnė tawliŋ sispä sisiŋ tārėm at vāγūw»;* II : 312.) panaszkodnak az istenüktől elhagyott könyörgők a Világügyelő-férfiúhoz.

«A mindenfelé levő *szárnyas sok istent,* a mindenfelé levő *lábas sok bálványt (χotäľ ạlnė tạuliŋ saw tạrėm, χotäľ ạlnė la'iliŋ saw pupi'*; II : 418.) a lombleveles fa hét közében mind megmozgatom, a tűleveles fa hét közében mind keresgélem» — dicsekszik a Paszët-isten samánja előtt, midőn abbeli igyekezetét igazolja, hogy a tőle kívánt feladatot legjobb tehetsége szerint teljesíteni akarja. Szintígy magasztalja magát az Ajäsz-isten avval, hogy «maga fölött (azaz: nála kiválóbb) semmi *szárnyas istent,* semmi *lábas bálványt* nem ismer» *(am num-pālėmt nē-mat tạwliŋ tạrėm, nē-mat la'iliŋ pupi' at vā'ėm;* II : 4.). A hatalmas Polëm-istent hívei «*fönn járó szárnyas istenek, lenn futkosó lábas bálványok* gazda emberének» *(numėl minnė tạuliŋ tạrėm titäś-χum, jolėl-χajtnė la'iliŋ pupi, titäś-χum;* II : 403.) nevezik. A szoszvaközépi isten «futó felhő, menő felhő magasságú» várának nem lehet nagyobb dicsőítése, mint midőn emberei azt mondják róla, hogy «*felülről jövő szárnyas isten, alúlról jövő lábas isten* ott keresztül nem juthatott» *(alil jinė tạuliŋ tạrėm, luil jinė la'iliŋ pupi' tit tārä at pāsėpālės:* II : 161.). Megfelelő irtisi osztják költői szólás: *it kurip toŋχ, nūm kurip toñχ* «al-lábú bálvány, fel-lábú bálvány» (Patkanov II : 118.). Az előbbi idézetekben a *tạuliŋ tạrėm* és *la'iliŋ pupi'* nem jelentenek külömböző fajta, azaz részint «szárnyas», részint «lábas» mythikus lényeket, hanem egy s ugyanazon képzeleti alaknak párhuzamos jelzései, mi abból is kitetszik, hogy találunk adatot, melyben a fentebbi alkalmazással ellentétben a *pupi'* van «szárnyas»-nak s a *tạrėm* «lábas»-nak mondva *(num-pālėn la'iliŋ tạrėm, tạuliŋ pupi'-ke nē'ili;* II : 278.), sőt olyat is, melyben egy falu-bálvány párhuzamos kifejezésben «szárnyas *tạrėm,* lábas *tạrėm*» (nem *pupi')* névvel szerepel: «Lábas isten álló, szárnyas isten álló *(lailėŋ tōrėm tuśnė, tạulėŋ tōrėm tuśnė)* kis terű teres falum vagy te Luop-torkolati falum» (IV : 132.). Hogy a *tạuliŋ* jelző rendesen a bálványszellemet jelentő *tạrėm* szóhoz csatlakozik, annak természetes okát láthatjuk az ily módon létrejövő alliteratioban, mely a *tạuliŋ pupi'* és *la'iliŋ tạrėm* szerkezetekben nincs meg.

Az itt tárgyalt szólásban *pupi'* helyében több adatban a *nāj* «asszony, fejedelemasszony» szó alkalmazását találjuk, a midőn ez kétségtelenül a *női bálványszellemet* jelzi. Így mondja az ének a jugrai istenről, hogy «hét *jūr*-állattal teli sapkáját semmiféle szárnyas isten nem nézte, semmiféle *lábas istennőcske* nem látta *(nēm-*

χoti tąuliŋ tąrmėn at susswės, nēm-χoti la'ïliŋ nājin at vajwės» ; II : 135.). Ugyanitt más változat a «mindenfelé levő fönt járó szárnyas isten, a mindenfelé levő lábbal futó lábas istennőcske» (*χotäl' ąlnė numėl minnė tąuliŋ tąrėm, χotäl' ąlnė la'ïlėl χajtnė la'ïliŋ nāj* ; II : 134, 159 ; l. még : II : 136, 149.). Megmagyarázza a *nāj* szónak itteni szerepét az, hogy a Felső-Lozva és Szoszva vidékén (a honnan a jugrai isten énekének följegyzése került) a bálványszellemnek közönséges neve : *nāj-ątėr* (l. pl. IV. 39.), minek megfelel ez a kifejezés is : *χotäl' ąlnė nājiŋ sāt mā-ląmt, χotäl' ąlnė ątriŋ sāt mā-ląmt* «mindenfelé levő *istennőcskét uraló* hét világtáj, mindenfelé levő istenkét *(istenfejedelmet) uraló* hét világtáj» (II : 134.). Tehát a fentebbi *tąrėm* ∾ *nāj* párhuzamos szólásban a *tąrėm* = *ątėr*, úgy mint a larvosi istenség : *Ląr-ūs ątėr*, a kondai *Khōntiŋ viś ōtėr, jäni ōtėr*, a Világügyelő férfi κατ' ἐξοχήν : *ątėr*. Párhuzamban találjuk az utóbbi egyenlő jelentésben alkalmazott szavakat a medveének következő helyén : *tärėm-kännė tū kwāltawėm, ątėr-kännė tū totawėm* «az isten-térre (= áldozótérre) oda szállítanak engem, az *ątėr*-térre oda visznek engem» (III : 319.).

A bálványszellemek akadályt nem ismerő, szabad mozgásához csatlakozik az a felfogás, hogy székhelyük legmesszebb eső távolságából is gondolatnyi sebességgel megjelennek bárhol, a hova őket az idéző ige *(kāstul)* szólítja. Ez volna tehát megfelelője a mi vallásos gondolkozásunk azon eszméjének, hogy isten mindenütt jelen van s mindenütt meghallgatja a hozzá fohászkodót. A pogány istenségnek ez a *megjelenés valóságos levegői utazás ;* azért nem szívesen veszi, ha túlságos sürgetéssel hirtelen követelik megjövetelét. «Ha valami szükségbe, szorúltságba jutsz, engemet *erősen ne idézz, lasssacskán emlegess!» (mat jārėmnė, mońśėmnė pate'in : ānėm saka ul kāstäln, lāśėläkw nąmėlmatėn !* I : 7.) mondja a kalandjaira induló ifjú hősnek, a későbbi Világügyelő férfiúnak nénje (Kaltës-asszony). Midőn pedig az ifjú csakugyan bajba jutott s nénjét emlegetni kezdte : «*azon pillanatban valami hirtelen dörgés hallik, három szárnyas ló hátán jön ama nénje asszony*» s első szemrehányása : «Mi lelt öcsém ? *Miért idéztél engem ily rögtönösen ?* Éppen theát iván ültem s *(a rögtönös idézéstől) a theacsészék izzé porrá törtek össze*» (I : 15.). Egy másik adatunk ily felfogásra a «Jeli-városbeli öreg» *(Jeli-ūs ąjkä)* bálványszelleméről szól, kit az istenfiak mint bácsijukat tanács céljából idézték. Alighogy a

nevét kiejtették «*hóförgeteg-felhő szakadt le, egy hótalpas férfi hótalpával együtt lépett be* (a gyülekezettek házába) s így szól: *Mit idéztetek engem ily rettenetes erővel? Majd hogy össze nem törtem vén csontjaimat!*» (I : 74.). A bálványszellemek közönséges menete idézés alkalmával a «*bálvány-köz, isten-köz járó gyors út*» (*pupi'-χal, tārėm-χal jälnė χal'i l'āñχ*; II : 417.); «szállásuk» műszava: *sēγėmi, sēγėmāli* (mom.), *sēγijāli* (frequ.) «lengve jön», vagy: *pati* «esik, leszakad», mondják pl. *Sarni-Pos tī' sēγėmālėn!* «Aranyosfény (= isten) ide jelentkezzél!» Ez az «istenszállás» az *eső* és *szélfoszlány* járásához van hasonlítva az idéző szólásokban így: «Ha fövénypart: hét fövénypart aljáról, ha folyóforduló: hét folyóforduló aljáról *mint fenn járó esőszem szálljatok ide, mint fenn járó szélfoszlány lengjetek ide (numėl minnė rakw-sam tī' patilän, numėl minnė vōt-sam tī' sēγėmālän)* ezen pálinkával való csésze karimájához, vízalkotású hét fejedelemhős! (a felsőlozvai «Víz szentjéhez» intézve: II : 388.) | «*Mint gyorsan szálló esőszem, mint gyorsan szálló szélfoszlány szállj le (mol'ėχ patnė rakw-sam, mol'ėχ patnė vōt-sam patuŋkwėn)* ezen ház szögletébe! (a Világügyelő-férfihez intézve: II : 323.) | «*Mint távolról szálló esőszem, mint távolról szálló szélfoszlány vajha ide szállanál! (ēlėl patnė rakw-sam, ēlėl patnė vōt-sam tī' voss patnuwėn mōnt!* Nyáli-manóhoz intézve: IV : 187.). Semmi nyom sem jelzi az istenek láthatatlan útját (*tārėm-l'āŋχä, pupi' l'āŋχä*; III : 189.): «Téli nap közben járó útjokat *széles szemű szemes hó be nem esi,* nyári napon *hajóhabos útjok meg nem szakad*» (vize ketté nem válik; II : 310.).

Azt a «gyorsan járó szélfoszlányt», melynek sebességéhez az idéző ige a bálványszellem megjelenésének hirtelenségét hasonlítja, az ezen szellemtől ihletett személy legalább képzelete szerint *érezi* is. A samán réülete az által támad, hogy őt a bálványszellem hirtelen jövetelétől keletkezett szélnek heve érinti; ez a meleg szellő az, melylyel a bálványszellem jelentkezését tudatja s melylyel láthatatlan lénye a halandó számára — ha öntudatlan állapotban is — fölismerhető. Világosan kitetszik ez a felfogás a mythikus tartalmú énekek több helyéből. Ilyen pl. egy medveéneknek az a részlete, melyben az «állatöreg» az ő «énekbe illő, regébe illő nagy inségében» *Numi-Tārėm* atyuskájához fordúl s arra kéri, hogy «czirbolyatoboz hulló sok gyér ligetbe rendelje őt». Erre — így folytatja a medve a magá-

ról szóló éneket — «*Numi-Tārėm atyám felől meleg szél melege jődögél hozzám (N. T. āśėm-ūltä rēγiŋ vōt rēγin jiśśentawėm)*» s következik az égi atya szava: «Erőszakos kezű réti állat leányka, ezen csipkerózsa-fa hét bozótot, ezen zelniczefa sűrű bozótot te minek járdalod?» stb. (III : 20.). Itt tehát az idézett istenség szavát megelőzi az ő felőle jövő «meleg szél melege», vagyis a láthatatlan istenség érezhető fuvallata, egyik régi nyelvemlékünk szavával élve: «szellete» (= «szelleme, lelke»). Ugyanez énekben alább a medvének «nőstény rozomák nénikéje igaz varázslat jeles faját varázsolja ki» s ezt megelőzőleg szintén «meleg szél melege jő hozzá *Numi-Tārėm* atyja felől» (*N. T. āśėm ūltä rēγiŋ vōt rēγin jiwwė;* III: 28.). Bővebb előadását találjuk az itt leírt néphitbeli jelenségnek a Pelim-isten énekében, mely szerint az istenség nem tudván nyugodni nyusztbőr-fészkében, éjféltájt kijött házacskájából s «a mint nézdegél, hát *Szárnyas bálvány öreg (Tąuliŋ pupi' ājkä) ím ő érkezett meg, tetős vörösfenyő tetejébe ím ő szállott le*» (ez idézte elő Pelim-isten nyugtalan álmát). «*Hő szélnek három heve a mint jődögél, fagyos szélnek három fagya a mint jődögél (rēγiŋ vōt χūrėm rēγä χumľė jiśśėntāli, pomiŋ vōt χūrėm pomä χumľė jiśśėntāli),* egyszer csak Szárnyas-bálvány öreg ím miképpen szólal meg: *Polėm*-isten atyácskám hallgass meg!» (III : 244.). Látjuk ez idézetből, hogy egyik szellem a másikkal ép úgy mint az emberrel szintén a fent jelzett módon érintkezik, továbbá hogy a megérkező szellem fuvallata «fagyos» is lehet, vagyis az a lényeges mozzanat benne, hogy *érezhető.*

Az istenség szellemének ezen meleg szellő alakjában való megérkezése, illetőleg a samánnak tőle való ihlettsége, réülete, rövidebben kifejezve: «*az isten heve, bálvány heve*» *(tārėm-rēi', pupi'-rēi').* Példák e szólás alkalmazására: *ńajt-χum tārėm-rē'inė, pupi'-rē'inė joχtawė* «a bűvölő embert megszállja (hozzájön) az isten heve, bálvány heve» (II : 374, 428.); *pupi'-rē'il joχtawė* (II : 425.); *pupi' jäni', tārėm jäni' rēγä tawän joχts* «bálványnak nagy heve, istennek nagy heve jött hozzá» (a medvéhez midőn rabló szándékkal be akart törni egy bálvány házikójába; III : 325, 326.); *ńajt-χumiänl pēnγuŋkwė ti ūnttuwės, Ajäs-tārėm ājkä rē'il ti pinäslėm, ti jisėm, χumľė ti läwe'im* «varázsemberüket (az áldozók) varázsláshoz ültették, Ajäsz-isten öreg én *hőt bocsátottam (tettem) reá, ezzel eljöttem (hozzá)* s így szóltam» stb. (II : 16—17.). Talán

erre a melegségre czéloz a *Jutim-sās*-beli isten is, midőn evvel az áldással bocsátja el híveit: «*meleg subám, meleg botosom melegénél fogva (rēγiŋ sāχim, rēγiŋ ńāräm rēγikwél)* hadd gyarapodjék csontotok, hadd gyarapodjék húsotok!» (II : 430.). Hallhatott már Zujev, Pallas segédje is erről a szellem megérkezésével támadó különös érzésbenyomásról; mert azt írja, hogy a réületében eszméletét vesztő samán fölött a többiek valami «*kékes füstöt*» vélnek láthatni (III : 62. l.).

Az ilyen voltakép láthatatlan bálványszellemek mellett ismer a rege olyan *bálványszörnyeket* is, melyek a maguk látható bálványalakjukban jelentkeznek élők gyanánt mindenki szemei előtt. Ezek az «*eleven bálványok*» *(liliŋ pupχét)*, melyek a nekik nyújtott véres- és egyéb ételáldozatokat hívőik láttára megeszik s kiknek szájába pl. a legyőzött ellenséget darabokra vagdalva dobják. Ilyen Moloch-féle néphitbeli alakról szól a kondai-fejedelmek hőséneke, melyben az ellenséget lóbőr-tömlőbe kötve a bálványház ablakán keresztül dobják be, ekkép szólván: «Neked eleven szemet, eleven fület, eleven lábat, eleven kezet hoztunk» (II : 231.). Patkanov gyűjtéseiben is találjuk említését az «*eleven bálványnak, eleven mēŋkw*»-nek *(tīdéŋ toŋχ, tīdeŋ meŋk)*, melynek teljesebb jelzése: «*elevennek született eleven bálvány*» *(tīdéŋa tīvém tīdéŋ toŋχ*; II : 58, 66.).

Ha már a bálványszellem megjelenik az őt idéző samán, vagy más szellem előtt, egész természetes és következetes a népképzelet, midőn azt hiszi, hogy az ily szellemmel beszéd útján gondolatcsere, tárgyalás, vitatkozás, alkuvás, sőt kölcsönös fenyegetés is lehetséges. Hiszen ezt még a hittérítők is elhiszik róluk; jámbor naivsággal beszéli el pl. Noviczkij a tőlük később elpusztított sorkovi fabálványról, hogy «ez a lelketlen holmi *sátáni közreműködéssel előre megmondta s tudtúl adta*, hogy a hithirdető mester jobbjától közeli pusztulás éri, arra *kérte* ennélfogva buzgó tisztelőit és szolgáit, hogy tartsanak ki állhatatosan atyáik régi gonosz hitűségében s álljanak erősen ellent a térítésnek; maga magát, *így igérte*, semmiképen sem engedi összetöretni. Ezen *gonosz furfanggal*» — folytatja — «*oly buzgóságot keltett a népben maga iránt*, hogy közmegegyezéssel készek voltak inkább vérig menni, mintsem a bálvány összetörését megengedni»; végre is: «A Legmagasztosabbnak ereje nem engedte, hogy *szándékolt*

furfangjának valami gonoszságát cselekedhesse ; ő hazudott igéretében, nem képes magát megmenteni» (l. fent 106. l.). Ha így hisz a megvető ellenség, hogyan ne higyjen ugyanily erőben a tisztelő hivő?! Alább a samánról, továbbá az imádságokról és idéző igékről szóló fejezetekben lesz módunk részletesebben tárgyalni, hogy minő természetűek és tartalmúak az istenek és emberek közt váltott szóbeszédek; itt csak azt jegyezzük meg, hogy különösen a samán *valóságos fizikai hangját véli hallani* a bályányszellemnek, melyet ezért *«beszédes lénynek (állatnak), nyelves lénynek» (ľāŋχäŋ uj, kēläŋ uj*; a Paszët-istenségre alkalmazva II : 420.) nevez. Ennek alapján mondhatja magáról a *Jūtim-sąs*-beli istenség, hogy «ha *folyami lúd módjára pipegő szácskámat kinyitom (jā-lunt ńąwlėm sūpkėm pūnsilėm-ke)* «egy éj, egy nap múltával erős csont, erős hús kerekedik a földből, kerekedik ki a vízből» (II : 429.). Noviczkij szerint a kondai főbálványról «azt mesélik, hogy *midőn valamit közölni akar, olyan hangja van, mint egy gyermeknek* s e hangját legfőkép akkor hallatja, midőn áldozatot követel» (l. fent 104. l.). Poljakov a fehérhegyi istenségről hallotta, hogy hangja hallható (59. l.).

A vogul-osztják pogányság tanítása szerint is egyedül az istenek istene, *Numi-Tąrėm* égi atya *mindentudó* és *mindenható;* de a bálványszellemek tudása, ereje és képessége azért szintén összehasonlíthatatlanul tökéletesebb az emberénél, úgyhogy ez méltán kereshet amazoknál, mint hozzája némileg közelebb álló lényeknél támogatást számtalan ügyes-bajos dolgában. Azt a mi gondolatunkat, hogy *isten mindent lát,* a vogul istenidéző igék úgy szemléltetik, illetőleg fejezik ki, hogy az istenség szeme olyan nagy mint az Ob folyó — tehát kiterjed a vogulok és osztjákok egész ismert világára —; az ismétlés párhuzamos szólásában pedig: olyan nagy mint egy tó. *«Ob-szemű férfiú vagy; mint az Ob, oly nagyságú szemedet ragyogtasd lefelé!» (Ās sampä χum ąsėn; Ās jäni' samėn jol-vąľľäläln!* II : 325.) mondja a Regulytól följegyzett egyik középlozvai istenidéző ige, mely helynek változata a másikban (II : 335.): *«Tó nagyságú szemes férfi, tó nagyságú szemed végét ragyōgtasd alá! Éleslátó szemű férfi vagy,* szemed végét ragyogtasd alá!» *(tūr jänit sampä χum, tūr jänit sam-qulėn jol vąľľäläln! nāñkilėñ sampä χum ąsėn, sam-qulėn jol-vąľľäläln!).* A Konda folyó Jevra mellékvizének vidékén is mondják: *«Ob szemű nagy Tōrėm atyám, tó szemű nagy Tōrėm apuskám*

(Oąs sämp jäni Tōrėm jäum, tūr-sämp jäni Tōrėm ťoąťėm; II : 379.). A Világügyelő-férfihoz intézik e szavakat: «*Ob nagyságú szemes férfi, tó nagyságú szemes férfi, Ob szélességű szent szemecskéd, tó nagyságú szent szemecskéd* hadd ragyogjon ide! *(Ās jänit sampä χum, tūr jänit sampä χum! Ās pāñχwit jelpiñ samkėn, tūr jänit jelpiñ samkėn tī' voss postili!* II : 359—60.). A Lozva forrásánál lakó hét «víz szentjének» is mondják: «*Ob nagyságú szemű nép, Ob nagyságú szent szemed ide hadd ragyogjon! (Ās jänit sampä māχum, Ās jänit jelpiñ samėn tī' voss postilālnūw!* II : 385.), valamint a Paszët-bálványnak: «*Tó nagyságú aranyos szemű fejedelmecském, Ob nagyságú aranyos szemű fejedelmecském .... Ob nagyságú szent szemecskéddel* óh bár pillantanál ide, fejedelem! *(tūr jänit sorńi ątėrakėm, Ās jänit sorńi sam ątėrakėm .... Ās jänit jelpiñ samkėntėl, ątėr, tī' voss āńkwätālnūn mōnt!* II : 423.). Hogy a bálvány látását a sötétség nem akadályozza, igazolja e déli szólás: *popi-šäm soχtėñ īť: «a bálvány szemétől felgöngyölt éjtszaka»* = «a bálvány éber szemétől részeiben összerakott (értsd: átvirrasztott) éjtszaka» (III : 200.). Megfelelője ennek PATKANOV irtisi osztják énekgyűjtéseiben: *tōñχ-sēm pētlem āt: «bálványszem sötét éjjel»*, melyben t. i. csak a bálvány szeme lát.

Azt a felfogást, hogy Isten mennyei lakában *meghallgatja* a hozzája fohászkodók könyörgéseit, bálványszellemeire alkalmazva szintén vallja a vogul-osztják pogányság, csakhogy az istenség e hatalmához *rendkívül nagy s finom hallású fület* föltételez, vagy legalább ezzel fejezi ki azt a gondolatot, hogy az istenség halló képessége túlterjed a természetesség határain. Ép úgy, mint a szeme, az istenségnek füle is oly nagy, mint az Ob, vagy egy tó; ezért mondja a lozvai istenidéző ige a Világügyelő férfit «*Ob nagyságú füles férfiúnak, tó nagyságú füles férfiúnak*» *(Ās jänit paľpä χum, tūr jänit paľpä χum* ; II : 359.), kit a Felső-Szoszva vidékén is ekkép szólítanak: «*Tó nagyságú szent fülecskéd, Ob nagyságú szent fülecskéd* ide hadd figyeljen! *(tūr jänit jelpiñ paľkėn, Ās jänit jelpiñ paľkėn tī' voss sujtnūw!* II : 314.). A Paszët-bálványt szintén hasonló szavakkal kérlelik, mondván: «*Tó nagyságú szent fülecskéddel* óh bár hallgatnál ide, király!» *(tūr jänit jelpiñ paľkėntėl χąn, tī' voss χōntėmlālnūn mōnt!* II : 423.). Nyilván ezen — a szem jelzésének külömben egész szabályosan megfelelő — kép igen felötlő szertelensége okozta ama változat létrejöttét, mely-

ben az istenség füle nem a tóhoz, hanem a tavi tündérrózsa (v. vízi tök) nagy kerek leveléhez *(tūr-lōpant)* van hasonlítva, s pl. a felsőlozvai «Víz-szentjéhez» így imádkoznak: «*Tavi tündérrózsa-levél füles nép, tavi tündérrózsa-levél [nagyságú] érzékeny füled* ide hadd hallgatózzék!» *(tūr-lōpant paľpä māχum . . tūr-lōpant sa'ilėm paľėn tī' voss χąntėmlālnūw!* II: 385.). E mellett rendesen kiemeli az istenidéző ige az istenség fülének rendkívüli érzékenységét, mely olyan, mint a fekete kacsáé *(sāñki)*, vagy a császármadáré *(ąulaχ)*, így a középlozvai imádságban: «*Tavi tündérrózsa-levél nagyságú füles férfi (tūr-ląpänt jänit paľpä χum),* tavi tündérrózsa-levél nagyságú füled végét konyítsd alá (tkp. helyezd le); *jóhallású fekete kacsáéhoz hasonlóan jóhallású füles férfi* jóhallású fekete kacsáéhoz hasonlóan jóhallású füledet konyítsd alá!» *(sujiñ sāñki sujiñ paľpä χum, sujiñ sāñki sujiñ paľėn jol ūnttäln!* II : 335.). Ez imádság változatában a megfelelő hely következő: «*Tavi tündérrózsa-levél fülű férfi, obi tündérrózsa-levél fülű férfi, félénk fekete kacsa fülű férfi* a félénk fekete kacsáéhoz hasonlóan jó hallású füledet konyítsd (csapd) lefelé!» *(tūr-ląpänt paľpä χum, Ās-ląpänt paľpä χum, χuri sāñki paľpä χum, χuri sāñki sujiñ paľėn jol-vąχtäln!* II: 325.). A Világügyelő-férfihoz intézett szavak: «*Félénk császármadáréhoz hasonlóan érzékeny füled, tó nagyságú szent füled* hadd hallgasson ide!» *(χuri ąulaχ sa'ilėm paľėn, tūr jänit jelpiñ paľėn tī' voss sujti!* II : 359.); «*császármadár porczogós [füléhez hasonló] két füles, neves Aranyos óh bár ide hallgatnál!*» *(śiśir-morχo noräñ kit paľ namiñ Sorńi, tī' voss χōntėmlėnūn mōnt!* II : 349.); «*félénk kacsáéhoz hasonlóan érzékeny fül, hallgasd meg!*» *(χuri sāñki sa'ilėm paľ, χōntamläln!* II : 323.), mely utóbbi szólás a «Víz-szentjének» felsőlozvai idéző igéjében is előfordúl (II : 382.).

Az isteni *mindenhatóság* eszméjének megfelelő fejletlen gondolat, melylyel a vogul néphit a bálványszellemek természetfölötti erejét magyarázza: «a bálványnak hét fogása, istennek hét fogása» *(pupi' sāt piś, tąrėm sāt piś)*, vagy más kifejezéssel: «a bálványnak hét ügyessége» *(pupi' sāt āpėr)*. Erre hivatkozik az imádság, midőn a Világügyelő-férfiúhoz a következő szavakat intézi: «Az erdő szerencséje elmúlt, a víz szerencséje elmúlt: *Numi-Tąrėm* atyád elé *bálványi hét fogásoddal, isteni hét fogásoddal állj te oda (N. T. jäγėn pupi' sāt piśėntėl, tąrėm sāt*

piśėntėl), könyörögj érettünk» (II : 370—1.). Ugyancsak e «bálványi hét fogásával» viheti végbe pl. a Világügyelő férfi azt a csodát, hogy midőn menyasszonyáért *Kul'-ątėr* ipjának házába lép s ott semminemű lakodalmi készséget nem talál, «a maga lakó városából rántja oda egyik szögleténél fogva hét ajtótámasztóval zárt hambárját s fiúnak, leánynak enni való lakodalmi étel jön» (II : 292—3.). A «*lenn lévő lábas istenkék lábbeli hét ügyességét*» veszi észre a mennyei atya égi hajlékában nevelt zsenge korú *Kul'-ątėr* s mivel azt tapasztalja, hogy amaz istenkék ügyességük folytán az emberektől «jeles pénzt, jó áldozatételt szereznek» *(jolėn ąlnė la'ilėñ pupi' la'ilėñ-ke sāt āpėr totawė : namėñ ąln, jąmės puri tan vīγėt)*, neki is vágya támad arra, hogy *Numi-Tārėm* atyja a földre bocsássa, a hol «jeles pénzt, jó ételáldozatot» ő is szerezhetne (II : 289.). Mert megjegyzendő, hogy a «bálványi hét fogás» egyszersmind a *kul'*-oknak, az alvilág szellemeinek is osztályrésze *(kul' sāt piś* II : 289.); minélfogva rendes kapcsolat e fogalom kifejezésére: *pupi' sāt, kul' sāt piś.* Ezt emlegeti a Kaltës-leány nászregéje (II : 295, 296.), melyben a hőslő ifjú ezen csodaerőnél fogva képes szárcsontjából egy darabot levágni, abból nyilat faragni, útjában egymás után elválni lábaitól, testtörzsökétől, úgy hogy csak feje gurúl tovább s ez is egy kovács-műhelyben izzó vasüllőre kerül, ott kalapácscsal ütik, majd lepattan, visszafelé gurúl; eléri törzsökét, hozzá kapcsolódik; eléri lábát, hozzá kapcsolódik; visszanyeri eredeti épségét.

A bálványhatalom természetesen nem egyenlő mértékben osztályrésze minden istenségnek; van «*hatalmas isten, erős isten*» *(ńańrä tąrėm, vāγiñ tąrėm;* II : 4.), vagy más jelzéssel: «*nagy isten, nagy bálvány*» *(jäni' tąrėm, jäni' pupi';* III : 189, 192.) s van gyönge, azaz «*apró isten, apró bálvány*» *(lai tąrėm, lai pupi';* III : 227 ; IV : 94, 95.), illetőleg: «*lombleveles ág közét járó kis isten, tűleveles ág közét járó kis isten*» *(tąw-χal jälmiñ māń tąrėm, tāl-χal jälmiñ māń pupi';* II : 416.), vagy — mint a medvét nevezik — «*vessző közét futkosó kis isten*» *(ńir-χal χajtnė māń tąrėm;* III : 218.). Szinte megvető ez a kifejezés: *ajėmkitėm la'iliñ nāj, ajėmkitėm tąuliñ tąrėm* «apró-cseprő lábas istennőcske, apró-cseprő szárnyas isten», kik a Leplä-torkolati öregtől «nagyon félnek» *(saka pilawė;* II : 136.). Nagyobb hatalmának érzetében mondja a lopmuszi isten: «*Magam fölött ha lábas isten jelentkezik, ha szár-*

nyas bálvány jelentkezik: mint a tó vizét úgy iszom meg (num-pālėn la'ìliñ tārėm, tauliñ pupi'-ke nē'ìli: tur-vit aje'im; II: 278.) s mint egykori versengésében győztes félt nevezik *«hét bálvány, hat isten között győztes férfiúnak» (sāt pupi' χaltė, sāt tārėm χaltė voriñ χum;* u. o.). Ugyanily czíme van a pelimi istenségnek: *«Mindenfelé levő hét istent szétosztott Aranyos, mindenfelé levő hét bálványt szétosztott király» (χotäl' ālnė sāt tārėm urtėm Sārñi, χotäl' ālnė sāt pupi' urtėm χān;* II: 403.), valamint a Tuchtä-torkolati női bálvány is *«hét bálványt, hét istent szétosztó istennő» (sāt pupi', sāt tārėm ūrtpėχ nāj;* IV: 234.). A *Jūtim-sās*-beli isten hatalmát ekkép adja tudtúl híveinek: «Fiúcskák, ha én hozzám könyörögtök, egy oldali szárnyamat ha meglebbentem: *a föld egész nagyságában megfordúl;* más oldali szárnyamat ha meglebbentem: *a víz egész nagyságában megfordúl;* hét bojtos szent ostorom midőn meglegyintem: *az ülő szent föld egész nagyságában megmozdúl»* (II: 430.). Hatalmánál fogva neveznek több istenséget *«királynak» (χān)*, így a lopmuszit (II: 276.), a pelimit (II: 403.) s a Világügyelő férfit (II: 353.).

Mindenesetre nem terjed a bálványszellem hatalma annyira, hogy úgy mint a bibliai istennek valamit csak akarnia vagy kimondania kelljen ahhoz, hogy az mindjárt meg is legyen. A pogány istenek az ő «hét fogásukkal» ugyancsak fáradoznak, míg czéljukat elérhetik. *«Oldalas világ hét oldala szerint forgolódunk, módos világ hét módja szerint forgolódunk» (uriñ tārėm sāt ur jāñχeu, ārtiñ tārėm sāt ārt jāñχeu),* azaz «minden oldalát megforgatjuk az ügynek s minden módját megkiséreljük», mondják magukról a *Pasėt mēñkw*-ek czélzással a samántól követelt feladat rendkívüli nehézségére. Szintígy emlegetik a Világügyelő férfira vonatkozólag a hozzá intézett imádságban: «Egykor, midőn inségünkben hozzád fordúltunk, Aranyos király, midőn egykor téged idéztünk, te *mint hét oldalú oldalas fa forogsz vala* (hogy kérésünket teljesítsed; *sāt urp' uriñ jiw, nañ jāñχe'in;* II: 353.) s ennek megfelelőleg egyik czíme is ez istenségnek: *«Hét oldalú oldalas király» (sāt urpä uriñ χān;* II: 356.). — Van eset rá, hogy *képtelennek* is jelentik ki magukat a megoldandó feladatra, mint a Paszët-bálvány következő szavaival: «Bárha a mindenfelé levő szárnyas sok istent, a mindenfelé levő lábas sok bálványt *[segélykérés czéljából]* a lombleveles fa hét közében mind megmozgatom, a tűleveles fa hét közében mind keresgélem: a

lombleveles fa hét közéből, a tűleveles fa hét közéből *semmiféle módos fának módját ki nem eszelhetem, semmiféle oldalas fának oldalát nem győzöm* (= semmi módját nem találom, semmi szerét nem tehetem), *semmiféle tanácsos állat tanácsát nem találom (nē mat ārtiñ jiw ārtä at ārtėle'im, nē-mat uriñ jiw urä at vērmate'im, nē-mat l'āñχiñ uj l'āñχä āt χạnte'im ;* II : 418.). E szavakhoz azt jegyzi meg a közlő, hogy az idézett bálványszellem fölé még sok más hatalmasabb *pupi'* van helyezve; a samán ezekhez küldi, hogy eszközölje ki segedelmüket. Erre az idézett bálványszellem nem szívesen vállalkozik; «mert fél, hátha amazok megharagusznak reá; azután meg *a járása is sok, egyik pupi' a másikhoz küldözgeti*».

De bár látja az ember, hogy isteneinek is *korlátolt* a hatalma, ne vegye a «bálványi hét fogást» csekélybe s ne képzelje, hogy ehhez *ember is* eljuthat. «Egykor» — így mondja a Kaltës-leány regéje — «*ha az ember korabeli világ fog támadni, az embernek fia bálványi hét, ördögi hét fogásomat keresve ne erőlködjék!*» *(χạnal, ēlėm-χạlės jisiñ tạrėm ūntti-pėl ēlėm-χạlės-pīγėn pupi' sāt, kul' sāt piśėm ul voss ńawlawė!)*; mert úgy jár, mint e regében a Város-fejedelem-öreg fia, ki látván, hogy mikép boldogult az isteni hőslő (ki valószínűleg nem más, mint a Világügyelő férfiú) a nőszerzésben, maga is úgy akart nőt szerezni s bárha amaz lebeszélni igyekezett őt vállalkozásától, unszolásával addig nem hagyott fel, míg az isteni férfit kisérőül nem nyerte. Ennek segedelmével czélját el is érte, de harmadnapra házával együtt tűz emésztette el: «*További élet fényes napjait megélni ő nem akarta*» *(ēläl'ė ạlnė posiñ χạtälnė ạlunkwė taw at tanγės)* — mondja okulásúl a rege (II : 310.).

A mindenek égi atyjától nyert h a t a l m u k a t a b á l v á n y-i s t e n s é g e k h í v e i k j a v á r a é r t é k e s í t i k, tehát nem afféle, mindenkép rosszakaratú, csak önzéstől vezérelt démonok, a minőknek őket az elfogúltság s fölületes vizsgálat festi. A z i s t e n s é g e l m é j e s z e n t s é g e s, a r a n y o s; g o n d j a m i n d e n k i r e t e r j e d ő: o l y a n n a g y m i n t a z O b, m i n t e g y t ó. «Nyomorúságos sok kedveskéd, szomorúságos sok magzatkád» — mondják a Paszët-bálványnak — «ím hozzád könyörgünk: *aranyos elmécskéd, királyi elmécskéd bár előre buzogna* (= bár megsajnálnál bennünket; *sorńi-nạmtikėn, χạn-nạmtikėn ēläl' voss χul'īlālnū ;* II : 425.). A Lozvafő «Víz-szentjei» az imádság szerint: «*Ob nagyságú,*

tó nagyságú szentséges elméjű nép» (*Ās jänit, tūr jänit jelpiñ ṇamtpä māχum),* melyet arra kérnek, hogy «Ob-víz, tó-víz [módjára fölbuzgó] szentséges elméjét a futó víz fölé, az omló víz fölé, ide buzogtassa» (*Ās-vit, tūr-vit jelpiñ ṇamtėn tī', voss χuľitėnūlėn!* II: 386.). A *Jūtim-sāṣ*-beli istenkének elméje: «*Mint az Ob, mint a tó, [olyféle] aranyos, szentséges elme»* (*Ās sąrni, tūr sąrni jelpiñ ṇamt*; II: 430.). Az utóbbi két jelzővel szemlélteti az imádság a Világügyelő férfi elméjét is (II: 351, 360.), melyeken kívül még a következőkkel találkozunk: «*Fölbuzgó Ob-vízhez, fölbuzgó tó-vízhez [hasonlóan buzgó] véráldozatos, ételáldozatos elme»* (*χuľilėnė Ās-vit jiriñ ṇamt, χuľilėnė tūr-vit puriñ ṇamt*; II: 362.), «*a hét földet körülforgó szentséges elme, fényességes elme»* (*sāt mā jąñχnė jelpiñ ṇamt, pasäñ ṇamt*; II: 358, 352.), «*tarka tomporú szent állatos* (t. i. azt kívánó) *elme»* (*pēś χansäñ jelpiñ uj ṇamt*; II: 314.). Ezekben a *ṇamt* szó a «kedv, tetszés, jó indulat» kifejezése (v. ö. *ṇamtėmnė pats* «kedvem kerekedett, megtetszett»), a *χuľili* pedig a «forrásvíz buzgásához» való hasonlítás, a mint világosabban kitetszik az utóbbi idézetnek következő folytatásából: *ṇamtėn χuľilėnė tūr-vit, χuľilėnė Ās-vit, tī' voss χuľili!* «mint fölbuzgó tóvíz, mint fölbuzgó Ob-víz, buzogjon ide elméd» (azaz: «igyekezzék föltünni»); a közbeszédben: *ṇamtėm χuľilės* = «megsajnáltam, jó indulatom támadt iránta».

A bálványszellem itt leírt tulajdonságaiból következik az a hivatása, hogy természetfölötti erejével és képességeivel *elősegítse az ember boldogulását.* Mint a gyermek atyjához, az alattvaló urához, úgy folyamodik a hivő a bálványokban ábrázolt istenségekhez tanácsért s támogatásért külömböző szükségében s bajaiban. Ezek mindenesetre közelebb állanak hozzá, mint a magasban lakó mindenható égi atya; hiszen egykor — ha a mai köztudatban elhomályosúlt is emlékezete — e bálványistenségek *valóságos atyáik s uraik voltak,* s az ember mindenkor első sorban saját embertársai közt kereste s keresi segedelme eszközeit. Kisebb ügyekben, anyagi javak elérésében rendesen elég magának a bálványszellemnek jóindulata; ha az ember ezt elérte, kívánságai teljesednek. Ime egy világosan szemléltető példa népköltési gyűjtéseimből (IV: 247—250.): «Kanysing gazda, ha éjjeli ladikos, nappali ladikos vadászatának szerencsés útjára indúl, hét jávorral teli ladikkal téreget vissza. Egyszer [azonban azt veszi észre, hogy]

éjjeli ladikos, reggeli ladikos vadászatának szerencsés útja meg van bűvölve (el van fogva: *pūwilimė).* Kanysing-gazda most igaz szemű szemes bűbájost keresgél. Földje hosszú földet, vize hosszú vizet bejárva a híres Pelim-torkolati bűbájoshoz érkezik, ki az igaz varázslat jó czélját ekkép varázsolja: ‚Neked, Kanysing-gazda, ladikos vadászatod szerencsés útja hogy kitől van megbűvölve? Hát, a melyet atyád hajlongva imádott, az az ételáldozatot fogyasztó rettenetes ételáldozatos bálványod *(pūri χāltėm pūriñ pupi' kapajėn),* ő bűvölte meg. Ezután ím vékony posztó sok göngyölegjét göngyölgesd te, vékony selyem sok tekercsét tekergesd te [a bálvány részére]; ennek utána ételáldozatos üsttel, csészével rendezz te ételáldozatot s aztán éjjeli ladikos, nappali ladikos vadászatod szerencsés útját járd csak te, figyeld meg csak!'» Gazdánk megfogadja a bűbájos szavát, régi szerencséje visszatér s erre ő «ételáldozatot, véráldozatot fogyasztó rettenetes bálványát» ép úgy mint egykor apja gyakorolta «hajlongásaival buzgón imádja». Halászati és vadászati szerencsét voltakép minden bálványszellem adhat, mégis egyesek kiválóan híresek e részbeli befolyásuknál fogva. Bőven ír már Noviczkij arról, hogy a középobi osztjákok az «Obi öreget» *(Ās-ańšuχ)* tartják *a halak fő adományozojának;* mivelhogy «a hal mind az övé; a vízi állatokat igazgatása alatt tartja s annyit bocsát belőlük mindenkinek birtokába, a mennyit akar». A fehérhegyi lúdbálványt ugyane szerző szerint főkép azért tisztelték, mivel «leghamarabb ad sok áldást s különösen *vizi madarak zsákmányában* juttat nagy bőséget» (l. fent). Gondatti értesülése szerint (20. l.) *Aut-jā ātėr* is arról nevezetes, hogy *ő uralkodik a tenger halain* s ezekből az égi atya akaratának megfelelőleg ő juttatja mindenkinek birtokába azt a mennyiséget, mely számára rendelve van.

Máskép áll a dolog, midőn nagyobb jelentőségű ügyekről, különösen az *egészség s élet kérdéséről* van szó. Az égi atya, *Numi-Tārėm* az élet ura s a bálványszellemnek bármily nagy ereje sem képes a megállapított sorson változtatni hacsak nem *Numi-Tārėm* akaratával s áldásával. Ez esetekben a bálványszellemek hivatása, hogy közbenjárói, ügyvédői legyenek az embernek, az érdemek híján közvetetlenül nehezen megnyerhető főisten előtt; szerepük tehát ugyanaz, mint más vallásokban a *«bűnösért könyörgő szenteké».* Midőn a lozvafői vogu-

lok az «Aranyos fejedelemhez» imádkoznak, arra kérik, hogy «*Numi-Tārėm atyád elé bálványi hét fogásoddal, isteni hét fogásoddal állj te oda; N. T. atyádnak [imitt] megrakott üstben három véráldozat; te könyörögj érettünk!*» (*N. T. jäγėn pupi' sāt piśėntėl, tārėm sāt piśėntėl nañ l'ūlsäln, N. T. jäγėnnė pētėm pūt χūrėm jir; nañ pojkśėn!* II: 371.). Szintígy könyörögnek a Paszët-bálványhoz: «Leánynyal, fiúval teljes teli házunk végét a kór ruhaszárnya nagyon támadja, a betegség ruhaujja nagyon pusztítja; *vajha [ama] hét istent szétosztó királyhoz, hat fekete sas röptényi magasságban lakó aranyos atyácskádhoz* (t. i. N. T.-hoz) *könyörögnél te érettünk; kinek a kelő nap teszi aranyos szemét, a nyugvó nap sugaraival [tündöklő] királyhoz siránkoznál te érettünk!* (II : 424.). Midőn Ajäsz-isten hívei egészségükért imádkoznak s e végből az istenség áldozatokat rendel, megmondja, hogy «a gőzölgő edény gőzét, a füstölgő edény füstjét» *ő* veszi; de ezenkívül szükséges, hogy az áldozati állatok bőrét «az ujonnan nőtt kis fa ágára felakasszák», hogy ezt «*Numi-Sorńi atya jó szemmel, kegyes szemmel nézze*» (*N. S. āśän portiñ sam, pamiñ sam sunsi;* II : 17.). A Világügyelő férfi idéző igéjében is azt emlegetik, hogy az «inséget szenvedő sok leány, sok fiú elsírta, elkönyörögte inséges siralma, inséges könyörgése *a hét fekete sas magassúgbeli atya lakó eleven színekkel ékesített ház hét ajtajához mint menő felhő kis fuvallata hatoljon föl oda, a hét hímszarvast, hét lovat összekötő áldozatos kötéllel* (t. i. az áldozati állatokkal) *együtt hatoljon föl oda!*» (II: 319.). Hogy miképpen képzelik a bálványistenség ezen közbenjárását az atyaistennél, drámai módon adja elő a Világügyelő férfiúnak múnkeszi idéző himnusa; íme az egyes jelenetek (II : 354—8.):

I. *Könyörgés, hogy a Világügyelő férfi menjen föl Numi-Sorńi atyához:* «Sörényes állat szent alakjával vagy te, király, igézve. Mindenfelé levő nyílfegyveres, íjfegyveres sok magzatod könyörög hozzád, király: tarka csipőjű szent állatod hátán az arany fényességű szent kantárszárat a magasból óh bár ide irányoznád! Ki [egykor] hét istent osztott szét: király atyádhoz, hét fekete sas [röptényi] magasságban lakó Fenséges-Aranyos atyádhoz óh bár emelkednél föl! A Fenséges-Aranyos atyád birtokát tevő aranyvízzel folyó, aranykilincses szent ház belsejébe bár oda belépnél; az ajtós ház ajtajába, óh király, bár oda állnál».

II. *Numi-Sorńi atyának a Világügyelő férfiúhoz intézett kér-*

dése: «Fiúcska, micsoda inséges világ insége ért téged, micsoda szűkös világ szüksége ért téged?»

III. *A Világügyelő válasza:* «Aranyos felséges atyám! Egykor igézettel előhozott abroncskarika módjára forgó hét vidékedet, hat vidékedet a kór kínja, a betegség kínja ragadta meg. Inséges subát, inséges botost öltött sok magzatod kóros hús kórjától, beteg csont betegségétől érintve, fekete subájú alvilági járványvész ragadja el őket».

IV. *Numi-Sorńi viszonválasza:* «Hét oldalú oldalas (azaz: minden oldalát a dolognak megkisérlő) király, fiúcska! Tarka csipőjű szent állatod hátán menj alá, kedves! A mint később az alsó égre (azaz: a földre) érkezel, ha kór támadt: a kór kínját oszlasd el; ha betegség támadt: a betegség kínját oszlasd el! Inséges subát öltött sok magzatom leánynak, fiúnak járni való egyenletes föld drága szélét hadd járják tovább!»

V. *A könyörgő fogadalmat tesz a Világügyelő férfiúnak azon esetre, ha közbenjárása sikeres lesz:* «Az abroncskarika módjára forgó kerek hét világ, hat világ vidékén ezután hét véráldozattal, hét ételáldozattal állok előtted; hét vizes üstöt forralok, ujonnan növekedett kis fa tövéhez, a vizét ím oda öntik . . . hét földet körülforgó szentséges elméd óh bár irányoznád javamra (óh bár megsajnálnál).

Mint ez idézetből is látjuk, nagy a bizalom a bálványistenségek közbenjárásának síkere iránt; kedves fiainak kérését kegyesen fogadja az égi atya s a tőlük pártolt, kórtól gyötrött embert «*szánalmába veszi*» *(Numi-Tārėm āšänėlnė sāľi' taχ viššentawėt;* II: 408.). Természetes, hogy a Világügyelő férfi, kit a vogul-osztják mythologia *Numi-Tārėm* legkisebb s legkedvesebb fiának tart, egyszersmind legbefolyásosabb nála s mint ilyen a leghíresebb *gyógyító isten.* Róla mondja az idéző ige: «Arany-Kworësz atyádtól, Arany-Fény atyádtól, *hogy leányod lelkét, fiad lelkét megőrizd, arra vagy igézetével rendelve (Sorni-Kworės āšėnnė, Sorni-Pos jäγėnnė āγin lili, pīγėn lili ūruńkwė sātwäsėn;* II: 364.) s másutt: «Bármerre levő véráldozatos mellű hét magzatkád istent megindító hét beszéddel indít meg téged [szánalomra]: egy megrakott üst [felfőttének] ideje [elég, hogy] egy lelket megmentettél (fölemeltél) legyen; egy teli mert tányér [elfogyasztásának] ideje elég, hogy egy életet megmentettél legyen» *(pētėm pūt-sis lili ālmėläsėn; χūnėm*

ānä-sis nąt ālmėläsėn ; II : 369.). Az irtisi osztják hősének szerint *Ar-mi̊g χoj* («Sok-föld férfi» = Világügyelő) ruhája: *«élettoldó ruha» (tīt ōttetaj tēt* = vog. *lili ąltnė ta'i̊l);* ő gyógyított már fiatal legény korában, midőn *Tari-peś-ńimāľä-sąw* néven járta a világot s *Pāräparsėχ* félszemű, béna és sánta szolgáit lehelletével épszeműekké, épkezűekké s eplábúakká tette (I : 9—10.). De a b e t e g e k g y ó g y í t á s a nem pusztán az ő képessége és szabadalma, hanem á l t a l á b a n h i v a t á s a a n a g y o b b t i s z t e l e t ű b á l v á n y o k n a k. A *Jūtim-sąs* istenséget *«embert megmentő* (fölemelő) *férfiúnak (ēlėm-χąlės nąñχ-ālmėm χum ;* II : 428.) czímezik, mivel segedelme oly sikeres, hogy a mint «folyami lúd módjára pipegő szájacskáját kinyitja, *egy éj múltával, egy nap múltával erős csont, erős hús kerekedik ki a földből, kerekedik ki a vízből»* (II : 429.). Gyógyulásért folyamodnak a lozvafői «Víz-szentjéhez» is. A lopmúszi istenke *gyermekvédő bálvány,* a mint következő szavaiból kitűnik: *«Most növekedett falubeli, városbeli sok gyermekem a kór ruhája, a betegség ruhája szélétől őrzöm őket (iś jäni̊mėm paul saw, ūs saw ńaurėmanėm tērėn-kēmplinėl, χuľ-kēmplinėl ūriänėm)* . . . a melyik lányom, a melyik fiam kóros hús kórja érinti, beteg csont betegsége érinti : *a hegyes karddal, az éles karddal járom körül»* (t. i. így gyógyítom ; II : 277—8.). A szigvatorkolati istenke nőszerző útjában egy öreg ember házába tért, ki betegen feküdt s áldozati fogadalom kapcsán könyörgéssel fordúlt isteni vendégéhez gyógyulásért: «Te én előttem minek is könyörgesz ?!» — szól az istenke — «ezen fekvő oldaladról másik oldaladra fordúlj, *aztán állj föl, köpj véres köpést, azzal ím meggyógyúlsz»* (II : 359.). E «rendelés» ugyan mód nélkül egyszerű, majdnem olyan, mint némely falusi kuruzslónké, de az istenségnek nem kell sok gyógyszer.

A buzgó tevékenység, melyet az előadottak szerint a bálványszellemek az ember boldogulása s kedvező életsorsa érdekében kifejtenek, méltóvá teszi őket az ember h ó d o l ó t i s z t e l e t é r e s i m á d á s á r a. Megvan ennek lélektani alapja már a bálványok eredetében, hiszen ezek az elhúnyt *atyák* emlékjelei, tehát irántuk a kegyelet ugyanazon erkölcsi érzés kifolyása, melyet a mi vallási tanításunk ez igében hirdet: «Tiszteld atyádat s anyádat, hogy hosszú életű légy a földön!» A bálványtisztelet fejlődésének ezen kiinduló pontja magyarázza meg azt is, hogy az ember érintkezési módja istenségeivel nem rideg, hanem bizalmas; majdnem olyan,

mint a gyermekeké valamely idősebb családtaggal szemben. Az ember bálványszellemeivel, mint már fentebb érintettük, tárgyal, tanácskozik, alkudozik esetleg illetlenül is, úgy mint ez minden háztájt előfordul. Az áldozatok alkalmával az ember isteneivel *vendégeskedik*; a hívők lakomájukhoz meghívják őket, etetik, itatják, távozásakor elkisérik, úgy mint valamely szeretett, becsült vendéget. Az istenség ilyenkor *együtt vígad* kedveltjeivel; ezért panaszolják az inségesek, hogy «hét szarvas állat áldozatos tereden *vígadó* szárnyas hátú hátas istent [most] nem látunk» (*āńtiñ sāt uj jiriñ kan num-pālén ū l i l ė n e tąwliñ sispä sisiñ tą̄rėm at vāγūw;* II: 312.). Az ajándékadás részben hála, részben tisztelet kifejezése; nem — mint rendesen hiszik — *ár*, melynek fejében az ember okvetetlenül valamely megfelelő ellenszolgálatot vár. Kedvező anyagi viszonyok, sikeres vadászat, vagy halászat ép úgy indítják az embert tiszteletének ily módú kifejezésére, mint az inség, a mely utóbbi esetben is nem a kért dolgok *ellenértéke* az áldozat, hanem mintegy *kedveskedés* avval a természetes emberi felfogással, hogy ennek kapcsán az istenség inkább buzdúl kegyelemre. Nem külömb ez az eljárás, mint midőn a mi társadalmunk embere szorúltságában ennek, vagy annak a szentnek fogadalmat tesz; papnak, barátnak pénzt küld, vagy a szegényeknek *áldoz*. Áll tehát a bálványtiszteletnél is a mondás: Megérteni annyi, mint félig megbocsátani.

Valamint eltérők a külömböző bálványszellemek hatalmához fűzött képzetek, nem egységes az eljárás az irántuk tanusított tisztelet nyilvánításának módjaiban és terjedelmében sem. A *házi* bálványnál nagyobb tiszteletben részesül a *falu*, vagy *nemzetség* bálványa s a hódolat még bővebb kifejezéseivel halmozza el a vallási élet azon istenségeket, melyeket a néphit *egész folyóvidékek urai* gyanánt fog föl. Legmagasabb fokon áll a bálványokban ábrázolt földi istenségek hierarchiájában a *Világügyelő férfi*, kinek hatásköre — mint ezt alább bővebben kifejtjük — az egész világra kiterjed, minélfogva vogulok, osztjákok és szamojédek, bármely földön lakjanak, egyképpen járúlnak hozzá könyörgéseikkel. A nagyobb tiszteletű bálványok egyszersmind régibbek; ezeknek szertartásaikat hosszú évszázadok hagyományos gyakorlata szentesíti. A bálvány tiszteletére való műkifejezés: «*a bálvány felé néz*», így egyik szigvai közlőm szerint «az Ural túl felén lakó szamojédok a lopmúszi istenke felé néznek» (*ńą̄r ta-pālt ą̄lnė jārnėt Ląpiñ-ūs*

ājkä numpel sunse'it). Általános követelménye a bálvány tiszteletének, hogy az ember soha meg ne feledkezzék az istenség iránt tartozó kötelességeiről, különösen az alkalmi áldozatokról s a szentségét megillető szertartásokról. Az előbbieket a részletek bősége miatt külön fejezetben kell tárgyalnunk (l. alább), az utóbbiakkal a következőkben foglalkozunk.

Mindenekelőtt ismerkedjünk meg a szentség fogalmával. Ennek jelzése a vogulban: *jelpiñ* és *pasiñ* (v. *pasäñ),* melyeket a költői nyelv párhuzamos szólásokban egyenlő jelentéssel alkalmaz, így: *sāt mā jāñχnė jelpiñ namt, χat mā jāñχnė pasäñ namt* («hét földet, hat földet körüljáró szentséges elméje» a Világügyelő férfiúnak; II : 358.); *vojlė-ōnlė jelpiñ namt, vojlė-ōnlė pasiñ namt* (a «nagyságos állatocska», azaz medve «szent elméje»; III : 133.); *vōľä sāti' ūnlėnė jelpiñ māχum, rōśä χati' ūnlėnė pasiñ māχum* («folyófordulókat hét felé, fövénypartokat hat felé lakó szentséges nép»: a lozvafői vízi istenek; II : 385.); *ātiñ uj jelpiñ χuri, ātin uj pasiñ χuri* («hajas állat szentséges alak»: a Világügyelő férfi lova; II : 354.); *jelpiñ ńār, pasiñ ńār* («szentséges hegy»: az Ural; I : 143.) | [egymás mellett:] *sorńi pasäñ jelpiñ śermät* (a Világügyelő férfi szentséges zabolája; II : 354.); *pasiñ vitėp jelpiñ tūr* (a jugrai isten szent tava; II : 135.); *lai pasäñ, piti pasäñ jelpiñ tāl* («alvilági, fekete szentséges tél»; II : 352.). Megfelelő szavak az osztjákban: *jemiñ* és *peseñ*, pl. a «szent hely» neve: *jemiñ peseñ taga* (Patkanov I : 105.), vagy: *jemėñ pėsėñ mig* (u. o. II : 124.). A *jelpiñ* (TV. *ilpėñ*, KLV. *jelpėñ* «szent» szónak alapértelme kitetszik ezen közös tövű képzésből: *jelti* «föléled, fölgyógyúl, éppé lesz» *(nuk-jelts* «fölgyógyúlt», *jeltėpti* «gyógyít»), mi szerint *jelpiñ* tkp. «épséges, teljes, hibátlan», tehát oly kifejezés, mint a német *heilig* e mellett: *heil* («gesund, unversehrt»), vagy a zürjén *vič-ko* «heiliges haus, tempel» előrésze a *viǯ: ǯon-viǯ* «gesundheit, unversehrtheit», *viǯa* «gesund» szó mellett. A *jelpiñ* «ép, teljes» eredeti értelméből magyarázhatók következő alkalmazásai: *jelpiñ moľėχ minėn!* «igen gyorsan menj!» (tkp. «éppen gyorsan»), *jelpiñ am ūlmėm jiwwė* «nagyon álmos vagyok», *jelpiñ atiñ* «nagyon édes»; *uľ-jiw jelpiñ āťim* «tűzifa *éppenséggel* nincs»; *jelpiñ āmppi'!* «igazi, valóságos kutyafi!» (káromkodás). — A *pasiñ* értelme tkp. «fényességes», pl. a kondai énekben *pasiñ tōrėm* («fényességes ég») a *sēmėl mō* («fekete föld») ellentéte (I : 170.); a fentebb idé-

zett *pasiñ vitėp jelpiñ tūr* szólásban is a *pasiñ* a mellett hogy a *jelpiñ* szinonimája, így fordítható: «fényességes (vizű szent tó)», szintígy a *sorńi pasäñ jelpiñ śermät*-ben a két első szó «arany fényességű»-nek («a. f. szent zabola»). Az osztják *jemiñ* «szent» a *jem* «jó» szó származéka. — A mi magát a «szent», vagy «szentséges» fogalmat illeti, a vogul-osztják pogányság ilyennek vesz mindent, a mi *valamely istenségnek birtokához tartozik*, így: székhelye: *jelpiñ mā*, házikója *jelpiñ kwol*, vize, tava: *j. vit, j. jā, j. tūr*, szigete: *j. tump*, fája: *j. jiw*, ez utóbbinak ága: *j. tąw;* továbbá a bálvány sapkája: *j. kēnt*, ostora: *j. χąmśi*, kardja: *j. sirej*, paripája: *jelpiñ uj*, elméje: *j. nąmt*, a Világügyelő férfiúnak szent regéje: *jelpiñ mōjt* (I : 18.), a halott gyászának első hete: *jelpiñ sāt*, a medvének öt szent kiáltása: *at jelpiñ rąñχä* (III : 145.) stb. Ezen kívül a *jelpiñ* jelzővel vannak meghatározva a költői nyelvben a következők is: a f ö l d: *ūnlėp jelpiñ mā* («az ülő szent föld»; I: 47, II : 99.), vagy *ūnlėnė jelpiñ mā* (id. II : 313.), *ēlėm χąlės ūnlėnė jelpiñ mā* («ember lakó sz. föld»; I: 139.), *nē-χiľiñ, χum-χiľiñ jelpiñ mā* («nő jeles, férfi jeles sz. föld»; II : 373.), *sāt sāmpä jelpiñ mā* («hét tájú sz. föld»; II : 317.), *χątėl jąñχėm jelpiñ mā* («nap körüljárta sz. föld»; II: 311.), *pāñkiñ sispä jelpiñ mā* («piszkos hátú sz. föld»; II: 318, 319.), *sāt sąwpä jelpiñ mā* («hét réteges», v. «bőrös sz. föld»; II : 145; *jelpiñ sąwiñ mā* II : 133.), *kēl-pēsäñ jelpiñ mā* («kötélfonásra való kákát termő sz. föld»; II : 416, 417.); *tūrum tādem jemėñ mig* («isten teremtette sz. föld»; PATKANOV II: 82.) | a z U r a l: *jelpiñ ńąr, pasiñ ńąr* (I : 143.) | a t e n g e r: *tąrėm-sām kēlnė jelpiñ śāriś* («az ég szögletében tükröző sz. tenger»; IV: 308.), *patitä mąrttal jelpiñ śāriś-vit* («a feneke mérhetetlen sz. tengervíz»; I : 140.), *pōtta jiñkėp jemėñ sārať* («be nem fagyó vizű sz. tenger»; PATKANOV II: 142.), *sąrńėñ jengpi jemiñ šariš* («aranyos vizű sz. tenger»; REGULY *Natiñ ar* énekében) | a z ö z ö n v í z: *sąrni sirpä jelpiñ śäkw* (II : 318.), *ąln sirpä jelpiñ śäkw* (II : 313.); az ő s v í z, melyből a földet előbuktatják: *jelpiñ vit* (I : 139.) | a j é g e s ő: ALV. *jelpėñ χart pättilättėt* «szent holmik hullanak« || a s z e n t á l l a t o k, jelesen a m e d v e, melynek szigvai nyelven rendes neve: *jelpiñ uj* («szent állat») s az énekben: *Tąrėm-sirpä jelpiñ uj, Kworės-sirpä jelpiñ uj* (III : 479.) | a j á v o r: *tąrėmnė kēlėm jelpiñ uj* (a gönczöl-, vagy «jávorcsillagzatban égbe tükröződött sz. állat», IV : 308.) | a k í g y ó s a kígyónak képzelt «КАМЕННІЙ ЗМѢЙ» nevű

csigakövület: *jelpiñ uj* (v. ö. a kígyónak KV. *pupi-khwor* «bálványalak» nevét) || a himlő: *jelpiñ χojtil* («szent kór»), KLV. *jelpėñ jąn*, ALV. *jelpiñ aum.*

A «szentséges»-nek ellentéte a «tisztátlan» *(vikśėm)*. Gondatti szerint (51. l.) a vogul néphitben «tisztátlan állatok» a béka, gyík és pók, melyeken kívül *Xul'-ātėr* teremtményeinek mondja a rege a vakondokot, gilisztát, szúnyogot, legyet, bögölyt s úgy látszik, általában a csúszó-mászó állatokat *(ńim-virś*; I: 163.). De legfőbb tisztátlanság a női hószám *(mul'äs)*, mely fölfogás több vallási intézményben nyer kifejezést s a «tisztának» vélt férfira nézve egész sereg óvatossági rendszabályt tesz kötelezővé. Hogy a tisztátlanság ideje alatt a nő a férfit s holmijait akár véletlenből is meg ne érinthesse, ennek tartamára egy *külön e czélra épített kis házikóba (māń kwol) kell vonúlnia, hol külön edényekben maga főzögeti ételét s maga eszik*; innen a tisztátlan állapot ezen euphemistikus kifejezései: «*kis házba jutott*» *(māń kwolnė pats)* és «*külön üsthöz jutott*» *(janės pūtnė pats)*. A künn álló férjjel meg van ugyan a beszéd engedve; de nem szabad a feleknek egymáshoz közelíteni sem: «[törvény szerint] tartják magukat, óvakodnak» *(ūrχatei')*. A tisztátlan nő férjével együtt *ladikra nem ülhet, szánon nem utazhatik* (Infantjev III : 566.). Étkezésében is bizonyos szabályokat tartozik szem előtt tartani; így tiltva van számára a *jávorhús* étele; mert «a jávor istentől jelzett állat» *(Tārėmnėl sąwlėm uj)* s isten rendelte őt úgy hogy «kis házbeli állapotban ne egyék *(Tārėmnė toχ sātwės, māń-kwoliñ-ta'il ul voss tēwė*; IV: 415.)»; ha a nő e tilalmat áthágja, «férje büntetés okába esik *(naknė pati)*, nyomorogni kezd, jávort [vadászatában] nem talál» (u. o.). Maga a jávor mondja magáról énekében (IV: 301—2.): «*Ha bűnhödésokozó czipőben* (= tisztátlan állapotban) *levő nő (nakiñ ńäräp nē) eszik belőlem, midőn táplálékkal, táplálékkal [élő] embere vastag rudú rudas magalövő íjját fölállítja: én azt a mily messze csak látszik, kikerülöm.* Hosszú farkú farkas ebét ha reám bocsátja: rothadt madzagkép vágom szét. Midőn holló orrát zuzmarázó telet alkot [égi] atyám s táplálékkal, táplálékkal [élő] embere engem fölkeres, sűrű fájú jegenyefenyves oldalán elrejtő fű mögött lopózkodik felém: *nem veszi észre, midőn [járásomtól] az ág mozog.* A hegyi erdő fáját két szemhatárnyi távolságból tekintem, *Numi-Tārėm* atyámtól felülről aláhullott hét arasznyi hava-

mat egy éj alatt hullott hómorzsának tartom; vékony fonalkép, gyenge húrczérnakép húzott úttal húzom én, állat [azon messze utam = könnyedén elfutok)». Tiltva van a tisztátlan nőnek a *medvehús* evése is; Szotyinova szerint «kis-házbeli nő ,bálványka' (*pupakwė*, azaz: medve) ,ruháját' (= húsát) egyáltalában nem ,szedi' (= eszi)»; de Gondatti szerint (51. l.) csupán *a medve szíve, feje és melle*, tehát a lélek székhelyei, tilalmasak számára. Ugyanily törvények alá tartozik *a betegágyas nő is*, kinek tisztátlansága a szüléstől fogva három hónapra van kiszabva (*χūrėm jạ̄ñχėp mūľi*); mindeddig tisztátlan ruháiban (*muľäsiñ uläm*) jár s csak eztán jut *tiszta* (*sistėm*) ruhához. Minden alkalommal a vallási értelemben vett tisztulás *hódpézsmával való füstöléssel történik* (*sistėm ma'ės lalwäl śärĭtaχti* v. *lalwäl taktėlaχti, sīstėmtaχti*), mely helyett egyenértékű eljárás az, hogy «a nő kevés pézsmát szétrág a szájában, pézsmás nyálát vízbe ereszti s ezen vízzel locsolja ruháit s megmossa testét» (IV : 415.).

De a női tisztátlanság kellőleg nem ellenőrizhető; ezért a vogul-osztják nő állandóan *szeméremkötőt* (vog. *kāś*, osztj. *vōrėp*) visel, melyre a dörzsölés elkerülése czéljából sűrűn váltott finom gyaluforgács jön. Így is bizonytalan minden lépése; miért is *nem szabad soha átlépnie a férfi ruháit, botosát, fejszéjét, ladiktoló fáját, evezőjét, üstjét s vadászszerszámait* (IV : 416; Beljavszkij : 110; Infantjev III : 566.): a férfi a szentségekkel érintkezik, vadászata és halászata alkalmával szent helyeken jár; oda el ne vigye a szentséggel egybe nem férő tisztátlanságot. *Nem szabad a nőnek a háztetőre mászni, vagy a nyári sátor fedő nyírhéját átlépni* (IV : 416.); mert a tető, különösen a füstnyílás «a nap sütötte földeket körüljáró király járó-kelő nyílása» (*nājiñ māt jạ̄ñχnė χạ̄n jälnė surmä*; III : 217.), «a kisded bálvány, a kisded isten bűnhödéshozó nyílása» (*laj-pupi̊', lạj tạ̄rėm nakėp surėm*; III : 227.), vagyis ott járnak ki és be a bálványszellemek, tehát szentséges hely. «Befogott rénszarvasok előtt» — írja Beljavszkij (110. l.) — «*az osztják nő nem mehet keresztül az úton*, hanem vagy bevárja, míg a fogat elhaladt, vagy a gyeplő alatt a rénszarvasok s a szán közt csúszik át a tulsó oldalra» (l. ide vonatkozólag még: Finsch: 526. l.). Gondatti szerint (53. l.) *vogul nőnek nem szabad ülni, feküdni vagy aludni a jurta előszögletében* (hol a házi istenségnek van a székhelye); mert külömben a házi gazdának minden dolga szerencsét-

len lesz; szintígy *nem szabad női holmiknak heverni az előszögletben.* Ha minden óvatosság mellett véletlenül mégis megtörtént, hogy *egy nő férfiholmin (ruhán, fejszén stb.), vagy férfi nőruhán, vagy magán a nőn lépett át* s a férfi, vagy holmija ily módon «tisztátlanná» lett *(jol·vikšėmlės): föltétlenül megkívánt tisztító művelet a pézsmafüstölés* (IV : 416; Gondatti : 53.). Minden kétség kizárása czéljából a vadászatra készülő ember nem is indúl el házából, mielőtt pézsmával nem tisztálkodott volna. «Házas helyen járdal» — magyarázza Szotyinova (IV : 416.) — «tisztátlan mocskot juttat lábaira *(la'īlärä vikšėm pāñkėl ńākiäγä)*; ha füstölés nélkül *(šārītaχttal)* megy el, nem lesz neki szerencséje».

Visszatérve immár a bálvány tiszteletének szertartásaihoz, ezeknek kiinduló pontja s vezéreszméje a bálvány szentségének hite, melylyel összeférhetetlen, hogy őt magát, vagy területét tisztátlan személy, vagy tárgy érintse tehát *női ruha vagy szerszám a bálvány hajlékában s szent ligetében el nem helyezhető.* Georgi szerint a vogulok áldozatainál a nők egyáltalában távol maradnak (l. fent); ezt azonban én, ki a felső lozvai vogulok közt egy vér- s egy ételáldozatnak voltam tanuja, nem tapasztaltam s csupán azt igazolhatom, hogy a főbb áldozati szertartások végrehajtásában nők nem vesznek részt, még ha a samán (mint erre magam is tudok esetet) *nő* is. De áll az, hogy *a nők a bálvány arczába nem nézhetnek* (Szotyinova). Ennek elkerülése czéljából a bálvány arczát mindenféle posztódarabokkal betakarják, a mint ezt Poljakov a Paszerczovi jurták közelében talált bálványnál látta (115.). Így természetesen a férfiak tekintete sem fér a bálvány arczához, minek alapján megértjük, hogy miért nevezi az idéző ige a Világügyelő férfit «*nőnek láthatatlan, férfinak láthatatlan* szent király»-nak *(nē susstal jelpiñ χǭn, χum susstal sǫrni χǭn*; II : 362.).

Hogy a tisztátlan nő járta küszöböt a bálvány lába ne érintse, Gondatti szerint (11. l.) a bálványt, midőn a házból kiviszik s szintígy midőn oda visszaviszik, *nem az ajtón, hanem az ablakon, vagy egy különösen ezen czélra készített falrésen emelik át,* ép úgy mint ez a *halottal* s az istenke számba jövő, ünnepséggel tisztelt *medvével* történik. Erre czéloz az «állat-öreg» (= medve) kikisérő éneke, midőn azt magyarázza, hogy a tisztelt vendég az «alsó nyíláson» (= ajtón) át ne távozzék; mert az «*a kisded leány, a kisded*

fiú kárhozatokozó nyílása, ott szőre hegye bemocskolódik» *(tot aṅ laj-āγi, laj pī' nakėp surėm, pun-taľėχ χot-vikšėmtawė;* III : 225.), hanem a jobb oldala felé «egy *tűfok nagyságú likacska (= falrés)* tetszik elő, arra távozzék» (III : 227.). Egy másik változat azt hozza föl okúl az ajtón való kimenés ellen, hogy *«az a köldöke vágott embernek az ő járó-kelő nyílása; magadféle réti állatnak, erdei állatnak ottan kikelni nem járja, nem illik»* (III : 217.). Ennek tanácsa szerint a háznak három nyílása (ajtó, kémény, ablak) közül a medve «a középső nyíláson», vagyis az *ablakon* keljen ki; mert az *«a vesszők közt futkosó kis istenek járó útja» (ńir-χal χajtnė māṅ tąrėm jälnė ľąñχ;* II : 218.).

Különös tisztelet illeti a *bálványházikót*, illetőleg *a lakóháznak azt a részét, melyben a bálványt tartják.* Novitzkij azt írja, hogy *«a kondai főbálvány hajlékába senki, még maga a kondai fejedelem sem merészel belépni;* csupán egy bizonyos samán jár be hozzája» (l. fent 104. l.). Magam tapasztaltam a szoszvafői Jugra *(Jäni paul)* faluban, hol hosszabb ideig egy jurtának jobb fölszerelésű (pléhkemenczével, paddal ellátott s papirtapétával bevont) bálványőrző szobájában *(jelpiñ kwol)* volt szállásom, hogy e szobának *küszöbét nő át nem lépte;* hanem midőn a ház asszonya beszélni akart, a nyitott ajtó előtt állva beszélt s midőn valamit be kellett volna hoznia, a világért sem tette volna másképِ, mint hogy a küszöbnél átadta. Ugyanitt történt, hogy midőn egy ízben a *jelpiñ kwol* pléhkemenczéjébe a háznép lakta szobának tűzhelye mellől fát akartam volna vinni, e fát nagy megbotránkozással kezemből kivették s helyette valamely külön helyen őrizett fanyalábból adtak egy darabot. Tolmácsom avval magyarázta meg a dolgot, hogy a bálvány házának kemenczéjében csakis az ő saját *jelpiñ mā*-járól való, azaz *az ő erdejéből vágott fát szabad égetni,* melyből külön helyen mindig tartanak bizonyos készletet; ellenben én a nem szentséges fából véve «rossz fát tettem volna a tűzre». — Már fentebb említettük Beljavszkijnak ama közlését (110. l.), hogy az osztják jurtának az ajtóval szemközt eső oldalán álló *s a ház gazdáját szemelyesítő rúd előtt nyolczadik évét túlhaladott nőszemély sem éjjel, sem nappal nem mer egyenesen végig menni,* hanem ha okvetetlenül szüksége van rá, a jurta közepén elhelyezett, soha ki nem alvó tűz körül oldalt kerüli meg.

Az istenség lakó területe, mint fentebb láttuk, «nőnek

é r i n t h e t e t l e n, f é r f i n a k é r i n t h e t e t l e n s z e n t f ö l d»: *nē rǫwtal, χum rǫwtal jelpiñ mā*, mely kifejezésben a *rǫwtal* «sértő, bántó szándékkal» való érintést jelez (v. ö. *ul rǫwėn!* «ne nyúlj hozzá, ne bántsd!»). A tisztelet nyilvánításai az ily helyek iránt, hogy *rajtuk nő nem járhat* (Kuzneczov: 747.); hanem ha útjába esik, *kikerüli*, a midőn *arczát befödvén (kasti) tekintetével sem sérti a szent helyet* (IV : 415.). A férfi is csak szükségből közelíti meg, vagy megy keresztül rajta. *A szent helyen vadászni, füvet tépni, fát dönteni, bogyót szedni, zajongani, vagy az embernek szükségét végezni* egyértelmű az istenségnek mély megsértésével (Pallas III: 61; Poljakov 119; Patkanov I : 105.). A szent liget *fáinak leveleit tépdesni* szintén nagy bűn (IV : 94.). A szent fa előtt elhaladva az osztjákok beléje *tisztelet jeléül egy nyilat lőnek* (Pallas III : 60.), még pedig Beljavszkij szerint (92. l.) olyat, mely vadászat alkalmával sikeresen szolgált. Szigorúan tilos a *szent hegynek megmászása* (Hoffmann 77, 91; Kuzneczov 747.), sőt *megközelítése* is (Fedorov 292.), a mint ezt kifejezi a szent Uralnak következő jelzője is: «*Ember lábának érinthetetlen szent hegység, ember körmének érinthetetlen fényességes hegység*» (*ēlėm-χǭlės-la'il χantal jelpiñ ńǭr, ēlėm-χǭlės-kwoss χantal pasäñ ńǭr*; I : 143.). A lozvafői *Jelpiñ 'Nǭr* ormára a vogulok évenként egyszer mennek föl ősz kezdetén, a midőn ott a hegyi istenség tiszteletére lóáldozatot hoznak; azonban ekkor is csak az egyes családfőknek van megengedve, hogy a szent helyre léphessenek (Fedorov u. o.).

Különös szokásokkal és szertartásokkal történik a tisztelet nyilvánítása a s z e n t v i z e k iránt, melyeknek jelzése mint föntebb több idezetben láttuk, szintén: *nē rǫwtal, χum rǫwtal jelpiñ jā*, vagy tóra alkalmazva: *nē rǫwtal, χum rǫwtal jelpiñ tūr*. Már Pallas írja (III : 61.), hogy ezek területén *halászni*, vagy *vizet inni* nem merészelnek, félvén az istenség haragjától. Ha ilyen vidéken utazni kénytelenek, óvakodnak attól, hogy *a csónakkal közel jussanak a parthoz*, vagy hogy a *szárazföldet evezőjükkel megérintsék*. Ha az út hosszú, mielőtt a szent vízszakaszhoz érkeznek, ellátják magukat vízzel; mert *inkább eltűrik a legnagyobb szomjúságot, mintsem egy korty ital vételére vetemednének az istenségnek szentelt vízből*. Poljakov szerint (118. l.) a víz tilalmán kívül nem szabad a víz nyugalmát *énekléssel, lövésekkel* s *evezőcsapásokkal* háborgatni. Gondatti úgy tudja a dolgot (25. l.), hogy evezni ugyan

szabad, de nem a víz fenekét *rúddal bökdösni* (mire akkor van szükség, midőn a ladikot a sebes vízáram ellenében fölfelé tolják), sem *a ladikot a parton vonszolni.* KUZNECZOV a Felső-Lozvába ömlő Vizsaj *(Jelpiñ jā)* folyó torkolata mellett utazván, tanúja volt annak, hogy e szent helyen a vogulok *a nőket kitették a ladikból a partra;* minthogy nekik nem szabad a szent helyen át utazniok, sőt a legszentebb részét a folyónak, t. i. *a torkolatot, szemeikkel sem láthatják.* Midőn e helyen áthaladtak, *maguk a férfiak is kendőt borítottak fejükre, s egy szó ejtése nélkül mély csendben térték be a Lozvába,* miután a szent helyen *áldozatúl egy ezüstpénzt dobtak a vízi istenségnek* (747. l.). FEDOROV szerint ugyane helyen a vogulok *semmi szín alatt nem merészkednek kimenni a partra, sem pedig a folyó fenekére állani.* Midőn ő erre utazott, az alacsony vízállás miatt a ladik zátonyra jutott, minélfogva emberei arra voltak kényszerűlve, hogy a ladikot a vízben húzva vontassák. E munkára a vogul ladikosok semmiképpen sem voltak rábírhatók, hanem nagyon kérték az orosz munkásokat, hogy tegyék ezt ők meg helyettük, mialatt maguk nyugodtan a ladikban ültek (296. l.). A szoszvaközépi isten szent vizének tiszteletére nézve a következőkép rendelkezik: «A midőn az ember korabeli, az ember idejebeli világ fog támadni *férfinak érinthetetlen, nőnek érinthetetlen szent folyó* hadd legyen itt! *Ha egykor erre fölfelé utazik ember, ha egykor erre lefelé utazik ember: e helyen vizet többé sohase igyék; áldozatétel-edényt, áldozatétel-üstöt állítgasson!»* *(χūńt taχ alγä minnė χum, χūńt taχ lāñχä minnė χum ti māt vit vāssi' ul oss aji; pūriāni, pūri-pūt oss ūnttāli!* II : 180.). A tavdamelléki «Szent tó»-ra *(Ilpéñ tō)* vonatkozó vogul néprajzi közlés szerint (IV : 408.) régebben «ezen tót a szélén álló ligettel együtt szentnek tartották; *nők nem jártak közel hozzá, a liget fáit nem vágták, vesszőt nem törtek benne.* Ha ezen tóból halat fogtak, *a halat nem tisztították vaskéssel, hanem fakéssel. A levágott tehénnek vérét a tó vizébe bocsátották a ,Vízi Fejedelem'-nek (Uť-khąneun)* áldozatúl».

Régebben, midőn a pogány vallási szertartások nyilvános gyakorlását még nem akadályozta a hivatalosan elismert kereszténység, a bálványok tiszteletének az a módja is dívott, hogy ő k e t h e l y r ő l h e l y r e, e g y i k b á l v á n y h á z i k ó b ó l a m á s i k b a h o r d o z g a t t á k, olykép a mint különösen az oroszoknál szokták házról házra s templomból templomba vinni a csodás erejűnek

tartott szent képeket. Ily eljárásról a bálványokra vonatkozólag több helyen tudósít Noviczkij. Az egyik szerint «a kondai főbálvány oly nagy tiszteletben állott az osztjákoknál, hogy az Ob s más folyók vidékeinek bálványpapjai el szoktak volt járogatni annak birtokosához s ajándékokkal kérlelgették őt, hogy engedje *rövid időre elvinni a bálványt helységeikbe.* Ha ehhez az engedelmet megkapták, a szegénységben sínylődő samánok saját lakóhelyeiken kihasználni igyekeztek az alkalmat áldozatok rendezésével a maguk javára». Másik ily adat az «Obi öregről» szól, kinek «*két bálványtemploma* volt: az egyik az Irtis torkolatánál, a másik alább a nagy Ob folyó mellett; *a bálvány e templomaiban fölváltva három-három évenként tartózkodott*». Ugyane bálványról írja Noviczkij, hogy sikeres halászat esetén «tisztességadással előveszik *s mint valami érdemes tárgyat egyik bálványtemplomból a másikba viszik s míg kisérik, külömböző ördöngös játékokat űznek*» (l. fent 112., 98. l.). Gondatti szerint (20. l.) megvan a bálványhordozás gyakorlata ma is a felső-szoszvai voguloknál, kik a *Jelpñ ńąr* szentjét, a *'Nąr-ąjkä* bálványt minden három évben egyszer elviszik a pelimi istenséghez «testvéri látogatóba».

Nagy megsértése a bálvány tiszteletének, ha nevét komoly ok nélkül emlegetik, vagy idéző igéjét szükség nélkül elmondják. «Ne vedd a te urad Istenednek nevét ajkaidra hiába; mert nem hagyja Isten bosszulatlanúl azt a ki az ő nevét hiába ajkaira veszi», mondja a tízparancsolat is; de ez a bálványistenségekkel szemben sokkal nagyobb jelentőségű, minthogy az «idézés» *(kāstul)* alkalmával, ők — mint fentebb fejtegettük — rendkívül távol eső székhelyeikről az idézés helyére meg is jelennek s az idézőt kérdőre vonják, hogy miért hívta őket. Az ok nélkül való emlegetés s idézés ily módon a pogányságban *valóságos zaklatása* az istenségnek, mely kénytelen esetleg legszebb kedvtelését az idézetre abba hagyni s az idézőnek rendelkezésére állani. Két ízben volt alkalmam az ezen képzeletből eredt bajt személyesen megfigyelni. Az egyik eset Jugrában történt, hol az öreg *Kavrila Petöriś Sonťin*-t hosszas rábeszéléssel és külömböző igéretekkel sikerült rábírnom, hogy számomra a Világügyelő férfi idéző igéjét (II : 320.) elmondja. Az öreg hozzáfogott, de csakhamar félbeszakította a közlést; nógatásomra megint hozzáfogott, majd ismét abbahagyta, egyre emlegetvén, hogy «*nagyon fél, hátha a*

bálványöreg megneheztel érte» (saka pile'im, ēriñ pupi'-ą̄jkän narnė vīwė). Ezek után magyarázásra fogtam a dolgot, kifejtvén, hogy nem czélom az istenségnek gúnyolása, vagy sértése; sőt ellenkezőleg azt akarom, hogy a hozzá intézett szentséges igék feledésbe ne jussanak s fenmaradjanak a jövő nemzedékek üdvösségére. A fölvilágosítás emberemet megnyugtatta; mindamellett a közlés befejeztével fölállott ülő helyéről s a szállásomon levő bálványszekrény felé fordúlva hajlongások közben kért bocsánatot az istenségtől, mondván: *«Aranyos bálvány-öreg meg ne neheztelj érte!» (sorni pupi'-ą̄jkä narnė ul vojäln!).* A másik eset izgalmasabb volt. Ez Berjozovban történt *'Semėn-pī' Rotivon Rompantop* közlőmmel, midőn tőle a Paszët-bálvány idéző igéjét följegyeztem (II : 415.). Miután a följegyzés megtörtént, emberem kiment az udvarra, hol mindenféle testmozdulatok kiséretében vitatkozott az előidézett szellemekkel, azt hozván föl tette mentségéül, hogy *«nem nevetségből idézte őket; hanem kényszerből, mivelhogy t. i. a ,nagy ember' ültette le őt a kaj-są̄w elmondására (mūχintim at kāstėsanėm; jäni' χumnė ūnttuwäsėm).»* Ezután bejött s én arra kértem, hogy a följegyzés pontosságának átvizsgálása czéljából mondja el még egyszer az idéző igét, most már folyékony előadásban. Alighogy az ismétléshez hozzáfogott, egyszer csak elkezd egész testében *remegni, rázkódni, végül rémes ordításban fakadt ki.* Arra a kérdésemre, hogy mi a baja, azt felelte, hogy a *mēñkw-ek újból megjelentek s nyilakkal bökdösik,* erősen is kapkodott a karjának ahhoz a helyéhez, hol a bökdösést érezte, hogy a nyílszúrásokat elhárítsa.

Mint ez esetek is mutatják, a néphit szerint a z i s t e n s é g e k i r á n t t a r t o z ó k ö t e l e s s é g e k n e k m e g s z e g é s e, v a g y t i s z t e l e t ü k n e k m e g s é r t é s e a z o k n e h e z t e l é s é t v o n j a m a g a u t á n. Az istenségek ily lelki állapotának vogul műneve: *när, nar.* «Ha leányos falut, fias várost ezentúl is fogsz bántani» — inti Ajäsz-isten a jugrait (II : 156.) — *«Numi-Tą̄rėm atyád elvégre rossz néven fogja venni tőled (N. T. āśėnnė taχ näri' vīwėn)».* A Toma-énekben azt a medvét, mely a vadászhőst széttépte *«nar*-szerző réti állatnak *(nar vārėm ńūrėm-uj»;* III : 462.) nevezik, melyben a *nar* a «neheztelés, harag» értelem mellett egyszersmind azt fejezi ki, hogy 'e lelki állapot «oka a bekövetkező bűnhödésnek, kárhozatnak». Ezen utóbbi jelentés domborodik ki a melléknévi *näriñ, nariñ* képzés következő alkalmazásaiban:

simėn rą̊wtal l'ūl' lātiñ, majtėn rą̊wtal nariñ lātiñ «csúnya beszéd, melynek a szívet nem lett volna szabad bántania; *kárhozatokozó* beszéd, melynek a májat nem lett volna szabad bántania» (a medvesértő dicsekvés; III : 511.); *χul' χą̊nttal näriñ l'ą̊ñχ* «a betegség láthatatlan *átkos* útja» (melyet az istenség neheztelése, haragja *näriñ*-gé tesz; II : 408.), *χi̊ń χajtnė näriñ vą̊ñχä* «kór futkosó *kárhozatos* sírgödör» (II : 402.), *pumä χarä näriñ śāriś* «füve ritka *átkos* tengere» a Kórfejedelemnek (II : 409.). Mivel a szent helyek tudatos, vagy szándéktalan megsértése legkönnyebben idézheti elő az istenségek haragját, azért az ily helyek gyakori jelzője a *näriñ*, így a jugrai isten laka: «szent fájú kárhozatszerző sziget» *(jelpiñ jiwėp näriñ tump;* II : 133.), tava: «szent vizű kárhozatszerző tó» *(jelpiñ vitep näriñ tūr;* II : 152.); a szigvafői istenke «fája, füve kárhozatszerző városhalmon» *(jiwä näriñ, pumä näriñ ūs-śaχl;* II : 263.) lakik s a szigvatorkolati lakó földjének szintén ilyen jelzője van *(jiwä näriñ näriñ mā-lą̊mt, pumä näriñ näriñ mā-lą̊mt).* Az alvilági *kul'*-szellemek dolga csupa baj és kárhozat; ezek jelzője: «erdőből jött, vízből jött *átkos* ördög» *(vōrnėl kwālėm näriñ kul', vitnėl kwālėm näriñ kul';* IV : 55.).

Az a cselekedet, melylyel az ember az istenség haragját s büntetését kihívja, tehát a mit közönségesen «bűn»-nek nevezünk, vogul műnevén: *nak* (l. e szó eredeti jelentésére s képes alkalmazásaira nézve: Vog. Népk. Gyüjt. I : 182.); «bűnbe, bajba hozó vétségbe esett»: *naknė pats.* A «bűnös keblű ember»: *mą̊siñ kaχrėp χum* (III : 53.), a «bűntelen»: *mostal kaχrėp χum* (III : 50.), melyben *mos* tkp. «hiba, fogyatkozás» *(aum-mos* «testi hiba, betegség»).

Minden baj, mely az embert éri, az istenség haragjának kifolyása, a bűnökért való b ü n t e t é s, melynek az a hivatása, hogy az embert kötelességeinek tudatára ébressze s annak belátására, hogy sorsa az istenség kezében van. «*Isten viszi életem ügyét*» *(tōrėm ą̊m ōlnė vǫrėm tą̊tilitė),* mondja a vallásos ember a pogányságban is; «*isten megtalált*» *(tą̊rėmnė χą̊ntwäsėm* = «isten keze utólért») ez a szava, ha baját isteni büntetésnek érzi. Már WITSEN közöl némely nézetet a bálványszellemek büntető hatalmáról, jelesen hogy *beteggé, bénává* és *sántává* teszik azt, ki nem kellő mértékben járúl eléjük áldozatokkal (639. l.), továbbá hogy az áldozati tárgyak eltulajdonítása avval a veszedelemmel jár, hogy az illető *eltéved a sűrű erdőben* s nem tud addig kijutni belőle, míg az isten-

ségnek szentelt tárgyat kezéből le nem tette (313, 632. ll.). Magam hallottam a következő történetet: Az alsólozvai *Tēlėm-tit nāj* bálvány puttonyában évek óta adománykép egybegyűlt sok ezüstpénzt Jevdjej és Pável Batjinjov, Saburov faluból való orosz parasztok, kik a bálvány szent helyének vidékén egy mellékvíznek halászatát kibérelték, ellopták. Ezért csakhamar utólérte őket az istennő büntetése; mert a két paraszt beteg lett s *egy év alatt meghalt.* Egy kondai ének beszéli (IV : 251—4.), hogy az «Obi-lúddá [változott] szamojéd ember öreg» *(Oąs-lǫnt jorγėn khǫm ańšuχ)*, mely valószínűleg azonos az «Obi öreg» = *Ās-ańšuχ*-bálványnyal, két fejedelmi vadásznak csak azon fogadalmára «tárta föl állati halálos, halálos [módon megsebezhető] helyét», hogy «nős vidékre, férfias vidékre ha megérkeznek, őt (t. i. a bálványistenséget, ki lúd alakjában magát lelőni hagyta) hét arasznyi zsírtartó füles nyírhéjbödönybe helyezik», ezenkívül «férfitől soha föl nem öltött posztóruhába, selyemruhába göngyölik». A két fejedelmi férfi becses zsákmányát haza vitte; de fogadalmával mitsem törődött. «Semmiféle hét arasznyi füles nyírhéj-bödöny nincsen, semmiféle posztóruha, selyemruha nincsen; az öreget az üres pajta zugába dobták. A szamojéd öreg erre megharagudott: ‚Kutyafiak — mond — megcsaltatok engem!' *A két fejedelem elméjében megzavarodott; veszekesznek.*» Csakhamar észre térnek, fölismerik bajuk okát s eleget tesznek a fogadalomnak. Most az istenség kiengesztelődött («visszaolvadt»: *päri tąlės)*, «a fejedelmek egészségesek lettek s megszüntek egymással veszekedni». A ki szent helyről való czirbolyamogyorót eszik, annak *földagad a hasa* (IV : 297.). A ki a *Nē-pupi' ur* («Nőbálvány-hegy») szent ormára fölmászik, írja Hoffmann (77—78. ll.), *azt a rögtönösen támadó szél a mélységbe taszítja;* az ily szelek miatt nevezik zürjénül e hegyet *Töl-pos*-nak, azaz «Szél-fészek»-nek. Kuzneczov fölrándúlván a *Jelpiñ 'Nąr* nevű szent Uralbérczre, másnap *heves fogfájást* kapott, mire vogul munkása megjegyezte, hogy az onnan van, mivel e szent helyet megsértette; ha ezt vogul ember teszi, *meghal, vagy komolyan megbetegszik* (747. l.). Hogy a szent helyek tisztelete mindenkire kötelező, arról Gondatti is hallott, ki szerint az Alsó-Szoszvának egy szent folyószakaszán *(Jä'irim-paul* közelében) az oroszok sem utazhatnak veszedelem nélkül; mert mindig valami szerencsétlenség éri ott őket, vagy *a ladik kap léket,* vagy *az evező törik el,* vagy

a vitorla szakad szét (57. l.). Többször emlegeti a bálványok büntetésétől való félelmet NOVICZKIJ, ki szerint a hittérítés alá fogott emberek mindig arra kérték Feodor püspököt, hogy «segítse őket imádságaival a tőlük tisztelt bálványokban lakozó tisztátlan szellemek megrohanása és ármánya ellen. Többek közt *Javlak* samán arról panaszkodott, hogy a hittérítők megérkezése előtt bálványszelleme «elővette őt, *sokáig kínozta, megverte,* ilyen szavait hallatván: ‚Eddig veled voltam, most pedig te eltaszítsz engem; ha te ellenem az igazság tanujeleit fogod nyilvánitani, *testeden súlyos kór fog jelentkezni*'». A mester «megvédte» emberünket — folytatja NOVICZKIJ — s «fölszerelte a (nyakába akasztott) kereszt fegyverével; ettől t. i. amaz ellenség remeg és reszket, nem állhatván ki ennek erejét» (l. fent 110. l.). A vogul-osztják ember aligha lehetett teljesen egy nézeten a hittérítőkkel a kereszt ily csodás védő erejét illetőleg; mert az én fentebb említett *Rompantyop* közlőmnek is lógott nyakában kereszt, mégis erősen fájlalta a *Pasėt mēñkw*-eknek haragos nyíldöféseit.

A büntetésnek, mint említettük, általában az a czélja, hogy az embert a jó útra térítse; az istenség külömben nem kívánja az ember kárhozatát, ha ez megtér s szíve töredelmét könyörgésekkel s áldozatokkal nyilvánítja, az istenség haragját a kegyelem érzelme váltja föl *(nąmtä χuľ̊ili)* s a bűnös bocsánatot nyer, a bálványszellem «sajnálatába fogadja» *(sāľ̊i viśśentawė)*. De az emberi indulatoktól és szenvedélyektől a bálványszellem sem ment; hiszen lényegében nem is más, mint ember. Megesik ennélfogva, hogy némely alsóbb rendű bálványszellem megfeledkezve magasztos hivatásáról, egészen olyan lesz, mint az ellenséges indulatú, rossz ember, mint egy *kuľ*. A medve pl., ha magát az embernek, a nélkül, hogy ezt bántaná, illően megadja, ha egyszerűen «leszáll» *(va'̊ili)* az ember hajlékába: ünneplésre méltó kedves istenke; de ha embert ölt: «nagyszemű ugató» *(šämiñ vutėp;* III : 525.), ha hangjával az embert megrémíti: ez már «*pupi̊-tọr, khwuľ-tọr* = *bálványhang, ördöghang*» (III : 127.). Midőn az istenke harczi mámorában se lát, se hall, csak vagdalkozik; ez a rosszindulatú elmeköd: *pupi̊'-sēñkw, kuľ-sēñkw* = «*bálványdüh, ördögdüh*» (II : 43.); midőn «bálványi hét fogását, ördögi hét fogását» arra használja föl, hogy az embernek vagyonát magához harácsolja, az: *pupi̊' sēlėm ąltul, kuľ sēlėm ąltul* = «*bálvány szerezte vagyon, ördög sze-*

rezte vagyon» (II : 75.). Az ily szellem már nem méltó az ember tiszteletére; az egy rettegett *kuľ*, melylyel szemben az ember úgy hadakozhatik, a hogy tud. Az ember a bálványt rossz indulata, vagy hajthatatlansága miatt meg is büntetheti. E pontra nézve igen tanúlságos s érdekes elbeszélést találunk a Patkanovtól följegyzett *Soñ-χuś* városbeli hős énekében, melynek tárgyunkra vonatkozó részét ide iktatjuk (II : 82—87. ll.):

«*Soñ-χuš χoj*, az erős hős, a föld hét tájáról, hét úri nőt, hét asszonyt hozott feleségül; de ezen hét asszonynak egyikétől sem született számára ijját fogó ijjas kezű hős fiú, sem tűjét fogó, ujjhegygyel dolgozó úri leány. Erre a birtokában levő medvebőr-, jávorbőr-subás bálványnak *(toñχ)* pusztatáji hét hambár sok becses prémjét áldozta; a kicsüngő nyusztfarkak, a kicsüngő evetfarkak tavaszi halászmadár [nyúzott] bőre módjára lebegtek a szélben. *Midón a megöregedett ember mégis így [gyermektelenűl] volt kénytelen meglenni: száraz szénát tett a ladik reves közébe, ott sok nyelvű (lángú) vészes tüzet (tārėn-tūt) gyújtott s a pusztatáji hét hambár, erdőtáji hét hambár sok becses prémjét a sok nyelvű vészes tűzbe tette. A medvebőr-, jávorbőr-subás bálványöreghez bár öt pánczélos testű ember közeledik: a bálványöreg a bőrös* (réteges) *földjével együtt mozog* (=«a földbe vert bálványkarót az emberek megingatják ugyan; de kihúzni nem tudják»). *Midőn Soñ-χuš χoj, az erős hős, haragos kézzel, haragos lábbal odament s a medvebőr-, jávorbőr-subás bálványt sok hajat növesztett fejénél fogva megragadta: őt bőrös földjével, szőrös fõldjével együtt kifordította*». *Erre a bálványt a sok nyelvű vészes tűzbe tette; de az hímczoboly módjára felszökkenve eredt tova.*

Most az öt pánczélos testű férfi vasbotot, vaséket hoz elő. Miután a vaséket a farába dugták s a vasbottal reá vertek: a bálvány fája két darabba esett szét. A sok nyelvű vészes tűzre úgy rakták, mint ételt a gyomor fenekére. Midőn az első füst fölszállott, érdes falatként akadt az meg az Aranyfény-atyának (Sorñi-sanka jigeda=Numi-Tārėm) torka közepén (=az égi atyának nem tetszik a bálványnyal való ezen eljárás). Aranyfény-atyja Sok-földet-[járó]-férfiu fiának *(Ar mįg χoj, kale χoj* = Világügyelő férfi) szól: ‚Szállj alá [az égből alácsüngő] vaslánc drága végén a halállal haló bőrös földre!‘. A Sok-földet-járó-férfiú leszáll: *Son-χuš χoj*,

az erős hős, a sok nyelvű vészes tűzhöz majd hátával, majd mellével fordúl. A Sok-földet-járó-férfiú szól: ‚Mintha itt valami haraggerjesztő dolog (*nèrèñ* = vog. *näriñ)*, kelletlen dolog történt volna; Aranyfény-atyámnak torka közepén a füst érdes falatként akadt meg'. *Soñ-χuš χoj*, az erős hős, felel: ‚Medvebőr-, jávorbőr-subás bálványöregemnek pusztatáji hét hambár, erdőtáji hét hambár sok becses prémjét áldoztam; ijját fogó ijjas kezű hős fiam, tűjét fogó, ujjhegygyel dolgozó úri leányom még sem született; ezért tettem én őt a sok nyelvű vészes tűzre'. A Sok-földet-járó férfiú ismét fölszállott Aranyfény atyjához; kettősen összehajtott, összetett hírt hozott neki. Aranyfény atyja erre zelniczemag nagyságú három morzsát adott át, hogy vigye el *Soñ-χuš χoj*-nak s ez adja oda legkedvesebb nejének, hogy megegye. Mindez megtörtént s a mint az asszony a morzsákat lenyelte ‚aranyos selyem drága gombolyaga gombolyodott méhében'. Tíz holdhónap leteltével ‚nők ülte [szülő] fa tövéhez ült le s az ijját fogó ijjas kezű hős fiú megszületett'. — Látjuk ez elbeszélésből, hogy a bálvány büntetésének egyszersmind az a mellékczélja van, hogy ily módon ráirányúljon az égi atyának figyelme a tőle kirendelt bálványszellemnek arra az engedetlenségére, *melylyel voltakép az ő parancsát hágják át*. Az égi atya a bálványszellemeket az egyes vidékek gondozására, lakóinak boldogítására küldte le a földre; midőn tehát a bálványszellemek e hivatásukat elhanyagolják, sőt az embereket sanyargatják, méltán illeti őket a büntetés, melynek az ember végrehajtója. Az itt leírt esetben is az égi atya jogosnak itéli az ember fölháborodását s maga igyekszik helyrehozni azt, a mit kiküldött szolgája, a bálványszellem megtenni elmulasztott.

A pogányságnak ilyetén fölfogása — vagyis hogy a mindenek égi atyjától kirendelt alsóbb rendű istenségek csak addig méltók az ember tiszteletére, míg feladatuknak az ember érdekeinek előmozdításával megfelelnek; ellenben megvetésre, sőt büntetésre érdemesek, ha megbizatásukban nem fejtenek ki kellő buzgóságot — igen alkalmas tárgyúl kínálkozott a hittérítőknek oly végre, hogy vele a vogulok és osztjákok régi hitnézeteinek alacsony színvonalát bemutassák. Noviczkij ismételve visszatér az e felfogásból eredő cselekedetek részletezésére. «Hogyha a kívánt javakat» — írja egy helyt — «az osztjákok meg nem kapják, *leveszik a bálványról a neki ajándékozott ruhát s mindenféle gyalázások kiséretében valami*

illetlen helyre dobják; utóbb azonban ismét *visszahelyezik* tiszteletének előbbi méltóságába». Az «Obi öreg» bálvány leirásában különösen is megemlékszik arról, hogy a mennyiben a tavaszi halászat kezdetén az osztjákok «nem találnak gyorsan tengeri halra, nagy gyalázkodásokkal visszatérnek, *a bálványra támadnak s megfenyítik* ekkép szólván : ‚Ez az arczátlan már olyan vén, hogy hálátlanúl elfeledve atyáink s dédatyáink tiszteletét és mitsem törődve a halászattal, éhséggel pusztít el bennünket'. *Miután gyalázásokkal illették, csakhamar tettlegességben nyilvánúl a fenyítés: kidobják a bálványt lakából, vesszővel megverik, mindenféle piszkos helyre vonszolják, lábaikkal tapossák, leköpik* s addig tartják ily tiszteletlenségben, míg a halászat eredménye javúlni nem kezd». Ugyanitt elbeszéli szerzőnk, hogy «egy bálványimádó nagy szegénységben bement a bálványtemplomba s arra kért valamely bálványt, hogy adjon neki inségében némi szerencsét; a bálvány fejében pedig egy darab arany rejlett. Miután sokáig imádkozott hozzá, de semmitsem szerezhetett, *megfogta a bálványt s a földhöz vágta*». Az ekkor kigurúlt aranyat a szegény ember a következő szavakkal vette föl: «*Imádkozással mit sem értem el; veréssel inkább lehet tőled áldást kapni*». Szatika, kondai fejedelemről, mint «az isteni gondoskodás» kiválasztott eszközéről, mondja el Noviczkij, hogy miként pusztított el sajátkezűleg több bálványt. Az eset következőkép történt: A fejedelem két fia megbetegedett s a bálványoknak hozott áldozatok mitsem használván, a gyermekek meghaltak. «A fejedelem erre telve a legnagyobb fájdalommal *elővett egy fejszét és sok bálványt összerombolt.* Midőn ugyanily szándékkal a nachracsi főbálványhoz kezdett volna közelíteni s ezt is szét akarta volna rombolni, a nép könyörgésre fogta a dolgot *s valami váltságjutalommal* lecsendesítette. Épségben hagyta tehát ezt, míg a többieket *tűzben égette el,* ekkép egyengetvén előre az evangelium hirdetésének útját» (l. e helyeket fent 95, 98, 99, 104. l.). A bálványoknak ilyetén megbüntetéséről tudósitanak Bernhard Müller, Pallas (III : 59.) s Beljavszkij is (99. l.). Az utóbbinál azt az ujabb részletet találjuk, hogy midőn az osztjákok a vadászat sikertelen eredményén fölingerülve a bálványtőkéket szétvagdalják, a széthulló apró fadarabokat *a nép előljáróinak kezeibe szétosztják.* Ez az eljárás nyilván annak kifejezése, hogy a bálvány megbüntetése valóságos *népitélet,* melyhez mindenki közakarattal hozzájárúlt. A megsemmi-

sített bálványbábút csakhamar új készítmény váltja föl s ezzel a régi szellem hatásköre is új «kézbe» került. Patkanov szerint (I : 112.) a bálványbüntetésnek az irtisi osztjákoknál már nincs divatja; de ha a tőle várt eredmény nem válik be, az osztják ember *bosszuból a templomba megy s ott a szentképeknek imádkozik, meggyújtott viaszgyertyákat állítgatván eléjük.* Ha ezután a szerencse jóra fordúl, hű marad a kereszténységhez; de egy sikertelen halászat, vagy vadászati kisérlet is elég ahhoz, hogy megint otthagyja a szentképeket s régi istenségeinél keresse sorsa javulását. Nem nagyon fogunk csodálkozni ez ingadozáson, ha meggondoljuk, hogy szükség esetén *orosz parasztok is elfogadják a pogány istenség segedelmét.* Ilyen esetet beszél el Grigorovszkij (23. l.), ki a Vasz-Jugán folyó szent földfokának (Шайтанскій мысъ) ama fáján, melynél a bálványnak szánt áldozati tárgyak voltak elhelyezve, nyolcz rőfnyi vásznat látott fölakasztva. Ezt az 1881-ik év őszén A. Szosznyin kozák, a vaszjugáni gabonatár őre, tette oda egy samán ajánlatára, kihez t. i. ő a végből folyamodott, hogy gyógyítsa ki régóta kínzó hideglelésébő1, mely ellen semminemű orvosság nem használt. Megjegyzi Grigorov, hogy miután az orosz kozák a vásznat a szent fára felakasztotta, a hideglelés elhagyta.

F) A vogul hitrege főbb alakjai.

1. Az égatya: *Numi-Tā̰rėm.*

A vogul pogányság mithikus képzeteinek s vallási tiszteletének legfenségesebb alakja: *Numi-Tā̰rėm,* a mennyekben trónoló, mindenható ősisten, alkotója a világnak s mindannak a mi benne jó, élet és halál ura, ki kegyesen viseli gondját teremtményeinek, de nem hagy megtorlatlanúl bűnt s igazságtalanságot. Mindnyáján — ember, állat ép úgy, mint a szolgálatában álló isteni lények serege — az ő gyermekei vagyunk s ő a mi «kedves atyánk», «apuskánk» (*Numi-Tā̰rėm āśkėm χum:* «N. T. atyácskám férfi» III : 381; *āśikeu:* «atyuskánk» III : 469; *ā̰pľėm, ā̰pľū:* «apácskám, apuskánk» III : 59, 296; I : 68; KV. *Nuñ-Tōrėm jäin, jäγän:* «atyád, atyátok» IV : 103, 193; *śomė jäγėm* «kedves atyám» III : 126; LV. *Nuñχ-Tā̰rėm jäum, ā̰śėm* II : 414; *Tūrum-jig* «atya» Patk. II : 40.). Ő minden hatalom kútfeje, az igazi «isten»; midőn

a *tąrėm* nevet közelebbi meghatározás nélkül emlegetik, őt értik, minthogy e szó fogalmának egész tartalma egyedül őt illeti meg valójában. A hivők dicsőitése alkalmazza ugyan e legmagasabb fokú díszjelzőt az ő alatta álló s tőle függő jótékony hatalmakra, a bálványistenségekre is; de ezek tulajdonkép csak «*Tąrėm-szerű*» személyek, a mint magát a lopmúszi istenke nevezi «*Tąrėm*-szerű, *Kworės*-szerű szent fejedelemnek» (*Tąrėm-siriñ, Kworės-siriñ jelpiñ ątėr* II : 276.). A «hatalmasabb istenségek» (*ńañrä tąrėm, vāγiñ tąrėm*) révén terjedt a *tąrėm* szó használatának köre általában a «jó istenségekre», tehát a csekély erejűekre is (*ajėmkitėm tąrėm*), sőt ezek nyomán «fürtös *tąrėm*-bácsikámnak» nevezheti az egér a halászmadarat is (*ńār χalleuw χum sa'iñ tąrėm akim-āś* IV : 318.): mert ez állat amannak szemében szintén rendkívüli hatalmasság; pusztíthatja, kimélheti, ép úgy mint valami «istenség». Mielőtt tárgyalásunk során tovább haladnánk, vegyük közelebbről szemügyre ez érdekes mythikus szónak a közbeszédben és költői nyelvben igazolható egyéb jelentéseit, annál is inkább, minthogy ezeknek vizsgálata világot derít a *Numi-Tąrėm*-hoz füződő képzeteknek is eredetére s fejlődésére.

A *tąrėm* szónak, melynek déli vogul változatai: LV., PV., KV. *tōrėm*, TV. *tārėm* s mely az osztják testvérnyelvben is előfordul *tōrėm* (Ahlqv.; *tōrem, tōrum* Castr., *tąrom, torom* Pápai K.), IO., KO. *tūrėm* (*tūrum* Patk.) alakban, minden többinek alapjául vehető közkeletű értelme: a z é g, m i n t a f ö l d n e k e l l e n t é t e. Mint ilyennek ékesítő jelzői: a «*fényes*» (*pąsėñ tōrėm* I: 170; II: 431.), míg vele szemben a föld: «*fekete*» (*sēmėl mō*), továbbá: «*az abroncskarika módjára menő* (v. *forgó*) *kerek ég*», melynek «hét tájéka», «hét ruhaszárnya» van (*kis-lakw minėm lakwiñ tąrėm sāt sām* II : 123; *kis-lakw jąñχėm lakwiñ tąrėm sāt kēmpli* II : 372; *kis jąñχi sāt tąrėm* II : 331.), holott a föld «*ülő*, egy helyt álló» (*ūnlėp jelpiñ mā* II : 430; *ti ūnlėp sāt mā-ląmt* II : 353; *ōmėsta mėγ* Patk. II : 174.) Kettős számi összetételes szerkezettel *mā'i-tąrmi'* (I : 101; *mōγi-tōrmi* IV : 316—7.) a földet és eget mint összetartozó két felet, mint p á r t jelzi, olyformán mint ezekben: *ēkwäi'-ąjkäi'* «egy asszony s egy ember», *śāńäγä-āśäγä* «anyja s atyja», *nēγi'-χummi'* «nő és férj» s érdekes találkozás, hogy itt is a nő gyanánt felfogott föld (*sēmėl mā āñkw* «fekete föld anya») szava van elül az összetételben s utóbb a férfinak, atyának képzelt égé (*tą-*

rėm āś; l. erre nézve bővebben: Vog. Népk. Gyüjt. I: 176.). A tavdai nyelvben megkülönböztetve az «isten» jelentésü egyszerű *tārėm* szótól az «ég» neve: *tārėm-poñ,* melyben *poñ* = LV. *päñk,* ÉV. *puñk* «fő» (v. ö. LV. *khuj-päñk* «hajnal pír az égen»).

Az «ég» jelentés alapján fejlett további értelme a *tǫrėm* szónak: i d ő j á r á s, l e v e g ő ég, t e r m é s z e t. A közbeszédben is járják az efféle szólások: *tǫrėm χǭtlāli, ǭs ētimi* «az idő (v. ég) nappalodik és esteledik» (IV : 392.), TV. *toi-tārėm* «nyár» (= ÉV. *tūw),* PV. *tōrėm pol'uχ ints* «az időjárás fagyásra vált» (III : 521.), *tōrėm täkwės-poǫläi päts* «az idő ősz felé jutott» (u. o.), *l'ūl' tōrėm* (PV.) «rossz idő», *rākwėñ tōrėm, vōtėñ tōrėm voǫrlės* «esős idő, szeles idő képződött» (KV. IV : 321.), *tǫrėm vōti' ti pokaps, tǫrėm tūjti' ti jǭñχės* «az időjárás szelessé változott (széllé tört elő), hóra fordult» (IV : 305.). Egészen az i d ő fogalmát fedezi a *tǫrėm* szó e kifejezésekben: KLV. *äń tōrėmt* «mostanság; jetzt», *pēs-is tōrėmt* «hajdanta, a régi időben»; ÉV. *pēs tǫrėmt* id. (IV : 321.) || *am pūtėm χoti jisėñ χum jisėñ tǫrėmt pajėlti?!* «az én üstöm micsoda korabeli ember koros idejében fog felfőni»?! = «nem akar felfőni» (отнынѣ до вѣки не скипитъ»; Szotyinova), *ēlėm-χǫlės jisiñ tǫrėm, nǫtiñ tǫrėm sāñkėmti* «ember idejebeli, ember korabeli világot (= időt) teremt (I : 80.). V. ö. itt: *tǫrėm sǭtrėñ χǭtėl kästėl ti χūl'ts* «az ezredik napig (= mindörökre) elmaradt (IV : 127.), melyben azonban *tǫrėm* mint mythikus személy is fölfogható (t. i. «T. ezredik napjáig»).

Az «idő» szavainak más nyelvekben is észlelhető átvitelével (l. Balassa-Simonyi: TMNy. 586.) használatos a *tǫrėm* szó az á l l a p o t elvont fogalmának jelzésére is, mint pl. ez idézetekben: *järäm tǫrėm sāt järėm ti järmilėmū, muńśėm tǫrėm χǫt muńśėm ti χǭjėsū* «inséges világ (= állapot) hét inségébe estünk, szükös világ hat szükségébe jutottunk» (II : 349, 15), *järėm tǫrėmnė, monśėm ārtnė χǭjilālmū* «inséges világba, szűkös időbe jutottunk» (II : 425.), *mariñ tǫrėm saka marilăsėt* «szorult világban nagyon megszorultak» (II : 402.); IO. *jermem tūrum, mōn'dem tūrum* «bedrängte welt, dürftige welt» (Patk. II : 46.); *sawiñ tǫrėm* «inséges világ» (IV : 95.) | *uriñ tǫrėm sāt ur jǭñχeu, ārtiñ tǫrėm sāt ārt jǭñχeu* «oldalas világ hét oldala, módos világ hét módja szerint (= mindenféleképpen) forgolódunk» (II : 415.). Az eredeti «ég» képzet együtt mutatkozik az állapotéval e példában: *pus kāt, pus la'il*

posiñ tārėm eläľ χātlawė «egészséges kéz, egészséges láb fényes ege (= egészség boldog világa, víg állapota) tovább derül (nappalodik»; II : 431.).

Másrészt az ég «hét tájékú» voltának *(tārėm sāt sām)*, illetőleg végtelen kiterjedésének előtérbe lépésével kifejezheti a *tārėm* szó a világ (mundus), továbbá a táj, vidék fogalmait is, mint pl. ezekben: *tārmūw mōtäľė ti sāsχati* «világunk im elöntődve másra változik» (I : 69.); IO. *χanda-jagėñ sañka tūrum* «des ostjakischen volkes heller welt» (=«e napfényes, emberek lakta földi világ»; PATK. II : 88.) | *mōt χum ūnlėnė nājiñ tārėm, ātėriñ tārėm* «másféle ember lakta úrasszonyos, uras égtáj» (= «idegen vidék, ország»; I : 45.), *χāsä tārėm χāsäï' minėstä, vāťi tārėm vāťäï' minestä* «hosszú világtájat (vidéket) hosszan járt, rövid világtájat röviden járt» (I : 52.). Az utóbbi példákban a *tārėm* már valósággal nem az ég, hanem a föld vidékeit, tájait jelzi s így érthető az az ellentmondásnak tetsző jelentésfejlődés is, mely szerint a költői nyelvben magának a *földnek* is előfordul *joli tārėm* nevezete (III : 111, 116.), mely mint «alsó világ» (nem: «alsó ég»; v. ö. *joli mā χumiñ tārėm* «alsó földet lakó emberes világ» II : 101.) szemben áll a *numi tārėm*-nak nevezett «felső világgal», az éggel. Hasonlóképen vonatkozik a *mā* «föld» szó is az égre e kifejezésben: *tārėm-mān tēlėm jäni' āχwtės* «égbe (tkp égi földbe) nyúló (termett) nagy kő» 1:59.). — A «rendkívüli nagyság» fogalomrészlete emelkedik ki a *tārėm* szó következő alkalmazásában: *tārėm jäni' ēsėrmän ta patmėm* «igen nagy szégyenbe estem» (IV : 4.), mely szólásnak változata: *paul jäni', ūs jäni' ēsėrmän pati* «falu nagyságú, város nagyságú szégyenbe esik» (III : 500.).

Vizsgálataink szempontjából különösen figyelemreméltók az ég s időjárás jelenségeinek ama kifejezései, melyekben *tārėm* cselekvő alanyként szerepel, mint «*tārėm* nappalodik, esteledik, fagyni kezd, széllé tör elő, hóra változik» stb. Ezek t. i., mint az énekek és regék világosabb előadásából kitetszik, voltakép elhomályosúlt mithikus kifejezések, melyekben eredetileg *tārėm* alatt nem magát, a földünk fölött elterülő s szemmel látható *égboltot* értették, hanem ama hatalmas isteni személyt, melynek székhelyét és műveleteit az ősi néphit az égbolton s fölötte képzelte. Az égbolt neve: ÉV. *tārėm-χar* «égterület» (úgymint: *mā-χar* «föld szine, felülete»), az *Numi-Tārėm* égatyának lakó területe, ő ott

úgy jár, kél, munkálkodik, mint mi itt a földön s ama változások, melyeket az égen s levegőben látunk, az ő ténykedésén ek tünetei «*Numi-Tǭrėm* atyuskánk» az, ki «nappali világosságban földerül s elsötétedik», ki a napot borússá, meleggé és hideggé «alkotja», «nyárrá, téllé változik», az évszakokat «megnyitja», a hőséget és fagyot «rendeli»; ő hull eső s hó alakjában a földre, ő bocsátja a szeleket, az ő hangja dörög a zivatarban, ő sujt nyilával s mennykövével a villám tüzében. Imhol az e felfogást igazoló adatok:

a) *Numi-Tǭrėm atya «nappalodik», «világosodik», a nappalt «alkotja», «nyitja»: χolit Numi-Tǭrėm āśėm ti χǭtälės* «reggelre N. T. atyám im kinappalodott» (III : 64.) | *ūlėm-samėl at majwäsėm, Numi-Tǭrėm jä'ikėm postilėmä samėl ūräslėm* «egy szemnyi álmot nem adtak (= nem hagytak aludni), N. T. atyuskám virradását (kivilágosodását) szemmel (= ébren) vártam (IV : 4.) || *Tǭrėm vārnė saw χǭtėl vor-uj ali* «T. alkotta sok napon át öl erdei vadat» (II: 294.), *Numi-Tǭrėm āśėkėm sǭrni sa'ipä sa'iñ χǭtėl akw' χǭtėl vārės: āwiñ kwol āwim lap tumėntawė; Numi-Tǭrėm āśėmnė vārėm sǭrni sa'ipä sa'iñ χǭtėl kitit χǭtėl āwiñ kwol āwim pali pūnsawė* «N. T. atyuskám arany sugarú sugaras (hajfonatos) napot, egy napot alkotott: ajtós házam ajtaját lelakatolja; a N. T. atyámtól alkotott arany sugarú sugaras nap második napján ajtós házam ajtaját kinyitja» (III: 1, 2.), *Numi-Tǭrėm āśkėm χum takwsi-pāl vāťi χǭtėl vārilāli* «N. T. atyuskám, férfi ősztáji rövid napot alkotgat» (III: 381, 31.) | *Numi-Tǭrėm āśėm sorńi saγip jǭmės χǭtėl ti pūnsėm, sorńi vēśip jelpiñ jǭmės χǭtėl ti pūnsėm* «N. T. atyám arany sugaras szép napot nyitott (derített föl, hozott elő), arany szépségű (arczú) igen szép napot nyitott» (II : 274—5.), *Numi-Tǭrėm āśėm vārnė sorńi sa'ipä saw χǭtėl vārnätä mańtiñ, sorńi vēśpä saw χǭtėl pūsnätä mańtiñ kwol-kiwrėmtė kāsiñ jol ūnlilėm* «N. T. atyám alkotta arany sugaras sok napját mialatt ő alkotja, arany szépségü sok napját mialatt ő megnyitja, házam belsejében a vigasságos helyet üldögélem» (III: 34—5.).

b) *Numi-Tǭrėm* atya «kitavaszodik», «tavaszszá, nyárrá, őszszé válik»; az évszakokat «alkotja», «nyitja»: *Numi-Tǭrėm χum āśėm χūńtė tūjimėm* «N. T. férfi, atyám valahogyan kitavaszodott» (III: 296—7.), *Numi-Tǭrėm āśėm tūjimālės, tūw-kwoťlä i' ti jēmtės* «N. T. atyám kitavaszodott, im nyárközéppé lett» (III : 79.) | *Numi-Tǭrėm āśä lāwi: . . . am tujji'*

jēmte'im «N. T. atya szól: én nyárrá válok» (I: 151.), *Numi-Tạrėm āśēn, Numi-Tạrėm jäɣēn tūjäi' ti jēmts* «N. T. atyjuk, N. T. apjuk im tavaszszá vált» (I: 54.), *Numi-Tạrėm āśikeu ɣār-la'il, uj-la'il ɣarės takwsi' ti jēmtilālėm* «N. T. atyuskánk szarvasbika, vad lábnyoma látható vékonyhavú őszszé változott im el» (III: 469.), *Tạrėm-ōni āśikėm takwsi-pāli' ti jēmtilālėm, ɣạmäs sạmpä samiñ tūjtä ti patilāli* «Nagyságos T. atyuskám im őszi félre (őszi tájra) változott el, zsombéknyi szemű szemes hava im hulladozik» (III : 138.), *Numi-Sorńi āśikėm takwsi-pāli' jēmtilālėm, ạsiñ sampä samiñ tūjtä ti patilāli* «Fentvaló Aranyos (= N. T.) atyuskám őszi tájra változott el, vastag szemű szemes hava im hulladozik» (III: 241.). Az Égatya nevének említése nélkül, de kétségtelen odaértésével: *tujji' jēmti* «nyárrá lesz» (t. i.: N. T.), *tēliji' jēmti* «téllé lesz» (I: 153.) | *ńoɣs sāt lēsiñ, uj sāt lēsiñ ɣum āśėkėm lāwi : am takwsi-pāl ārtėmnė patsėm, pālä pumėm, pālä lōptäm ɣạlilėm* «nyusztfogó, vadfogó hét vadászhurkos férfi (= N. T.) az én atyácskám szól: én őszi táj idõmbe estem; fele füvem, fele levelem elhervadt» (III: 11.) || *ɣulaɣ-ńol soľiñ tāl, sakwäľėk-ńol soľiñ tāl Tạrėm vāri* «holló orra, szarka orra zuzmarás telet alkot *Tạrėm* (IV : 129.), *Numi-Tạrėm āśkėm vōrėn tēlėm vōr-pil nusä tūw vārs* «N. T. atyuskám erdőben termő erdei bogyóban szűkös nyarat alkotott» (III : 26.), *Numi-Tạrėm āśikėm vārilālėm sāñk ạsmäñ, muńim ạsmäñ ɣạsä tūw jạmilėm* «a N. T. atyuskám alkotta forró vánkosú, izzadságos vánkosú hosszú nyarat járdogálom» (III : 150.), *Numi-Sorńi āśkėm vārilālėm sāñk ạsmėñ, muńėm ạsmäñ kāsiñ tū* «a Fentvaló Aranyos (= N. T.) atyuskám alkotta forró vánkosú, izzadságos vánkosú kedves nyár» (III : 238.) | *am vārnė jāñkiñ ạlpä ɣạsä tāl pūnsilėm* «a magam alkotta jéggel való, hóval való hosszú telet megnyitom» («előhozom», mondja N. T. III : 54.), *Numi-Tạrėm āśėm ponsėm jāñkiñ tāl, tūjtiñ tāl ti ɣạlės* «a N. T. atyám megnyitotta (előhozta) jeges tél, havas tél ím elmult» (III : 90.), *sāñk ạsmäñ kāsiñ tū Tạrėm-ōn āśū ti ponsilālėm, muńėm ạsmäñ kāsiñ tū, vātėm pil kāsiñ tū Numi-Tạrėm āśikeu ponsilālėm* «forró vánkosú kedves nyarat nyitott meg Nagyságos *Tạrėm* atyánk, izzadságos vánkosú kedves nyarat, szednivaló bogyóval kedves nyarat nyitott meg N. T. atyuskánk» (III : 464.).

c) *Numi-Tạrėm* atya «alkotja», «rendeli», a meleget, borút és hidegεt: *Numi-Tạrėm āśėm, Numi-Tạrėm*

ąpl'ėm aśerėm ńolp ńoliñ χątėl vārs «N. T. atyám, N. T. apuskám hideg orrú orros napot csinált» (III : 82.) | *tūjė-poąlt vušmėñ khą-tėl Tōrėm jalti* (PV.) «tavasztájt borús napot rendel Tōrėm» (IV : 104.). A kondai bálványhősnek vállalkozása sikeréhez egyszer hosszú hőségre volt szüksége, erre ő «*Nǫm-Tōrėm* atyjához hét hetes hőségért kiáltott föl» (*Nǫm-Tōrėm jäγėtän soät soätėñ rei' ąjγės* II : 224.) s ő hőséget csinált (*rėi voąrėm* u. o.). Hasonló esetről szól PATKANOV-nak egyik irtisi osztják regeközlése: *Tūrum jigeden, Tūrum ankeden tērėñ vāgeñen; tērėña juvōt* «ihren himmlischen vater und ihre himmlische mutter baten sie um hitze; es wurde heiss» (II : 166.).

d) *Numi-Tąrėm* a t y a «h a v a z i k», «e s ő z i k», «s z e l e t f ú», illetőleg «h a v a t h u l l a t», «s z e l e t n y i t, t e s z», «j e g e t f a g y a s z t»: *Numi-Tąrėm āśėm χūń tūjilėm, ąsiñ sampä samiñ tūjtä χuń patilėm, χum-ńol pēltal, āmp-ńol pēltal pal' mā kismejäsem* «N. T. atyám midőn lehavazott, vastag szemű szemes hava midőn lehullott, férfi orrának, eb orrának áthatolhatatlan sűrű vidéket kerestem» (III : 310.) | *Numi-Tąrėm āśä lāwi : . . . χąnal aśerėm ńolp ńoliñ vōt pineγėm-pėl, pāñχwiñ samp samiñ tūjt pate'im* «N. T. atyja szól : . . . midőn egykor hideg orrú orros szelet fogok tenni (= támasztani), széles szemű szemes hókép esem le» (I : 144.), *Numi-Tąrėm āśėm χum māń sampä samiñ tujt patitä, pāχwiñ sampä samiñ tūjt minitä* «N. T. atyám, férfi kis szemű szemes havát hullatja, széles szemű szemes havát meneszti» (III : 506.), *Numi-Tą-rėm āśėm vāri paχwiñ sampä samiñ tūjt pattitä, māń sampä samiñ tūjt pattitä* «N. T. atyám, melyet alkotni szokott, széles szemű szemes havát hullatja, kis szemű szemes havát hullatja» (III : 256.), *Numi-Tąrėm āśänl ąsit tujt ti pattės* «N. T. atyjuk im vastag hóréteget hullatott» (IV : 308.), *Numi-Tąrėm jäγėmnė numėl patėm sāt tąrės tūjtėm* «N. T. apámtól, felülről aláhulott hét arasznyi havam» (IV : 302.). Az Égatya nevének említése nélkül: *tūjt-porχejiñ, vōt-porχejiñ χątėl vārėm* «hóviharos, szélviharos napot alkotott» (t. i.: N. T.; IV : 304.). Ugyane mithikus képzet találós mesére alkalmazva: *Jäni' tąrėm joli-pālt māń tąrėm tūji : ālėk* «nagy *tąrėm* (isten ég) alatt kis *tąrėm* havazik: szita» (IV : 388.) | KLV. *Nuñ-Tōrėm jäin numėl pätėm pōñkhwėñ šämpä tūjt-ńāl, räχw-ńāl* «N. T. atyától felülről hullott széles szemű hódara, jégeső-szem» («hó-nyil, hó-srét», «eső-srét»; IV : 103.); v. ö. PV. *oχtwėš-ńāl* «jégeső» (tkp.

«kő-nyil»). A kondai vogul közbeszédben a jégesőt így fejezik ki: *tōrėm-śiśkwė ōχwtėsėl räkwės* «istenke kővel esett», || *Numi-Tąrėm āśä rakw-ke rakwi, ńąwľä rakw-rēγil sästi* «N. T. atyja, ha esőként esőzik, húsa az eső által gyarapodik» (II : 104.) || *Numi-Tąrėm jäγä vōt-ke vōti, luwä vōt-rēγil lūti* «N. T. apja, ha szélként fú, csontja a szél által erősödik» (u. o.) | *Numi-Tąrėm āśä ali vōtä-ke vāri* «ha N. T. atyja felvidéki szelét alkotja» (II : 103.), *Numi-Tąrėm āśēn mōt vōt vāri* «N. T. atyjuk más szelet csinál» (I : 135—6.), *vōt-mąriñ jąmės χątėl Tąrėm vāri* «csendes szellőjű szép napot alkot T.» (IV : 129.) | *Numi-Tąrėm āśēn lui turp turiñ vōt pini* «N. T. atyjuk altorkú torkos (= alvidéki) szelet tesz» (= «támaszt»; I : 135.), *mōt vōt pini* «más szelet tesz» (I : 136.) | *Numi-Tąrėm āśėm vāri aśėrėm ńolpä ńoliñ vōt pūnsitä, sajik ńolpä ńoliñ vōt vāritä* «N. T. atyám, melyet alkotni szokott, fagyos orrú orros (= csípős) szelét megnyitja (= előhozza), hideg orrú orros szelét alkotja (III : 256.). A találós mese a szél zúgását a *Tąrėm*-fiak hárfázásának tulajdonítja: *Tąrėm-pīt sāñkwėltė'it, limėś-limėś jēkwi: vōt vōti, porśėt vōtχėślawėt* «a *Tąrėm*-fiak hárfáznak, ringy-rongy tánczol: a szél fú, a szemetet fölkapja» (IV : 389, 393.) || *Numi-Tąrėm āśėm vāri tāl pōľėm alāñ jāñk, χūriñ jāñk pōľitä* «N. T. melyet alkotni szokott, a télen fagyó födeles jeget, peremes jeget megfagyasztja» (III : 256, 506.) | *Numi-Tąrėm χum ąpľėm tūjtä, jāñkä χūńtė tolamėt* «N. T. férfi apuskám hava, jege valahogyan fölolvadt» (III : 296.).

e) Numi-Tąrėm atya jár az égen a mennydörgés zajával; az ő «nyila», «éke» és hajító «köve» a mennykő: *'Noχs sāt lēsiñ, uj sāt lēsiñ χum āśėkėm ńañrä śaχl, vaγėñ śaχl miriñ sujil jiśśentėnät sujti* «nyusztfogó hét, vadfogó hét vadászhurkos férfinak, az én atyuskámnak (N. T.-nak) erős mennydörgés, hatalmas mennydörgés csattogó zajával hallik megjövetele» (III : 8.), *Numi-Tąrėm āśėkėm . . . ńoχs sāt, uj sāt, saw lēsän ńañrä śaχl, vaγiñ śaχl miriñ sujil ta mini* «N.-T. atyuskám [felöltözködik s] nyusztfogó hét, vadfogó hét, sok vadászhurokjához erős mennydörgés, hatalmas mennydörgés csattogó zajával távozik» (III : 4.), *Numi-Tąrėm āśėm ultė va'ilawėm, ńañrä śaγl miriñ turėl, vaγiñ śaχl miriñ sujil va'ilawėm* «N. T. atyám felől száll valaki (a Világügyelő férfi, N. T. fia) le hozzám, erős mennydörgés csattogó hangjával, hatalmas mennydörgés csattogó zajával száll le hoz-

zám» (III : 153, 157.). A tavdai vogul találós mese szerint: *čōlėñ äńšuχ mėrėχtėχtel: tārėm ilkänt* «ő s z ö r e g o r d í t: *mennydörög*» (IV : 404.), melyben az «ősz öreg» az «ősz fejű» *(śul puñkpä* II : 329, 325.) Égatya képzete. Hasonlóan van alkalmazva a mithikus képzet a *villám* találós meséjében: *pāñ khum täút khoškhánt: čaχl sailánt* «f e k e t e e m b e r t ü z e t c s i h o l: a viharfelhő villámlik» (u. o.); a közbeszédben is mondják: *tārėm khoškhant* «villámlik» (tkp. «*tārėm* tüzet csihol»). Az «É g e n-f ü g g ő-h é t f i ú» íj-i d e g e r e z g é s é t ő l k e l e t k e z i k m e n n y d ö r g é s a következő hely szerint: *Tārėm-χannė sāt pī', tan līγėt: japäk jānteuw rameñ suj atėr tārėm-χaränėlnė ūntėnė asiñ tul-saplä, ness ūnti; Sawiñ Mā-āñkwänėlnė ńañrä śaχl jornė, ness tampi* «az ‚Égen-függő-hét fiú‘, ők lőnek: a selyem idegnek zengő hangja derült égboltjukra ülő vastag felhőoszlopként ül oda; ‚Kérges Föld-anyjukhoz‘ erős mennydörgés gyanánt verődik oda» (IV : 209.). — A lecsapó villámnak nevei: ÉV. *tārėm-ńāl*, TV. *tārėm-ńėl* «i s t e n v. m e n n y n y i l a» («громовая стрѣла»; *tārėm-ńāl pats* «isten nyila esett», *tārėm-ńėlėl il-älus* «громовая стрѣла его ударила, megölte az isten nyila», *ti jiw tārėm-ńėlnė il-khaškhus* «гр. стр. лисину разщепала, az isten nyila széthasította ezt a fát»), melyhez hasonló kifejezés: PV. *tērėñ ńäl*, TV. *tērėm-ńėl* «meteor». Az éjszaki osztjákban is «nyíl» a «mennykő», mint Ahlqvist következő adatából kitetszik: «*pai-ńol* (gewitter-pfeil), donnerkeil *(pai* «wolke, gewitter)»; szintígy a zürjénben: *gim-ńöl, čard-ńöl* «blitzstrahl, donnerkeil» *(gim, čard* «donner», *ńöl* «pfeil»; Wied.) s a permiben: *gom-ńil* id. (Genetz). A találós mese szerint is: *turuj-taul lēsiñ ńāl sāt tal mān jolä śälti: tārėm-sañkw* «turuj-sastollal szárnyazott *nyíl* hét ölnyire halad a föld alá: mennykő» (IV : 389.) | ÉV. *tārėm-sañkw*, PV. *tōrėm-säñkw* «i s t e n v. m e n n y é k e» (pl. *tārėm-sañkw pats* «isten éke esett» = «lecsapott a villám»; *ti jū tōrėm-säχwnė vajlėwės* «ezt a fát megfogta a mennykő»; *tū-ke joχtimēn, man tārėm-sañkwėn patawėmēn* «ha oda érkezünk [a marók városába] mi isten nyila érhet bennünket?!» = «semmi bajunk sem lehet» II : 62.); Reguly szótári adatai közt: «*tull-sangh* mennykő» *(tul* «felhő», *sañkw* «ék; keil»); v. ö. ném. donner-*keil* | KLV. *tōrėm-soñkhw-oχwtėš*, ALV. *tōrėm-soñkh ōχtėš* «i s t e n v. m e n n y é k é n e k k ö v e»; KLV. *Tōrėm soñkhw-oχwtäšėl juniti* «becsap a mennykő» (tkp. «*Tōrėm* ék-kővel üt») | KV. *tōrėm-oχwtės*

«isten v. menny köve» (pl. *tōrėm-ογwtėsnė jiw pąli khąltaus* «a villám széthasította a fát»); v. ö. magy. menny-*kő*, votják *in-koľi* id. (*in* «himmel», *koľi* «kleiner stein»), zürjén *gim-iz* id. (*gim* «donner», *iz* «stein»; Wied.). Egy irtisi osztják hősénekben, az Égatyához emelkedett hősök «*kő-nyilakat*» lövöldöznek alá (*keu-ńotat estemen*) ellenségeikre, még pedig Patkanov magyarázata szerint (II : 39.) *villám* képében.

f) De nemcsak változásainak működésében, hanem nyugalmában is ott látja a vogul néphit *Numi-Tąrėm* atyát az égen; ő az, kire a földi fölnéz, midőn a mennybe tekint; ő hozzá megy az égbe törekvő hang, vagy füst; ő hozzá emelkedik a magasba nyúló hegyorom. Egy kondai vogul mesebekezdés: *Jäni tōrėm tokhwė ūlnät-mąs, tokhwė khwǫjnät-mąs kiskė-ākińś ūla* «a nagy *tōrėm* (= széles e világ) a mint úgy él (= megvan), a mint úgy fekszik (= áll), él egy macska a bácsijával» (IV : 371.). Szatiga kondai fejedelem mondja énekében: *kwon kwāle'im, sēmėl sosi' kitγäγėmtėl Numi-Tąrėm jäγämnė nąñχ-sunse'im, kāseuw-sam jänit tul-raw ąlmä at va'ėm* «kimegyek, fekete ribiszke kettőmmel (= két szememmel) N. T. atyámhoz (= az égbe) fölnézek, egy konczérhal szeme nagyságú felhőmorzsának sem látom létezését» (IV : 123.). Szintígy szól a medveének: *mōt-pāl sąw-pālėn Numi-Tąrėm jäγännė nąñχäľ sunsi, Surmiñ Kworės āśėn χotäľ ąlnä sāt sąwä pusėn lowintiän, pusėn śäń-γiän* «egyik oldali fél ‚csillagod' (= szemed, t. i. a medvéé) N. T. atyádhoz (= az égbe) néz föl, tetőnyílásos (= tetőnyíláson át szemlélhető) *Kworės* atyád (= N. T.) mindenfelé levő hét csillagát mind megszámlálod, mind végig tekinted» (III : 198.). — A vorjäbeli fejedelemhősök játékbábra lőnek s *jānteuw patnė suj Numi-Tąrėm jäγännė nąñχ-χasili* «az íj-ideg visszapattanásának zaja N. T. atyjukhoz nyúlik (= az égbe hangzik) föl» (II : 205.). Hasonló adat: *jäpėχ jōñghtilėn' rąmmiñ rąmmiñ suj Num-Tōrėm jätän nuñk-khąrri* «a selyem [-ideg] pördülésének zengő, zengő zaja N. T. atyjához (= az égbe) fölzúg» (IV : 105.). — Midőn a tengerben úszó *Kuľ-ątėr*-t a víz hullámai igen magasra emelik: *Numi-Tąrėm āśä-pālt nąñχ ālä joχti* «csaknem N. T. atyjához (= az égbe) jut föl» (II : 291.). A kondai fejedelmek hősénekében egy várnak legfelsőbb gerendái *Nǫm-Tōrėm nǫñkhwė khōjėm* «fölérik az Égatyát» (II : 223.). Hogy a felsőlozvai szent bérczpár igen magas,

istenkéinek himnusa ekkép adja elő: *Numi-Tārėm jäɣänne l'āñχėñ pupi'-l'āñχän pājä l'ūlitėl at joχtχats, l'āñχėñ tārėm l'āñχän tārės l'ūlitėl at joχtχats* «N. T. apátokig (= az égig) hogy beszédes bálvány beszédetek [föl nem ér]: ahhoz csak egy hüvelyknyi magasság hiányzik; hogy beszédes isten beszédetek [föl nem ér]: ahhoz csak egy arasznyi magasság hiányzik» (II : 399.); más szóval ha a bérczek kevéssel magasabbak volnának, az égbe nyúlnának. — A füstről szóló idevágó adat: *čaɣimet Tūrum jigeda juχtōt* «der rauch stieg zu seinem himmlischen vater empor» (Patk. II : 102.).

Világosan kitetszik mindezekből, hogy az a mindenható s ethikai tekintetben is igen magas színvonalú istenség, melyet a vogul néphit a természetfölötti lények rangsorozatának legfelső fokára helyez, a világ javai végokának s minden erő kútfejének tekint: az eredetében, illetőleg fejlődése alapfokán nem más, mint az ég személyítése, az emberi élet és működés tényeinek, képzeteinek és nyelvi kifejezéseinek alkalmazása a levegő s természet jelenségeire. *Numi-Tārėm* (KV. *Nom-Tōrėm* II : 223, 230; KLV. *Nuñ-Tōrėm* IV : 103, 193; ALV. *Nuñχ-Tōrėm* II : 414.) mithikai alakjának ily eredetéről tanúskodik több mellékneve és jelzője is, minők:

a) Numi-Voikėn «Felső-Fehér»: *Numi-Tārėm χum āśėmnė, Numi-Voikėn χum āpl'ėmnė pojkśe'im* «N. T. férfi atyámhoz, N. V. férfi apuskámhoz imádkozom» (III : 312.) | *Numi-Voikėn āśūw, Numi-Voikėn āpl'uw* (= N. T.; III : 67, 81.) | *Voikėn-Tārėm āpl'ėm, V. T. āśėm* (III : 72, 75, 80.) | [a két név egyesítésével:] *pūñkėm Numi-Voikėn-Tārėm jäɣėmnė, Numi-Voikėn-Tārėm āpl'ėmnė nāñχ rāñχawė* «fejemet N. V. T. atyámhoz fölkiáltják» (fölajánlják; III : 104.) | *Numi-Posχėn jä'in, Numi-Voikėn jä'in* «Felső-Kedveskéd, apád; N. V. apád» (III : 197; ÉV. *posχėm* «kedveském», tkp. «vérem», *kēlp-posėχ* «vércsepp»). Megfelelő kondai vogul kifejezés: *Sairiñ-Tōrėm ōtėr-jäim* «Fehér-*Tōrėm*, fejedelem-atyám» (II : 376.). *Voikėn-Tārėm*-ot (войканъ торумъ), mint *Numi-Tārėm*-nak (нуми торумъ) másik nevét ismeri Gondatti is (17. l.). — Az égnek természetes jelzője a «fehér», szemben a «fekete» földdel (*sēmėl mā*).

b) Numi-Sorńi «Felső-Aranyos»: *Numi-Tārėm āśikėmnė tū pojkilälän, Numi-Sorńi āpl'ikėmnė tū l'ūńśilälän!* «N. T. atyácskámhoz, hozzá könyörögjetek; N. S. apácskámhoz, hozzá

siránkozzatok!» (II : 426.), *Numi-Sorńi āśėmnė, Numi-Tąrėm jäγėmnė tī' ti sātsawäsėm* «N. S. atyám, N. T. apám ím ide igézett engem» (II : 258.), *Numi-Tąrėm āśūnė, Numi-Sorńi jäγūnė rąñχsijū nąñχ oss χōlawė!* «N. T. atyánk, N. S. apánk kiáltásunk hangját hadd hallja meg!» (II : 18.) | *Numi-Sorńi āśūwnė ētä-ke sāt, χątėl sāt pojkśeu* «N. S. atyánkhoz hét éjjel, hét nap imádkozunk» (II : 161.), *āńtiñ ujin Numi-Sorńi āśännė tū alän!* «szarvas állatokat N. S. atyátoknak oda [szánva] öljétek le!» (II : 282.), *Numi-Sorńi āśkėm vārīlālėm sāñk ąsmāñ kāsiñ tū* «N. S. atyácskám alkotta forró vánkosú vigasságos nyár» (III : 238.), *Numi-Sorńi āśikėm takwsi-pālī' jēmtīlālėm* «N. S. atyuskám őszi tájra változott» (III : 241.) | *N u m i-S o r ń i ō n ā ś ė m n ė Ajäs-tąrėm ąjkä tī' sātwäsėm* «N. S. *fölséges* (nagy) atyám, Ajäsz-isten öreget, ide igézett engem» (II : 1.), *Numi-Sorńi ōn āśūnė tī' sātwėsū, Numi-Sorńi ōn jäγūnė tī' joltäsawėsū* «N. S. fölséges atyánk ide igézett, ide rendelt bennünket» (II : 415.) | *S o r ń i ō n ā ś i k ė m, Sorńi ōn jäγėm!* = N. S. (II : 356.); *Tąrėm ōn Sorńi āśėmnė, Tąrėm ōn Sorńi jäγėmnė tī' ti sātsawäsėm* (II : 256.), *Sorńi-āśkėn* (II : 424.) | *S o r n i, P o s ā ś ė m* «Arany-Fény atyám» = N. T. (III : 61.), *Sorni-Pos jäγėnnė āγin lili, pīγėn lili ūruñkwė sātwäsėn* «Arany-Fény apád, hogy leányod lelkét, fiad lelkét megőrizd, azért igézett téged» (II : 364.). A közbeszédben is mondják: *Sąrni-Pos tī' sēγėmālėn!* = *Tąrėm tī' voss joχtnūn!* «Istenem, bár ide szállnál!» Közönségesebb felkiáltó szólás: *S o r n i k w ė!* «Aranyoska!» (= N. S.) (I : 51.), melyet csodálkozás, vagy hirtelen ijedtség alkalmával alkalmaznak olyformán, mint mi ezt: «Uram isten!» — A *sorńi* «arany» általában jelzője az égi istenségeknek *(Sorńi-ątėr, Sorńi-Kaltėś, Sorńi-'Siś)* s vonatkozik ezek égi fényességére (v. ö. ÉV. *sąrni χąn* «czár», tkp. «arany-khán»). Ellentéte e jelzésnek a «piszkos (szemetes) hátú föld» *(pāñkiñ sispä mā)*. Az irtisi osztják énekekben is szerepelnek az Égatya következő nevei: *Sorni-Sanka jig* «Arany-Világosság atya» (PATK. II : 38, 64.), *Num-Sanka* «Felső-Világosság», *Jem-Sanka* «Jó-Világosság» *(sanka* «klar, licht; himmel; gott» PATK. I : 99.). Az éjszaki osztjákra vonatkozólag egyelőre POLJAKOV adatát idézhetjük: Сорне-Туромъ (58. l.).

c) Numi-Kworės. Ez utóbbi szó a közbeszédben ismeretlen, de a költői nyelvben használatos e kifejezés: *kit tąrėm, kit kworės*, melyen a két *tārėm*-et, jelesen a «felsőt» *(numi tąrėm)* és «alsót»

(joli tārėm), vagyis az eget és földet értik. Így: *kit tārėm, kit kworės χalėn naňχ ta laplawėssī'*: [a Világügyelő férfi és testvére táltos lovukon] «az ég és föld közé emelkednek» (I : 45; *nāňχ ta lapsi'* «fölemelkedtek» I : 64.), *kit tārėm-χalėn, kit kworės-χalėn nāňχä lapėn!* («emelkedjék föl!» II : 317.); *kit tārėm-χalėn, kit kworės χalėn jolä tārätawäst* «az ég és föld közé alábocsátódtak (az égből» ; II : 98.), *kit t., kit kw. χalėn tū pūwwės* «az ég és föld közé oda fogta» (= «nem bocsátotta le egészen az égből a földre» ; II : 103.), *kit tārmi', kit kworsi' χalnė tū ti pojtėltawäsėm* «az ég és föld közé, oda visszatartattam» (mondja a levegőben bölcsőjében csüngő medve; III : 116, 117.); *kit tārėm-, kit kworės-χal pasėl ātėr ti jinätä nāňki* «ég és föld köze távolnyiról látszik egy úrnak jövetele» (II : 62.), *kit tārėm χal, kit kworės-χal num-pālnė minnė l'āňχėn pūsnė jäni' tārėm, māń tārėm sujil voss sujtawė!* «a föld és ég közötti fölfelé menő útadnak megnyílása nagy isten, kis isten hangjával (= ezüst tárgyainak csilingelésével) hangozzék» (mondják a medvének végső útjára való kikisérése alkalmával; III : 193.). Ezenkívül a *kworės* szónak köznévi alkalmazására csak egy példát idézhetek népköltési gyűjteseimből, ezt t. i.: *āririšėn tārėm ālnė āti jurti', kworės ālnė āti jurti' ti totilėnūlėm* «leánykádat világot (= életkort) élő kedves társúl vinném el» = «feleségűl venném» (II : 286, kétszer). Már ezen adatokból kitetszik, hogy *kworės* = *tārėm*; de még inkább mutatkozik ez a *Numi-Kworės* mithikai névnek, illetőleg jelzős változatainak használatából, a mennyiben ez igen gyakran *Numi-Tārėm* s a vele egyértékű nevek párhuzamos ismétlése gyanánt szerepel, másrészt pedig többször önállóan használva ép úgy szolgál az ég s természeti jelenségek személyesítő kifejezésére, mint *Numi-Tārėm*. Ime néhány idevágó példa:

Páros névjelzések: *Numi-Tārėm āšėm, Numi-Kworės jäγėm, naň lāum ēlėmχālläsėn tēls* «N. T. atyám, N. Kw. apám, a *te* tőled rendelt ember megszületett» (I : 148; itt tanúlságos a *naň* egyes számi volta: «te» s nem «ti», a mint kellene, ha N. T. és N. Kw. külön mithikus személyek volnának); *ēläl' ālnė nāmtiň lātχėl Numi-Tārėm āšėn voss lāwawėn, ēläl' ālnė nāmtiň lātχėl Numi-Kworės āšėn voss χaństawėn!* «további életre való okos szóval hadd értesítsen téged N. T. atya, hadd tanítson téged N. Kw. atya» (I : 138.); *jārėl-ke lāawäsėn: Numi-Tārėm āšėn lāuwäsėn; va'il-ke sātwäsėn: Numi-Kworės jäγėn sātwäsėn* «ha van részedre

erő rendelve : N. T. atya rendelte ; ha meg vagy igézve tehetséggel : N. Kw. apa igézett meg» (I : 141.) ; *am ūnlėnė Numi-Tā̜rėm āśėm sātėm, Numi-Kworės āśėm sātėm mā-lā̜mtėmnė ti joχtmėmēn* «a magam lakó N. T. atyám, N. Kw. atyám előigézte földrészemre érkeztünk meg» (II : 272.) || *N u m i-T ā̜ r ė m āśėm, S ą r n i-K w o r ė s jäγėm są̄rni vānsiñ ją̄mės mā ą̄ńśi* «N. T. atyámnak, *Arany-Kworësz* apámnak arany gyepes szép földje van» (III : 5—6.); *Numi-Tā̜rėm ą̄pl'ėm, Sorni-Kworės jäγėm sorni sirpä siriñ kēr-kwolä* «N. T. apuskám, Arany-Kworësz apám arany tetőrúdú tetőrudas vasháza» (III : 59, 61.) | *S o r n i-K w o r ė s āśėm, V o i k ė n-T ā̜ r ė m ą̄pl'ėm lą̄u puñkpä puñkiñ sūpä pali pōnsi, lāwi* «Arany-Kworësz atyám, Fehér-*Tā̜rėm* apuskám tíz fogú fogas száját szétnyitja s [így] szól» (III : 75; itt *pōnsi, lāwi* szintén egyes számúak jeléül annak, hogy a két névvel jelzett alany egy mithikai személy) | *S o r n i-K w o r ė s āśėnnė, S o r n i-P o s jäγėnnė āγin lili, pī̊γėn lili ūruñkwė sātwäsėn* (II : 364 ; l. fentebb) || *T ā̜ r ė m-ō n i āśėmnė, K w o r ė s-ō n i āśėmnė ą̄s ti pojkśe'im* «fölséges T. atyámhoz, fölséges Kw. atyámhoz ím ismét imádkozom» (III : 139.) | [minden jelző nélkül:] *t i T ā̜ r ė m joltėm, t i K w o r ė s joltem sari mułėm jelpiñ māmnė ti pināslėm* «ezen T. rendelte, Kw. rendelte igaz igézetem szent földemre helyeztem» (II : 417.); *Tā̜rėm-siriñ jelpiñ uji̊', Kworės-siriñ jelpiñ uji̊' ēlä ta ją̄mäsėm* «*Tā̜rėm*-szerű szent állattá, Kworesz-szerű szent állattá [válva] lépdeltem én [medve] most tova» (III : 479.), *Tā̜rėm-siriñ jelpiñ ą̄tėr, Kworės-siriñ jelpiñ ą̄tėr Tā̜rėm-pī̊' ą̄jkäi' lāwäsawėm* «*Tā̜rėm*-szerű szent fejedelem, Kworesz-szerű szent fejedelem, *Tā̜rėm*-fi öregnek neveznek engem» (II : 276.).

Kworės, mint a természeti jelenségek intézője: *Sorni-Kworės jä'i̊kėm, taw tēltālėm ur-lōptatä, vōr-lōptatä tī̊l kwoss χą̄ntī̊lmiñ patėm: Sorni-Kworės āśėm l'äkw samp samiñ tūjtä ti pats* «Arany-Kworësz apácskám, *az ő teremtette hegyi levelére,* erdei levelére a mint figyelmessé lettem: Arany-Kworësz atyám sűrű szemű szemes *hava esett* ím le» (III : 270.) | *Sorni-Kworės jä'i̊kätä lāwi : . . . am tūjä-pāl χą̄sä-χą̄tėl vārnėm χą̄tėl* «Arany-Kworësz apuskája szól:... midőn *tavasztáji hosszú napot alkotok*» (I : 89.). — *Kworės* az eget személyesíti: *Sorni-Kworės jä'i̊kwė, Sorni-Kworės āśukwė ą̄ln taχtėp-kēr jänitī̊' ti sāñkėmlės* «Arany-Kworesz apuska (= az ég) ezüst orsókarika nagyságában alkotódott» (I : 77.) | *K w o r ė s-S ą r n̥ i āśkeuw jolī-pālt, . . . sāt juns-uj l'ūl'it Tā̜rėm*

āˌkeuw kistėm kis-lakw ją̄ńχėm lakwiń mā sāt ląmtūw num-pālt «Kworesz-Arany (= ég) atyuskánk alatt . . . hét feketesas [röptényi] magasságbeli *Tą̄rėm* atyuskánk hajlította abroncskerék módjára forgó kerek földünk hét tája felett» (II : 311.) | *mōt pāl sąwpālėn Numi-Tą̄rėm jäγėnnė ną̄ńχäľ sunsi, S u r m i ń-K w o r ė s āśėn χotäľ ąlnė sāt sąwä pusėn lowīntiän* «másik oldali fél ‚csillagod' (= ‚szemed', a medvéről mondva) N. T. atyádhoz (= az égre) fölfelé néz vala, tetőnyíláson át látszó Kworesz atyád (= az ég) mindenfelé levő hét csillagát mind megszámláltad» (III : 198.) | *χūrmit ēt Sorni-Kworės jäγėn ūnlėnė jiwä χarä χarä mān nēileʹin* «harmad éjjel az Arany-Kworesz atyád lakta fája ritka, ritka földre fogsz érkezni» (= «fölszállsz az égbe», III : 215; v. ö. III : 252, hol a medve égbemenetele bővebben van előadva).

Ezek szerint *Numi-Kworės* — vagy, mint nevének változatait a fent elősorolt idézetekben találjuk: *Sorni-Kworės, Kworės-Sąrni, Surmiń-Kworės, Kworės ōni āś* (Gondatti szerint: корс торумъ, 45. l.) — azonos mythikus személy *Numi-Tą̄rėm*-mal, minek bizonyságát láthatjuk abban is, hogy személyük külső alakjának leírása, sőt a reájuk vonatkozó történeti mithosok is jobbadán egyezők (l. e pontokat alább). Ha mindezek mellett olyan felfogást is találunk az élő szóbeli hagyományokban, hogy *Sorni-Kworės* és *Numi-Tą̄rėm* különálló, egymással származati kapcsolatban levő istenségek (amaz emennek atyja), könnyen megérthetjük ezt, mint ujabb fogalmi fejlődést abból, hogy a *kworės* szó a közbeszédben ismeretlen s értelmének azonossága a *tą̄rėm* szóéval a nyelvtudatban elhomályosúlt. Ennek következtében t. i. a régi időkből átörökölt szövegek egymás mellett említett *Numi-Tą̄rėm* és *Numi-Kworės* mythikus neveinek azonossága is kétségessé vált s így fölmerült az a gondolat, hogy ezek külön személyek lehetnek, mit látszólag támogatott az a körülmény, hogy midőn a hagyományos szövegeket kevésbé tökéletesen adták elő, a párhuzamos ismétlések mellőzésével az egyik előadó *Numi-Tą̄rėm,* a másik *Numi-Kworės* nevet emlegetett s innen aztán a hagyomány helyenként pusztán egy névvel, evvel vagy amavval, öröklődött tovább, esetleg ketté választva az eredetileg egy személyhez fűzött mithosokat is. Megjegyzendő, hogy az eddigelé följegyzett verses (tehát szövegükben kevésbé változott) énekek a szóban forgó két név külön személyjelzéséről mit sem tudnak.

d) ÉO. *Num-Jēlėm:* Reguly éjszaki osztják énekeiben gyakran előforduló párja a *Num-Torom* istennévnek, így: *Num-Torom ažem mullmal, Num-Jelem jigem mullmal* «N. T. atyám igézte, N. J. apám igézte» *(Nātiñ ar); Sąrńi sēm χońmañ nāj Num-Tōrėm aśėu pušl, sąrńi sēm piltañ nāj Num-Jēlėm jiγėu verl* «aranyos szemét húnyó napot N. T. atyánk nyit, aranyos szemét fátyolozó napot N. J. apánk szerez» *(Pūliñ-āwėt ār ;* Pápay József átírásában). || *Torom mulom jeming keu, Jelem mulom pąsing keu* «*Tōrėm*-től igézett szentséges Uralbércz, *Jēlėm*-től igézett fényességes Uralbércz» *(Nātiñ ār)* | *Tōrėm partėm ont-juχ, Jēlėm mulėm vur-juχ* «T. adta erdei fa, J. igézte erdei fa» *(Polėm-tōrėm ar ;* Pápay J. közlése). Ugyane párhuzamossággal találkozunk a pelimi istenke vogul énekében (II : 254.): *tąrėm ąlnė ąti jurtkėm, jēlėm-aul ąti jurtkėm* «világot (= életkort) élő kedves társacskám, idők-végeig [való] kedves társacskám» (= «feleségem»), mely kifejezésnek fentebb idézett változatában a *jēlėm* szó helyett *kworės*-t találunk jeléül annak, hogy e két szó értelmében egymáshoz közel áll, vagy egészen azonos. Nem más e szó, mint Ahlqvist *jilem-tut* «nordlicht» = vog. *tąrėm-nāj* id. (tkp. «égi tűz») adatának előrésze. A közbeszédbeli éjszaki vogul alak: *ēlėm* = KLV. *ilėm,* ALV. *jelėm* «idő, időjárás; levegő» (pl. ÉV. *aśerėm ēlėm vārės* погода холодна стала; az időjárás hideg lett»; KLV. *l'ul' ilėm* «rossz idő», *kišnė ilėm* «vadászatra alkalmas idő», *pom voarnė ilėm* «szénagyűjtés ideje», *tajnė ilėm* «hótalpon járáshoz való idő»; ALV. *jämės jelem* «хорошая погода, jó idő»); az énekben szereplő ÉV. *jēlėm* alak ennélfogva osztják jövevényszónak tekintendő. Ugyane szóval találkozunk az «ember» ÉV. *ēlėm-χąlės,* KV. *ēlėm-kholės,* KLV. *ilėm-khąls* nevében, mely talán legalkalmasabban a «*levegő ég* emberének» fogható föl szorosabb meghatározással a LV. *khals,* TV. *khąląs* «ember» (tkp. «haló, halandó») kifejezéshez képest s ellentétben a *menny-égben (tąrėm)* és *föld alatt* lakó lényekkel.

e) Végül az ég istenének igazolja *Numi-Tąrėm* személyét több ékesítő jelzője is, mint: *sāt jūns-uj l'ūl'it Tąrėm āśkeuw* «hét feketesas [röptényi] magasságú T. atyuskánk» (= «magas ég» II : 311, 316.), *sāt jūs-voj l'ūl'it Numi-Sorńi āś* (II : 354.) | *χąt jūs-vōj l'ūl'it Sorńi-āśkėnnėl, nē̊ilėnė χą̄tėl sorńi-sam, ūntnė χą̄tėl saγiñ χą̄n sāt jūs-voj l'ūl'it jä̊ikėnnėl nañ voss l'ūńśila-*

mėn! «hat feketesas [röptényi] magasságban [lakó] Aranyos-atyácskádhoz, a kelő nap aranyos szemével, nyugvó nap fürtjeivel (= sugaraival tündöklő) királyhoz, hét feketesas [röptényi] magasságban [lakó] apácskádhoz siránkoznál te (Paszët-bálvány] érettünk» (II : 424.) | *atėr tārėm sāt χaltė sātit tārėm mol Tārėm jä'ikwė!* «derült egek hét közében hetedik égbeli gazdag *Tārėm* apuska» (II : 335.), *sāt tārėm patit tārėm śūl puñk, jäniñkwė!* «hét ég hegyiben levő ég ősz fejű öregecskéje» (II : 325.).

Az *«ég»* és *«isten»* fogalmainak azonos szóval való kifejezése, a mint ezt itt a vogul-osztjákban a *tārėm, kworės* és *jēlėm* szavaknál tapasztaltuk, el van terjedve az ural-altaji nyelvcsalád több ágában. Így igazolható a rokon nyelvek közül a votjákban, hol *inmar* (Kaz. *ińmar)* 1. «himmel; luft» (pl. *inmar jugit luä* «es tagt», *inmar zorä* «es regnet», *učied čėrdoz ińmarėn* «deine nachtigall singt in der luft»); 2. «gott» (pl. *ʒeć śiźim ju-puñ kildiś-vordiś Inmarä!* «hét gabonafőt teremtő és fentartó Inmarom!»); szintígy az *in* (Kaz. *iń)* alapszó (tő: *inm-, ińm-)* közönségesen «himmel; luft» jelentésű, de ezen mythikus névben: *Kildiś-in* (Sar. *Kilčin,* Mal. *Kiľčin)* «schaffender gott» *(kild-* «erscheinen, hervorkommen; zu stande bringen, ausführen, schaffen», *kildiś* nom. agentis). Az utóbbinak megfelelő zürjén *jen* (tő: *jenm-)* «gott; heiligenbild», de mellette: *jen-ež, jen-velt, jen-ku, jen-ib* «himmel» *(ež* «rasen wiese», *ež-vil* «oberfläche»; *velt* «decke, dach»; *ku* «haut, fell», *ib* «feld»; v. ö. vogul *tārėm-χar* «himmelgewölbe», tkp. «himmelsfläche»; Wied.); a permi nyelvjárásban: *jen* «gott», *jen-völt* «himmel» (Genetz). A törökség területén: jakut *tañara* «himmel; gott» *(tañara tabata* «gottes rentier, wildes rentier»), ujgur *täñri* «himmel; gott», čagataj *tañri, täñri, tingri, tenger* (Budagov I : 370.), volgai tatár *tängre, tängere* (Ostroumov) id., kirgiz *täñri* (Iljminszkij), ozm. *tañri* (Samy-bey), csuvas *túrė (tóra* Zolotn.) «gott», altaji *täñärä,* kojbal *tīger, tēger* (Castr.), *tegėr* (Katanoff), karagasz *tēre* (Castr.) «himmel». A mongolban: *teñri* «die gottheit; die geister des erd- und himmelraumes» (Schmidt 241.), burjét *teñere, teñer* «himmel» (Castr.). A képzet, mely ezen messze elterjedt nyelvi közösségekben kifejezésre jut, t. i. az égnek istenítése, természetes fejleménye a lélekhitnek s ősök tiszteletének; hiszen «ős» és «atya» az ég is, sőt e minőségben jelentősége össze-

hasonlíthatatlanul nagyobb, mint amaz atyáké, kiknek emlékét a bálványoszlopok örökítik. A lélekhit bevezette az embert a láthatatlan világ titkaiba s fölszerelte őt dúsan képzetekkel, melyek az élet s tudatos működés színében varázsoltak szemei elé minden jelenséget, mely csak figyelmét nagyobb fokban fölkeltette. Szellemet látott és tudott a kezdetleges gondolkozás egy különös alakú kőben, egy görbe növésű fában, egy erősebb állatban s a tűznek sziporkáiban; hogy is kerülhette volna el tehát az ősember személyesítő felfogását a hatalmas természet, különösen annak legcsodásabb színtere az *ég*, mely folytonos változásaival, derűjével és borújával, hevével és fagyával, dörgésével és villámával a legélénkebb hatást gyakorolta egész lényére: lelkének hangulatára úgy mint testének egészségére?! «Az egek beszélik Isten dicsőségét s az Ő keze munkáját hirdeti a mennybolt» — mondja elragadtatásában a zsoltárköltő; de vajmi jól átértette s átérezte ezt a pogányság primitiv műveltségű embere is. Őt, a természet fiát, még inkább lebilincselhette, mint a művelt társadalom emberét a világosság és napsugár bűvös ereje, a kéklő égnek bája s az esőnek termékenyítő áldása s mi sem látszhatott előtte nyilvánvalóbbnak, minthogy az a láthatatlan személy, mely őt s minden élőt ily jótéteményekkel elárasztja, csak egy j ó s á g o s a t y a lehet, m i n d e n é l ő n e k a t y j a: *āśikeu* «atyuskánk», *śomė jäγėm* «kedves apám» (III: 469; II: 237.), *oąkėľmėñ tōrėmśiśkėm* «kegyelmes istenecském» (II: 376.), *Numi-Posχėn* «Fent levő kedveskéd» (III: 197.); l. még: Gondatti: 7. és Patkanov: 100. l.

S minő hatalmas és boldogságos atya ez?! Nincs az emberi szemnek nagyobb nagyság az égénél, mely fölöttünk végtelen magasságban emelkedik s egyszerre egész óriási területében áttekinthető. Nincs erősebb hang a dörgésnél s vakítóbb fény a villámnál. A z É g a t y a u r a l m a a z e g é s z v i l á g r a k i t e r j e d ő, h a t a l m a m i n d e n e k f ö l ö t t v a l ó: ő *Jäni'-Tąrėm āśkėm* «Nagy-*Tąrėm* atyuskám» (II: 242; Gondatti 6, 7, 8. ll.), *Jäni-Tōrėm pojrėś jäum* «Nagy-*Tōrėm* úr atyám» (II: 379.), *Jäni-Tąrėm ańšuχ* (II: 414.) | *Tąrėm ōni āśikėm (ōni, ōn* «felséges, nagy» = ÉO. *ūn* «gross»), *Tąrėm ōn āśū* (III: 464.), *Tąrėm ōn jäikėm* (III: 148.), *Tąrėm ōn Sorńi āśėm* (II: 256.) | *Nǫm-Nąjėr vontėñ khǫm* «Fent trónoló királyi férfiú» (II: 237.); l. még Patkanov I: 99. — Az ég mindenütt látható: tehát a z É g a t y a

figyelmét, látását és hallását semmi el nem kerülheti. Ő *tēpėñ soạt śoạr mūlėt khọm, molėñ soạt śoạr mūlėt khọm* «táplálékos hét világot, jószágos hét világot körüljáró férfiú» (II : 376.), kinek a költői nyelv képes beszéde szerint «szeme olyan nagy mint az Ob, mint egy tó», «füle mint a tavi tündérrózsa levele» s oly érzékeny, mint a «jó hallású fekete kacsáé» (l. e jelzők magyarázatát fent 253—5. ll.): *Oạs sämp Jäni Tōrėm jäum, tūr sämp Jäni-Tōrėm t́oạt́ėm* «Ob szemű Nagy-*Tōrėm* apám, tó szemű Nagy-*Tōrėm* apuskám» (II : 379.); *Sāt tạrėm patit tạrėm, Ās sampä χum ạsėn, Ās jäni' samėn jol-vạll'äläln!* «hét ég hegyiben levő ég . . . Ob-szemű férfi vagy, Ob nagyságú szemed ragyogtasd lefelé!» (II : 325.) | *mol Tạrėm jäikwė, sujiñ sāñki sujiñ pal'pä χum, . . . tūr-lạpänt jänit pal'pä χum . . . tūr jänit sampä χum . . . nāñkilėñ sampä χum ạsėn* «gazdag *Tạrėm* atyácska, jó hallású fekete kacsáéhoz hasonlóan jó hallású füles férfi, tavi tündérrózsa-levél nagyságú füles férfi, tó nagyságú szemes férfi, éleslátó szemű férfi vagy» (II : 335.), *tūr-lạpänt pal'pä χum, Ās-lạpänt pal'pä χum, χuri sāñki pal'pä χum, χuri sāñki sujiñ pal'ėn jol-vạχtäln!* «tavi-tündérrózsa-levél, obi tündérrózsa-levél füles férfi, félénk fekete kacsáéhoz hasonlóan jó hallású füledet konyítsd lefelé!» (II : 325.), mondják az Égatyához intézett hymnusok. Ugyancsak a mindenlátás kifejezése, midőn a «felkelő nap aranyos szemét» *(nē'ilėnė χạtėl sorni sam* II : 424.) emlegetik az Égatyának ezzel jelezvén, hogy valamint a nap sugara mindenüvé elhatol, úgy az ő tekintete is. — A mindenség fölött való uralomnak természetes járuléka a végtelen tehetőség, a gazdagság: az Égatya *poj khọm, poj t́oät́ė* «gazdag férfiú, gazdag atyus» (II : 374, 376.), ki «a reggeli fölkeltében szerencsétlenül járt embernek reggeli fölkelő szerencsét ad; ha jó öltözékre, jó táplálékra van óhajtása, jó öltözékkel, jó táplálékkal áldja meg; ha jó lóra, jó tehénre van óhajtása, jó lóra telepíti föl, jó tehénnel ajándékozza meg; azért imádják őt, azért emlékeznek meg róla» (II : 378.). Más változatok szerint ő: *khwạltal tēpėñ khọm, khwạltal molėñ khọm, khwạltal oχśėñ khọm, tēp ōltmėtėñ khọm, mol ōltmėtėñ khọm, pōj ōtėr, pōj pōjrėś* «táplálékban, jószágban, pénzben ki nem fogyó férfiú; táplálékot, jószágot gyarapító gazdag férfiú, gazdag uralkodó, gazdag úr» (II : 379.), *khạnnė vạrėm šuńiñ Tōrėm, pōjėr khum* «valakitől alkotott (= ismeretlen eredetű) boldogságos *Tōrėm*, gazdag ember» (IV : 105.),

mol Tārėm jäikwė «vagyonos T. apuska» (II : 335.). — A mindent látás és hallás járuléka a kiváló okosság: *khąnnė vārėm ąs-poñk Tōrėm, pōjėr khum* «valakitől alkotott okos fejű T., gazdag ember» (u. o.). A theologiai műszavakban fogyatékos népnyelv minde fejletlen kifejezései ugyanazt az eszmét tartalmazzák, melyet a művelt vallási gondolkozás ekkép jelez: a mennyei atya mindenható, mindentudó (l. Gondatti: 7; Finsch: 558. l.).

S van még egy fontos vallási eszme, melyre az égnek mint Égatyának való fölfogása már a pogányság alapján ráviszi a lét okait ellenállhatatlan vágygyal fürkésző s magának mindent megmagyarázni törekvő kezdetleges műveltségű embert. Az égben honoló mythikus személy minden élőnek *atyja*; de sem mi, sem atyáink, sem ősatyáink nem származtunk egyenesen az ő ágyékából. Ég és föld nélkül a világ el sem képzelhető, ezeknek meg kellett lenni minden nemzedék s minden alkotás előtt: ők — az Égatya és Földanya — a mindenség kezdetei. Egy lépéssel tovább menve kifejlik a gondolat, hogy az Égatya nemzette, igézte, hozta létre mindazt a mi a világon jó: az embert gondozó bálványszellemeket, az embert, a világot s hasznos teremtményeit; egyszóval: az Égatya minden jónak teremtője, a mint erről a regék és énekek bőségesen szólanak (l. még: Patkanov I : 99.). A mi rossz van a világon, azt egy ősi ellenséges szellem alkotta, melynek székhelye ellentétben a jóságos fényes éggel, a mélységes sötét alvilágban, a föld alatt van.

Így emelkedett az égnek mythikus képzete, mint vallási tisztelet tárgya ama magas ethikai színvonalra, melyen a vizsgáló előtt *Numi-Tārėm, Inmar* s az ural-altaji népek pogányságának más ezekkel egyenlő rangú s eredetű istenségei jelentkeznek. E fejlődés mindenesetre fokozatos volt, talán külső befolyás is elősegítette, különösen az árjaság részéről, mely népcsaláddal a finn-magyarság, úgy mint a törökség ősrégi idők óta szoros érintkezésben állott. Arra nézve, hogy a fentebb kiemelt ethikai vonásokra mily súlyt helyezett már a pogányság is, jellemző, hogy a cseremisz *jumo* s finn *jumala* (= lapp *jubmel, ibmel)* «isten» szókban éppen a «*jó*» a fogalmat meghatározó s megnevező jelző (v. ö. vogul *jąmes*, osztják *jem*, magy. *jó*, tő: *jova-*, *java-* «bonus») az eredetileg bizonyára mellettük volt «atya» vagy «ég» szók elhagyásá-

val.*) Árjaságból eredt hasonló tanulságú szó a mordvin *pavas, paz* «isten», mely PAASONEN szerint a szkr. *bhágas* «segenspender (gott)» mása. Egészen parszi ültetvény a magy. *isten* = pahl. *yaztān* «gott».

Az égnek és égistenségnek fentebb kimutatott három neve — *jēlėm, kworės* és *tārėm* — közül mint mythikus név úgy látszik legrégibb keletű a *jelėm;* mert ennek megfelelői a zürjénben *(jen,* tő: *jenm-)* és votjákban *(in,* tő: *inm-* és ebből alakítva: *inmar)* is «isten» jelentésűek (l. fentebb) s a Kalevalában is kiváló mythikus alak *Ilmarinen,* az őskovács, kinek mesterségét *Numi-Tārėm* is gyakorolja; v. ö. e névhez: finn *ilma* «luft; himmel; das offenbare, sichtbare», észt *ilm* «wetter; welt», *ilmale tōma* «zur welt bringen»; lapp *alme, albme, ilbme* «himmel»; (l. BUDENZ MUgSz. 785.). — A vogul *kworės* szót a votják *kwaǯ, kwaź* szóval vélem azonosíthatónak, melynek köznévi értelme: «wetter; luft; himmel» (pl. *kwaǯ jugit* «das wetter ist heiter», *kw. peľmit* «es ist finster», *kw. ǯārdä* «es tagt», *kw. gudirja* «es donnert», *kw. zorä* «es regnet» stb.) s használatos mythikus felfogásban is, mint: *Kwaǯä, än kušti!* «Oh Kwaǯ, ne hagyj el!» (könyörgésforma, ha az idő kedvezőtlen), *óstä Inmarä, Kildišinä, Kwaźä, Voršudä!* (az istenségek elősorolásában a PERVUCHINtól kiadott s WICHMANNtól átírt glazovi imádságokban). A végzet egyezése tekintetében számbajöhető adatok: votják *kwaǯi* «wachtelkönig» = cserem. *karše, kärš* (csuvas *kárėš),* mord. *kėrši,* vogul: LV. *khors-uj,* PV. *khors-khors,* ÉV. *χārs-χārs,* magy. *hars, haris* id. | votják *už* «hengst», cseremisz *oža, ožo* id. = finn *orhi, orihi, orii, oris,* lapp *orries* id. = osszét-tagauri *urs,* déli *wurz* id. = kaukázusi: akuša, chürkilin *urči,* kaitach *urči, irči* stb. (l. Nyr. 29 : 151.) | votják *bïž,* zürjén *böž* «schwanz, schweif» = finn *persee-* (nomin. *perse')* «natis, podex» (l. BUDENZ: MUgSz. 498.) | votják *piž-* «backen, braten», zürjén *pöžal-* id. = pahl. *briš-,* ujper. *biriš-* id. (l. Árja és kauk, elemek I : 281.) || votják *kïǯ-pu, kiǯ-pi, kič-pė* «birke» : v. ö. magy. *hárs-fa* «linde» | votják *pič, pič, pėš,* zürjén *pič, pič* «floh» = vachvidéki-osztják *počče, pāče* id. (PÁPAI KÁR.) = csuvas *porźa,* volgai tatár *bőrčä,* kirgiz *büršö* id. | votják *kiė, kiš* «dünne haut,

---

*) A finn *juma-la* végképzőjével így fogható föl: «*Juma* (= cser. *Jumo)* laka», vagyis: «ég». E szerint ez az istennév is megőrizte volna az eredeti alapképzet nyomát.

schale» = zürjén *kiŕś*, permi *kirč* «rinde» és *kiš* (Wied.), *koš* (Genetz) «rinde, schale, haut». Magában a votjákban váltakoznak: *peś-ataj* (Jel.) = *pereś ataj* «grossvater», *peś-aj* (Jel.) «grossmutter» = *pereś-aj* (Sar.) «grossvater»; *voššud* (Mal. Kaz.) «schutzgeist» = *voršud* id.

Homályos a vogul *tārėm, tōrėm* = osztják *tōrėm, tūrėm* szó eredete. Igen valószínűtlen Budenznek ama nézete (MUgSz. 753.), mely szerint a magy. *árnyék*-kal függne össze, egyrészt mivel, mint láttuk, az «árnyék» értelemkapcsolataival ellenkező *voikėn* «fehér», *sorńi* «arany-(fényű)», *sanka* «világos» jelzői vannak; másrészt mivel nem tudunk rá esetet, hogy midőn valamely szó a vogulban és osztjákban közösen *t* mássalhangzóval kezdődik (tehát *s*, vagy *l*-vel nem váltakozik), ennek a magyarban magánhangzós szókezdet volna megfelelése. Szemben e magyarázattal kevesebb nehézségbe ütközik az a fölvétel, melyet már régebben Anderson fejtegetett (Wandl. 158—9.) s ujabban magam is bizonyítani törekedtem (Ethnographia 6 : 363.), mely szerint t. i. a rokon nyelvekben elő nem található vogul-osztják *tōrėm, tūrėm* a török-mongol *tañrï*, csuvas *tórė, túrė* «ég», illetőleg «isten» szó 1. személyű birtokosraggal szerkesztett *(tañrïm*, csuv. *tórėm)* megmerevedett alakja volna, úgy mint pl. a votják *dusim* «szerető» szó (birtokosragokkal: *dusim-ä, dusim-ed, dusim-ez)* a perzsa-tatár *dus* «barát» 1. szem. birtokosragos *dusėm* «barátom« alakjának átvétele. Tekintetbe jövő körülmények e pontnál:

1. Hogy a vogul *Numi-Tārėm* és osztják *Num-Tōrėm* mythikus kifejezésnek jelzőstül együtt híven egyező értelmi párja az ég istenének s világ teremtőjének csuvas *'Süľďi-Túrė* nevezete (Zolotnyiczkij 145—6, 149.), mely szó szerint: «Felső-ég (v. -isten)» előrészében a *śüľďe* «fönt» határozóból képzett melléknévvel. Ez a találkozás különösen annálfogva figyelemre méltó, minthogy a votják *badǯin Inmarä!* és cseremisz *kuγo Jumo!* isten-megszólításokban a közvetetlen jelző «*nagy*» (nem: «felső»), úgy mint a vogul *Jäni'-Tārėm, Tārėm-ōni* kifejezésekben *(jäni', ōni* «nagy»), bár mint esetleges, távolabbi jelző a votjákban is előfordúl: *óstä, viliś muso badǯin Inmarä, viliś jugit toďijä* «uram, *felső* (v. fenti) kedves nagy Inmarom, felső fényes fehérem» (Votják Népk. Hagy, im. 26.).

2. Hogy a medvének, mint isteni származású *(numėl va'ilėm)*

szent állatnak s istenkének *(pupakwė)* felsőlozvai *tąreuw (tąrąuw, tōrow)*, középlozvai *tōrwė* = TV. *tārėñ, tąrėñ* neve*) igen alkalmasan kapcsolható össze a *tąrėm* (KLV. *tōrėm*, TV. *tārėm)* szóval, olykép hogy azt a csuvas *túrė*, régibb **tōrė* (virjali *tórė), *tārı* = *tañrı* «isten» s az altaji, teleut, koibal, kirgiz, szagaj, szojot, tobolszki tatár, baskir, ujgur, mongol *añ, ańg* «wild; jagdtier» szavak összetételének fogjuk föl, vagyis: TV. *tārėñ* < **tār'+añ* értelme szerint ugyanaz volna, mint *tąrėm-uj* «isteni állat» (=medve). Ha e magyarázat helyes, a *tār-ėñ, tąr-ew* «medve» szó előrészében volna fölismerhető a vogulban a török *tañrı* szónak ragtalan mása, míg a vogul *tąrėm, tārėm* «isten» szóban föltevésünk szerint ugyane török szó a *-m* első személyű birtokosraggal jelentkezik.

3. Hogy török eredetű a vogul-osztják vallási műszavak közül az Égatyának kondai vogul *pąjrėχś, pojrėś* jelzése is (pl. *Nąm-Tōrėm pąjrėχś* II : 230; *Jäni Tōrėm pojrėś jäum* II : 379.), melynek mása az irtisi osztjákok nyelvében a Világügyelő férfinak *Pairāχťa* neve (Patk.). Ez t. i. a tatár *bojrokčė* «anordner, befehler, herrscher» (ettől: *bojorok* «befehl, anordnung»), mely a képző honosított változatával a cseremisz *pūrūkšo* «schöpfer», *pürükša* «der verleiher (gottes beiname)» szóban is mutatkozik (NyK. 30 : 176—7.); v. ö. cser. *pür-, püjr-, pujr-, pujor-* «bestimmen, erschaffen» = tat. *bojor-* «befehlen». — Szintígy török eredetűnek látszik a véráldozatnak vogul-osztják *jir* neve, melylyel szorosan egyezik a cser. *jör* «opfer» (= *čoklomo* Svjašč. Istor. 1891 : 165. l.), ez azonban alig választható külön a csuvas *jérėχ* (dial. *jirėχ)* szótól, mely a kórszellemnek áldozatúl ajánlott s a hambárban külön kosárba helyezett, galyakkal, ezüstpénzekkel s csillogó holmikkal diszített báránygyfőnek, illetőleg másnemű csontoknak, továbbá az istenségnek szentelt érczlapoknak s ágcsomóknak, végül magának az e fetistárgyakban tisztelt szellemnek a neve (Zolotnyiczkij: 150. l.), a mint pedig egyéb török nyelvjárások megfelelőiből**) következik, tulaj-

---

*) V. ö. e hangmegfelelésre nézve: TV. *kāsėñ* «leuciscus» = LV. *kāseuw, kāsew* id.; TV. *śīśėñ* «hase» = KLV. *śośwä*, KV. *śiśwė* id.; PV. *jāntėñ* «bogensehne» = ÉV. *jānteuw, jāntew* id.; ÉO. *luñ*, SO. *tuñ* «sommer» = ÉV. *tūw* id. stb.

**) Ezek: altaji, teleut, lebed, kara-kirgiz *ïjïk* «zum opfer auserwählt, bestimmt, geweiht, auf ein opfer bezüglich» *(ïjïk mal*

donkép «áldozatot, istennek szentelt tárgyat» jelent. A végzetek viszonyát a vogul-osztják *jir*, cserem. *jör* és csuvas *jéřéχ* közt az efféle kapcsolatok magyarázzák, mint: csuv. *purèš* «dachs» (magy. *borz)* és köztörök *bors-uk* (altaji *purs-uk)*, csuvas *us, vus, ẃes* «espe» és tatár *us-ak* id., csuvas *var* «mitte; herz, mark eines baumes» és tatár *öz-äk* (altaji *özök)* id. (v. ö. ezekhez: magyar *bögöly* és kirgiz *bügäl-äk, bügül-äk* «asilus crabroniformus»), melyek szerint t. i. föltehető, hogy ama régi csuvasos hangalkatú törökségben, melynek nyelvi hatása a volga-urali finn-magyar nyelvekben mutatkozik,*) volt a *jèr-èχ*-nek is az előbbi esetekhez hasonló képzőtlen mellékalakja s ez lehetett az idézett *jir, jör* átvételek előképe.

Egybehangzó az utóbbi adat tanúlsága avval, hogy a vogul *tōrėm*, osztják *tūrėm* alakokat legalkalmasabban éppen a csuvas *tórė̊-m, túrė̊-m* («istenem») fölveendő régi **tōrė-m* (= török *tañri-m)* hangzása alapján magyarázhatjuk. Egyéb nyomok is vannak, melyek valamely csuvasféle nyelvű törökség hatását igazolhatják a vogul-osztjákban, ilyenek: ÉV. *suri* «rädchen (karika)», *tuľä-suri* «finger-ring» = csuvas *śörö* (= magy. *gyűrű*, köztör. *jüzük)* «ring» a csuvast jellemző hangzóközi *z* > *r* és szókezdő *j* > *ś* (= vog. *s)* változásokkal, továbbá a szóvégi *-k* enyészetével | KV. *käχr, kaχr,* ÉV. *kakėr, kaχėr,* KLV. *kuχr,* TV. *kiχr* «busen, bauch, brust» = csuvas *koγor*, virjal *kokkor* «brust» (= tat. *kököz)* a csuvas *z* > *r* változással | LV. *šortä*, KV. *śārtė (śoarta* Ahlqu.), TV. *čartą* «kienspan; kerze» = csuvas *śurdá* (cser. *sorta, sarta*, magy. *gyortya, gyertya)* «kerze» = altaji-tatár *jarta* «fackel (beim fischfang)»:

«ein für das opfer geweihtes tier», *ijik tū* «heiliger, geweihter berg») = koibal, sagai, kacsincz *izik* «gott geweiht, zum opfer geweiht» *(izik at* «ein zum opfer geweihtes pferd»); «opfer» *(izik tāg* «opferberg»; Radloff: TürkWb. I: 1360, 1397.) = jakut *itik* «geachtet, verehrt, heilig». A szibériai ótörök feliratokon is előfordúl: *idiγ* «opfer» (Radloff: 296.).

*) Hogy e nyelvben a mai csuvasétól eltérő alakokat is fölvegyünk, arra egyebek közt utalnak az efféle török-magyar szók is, mint *tenger, kóró, túró, szán,* melyek a mai csuvas *tińėś* «meer», *kúrė̊k* «gras», *turėχ* «sauere milch», *śoná* «schlitten» (= tat. *čana*, altaji *čanak* id.) alakok ellenében éppen sajátos csuvas hangváltozásokat tükröznek, tehát csuvasféle nyelvből valók, ez azonban a maitól valamennyire külömbözött.

csuv. szókezdő *j* > *ś* változással | LV. *śäkwäń*, KV. *soχwėnt* «equisetum» = votj. *śakan* «binse, matte; binsendecke», mely szókezdőjénél és hangzóinál fogva csuvasos alak a csagat. *jeken, jiken* «binse, matte» (= magy. *gyékény)* szóéhoz képest (az utóbbinak külön átvétele: ÉV. *jakän* «binsendecke», *jakän-pum* «binse» = IO. *jegan* «schilfmatte») | ÉV. *sąwėr, saur* «hase» = csuvas *sėwėr* «murmeltier» (сурокъ; ZOL.-nál: «сусликъ» = «ziesel»); v. ö. altaji *süzel, süzelek* «ziesel» | ÉV. *sūrä*, LV. *surä* «dicht» (pl. *sūrä lām* «dichte suppe») = csuvas *śorá* «dicht, dick» (v. ö. magy. *sűrű)*. Az osztják *jaχ* «volk, leute» szónak (pl. *As-jaχ* «obi nép», *Joχėn-jaχ* «jugani nép», *Vaχ-jaχ* «vachvidéki nép») mása a többi törökségből egyelőre nem igazolható csuvas *jėχ* «volk, nation» (NyK. 21 : 39.). Mint különös kifejezésbeli egyezést említjük itt meg a «hajnal» déli vogul *khuj-päñk* és csuvas *śurėm-buś* egyforma nevezeteit, melyeknek előrésze magában is jelzi már a «hajnalt» (v. ö. ÉV. *χuj* «hajnal», altaji *jar-* «világítani, fényleni»), utórésze pedig «fő» jelentésű. Minde körülmények egybefoglalva alapot nyujtanak oly nézethez, hogy a vogulok és osztjákok vallási eszméinek alakulására jelentékeny hatással volt bizonyos török nép is, melynek nyelvéből az e fogalomkörbe tartozó két legfontosabb műszót az «istenét» (illetőleg «égét»), továbbá az «áldozatét» vette. Tekintve e mellett, hogy e két szó hangalkata csuvas jellegű, e népet körülbelül amaz *ugur*-okkal vehetjük azonosnak, kiknek egykori történeti kapcsolatát a vogulokkal, osztjákokkal és magyarokkal emezek közös *ugur (un-ugur)*, illetőleg *jugur* (= ÉV. *juχėr)* külföldi neve tanusítja s kiknek csuvasféle nyelvű török nemzetiségét másutt bizonyítottam (l. «Az ugor népnevezet eredete» cz. értekezésemet: Ethnogr. 6 : 349—387. ll.).

Az égi vonások vázlatos keretében földi színek alakítják teljessé s élénkebbé *Numi-Tąrėm* égatyának mythikus rajzát. Mintául a képzelet magát az embert: egyéniségének testi és lelki szerkezetét, környezetét s életfoglalkozását alkalmazza; tehát bibliai kifejezéssel élve: «istent az ember saját képmására s hasonlatosságára teremti.» Legföltűnőbb külső sajátsága a vogul-osztják főistenség képzetében az ő ö r e g s é g e, a mint ez nem is lehet máskép egy oly lénynél, ki minden élőnek *atyja*, a világnak teremtője s így

mindenek kezdetétől fogva él. Az Égatya: *sāt tǫrėm patit tǭrėm śūl puńk, jäniñkwė* «a hét ég hegyiben levő ég *ősz fejű öregecskéje*» (II : 325, 329.), *χǫus puńkpä jäniñkwė* «hamvas fejű öregecske» (II : 341.), ki *kērėñ suj-jiw taľėχnė tǭtsaχti* «vasas *bot fejére támaszkodik*» (II : 329.) s midőn űl, *sāt ātpä saγiñ puńkä tārätimė sūpńelmtal ūnli* «hét hajú hajfonatos *fejét leeresztve* némán ül» (III : 70; I : 138.). Plasztikus képben mutatja be a gondolataiban elmerült, öreg Égatyát az egyik kosmogoniai ének (I : 79.), mely szerint «Arany-Kworësz apuska aranyszélű hét asztal mellett aranylábú *szent trónon űl;* aranyvégű szent *botja jobb oldali arczához van odaszorítva;* [midőn pedig a belépő a padlós ház közepére jut] aranyvégű szent *botját arcza mellől fölemeli,* ő felé tekint s kérdi . . . A *Kaltėś*-leány nászregéjében az őt nevelő öreg párnak leírása: «A vendégrekeszben egy öreg asszony s egy öreg ember ülnek. *Az öreg asszony feje megőszülve mint nyúlbőr, oly fehérré lett;* a feje pedig sasfészekkel van megrakva. *Örege megőszülve sárgává lett; a feje búbja turujsas fészekkel van megrakva*» (II : 299, 306, 308.). Minthogy a regék szerint *Kaltėś* az Égatyának leánya, másrészt ezt nejével a himnus *śuľ puńkpä kitī̊* «ősz fejű kettőnek» (t. i. párnak) mondja (II : 329, 341.): valószínű, hogy ez a kép is az öreg Égatyát ábrázolja feleségével. Az egyik tűzözön-rege (I : 75.) Arany-Kworësz atyuskát oly öregnek tudja, hogy járni sem tud már magában; hanem midőn a fürdőházba kell mennie, egy emberével emelteti magát. Talán szintén *Numi-Tǭrėm* öregségére czéloz a rege, midőn száját «*tíz fogú* fogas szájnak» (*lǫu puńkpä puńkiñ sūpä* III : 2, 10, 171.) nevezi, bár a kifejezés ismétlése már «húsz fogú fogas szájat» emleget (III : 2, 35.). Tisztes aggastyán alakjában ogják föl Patkanov szerint (I : 99.) az irtisi osztjákok is *Tūrum* személyét; de e kép előttük oly határozatlan, hogy emberi kézzel való utánzására a kutatók tudomásával kisérlet nem történt. Hogy az Égatyát bálványoszlopban nem ábrázolják, kiemelik Savrov és Erman is (l. fent); de ennek oka még sem az lehet, mit Patkanov vél, hanem hogy — mint fentebb kifejtettük — a bálványoszlopok voltakép elhúnyt földi ősök emlékjelei, míg az Égatyát semmilyen nemzedék sem tudta olyan ősének, mely meghalt s bálványképben való megörökítésre szorúlt volna. Különben, mint az előbbi idézetekből is látjuk, a bálványalakítás hiánya nem akadályozza meg a népképzeletet abban, hogy *Numi-Tǭrėm* emberi

alakját maga elé biztos képben ne jelenítse. Egy medveének leírja ruházatát is; e szerint: «*Numi-Tārėm* atyuska mesteri [ügyességű] nő varrta *aranyos fejbőrű két bocskort ölt fel; fekete állat (= hód), vörös állat (= nyuszt) bőrdarabjaiból [varrt] ruháját* nyusztos válla, vadas válla fölébe ölti; *fekete állat, vörös állat bőrdarabjaiból [varrt] övét* felövezi» (III: 4.); alább pedig szó van az istenségnek «fáját mesteri [ügyességű] ember készitette *aranyos fejbőrű két hótalpáról*» (III : 9.). GONDATTI szerint (17. l.): «*Numi-Torum* alakjára nézve emberhez hasonló, gazdag ruházatától *egész külsejében aranyként ragyogó*». Hogy «*aranyos szeme a kelő nap s fürtje a nyugvó nap sugara*», már egyik fentebbi idézetből (II : 424.) tudjuk, mihez itt megjegyzendő, hogy midőn a himnus *Numi-Tārėm* szemének nagyságát az Obéhoz, vagy egy tóéhoz méri s szintigy fűlét a tavi tündérrózsa leveléhez, ez nem vehető szó szerint való értelmében, hanem csak a fent adott magyarázattal annak kifejezése gyanánt, hogy az Égatya mindent lát s mindent hall.

Bővebben találunk közléseket a följegyzésre került hitregékben s népköltési hagyományokban *Numi-Tārėm* lakó földjére, házára s háznépére vonatkozólag. Már SAVROV írja, hogy az osztjákok «az *eget* tartják *Tōrėm* állandó tartózkodása helyének» (l. fent 159. l.). POLJAKOV szerint (58. l.) az irtisi osztjákok közelebbről meghatározva *a nap felkelő helyén* vélik az Égatya lakát, míg az éjszakiak a hetedik ég fölött. Emígy tudják a dolgot a vogul himnusok is: *atėr tārėm sat χaltė sātit tarėm, mol Tārėm jäïkwe!* «derült *egek hét közében hetedik égbeli* gazdag *Tārėm* apuska!» (II : 335.); *sāt tārėm patit tārėm sul' puñk jäñiñkwė* «hét ég hegyiben levő ég ősz fejű öregecskéje» (II: 325.). A hetedik eget jelenti talán ez a fentebb idézett jelzés is: «*hét feketesas [röptényi] magasságú Tārėm atyuskánk*» (III : 311, 316, 354.). Általánosabb meghatározása az Égatya lakóterületének: *Nom tōrėm vontėñ khom, śomė jäγėm* «felső eget lakó férfi, kedves apám» (III: 126.), melynek értelme a közönséges *Numi-Tārėm, Nuñ-Tōrėm, Nom-Nājėr* («Felső-Király»), osztj. *Num-Tōrėm* nevezetekben is ki van fejezve. A szigvai szent rege szerint nem öröktől fogva volt az ég N. T. lakóhelye, hanem kezdetben a «Tundrahalmi vár» (*Tunrä-śaχl ūs* I : 1, 20, 21.); itt született fia, a későbbi «Világügyelő-férfi», ki visszatérvén hősi vállalataiból anyjá-

tól a következő szavakkal nyeri el küldetését: «Te fiúcska, most itt maradsz az alsó *tārėm*-on (*joli tārėmt* = a földön), a felső *tārėm*-ra (*numi tārėmnė*) mi megyünk. Ezután az ember korabeli világ áll be, az ember idejebeli világ áll be; az alsó *tārėm*-on légy te Világ-ügyelő férfivé, atyád a felső *tārėm*-on *Numi-Tārėm* lesz, én *Kaltėś* leszek» (I : 32). E regének felső-szoszvai változata tud ugyan szintén az ősi «földhalom»-ról (*mā-śaχl*), melyből a föld alakúlt; de *Numi-Tārėm* atyát égben lakónak ismeri. A felső-szoszvai tűzözön-ének szerint az Arany-*Kworësz* égatyától s Arany-*Śiś* éganyától lakott «magától termett moszathalmi, tundrahalmi vár» (*ness tēlėm taňkw-śaχl ūs, ness tēlėm tunrä-śaχl ūs* I : 38.), hol a későbbi Világügyelő férfi született, *az égen van* s az égi szülők innen fijukat «aranyabroncsú bölcsőben hét rojtos ezüstlánczon bocsátották erre az alant levő földre» (I : 67.). Nem tudnak N. T. földi lakáról a többi regék és énekek sem, úgy hogy a szigvai szent rege előadását bizonyos népies mithosz-kritika következményének tarthatjuk, mely abból támadhatott, hogy a hagyomány a «tundrahalmi várat» mondja N. T. őslakának; de másrészt a tárgya fölött elmélkedő regemondó nem tud már a maga tisztább felfogásával *tundrahalmot az égen* elképzelni, miért is okszerűnek látja, hogy a földre helyezze a tundrahalommal együtt N. T. legősibb tartózkodásának helyét is. Tény az, hogy az ősi naiv felfogás N. T. lakóterületét az égen ép olyannak látja, mint az emberét a földön: «N. T. atyának, Arany-Kworësz apának aranygyepes szép földje van», melyen ménesek, csordák legelnek s ép úgy vannak hegyek, erdők és vizek, mint itt alant; N. T. atya az ő «vadfogó erdei hét, hegyi hét vadászhurokját» s «vízbeli halászszerszámát» (l. alább: 312—3. ll.) ezekben állítja föl. Nincs tehát képtelenség abban, hogy a mithos tundrahalmot tud az égen; sőt megérthetjük annak is az okát, hogy miért helyezi egy ilyenre *Numi-Tārėm* őslakát. Kicsinyke földhalomból támad ugyanis folytonos növekedés útján *Joli-Tārėm* Földanyának lakóterülete, a föld (l. e regét alább): jól gondolható ennélfogva, hogy *Numi-Tārėm* Égatyának lakóterülete, a földet fedő ég is egy efféle halmocskából fejlődve terjed szét. Lényegében ugyanezt mondják a teremtési ének következő szavai: «*Xul'-āter* legkisebb fia nyílszárny-ragasztásra való ezüst *enyvüstjének nagyságára teremtődik Numi-Tārem atyánk; Xul'-āter* legkisebb leánya, az ő fonó *ezüstorsója karikájának nagyságára teremtődik Kérges-*

Föld anyánk» (I: 101.); közönségesen beszélve: «Ég és föld kicsinyke területről növekedve nyerték nagyságukat».

Gyakran emlegetik a regék és énekek az Égatyának a r a n y-t ü n d ö k l é s ű, e z ü s t t ü n d ö k l é s ű h á z á t s annak alkotó részeit, a mint Gondatti is hallott *Numi-Tarėm* és *Kworės-Tarėm* égi aranyházairól (17 : l.): *Numi-Sorńi āśėn ąśnė sorńi pasäñ jelpiñ kwol-kiwrėn, sorńi vit ąumäñ jelpiñ kwol-kiwrėn jū voss śältsėn mōnt!* «a Felső-Aranyos atyád birtokát tevő *arany fényességű szent ház* belsejébe, *aranyvízzel folyó* (= aranytól ragyogó) *szent ház* belsejébe, bár oda belépnél!» (II : 355.), mondja az imádság a Világügyelőnek; másutt pedig *liliñ ąl'ät χasmiñ kwol* «eleven színekkel ékesített ház» (III : 319.) és *Numi-Tąrėm ąpl'ėm, Sorni-Kworės jäγėm sorni sirpä siriñ kēr-kwolä, aχwtės-kwolä* «N. T. apuskám, Arany-Kworesz atyám *arany tetőrúdú tetőrudas vasháza, kőháza»* (III : 59.) az Égatya lakának jelzése. Különösen föltünnek e háznak a r a n y- s e z ü s t t e t ő r ú d j a i, valamint k e r e s z t-g e r e n d á i, melyekről az utóbbi idézeten kívül a következő helyek is szólnak: *Numi-Tąrėm ąpl'ėm, Sorni-Kworės jäγėm sorni sirp siriñ kwolä* (III : 61.), *Numi-Tąrėm āśä ūnlėnė ąln sirp siriñ kwol, ąln pērp pēriñ kwol* «N. T. atyja lakó ezüst tetőrudú tetőrudas, ezüst keresztgerendájú keresztgerendás ház» (I : 138; III : 34, 68.), *Numi-Sąrńi āśėn ąśnė ąln pērp pēriñ kwol* (II : 409.), *Sorni-Kworės āśä ąln sirpä siriñ kwolä* (I : 74.). Az e z ü s t t e t ő-n y í l á s említése: *ąln surmėp surmiñ kwol* «ezüst tetőnyílású, tetőnyílásos ház» (III : 68; *surmiñ kwol* III : 38, 109.), melyből azt látjuk, hogy N. T. laka az éjszaki vogulok képzetében minden fényessége mellett is csak olyan építkezés, mint egy egyszerű jurta, vagyis tetején nyílással van ellátva a füst kibocsátására s a világosság számára. Másképp fogja föl az Égatya házát a kondavidéki nép, melynek házaiban különösen a folyam mentén a tetőnyílás helyét már mindenütt hólyagos vagy üvegablak pótolja. Ezeknél *Nuñ-Tōrėm* háza is a b l a k o s: «Felső eget lakó férfi, kedves atyám!» — mondja a medveének (III : 126.) — «midőn te *hétszeresen levő üvegablakodon* keresztül *(soät-pės ōlpė kėsi-kǫsnėsėn toąrė)* alátekintesz, bogyóját termő bogyós ligeted sok terűl el». Grigorovszkij szerint (60. l.) a vaszjugáni osztjákok hitében az «angyalok» az égen *aranyházakban* laknak, melyeknek *ablakain*

át figyelgetik, hogy mi történik a földön; ez ablakok pedig nekünk, embereknek, *csillagokkép* látszanak.

Az Égatya háza hét rekeszes, hét szobás: *Numi-Voikėn āśūw, Numi-Voikėn ąpľūw sāt-pis ąln-kwol patittė, sāt-pis sorni-kwol patittė jänmältėm pīγä* «Felső-Fehér atyuskánk *hét rekeszes ezüstháza, aranyháza* zugában nevelt fia» (III : 67.). A hét szobának hét ajtaja van: *Numi-Tąrėm ąpľėm, Sorni-Kworės jäγėm sorni sirp siriñ kwolä sorńi śirkippä sāt āwitä* «N. T. apuskám, Arany-Kworész atyám arany tetőrudas házának *arany sarkú hét ajtaja*» (III : 61.); *sāt jūns-uj ľūľit Tąrėm jäγėn ūnlėnė liliñ ąľät χasmiñ kwol sāt āwi* «hét feketesas [röptényi] magasságú *Tąrėm* atyád lakta eleven színekkel ékesített ház *hét ajtaja*» (II : 319.). Midőn «Fönn-járó, szárnyas *Kalm*» az isteni követ «az Arany-Kworesz atyuskája lakta *ezüst sarkú hét ajtós ház* külfeléhez érkezett *(ąln śirkip sāt āwiñ kwol)*, az ezüstsarkú hat ajtót hattá nyitotta ki *(χatī' pūnsėstä)*, az ezüstsarkú hetedik ajtót hétté nyitotta ki *(sātī' pūnśėstä)*, az ajtós háznak belsejébe» úgy ment be (I : 83.). Más változat szerint *Tąrėm* atyánál *sąlėt-pąal jäniñ āwi lāwėltawė* «aranyból való *nagy ajtót* emlegetnek», melynek «küszöbén ősz fejű párt emlegetnek», a mint t. i. emberek módjára ott künn üldögélnek. — Az ajtónak arany kilincse van: *Numi-Sorńi* háza *sorńi-moχläñ jelpiñ kwol* «aranykilincses szent ház» (II : 355.). Midőn az Égatya hazúlról távozik (pl. vadászatra, vagy világszemlére) hétszeres vas lakat s hatszoros retesz akadályozza meg, hogy a bent levők ki ne jöhessenek; innen házának e jelzései: *sat-pis kēr tumanėñ kwol* «hétszeres vaslakatos ház» (II : 289.), *sāt-pis tumaniñ kwol, χąt-pis poštaniñ kwol* «hétszeres lakatú, hatszoros reteszű ház» (III : 38.); *sāt-pis ąlnė* (v. *ąlniñ) tumaniñ kwol* (III : 4, 1.). Minde záró készülékek nem voltak elég erősek arra, hogy *Tąrėm* leánya, a medve s *Xuľ-ątėr*, az alvilág fejedelme azokat összerongálva egyszer ki ne osonhassanak őket gyöngéden nevelő N. T. atyjuk házából (II : 289; III : 9, 38, 61.), mi sok romlásnak volt szülő oka.

További alkatrészei az Égatya házának az ő deszkás padlója *(pārtiñ kwol-kan* III : 2, 10, 37.), mely «aranyszélű hét szőnyeggel» *(sorni χūrėp sāt vārtäk* III : 62.) van leterítve; a házi gazda fáradalmaiból megtérve ezeken talál kényelmes ülőhelyet (u. o.). A «téres ház» *(kaniñ kwol* I : 83.) terén «arany-

széllű hét asztal» *(sorni χūrpä sāt pasän ūnle'it* u. o.), más közlés szerint egy «naphímes szent asztal» *(χātėl χansäñ jelpiñ pasän* I : 138.) áll. Méltóságának gyakorlása közben (pl. midőn az eléje érkezőket fogadja) «Arany-Kworėsz atyuska aranylábú szent trónon, illetőleg széken ül *(sorni la'ilėp jelpiñ uläs-tarmėl ūnli* I : 83.) elmaradhatatlan «aranyvégű szent botjával» *(sorni aulėp jelpiñ sū-jiwä* u. o.), mint támasztó eszközzel s egyszersmind jogarral kezében. Egyébként pedig az Égatya háza, mint egy gazdag vogul emberé, tele van mindenféle becses prémekkel: *sēmėl-uj, viγir-uj misi kwol* «fekete állat (hód), vörös állat (nyuszt) halmos ház» (III : 9.). Ott van még különösen az élet vize *(liliñ vit)*, melynek jelentőségéről fentebb (221. l.) szólottunk, továbbá a «vendégülő szobarekeszben az *írások* v. *könyvek (nēpäkėt)*, melyekben a teremtmények sorsa van megírva (I : 75.), végül a regéknek mindenféle bűvszerei *(aranyfokos, aranyostor* stb.; l. u. o.), melyekkel *Numi-Tārėm* az inségük idején hozzá fohászkodó kegyelteket megajándékozza. Az egyik tűzözön-rege szerint Arany-Kworesz házát «*meleg fürdőszoba*» *(rēγiñ pūlėnė kwol)* egészíti ki, melyben három üst áll (I : 75.).

Háza előtt áll az Égatyának állatkötő oszlopa, mely a himnus szavai szerint: *pēś γansäñ jelpiñ uj nē'intėnė tārėm-pasäñ kēr-āñkwėl* «tarka csípőjű szent állat (= áldozati rén) oda kötésére való *ég-fényességű* (v. szentségű) *vasoszlop*» (II : 355.), illetőleg: *sāt näkpä śāli āln jelpiñ āñkwėl*, «*hét lépcsőjű tiszta ezüst szent oszlop*» (II : 409.). Az imádságokban többször arra kérik a közbenjáró szellemet, hogy az áldozatúl fölajánlott rénszarvast, vagy lovat vezesse ez az Égatya elé (II : 339.) s kösse oda az ajtaja előtt levő oszlophoz (II : 355, 409.), a mint ez képletesen itt lenn, az áldozati tér oszlopánál történik (l. fent 226. l.).— Az égi udvar jelzései: *atėr tārėm sāt χalpä Tārėm kanä* «derült ég hét köze lakó *Tārėm* tere» (II : 337, 327.), *kaniñ paul kanä, kaniñ ūs kanä* «téres falu, téres város tere» (III : 38.). «*Numi-Tārėm* atyának, Arany-*Kworės* apának aranygyepes szép földje, aranygyepes szent földje» *(sarni vānsiñ jamės mā, sarni vānsiñ jelpiñ mā* III : 6.), vagy más közlés szerint: «leánynak vigasságos jeles játékot játszani való aranygyepes, sárga gyepes kedves helye» *(sorni vānsiñ, kasm vānsiñ jātėl mā)* van, melyen «teli város, teli falu gyermekének játéka hallik» (III : 61, 66.). Oly gyönge ez égi föld rétege, hogy midőn a

fogságából kiszabadúlt *Tārėm*-leány (a medve) s *Xul'-ātėr* rajta ugrándozva szaladgálnak, egyszer lábuk alatt a föld kiszakadt s akkora rés támadt, hogy azon át kényelmesen meg lehetett vizsgálniok az alant elterülő földet (III : 6, 40, 68, 110; II : 289.). Ezen az égi pázsiton jár a «*Numi-Tārėm* atya birtokát tevő hét lovú, hat lovú lovas ménes» (*N. T. āśėm āśnė sāt lūwpä luwiñ jitėr* III : 40.), melyben a kondai nép képzelete szerint «a felső eget lakó férfiú atyának» van «fekete lova» (*nom tōrėm vontėñ khom . . . jäγä vārėnkė lotä* III : 130.), «sárga lova» (*rēskė lotä* III : 131.) és «szürke lova» (*śīpkė lotä* u. o.). Van aztán ott még tehéncsorda (*mis-jūtėr*), mely «ordítva, bőgve rohan» (III : 67.), rénfalka (*uj-jūtėr* III : 68.), benne egy «három éves réntulok» (*χūrėm tāl surti χār* III : 110.), sőt legel ott «három éves jávor» is (*χūrėm tāl jänγ' uj* III : 113.). A Patkanovtól följegyzett *Pairāχťa*-himnus is tud az Égatyának «aranyszőrű lovairól» (II : 184.) s szintígy Gondatti, ki szerint *Numi-Tārėm* világszemléjére *fehér lovon* szokott lebocsátkozni az égből (17. l.). — Lóistállóról beszél a szent rege (I : 6.) s a tűzözön-ének (I : 42.), mely utóbbi szerint *Kaltėś*-asszony ekkép szól táltoslóra szoruló öcscsének: «Hajdan, midőn anyánk s atyánk (Arany-*'Siś* s Arany-*Kworės*) éltek, ő nekik *naphímes hét lóval volt istállójuk, hófehér hét lóval volt istállójuk*» (*χātėl χansäp sāt luwiñ kwol āśśi', tārėm-tūjt sāt luwiñ kwol āśśi'*); menj édesem, amaz istállók omladékához; egykor midőn a lovak éltek, egy csikó ellődött, azt a csikót társai letaposták a föld alá, miután egy rőf mélységre ástad a földet, [azt a csikót] megtalálod». Ez a ló lett a Világügyelő férfinak énekekben s regékben ünnepelt híres paripája: «Olyan állat volt, egyik fél orralikából tüzes szikra tódul, másik fél orralikából füst tódul; kezének két felén ott vannak szárnyai; válla tarka, csípője tarka szárnyas ló a mint áll, a merre fordúl, napvilágította széles e földön fülecskéje mindent hall; ha két fűszál, két vesszőág összeér, mind az ő fülébe hat» (I : 44.). — Távolabb a lakóháztól terülnek el az Égatya erdőségei, hegyei és vizei, melyekben ő földi ember módjára kedvelt magánfoglalkozásait, a *vadászatot* s *halászatot* űzi. Itt van felállítva az ő «nyusztfogó hét, vadfogó hét sok vadászhurokja» (*ńoχs sāt, 'uj sāt, saw lēsä* III : 4.), illetőleg «*hegyi* hét, *erdei* hét vadászhurokja» (*ur sāt lēsä, vōr sāt lēsä* III : 59, 65.), valamint «vizi hét halászszerszáma» (*vit*

sāt alśä III : 64, 65, 109, 111.), melyekre utalva a medve őt énekében *ur sāt lēsiñ χum āśėm, vōr sāt lēsiñ χum ąpľėm* «hegyi hét vadászhurkos férfi atyám, erdei hét vadászhurkos férfi apuskám» (III : 59.) s *uj sāt lēsiñ χum āśėm, vit sāt alśiñ χum ąpľėm* «vadfogó hét vadászhurkos férfi atyám, vizi hét szerszámos férfi apuskám» (III : 64, 70.) jelzésekkel emlegeti.

Igen természetes, hogy a hatalmas világuralkodó mennyei birodalmában nem él remetekép egyedül; hanem — mint eddig is többször történt reá hivatkozás — c s a l á d s külömböző rangú és rendeltetésű s z o l g á k e g é s z s e r e g e veszi körül. Hogy ő maga kitől származik, vagy honnan veszi eredetét, avval a kosmogoniai népköltés különösen nem foglalkozik; a szigvai szent rege pl. mindjárt azon kezdi a teremtés történetét, hogy: *Tunrä-śaχl ēkwäi̊' ąjkäi̊' ąlei̊'* «a tundrahalmi öreg asszony s öreg ember» (vagyis a később égbe költözött *Numi-Tąrėm* s neje) «élnek» (I : 1.) s a többi regék és énekek is mindannyian a föld keletkezése előtt már élőnek s általában az égben levőnek tudják az Égatyát. Csupán a REGULYtól följegyzett teremtési ének kezdi ab ovo Ledæ annak megjegyzésével, hogy *māi̊' tąrmi̊', tēn pēntėmlei̊', tēn sāñkėmlei̊'* «a föld és ég, ők *megalakúlnak*, ők *megteremtődnek*», jelesül «*Numi-Tąrėm* atyánk egy ezüst enyvüst» nagyságára», «Kérges-Föld anyánk pedig egy ezüstorsó karikájának nagyságára *teremtődik*» (*sāñkemli* I : 101.). Ugyanez ének tőlem jegyzett változata némi kis eltéréssel közli a dolgot, a mennyiben csupán «Arany-*Kworės* atyuskáról» mondja, hogy magától «*megteremtődött*» (*sāñkėmlės*), ellenben határozottan kiemeli, hogy *'Sopėr-nāj, Kami-nāj āñkw taw tārätėstä* «Sopër-asszony, Kami-asszony anyát», vagyis a Földanyát «*ő bocsátotta alá*» s hogy szintígy *Xuľ-ątėr-āγi taw sāñkėmtėstä* «az Alvilág-fejedelem-leányt is *ő teremtette*» (I : 77.). Világos kifejezése e hagyomány annak a felfogásnak, hogy az Égatya a z i d ő k k e z d e t é n v é g s ő l é n y, ki előtt senki sem volt s k i s e n k i t ő l s e m s z á r m a z o t t; h a n e m m a g á t ó l l e t t, a *sāñkėmli* alapértelmét véve: «*egyszerre kivilágosodott*» (DO. *sanki, sanga* «klar, heiter»).

Homlokegyenest ellenkezik ezzel a tétellel egy felső-szoszvai közlés, mely szerint *Numi-Tąrėm*-nak mégis van előzménye: atyja, anyja s ezek mellett nem tőle származó égi lények: még két öccse és húga. *Numi-Kworės jäγänėlnė* — így hangzik az illető hely

(II : 98.) — *χūrėm χum, ńilentäi' jäγä-āγiänl kit tąrėm-χalėn, kit kworės-χalėn jolä tārätawäst; jäni' χumiänl: Numi-Tąrėm, kwotl-χumiänl: Saχl-Tąrėm, māń χumiänl: Tapėl-āńś (Tapėl-ąjkä), jäγä-āγiänl: Kaltėś-ēkwä* «Numi-Kworësz atyjuktól három férfi s negyedikül leánytestvérük a két ég, két menny közé alábocsátódott; az idősbik férfi közülük: *Numi-Tąrėm*, a középső férfi: *Vihar-Isten*, az ifjabb férfi: *Tapėl-öreg (= Polėm-Tąrėm)*». Ezek szerint *Numi-Tąrėm* atyja: *Numi-Kworės*, mely mithikus személynév pedig eddigi összes vizsgálataink szerint nem vonatkozhatik másra, mint *Numi-Tąrėm*-re, kinek voltakép csak egyik mellékneve. Ugyane felső-szoszvai közlőnek (Nomin) egy másik, még pedig kosmogoniai regéjéből szintén az tünik ki, hogy *Numi-Tąrėm* és *Numi-Kworės* különálló mythikus személyek s hogy az előbbinek *húga* van, ki azonban itt nem *Kaltėś*-asszonynak, hanem *Joli-Tąrėm śāńūw* «Alsó-*Tąrėm* anyánk» (= Földanya) néven van nevezve. E szerint ugyanis midőn N. T. embereinek vázát megalkotta, nem tud lelket adni beléjük, hanem e czélra hugához, a Földanyához fordúl; mert, szavai szerint: *Kworės āśėn nań-pāltėn lili lāuwės, 'Siś śāńin nań-pāltėn nąt lāuwės* «Kworesz atya részedre (nálad levőnek) rendelte a lelket (= lélekadás tehetségét), *'Siś*-anya részedre rendelte az életkort» (I : 129, 131.). Tehát *Numi-Tąrėm* atyja: *Kworės*, anyja: *'Siś*, nyilván a *Sąrni-Kworės*-nek megfelelő *Sąrni-'Siś*, melyet az ugyancsak ezen felső-szoszvai közlőtől származó tűzözönének említ (I : 38.), még pedig — nem *Numi-Tąrėm*, hanem a Világügyelő-férfi *(Sąrni-ątėr)* atyjának, kit azonban az első helyen idézett közlés folytatása (II : 99.) egyezően a többi regékkel *Numi-Tąrėm* fiának tud. Látnivaló, hogy itt zavar van, külömböző genealogiai képzetek egybevegyülése.

Számba véve, hogy a *Numi-Kworės* mithikus különállásáról s prioritásáról való nézet oly élesen ellenkezik mindazzal, a mit e név fogalmi érvényéről eddigelé megállapíthattunk, azt hihetnők, hogy az pusztán egyéni felfogása, vagy okoskodása a felsőszoszvai közlőnek s nem valóságos néphit, melyet más emberek is vallanak. Ámde, hogy itt mégis tényleges néphittel van dolgunk, kétségtelenné teszi az, hogy Gondatti a Szigvamelléken ugyanígy hallotta az égi istenek genealogiáját. «A vogulok hite szerint» — írja ő könyvé-

ben (17. l.) — «*az égen három istenség él*, kik közül kettőnek aranyos háza van a felhők fölött s kiket emberhez hasonló, de a földön soha nem volt lények szolgálnak. A főisten, mind a többieknek őse: корс торумъ, *kinek alakja teljesen ismeretlen*, mivel hogy az emberek közt őt soha senkisem látta s létezéséről is csak más közvető istenségek révén van a földieknek tudomása. Ő maga a földre sohasem jár, hanem mulhatatlan szükség esetén leküldi maga helyett нуми торумъ, vagy máskép яныхъ торумъ és войканъ торумъ néven ismert *fiát*, hogy nézze meg az emberek dolgait s hozzon hírt számára». A harmadik égben lakó istenség szerinte a fekete felhőkben székelő сяхылъ торумъ, az utóbbinak öccse. *Tapėl*-öreget, vagy *Polėm-Tǭrėm*-ot GONDATTI több följegyzett regével egyezőleg *Numi-Tǭrėm* legidősebb fiának tartja (19. l.), a калтысь торумъ, vagy сянь торумъ névvel jelölt istennőt pedig N. T. feleségének (26. l.).

Van ezeknél fogva két genealogiai fölfogás a vogul égi istenségek férfi sorában: az egyik — s ez az általánosabban elterjedt — *Numi-Tǭrėm* személyében látja az ősistenséget, melynek *Numi-Kworės* csak mellékneve, névváltozata; a másik *Numi-Kworės*-t tartja ősistenségnek, *Numi-Tǭrėm*-ot azonban már második nemzedéknek, az előbbi fiának. Fentebb rámutattunk az utóbbi nézet keletkeztének valószínű okára abban, hogy a *kworės* szónak, mint köznévnek értelmetlen volta miatt elhomályosúlt a nyelvtudatban a *Numi-Kworės* mithikus tulajdonnévnek is értelmi azonossága a *Numi-Tǭrėm* névvel, a miből folyólag beállott aztán annak szüksége, hogy a különállónak gondolt *Numi-Kworės* nevű mithikus személyt valahol az istenek genealogiájában elhelyezzék. Ez az elhelyezés pedig nem történhetett lefelé, mint N. T. utóda; mert *Kworės*-nek nincs semminemű kultusza s ha ő *Tǭrėm-fi*, előállott volna a kérdés, hogy hol van hát az ő szent helye és bálványa, mint N. T. egyéb fiainak? Másrészt a *Numi-Kworės jäγėm* szólás, vagyis «atyának» való említése, továbbá a hagyományos szövegek folytonos társítása N. T. nevével, mint az egyenlő rangúság jele, csak ajánlhatták a fölfelé való helyezést s így válhatott *Numi-Kworės* atyjává *Numi-Tǭrėm*-nak, nem pedig megfordítva. Hogy azonban *Kworės*, mint különálló mithikus személy ujabb alakulat az Égatya mithosában, döntőleg bizonyítja

az a fent említett körülmény, hogy nincs semminemű külön kultusza; ugyancsak erre mutat az is, hogy jóformán nincsen egyéb külön mithosa, mint éppen az, hogy N. T. atyja; mert még az előbb idézett felső-szoszvai közlő regéje szerint is (I : 128—9.) «az ember korabeli világot» ő teremti meg, nem pedig *Kworės*. Igaz, hogy több mithikus szövegben csakis a *Kworės* név fordúl elő, mi tehát azt a látszatot költi, hogy ezek az ő külön személyére vonatkozó regék; ámde ugyane regék változataiban más közlők vagy együtt említik a *Tārėm* és *Kworės* neveket (pl. I : 36. és 78. szerint *Sorni-Kworės* az, ki övével a mozgó földet megállapítja; I : 143. szerint ez *Numi-Tārėm*, ki ugyanott *Numi-Kworės* névvel is említődik), vagy csak az elsőt használják (pl. az Ural teremtésére nézve I : 129.), vagy egyéb vonatkozásokból derül ki, hogy a *Kworės* névvel említett mythikus személy alatt *Numi-Tārėm* értendő (a minő pl. a tűzözön-énekben az, hogy *Kworės*-nek fia a Világügyelő férfi, ki pedig a köztudat szerint N. T. legifjabb fia I : 38.). Végül igen fontos bizonyíték a szóban forgó mithikus név személyi azonossága mellett az is, hogy a vogul nyelven följegyzett szövegekben *Numi-Tārėm*-nek *Kworės*-szel, vagy megfordítva sehol semmi ténykedése. Azt a mit e pontra vonatkozólag Gondatti ír, hogy t. i. *Kworės* koronként leküldi *Numi-Tārėm* fiát a földre helyettese gyanánt, a vogul szövegű regék és énekek szerint *Numi-Tārėm* végezteti az ő fiával, a Világügyelő férfiúval (l. alább).

Amennyire ellenkezik az Égatyának, mint a világ teremtőjének képzetével, hogy elődje, atyja és anyja legyen: oly természetes az a fölfogás, hogy felesége van, bár ennek inkább anyai szerepe érdekli a hitregét. Párjával ismeri a szigvai szent rege a későbbi Égatyát már tundrahalmi ősfészkében, hol *ēkwäi̊' ājkäi̊' āle'i* «egy öreg asszony s egy öreg ember élnek» (I : 1.) s a himnus szerint *śul puñkpä kiti̊' lāwėltawei̊'* «ősz fejű *kettőt* (férfit és nőt) emlegetnek» az égi aranyházban is (II : 329, 341.). Az Égatyának megfelelő női alak neve: *Sārni-'Siś*, vagy *'Siś-Sārni* «Arany-Kedves», mely a költői beszédben a *Sārni-Kworės*, vagy *Kworės-Sārni* nevekkel társúl (I : 38, 41 ; II : 311.). Ő a *Sāt-tārėm-jisi nāj śāńeuw* «Hét-istent-[szült]-ősasszony-anyánk» (II : 315, 316.) kitől a hét *Tārėm-fi* s ezek közt a regében és imádságban dicsőített Világügyelő-férfi *(Sārni-ātėr, Mir-susnė χum)*, mint legifjabb fiú származik (II : 313 ; I : 38.). Ezt az utóbbi körülményt itt azért

szükséges külön kiemelnünk, mivelhogy ez teszi bizonyossá, hogy *Sąrni-'Siś* nem anyja *Numi-Tąrėm*-nak, mint a felső-szoszvai közlő, a *Kworės* névvel való társítás következtében véli (I : 129.), hanem tényleg *neje*, lévén minden egyéb közlés szerint a Világügyelő-férfi *Numi-Tąrėm*-nak fia (l. alább). Erről a «Hét-istent-[szült]-ősasszony anyánkról» mondja a himnus, hogy ő «buktatta elő a naptól körülforgott szentséges földet» *(Sāt-tąrėm jisi nāj śāńeuw χuľitėm χątėl jąńχėm jelpiñ mā* II : 311.), mi egybehangzó avval, hogy *Joli-Tąrėm* = *Sēmėl Mā-āñkūw* «Fekete Földanyánknak» is van *Sāt tąrėm śāńi* «Hét-Isten anya» jelzése (I : 132.). Mindez adatokat egybefoglalva megállapíthatjuk, hogy *Numi-Tąrėm* Égatyának női párja voltakép a Földanya, *Joli-Tąrėm*, mely mythikus kép annak a szemléletnek kifejezése, hogy az ég megtermékenyítvén (világosságával és esőjével) a földet, ez új életet hoz elő. Ezért szerepelnek a teremtési énekben is együtt, mint párok az «enyvüst nagyságára teremtődő *Numi-Tąrėm atya*» s az «orsókarika nagyságára teremtődő *Kérges-Föld anya*» (I : 101.). A mithos fejlődésével elhomályosúlván az Égatya nejének, az istenek anyjának *földi* szerepe, ez férje, gyermekeinek atyja mellé kerül s ezért találjuk regékben és énekekben N. T. nejét az *égben*, mint egyikét az «ősz fejű kettőnek», mint *Sorni-Kworės* női társát. S ha már N. T. neje az égben van, egészen elveszhet földi eredetének tudata s lesz a párból: *Turum-jig, Turum-ank* «T. atya, T. anya» (Patk. II : 40.), sőt az «égi anya» az «égi atyával» együtt említve az «ég» értelmét veheti föl, mint e szólásban: *Tūrum jigem, Tūrum-ankema čaχimet toχ menañ* «T. atyámhoz, T. anyámhoz (=az égbe) hadd menjen föl a füstje!» (Patk. II: 102.). — Némely vidék hite szerint, úgy látszik, *Numi-Tąrėm* neje azonos *Kaltėś*-asszonynyal; ez következik ugyanis a szigvai szent rege ama megjegyzéséből, mely szerint a tundrahalmi öregasszony, *Numi-Tąrėm* neje, fiának felavatása után *Kaltėś*-sé változott (I : 32.), továbbá a Világügyelő-férfi felső-szoszvai himnusának bekezdéséből, mely a *Sorni-Kaltėś* és *Sorni-Kworės* neveket társítja (II : 320.), végül Gondatti ama hallomásából (26. l.), hogy *Numi-Tąrėm* neje s a hét *Tąrėm-fi* anyja, сянь торумъ (= *'Sāń-Tąrėm* «Anya-T.») más nevén: калтысь торумъ. Sokkal elterjedtebb az a fölfogás, hogy *Kaltėś* a Világügyelő férfinak nénje *(ākwä ēkwä)* s egyszersmind nevelő anyja (l. erről bő-

vebben alább) s nyilván ez az utóbbi szerepe térítette a mithos alakulását oly irányban, hogy őt, ki a tűzözön-ének szerint is *Sorni-Kworės (= Numi-Tq̄rėm)* leánya (I : 38.), az Égatyának feleségévé tegye.

Gyakran említi a vallásos tartalmú népköltés a *Tq̄rėm*-fiakat *(Tq̄rėm-pīγėt)*. Fentebb láttuk, hogy az Égatya udvarának aranyos pázsitján «*teli város, teli falu gyermeke*» játszadozik (III : 61 : 67.). Egy találós mese szerint, midőn «*a Tq̄rėm-fiak hárfáznak: a szél fú*» *(Tq̄rėm-pīt sāñkwėlte'it: vōt vōti* IV : 389; *Tōrėm-pū sañkwėlti: vuot* IV : 393.). Egy színjáték is említi «*az égen függő hét fiú*» *(tq̄rėm χannė sāt pī'* IV : 207.) mulatozását. Nem effélék az őskorbeli *Tq̄rėm*-fiak, kikről REGULYnak következő jegyzete szól (IV : 410.): «Kezdetben vidékenként a hős nemzedéket bocsátotta alá *Tq̄rėm* a mindenfelé levő vidékekre . . . A *Tq̄rėm*-től alábocsátott nemzedék mindannyia *Tq̄rėm-fi* vala *(Tq̄rėmnėl tārätim māχėm akw'-mūs Tq̄rėm-pīγėt q̄le'it)*. A hadakozó korban *(χq̄ntlim jist)* ez a hős nemzedék hadakozik vala: így mondják a hősi énekekben *(tērniñ ērγėttė)*. A melyik ember hős *(jq̄r)* vala: kővé alakúlt (omlott) át, a melyik ember hősisége gyönge volt: azt megölték és elrothadt. A melyik afféle hős ember volt: annak a helye szentté vált; férfi nem illeti, nő nem illeti szentségtelenül; bálványok, istenterek, áldozóterek és hatalmasok (t. i. szellemek) vannak ím ottan *(χoti-ut tamlė jq̄r-χum q̄lės: ti mā jelpiñi' jēmts; χum at rq̄wi, nē at rq̄wi; pupχėt, tq̄rėm-kanėt, pūrlaχtnė kanėt, q̄s ńañrät tot-ta q̄le'it)*. Az ő erejük egyforma volt; egyiküknek sem volt alább való az ereje. Azért könyörögtek ők *Tq̄rėm*-hoz [ekképpen]: ‚Hogyan rendeled te, hogy mi éljünk; vajjon együtt élnünk, vagy pedig szanaszét rendeled-e? Mi nem bírunk együtt élni'. Ekkor *Tq̄rėm* őket vidékenként szanaszét rendelte *(laχwä ti lāuwäst)*. Így ment egy a Kazym-folyó, más az Ob, más a Szoszva s más a Szigva felé. S ekkor ott népség keletkezett: manysi manysi mivolta szerint, orosz orosz mivolta szerint; a hányféle népség csak van, mindannyia akkor keletkezett a föld egész széltében». Látnivaló ezen alaposan tájékoztató közlésből, hogy voltaképp mindama régebben ismert s bálványok képében szent helyeken tisztelt istenségek, melyekről a regék és énekek szólanak s melyek — mint fentebb (200. l.) kimutattuk —

tulajdonkép kiváló hősök szellemeinek istenített alakjai, a néphit szerint *Tǫrėm-fiak*, a mint rendesen ott is van a bálványistenségek hősi énekeinek bevezetésében a hivatkozás arra, hogy őket *Numi-Tǫrėm* atyjuk «igézte» *(sātwės)*, vagy «rendelte» *(joltwės)* szent földjükre (II : 1, 130, 205, 242, 256, 276.). Ha tehát a *Tǫrėm-fiak* anyjának *Sāt-tǫrėm-jisi nāj śāńeuw* nevében s magának *Numi-Tǫrėm*-nak is *sāt tǫrėm urtėm χǫn* «hét istent szétosztott király» (II : 354, 424.) jelzésében egy meghatározott számmal, a «*héttel*» találkozunk, ez nem érthető másképpen, mint midőn az Égatya «*hét hajú* fürtös fejéről» *(sāt ātpä saγiñ puñkä* I : 138.), az égnek és földnek «*hét tájékáról*» *(sāt sām* II : 351.), vagy a világ «*hét Obfolyamáról, hét tengeréről*» *(sāt Ās, sāt śāriś* I : 40.) szól a költői nyelv, — vagyis a «legnagyobb» számnak.

Amde a mithos fejlődése nem nyugszik s minthogy szó van a *Tǫrėm-fiak* «hetes» számáról *(Numi-Tǫrėm jäγūw sāt χum ǭńśi* II : 116.), ragaszkodik a szóhoz s tudni véli, hogy *melyik hét bálványistenség az, kiket a «Tǫrėm-fi» nevezet joggal megillet.* Egyik alsó-szigvai *(Mēsi-paul*-beli) énekközlőm a *Numi-Tǫrėm*-ra vonatkozó fentebb idézett *sāt tǫrėm urtėm χǭn* (II : 424.) jelzőhöz a következő magyarázatot fűzi: *Numi-Tǫrėm āśūw sāt piγä : Polėm-tǫrėm, T'ēk-ǭjkä, Lūsėm-vit jelpiñ ǭtėr, Ta'it-kwotl ǭjkä, Ajäs-tǫrėm, Lopmūs-ǭjkä, Ǭtėr* «N. T. atyánknak hét fia: 1. a Pelim-isten; 2. a Tēkfalvi-öreg (az Obvidéken); 3. a «Lozvavíz szent fejedelme»; 4. a Szoszvaközép öregе; 5. a Kisob-isten; 6. a Lopmuszfalvi-öreg (a Szigvatőnél); 7. a «Fejedelem» (= *Mir-susnė χum* «Világügyelő-férfi»). GONDATTI ugyancsak a Szigva vidékén a következőkép értesült a *Tǫrėm-fiak* névsoráról (19—22. ll.): 1. полумъ торумъ (= *Polėm-tǫrėm)*; 2. асъ толахъ торумъ (= *As-taľėχ tǫrėm* «Obfői isten»), vagy: асъ яхъ торумъ (= *As-jaχ tǫrėm* «Obi nép istene», mely az Ob forrását tevő tengerben lakik); 3. нöръ ойка (= *'Nǫr-ājkä* «Ural-bércz öregе», a *Jelpiñ ńǭr* istensége), vagy: нöръ торумъ (= *'Nǫr-tǫrėm)*; 4. аутья одыръ (= *Ǫut-jā ǭtėr*, «Aut-folyóbeli fejedelem» az Ob torkolatánál); 5. аясъ торумъ (= *Ajäs-tǫrėm)*; 6. тахытъ котль торумъ (= *Ta'it-kwotl tǫrėm)*; 7. міръ суснэ хумъ = мастера = эгва пырысь (= *Ēkwä-pīriś* «Asszony-fiacskája» = «Világügyelő-férfi»). A *Tǫrėm*-fiakról való harmadik értesüléskép közölhetem itt a REGULY-ét, kinek jegyzeteiben csak négyük van

felemlítve, jelesen: 1. *Palm-tarom;* 2. *Lopmus-tarom;* 3. *Suoma-tarom (= Sōma-tąrėm* nyilván *Sōma-paul* vidékén, Reg. szerint a közel folyó *Pal'-jā* mellett; l. IV : 437. l. 41. sz.); 4. *Sarńu-ater (= Sąrni-ątėr,* ki: «*Numi-Tarom väsi pi:* legkisebb fia» = *Lunt-ater* «Lúd-fejedelem»); l. Hunfalvy: Vogul föld és nép: 137. l. Egyezik mind a három értesülésben *Numi-Tąrėm* legidősebb és legifjabb fiának a neve, mi e részben a hagyomány régiségére s megállapodottságára*) vall s egybehangzó avval a körülménynyel, hogy csaknem az egész déli vogulság (a Lozva, Pelim, Taps-jā és Felső-Konda vidéke) a *pelimi* istenséget tiszteli ugyanazon rangban, melyben az éjszaki vogulság s az egész osztják, valamint szamojéd nép az Irtis torkolata közelében (a fehérhegyi fokon) székelő obi «*Arany-Fejedelem*» *(Sąrni ątėr,* vagy: *Ątėr)* nevű istenséget. Igen érdekes, hogy az éjszaki vogul hitrege a világügyelői hivatásért való versenyben éppen e két *Tąrėm*-fiút szerepelteti (az előbbit *Tapėl-ąjkä* nevén, II : 116.), természetesen a közlő vallási nézetének megfelelőleg az utóbbinak juttatván a pálmát. A felsőszoszvai közlő fentebb idézett isten-genealogiája szerint Tapėl-öreg *Numi-Tąrėm* kisebbik *öcscse* volna (II : 98.): ez mint változat igen közel áll az előbbihez, mely szerint *Polėm-tąrėm (= Tapėl-ājkä)* N. T. ***legidősebb fia.*** A többi *Tąrėm*-fiakat illetőleg itt kiemelendő az, hogy a lopmúszi isten κατ' ἐξοχήν viseli a *Tąrėm-pī'* nevet, mint énekében mondja: *Tąrėm siriñ jelpiñ ątėr, Kworės-siriñ jelpiñ ątėr Tąrėm-pī' ąjkäi' lāwäsawėm* «*Tąrėm*-szerű szent fejedelem, *Kworės*-szerű szent fejedelem, ‚*Tąrėm-fi* öregnek' neveznek engem» (II : 276.).

Sąrni-Kworės l e á n y á n a k egyszersmind a Világügyelő-férfi testvérének tudja a tűzözön-ének *Sąrni-Kaltėś*-t, kit — mint fentebb

---

*) Midőn az alsólozvai imádság ezeket mondja: *sañγėmlėm Tąrėm ąsėn, jäni Tąrėm-ańśuχ ąsėn, Pąlm-tąrėm ańśuχ ąsėn, sāt tąrėm vosi pū ąsėn* «Teremtő *Tąrėm,* nagy *Tąrėm*-öreg, Pelim-isten öreg vagy, hét isten közül ***legkisebb fiú*** vagy» (II : 414.), nyilvánvaló, hogy nem a pelimi istenségre vonatkozik a «legkisebb fiú» jelzés (ép úgy mint nem a «teremtő *Tąrėm*» jelzés); hanem hogy itt az imádság bevezetése elősorolja az összes ismert istenneveket és jelzéseket (úgy a mint ez a cseremisz és votják imádságokban történik) mintegy a következőket mondva: «Teremtő isten, nagy isten, Pelim-isten stb. a ki vagy, hallgasd meg kérésem!»

(317. l.) említettük — helyenként N. T. feleségének is tartanak. *Pairaχťā* (= Világügyelő-férfi) nőtestvéréről megemlékszik az ő kondai osztják himnusa is, kit «negyven ölnyi hajfonatos úrasszony, testvérem»-nek *(ńeda-joñ tet sēvep nai, jiankem* PATK. II : 184.) nevez, mely jelzés a vogul regebeli *Kaltėś*-leány rendkívül hosszú hajfonatának leírására emlékeztet (ennek t. i. egyik ágán «eleven nyuszt kúszik fölfelé, másikán eleven hód száll lefelé» II : 301.). Ama felfogás, mely szerint *Kaltėś* az Égatya felesége volna, úgy látszik csak keresztény eszmék hatása alatt keletkezett újabb mithosz-alakulat; a Krisztussal azonosított Világügyelő-férfi s a Máriával azonosított *Kaltėś*-asszony olyan genealogiai összekapcsolása, a minőben Krisztus és Mária vannak. Annál könnyebb volt a származási viszony ilyetén képzetének fejlődése, minthogy *Kaltėś*-t már a pogány mithos a Világügyelő-férfi *nevelő anyjának* tudta, tehát csak kevés kellett ahhoz, hogy a keresztény tanítással egyezőleg *valóságos* anyjának s következéskép az Égatya nejének ismerje el.

Az itt elősoroltakon kívül még egy kiváló személye van, a felső-szoszvai közlés szerint, *Numi-Tǎrėm* családjának s ez : *'Saχl-Tǎrėm* «Vihar-Isten», az ő idősbik *öcscse* (II : 98.). E névnek a följegyzett népköltési gyűjtésekben még csak egy említésére akadunk, hol a «Vihar-isten hét fiának» *('Saχl-tǎrėm sāt pī')* az Ob felvidéke táján «vaslánc végén függő váráról» van szó, melyben őrtoronykép egy «földet néző hegy» *(mā sussnė ur)* is van (II : 65—66.). Többet mondhat e mithikus személyről GONDATTI (17. l.), ki szerint «midőn az emberek *eső, hó, hideg* és *meleg idő* dolgában fordulnak kéréseikkel *Numi-Tǎrėm*-hoz, ez a kérés teljesítésére сяхылъ торумъ *öccsét* utasítja, ki *állandóan a fekete felhőkben lakozik* s ezeket soha el nem hagyja. A *viharfelhőkön ülve* láthatják is őt a samánok: emberi ábrázatja van s *vizet hordozgatva* mammutszarvú rénekkel utazik ide s tova a felhőkön. Ha a rének renyhén haladnak, ő rájuk üt a gyeplővel, még pedig oly erősen, hogy ez által fény támad: a *villám cikázása.* Az ily ütésre a rének elkezdenek rohanni s ekközben *kiöntik a vizes hordóknak tartalmát*». INFANTJEV-nek ide vonatkozó közlése szerint (IV : 261.): «*Torm* után, mint legkiválóbb, de nála alacsonyabb rangú istenségek következnek: Чёхоль-вонзи (nyilván: *'Saχl-āńś)*, Водъ (nyilván: *Vōt* «Szél») és Осётръ (= *uś ōtėr* «kis fejedelem», t. i. a «kondai»), vagy Вишъ-

отръ (= *viś ōtėr* id.). Az első kettő *a felhőkön él s a mennydörgés fölött rendelkezik.* Róluk még *Torm*-nak a fia sem tud semmit, ki a mennydörgés hallatára kérdi atyjától, hogy ki dörög; de ez nem felel neki. Mindkettőjüknek van neje; áldozati állatúl mindenek fölött a rént és tehenet kedvelik.» — Látnivaló e leírásokból, hogy *'Saχl-tārėm* meteorologiai istenség, melynek szerepköre részben fedezi a *Numi-Tārėm*-ét, valamint egyezik a róluk való képzet azon közös pontban is, hogy mindkettejüknek hét fia van. Számbavéve ezekhez, hogy a fentebbiek szerint *Kworės*-nek különállása s prioritása az Égatya mithosának eredeti tartalmában föl nem vehető s hogy ennélfogva alapját veszti a *Numi-Tārėm* és *'Saχl-tārėm* közt levő *testvéri viszonynak* is képzete: önként kínálkozik *'Saχl-tārėm* mithikus lényének értelmezésére ugyanaz a magyarázat, melyet a *Numi-Tārėm* és *Numi-Kworės* mithikus különállásának nézeténél alkalmaztunk, vagyis hogy neve eredetileg ép olyan melléknevе volt *Numi-Tārėm* Égatyának, mint *Kworės;* de — talán a név ritkább használata folytán s mivel *'Saχl-tārėm* mint melléknév N. T. működésének csak kis részére volt alkalmazható (tehát a két mithikus fogalom tartalma nem volt azonos) — idővel a két külön név azt a képzetet keltette, hogy a velük jelzett mithikus személy is két külön, bár egymással kapcsolatos lény lehet. Ez a másodlag fejlett mithikus személy sem volt a lefelé ágazó genealogiai vonalba elhelyezhető; mert mint az égből soha nem távozó lénynek nincs a földön sem szent helye, sem bálványképe. Ellenben ott, hol már *Kworės*-t megtették N. T. atyjának, minden akadály nélkül tehették ez utóbbi mellé *'Saχl-tārėm*-ot öcsnek (nem bátyának: az inferioritás jelzésére), sőt hogy kerek hármas számban legyenek *Kworės* fiai, odavették még harmadikúl a genealogiában legközelebb álló személyt, N. T. legidősebb fiát, a Tapel-öreget (= *Polėm-tārėm)* is. Ez az utóbbi nyilvánvaló változtatás mutatja, hogy a vele összefüggő egész genealogiai felfogás másodlagos fejlődés, mondhatni ujítás a régi egyszerű s természetes hagyományhoz képest, mely sem elődét, sem testvérét nem ismeri *Numi-Tārėm* Égatyának s az őt kiegészítő női személynek, a Földanyának *csupán leszármazóiról* tud.

Az Égatya udvartartásá s hivatásszerű ténykedése nagy számú cselédséget kíván (l. GONDATTI 17. l.). A fontosabb feladatok végzésében a *Tārėm-fiak* működnek közre, kiknek egyik

jelzésük ezért: *Tą̄rėm sāt pī' ajäñ χum-pī'* «Hét *Tą̄rėm*-fi, apród-legény» (II : 63.), vagy *Numi-Tą̄rėm sāt χumitä* «N. T. hét embere» (II : 117.), illetőleg *voikėn ta'iliñ sāt χum* «fehér ruhás hét férfi» (I : 76.). Az ő dolguk különösen az emberek ügyeinek tüzetesebb gondozása, mely végből — mint fentebb láttuk — egyes vidékekre vannak szétosztva, a legifjabb *Tą̄rėm*-fiú pedig az egész világ fölötti főügyeletet gyakorolja. Az alsóbbrendű munkákhoz külön szak-emberek vannak beosztva, így pl. szó van a medveénekben *Numi-Tą̄rėm*-nak «vasat készítő hét kovácsáról» *(kēr vārnė sāt kuśnėśä* III : 13.), kik kijavítják az ő életlen fejszéit, tompa törővasait, háromszáz ölnyi vaslánczot s ezüstbölcsőt készítenek (u. o.). Gondatti is hallott égi kovácsokról s egyszersmind égi ácsokról (56. l.). *Pairaχťā* égi atyja ácsának *(tēt-verda χoi-pagat**) Patk. II : 184.) lehulló forgácsából negyven húrú hárfát készít. N. T. «aranyos felsőjű két hótalpának fáját *mesterember* készítette» *(jiwä māśtėr χum vārėm są̄rniñ aläp kit josä* III : 4.). — Különösen fontos a földiekkel való gyors közlekedés czéljából a hírszolgálat, melynek hivatalos eszközlője: *Numėl-minnė tą̄wliñ Kalm* «Fönn-járó-szárnyas *Kalm*» (I : 77.), a *ľāñχiñ uj* «üzenetes állat» (ki a *ľāñχiñ uj ľaχ totitä* «az üzenetes-állat-üzenetet hordja» I : 79.), vagy más nevei szerint: *La'ilėñ-pą̄al la'ilėñ Kalm* «Lábbal-alkotott lábas Kalm» (I : 101.), *Tą̄wlėñ-pą̄al tą̄wlėñ χajtä* «Szárnynyal-alkotott szárnyas követ» (I : 106.), *Tą̄ul-ā̦tėr* (тоуль одырь) «Szárnyas fejedelem» (Gondatti 32. l.). Egyébként az Égatyához való hírvitelt minden bálványszellem *(pupi')* tartozik végezni, ha az emberek idéző igéikkel s imádságokkal erre szorítják; ezért nevezi az imádság a Pelim-istent *sāt tą̄rėm khaitä khum*-nak, «hét isten hírvivő férfiának» (II : 414.) s mondja a Paszët-istenke is közbenjárását könyörgő híveinek: *pīkwėt, pīkwėt! nanän lāwnė manä ľāñχäñ uj ľāñχ ą̄ńśe'im, manä kēläñ uj kēl ą̄ń-śe'im!* «fiúcskák, fiúcskák, nektek mondandó minő *üzenetes állat üzenete*, minő *beszédes állat beszéde* van nekem!» (II : 420.). Mind az itt elősorolt s az Égatya környezetéhez tartozó mithikai lényekről alábbi tárgyalásainkban lesz tüzetesebben szó.

A mi magának az Égatyának hivatásszerű foglal-

---

*) Itt *χoi-pagat* = vog. *χum-pīγä* «legénye». Patkanov a *pagat* szót «fölösnek» találja s nem fordítja.

kozását illeti, ez két irányú. Az egyik, az ő *természeti működése*, melylyel az ég, levegő s időjárás jelenségeit alkotja, úgy a mint ezt már fentebb láttuk. A másik az ő *világuralma s atyai gondoskodása* teremtményei fölött. E végből ő nem éri be megbizottjainak, a bálványszellemeknek működésével és jelentéseivel; hanem mint jó gazda, maga is *nagy körutakat* tesz világában mindent megvizsgálva s az *igazság és jog* követelményei szerint elintézve. *Numi-Tārėm āśėm māt-sām sāt sām jāñχi, vitėt χat sām jāñχi* «N. T. atyám *földvidékek hét vidékét járja körül, vizeknek hat vidékét járja körül*» (II : 289.), mondja az Égatya házában nevelkedő *Kuľ-ātėr*-gyermek s ugyane cselekedete után dicsőíti a kondai imádság *Tōrėm* atyát *tēpėñ soat śoar mūlėt khom, molėñ soat śoar mūlėt khom* «táplálékos, jószágos *hét világot körüljáró férfiú*» (II : 376.), *oatėm ōlnė soat śoar mūlėt khom* «ember lakta hét világot körüljáró férfiú» (II : 377.), *Nom-Tōrėm soät śoar khom toatäm* «N. T. hét világbeli férfi atyuskám» (II : 230.) jelzésekkel. A jevravidékiek szerint *Tōrėm mindig az ember körül van,* mint valami őrangyal; ő *äľnė jälėm äľ-Tōrėm ťoaťėm, šišin jälėm šis-Tōrėm ťoaťėm* «előttem járó Elő-*Tōrėm* apuskám, mögöttem járó Mög-*Tōrėm* apuskám» (II : 380.). Különösen megjelenik a kegyes Égatya az áldozattal könyörgő hívek előtt: «Szarvas állat áldozatos tereden» — mondja az imádság — «gyönyörködő szárnyas hátú hátas istent nem látunk. Hajdan, midőn az ének korabeli férfi, a mi atyánkfia, a rege korabeli férfi, a mi ősünk fia élt, szarvas hét állat áldozatos terén állta napján, ama férfi viselte hóbot karikája alakjában forgó *kerek föld felett Numi-Tārėm, a mi atyánk megjelent*» (*χuľitālės*, tkp. «előbukkant» II : 312.). Ilyen leszállása alkalmával — melynek rendes kifejezése: *Tārėm jol-va'ilės* (II : 66.) — Gondatti szerint (17. l.) az Égatya fehér lovon járva föl szokta jegyezni tapasztalatait s aztán naplóját elintézés végett átadja a Világügyelő-férfiúnak. Im egy kis szemléltető kép gyanánt e tárgyhoz a kakuk legendája (*kukuk-ēri*' IV : 321.):

«Hajdan *Numi-Tārėm* alant levő *földjét megnézendő a földre jött (joli mātä sunsilim mā-tārmėl jäläsės).* A mint *lóháton jár,* lova belesülyedt a sárba. A közelben egy ház mellett nő ül; énekelve szabdal, varrogat. ‚Micsoda nő vagy te, gyere ide, segíts fölemelni lovam!' — hívja őt *Tārėm.* ‚Én nem érek rá, varrogatok' — mondja. ‚No ha nem érsz rá, ne is érj rá soha; éjjeli kakukkép énekelj, nappali kakukkép énekelj, éjjel ne legyen, nappal ne

legyen nyugalmad!' *Tārėm* megátkozta s kakukkép röpült tova. Szabdalódeszkáját fark gyanánt, varrógyűszűjét orr gyanánt illesztette rá. Leányai, fiai árván maradtak, anyjuk nélkül kínlódtak, halálra jutottak, egy lúczfenyő tövébe temették el őket. Ő miattuk énekli a kakuk: ,Két kis magzatom, két kis porontyom maradt el; két magzat, két poronty; evező-darab (= karjaik), ladik-darab (= hasuk), lúczfenyő-töve, czölöp-töve!'» *(kit śiś, kit maχ, tūp-sup' χāp-sup, χaut-tit, säp-tit:* a kakuk hangját utánzó szók).

De nemcsak földi jártában, hanem égi tartózkodása alatt is folyton ügyel az Égatya mennyei lakából teremtményeire, még pedig a kondai nép felfogása szerint olykép, hogy *háza ablakaiból kinéz,* mint a következő hivatkozásból kitetszik: «Felső eget lakó férfi, kedves atyám, midőn te *hétszeresen levő üvegablakodon keresztül alátekintesz (näi soät-pės ōlpė kėsi kǫsnėsėn toarė jalė sosnėn-śöut)* bogyóját termő bogyós ligeted, zelniczéjét termő zelniczés fövénypartod sok terül el» (III : 126.). Az égnek «*lefelé néző nyílásáról*» *(joläľ susnė as* II : 98, 99.) szó van a Világügyelő születésének regéjében is, melyen át N. T. ledobja a földre bűnös nejét, Kaltės-asszony pedig ugyanott lepillantva észreveszi az éppen világra jött «arany kezű-lábú gyermeket».

Hogy minők legfőkép az Égatya gondoskodásának tárgyai, arról bőségesen tájékoztatnak az imádságok, melyekből azt látjuk, hogy az emberek hozzá közvetetlenül, vagy a bálványistenségek közbenjárásával *egészségért, boldog életért* s *anyagi javakért* folyamodnak. Az ő kezében minden lénynek a sorsa s ezért nevezik *oatėm ōlnė soat vor tatilėp khom*-nak, «*az emberélet hétféle szerencséjét hordó férfiúnak*», ki t. i. mindenhatóságában mindent megadhat, a mi földi teremtést boldogíthat s tőle függ e javaknak megvonása is. A szerencsés ember *Tārėmnė vojwės* «T.-tól fölvétetett», azaz «az ő kegyeibe fogadtatott». Közönséges bucsúszólások: *Tārėm-jot minän!* (II : 283.), *Tārėm-jot minėkän!* (II : 8.): «Istennel menjetek, kedveseim!», *Tārėm jot kit paśä, χūrėm paśä minän!* «Istennel való két üdvözletemmel, három üdvözletemmel menjetek!» (II : 18.). Mint PATKANOV írja (I : 99.), annak nyilvántartására, hogy kinek meddig tartson élete, *nagy könyve* van s egy vogul rege is tud arról (I : 74—75.), hogy «Arany-Kworësz atyánknak vendégülő szobarekeszében *írások* (v. *könyvek: nēpäkėt)* hevernek», melyekből a tanakodó *Tārėm-fiak* előtt az előidézett írásértő, *Jeli-ūs*

ąjkä «bácsijuk» *(ākiänl)* bebizonyíthatja, hogy a szóban forgó tűzözönnek, illetőleg a világ pusztulásának még nem érkezett el a kiszabott ideje. Említettük már fent GONDATTInak azt a szigvavidéki értesülését, hogy *az Égatya aranyból való támasztó botja állandóan az élet vizében (liliñ vit) van* s ennek hullámoztatása a bűnösnek, kinek szánva van, rögtönös eszméletlen állapotát okozza. De ő nem kívánja teremtményeinek halálát, sőt ellenkezőleg «szánalmába veszi» *(Numi-Tąrėm āšänėlnė sāľi' viššentawėt* II : 408.) a kór s egyéb szerencsétlenség üldözöttjeit. *Az ő segedelmét keresik a hős harczosok is végső szorúltságukban,* így az ifjabb kondai fejedelem, ki czélja elérésére «*Nǫm-Tōrėm* atyjához *hét hétig tartó hőségért* kiáltott föl» *(N. T. jäγėtän soät soätėñ rėi' ąjγės* II : 224.) s elnyerte e kérelem teljesültét, mint később bátyja, ki ellenfelének legyőzésére N. T. «kedves ura atyjától» *(śomė pąjrėγś jäγėm* II : 230.) *aranyostort, aranyfokost* s *életvízzel való tömlőt (lėlėñ vit' khūri)* könyörgött s meg is kapott. GONDATTI írja (23, 24. l.), hogy midőn a «Szoszvaközép-öregé» az ellene háborúval jövő hatalmas *mēñkw*-et meglátta, nagy félelmében N. T. atyjához fordúlt segítségért, ki őt győzelemhez juttatta avval a figyelmeztetéssel, hogy a *mēñkw*-nek mellében a nyaka alatt egy darabka «emberi hús» van s ez rajta az egyedül megsebezhető testrész. PATKANOV egyik hősénekében (II : 64.) csak úgy érheti utól a hős menekülő ellenfelét, hogy emennek útja elé erdős dombok, majd egy vérrel folyó patak alábocsátását kéri «Arany-Fény» mennyei atyjától, mit ez teljesít is.

Az itt fölsorolt hivatásszerű munkásságon kivül van *Numi-Tąrėm* atyának magánfoglalkozása is, a minő különösen a *vadászat* és *halászat*, melynek eszközeiről fentebb szólottunk. Teljes felszereléssel jár ő ki erdeibe: «a fáját mesterember készített aranyos felsőjű *két hótalpát előveszi, öt ujjú ujjas lábára fölcsatolja s nyusztfogó hét, vadfogó hét sok vadászhurokjához erős mennydörgés, hatalmas mennydörgés csattogó zajával távozik*» (III : 4.). Halászatának egy alkalmát a Kaltës-leány nászregéje írja le (II : 299.); e szerint: «Háza egész nagyságában szél hullámozta vízhabbal egyre forog. A nép közül a ház padlóján a hálóvarsával halászó ember a hálóvarsával halászik, a keczéző ember keczézik, a gyalmot vető ember gyalmot vet, a halászó sövénynyel halászó ember halászó sövénynyel halászik, tokhalat, nyelmalazaczot fognak. A vendégrekeszben egy öreg asszony s egy öreg ember ülnek», a Kaltës leá-

nyukat (a rege szerint: testvérüket) férjhez adó égi atya párjával. Az elromlott vadászszerszámokat, mint fentebb láttuk, rendesen *kovácsaihoz* adja javításra; de maga is szeret foglalkozni e mesterséggel. «*Numi-Tārėm atyám hegye törött sok törővasat, éle törött sok tompa szerszámot sokat gyűjt össze; vaslánczos jeles házat, ezüstlánczos jeles házat üt föl* (= kovácsmunkákhoz fog: *kēr-sēriñ jamės kwol ūnttitä, āln sēriñ jamės kwol ūnttitä),* húsos (= húseleségben tartó) hét folyamán, csontos hét folyamán így foglalkozott» — mondja az egyik medveének (III : 44.).

*

Ezek ama mithikus képzetek, melyekkel a vogul-osztják ember az Égatya személyét, alaki vonásait és szellemi tulajdonságait, uralmának székhelyét és környezetét, hivatásos s egyéni munkálkodását felfogja. Hozzájuk külön csoportként csatlakoznak az Égatyára vonatkozó történeti mythosok, melyek az ő *multjának* eseményeit tárgyazzák, különösen arra — az embert minden tájon s minden időben rendkívül érdeklő — kérdésre igyekezvén részletes fölvilágosítást nyújtani, hogy miként létesült, vagy *teremtődött általa a világ* egészében s egyes alkotó elemeiben s hogy miként támadt ebben a jelenleg uralkodó *törvényszerű világrend, az emberi társadalom s kultúrája* (főbb életfoglalkozások, mesterségek, jog- és vallásszokások stb.). Mielőtt az ily tárgyú mithoszok bemutatására áttérnénk, lássuk elsőben minő műszavakat és kifejezéseket ismer a vogul költői nyelv a «teremtésre».

Legérzékibb ezek közt a *jolä tāräti*, vagy *tāräti* «alábocsát», t. i. az égből a földre, mely kifejezésnél ismerjük tényleg *a mennyből való alábocsátás* regéjét is ezeknél: *Sorni-Kworės āśuw mā tāräti* «Arany-Kworësz atyánk a földet bocsátja alá», azaz: «teremti» (I : 35, 36, 76, 134, 135.), *jelpiñ śakw tāräts* «alábocsátotta a szent tűzözönt» (I : 68.), *Xuľ-ātėr tārätėstä* (I : 158.), *'Sopėr-nāj, Kami-nāj āñkw tārätėstä* (I : 76.), *Paräp-nāj āñkw tāräte'im* «Paräp-asszony anyát (ily nevű hegyet) bocsátok» (I : 80.), vagy midőn a medvéről mondja az ének, hogy *jale tārėtaus* (KV. III : 128.), *tārätawėm* (III : 18.); de már nincs határozottan megmondva, hogy ugyancsak az égből, vagy máshonnan «teremtéssel», avagy szóbeli «rendeléssel, igézettel» történik-e a «bocsátás» pl. az állatokról szóló következő helyeken: *Numi-Tārėm āśūw kwoss-kēpėl vit-χul voss tārätäsėn, vōr uj voss tārätäsėn!* «N. T. atyánk

teremts (= bocsáss) legalább vizi halat, erdei vadat!» (I : 73.), *Sorni-Kworės āśukwė sāt tōmiľ, sāt pawėl lawės tārätañkwė* «Arany-Kworësz atyuska hét jávorüszőt, hét jávortulkot, mondta, hogy bocsát» (I : 91.), vagy a jávor mondásában: *Numi-Tǡrėm jäγėmnė tārätawäsėm* (IV : 301.); v. ö. *Tūrum estem saiteñ puñdape kart jewėr* «Istentől bocsátott deres oldalú vasfarkas» (PATK. II : 88.). Világosan csak isteni «rendelésről» lehet szó ebben: *Tǡrėmnė nēl tārätawäsėn, añ nēn tūlmentawės* «T. nőt rendelt (bocsátott) számodra, de azt a nődet ellopták» (I : 7; *Tǡrėm tawän tārätālim nāj-āγi* I : 10.); a következőben pedig éppen földi lényektől ered az alkotás: *tērėntal mā tērnėl tārätėslēn, χuľtal mā χuľėl tārätėslēn* «a kórtalan földre kórt bocsátottatok, a betegségtelen földre betegséget bocsátottatok» (I : 113.).

Többször részletesen kifejti a rege, hogy miként történik a teremtést eszközlő «alábocsátás». Ennek ugyanis két módja van, az egyik: *a hágcsón való alábocsátás*, a mint a Földanyának az Égatyához küldött üzenetében találjuk: «Íját fogott hét férfidat megteremteni ím megteremtettem; de most megenni való vesszőbimbójuk, fűbimbójuk mi lesz? *Te ezüsthágcsót bocsáss alá (nañ ǡln-χāñχältėp tārätėn jolä),* megenni való vesszőbimbójuk, fűbimbójuk *ama hágcsó hosszában*, onnan hadd szálljon alá *(ta χāñχältėp χǡsit tūl voss va'ili)!*» Kérdi erre az Égatya: «*Az ezüsthágcsó hosszában micsodámat bocsássam alá?*» Felel az üzenethozó követ: «Lúdbukdácsoló, réczebukdácsoló hét folyócskádnak hét halsereges vizéből kis hátszárnyú hátszárnyas halat hozz elő *(kwāltėn)*, mögös várunk mögébe *hét jávorú jávoros mohlegelőt bocsáss alá!*» *(sāt ujpä ujiñ suw voss tārätėn!* I : 132—3.). Egy másik esetét annak, hogy a földi javak az égből hágcsó mentén kerülnek alá, a szigvai szent rege adja elő, mely szerint a Napasszony-leány s a Holdvilág-leány, miután a Világügyelő-férfi nejeivé lettek, hozományukkal, t. i. «lófalkájukkal s tehénfalkájukkal [az égből a földre vivő] hágcsó tövéhez jutnak s onnan előre haladnak» (I : 31.). Ha már van ily eget, földet összekötő hágcsó, egész természetes képzet, hogy midőn az egyik teremtési rege ősembere az Égatyától a föld előbuktatását, megszilárdítását, az állatok megteremtését stb. óhajtja, mindezek elérésére nem éri be avval, hogy ebbeli kérelmeit itt e földön könyörgés alakjában előadja, hanem e végből amaz égbe vezető «*hét fokú ezüsthágcsón (sāt nakpä ǡln χāñχältėp)*

fogas evet, karmos evet alakjában» személyesen hág föl s ily módon bár «karmos állat karma ereje elfogyott, miután fogas állat foga ereje elfogyott, a *Numi-Tārėm* atyja lakó ezüstrudú rudas házhoz elérkezik» (I : 138.). Hágcsón jár föl az égbe a szigvai szent regében a Világügyelő-férfi is (I : 23.), továbbá PATKANOVnak egyik hősének-közleményében a *holtnak szelleme,* mely utóbbi helyen (II : 32.) «háromszáz fokú fokos hágcsóról» *(χūdem-sōt čūmdep čūmdiñ χōñdėp)* van szó.

Kevésbbé nehézkes módja az égből való alábocsátásnak, mely *kötél, láncz,* illetőleg *ezek végén csüngő bölcső* segedelmével történik. Ily úton *előkelőbb mythikus lények* jutnak a földre, így *Arany-Kaltėś* és a Világügyelő *Arany-fejedelem,* kiket «Arany-*'Siś* anyjuk s Arany-*Kworės* atyjuk *aranyabroncsú két bölcsőbe fektettek, hét rojtos ezüst lánczot csatoltak hozzájuk s így bocsátottak alá ezen alant levő földre (sārni kispä kit-āpän χujiptawėssi', sāt rūsip āln-kwalγėl āltγėlėssi' ti joli mān ti tārätawėssi'* I : 67.), vagy a mint a Világügyelőről egy másik ének mondja: «Atyja *esüsthajlatú hajlatos bölcsőbe ültette, az alant levő föld férfiús világába bocsátotta alá (āln sitpä sitiñ āpän ūnttėstä, joli mā χumiñ tārėmnė tārätėstä)* Sas-pelyhű ember bátyjának háza tetejére hatalmas mennydörgés hangjával esett le» (II : 101.); l. még PATKANOV I : 101. — Hasonló a *Földanya* alászállásának története: «*Joli-Tārėm* anyánk a két *tārėm,* két *kworės* (= ég és föld) között *hétszeres vasláncz végén függő várában ül (sāt-pis kēr-kwāli' taľėχt χannė ūsät ūnli)».* Hosszú ideig, vagy rövid ideig ül, egyszer csak eljött a föld megteremtésének kora. *Numi-Tārėm* bátyja szól: ,Te testvér, most szállj le az alant levő földre, az ember korabeli világot kell megteremteni!' A *hétszeres vasláncz, melyen a vár függött, most levágódott s Joli-Tārėm anyánk alászállott» (jolä va'ilės* I : 128.). — A teremtési rege *ősember-párját* is «*ezüsthajlatú hajlatos bölcsővel* bocsátotta felülről alá *Tārėm*-atya *(āln sitpä sitiñ āpäl tārätawėsi');* vasláncz végén jöttek alá» (I : 135.). — Bőven beszélik el a medveénekek ez isteni állatnak mennyből való leszállását *(numėl va'ilėm ēri'):* N. T. atyja «*háromszáz ölnyi vaslánczot* készítget, *ezüst hajlatú hajlatos bölcsőt* készítget; amaz erőszakos kezű ,réti állat, leányához oda viszi őket; amaz ezüst hajlatú hajlatos bölcsőbe ültet ím ő engem, a háromszáz ölnyi vasláncczal kötöz meg ím engem, az alvilági nép lakó *sárga színnel, vörös színnel borított,*

kis lúd, kis récze pipegő földecskére bocsát alá ím engem» (III : 13—14, 45—46, 118.), «hétszeres *ezüstlánczon, hétszeres aranylánczon* bocsátott alá engem» (III : 77—78, 127.). Egy kondai osztják medveénekben (Patk. II : 192.) is szó van arról, hogy ez állatot «atyja *vaslánczok drága végén* bocsátotta alá» *(jigem-īva kartsēgcret tinéŋ tei estemem).*

Az ilyen égből való alábocsátás nem mindenkor történik az Égatya részéről a czélszerűség biztos tudatával, hanem inkább a lekívánkozónak tartós unszolására. Ily esetekben a habozó Égatya *az aláeresztett bölcsőt az ég és föld között lebegve visszatartja*, mint ezt az ének a Világügyelő-férfi leszállása alkalmával előadja: «Férfi nagyságúvá még nem vált s ím minden áron az alant levő földre vágyakozik. Éjjel vágyakozik, nappal vágyakozik: *Numi-Tārėm* atyja nem bocsátja alá. Csontja még erőtlen, húsa még erőtlen: N. T. atyja azért akadályozza. Hosszú ideig, vagy rövid ideig növekedett, egyszer csak szól: ‚Óh atyám, az alant levő föld férfiús világába bocsáss alá engem!' Im *śopėr-ezüst, kami-ezüst bölcsőbe ülteté* N. T. atyja s alábocsátotta. A két *tārėm*, a két *kworės (= ég és föld) közé oda fogta. N. T. atyja ha felvidéki szelet támaszt: ezüst hajlatú hajlatos bölcsőjében az alvidéki tengerhez emelődik;* ha alvidéki szelet támaszt: ezüst hajlatú hajlatos bölcsőjében a felvidéki tengerhez emelődik. N. T. atyja, ha esőként esőzik: húsa az eső által gyarapodik; N. T. atyja ha szélképpen fú: csontja a szél által erősödik. Hét nyáron, hét télen fújta a szél, akkor szállotta meg az erő. N. T. atyja azután ím lebocsátotta» (II : 103—4.). Így járt a *medve* is, mint énekében panaszolja: «(N. T. atyám) *egy száz ölnyire bocsát alá engem s ott visszatart.* Ha felvidéki szél támadoz: az Ural alvidéki vége felé hord el engem; ha alvidéki szél támadoz: az Ural felvidéki vége felé emelget engem. Ezután igaz igézet jeles fajával igéz meg N. T. atyám». Majd «*kétszáz ölnyire bocsát alá s ott ismét visszatart* . . . . Énekbe illő, regébe illő nagy inséget szenvedtem át ekkép. Ezután igaz igézet jeles fajával igézget ismét N. T. atyám». Végül «csipkerózsafa hét bozótjába, zelniczefa sürű bozótjába bocsát engem *(tārätawėm)*, amaz ezüst hajlatú hajlatos *bölcsőmet pedig fölemelgeti*» (III : 14—18, 46—48, 116—119.). A Reguly-féle teremtési rege szerint az ősember-pár sem kerülte el e sorsot avval a külömbséggel csupán, hogy ők nem a magasban, hanem minden föld híján itt alant

himbálóztak az ősvízen: «N. T. atyjuk alvilági zúgó szelet támaszt, a fölső tenger végére viszi őket; fölvidéki zúgó szelet támaszt: az alsó tenger végére emeli őket. Az öreg egy napon N. T. atyjához könyörög: ,N. T. apám, nekem egy házterületnyi szent földdarabot bocsáss alá!' Miután egy napig éltek, két napot eltöltöttek, N. T. atyjuk egy ház nagyságú szent földdarabot bocsátott neki alá» (I : 135.). A teremtési ének szerint az emberiség ősanyja Kami-asszony «egy méhbeli hét magzatot szül» s «évét számítva hét éven át, esztendőjét számítva három esztendőn át himbálja az ifjakat a szél» *(pīγėt χollītawėt* I : 103.). — *Égen függőnek* ismeri a felső szoszvai közlés *Numi-Kworės* három fiát *(N. T., 'Saχl-tārėm* és *Tapėl-ājkä)* úgyszintén *Kaltėś* testvérüket *(Numi-Kworės jäγänėlnė kit tārėm χalėn, kit kworės χalėn jolä tārätawäst* II : 98.), más közlések pedig a *hét Tārėm-fiúról* mondják ugyanezt *(Tārėm χannė sāt pī'* IV : 207.) s emlegetik «*Tārėmtől alábocsátott vasláncz végén csüngő várukat*» *(Tārėm tārätėm kēr-kwāli' taľėχt χannė ūs* II : 65.). A déli osztják regékben is találunk égen függő házakat; az egyik: «alsó aranyával lefelé ragyogó (folyó), felső aranyával fölfelé ragyogó ház vasláncok drága végén» *(it sorńet it oumañ χōt, nūm sorńet noχ oumañ χot kart-sēgeret tineñ teina* PATK. II : 140.), a másik: «Istentől alábocsátott vasház» *(Tūrum estem karda-χōt* u. o. 172.).

Ezek a regék magyarázzák meg, hogy minő képzetek fűződnek ahhoz a «bocsátáshoz», melyet a teremtésnek *tāräti* műszava jelez. Egyértelmű ezzel a *tārėmti* képzésváltozat (pl. *ēlėm-χąlės ūnlėnė mā tārätuñkwė ti tārėmtäslėn* «az ember lakó földjét alábocsátani im alábocsátottad» I : 36; *As-vit jelpiñ nąmtėn Asėn oss tārėmtäslėn mōnt!* «Ob-víz [vágyó] szent elmédet óh bár az Obba bocsátanád! II : 351; *ājkä tusä Ās-simtė Ās-pāñχwitėl tārėmtamtė* «az öreg szakálát az Ob medrében az Ob szélességében bocsátotta szét» I : 133.), melylyel azonosnak vehető a «creare, gignere» sajátos régi magyar műszava a *teremt-*, a trans. «gigno, profero» és intrans. «cresco, nascor» értelemben egyaránt használatos magy. *terem-* causativuma (v. ö. ez utóbbihoz: *nañ sātėm ēlėm-χąläsen mā jänitī' tārämlės, nañ lāum vōr-ujin mā jänitėl tēls* «a tőled igézett embered a föld egész nagyságában *terjedt el*, a tőled rendelt erdei vadad a föld egész nagysága szerint *támadott*» I : 150., hol *tārämlės* = *tēls* «létre jött, támadt, született»; *mā akw' pālä vōr-*

ujin tārėmlawės «a föld egyik fele erdei vadtól lett elárasztva» = «erdei vad termett rajta» I : 147.).

Egy másik jelzése a teremtésnek: *sāñkėmti*, pl. *ēlėm-χąlės jisiñ tąrėm sāñkėmtañkwė ēri* «az ember korabeli világot kell megteremteni» (I : 128, 36, 84.); *ēlėm-χąlės ąlnė jisiñ tąrėm ēl-sañkėmtilėm* «az ember korabeli világot hosszabbá teremtem» (II : 291.); *Xul'-ątėr āγi taw sāñkėmtėstä* «a *Xul'-ątėr*-leányt ő (t. i. *Sorni-Kworės)* teremtette» (I : 77.); *'Sopėr-nāj āñkw ti tārätėstä, Kami-nāj āñkw ti sāñkėmtėstä* (I : 77.), hol tehát *tārätėstä* = *sāñkėmtėstä*. A megfelelő intrans. képzés: *sāñkėmli*, pl. *māi' tąrmi', tēn sāñkėmlei'* «az ég és föld, ők megteremtődnek» v. «előtámadnak» (I : 101.), *Sorni-Kworės jä'ikwė ąln taχtėp-kēr jäniti' ti sāñkėmlės* «Arany-Kworësz apuska ezüst orsókarika nagyságában alkotódott» (I : 77.), *au kakėr sāt pi' tūl voss sāñkėmle'it* «az egy méhbeli hét fiú onnan támadjon», v. «jőjjön elő» (I : 84.), *am matnäi' tit ti sāñkėmläsėm* «én itt ím öreg korra termettem», v. «jutottam» (II : 125.). A szó alapja, mint már fentebb érintve volt, a déli osztják *sañki, sanka* «klar, heiter», KO. *sañk*, SO. *señk* «világosság, világ (свѣтъ» Pápai Kár.); melynek mása fölismerhető az ÉV. *sāñk* «verőfény; hőség» = LV. *saχ* id., továbbá az ÉV. *sāñkeli*, LV. *sąñγėmli* «fölserkenni, fölébredni» (= *kēnśėmli)*, tkp. «világosságra érni, jutni» medve-műszóban (III : 204, 207.). A «teremtés» fogalmának *sāñkėmti* szava tehát voltaképp: «*világra, világosságra hozni*»; *sāñkėmli* «teremtődik» = «világra jutni» (mint: *samnė pati* «születik», tkp. «szembe esik» = «látható lesz»).

A Regulytól jegyzett teremtési énekben a *sāñkėmli*-nek párhuzamos kifejezése: *pēntėmli : māi' tąrmi' tēn pēntėmlei', tēn sāñkėmlei'* (I : 101.). Itt a közlőtől eredő «они родятся» fordítás is világosan mutatja a teremtődik-féle értelmet s jól érthető evvel a szó előfordulásának másik helye is, melyben a Földanya ezt üzeni az Égatyának: *pēntėmlanė ti pēntėmlėsmēn ām tēpėl tēpėl ātėmtal ūnluñkwė vāγėm at joχti* «megalakúlni ím mi ketten megalakúltunk; de én étellel táplálkozó ember nélkül megélni (ülni) nem bírok» (I : 101—2.). A tőlem följegyzett szövegek ezt a déli vogul s úgy látszik elavúlt kifejezést nem ismerik.

Szintén a művelet szemmel látható mozzanatát, t. i. az ismeretlenségből az ismert állapotba való jutást emelik ki a teremtésnek ezen kifejezései: *tēlti* és *χul'ti*, pl. *ēlėm-χālės ūnlėnė jelpiñ mā*

tēltėn, ēlėm-χą̄lės ūnlėnė sąwiñ mā χul'itėn! «az ember lakó szent földet *hozd elő*, az ember lakó kérges földet *buktasd elő!*» (I : 139.); *Sorni-Kworės jä'ikėm, taw tēltālėm ur-lōptatä* «Arany-Kworësz apuskám, az ő *teremtette* hegyi levele» (III : 270.); *χą̄tėl ti χą̄tėltäslėn, ēt-pos ti χul'itäslėn* «a napot ím földerítetted, a holdvilágot ím előhoztad (előbuktattad» I : 129.); *χojtil χul'iti, aum vāri* «kórt támaszt, betegséget csinál» (I : 158.). A *tēl-* alapszónak értelme: «támad, lesz, válik, keletkezik, születik», pl. *la'ilä χuml'ė tēli, kātä χuml'ė tēls, toχ vārės* «lába a mint támad, keze a mint támadt, úgy készítette» (I : 146); *mā tēlėm mōjt* «a föld keletkezésének regéje» (I : 1.); *am tit tēlsėm* «én itt születtem»; *tēlpä ją̄ñχėp* «ujuló», v. «születő hold» (III : 337.). A *χul'iti* ige jelentése: «valahonnan (különösen a vízből) előbuktat, fölemel, fölszínre hoz» s midőn a föld teremtéséről mondja a rege, hogy *mā χul'iti*, tudjuk is, hogy e kifejezés igazán a *földnek az ősvízből való előbuktatására* czéloz; a megfelelő intransitivum: *χul'ili* «fölbuzog, fölemelkedik (különösen a vízből), pl. *χul'ilėnė tūr-vit* «fölbuzgó tóvíz», *mąrät sāl'iñkän khūl'ilätγėt* «lehelletének bugyborékai szállnak föl (a vízből; II : 232.). Midőn a hold fölkeltéről mondják, hogy *χul'ili*, a kifejezés eredete talán szintén az, hogy előbukkanását a *tengerből* képzelték.

Figyelemre méltó kifejezése a «teremtés»-nek: *ta'ilti* «teljessé tesz» a himnus következő szavaiban: *Sorni-Kworės jäγėn ta'iltėm śopėr-ą̄ln, kami-ą̄ln lūsiñ χąmśi at tul'äp tul'äñ kātėl pūγäln!* «Az Arany-Kworësz atyád alkotta (létrehozta, teremtette) soperezüst, kami-ezüst rojtos ostort öt ujjú ujjas kézzel fogd meg»! (II : 323.); a közlő fordítása szerint: «Господь творилъ тебѣ плеть, ту поимай»! A *ta'il* «teljes, egész, ép» alapszó értelméhez viszonyítva e kifejezés jelentésfejlődése ép olyan, mint a magy. *ép* szóból képzett *épít* = «alkot, létrehoz» igében.

De a «teremtés»-nek ezen szemléletes kifejezésein kívül vannak a vogulban olyanok is, melyek a teremtőnek pusztán *kimondott akaratát* jelzik, tehát a teremtés tényét ép úgy adják elő, mint midőn a biblia így szól: «S *mondá* az Úr: legyen világosság! S lőn világosság». Ilyen kifejezések: *sāti* «igéz; igéjével teremt, létrehoz» és *lāwi* «mond, szól, rendel» a következő példákban: *Numi-Tą̄rėm āśėm, nañ sātėm ēlėm-χąläsėn āγi ą̄ńśuñkwė, pi' ą̄ńśuñkwė pats* «N. T. atyám, a te *igézeteddel teremtett* emberednek leánya, fia

kezdett lenni» (I : 157, 150.); *nañ sātėm vit-χulėn, vōr-ujin* «a te igézeteddel teremtett (v. termett) vízi halad, erdei vadad» (I : 150.); *am sātėm vōr-jiwėm* «az én igézetemre termett erdei fám» (I : 151.) | *kēr-tāχ jelpiñ ta'ilėm jäγėm sātėm jelpiñ ńawľėm num-pālėn, jäγėm lāwėm jelpiñ luwėm num-pālėn nāñχ ti masilėm* «vas mellű szent ruhámat atyám *igézte* (v. *teremtette)* szent húsom fölé, atyám *rendelte* (v. *mondására létrejött)* szent csontom fölé ím felöltöm» (II : 149.); *nañ lāum jelpiñ mān tēltäslėm, nañ sātėm sawiñ mān χuľitäslėm* «a *szavadra létrejött* szent földedet előhoztam, *igézetedre létrejött* kérges földedet előbuktattam» (I : 143.); *Numi-Tārėm jäγėmnė χasä la'ilpä la'iliñ uj tārätawäsėm, tēpėl tēpėl ātėmän sim-taľėχ nasiñ pūli' lāuwäsėm* «N. T. atyám hosszú lábú lábas állatnak *bocsátott alá* (= teremtett) engem, táplálékkal élő emberének szívcsúcsabeli ízletes falatjáúl *rendelt* engem» (IV : 301.). A *sāti* szó értelmének fejtegetésével alább foglalkozunk a samánműveletek tárgyalásánál.

Különös szeretettel foglalkozik a vogul-osztják népköltés a teremtés történetével. A mi a bálványistenségeknél a «hősének» *(tērniñ ēri')*, ugyanaz az Égatyánál «az ég és föld teremtésének éneke» *(māi' tārmi' sāñkämlėm ēri')*, «a föld keletkezésének v. előbuktatásának regéi» *(mā telėm* v. *χuľitėm mōjt)* s az ezekkel kapcsolatos «tűzözön-regék» *(jelpiñ śakw mōjt)*. A hősének az illető bálványistenség személyének s szent helyének tiszteletét igazolja, emezek *Numi-Tārėm* dicsőségét beszélik s midőn az ő világuralmának eredetére, az ember korabeli világ, az ember idejebeli világ *(ēlėm-χalės jisiñ tārėm, ēlėm-χalės natiñ tārėm)* megalkotására tanítanak, egyszersmind a mindenségről való hagyományos felfogást örökítik át nemzedékről nemzedékre. Eme regék s énekek előadása, bár nincs különös alkalmakhoz kötve, mindenkor ünnepies s a hallgatóság részéről is komolyságot és áhítatos figyelmet követel. A föld keletkezésének az a regéje, melyet a Szigva vidékén volt alkalmam följegyezni (I : 1.), egyenesen «szent regé»-nek *(jelpiñ mōjt)* neveződik s ezen jelzéssel közölték tartalmát Gondattinak is (34. l.). Bizonyos szertartások is kisérik e rege előadását, jelesen hogy *az asztalra* — nyilván a megbecsülés jeléül — *valamely ezüsttárgyat (pl. pénzt) helyeznek, a regélőt jó étellel s itallal vendéglik,* továbbá hogy ott, a hol a Fáczánkacsa-orrú asszony története kezdődik, mely «a regének tulajdonkép való szent

helye» *(mak jelpiñ mātä* I : 18.), *az asszonyok a házból kimennek.* GONDATTI szerint ennél a nem figyelmes hallgatót még büntetés is éri; nőknek pedig egyáltalában nincs megengedve hallgatása (34. l.). A Felső-Szoszva vidékén közölt déli eredetű kosmogoniai ének, «a föld égből való lebocsáttatásának éneke» *(mā tārätim ẽrị̊'* I : 77.) szintén «szent», melyet ép úgy mint a «medve égből való leszállásának énekét» *három jó ruhába öltözködött férfi sapkával fején s övvel derekán hajlongva s kezeiket egymáséval kis ujjukkal egybekapcsolva énekel.* Kétségtelen, hogy a népköltés e termékeinek főtartalma igen régi időknek hagyománya, a mint ez kitetszik az egymástól messze eső vidékeken följegyzett változatok közös költői kifejezéseiből is. PATKANOVnak egyik közleményében (II : 174—6.) «régi regék» *(jis ai-ket)* mondója a hősnő, midőn «az ég hogyan keletkezett, arról beszél; az ülő bőrös föld, szőrös föld hogyan keletkezett, arról beszél» *(tūrum χota tīvōt ťu-īda padardet, ōmėsta sōgoñ mėg, pūnėñ mėg χota tīvōt, ťu-īda padardet).* Tartalmuk szerint a följegyzett kosmogoniai népköltés szövegei *két főtipus* csoportjába sorakoznak. Egyik a *déli*, melyhez a REGULY-tól följegyzett teremtési ének (I : 100.) s ennek tőlem jegyzett változata (I : 77.) tartoznak; ezek az *ősvízről* s a földnek innen való előbuktatásáról nem tudnak, «egy méh szűlte hét ősemberről» beszélnek, kiknek hirtelensége hozza létre a földön a czivódást, betegséget és halált, úgyszintén a medvét, mely állat a déli monda szerint a legidősebb ősembernek a dühtől elváltozott mása. A másik az *éjszaki* tipus csoportja, melyben a regék és énekek összekötő szálai az *ősvíz, a tüzes özönvíz, az embernek földből való teremtése.* Külön alcsoportkép közelednek itt egymáshoz egyrészt a szigvai szent rege (I : 1.), a tűzözön-ének (I : 38.) s az egyik tűzözön-rege (I : 73.), másrészt «a föld körülövezésének regéje» (I : 33.) s «az ember teremtésének regéje» (I : 128.). Amazokban ugyanis az Égatyán kívül a *legifjabb Tąrėm-finak, a Világügyelő-férfinak* jut nagyobb szerep a teremtésben, ezekben pedig a *legidősebbnek,* a «Tapël-öreg» névvel is jelölt *pelimi istenségnek.* A *Tąrėm*-fiak helyett *Xul'-ątėr* közreműködését emlegetik a szintén éjszaki tipusi REGULY-féle teremtési rege (I : 135.), az «Ördögfejedelem-rege» (I : 160.) s a tűzözönregék egyike (I : 68.), mely démonról külömben szólnak a fentebbiek közül a tűzözön-ének s az ember teremtésének regéje is. Bibliai elbeszélésnek pogány hagyományú képze-

tekkel való egybeszövése az «Atom (=Ádám) nevű öreg emberről és feleségéről» közölt kondai monda. Mindezeknek tartalmát más források ide tartozó följegyzéseivel kiegészítve s tárgyak szerint csoportosítva a következő vázlatos összeállításban foglalhatjuk össze:

I. A kezdet kezdete. 1. A *déli hagyomány* szerint: *a)* «A föld és ég ők megalakúlnak, ők megteremtődnek; *Xuľ-ą̄tėr* legkisebb fia nyílszárny-ragasztásra való ezüst enyvüstjének nagyságára teremtődik *Numi-Tą̄rėm* atyánk; *Xuľ-ą̄tėr* legkisebb leánya, az ő fonó ezüstorsója karikájának nagyságára teremtődik Kérges Föld anyánk» (*Sąwėn Mā āñkūw* I : 101.); más szóval: *az ég és föld egyszerre alakúltak.*

b) «Arany-Kworës apuska ezüst orsókarika nagyságában alkotódott; *'Sopėr*-asszony, *Kami*-asszony anyát (= Földanyát) ő bocsátotta alá, *Xuľ-ą̄tėr*-leányt (az emberek ősanyját) ő teremtette, Fönn-járó szárnyas Kalmot ő teremtette» (I : 77.). E szerint tehát *kezdetben csupán az ég volt meg; a föld, az emberek ősanyja s az üzenethordó istenség onnan származtak.*

2. Az *éjszaki hagyomány* szerint: *a)* A felső-szoszvai közlésben: «*Joli-Tą̄rėm* anyánk (= Földanya) a két *tą̄rėm*, két *kworės* (= ég és föld) között hétszeres vaslánczvégén függő várában ül. Hosszú ideig ül, avagy rövid ideig ül, egyszer csak ím a föld megteremtésének kora eljött. *Numi-Tą̄rėm* bátyja szól: ‚Te testvér most szállj le az alant levő földre, az ember korabeli, az ember idejebeli világot kell megteremteni!' A hétszeres vaslánczmelyen a vár függött, most levágódott s *Joli-Tą̄rėm* anyánk ím alászállott» (I : 128.). E szerint, úgy mint a déli hagyomány *b)* változatában, kezdetben *a föld is az égen volt s az Égatya akaratából jutott le az alsó világra.*

b) A lozvai közlésben: «Mielőtt a föld megteremtődött, a víz és ég egymásra borúlva fedték egymást. A felső égen N. T. atyánk él, az alsó világon *Xuľ-ą̄tėr* búvárkacsa alakjában úszkál» (I : 160.). Itt az *ég és a föld helyén levő végtelen ősvíz* alkotják a kezdet kezdetét; amott az *Égatya*, itt az *Ördögfejedelem* él.

c) A Reguly-féle szigvai közlésben: «Egy asszony s öreg ember élnek. *Tą̄rėm* atya ezüstívű íves bölcsővel bocsátotta őket felülről alá. Vasláncz végén jöttek alá. N. T. atyjuk alvidéki zúgó szelet támaszt: a felső tenger végére viszi őket; felvidéki zúgó szelet támaszt: az alsó tenger végére emeli őket. Az öreg egy na-

pon könyörög: N. T. apám nekem egy házkerület nagyságú szent földdarabot bocsáss alá. Miután egy napig éltek, miután két napot eltöltöttek N. T. atyjuk egy ház nagyságú szent földdarabot bocsátott neki alá» (I : 135.). Itt is *az ég s alant az ősvíz állanak az idők kezdetén;* emitt azonban nem az Ördögfejedelem, hanem *egy fölülről alábocsátott emberpár* él föl s alá hányatva a széltől. Az ember kértére *bocsátja az Égatya alá az első «szent föld» darabját.* Ugyane regének egy másik helyéből (I : 139.) megtudjuk, hogy *az ősvíz is N. T. igézetével jött létre (am sātėm jelpiñ vitėm).* — Szorosan csatlakozik ehhez a jugrai (szoszvafői) közlés, mely szerint: «Egy asszony s egy öreg ember élnek. Házuk a mily nagy, akkora földhalmon *(mā-śaχl)* élnek. Hogy e földhalmot N. T. atyjuk bocsátotta-e alá, avagy alulról bukkant föl, ők teljességgel nem tudják» (I : 33.). A külömbség itt csupán az, hogy a rege nem tud az ősvízen hányódó földdarabka s a rajta élő emberpár előtörténetéről, melyet az előbbi rege közöl.

d) A szigvai szent rege közlésében: «Tundra-halmi *(Tunrä-śaχl)* asszony s öreg ember élnek. Egy hófehér hollójuk van. A ház két oldala felől mindenütt víz van; föld nincsen sehol. Az öreg a házból ki nem megy; a külső világ *(kwoni mā)* hogy milyen alakú, ő nem tudja» (I : 1.). A rege végén kiderűl, hogy az öreg ember «az égen *Numi-Tārėm*» s az asszony *Kaltėś* lesz (I : 32.); tehát itt van ugyan ég, de a *későbbi Égatya eleinte a földön,* illetőleg *az ősvíz «tundrahalmi várában» (Tunrä-śaχl ūs* I : 21.) lakik. — Ehhez csatlakozik a tűzözön-ének felsőszoszvai közlése, mely avval kezdődik, hogy «magától termett moszathalmi, tundrahalmi várukban *(ness tēlėm Tañkw-śaχl, Tunrä-śaχl ūsēnt)* Arany-*'Siś* s Arany-*Kworės* asszony s öreg ember élnek» (I : 38.). Minthogy az ének végén arról van szó, hogy ez istenpár Arany-*Kaltėś* s Arany-*ātėr* gyermekeiket aranyabroncsú két bölcsőben hét rojtos ezüstlánczczal «ezen alant levő földre bocsátották» a fentemlített *«moszathalmi, tundrahalmi várnak»*, éppen ellenkezőleg az előbbi közlés felfogásával, *az égen kellett lennie.*

Egyezik tehát valamennyi közlés abban, hogy *kezdettől fogva van az ég,* melyet a szigvai szent rege kivételével szintén valamennyien az *Égatya ősi lakóhelyének* ismernek. A föld csak a déli hagyomány egyik közlése szerint alakúlt egyszerre a földdel; egyéb közlések, a mennyiben eredetéről szólnak, *az égből származtatják.*

Az éjszaki hagyomány a föld keletkezését megelőzőleg *végtelen ős-vizet* tud annak a helyén, melyen a föld kezdetben mint *kicsiny tundrahalom* jelentkezik. Az ősvíz, illetőleg a benne kiemelkedő földdarab legrégibb lakója több közlésben a *Földanya*, másokban egy *ősember-pár*, végül egy közlés szerint *Xuľ-ǭtėr*, kit — mint alább látni fogjuk — szintén az Égatya bocsátott mennyei lakából a földre.

II. A világosság s égi testek teremtése a felső-szoszvai közlésben (I : 128.): «Midőn *Joli-Tǭrėm* anyánk lejutott, ez *az ember lakó kérges föld egyre sötét.* Fönn-járó-szárnyas-Kalmot N. T. bátyjához üzenetet vinni fölküldi. Fönn-járó-szárnyas-Kalm feljött s így szól: ‚*Joli-Tǭrėm* anyám ezt az üzenetet küldi: a te rendelted kérges földre ím leszállottam, most az ember korabeli világ, az ember idejebeli világ hogyan fog megteremtődni, hiszen a föld egyre sötét; te bátyácskám, deríts föl napot, hozz elő holdvilágot!‘ *N. T. bátyja napot derített föl, holdvilágot hozott elő, a föld ím világossá lett*». — A szigvai szent rege az ifjú Világügyelő férfi hőskorában ismeri *az ebeivel szánon nyargalászó s egyre körben forgó Holdvilág-öreget (Ēt-pos ǭjkä)*, kinek házában a kárpittal elfödött szobarekeszben *leánya fagyot alkot* (I: 24.); ismeri továbbá *a három lóval körben nyargaló s napot vivő Napasszonyt (Xǭtėl-ēkwä)*, kinek házában a kárpitos szobarekeszben szintén *leány ül s ez égető hőséget alkot* (I : 25.). — Gondatti szerint: «*Kors-torum* mindenelőtt az *eget, földet, vizet, tüzet, napot, holdat* és *csillagokat* teremtette, még pedig olykép, hogy a fölül éggel borított s köröskörül vízzel környezett lapos föld mozdulatlan s *a nap, valamint a hold körülötte forognak*» (45. l.).

III. A szárazföld teremtése 1. a *déli hagyomány* szerint: «[N. T. atya Lábbal-alkotott-lábas Kalmhoz szól:] ‚Te majd ha le fogsz érkezni, *eleven kígyóostorral háromszor történőleg csapdosd meg Kérges-Föld anyát (Sǭwėñ Mā āñkūw): nagyölü ember két öljének szélességére fog kibontakozni földecske;* étellel táplálkozó embere onnan fog teremtődni, egy méhbeli hét magzatot fog ő szülni‘» (I : 103.). Az így keletkezett földdarab felel meg az éjszaki hagyomány ősvízbeli, égből alábocsátott tundrahalmának.

2. Az *éjszaki hagyomány*nak *a)* jugrai közlésében a később pelimi istenséggé váló «ének embere, rege embere» nevelő bácsijának s nénijének tudtán kívül fölszáll Arany-Kworësz atyjához s tőle a következő üzenetet hozza: «‚Hét éjen át, hét napon át az

ajtós ház ajtaját, tetőnyílásos ház tetőnyílását zárva tartsátok: bármi zaj is hallatszik künn, ki ne menjetek; Arany-Kworësz atyánk a földet bocsátja alá egéből'. Az ajtós ház ajtaját bezárták, a tetőnyílásos ház tetőnyílását befödték; egyszer csak *valami dörgő, csattogó zaj támadt.* Hét éjen, hét napon át egyre csattog az ég: *Arany-Kworësz atyjuk a földet bocsátja alá»* (I : 35.). Az itt szóban forgó ház az ősvíznek már meglevő földdarabkáján áll, az igazi föld tehát attól egészen függetlenül *az égből bocsátódik alá.*

b) A szigvai szent rege közlésében (I : 1—2.) az ősvíz tundrahalmán élő emberpárnak «egyszer csak a felső égből valami csattogás hallik. Az öreg kinéz az ablakból: hát felülről, az égből egy *vas-búvár-madár (kēr-taχt) jön, földet keresni beereszkedett a vízbe.* Csak járt, csak járt ott alant: fölbukkant, semmi földet nem talált. Lélekzetet vett s ismét aláereszkedett a vízbe. Járt, járt, fölbukkant: megint hiába, föld nincsen. Egy keveset lélekzett s harmadszorra beleereszkedett a vízbe. A mint fölbukkant, olyat lélekzett, hogy a torka alja megrepedt belé; de *az orrán egy kis földmorzsácska* van. Szárnyra kelt s avval az ég felé ment. Az asszony s örege lefeküdtek. Reggel a mint fölkelnek, megint valami csattogás hallik az égből. A mint az öreg kifelé néz, *az égből vas-vöcsök (kēr-lōli̊) jön alá, beleereszkedik a vízbe.* Járt, járt; midőn fölbukkant, nincsen semmije, éppenséggel semmije. Egy kevéssé lélekzett s ismét a vízbe ereszkedett. Megint járt, járt; midőn fölbukkant, ismét nincs semmi. Keveset lélekzett s még egyszer, harmadszorra beleereszkedett a vízbe. Midőn fölbukkant, olyat lélekzett, hogy a feje búbja megrepedt belé; de *az orrán egy jókora nagyságú földdarabka áll. Annak a tundrahalmi háznak szögletéhez oda dörzsölte az orrát* s azután az égbe repült. Az asszony s örege lefeküdtek. Reggel a mint fölkeltek, *a föld talpszélességűvé lett.* A második napon a mint fölkeltek, *a föld a látóhatárig jutott már, annyira megnagyobbodott;* harmadnapon a mint az asszony s örege kinéznek az ablakból: *víz nincsen, már mindenütt földdé változott.* Hófehér hollójához szól az öreg: ,Eredj csak, nézd, mily nagygyá lett a föld!' A holló elment, egy kis órát járt, már oly nagygyá lett a föld. Az asszony s örege ismét lefeküdtek, ismét fölkeltek, a hófehér hollót ismét küldik megnézni a föld nagyságát. A hófehér holló jártából csak déltájt jött meg: oly nagygyá lett már a föld. Harmadnap fölkelnek, ismét szólnak a hollónak: ,Menj csak,

nézd, a föld mily nagygyá lett!' Jártából éppenséggel nem kerül meg, a nap úgy esteledik le.» — Tudomást szerzett e regéről Gondatti is, ki szerint (45. l.) «*Kors-torum* megparancsolta a kitünően bukdácsoló лyли-madárnak, hogy hozzon elő az ősvíz fenekéről valamicske földet. Ez háromszor merült alá; de a két első ízben sikertelenül, a harmadik alámerüléskor pedig fölkapott ugyan egy kis homokot, azonban midőn a madár a fölszínre kerülve megrázkódott, ez is szétszóródott minden irányban, úgy hogy csak egy kis csomócska maradt meg helyén. Ugyanekkor e madárnak torkából a feszültségtől vér fakadt elő, mely kissé bemocskolta fejét s ez attól fogva mind e mai napig vörös. Odarepült most a búvárkacsa (rarapa) s nevetni kezdett a лyли-madáron azt mondván, hogy csakugyan előhozhat-e efféle kis madár földet a víz alól?! Erre maga merült két ízben alá, de sikertelenül; midőn harmadszor fölkerült, halva volt». A лyли életre támasztotta a búvárkacsát; «a tőle hozott homokcsomó pedig másnap oly nagyságú lett, hogy már egy lábat is rá lehetett helyezni. Azután a föld mind nagyobb és nagyobb lett, úgy hogy a madár csak egy üst felfőttének ideje alatt repülhette körül; majd annyira nőtt, hogy a második kisérletnél körülrepülése déltől naplementéig, a harmadik kisérletnél pedig teljes három napig tartott. Végül elérte a föld rendes nagyságát, *bár kis mértékben még most is gyarapszik.* A túlságos terjeszkedés megakadályozására a vízi ördög *(vit-kuľ)* van rendelve, mely kizárólag földdel táplálkozik. *A föld terhének megkönnyebbítésére N. T. az erdei pusztító tüzeket bocsátotta alá, melyek nélkül a föld alámerülne a környező végtelen vízben*».

c) A Regulytól jegyzett szigvai közlés szerint (I : 139—141.) az ősember-pártól született fiú «karmos evet, fogas evet alakjában» fölmegy N. T. atyjához s az az ősvízre alábocsátott «egy házterületnyi föld» örökös lebegésére célozva ekkép panaszkodik: «Erre kérek én tőled tanácsot: ilyen szelet csinálsz, egyik tenger szögletébe viszen engem; más szelet alkotsz, más tenger ölébe fúv engem. Ím inségbe jutottam. Egykor, midőn ember korabeli világot fogsz rendelni, midőn ember idejebeli világot fogsz teremteni, a te igéddel előhozott szent vized fölött miképpen fog megélhetni az ember? Hogy valami módon létre hozhassam az ember lakó szent földet, erre jöttem én tanácsot kérni te hozzád». N. T. atyja erre szól: «,Gyöngéded kezű kis férfi, fiam, ha én hozzám az em-

ber lakó szent föld előhozatalára tanácsot kérni jöttél, én számodra mit: háterőt rendeljek-e, vagy mellerőt?' *Egy búvárkacsabőrt* adott neki *(tāχt-sąwėl majwės)*, egy *vöcsökbőrt* adott neki *(luli'-sąwėl majwės)*. ‚No halld csak, erőtlen kezű fiam, szállj alá; miután igémre termett szent vizemhez eljutottál, ha van háti erőd, hozd létre az ember lakó szent földet, buktasd elő az ember lakó kérges földet!'» Miután atyjához, anyjához lekerült, az ősfi öltözködék, kiment; *búvárkacsa-bőrébe bújt, a végtelen mély fenekű szent tenger (patitä martal jelpiñ śāriś-vit) vizébe merült alá.* Hosszú ideig, vagy rövid ideig járt, a lélekzete megszorúlt, fölmerült. Másodszorra belement; hosszú ideig, vagy rövid ideig járt: oda, a hol alsó földje *(joli mātä)* van, nem ér el; lélekzete megszorúlt, fölmerült. Harmadszorra ismét belement: hiába járt, földet nem talált; lélekzete megszorúlt, ismét fölszállott. Atyjához, anyjához bement s szól: ‚Halljátok atyám, anyám, bár hét éjen át, hét napon át jártam: az alsó földre nem juthatok el; elfogyott a háterőm, elfogyott a mellerőm'. Atyja mondja: ‚Ha van részedre rendelve erő, *Numi-Tąrėm* atya rendelte; ha meg vagy igézve tehetséggel, *Numi-Kworės* atya igézett meg'. Azután kiment, felöltötte vöcsökbőrét, a szent tenger vizébe ismét aláereszkedett, belement. Soká, vagy rövid ideig járt, fölszállott. *Egy teli marék földdarabot buktatott elő. A távolba hajította: folyó folyó alakjában támadt, az Ob Ob alakjában támadt.* Másodszorra belement a vízbe. Soká, vagy rövid ideig járt, egy *teli marékkal hozott fel földdarabot. A távolba hajította: a tó tóvá támadt, a folyóér folyóérkép kezdett folyni.* Harmadszorra belement a vízbe; ismét *kihozott egy teli marék földdarabot. A távolba dobta: az erdő erdő alakúvá, a rét rét alakúvá termett.* Előtermett az ember lakó szent föld». A lényeges külömbség tehát az előbbi s ezen rege közt, hogy míg amott maguk a búvárkacsa s a vöcsökmadarak igyekeznek a földnek előbuktatásán az ősvízből, emitt helyettük az *ősfi* szerepel, azonban szintén az előbbi madarak bőrében. Az előbbi regében a vöcsök csak egyszer hoz földet elő, itt az ősfi háromszor, a midőn mindegyik homokcsomóból más-másnemű részét a földnek alkotja. A föld fokozatos növéséről itt nincs szó.

d) A lozvai közlés szerint (I: 160—1.) «N. T. atyánk gondolkozni kezd: valami módon hadd teremtek földet, valami módon hadd hozok fel földet a vízből». Az ősvízen *Xul'-ątėr*

búvárkacsa képében úszkál. N. T. leszáll, *Xul'-ą̄tėr*-t magához hívja s szól: ,Légy te az én öcsém, teremtsünk mi ketten együtt földet!' *X. ą̄.* felel: ,Micsoda ügyességgel hozhatok föl én neked földet? Ha tudod, hát te tudod!' N. T. atyánk szól: ,Te búvárkodni tudsz, merülj a tenger fenekére s végy a szádba homokot!' *X. ą̄.* búvárkacsa alakjában aláereszkedni kezdett a tenger fenekére. Soká járt, rövid ideig járt, nem jutott el a tenger fenekére s miután kifogyott a lélekzete, fölemelkedett. ,No, N. T.' — mondja — ,én földet nem találtam'. N. T. felel: ,Merülj alá még egyszer, hogy nem találsz földet?!' *X. ą̄.* ismét alámerül; soká, vagy rövid ideig járt, ismét kifogyott a lélekzete, ismét homok nélkül bukkant föl. ,No, N. T.' — mondja — ,lélekzetem nem futja ki, hogy a tenger fenekére leereszkedjem; talán a te bűvigéd útján találnék földet'. N. T. atyánk szól: ,No menj még egyszer, most már fogsz fölhozhatni földet'. *X. ą̄.* ím ismét alábocsátkozott. Soká, vagy rövid ideig járt, egyszer csak a tenger fenekére érkezett; homokot vett a szájába s felhozta N. T. atyánknak. *N. T. és X. ą̄. elkezdték a földet teremteni (mā ünttuñkwė). X. ą̄.* hozott homokjának egy részét odaadja N. T. atyánknak. . . *N. T. atyánk a X. ą̄. adta homokrészből egy kis földhalmot (mā-śaχl) teremt;* azután így szól: ,*X. ą̄.* szájában hozott föld nőjj nagygyá, terjedj szélessé!' Ebben a pillanatban a *N. T. teremtette földdarab terjedni kezdett*». Itt tehát *Xul'-ą̄tėr* végzi az előbbi rege ősfiának, illetőleg a vöcsökmadárnak szerepét. Látni fogjuk alább, hogy *X. ą̄. külön földet* is igyekezett és tudott magának szerezni.

Összefoglalva a szárazföld teremtésének regéit, ezekben általános az a felfogás, hogy *a föld fokozatos terjeszkedés útján nyerte jelen nagyságát.* Rendesen megkülömböztetik az ősember-pár lakta kicsiny földhalomtól a későbbi emberektől lakott nagy földet, mely az Égatya akaratából *az ősvíz fenekéről* került elő, míg az előbbi, a Reguly-féle szigvai rege szerint, az égből. *A földnek «előbuktatásában» a búvárkacsa és vöcsökmadarak, illetőleg az ő bőrükbe öltözködött ősfi* s egy változatban *Xul'-ą̄tėr működnek közre.* Csak a jugrai rege tudja olykép a dolgot, hogy az ősvízbeli földhalom után alkotott igazi földet az Égatya *szintén az égből* bocsátotta alá.

IV. A forgó föld megállítása a hegyek övével. *a)* A Reguly-féle szigvai rege közlésében (I: 143.): Az ősfi «karmos evet, fogas evet» alakjában ismét fölszáll N. T. atyjához s így szól:

«Szavadra létre jött szent földedet előhoztam ugyan, igédre létre jött kérges földedet előbuktattam ugyan; *de egy helyt meg nem állapodik, egyre forog.* Minő háterővel hozzam nyugalomba, minő mellerővel állítsam (ültessem) meg a földet?» N. T. atyja felel: «Fiacskám, neked most már minő háterőt rendeljek, minő mellerőt adjak?! *Ha ezen magam viselte ezüst gombos övemet elviszed s leméssz az alsó földre, helyezd azt rá a föld egész terjedelmében!* Ha igémre létre jött szent földem megállapodik: neked jó lesz; ha nem állapodik meg: többé én tőlem háterőt ne kérj, mellerőt ne kérj!' Alászállott; *ezüst gombos övét a föld körül vonta, a maga igézetével létre jött szent földje megállapodott. Ember lábának érinthetetlen szent Ural támadt, ember körmének érinthetetlen dicső (fényességes) Ural keletkezett (ēlėm-χǫlės la'il χantal jelpiñ ńǟr tēls, ēlėm-χǫlės kwoss χantal pasiñ ńǟr ūntχatės).* — GONDATTI hallomása szerint (47. l.) az Ural, mint a földet megerősítő öv nem mindjárt a föld teremtése után, hanem sokkal később, *az özönvíz után*, a föld fölszáradásakor keletkezett, még pedig merő véletlenül, annak következtében t. i. hogy *Kors-torum valamikép leejtette az övét.*

b) A teremtési ének szerint az emberiség ősanyja, *Xul'-ǟtėr*-leány Fenn-járó-szárnyas Kalmot fölküldi Arany-Kworësz atyjához a következő üzenettel (I : 79—82.): «,Arany-Kworësz atyuska! *Xul'-ǟtėr*-leány így szól: Ezt a *'Sopėr*-asszony anyát (= Földanyát) ím lebocsátottad, ezt a Kami-asszony anyát (= Földanyát) ím megteremtetted; egy jövendőbeli napon ember korabeli, ember idejebeli világot fogsz teremteni, ugyan micsoda lába hegyén álló ember fogja majd kibírni, hiszen *ez a 'Sopėr-asszony, Kami-asszony anya egyre forog?! Té valamiféle erősségeddel erősítsd meg, valamiféle öveddel övezzed körül (matėr-sir tākėntėl voss tākmėltäln, matėr-sir ēntapėl voss ēntaptäln)!'* Arany-Kworësz atyuskája fejét leeresztette, míg egy jeges hal, egy havas hal megfőhet, szó nélkül úgy ül. Midőn fejét fölemelte, így szól: ,*'Sopėr-asszony anyát, Kami-asszony anyát körülövezni ím körülöveztem: Hét-hegy anyát teremtettem (Sāt-ur āñkw sāñkėmtäslėm), Paräp-asszony anyát bocsátottam alá (Paräp-nāj āñkw tārätäslėm)*'». A *Paräp-nāj* nagy hegy a Tura forrásvidékén túl; tehát *a föld övét képező hegyláncolat itt kétségtelenül az Ural hegység.*

c) A jugrai közlés szerint (I : 36—37.), midőn az ősfi (a későbbi pelimi istenség) a föld egből való lebocsátásának hete után

kiment a házból s lovára ülve süvegét leemelte: «abban a pillanatban, a mint süvegét leemelte, *ő hét vidékre jut el, Arany-Kworësz atyjának alábocsátott földje oly sebességgel forog.* . . . Erre fölment az égbe s Arany-Kworësz atyjához így szól: ‚Az ember lakó földjét lebocsátani már lebocsátottad; de ha egykor az ember korabeli, ember idejebeli világ meglesz, micsoda lába hegyén álló ember fogja majd kiállani?! Ezt a földecskédet erősítenéd meg valamilyen módon!» Arany-Kworësz atyuskája felel: ‚Hét éjen, hét napon át zárják be ismét az ajtós háznak ajtaját, födjék be ismét a tetőnyílásos háznak tetőnyílását; én *a földet körülövezem (mā ĕntaptilėm)*‘. Hét éjen, hét napon át elzárkóztak; a minap a minő zaj és csattogás volt, most ahhoz képest még nagyobb zaj s csattogás támadt. A kiszabott hét eltelte után a mint kimennek; ha fölfelé néznek: *az Uralbérczek (ńa̦r) végeig nem hat el a szem világa;* ha lefelé néznek: az Uralbérczek végeig szintén nem hat el a szem világa. *Így állapodott meg a föld egyenes állásúvá (mā soχtî' toχ ti ūnttimė);* most lett alkalmassá, hogy az ember rajta lakjék». Míg az előbbi közlések az Ural hegység öv alakjára, ez az égből való lebocsáttatásának módjára helyezi a fősúlyt, csupán egy kifejezésével jelezvén, hogy itt a föld körülövezéséről van szó (innen a czím is: *mā ĕntėptanė mōjt).* — Egészen eltünik az öv-alakra való emlékezés a felső-szoszvai közlésben, mely szerint (I: 129.) «*Joli-Ta̦rėm* anyánk Fönn-járó-szárnyas Kalmot ismét fölküldi: ‚*Numi-Ta̦rėm* bátyácska!‘ — mondja — ‚a napot ím földerítetted, a holdvilágot ím előhoztad: az ember lakó kérges föld ha világossá lett is, *egyre forog, helyt nem áll;* ilyen módon hogyan bírja ki az ember?! Te ezt a forgó földet valamiféle módon állítsd meg (ültesd, *ūnttäln)*, hadd szűnjék meg forogni!‘ N. T. bátyja *hét teli marék kovakövet vett, a forgó földre dobta: Uralbérczek, hegyek keletkeztek; a föld úgy hagyta el forgását, úgy vált mozdulatlanná* (ülővé, *ūnlėpî')*».

d) Pápai Károly kézirati jegyzete szerint a Középob vidékén úgy tudják e regét, hogy *Pa̦lm-tūrum* öreg két ízben járt az Égatyánál övért. Midőn ez az elsőt adta, a Nagy-Atlymtól Polnovatig terjedő *Obvidéki hegység* keletkezett, de ettől a föld ingása meg nem szünt, mert a folyónak hegyes oldala nehezebb lévén a másiknál, az egyensúly megbomlott. Másodszor ment föl tehát az öreg *Ta̦rėm-fi* az Égatyához s tőle *ingövet (jernas-ĕntėp)* kért: ebből

támadt az igazi hegy, az *Ural*, melytől a föld tényleg megállapodott.

Az itt tárgyalt vogul-osztják monda, mely az Uralt a forgó föld megállítására, illetőleg megerősítésére *égből alábocsátott övnek* tartja, nyer kifejezést az Uralnak s részeinek régi orosz «Земной Поясъ» = «*Cingulus mundi*», «Камень Большего Пояса» (= «a Nagy-öv-köve»), «Каменной Поясъ» (= «Kő-öv») neveiben, melyekről HERBERSTEIN s utána GUAGNINO és WITSEN szólanak (l. fentebb 62—64. ll.).

Egészen eltérő felfogását a hegyek keletkezésének találjuk a lozvai Ördögfejedelem-regében, mely szerint (I : 161—2.) midőn N. T. és *Xuľ-ą̄tėr* a földet teremteni kezdték, az utóbbi hozott homokjának csak egy részét adta át N. T. atyánknak, «másik részét azonban *elrejti saját szája öblében;* gondolja, majd én megnézem, hogy *Tą̄rėm* minő szerrel teremt földet, azután én *külön földet teremtek magamnak*». A mint N. T. igézete elhangzott e szavakkal: «*Xuľ-ą̄tėr* szájában hozott föld, nőjj nagygyá, terjedj széléssé!», abban a pillanatban ép úgy, mint a N. T. teremtette földdarab, nőni kezd a *X. ą̄.* szájában is az elrejtett ősvízi homok, elannyira, hogy már már kiforgatja állkapcsait. Bevallja erre tettét N. T.-nak könyörögvén: «Szám ím fölszakad; én szám öblében tőled földet rejtettem el, ugyan segíts rajtam valami módon, vedd ki a földet számból!» N. T. felel: «Ha elrejtettél belőle, köpd ki azt a szádban levő földet!» *X. ą̄.* kénytelen volt engedelmeskedni *s az ő «szájából kifröcscsent föld a N. T. atyánk teremtette sík föld fölé Uralbérczek, hegyek gyanánt rakódott le» (N. T. āśūw ūnttėm sastėm mā numi-pālnė ńą̄rėl, urėl ūntχats).*

V. A tavak és folyók teremtésének egyik regéjét, mely szerint ezek az ősfitől első és másodízben fölhozott marék föld szétszórásából keletkeztek, már fentebb láttuk. — A teremtési énekben (I : 80—81.) Arany-Kworësz atya az üzenetvivő Kalmmal ugyane tárgyra vonatkozólag a következőkép szól: «*Jobb oldali vállamra legyintem eleven kígyóostoromat (liliñ ńą̄li' χą̄mśim): folyama futó számos patak nagy számban patakzik onnan;* bal oldali vállamra legyintem eleven kígyóostoromat: sebesen folyó sok kis folyó nagy számban folyamik ki onnan». Az Arany-Kworësz atyától való teremtésre czéloz ez a jelzés is: *Sorni-Kworės jäγėn sātėm voikėn vitėp χuliñ Ās* «Arany-Kw. atyától igézett fehér vizű halas Ob» (II : 320.). — Egy más változat található a felső-szoszvai tűz-

özön-énekben, mely szerint (I : 40, 66.) midőn Arany-*ātėr* «kikél a házból s *hajfonatát szétereszti : egy torkolatú hét Ob-folyam folyamlik, egy torkolatú hét tenger merül föl;* a hét Obfolyam, a hét tenger fenekéről aranyos hátú *hét csiborbogár (χamlėχ)* merül föl». Ugyanígy dicsőíti ez ének Arany-*Kaltėś* hajfonatait is (I : 39.).

VI. A fák s füvek teremtéséről a följegyzett népköltésben csak annyit találunk, hogy az ősvízbeli földhalom körül «hét télen, hét nyáron át nem termett sem fű, sem kóró; egyszer csak a mint az asszony kimegy, *a vendégrekeszbeli házszögletben egy sárga virágú kóró (pori') termett»* (I : 33.). A szigvai szent regében e közlés változata (I : 3.): «Tundrahalmi házából kikél az asszony; a mint belép, így szól öregének: ,Öreg, *a ház mögött valami cserje (jiw-saw) termett*'. Az öreg szól: ,A gyökere a hogyan volt, az ága a hogyan volt, úgy hozd be!' A felesége kiásta azt a fát, behozta, az öreg megismeri: hát egy *czirbolyafenyő (ul'pä)»*. Ebből a kóróból, illetőleg czirbolyafenyőből támadt, mint a következő pontban látjuk, az *ősfi*. — A lozvai Ördögfejedelem-rege szerint «van *Tārėm* adta gyümölcs s van *Xul'-ātėr* adta gyümölcs» (I : 165.), mely utóbbitól az ember betegségbe esik.

VII. Az ősfi születése *a)* a jugrai közlésben (I : 33—34.): Az ősvízbeli földhalom asszonya észrevevén a ház szögletében termett sárga virágú kórót, «bement a házba öregéhez s így szól: ,Hét tele, hét nyara, hogy itt élünk; ezalatt soha ilyes alakú kóró nem terem vala; nézd meg csak!' Az öreg felel: ,Hozd csak be!' Az asszony kivitte kezében selyemkendőjét, a *sárga virágú kis kórót selyemkendőjével betakarta, gyökerestül kihúzta ; a mint fölemeli : egy gyermek elsírta magát.* A gyermeket örvendő kézzel, örvendő lábbal bevitte a házba. Az öreg szól: ,Mi hét tél, hét nyár óta gyermektelenül élt pár vagyunk; hát ezt hol találtad te?' Az asszony felel: ,Hol találtam? Ez az a kóró, melyet észrevettem'». Ez a fiú közreműködik a föld teremtésében és megerősítésében s kiderül a rege végén, hogy «az a gyermek, ki bácsijához, nénijéhez sárga virágú kóró alakjában *szállott le az égből (jolä va'ilėm), jelenleg Polėm-isten néven uralkodik* (ül). A Polėm folyó alkotta tó partján levő szent helyén, ott imádják őt hajlongásokkal, ott nyújtanak neki áldozatételeket mind e mai napig» (I : 37.). Tehát *az ősfi nem földi anyától született, hanem az Égatyának égből alászállott legidősebb fia.* Pápai Károly a Középob vidékén is úgy hallotta,

hogy a világ teremtésében résztvevő ősfi N. T. első fia: *Pḁlm-tūrum iqa.*

b) A szigvai szent rege közlésében (I : 4.): Midőn az öreg, a későbbi *Numi-Ta̱rėm*, czirbolyafenyőnek fölismerte a háza mögében termett cserjét, «a feleségéhez szól: ‚Vidd ki, állítsd ugyanoda [a hol volt]!' Az öreg maga sohasem jár ki; lefeküdt a feleségével; a midőn fölkel, felesége nincsen sehol. Valahová elment, vagy mi; az öreg ki nem megy, továbbra is ugyancsak úgy él. Körülbelől négy-öt hét folyt le, akkor megúnta magát. *Habár kimennie nem szabad (at ra̱wi),* e napra feleségét keresni ím kimegy. Az ajtónyiláshoz ment, felesége künn megszólal, mondja: ‚*Ne gyere ki! Nekem fiacskám van;* az én fiacskám oly nagy lett már, hogy evetet ölhet; *én egy hét múlva majd hazamegyek, te ne gyere ki!*' Egy hétig még künn volt, azután az asszony fiacskájával bement a házba; fiacskája olyan nagy lett, hogy már futkosni kezdett». Látjuk, hogy e rege egyszersmind megokolása annak a törvénynek, *mely szerint a hószámos és szülő nő külön házba (māń kwol) tartozik vonúlni* (l. fentebb: 267. l.), valamint annak, hogy *a szülésnél férfi nem lehet jelen.* — Később rákerül a sor, hogy a fiúnak nevet adjanak. «Az öreg szól: ‚A fiunknak micsoda nevet adjunk?' A feleség felel: ‚*Ha leányka volna, én nevezném el; de fiúgyermeknek nem atyjától kell-e nevet kapnia?*' Az öreg szól: ‚Én micsoda nevet adjak neki?! Hadd legyen neve: *Tari-pēś ńimāľä-sa̱w*» (I : 4.). Itt is kiderűl a rege végén (I : 32.), hogy *az ősfi N. T. Égatyának fia, ki azonban itt nem a legidősbik, hanem a legifjabb, a Világügyelő férfi.*

Máskép adja elő a Világügyelő-férfi születését egy felső-szoszvai közlés (II : 98—99.), mely szerint N. T. «orosz nőt vett el feleségül *(ruś nē vis);* ez pedig *Xuľ-a̱tėr* alvilági férfival keveredett viszonyba». Midőn N. T. ezt észrevette, az asszonyt «fejebőrénél fogva háromszor a föld színéhez vágta, azután azon a lyukon, a melyen lefelé szokott nézni a földre, ledobta. Többé semmi köze hozzá. *Kaltės*-asszony, N. T. testvére, egyszer csak lefelé hallgatózik, hallja, hogy valami gyermek sírdogál. ‚Hát az meg hol sír?' mondja. Ment s a lefelé néző lyukon lefelé pillantott: hát az ő ángya az Ob partjára esett, a jobb oldali hónalján két bordája kitört. Aranyos kezű-lábú gyermekecske jött a világra. *Kaltės*-asszony szíve annyira megesett, hogy az aranyos kezű-lábú gyermek miatt a földre szállott. Leérkezett, ezen a földön ím fölnevelte.

Ama Kaltés-asszonytól fölnevelt asszony-fiúcska (ēkwä-pī' pīriś) Világot ügyelő férfivá lett ; mind e mai napig is a föld ím az ő hatalmával áll fönn». — Egy jugrai közlés ugyane regét a következő változattal adja elő (II : 100.): «*Numi-Tǫrėm* az ő feleségével czivakodni kezdett. N. T. kardot emelt, hogy a feleségére csapjon; de a mint fölemeli, *Polėm-Tǫrėm,* az ő idősebb fia, a kardját lefogja. N. T. megharagszik s nejét az alsó földre bűvölte *(joli mān sātėstä).* A mint ez leszállott, látatlanúl (szem mögött) *aranyos kezű, aranyos lábú gyermekecskéje világra jött»* s ebből lett később a Világügyelő férfi. Itt el van hallgatva az asszonynak bűne, mely okot adott a czivódásra; de GONDATTI is hallott róla, hogy «N. T. neje, miután férjét hat fiúval megajándékozta, ledér életmódra adta magát s összeállott az égi szolgák egyikével. Ezért dobta őt le N. T. haragjában az égről, a midőn esése közben megszülte *Mirsusnė χum* fiát» (27. l.). Ez utóbbi változatok a Világügyelő férfi születése előtt már életben tudják N. T. többi fiait s így szerintük nem ő volt az első született magzat, mint a szigvai szent regéből gondolható.

c) A REGULY-féle teremtési rege az ősfi születését nevének megemlítése nélkül ekkép beszéli el (I : 136—7.): Miután az ősvíz kicsiny földterületén lakó emberpár «hosszú ideig, vagy rövid ideig élt, egy napon szól az *asszony*. ‚Öreg, vénülő kézre jutottunk, vénült lábra jutottunk: egykor, az ember korabeli, az ember idejebeli világ beálltával, vajjon a nőnek kell kimenni (t. i. a tisztátlanság házába), avagy a férfinak kell kimenni?‘ Az öreg felel: ‚Óh nem, asszony! Egykor *az ember korabeli világ beálltával hadd menjen a nő ki, a férfi hadd maradjon benn!*‘ Az asszony kiment; hét éjen, hét napon át nincs híre. Az öreg kifelé kiált: ‚Asszony, te merre mentél; eleven vagy-e, vagy halott? Semmi híred nincsen‘. Neje megszólal: ‚*Én, a mint beáll a nőt illető bizonyos idő* (= a gyermekviselés ideje), *ím fiat szülök*‘. Ezt (t. i. a fiút méhében) kiviseli; az öreg hét éjen, hét napon át tovább fekszik. Ezután megjött nejének N. T. atyja rendelte meghatározott napja (= a szülés ideje). Fiát teli öllel emelve lépett be a meleg ház zugába. Az öregе örvendő keze boldogságában, örvendő lába szerencséjében ül. ‚N. T. atyám fiat adott nekem, N. T. apánk fiúval ajándékozott meg bennünket‘. Az asszony elbocsátja [kezéből a gyermeket], az öreg fölemeli; csókolgatják, ölelgetik». Megjegyzendő, hogy itt,

valamint az *a)* pont alatt idézett jugrai közlésben az *ősfi előbb születik meg a föld teremtésénél,* sőt neki emebben tevékeny szerepe van.

VIII. Az ember teremtése. A vogul hitrege a földet lakó embereket nem származtatja vérségi kapcsolattal amaz ősi embertől, mely a föld teremtésénél szerepel. Ez, mint több közlésből kitünik, a vele együtt képzelt nővel s az éjszaki hagyományban szereplő ősfivel voltakép nem más, mint maga az Égatya és családja, melytől határozottan különválasztandó lény a halandó ember, a mint az ő keletkezésének története is egészen más. *A kezdetbeli ősember s az ősfi nem ősatyái az emberiségnek, hanem teremtői,* mondhatnók csaknem *gyártói.* Az erre vonatkozólag följegyzésre jutott hagyományok a következők:

a) A Reguly-féle szigvai teremtésregében (I : 144—7.): Az ősfi evet alakjában fölszáll ismét az Égatyához s így szól: «N. T. atyám, az ember lakó kérges földet létrehoztam, az ember lakó szent földet megállítottam; de hát ki fog élni rajta? *Miképpen kell megszületnie az ember fiának?* Erre nézve kérek én tőled tanácsot». N. T. atyja felel: «Fiacskám, az ember származásának dolgát én hogyan mondhatom meg neked?! Midőn egykor hideg orrú orros szelet fogok támasztani, széles szemű szemes hó alakjában fogok esni. Midőn apró szemű szemes hó fog esni, *gyúrj a hóból emberlábas alakot, készíts emberkezes alakot! Készíts lábas állatnak alakját, készíts kezes állatnak alakját!* Szárnyas fajta sok állatodnak *szárnyas állat szárnyas alakját készíts, karmos állat karmos alakját készíts!*» Alászállott, hó esett. «*Hóból embert csinál, gyúr, tova dobja: darabokra omlik.* Lábasállat-alakot csinál, tova dobja: nem válik elevenné, szétomlik. Szárnyasállat-alakot csinál, gyúr, tova dobja: darabokra omlik. Elment a kedve s bement a házba; atyjához s anyjához szól: ‚Hiába bajlódtam, élőkké nem lesznek, adjatok nekem tanácsot!‘ Ezek ismét N. T. atyához utasítják tanácsért, föl is megy újra a fiú, előadja panaszát s erre a következő választ kapja: «‚Fiacskám, te én tőlem tanácsot kérsz: hát hogyan is mondjam már neked?! Szállj alá *s egyik felét elegyítsd földdel, másik darabját elegyítsd hóval! Emberalakot úgy készíts, lábasállat-alakot ugyanúgy készíts, szárnyasállat-alakot ugyanúgy készíts!* Van-e még neked mondandó valami szavam?!‘ Alászállott, aláérkezett. Egyik felét hóval elegyíti, másik felét földdel elegyíti.

Emberkezes alakot csinált, lábas alakját csinált. Szeme a miképpen támadt, szája a miképpen támadt, úgy csinálta. *Tova dobta: nevetgélve, játszva indúlt előre. Embert készített; a föld a mekkora, [mindenfelé] lett ember. — Lábasállat-alakot kezdett késziteni.* Lába, keze a mint támadt, úgy készítette. *Tova dobta őket: lábasállat lábas alakjában indúlt meg, kezes állat kezes alakjában ment el.* A föld egyik felét elárasztotta az erdei vad. — *Szárnyas állatot kezdett késziteni.* A szárnya, karma a mint támadt, úgy készítette. *Tova dobta őket: a szárnyas állat szárnyával elröppen, a karmos állat karmával tova indúl.* Földje megtelt. Szárnyas fajta sok állata elkészült, lábas fajta sok állata elkészült, embere elkészült». Nincs tehát e rege szerint az emberiségnek *egy közös ősatyja*, mint ezt a biblia fő erkölcsi eszméjének, az egész emberiség testvéri egyesülésének igazolására tanítja; hanem egyszerre annyi ember termett, hogy a föld megtelt velük. *Eredetükben nem külömböznek az emberek az állatoktól;* egészen ugyanazon anyagból valók, egyszerre s egyformán teremtődtek.

b) Hasonló tartalmú a lozvai Ördögfejedelem-rege közlése (I : 163.), mely szerint «az ég és föld megteremtődése után N. T. atyánk arra gondol, hogy embert teremt. *Agyagot (raχt) vett, havat vett, egy asszonyt s egy öreg embert gyúrt belőlük,* testeikre kezet-lábat készített, *bőrüket pedig egész terjedelmében köröm minőségében alakította*». Azután elment, hogy lelket hozzon embereinek; mialatt azonban oda járt, *Xuľ-ątėr*-nak sikerült megrontania az embert, úgy hogy ennek körömbőre csak az ujjak hegyén maradt meg ilyennek, egyebütt pedig lágygyá változott s egyszersmind fogékonynyá lett a betegségek iránt (l. erről bővebben alább).

c) Bővebben szól az ember teremtésének viszontagságairól a felső-szoszvai rege (I : 129—131.). Itt *Joli-Tąrėm* Földanya fölküldi szárnyas Kalm követét N. T. bátyjához a következő üzenettel: «‚Az ember lakó kérges földet megteremtetted, világossá tetted; de hát az embert hogyan kell megteremteni?‘ N. T. felel: *‚Én hét emberalakot fogok alábocsátani, te [Földanya] magad adj nekik lelket; Kworės atya részedre rendelte a lélek adományát, 'Siś anya részedre rendelte az életkor adományát (nañki lilijeptän; Kworės āśėn nañ pāltėn lili lāuwės, 'Siś śāñin nañ pāltėn nąt lāuwės)‘.* Szárnyas Kalm most alászáll; N. T. pedig elküldi embereit, hogy csinháljanak emberalakokat. *Tapėl-öreg* egy veresfenyő-ligetbe

ment, *veresfenyőből hét emberalakot vágott.* Míg ő oda járt, *Xul'-ātėr fehér agyagból gyúrt hét emberalakot.* A két helyről egyszerre érkeztek haza. *X. ā. szól:* ,Öcsike, cseréljünk!' *Tapėl-öreg* felel: ,Én nem cserélek, mert embereim majd életkor nélküliekké válnak'. ,Oh nem,' mondja *X. ā.*, ,lelket majd én rendelek beléjük, úgy lesz életkoruk'. ,Nem, én ezeket az én embereimet nem cserélem el', szól *Tapėl-öreg*, ,én nekem lám, sok munkám volt velük'. Ismét felel *X. ā.:* ,Hát én nekem ép oly sok munkám volt az én embereimmel; azután meg te honnan veszel lelket, hiszen *Kworės* atyád részedre nem rendelt lélekadó [tehetséget]'. *Tapėl-öreg* csak fejét tapogatva ül. ,Igaz', mondja *X. ā.*-nek, ,lélek nincsen birtokomban; ezeket a faembereimet alkosd élő emberekké!' ,Hogy ne alkotnám élőkké!' szól *X. ā.*, ,bizony alkotom őket; *ezek a gyúrt agyagembereim pedig manóknak (mēñkw)* lesznek alkalmasak'. *Tapėl-öreg* ama vörösfenyőből csinált embereit most *X. ā.*-nek adta, amaz agyagemberek pedig *Tapėl*-öreghez jutottak. — *X. ā.* a vörösfenyőből készített embereket most N. T. kezébe juttatta. N. T. az asztal túlsó felére, maga felé háttal fordítva állította, rájuk fújt; hogy hová vetődtek, nem tudja. *Tapėl-öreg* hiába nyúl azok felé kezével: eltüntek szem elől, nem foghatta meg őket. Egyszer csak a mint az alant levő földre néz: *lúdbukdácsoló, réczebukdácsoló hét patak fején hét mēñkw ordítva fut erre, fut arra. Tapėl-öreg* csak a feje búbját vakarja. Megfogja most agyagembereit, nézegeti őket: azok, mind hiába, csak agyagdarabok. N. T. szól: *,Agyagembereidet vidd le testvéredhez [a Földanyához], Kworės atyánk ő részére rendelte a lélek adományát, 'Siś anyánk ő részére rendelte az életkor adományát'.* Most *Tapėl-öreg* agyagembereit ím *Joli-Tārėm* anyánkhoz viszi. Mikor lejutott, így szól: ,Testvér, ezek itt minő módon nyernek életet? Te adj nekik életet!' *Joli-Tārėm* anyánk szól: ,Nohát én adok nekik életet; *te menj innen félre!' Mai nap is, midőn a gyermek világra jön, ím azért nincs ott jelen férfiszemély.* Joli-T. anyánk most *az agyagembereket élőkké alkotta.* Ezen agyagemberekből származott leányok s fiúk: orosz s mánysi egyetemben, ím mind e mai napig élünk. *Gyarló kezünk a hova ér: azért törik; gyarló lábunk a hova ér: azért törik; ha vízbe esünk: azért sülyedünk alá.* Ha fából lettünk volna alkotva: testünk erős volna, könnyű volna, vízbe nem sülyednénk alá». Mint látjuk, ez a hitrege is *egyszerre keletkezett több őst tulaj-*

donít az emberi nemnek; az ember agyagból készült s ez a betegség és halál urának, Xul'-ătèrnek műve. A lélek a Földanyától, minden élet adójától származik, ki azonban e ténykedését Numi-Tărèm atya rendelkezése szerint gyakorolja. A mēñkw-ek is emberhez hasonló lények, voltakép az ember alkotásának sikertelen kisérletei. Mint az ősfi születésének fentebb idézett regéi, ez is kiemeli, hogy *a szülésnél férfi nem lehet jelen,* az emberi lélek első adományozásának történetével igazolva a jelen idők vallási felfogását.

Ugyane regének változatát Gondatti a következőkép közli (47. l.): «*Numi-Torum* hozzáfogván az ember alkotásához, mindenekelőtt *két bábút faragott ki vörösfenyőből,* melyeknek azonban az volt a bajuk, hogy fejük minduntalan a mellükre esett alá. Az Égatya e hiba kijavítása czéljából *szeggel támasztotta meg a bábuk nyakát,* mely szegnek másik vége a mellre feszült. E művelet után magához háttal fordítva lábukra állította a bábukat s reájuk fútt, mire ezek életet nyertek, egyet fütyöltek s *elfutottak az erdőbe, hol mēŋkw-ekké, erdei manókká változtak.* A nyakukban levő szeg miatt a manók nem nézhetnek lefelé; ezért gyakran botlanak, elesnek s ennek következtében többnyire meghalnak, minthogy a szeg fejükbe nyomúl. — Látván, hogy nem helyesen járt el, az Égatya másodszor is hozzálát az ember teremtéséhez. *Most vörösfenyőnek beléből csontvázféle alakokat készít, azokat körülcsavarja a vörösfenyő gyökérszálaival,* arczczal maga felé fordítva fölállítja s reájuk fuj. Ezek erre életet nyernek s *létre jönnek a mostaniakhoz hasonló első emberek,* melyek csak abban külömböztek, hogy *szőrösek voltak.* Az Égatya megengedte, hogy bárhol járhassanak, a hol csak kedvük tartja; *megehessenek bármit, a mit csak látnak, kivéve a hamvas áfonyát (mēŋkw-pil), mely a ,manó bogyója'.* — Idők múltán az Égatyának kedve kerekedett, hogy megnézze a földön ennek új lakóit. Alászállott, tekint mindenfelé: sehol sem találja őket: kiáltoz: senki nem felel. Végre észreveszi, hogy *elrejtőztek egy bokorban;* parancsolja, hogy jöjjenek elő onnan s ekkor csodálkozással látja, hogy *emberei elvesztették összes szőrüket, meztelenűl állanak.* Kiderül, hogy nem engedelmeskedtek az Égatya tilalmának s *ettek a kárhozatos bogyóból* (nem tudni az ördög közreműködésével-e, vagy a nélkül) s *ettől hullott ki szőrük.* Fázni kezdtek s hogy a hidegtől és nedvességtől némileg védjék magukat, a bokorba bujtak. Mindezt látva és megtudva az Égatya összepirongatta őket,

azután meg belátva, hogy ezek a téli hidegektől amúgy is elpusztúlnának s általában nem életrevalók, reájuk fútt, mire ezek darabokra szóródtak szét. — Harmadszor fog immár az Égatya az ember teremtéséhez. *Fűzfából csontvázakat fon, ezeket bemázolja agyaggal,* maga elé állítja, reájuk fú s *létrejönnek a jelen emberiség ősei. Velük együtt megteremtette az Égatya fenyőágakból a szarvasféléket, erdei vadakat, madarakat, halakat.*

Érdekes új részlet e változatban, hogy benne az ember *meztelensége bizonyos tiltott gyümölcs élvezetének következése* gyanánt jelentkezik. Tudvalevőleg úgy tanítja a biblia is, hogy amint az ősemberpár a tiltott gyümölcsből evett, «megnyilt mindkettőjüknek szeme s észrevették, hogy ők meztelenek» (Móz. I: 3, 7.). Még inkább hasonlít a bibliai elbeszéléshez a kondai Atom-monda, melyben (I. 168—9.) *az asszony a kigyó (pupi-khwǫr) csábításának* enged, midőn eszik az ettől sokszorosan kinált «bogyóból», noha előre megmondotta volt a náluk vendégségben járt «istenke» *(tōrėm-śiśkwė):* «Én nálatok ravasz dolgot hallok (= sejtek): a kígyó valami ételt fog hozzátok hordani; de ti azt meg ne egyétek, mert ha abból esztek, valami dolog (= baj) lesz». Amint az asszony e monda szerint a bogyót megette: «*meztelenül áll.* ‚Ezek‘, úgy mond, ‚micsoda enni való bogyóid, *még a bőröm (sǫum) is eltűnt valahová?* !‘» Amint a távollevő férj megérkezik; «az öreg is meztelen, az asszony is meztelen. Az öreg elkezdett veszekedni: ‚Most már csupasz bőrünkkel hogyan fogunk megélni ?‘ Szégyellik magukat, rejtekhelyet készítenek». Csak háromszoros hívásra jöttek az őket kereső istenke-öreg szeme elé, ki látván meztelenségüket zsebeit kirázta; az egyik zsebéből amint rázott: az öregre *inget* dobott, másik zsebéből amint rázott: az asszonyra *szoknyát* dobott. ‚Legyetek meg ezekkel‘, mondja, ‘*régi bőrötöket* ne reméljétek többé!‘ Előbb nem kellett számukra öltözék, most már öltözéket öltöttek magukra. *Igy kezdett jelentkezni az ember öltözéke isteni ügyességgel (tōrēm-piśél)*». A «régi bőr», melyről e monda nem szól, de reá két ízben is czéloz nyilván afféle állati «szőrös bőr» lehetett, milyennel GONDATTI közlése a mostan élő emberfaj elődét ismeri.

d) A déli hagyomány két fontos eszméében külömbözik az éjszakitól, míg t. i. ez az ember első őseit *mesterségesen késztteti* s nem ismer *egy közös ősatyát,* a déliben az emberek ha nem is

közös ősatyától, de legalább *egy közös ősanyától* származnak s tőle nem «készíttetnek», hanem annak módja szerint «méhből születnek». Az ősanya neve a Reguly-féle teremtési énekben: *Kami-nāj āñkw*, «Kami-asszony anya», ki itt meg van külömböztetve a «Kérges-Föld anyától» *(Sąwėñ Mā āñkw)*; megfelelő személy a tőlem jegyzett változatban: *Xul'-ątėr āγi* «Ördögfejedelem-leány», mi egybehangzó az előbbi regék ama tudomásával, mely szerint *Xul'-ątėr*-nek tevékeny része van az ember teremtésében. «*Xul'-ątėr* leány» — így folytatja az ének a föld körülövezésének elbeszélését (I: 82—86.) — «ha leűl: ülő helyén nincs nyugta; ha fölállt: álló helyén nincs maradása. Fönn-járó-szárnyas Kalmhoz szól: ‚Arany-Kworësz atyádhoz menj föl ismét! Arany-Kw. atyácskádtól kérdd meg ezt: az ember korabeli, az ember idejebeli világot hogyan kell megteremteni?‘ A válasz, melyet a követ az Égatyától hozott: «‚*A mozdulatlanúl álló erdei fa tövét, ha vessző termi be: veszejét tapossad; ha fű termi be: füvét tapossad! Egy méhbeli hét fiú, hét leány fog abból teremtődni (au kakėr sāt pi̊', sāt āγi tūl sāñkėmle'it)*‘. Ezután *Xul'-ątėr* leány a mozdulatlanúl álló erdei fa tövét ha vessző termette be: vesszejét taposta, ha fű termette be: füvét taposta, egy méhbeli hét fiú, hét leány teremtődött abból». Megjegyzendő e közléshez, hogy a költői nyelv más helyütt is «vesszeje növesztett vesszőtermő útnak» (*ńirä sästėn ńiriñ l'ąñχ* IV: 297.) nevezi a nőnek azt a sétáját, melyben elrejtőzve a férfival szeretkezik s gyermeket szerez. Hogy itt is ilyen «vessző- és fűtaposásról» van szó az énekmondó magyarázatában világosan megjegyezte. — A Reguly-féle változatban (I: 102—3.) «Kérges-Föld anyánk» türelmetlenkedik. «Lábbal-alkotott-lábas Kalmot» következő üzenettel küldi föl N. T. atyához: «Megalakúlni im megalakúltunk, de étellel táplálkozó ember nélkül űlni nem futja ki erőm *(tēpėl tēpėl ātėmtal ūnluñkwė vāγėm at joχti)*». N. T. atya válasza Kalmhoz: «Te ha majd le fogsz érkezni eleven kígyóostorral három ízben történőleg csapdosd meg Kérges-Föld anyát! Nagyölü ember két öljének szélességére fog kibontakozni földecske: *étellel táplálkozó ember abból (t. i. a földből) fog teremtődni. Kami-asszony anya abból fog teremtődni, egy méhbeli hét magzatot fog ő kirázni* (= szülni; *akw'ąntėr sāt śiś taw reχti)*». Föltünő mindakét itt idézett közlésben, hogy nincs szó bennük az ősemberek *atyjáról*, csupán anyjáról; ennek természetes magyarázata a nőnek helyzete az ősi társadalom családi életében,

melyben a gyermeknek csupán anyja kilétéről lehetett biztos tudomása, míg az apa rendesen bizonytalan volt.

IX. Az állatok teremtése a Reguly-féle teremtési regében, mint láttuk, együtt s egyforma módon történik az emberével. Gondatti is úgy értesült, hogy az Égatya az emberrel együtt teremtette az állatokat csupán a szerkesztésükhöz vett más-más anyagot, jelesen amannál *fűzfát*, ezeknél *fenyőfát* (l. fentebb 349. l.). Ezeken kívül külön regék szólnak a táplálékúl szolgáló két legfontosabb állatnak, jelesen a *jávor*nak és *hal*nak teremtéséről. A jávorét a déli hagyományt tartalmazó teremtési ének következőkép adja elő (I : 86—94.): *Xul'-ātėr*-leánynak «egy méhből való hét fia, hét leánya miután sokáig, vagy rövid ideig éltek, hogy már hegyes fanyilakkal lőhetnek, akkorákká lettek. Fönn menő szárnyas állat szivét remegésbe hozzák; lenn járó lábas állat szivét kétségbe ejtik. *Xul'-ātėr*-leány anyjuk Fönn járószárnyas Kalmhoz ismét mondja: ‚Arany-*Kworės* atyuskádhoz eredj föl ismét! Kérdezd meg ezt: egy méhbeli hét fiam, hét leányom ím megteremtődött; de most a megenni való vesszőbimbót, fűbimbót (= a betevő falatot) honnan vegyék, a szívcsúcsra való izletes falatot hol keressék?‘» Az Arany-*Kworės* atyuskától hozott válasz: «*Sűrű fájú fekete bozót oldalába hét jávoünőt, hét jávortulkot bocsátok (tārāte'im)*; midőn tavasztáji hosszú napot alkotok, elrejtő vessző, elrejtő fű mögül, — a megenni való vesszőbimbót, fűbimbót onnan hadd keressék, a szívcsúcsra való ízletes falatot onnan hadd találják. Egyik része földem vidékének, egyik része vizem vidékének *fája ritka, ritka láp; vize ritka, ritka láp; ősz szőrű sok szarvasborjút bocsátok oda.* Midőn tavasztáji hosszú napot alkotok, elrejtő vessző, elrejtő fű mögül, — a megenni való vesszőbimbót, fűbimbót onnan hadd keressék, a szívcsúcsra való ízletes falatot onnan hadd találják! Másik része földem vidékének, vizem vidékének *a tápláléka bő halottas ország (χālāñ mā)*, a megenni való vesszőbimbót, fűbimbót onnan hadd keressék, a szívcsúcsra való ízletes falatot onnan hadd találják!» — A Reguly-féle változatban (I : 104—5.) a Kérges-Föld anya küldi föl N. T. atyjához az üzenetet: «Az étellel táplálkozó embert ím megteremtettük; de most valamely megenni való szíve csúcsára való ízletes falatot honnan fog venni?» Az Égatya válasza erre: «*Majd ezen alant elterülő sűrű fájú lúczfenyves oldalában a hét*

ünős jávortehenet fogom odabocsátani, az ünőt és tulkot fogom odabocsátani, a tarka jávorborjút az anyjával az ott elterülő bikanyelv keskenységű lápra fogom odabocsátani ; étellel táplálkozó emberere a szívcsúcsra való ízletes falatot onnan hadd keresse!» Tehát: *a jávor az ember táplálékául van teremtve*, a mint a «jávorének» is mondja (IV : 301.): «N. T. atyám bocsátott alá engem, hosszú fülű füles állatkép, hosszú lábú lábas állatkép bocsátott engem ; *táplálékkal, táplálékkal [élő] emberének szív csúcsabeli ízletes falatjául : rendelt N. T. atyám engem*».

A jávor teremtését a haléval együtt adja elő a felső-szoszvai közlés (I:132—3.). Itt is a Földanya, *Joli-Tārėm* a közbenjáró N. T. Égatyánál, kihez Kalmot a következő üzenettel meneszti: «Ijja fogott hét férfidat megteremteni ím megteremtettem; de most megenni való vesszőbimbójuk mi lesz, megenni való fűbimbójukat honnan keressék? Te ezüstlétrát bocsáss alá, megenni való vesszőbimbójuk, fűbimbójuk ama létra hosszában szálljon alá! Éhező szívük nagyon éhezik; ha vesszőhöz érnek: a vesszőtől rogynak össze; ha fűhöz érnek, a fűtől rogynak össze». N. T. kérdi: «Az ezüstlétra hosszában micsodámat bocsássam alá?» Kalm felel: «Őszszel, midőn rövid napok állanak be, *lúdfutkosó, réczefutkosó hét folyócskádnak, lúdbukdácsoló, réczebukdácsoló hét folyócskádnak hét halsereges vizéből kis hátszárnyú hátszárnyú hátszárnyas halat hozz elő! Mögös városunk mögébe hét jávorú jávoros mohlegelőt bocsáss alá!*» Az őszszel erdőbe menő hét férfi «hét jávorú jávoros mohlegelőt talál; megenni való vesszőbimbót, fűbimbót onnan talál. A mint az Obra leereszkednek, hát ím *a N. T. atyjuk rendelte (lāwėm) hal* arasznyi hosszúvá lett már».

Külön szól a hal teremtéséről a Reguly-féle szigvai rege (I : 148.), melyben az ősfi evet alakjában ujolag fölszáll az Égatyához mondván: «*Numi-Tārėm* atyám, *Numi-Kworės* apám! Szavadra termett embered, erdei vadad, szárnyas fajta állatod meglett: hanem ezen ember részére mit rendelsz táplálékúl; éhező szívüket mivel csillapítják, fázó testeiket mivel melegítik? Én e végből jöttem föl hozzád tanácsot kérni: miképpen rendeled, hogy éljenek?» Felel az Égatya: «*Vízi halat fogsz előigézni (vit-χul sāte'in)*, fiacskám ; mit adjak neked ennél egyebet?!» «*Egyik fajta halból két halat adott neki, másik fajta halból ismét két halat adott neki.* ‚No halld, fiacskám!‘ — mondja — ‚Szállj le az alsó földre;

obi fajta haladat bocsásd az Obba, folyóbeli fajta haladat bocsásd a folyóba, tóban élő haladat bocsásd a tóba! Ha az ember korabeli világ beáll, éhező szíveik ezzel csillapodjanak!'»

Valamint az ártalmas növényeket, úgy az *ártalmas és haszna-vehetetlen állatokat is Xul'-ą̄tėr fondorlatai hozták létre.* Erről a lozvai Ördögfejedelem-rege (I : 162—3.) a következőket beszéli: Miután *Xul'-ą̄tėr*-nek első kisérlete külön föld teremtésére meghiúsúlt, tovább is csak azon gondolkozik, hogy miként teremtse meg azt magának. «N. T.-hoz szól: ‚Bátyácska, ugyan adj nekem oly nagy földet, melyre egy botot állíthatok!' ‚Ha éppen oly nagy földdarabot kérsz, melyre egy botot állíthatsz, hát végy!' mond N. T. *X. ą̄.* egy botot vág, leszúrja a földbe s szól: ‚Habár kicsiny földem van is, de mégis a magam földje!'» Midőn később N. T. kíváncsi lesz, hogy vajjon mit csinál ellenfele a neki adott földdel s *X. ą̄.* botját fölrántja, hát «*ezen botból támadt lyukon által színük soha sem látott csúszómászók (ąsä vātal ńim-virś) kezdtek feljönni a föld alól. A mi béka, gyík, egér, földi giliszta, szúnyog, nagy bögöly s apró légy van, mind föl kezdett jönni.* ‚De már elég!' — mond N. T. — ‚Hogyan adtam volna én neked a földet ily ártalmas dologra?! Be kell dugni ezt a lyukat!' Erre tüzes fadarabbal a lyukat be is tömte». Ha ez nem történt volna «ezek a színük soha nem látott csúszómászók nem futnának a tűztől, nem félnének a füsttől s a köldöke vágott ember semmi szerrel nem bírná ki velük». Itt tehát N. T. szerepe nem maga a teremtés, hanem az ördögi törekvés ellensulyozása, az ártalmas lények számának csökkentése s az ellenük való védelemnyujtás.

X. A főbb életfoglalkozások eredete, jelesen a *halászaté, vadászaté* s a *ruhakészítésé* a néphit szerint szintén a teremtés korszakába esik s az Égatya jótékony gondoskodásának műve. A Reguly-féle szigvai rege e részben a következőket tartalmazza (I : 149—154.): Midőn az ősfi «obi fajta halát az Obba, folyóban élő halát a folyóba, tóban élő halát a tóba bocsátotta, hét tél, hét nyár eltölte után az Obhoz ment. Obi fajta hala megnőtt, megkorosodott, a víz egész magasságában úszkál». Ismét égi atyjához fordúl tehát: «*N. T.* atyám, *Numi-Kworės* apám! Igédre termett embered elterjedt az egész földön, szárnyas állat szárnyas állat módjára nőtt meg, lábas állat lábas állat módjára korosodott meg, vízi halam vízi hal módjára szaporodott meg: hogy ezen

igédre termett embereid éhező szívüket mi módon csillapitsák, fázó testeiket mi módon melegítsék, hogy *igédre termett vízi haladat, erdei vadadat minő halállal öljék meg, minő módon ejtsék kézbe*, erre nézve jöttem én te hozzád tanácsot kérni; miképpen rendeled?» Erre aztán az Égatya ekkép tanítja *a vadász- és halászszerszámok készítését*: «Leérkezel az alant levő nép lakta kérges földre, ott van az én igémre termett erdei fám. *Kemény fának hasíts keményéből, rugékony fának hasíts rugékony részéből, a két fát illeszd egybe!* Az Obon, igémre termett halaim között *tok-fajta haladnak szerezd meg aztán hólyagát, főzd meg a tűzön, [kétféle] fádat ragaszd egybe, kötözd őket együvé, ily módon csináld ijjat!* Igémre termett *erdei vadamat [az ember] üldözni fogja, utóléri, a közelben nyíllal meglövi s ilyen szerrel jut kézbe.* Ha szárnyas fajta állatod jut közelbe, készíts szintén azon módon *nyilat*, készíts *fából nyelét*, ama nyíllal öljék meg! — A mi igémre termett vízi halamat illeti, én nyárrá változom, *úgy a folyóereknek, mint a tavaknak torkolatát zárják el czégével (ārpi).* Igémre termett *erdei fámból hadd hasítsanak pálczikákat; gyökeres fának hadd vegyék gyökerét, hasítsák vékonyra, fonjanak kis kúpvarsát (pōs), [az ember] bemártja a vízbe: igémre termett vízi halam maga megy belé.* Télre változik az idő: *úgy a folyókon, mint az Obon keresztül készítsenek czégét. Hadd fonjanak nagy varsát (kamkä): az ember vízbe helyezi, igémre termett vízi halam maga megy üregébe.* Midőn az ember korabeli világ beáll, az ember korabeli világ létrejött: éhező szíveik avval csillapodjanak, fázó testeiket avval hadd melegítsék! — Erdei vadat fognak ölni: ha lábas fajta állatot ölnek, *lenyúzzák a bőrét.* Kinek fázó teste subára szorúl, *készítsen subát (sāχi)*, a *kūś*-szűrre szoruló ember *hadd készítsen kūś-szűrt*, a maliczabundára szoruló ember hadd *készítsen maliczabundát;* a fázó testét avval melegíti, fázó keze avval melegedik». Ezután az ősfi leszállott s ment, «hogy *széles e földön való népét tanítsa. Ijjal vadászó embert ijjkészítésre, nyíllal vadászó embert nyílkészítésre tanítja. Vízi halat fogó emberét nagy varsa, kis kúpvarsa fonására tanítja.* Nyárra fordúl [az idő]: *megtanítja a nyári czégét csinálni;* télre fordúl [az idő]: *megtanítja téli czégét csinálni.* A hálóvarsával *(ūsmä)* halászó embert *megtanítja a hálóvarsával bánni*, a gyalommal *(tali')* halászó embert *megtanította a gyalommal halászni.* — A hálóvarsával halászó ember: *a hegyen egy fűszár (pori') terem, azt kitépi, héját*

lehántja, fonalat készít, hálóvarsát fon belőle, vízbe bocsátja, a vízi hal maga megy belé. A gyalommal halászó embert *háncsot nyúz, kötelet fon, a sok fonalat egybefűzi, beleveti a vízbe, vízi halat húz föl;* leányos ember leányának hasa megtelik, fias ember fiának éhe csillapúl».

A felső-szoszvai közlésben (I : 133—4.) miután a N. T. atya «rendelte» hal az Obban «arasznyi hosszúvá lett, *vesszőgyalmot (ńir-tąlì') csináltak.* Vesszőgyalommal való gyalmozásuk közben a mint az Ob közepére néznek: hát ím *egy öreg ember szakálát az Ob medrében, ennek egész széltében széteresztette. Az öreg ember szakálából czége (ārpi) támadt. Immár keczéző ember keczézik (χultnė χum χulti), hálóvarsával halászó ember hálóvarsával halászik (ūsnė χum ūsi);* lebocsátván hálóvarsáját tokhalat üt, nyelmalazaczot, mukszunlazaczot üt. Közönséges jószág (= hal) ugyancsak bőségben van; mind a mai napig ím az a jószág, az a halászati zsákmány halászódik folyton. Ezután kiderül, hogy az az öreg, ki az Ob medrében szakálát széteresztette, senki más, mint N. T. öccse, *Tapėl-öreg* volt. Abroncskerék alakjára forgó kerek világ hét széle mind az ő vízből előhozott jószágával áll fönn». Tanúlságos e regében a *vesszőgyalomnak, mint a gyalom legősibb alakjának* említése, melyről a Kalevalában is szó van (47. rúnó 313—8. vers; l. Ethnogr. IV : 195.), továbbá hogy a mesterségek tanításában a pelimi istenség *(= Tapėl-ą̄jkä)* ugyanoly szereppel működik közre, mint az előbbi regében az ősfi. Ez tehát a *déli* mondakörből származó részlet. — Gondatti értesülése szerint (48. l.) *Numi-Tą̄rėm tanította meg az embereket a vadász- és halász-szerszámok készítésére* s a velük való bánásmódra, a mint ugyancsak tőle ered a *csónak-, hótalp-, szán- és ház-készítés tudománya.* A lozvai Ördögfejedelem-rege is említi (I : 165.), hogy «N. T. megmutatta az embernek, mikép kell élnie, mikép erdei vadat keresnie, mikép vízi halat halásznia».

XI. A h á z a s s á g e r e d e t e a vogul vallási felfogás szerint is istentől való. A Reguly-féle szigvai rege beszél róla, mint a teremtés kapcsán létrejött intézményről. Az ősfiúnak e pontra nézve föltett kérdése (I : 155—6.): «N. T. atyám, a jövőben miképpen alkotod meg az embernek életkorral való világát, miképpen rendeled, hogy meglegyen az embernek életidővel való világa? Annak az embernek, kinek leányának kell lenni, *mi módon lesz*

leánya; annak a nőnek, kinek fiának kell lenni, *mi módon lesz fia?* Erre nézve tanácsot kérni jöttem én el te hozzád». Hangzott pedig erre N. T. atya válasza: «Fiacskám, szállj alá, *egy nőt s egy férfit szerezz egybe (akwän śą̊pìtäln);* ha majd beáll az ember korabeli világ, ha majd megalkotom az ember korabeli világot: *a leány abból fusson, a fiú abból járjon!*» Miután az ősfi lejött, elment emberei közé. «*Széles e földön való népében, hogy egy nő s egy férfi együtt éljen, úgy intézi. Kezde leányuk lenni, kezde fujok lenni.*» — Gondatti ide vonatkozó közlése (48. l.): N. T. miután embereit az életfoglalkozásokra kitanította, «rá utalt arra, hogy *gyermekeik fognak születni* s egyszersmind megparancsolta, hogy *tanítsák gyermekeiket a vadak és madarak vadászatára s a halászatra,* továbbá hogy *közöljék hagyománykép velük mindazt a mit tőle hallottak.* Ezután N. T. fölemelkedett az égbe s teremtési munkájával megelégedve *pihenni tért*».

XII. A betegség és halál eredete a Reguly-féle szigvai rege kosmogoniájában a teremtés befejező ténye s ép úgy áldása s jótékony gondoskodása az Égatyának, mint az eddigi művek. Története a következő (I : 156—9.): Az ősfi miután bevezette a házasság intézményét s embereinek gyermekeik kezdettek lenni, hét tél, hét nyár elteltével «elment széles e földön való népét megtekinteni. A leányos embernek a leánya megnőtt, a fias embernek a fia megkorosodott: *a N. T. atyja igéjére termett szent földön kezdenek már el nem férni. Erdőben termett erdei fája, hegyen termett hegyi füve [hozzá képest] kevés: az ember fia-leánya ennél is több; mint sűrű szúnyograj nyüzsög, mint sűrű bögölyraj zúg. Az erdei vadat vadászó embereknek kevés a tér az erdei vad vadászatára, a vízi halat halászó embereknek kevés a tér a vízi hal halászatára.* E bajon segítendő még egyszer s utóljára fölszáll evet alakjában N. T. atyjához s panaszára tőle a következő választ kapja: «Miképpen rendeljem immár én, hogy te élj?! *Vidd le ezt a Xuľ-ą̊tėrt! Ha majd leérkezel, ő kórt támaszt, betegséget alkot: ettől ugyanannyi néped pusztúljon el, a mennyi néped fönnmaradjon; [ez] hadd vadásszon erdei vadot, hadd halásszon vízi halat, földjük akkor tágassá lesz, vizük tágassá lesz.* Vízi halat halászó ember vízi hal útja hadd legyen tágas, erdei vadat vadászó ember erdei vad útja hadd legyen tágas!» Alászállott az ősfi, *levitte Xuľ-ą̊tėrt s elbocsátotta a földön.* «Hét tél, hét nyár lefolyta után elment, hogy

megtekintse széles e földön való népét. Ugyanannyi népe meghalt, a mennyi népe élő. *A leányos embernek ugyanannyi leánya hal meg, a mennyi leányát fölnevel; a fias embernek ugyanannyi fia hal meg, a mennyi fiát nagyra nevel*». Ezután a rege vége: «*Az ember korabeli világ csak most állott be (uś-ti ūnttėχatės), az ember idejebeli világ csak most jön létre (uś-ti tēli)*. Ezen boldogságukkal élnek most [az emberek]».

Máskép fogja föl a betegség és halál eredetét a déli hagyomány. A «tápláléka bő, vize bő *halottas országot (χālāñ mā)*» ugyan itt is az Égatya rendeli az emberiségnek; de hogy abból a vészhozó kór s következménye a halál előkerekedett, az pusztán *a Xul'-ātėr leányától származó ember erkölcsi bűnének*, jelesen a mérsékletet nem ismerő *versengésnek* s az ifjabbak önhitt *hevességének* az okozata. Nem szükség, nem isteni áldás a betegség és halál, mint az előbbi regében; hanem baj, melyet maga az ember hozott önnön fejére s mely immár egész fajára átöröklődik. Ime maga a rege (I: 94—97.): «Soká, vagy rövid ideig éltek, egyszer csak az egy anya szülte hét fiú *Xul'-ātėr*-leány anyjához így szól: ‚*Arany-Kworės atyuskánk tápláléka bő, vize bő halottas országot emleget, ezt keresni megyünk mi el*. Míg mi visszaérkezünk, egy szádú hét üst [bozasört] főzz (kavarj)! Mi kezeinket, lábainkat pihentetjük. Az egy anya szülte hét férfi most a halottas országot fölkeresni megy. Soká, vagy rövid ideig jártak, egy fája ritka, füve ritka ritka vidékre, a *Jäχ-tumėn* tó partjára jutottak ki. A tóra tekintenek: *vasmellű hét búvárkacsa (tāχėt), hét vöcsök (lōli') hét felé bukdácsol*. A legidősebb férfi közülök szól: ‚Rejtő bokor, rejtő fű mögül magam fogok hozzájuk lopózkodni; *míg én nyilam, ijjam nem eresztettem, ti nyilat, ijjat ne ereszszetek!*‘ Ő rejtő bokor, rejtő fű mögött lopózkodik most hozzájuk. Hajlatos ijj hajlatára alig teszi nyilát: *mögötte a legifjabb férfi selyem idegének rezgő hangja hallik. A vasmellű hét búvárkacsa, hét vöcsök mellét csak véresre horzsolta. Darulábú sok folyót nagy számban futnak [most ezek] végig; a kórtalan, betegségtelen föld környékét kórral, betegséggel árasztották ím el (tērėntal mā-kēmpli tērnėl ti tārätėsänl, χul'tal mā-kēmpli χul'ėl ti tārätėsänl)*. A legidősebb férfi szidja: ‚Ha én lőttem volna rájuk, ezt a vasmellű hét búvárkacsát, hét vöcsököt, mint tavaszi halat, őszi halat egy jó nyársbotra, úgy nyársoltam volna föl mind [nyilamra]. *Most te a kórtalan, betegségtelen föld környékét kórral,*

betegséggel árasztottad ím el». — Ugyane történetet mondja el a REGULY-féle változat is (I : 110—113.) avval a külömbséggel, hogy itt a halottas ország tava szorosabban meghatározva a *Lous-tumėn*, a Felső-Konda melléke legnagyobb egyházas falujának, *Lous-poul*-nak határában végződő nagy tó, melyen az Ach *(Okhėt)* folyó megy keresztül, míg a *Jäχ-tumėn* általában «folyó alkotta tó» (IO. *jėχa*, FO. *jėghe* «folyó»). Ezenkívül itt meg van mondva a lelki állapot is, melyből folyólag az ifjabbak bátyjuk utasítását áthágják: «A legidősebb férfi ijja hajlatára háromcsúcsú ezüst horognyilát teszi, ijjat feszít. Míg egy fagyos hal az üstben megfő: [oly soká] igazítja az ijjat. A legifjabb *két* férfi *hirtelen haragú volta miatt (portėχ χummi' mā'ės)* selyemidegnek rezgő hangja támad. A vasmellű hét vöcsök az ezüst horognyíl csúcsától csak meghorzsolódik. A legidősebb férfi mondja: ‚Mit csináltok?! *A kórtalan, betegségtelen földre kórt, betegséget bocsátottatok!*' Bővizű torkolatos hét folyót hét véres vöcsök mind végig befut». Többször figyelmeztette pedig már előbb az idősebb férfi öcscseit a mérsékletre, így midőn N. T. atyjuk tanácsára először indúltak vadászatra: «Szíjnyaklós sok batyutartót készítenek, jó szerencse bizalmával útnak keltek. Soká járnak, rövid ideig járnak, leülnek. A legifjabb két férfi *hirtelen haragú volta miatt* selyemidegnek rezgő hangja támadt. A legidősebb férfi hátra pillant, szól: ‚Hej férfiak, mit csináltok?! *A bosszúság nélküli földnek bosszúságot csináltok! (potmätal mānė potmä vārijin)*». Tovább mendegélnek. Hosszú, vagy rövid ideig járnak: a legifjabb két férfi egy ott fekvő gyökér-darabot innen lövi, onnan lövi: a nyíl keresztül halad rajta. A legidősebb férfi ismét mondja: ‚Ti mit csinálgattok?! A bosszúság nélküli földnek bosszúságot csináltok!'»

Nem merő önkény a regében, hogy az önnön erkölcsi hibáival magára szerencsétlenséget és pusztulást hozó ember éppen *Xul'-ątėr* leányának a gyermeke. Fentebb láttuk, hogy az ember gyarlósága s testi romlása nem volt eredetileg a teremtő Égatya tervében, hanem hogy ez állapot *Xul'-ątėr*-nek, a rossz kútfejének furfangos beleavatkozásából támadt s hogy tulajdonkép ő az oka, hogy az ember már születésében hozza magával betegsége s halála csiráit. Bővebben szemlélteti e felfogást a lozvai Ördögfejedelem-rege (I : 163—5.), mely szerint N. T. atyánk, mint említve volt, eredetileg az ember bőrét *«egész terjedelmében körömminőségben*

alakította», de *X. ą̄.* mesterkedése folytán ez a «körömbőr» pusztán az ujjak hegyén maradt meg. A dolog így történt: Miután N. T. az ősi emberpárt megalkotta «így szól *ebéhez:* ‚Én most elmegyek, hogy *lelket hozzak* eme megteremtett embereimnek; te maradj itt, *őrizd őket,* senkit ide ne bocsáss!‘ *Xuľ-ą̄tėr* N. T. távozása után azon töri eszét, hogy valami furfanggal ezen embereket megrontsa. Oda megy az ebhez s mondja neki: ‚Micsodáid vannak itten?‘ ‚Embereim‘, szól az eb. ‚Bocsáss oda engem hozzájuk!‘ mond *X. ą̄.* ‚Nem‘, szól az eb, ‚engem N. T. azért rendelt ide, hogy őrizzem ezen embereit s megtiltotta, hogy bárkit is idebocsássak‘. ‚Ha nem bocsátasz, én oly hideget csinálok, hogy te megfagysz benne‘, mond *X. ą̄.* s miután az eb többszörös fenyegetésre sem engedett, nagy hideget csinált. Az eb el kezdett nagyon fázni. *X. ą̄.* szól: ‚Én téged subával ajándékozlak meg; még ha a szabadban fogsz is feküdni, abban nem fogsz megfázni; csupán bocsáss engem oda!‘ *Az ebet X. ą̄. megajándékozta subával, Xuľ-ą̄tėrt pedig amaz odabocsátotta az emberekhez. X. ą̄. az embereket szívük táján leköpte nyálával. Ebben a pillanatban körömminőségű bőreik lágyakká lettek, csupán a kéz- és lábujj hegyén maradt meg egy kevéske köröm. Ez a X. ą̄. köpte nyál testi fájdalom s kór alakjában jelentkezik;* a köldöke vágott ember ezen köpetből eredt testi fájdalom s kór miatt fekszik betegen s miután hosszú, vagy rövid ideig élt, *e miatt jut a halálba.* Midőn N. T. a lelkekkel visszatért s ezeket embereibe bocsátja, *valamiféle fekete folt látszik mellükön:* abból fölismerte, hogy *X. ą̄.* megrontotta őket. Megharagudott az ebre s így szólt hozzá: ‚Ha nem tudtad megőrizni embereimet, *azok a te egész életeden át gazdáid legyenek;* a minek tevésére kényszerítenek, azt tedd; a minő falatot dobnak neked, avval lakjál jól!‘ Hogy a köldöke vágott ember a *X. ą̄.* köpte kórba, betegségbe *(tērėn-χuľnė)* ne essék, *N. T. megtanította, minő gyümölcsöt egyék s minőt ne egyék; van t. i. Tą̄rėm adta gyümölcs s van Xuľ-ą̄tėr adta gyümölcs*».

XIII. A vallási törvények eredete. — Az itt sokszor idézett Reguly-féle szigvai rege előadása szerint az ősfiúnak éppen *hét* munkájára volt szükség, hogy «az ember korabeli, ember idejebeli világ» *(ēlėm-χą̄lės jisiñ tą̄rėm, ēlėm-χą̄lės ną̄tiñ tą̄rėm)* létrejőjjön, ezek voltak ugyanis: 1. Az ember lakó földjének az ősvízből való előbuktatása; 2. a forgó földnek meg-

szilárdítása, illetőleg körülövezése; 3. az ember és földi állatok teremtése; 4. az ember főeledelének, a halnak teremtése; 5. a vadászat és halászat módjainak megismertetése; 6. a házasság intézményének életbeléptetése; 7. a betegség és halál lehozatala. Mindezekért ő külön-külön járt föl tanácsért az Égatyához, sőt az első ízben nem sikerült emberért *kétszer* is. Eme hét áldással megindúlhatott immár az emberi társadalom fejlődése; de még nem történt arról gondoskodás, hogy az ember tudja is az ő javainak forrását és módot találjon arra, hogy szüksége szerint azt meg is közelíthesse. Ez a czélja a *vallási intézményeknek*, melyeknek említésénél gyakran történik hivatkozás arra, hogy «*Tḁ̄rėm rendelése*»; így a medveünnepre vonatkozólag: *Tḁ̄rėm lāwėm morsiñ ētėn ti tḁulės* «Istentől rendelt megillető éjjeled ím letelt» (III : 217.), *pupi̊' morsiñ akw' ētėn, Tḁ̄rėm lāwėm akw' ētėn tot pattäln!* «bálványt megillető egy éjjeledet, Istentől rendelt egy éjjeledet ott töltsd el!» (III : 218.), vagy a hószámos nőnek a jávorhústól való tartózkodását illetőleg: *sḁ̄rp Tḁ̄rėmnėl sḁwlėm uj, Tḁ̄rėmnė toχ sātwės: māń-kwoliñ-ta'i̊l ul voss tēwė* «a jávor *Tḁ̄rėm*-tól jelzett állat, *Tḁ̄rėm* igéje rendelte őt úgy, hogy ‚kis házbeli' állapotban ne egyék» (IV : 415.). Különösen a bálványistenségek hangsúlyozzák gyakran mintegy a maguk s szent helyük tiszteletének igazolására, hogy őket «*Numi-Tḁ̄rėm atyjuk igézete rendelte*» *székhelyükre*, így az Ajäsz-falvi isten: «Egy felülről való vizem: a vize tágas, tágas Ob, Föntlevő-Aranyos fölséges atyám Ajäsz-isten öreget, ide rendelt engem *(Numi-Sorńi ōn āśėmnė Ajäs-tḁ̄rėm ḁ̄jkä tī̊' joltwäsėm)*; másfelől való vizem: szent víz folyta szent tó, Föntlevő-Aranyos fölséges atyám Ajäsz-isten öreget, ide igézett engem» *(tī̊' sātwäsėm* II : 1.) | a jugrai isten: «Fekete vizű táplálékos Szoszva forrásánál, fényes vizű szentséges tavad fenekén, fekete fájú szentséges liget közepében Tavi-hattyú, Obi-hattyú-fehérségű fejedelemhős: N. T. atyád oda teremtett téged» *(tū sātwäsėn* II : 130.) | a vorjä-falvi istenek: «Sűrű fájú fás erdőben [élnünk] rendelt bennünket igézetével atyánk *(jäγūwnė sātwėsḁuw)*, nőnek érinthetetlen vöcsökfészkes ritka fájú földdel áldva igézett bennünket, énekbeli három fejedelemhőssé igézett bennünket» (II : 205.) | a pelimi isten: «Ezen tápláléka bő, hala bő *Pōlėm* vizecském mellett futó felhő, menő felhő magasságú váracskámba Nagy-*Tḁ̄rėm* atyácskám *Polėm*-isten öreget ide igézett engem *(tī̊' sātwäsėm)*, háromszáz apród-

legénykémmel ide rendelt engem» *(tī' joltwäsėm* II : 242.) | a szigvatorkolati *Tārėm-fi:* «Fölséges Aranyos *Tārėm* atyám két folyónak ketté ágazó vidékére *Tārėm-fi* öreget, hajdan ím ide igézett engem» *(Tārėm-ōn-Sorńi āśėmnė tī' ti sātsawäsėm* II : 256.) | a lopmuszi isten: «*Tārėm*-szerű, *Kworės*-szerű szent fejedelem, *Tārėm*-fi öregnek neveznek engem: ezen Lopmúsz nevű szent földrészemre Fentlévő-Aranyos atyácskám igézett ím ide engem» *(tī' ti sātilālwäsėm* II : 276.) | a Paszët-bálvány hét *mēńkw*-öreg: «Erdőből alászállott erdei hét *mēńkw*, Fentlevő-Aranyos felséges atyánk ezen szent földrészünkre, ide igézett, ide rendelt hajdan bennünket» *(tī' sātwėsū, tī' joltäsawėsū* II : 415.). Az Égatya akarata rendeli a *bálványistenségeknek fölszerelését* is, mint a Világügyelő férfi hymnusa mondja: «Sörényes állat szent alakjával, fényességes alakjával vagy te, király, igézve» *(χān, joltīlimėn* II : 354.). Még maga *az istenidéző igének szövege is* az Égatyától származott a földiekhez, a hogy ezt a Paszët-bálvány idéző igéjének következő szavai tanusítják: «Kötélfonásra való kákát termő szent földemre, kákát, sást termő szent földemre helyeztem ím ezen *Tārėm rendelte, Kworės rendelte igaz igézetemet*» *(ti Tārėm joltėm, Kworės joltėm sari mułėm* II : 417.). — A bálványistenségek, illetőleg *Tārėm-fiak* szétosztásának előzményeit már fentebb tárgyaltuk; ezekhez itt pótlólag fel kell említenünk a világügyelő férfi *(mir susnė χum)* tisztségének létesítését, melynek kettős czélja volt, egyrészt hogy egy irányadó főszemély kijelölésével az égfiak örökös versengésének véget vessen, másrészt hogy az Égatyának a világuralom s gondviselés terheiben egy vele folytonosan közlekedő s jelentéstevő munkatárs révén némi könnyebbsége legyen. Ketten tekintették magukat a *Tārėm*-fiak közül ez állásra hivatottnak, a legidősbik, *Polėm-tārėm* s a legifjabbik, az Obmelléken székelő *Ēkwä-pī' pīriś* («Asszony-fia fiúcska»). Az éjszaki vogulok és osztjákok hitregéi szerint az utóbbi volt a teremtés munkájában közreműködő ősfi s ezen érdemeinél, valamint egyéb kiválóságánál fogva számára jutott a világügyelet méltósága; a déli vogulok az elsőszülött pelimi istenséget tudják a teremtés ősfiujának s őt tisztelik első rangban (l. az ide vonatkozó regéket alább a két istenség külön tárgyalásában).

XIV. A hajnal eredetét egy GONDATTItól följegyzett (56. l.) a következőkép adja elő: «A polovozsi jurtáknál valamivel

feljebb volt egy kis vár, melyben egy öreg hős lakott négy unokaöcscsével. Egyszer ezek valamennyien elmentek az Uralon túlra hadakozni; sok zsákmányt találtak ugyan, de egyet közülök megöltek. Visszatértük után a megöltnek a fia, ki a jószág őrizetére maradt otthonn, arra kezdte rábeszélni rokonait, hogy menjenek valamennyien vissza az ő atyja halálának megbosszulására. Ráállottak a vállalatra s elmentek. Alighogy az Ural tulsó felére érkeztek, a fiú elkezdett kímélet nélkül minden élőt öldösni: vadakat, madarakat, halakat ép úgy mint embereket. Már rokonai is csendesítik, de ő tovább folytatja műveleteit. Erre őt egész magára hagyták; de ő erre sem hederít, hanem pusztít tovább. Egyszer csak látja, hogy valami öreg ember jön vele szemben, termete magasabb az erdőnél, feje nagyobb a sasfészeknél. Hősünk nem ijedt meg, elibe megy; rá akar ütni, de nem tud: a mint hogy feléje csap, az alak észrevétlenül eltünik. Végre megszólal az öreg: ‚Elég volt, hadd abba dolgod, ne fáradj hiába! Én az égből való vagyok. Csakugyan kevésnek tartod-e a hány embert elpusztítottál?!‘ ‚Természetes, hogy kevésnek‘ — felel a hős — ‚nekem több kell‘. Kitépett erre egy vörösfenyőt, vállára vette, oda ment a hol sok népet látott, rávetette magát s üt jobbra balra. Sokat megölt, de a nép nem fogy; mert *Numi-Tārėm* atya akkép intézkedett, hogy két mennyei kovácsa izzó vasrudakat kalapáljon, két ácsa pedig faforgácsot gyalúljon s e szikrákból meg a forgácsból emberek támadjanak. Küzd a hős egy napig, két napig, harmad napra sem fárad: ekkor *Numi-Tārėm maga szállott a földre, ráfútt a hősre, mire ez az égbe repült s ott hajnallá változott.* Mivelhogy pedig *csupa vér volt: azért vörös a hajnal színe.* Szólott ekkor az Égatya: ‚Így cselekedni nem szabad; mert elpusztúlhatnak tőle az emberek s nekem ujakat kellene teremtenem‘».

XV. Az állatok őskora. A teremtés művének befejeztével a vogul hitrege szerint még nem minden részletében nyerte a világ mai végleges kialakulását. Maradtak még rendezni valók, legyőzendő s eltávolítandó nehézségek, melyek különösen az emberiség boldogulásának útját állották. Ezeknek munkájában a Világügyelő-férfi hősködik, miért is a rájuk vonatkozó regékkel ezen mithikai személy tárgyalásánál foglalkozunk; de itt kell szólanunk az állatokat illető őskori változásokról, melyeket a rege a

teremtés utóeseményei gyanánt az Égatya intézkedéseivel magyaráz. Ilyenek:

a) A medvének égből való leszállása, melyre a medvetisztelet leírása kapcsán térünk bővebben vissza, itt röviden csak annyit jegyezvén meg, hogy *e «szent állat» őse N. T. dédelgetett, kedves leánya volt,* kit atyja égi aranyos házában nevelt, mígnem egyszer áthágván ennek tilalmát, a reá zárt ház lakatait feltörte, aztán kiszökvén az égi pázsitra egy véletlenül támadt résen át tudomást szerzett az emberek lakó földjéről. E pillanattól fogva az égi leánynak nincs maradása atyja házában s minden áron alá kívánkozik. Hiába kéri őt atyja maradásra s figyelmezteti a bekövetkező szenvedésekre: a leány állhatatos marad követelésében, melynek vége az lett, hogy N. T. ezüstbölcsőben csakugyan a földre bocsátotta. Ettől fogva járnak ivadékai a földön «istenke» *(pupakwė)* minőségben, melynek különös rendeltetése *az eskü szentsége fölött való őrködés.* — A déli eredetű teremtési ének szerint (I: 98—99; 125—7.) *a medve a hét ősfi legidősbikének elváltozott alakja,* kit a fölött való bosszúságában, hogy öccsei tilalmának megszegésével a kórtalan földre kórt és halált hoztak, vérmámor *(kēlp-sēñχw)* fogott el. Kiméletlen öldöklés után végre dühében szétrágta pánczélruháját, tegzét és kardját s nyálát saját testére, kezére és lábára köpte: medveszőre, félelmetes karma és foga abból támadt. «Midőn a deres erdő sűrűjébe elment, így szólt: ‚*Hamis eskü végre ne idézzenek, igaz eskü végre idézzenek engem!* Ha hamis eskü végre idéznek: [az esküvőt] mint sapkát, kesztyűt szaggatom rongyokra széllyel'». — Látnivaló, hogy e regék *a medve isteni tiszteletének s a medveeskü szertartásának* igazolását czélozzák.

b) Az ősi hatlábú jávornak négylábúvá történt változása, melynek regéjét a «jávorcsillag» éneke (IV: 304—317.) tartalmazza. E szerint «a ‚jávorcsillag' eredeti állatalakját N. T. atyánk a föld teremtése idején *hat kézzel-lábbal küldötte igézetével ezen alsó földre (χąt kātla'ilėl sātwės ti joli mān).* Poczakja közepén volt még két elölába. Közönséges ember nem tudta őt üldözni, megölni; az ember azért az erdei manót *(mos-χum)»* — kinek neve az ének egyik változata szerint «Szárnyas Paskėr *(Tąulėñ Pąškėr)*», a másik szerint «Véreskezű manófi *(Kēlpiñ kātėp moś-χum-pī')*» volt — «kérte föl, hogy azt a hat lábú jávort üldözze». Ez a manófinak sem volt csekély munka. Az üldözőbe vett jávorbika tehenével s «hófutó hét jávor-

ünőjével, hét jávortulkával» oly gyorsan száguld, hogy a mint «elölábukat megvetik: a nyíres vidék marad el; a mint hátsó lábukat megvetik: a fenyves vidék marad el. Ama manófi hótalpain halad. Egyik fél lábát húzza: elmarad a nyíres vidék; másik fél lábát húzza: elmarad a fenyves vidék. Nyírfából való karikás hóbotja végét a midőn oda állítja: tavi hal lakta tó támad». Sikerült a manófinak a jávortehenet megejtenie; de a bika ünőivel s tulkaival kétségbeesetten fut tovább. Midőn a manófi őket is utólérte, a jávorbikának «N. T. atyja felé irányúlt gondolata: ‚N. T. atyuskám, ha *égbe tükröződő szent állatnak (tą̄rėmnė kēlėm jelpiñ uji̊')* rendeltél te igazán engem, most innen elfutok: a világ végén tükröző szent tengerhez engedd, hogy lefussak!' Most elkezdtek futni. N. T. atyjuk oly vastag hóréteget hullatott, hogy a ledőlt fatörzsre hullott hó, a midőn keresztül hatolnak rajta [a jávorok], nem omlott össze; hanem csak [kiszakított] résük áll [ottan a hófalban]. Alig lett még déli idő, ama világvégén tükröző szent tengerhez érkeztek; a tenger sima jégtükrén a merre kedvük tartotta, arra mentek el. Midőn a manófi utánuk ide jutott, ama jávorjainak útját behordta a hóvihar; hát csak visszafelé fordúlt. A mint a minap leölt állatához érkezett: *a hat kezű-lábú állat oly nagyságú, hogy harmincz folyó-fövényparton, harmincz folyóvonalon terül el végig.* Fölös lábait most ketté vágta, aztán N. T. atyjához szól: ‚*Ezt az állatot négy kezűvé-lábúvá változtasd igézeteddel!* Én a férfi, mivel [igazi] férfi vagyok; azért ölhettem meg ezt az állatot; de az ember korabeli, ember idejebeli világ a midőn támad, minő módon lehet majd őt megölni? Abban a nagyságban, melyben alkottad, a mi férfiad csak van, egytől egyig mind megöli'. *Ama csipője levágott négy lábú állat mostan [csillag képében] az égre tükröződött; a manóember üző hótalp-útja szintén föltükröződött, a manóember teli háza szintén látszik fönt Tą̄rėm-nál».* A «jávorcsillag» *(są̄rp-saw)* a gönczölszekérnek, a «manóember hótalp útja» *(moś-χum josäñ l'ą̄ñχä)* a tejútnak, a «manóember teli háza» *(moś-χum kwol ta'i̊lä)* a fiastyúknak neve.

Ugyane regének változatát hallotta Patkanov az irtisi osztjákoknál is. Ebben (I : 118—9.) az üldöző mithikai személynek neve: *Tuñk-poχ*, ki még égi tartózkodásának idejében vadászatot kezdett a rendkívül gyorsan futó hatlábú jávorszarvasok ellen. Egy ilyet egyszer bűvös hótalpaival az egész égen keresztül üldö-

zött, mígnem végre az állat az Irtis torkolata közelében, Szamarovo mellett a «Köves-Földfoknál» (Каменный мысъ) levetette magát az égről a földre. Itt utólérte ugyan vadásza; de a halálra fáradt jávornak csak két hátsó lábát sikerült levágnia. «Az emberi nem egyre kisebb és gyöngébb lesz», mondá, «mikép ejtheti meg így ezt a hatlábú vadat, midőn nekem könnyű munka?! *Legyen ettől fogva a jávornak s minden egyéb vadnak csak négy lába!*» Most a jávor éjszak felé menekült; de Obdorszk közelében újra utólérte vadásza. Minthogy már tovább futni nem bírt, Tūrumhoz könyörgött mentségért, ki őt erre *kővé változtatta*. Ez a kő 5—7 ölnyi s egy térdén ülő jávort ábrázol. Az osztjákok azt hiszik felőle, hogy tudtúl adhatja az embernek, vajjon hosszú, vagy rövid lesz-e élete. Ha t. i. kétszer egymásután megméri a követ s azt veszi észre, hogy a második mérésnél a kő nagysága kisebbedett, ez rövid életnek a jele; ha ellenkezőleg a második mérésnél nagyobbodott, hosszú élet remélhető. A leírt vadászatnak látható jele az égen a *tejút*, mely mintha két egymásba szögellő útból s az osztjákok képzelete szerint a *Tuňk-poχ* két hótalpának a távolságban egymáshoz folyton közeledő, végre a szemnek egybeeső nyomaiból állana. Ennek neve a déli osztjákoknál: *Tuňk-poχ tōχ-pėnt* «Tunk-fiú hótalpnyoma», vagy rövidebben: *Tuňk-poχ pėnt* «Tunk-fiú útja». Az üldözött jávor nyoma a «nagy medve», vagy «gönczölcsillagzat», melyet a déli osztjákok egyszerűen «jávornak» *(ńoχ)* hínak, úgy mint a szibériai oroszoknál is «jávor» (лось) a neve. A hét csillag, melyből a gönczöl áll: a jávor feje, két szeme, két elő s két hátsó lába; a gönczöl két nagyobb csillaga közelében látható két apró csillag volna a leütött két lábnak a nyoma. A tejút szolgál a vogulok és osztjákok véleménye szerint a költöző madaraknak tájékozásúl éjjeli útjokban, miért is másik neve: «réczék útja». — Grigorovszkij a vaszjugani osztjákoknál olykép értesült a hatlábú jávor regéjéről (60. l.), hogy vadásza istenfi volt, kit atyja, mivel a jávor két lábát levágta, haragjában lefújt az égről s ez ekkor egy üres faoduba esvén ott megfagyott.

A gönczölcsillagzatnak tudomásomra jutott nevei a vogulságban: ÉV. *sā̰rp-sa̰w* «jávorcsillag», KLV. *šuorp-la̰ś* (az utóbbi szó nyilván az orosz лось), ALV. *ā̆ls* «zsákmány» (a jávor neve itt: *šā̰rp)*, KV. *ńo̰u* (= IO. *ńoχ* «jávor»), TV. *ńū-khōńšėt (khōńš* «csillag»). A felsőlozvai vogulok a gönczöl rúdját *jorrï'-na̰utpï'*

«gyalú» (кочили) néven hívják, az alsólozvaiaknál ugyane csillagok: *mojt-χum sipäl't* «regebeli ember hüvelyei». A «kis gönczöl» neve: ÉV. *tārì'-χuri-sąw* «daru-alak csillag». A tejút nevei a fentebb említetten kívül ennek rövidebb változata: ÉV. *moś-χum l'ą̄ñχ* «manóember útja» és *mort-mā-uj l'ą̄ñχ* «délvidéki madár útja»; ALV. *uj-χul minnė l'oχ* «réczeféle állat menő útja»; KV. *mort-vuj l'ąñkh* «délvidéki állat útja», vagy *toutėñ l'oñχ* «hótalpas út» (Patkanov); TV. *pǫt-l'ąñ* «réczeút». Egyéb mithikai felfogást tükröző csillagnevek: ÉV. *vās-pit'i* «réczefészek» = fiastyúk; ALV. *sol'-pūūś* «kerczerécze-fiastúl» = id.; KV. *sōl'-pėt'* «kerczerécze-fészek» = id.; TV. *sal'-khul khōńšėt* «kerczerécze-ház csillagok» = id.; ÉV. *pupakwė-saw*, ALV. *uj-sąw* «medvecsillag»; ALV. *ńoχs-sąw* «czobolycsillag», *līn-sąw* «evetcsillag»; TV. *khōńš-tōχa* «vízhordó-rúd csillag» (коромысло).

c) Az ebnek égből való leszállása. Gondatti gyűjtéseiben (55. l.) erre vonatkozólag következő közlést találjuk: «Az eb eredetileg, épúgy mint a medve, *az égben lakott.* Midőn az Égatya őket alábocsátotta, az ebet föl akarta szerelni *íjjal és nyíllal*, hogy annál sikeresebben szolgálhassa az embert vadászatában. De erre a medve a maga részére egy *ötödik ujjat* követelt, hogy evvel annál könnyebben menekülhessen az ilykép fölfegyverzett ebtől. Az Égatya belátván e kérés méltányosságát, hogy ne kelljen azt teljesítenie, inkább elállott az ebre vonatkozó szándékától is s midőn búcsúzásra került a sor, csak annyit mondott az ebnek, hogy együtt fog étkezni az emberrel. De a figyelmetlen eb nem vette ki a szót s visszafordúlva azt kérdezte: «mi?» Az Égatya megismételte szavát; de az eb ismét nem értette meg. Ekkor az Égatya megharagudván reá, a következő szavakkal bocsátotta útnak: Te semmit sem hallasz meg; ettől fogva te ugyanazt fogod enni, mit az ember; de nem vele együtt. Takarodj!' Az eb azóta mindig figyel a szóra; de sorsán változtatni nem képes». — Hasonló regéről értesült a kondai voguloknál Infantjev, mely szerint (III : 571.) «midőn Torm az ebet megteremtette, *ijjat és nyilat adott neki*, avval a rendeltetéssel, hogy ezekkel az ember segítségére legyen. De *Torm-čuk*, Tormnak anyja, megjegyezté erre, hogy ha az ebnek is lesz ijja, nyila, az ember nagyon gazdag lesz és elbizakodik. Visszavette e szóra Torm az ebtől a fegyvereket s elvette egyszersmind emlékező tehetségét arra kényszerítvén, hogy így szolgálja az em-

bert». — PÁPAI KÁROLYnak egy kézirati jegyzete szerint a kutya az Égatyától azért részesült büntetésben, mivel az ember teremtése alkalmával a reábízott vázakat megrontani engedte. «Nincs neked eszed», mondá az Égatya, «téged majd véges végig tartanak az emberek, hogy ganajt egyél». Ezért kénytelen az eb sokszor beérni az ember ürülékével, melynek átkára czéloz, úgy látszik, a GONDATTI-féle regében is az Égatya, midőn azt mondja, hogy az eb azt fogja megenni, mit az ember, de nem vele együtt.

d) A fehér hollónak feketére való változása. A szigvai szent rege szerint (I : 1.) már a tundrahalmi ősember-párnak házi állata volt egy *hófehér holló (jāñk χulaχ)*. A föld teremtése alkalmával őt küldözgették ki, hogy nézze meg a folyton terjedő föld nagyságát. Az első és második nap rövid idő multán visszajött; de harmadnap «jártából éppenséggel nem kerül meg, a nap úgy ereszkedik le. Lefekvés idején egyszér csak megjött a holló, még pedig *feketére változva.* Az öreg (a későbbi *Numi-Tārėm)* mondja hollójának: ‚Te jártodban valamit cselekedtél!' A holló szól: ‚Én mit cselekedtem?! *Egy ember meghalt, én abból ettem; azért lettem feketévé*'. ‚Ha embert ettél', mondja az öreg, ‚félre innen! Az ember korabeli, az ember idejebeli világ beálltával te magad erdei állatot, vizi halat ölni ne bírj; a hol az ember valami erdei állatot megölt, azon a véres téren csillapítsd éhed, olyik napon pedig étlenűl feküdj le!' A holló erre az erdőbe ment s mind e napig ott él» (I : 3.). — GONDATTI értesülése szerint (28. l.) a fehér holló a Világügyelő-férfi anyjának, *'Sań-torum*-nak szolgálatára volt rendelve, midőn amazt N. T. büntetésből a földre dobta. «Az asszony naponta kiküldte madarát, hogy megfigyelje, mi történik körülötte; de megtiltotta neki, hogy bármit is egyék az úton. Egyszer nagy késéssel jön a holló haza, még pedig feketére változva. Midőn az istenasszony tudakolni kezdte a jelenségnek okát, kiderült, hogy a holló holttesten lakmározott. Elűzte őt ezért s megátkozta avval, hogy mindig csak döggel éljen, húsa soha kövér ne legyen, hanem legyen a legrosszabb minden madáré közt». — GRIGOROVSZKIJ a vaszjugáni osztjákoknak azt a hitét közli, hogy a holló *Tōrom-poχ*, «isten fiának» elváltozott alakja. Az ő rendeltetése t. i. az volt, hogy az alvilágnak a földre vezető nyílását őrizze s az ördögnek feljövetelét megakadályozza. Ez az ördög furfangja következtében nekie nem sikerűlt; ezért változtatta őt az Égatya haragjában döggel élő hollóvá.

e) A hattyúnak emberi alakból való keletkezése, melynek történetét Gondatti a következőkép hallotta (54. l.): Az őskorban a hattyú ember volt; de mikor az égfiak háborúsága kitört s az Égatya őket részben szétosztotta, részben kövekké s más természeti jelenségekké változtatta, emberünk arra kérte teremtőjét, hogy igézze őt hattyúvá. Kívánsága teljesült; de megmaradt a hattyúnál az az emberi vonás, hogy mint a nőnek, *hószáma van.*

f) Az őskor dörgő hangú, óriási császármadarának elváltozása mai kicsiny másává Gondatti szerint ekkép történt (41. l.): *Kuľ-ątėr* vadászatra és halászatra adván magát, igen sok vadat, madarat és halat megölt; de még többet megrontott avval, hogy bármely állat, a melynek húsából evett, feketévé változott s elvesztette tápláló erejét. Az emberek ily módon az éhhalál veszedelmébe kerültek s N. T. Égatyához fordúltak segítségért. Ez gyorsan lebocsátkozott a földre s megölte a császármadarat, mely semmikép sem hagyta magát megejtetni *Kuľ-ątėr*-től s eredeti alakja szerint *óriás méretű állat volt mennydörgésszerü hanggal.* N. T. a császármadarat apró darabokra vagdalta s szétosztotta húsát a megrontott állatoknak, melyeknek teste ez által részben, vagy egészben fehérré s az embernek ehetővé vált. Az utolsó darabkát N. T. visszaváltoztatta császármadárrá, mely azonban ekkor tetemesen kisebb lett, úgy hogy már bármely vadász megölheti. — Infantjev a kondai voguloknak következő regéjét közli e tárgyra vonatkozólag (IV : 258.): A császármadár Torm-nak kedvelt állata volt s régebben kitünt óriási méreteivel. A *kuľ* nem mert hozzá nyúlni; miért is húsa mind e mai napig fehér maradt. Egyszer azonban, midőn Torm szekerével egy bokor mellett elhaladt, hirtelen előreppent ebből a császármadár s megijesztette Torm lovait. Ezért Torm megtépdeste őt s ettől fogva vált kicsinynyé alakja.

XVI. A szent tűzözön. Más népek vízözön-mondájának megfelelőleg az éjszaki vogul-osztják hitregében egy *őskori világpusztító tűzáradatnak* maradt fenn emlékezete, mely az Égatya akaratából lávaözönként elborítva mindent, megsemmisítette csaknem teljesen a földi életet, úgy hogy ember is csak igen kevés számban találhatott tőle menekülést. E rémes áradatnak műnevei: *jelpiñ śakw,* v. *śäkw* (I : 68, 74.) «szent óczeán», *jelpiñ vit* «szent víz» (I : 69, 71.), *uľäñ vit* «tüzes víz» (I : 45.) s a déli osztjákban: *jemėñ jiñk* «szent víz» (Patk. I : 134.), melyeknek «szent»

jelzője egykép szolgál az «isteni eredet» s a «rendkívüli erő» kifejezésére. A *jelpiñ śakw* a szigvai szent regében (I : 14.) mint *állandó világjelenség* szerepel, a táltoslovával kalandozó Világügyelő férfiúnak már távolról hallatszik borzasztó zaja; a leírás szerint: az «*égi tűz*» *(tārėm-nāj)*, «melynek egyik része fönn az égen *(tārėmt numėn)*, másik része az ég két szögében *(tārėm kit sāmt)* ég, az ég és föld fölemésztetik tőle». A Világügyelő férfiú előtt az a feladat áll, hogy e tűzön keresztül hatoljon, mit csak ügygyel-bajjal tud táltoslova tanácsát követve véghez vinni. GONDATTI (31. l.) szintén közli a Világügyelő regéi kapcsán ezt a részletet; de egyúttal azt a magyarázatot mellékli, hogy az a «tüzes tenger», melyen a hős táltoslovával is csak hét nap alatt vágtathat át, nem más, mint az *éjszaki fény*. Erről az égi jelenségről mondják, hogy *'Siś-nāj tēi', Tārėm-nāj tēi'* «az Istenanya tüze ég, az Isten tüze ég», valamint «tűznek» mondja az éjszaki osztják *jilemtut* kifejezés is. Az éjszaki fényben látható fehér csíkok a Világügyelő fehér lovának volnának nyomai.

Egy másik nyomát ama felfogásnak, hogy a *jelpiñ śakw* állandó világjelenség, a Világügyelő férfi egyik himnusában találjuk, melyben ez istenséget akkép dicsőítik hívei, hogy a mint «ezüst ívű íves bölcsőjében hét éjen át, hét napon át üldögél: jobb kezecskéjének mozdulatával az ülő szent föld *(ūnlėnė jelpiñ mā)* reng egész nagyságában; bal kezecskéjének mozdulatával az *ezüstszerű (āln-sirpä) jelpiñ śäkw* hullámzik egész nagyságában» (II : 313.). Ugyancsak e himnusban hangzik a könyörgés: «A csontunkat pusztító kór ruhája szélét az állatod nyakát ijesztő hét rojtos szent ostorral űzzed a fekete hátú szent föld alá *(pāñkiñ sispä jelpiñ mā joli-pālėn)*; a húsunkat pusztító szent betegség ruhája szélét űzzed az *arany-szerű (sārni-sirpä) jelpiñ śäkw* alá!» (II : 318.). E helyekből az következik, hogy a *jelpiñ śäkw* — mely utóbbi szó a közbeszédben nem használatos s a közlők előtt is homályos értelmű — képzeletben, vagy valóságban *jelenleg* is létező világjelenség, még pedig az «ülő földdel» szemben «hullámzó» *(χumpläti)*, tehát körülbelül a *világtenger*, a mint egy másik helyen (II : 430.) tényleg *mā* és *vit* állanak egymással szemben ugyancsak az itt idézett mondásban. Számba véve ezekhez, hogy a szigvai szent regében a *jelpiñ śakw* más szavakkal *tārėm-nāj*-nak van magyarázva s ez az éjszaki fény, azt vélhetjük, hogy ama ho-

mályos kifejezés az éjszak jeges óczeánján túl képzelt *tűzóczeánra* vonatkozik, melynek égbe csapó hullámai az éjszaki fény ragyogásában jelentkeznek ma is a szemlélő előtt.

Egybehangzó e nézettel, hogy a «szent víznek» *(jelpiñ vit)* REGULYtól jegyzett regéjében (I : 69.) a «víz» alatt értett tűz, illetőleg tüzes folyadék égbe tükröző lángjával *tartós látványa* az embernek, mely csak az által válik nyugtalanítóvá, hogy — mintha a világvégi tűzoczeán kicsapott volna medréből — egyre közeledik s nagyobbodik. «*Hét tele-nyara ég a tűz ; hét tele-nyara emészti tűz a földet*» ; de az embernek ez idő alatt semmi bántódása. Most már azonban «öreg nő, öreg férfi mondogatja : ‚a mi világunk másfelé [változva] ím elöntődik *(tārmūw mōtäľė ti sās χati)* ; hogyan menthetnők meg mi ezutánra életünket?' Egyik öreg ember, másik öreg ember, sok-kevés ember egybegyül. Egy faluba gyültek egybe ; tanácsot kezdtek tartani : milyen módon fogunk ugyan mi megélni ?» Tehát éppenséggel nem hirtelen jön a vész ; van idő gondolkozásra, gyülekezésre, tanácsra s óvó intézkedésekre. Az ember a *jelpiñ vit*-et folyton látja, tanulmányozhatja, ellenében úgy mint a tengerpart lakója a tenger ellen okszerűen védekezhetik.

Más természetű a *jelpiñ śakw* a többi közlésekben. A felsőszoszvai ének minden előzmény említése nélkül hirtelen eredtnek mutatja be (I : 45—46.) : Arany-*ātėr* Arany-*Kaltėś* nénjével táltoslovukon haladnak az ég és föld között, «egy helyt a mint lefelé néznek, abroncskerék módjára forgó kerek földecskéjük *tüzes vízzel van elborítva (uľäñ vitėn χuľilimė), hét bélyeges öl magasságra csapdos föl a tűz lángja*». Tovább mennek, «egyszer csak a mint nézik, aranyos elölábú szent állatkájuk lábainak vége a szent tűzözöntől *(jelpiñ śakwėn)* egészen megnedvesedett. Arany-*ātėr* sapkáját leemelte, hajfonatait szétterjesztette s azzal ím tovább haladnak». Hogy ez nem volt merő véletlen, hanem az Égatya jól megfontolt akaratának következése, kiderül egyéb regékből, melyek a tűzözön indító oka gyanánt háromféle tényt emlegetnek. Az egyik szerint N. T. az *őskorbeli hősök folytonos torzsalkodásának s háborúinak akart véget vetni azzal, hogy leszállott a földre s mindent fölégetett* (GONDATTI : 46.). Egy másik rege szerint a tűzözönnek az volt a hivatása, hogy az öreg és gyermektelen Égatyát megifjítsa, *a mennyiben N. T. benne megfürödvén, visszanyerte rögtön ifjui erejét*

s atyja lett hét fiúnak (u. o. 47.). A harmadik megokolás szerint (I : 68.) N. T. vele *ősi ellenfelének, Xuľ-ą̄tėr-nek elpusztítását czélozta.*

Az Égatya fürdésével kapcsolatba hozott tűzözön regéjét tárgyalja a jugrai közlés (I : 74—76.): Arany-Kworësz atya házában nagy izgalom van. A férfiak összegyülekeznek s nem tudnak tanácsot. Belép a Világügyelő férfi is s kérdi: «Ily sok nép miért gyűltetek?» A háznép feleli: «Mi miért gyűltünk egybe? A miatt gyűltünk egybe, hogy Arany-Kworësz atyánk szent tűzözönt *(jelpiñ śakw)* csinál». A Világügyelő mondja: «Még nem jött el ideje». A nép szól: «Jeli-városbeli öreg bácsink még nem jött el, őt is meg kell kérdeni». Hirtelen idézik az öreget, ki megjelenvén szintén úgy nyilatkozik, hogy még nincs itt az ideje; de nagyobb bizonyosság okáért utána akar nézni az írásokban. «Arany-Kworësz atyánk vendégülő szobarekeszében hevernek az írások *(nēpäkėt)*. Jeli-városbeli öreg oda bement, az írást megtalálta, felbontotta s oda mutatja a népnek: ‚Nézzétek, csakugyan nincs még itt az ideje!'» Arany-Kworësz atyát ez ellennézet nem ingatja meg határozatában. A fürdőkamrát befűtette s öreg testét egy férfival emeltetve bevitette magát a fürdőkamrába. A fürdőhöz való víz a Világügyelő férfi házában három üstben forr. Egyszer csak *a mint forr a víz, kifut az üstből* s a mint az alant levő földre néznek, onnan *jókora számú népet elvitt a kifutott víz.* A Világügyelő férfi az üstök szádját kendővel meglegyintette s forrásuk lecsendesedett. Kevés idő múlva másodszorra el kezdett forrni a víz s ismét kifutott, újra jókora számú népet ragadván el magával. A Világügyelő férfi kendőjével másodszorra is lecsendesítette a forrást, mely harmadszorra is forráshoz fogott, a midőn azonban a Világügyelő férfi végkép megakadályozta a víz kifutását. Erre Arany-Kworësz atyja visszajön a fürdőkamrából s szemrehányólag szól fiának: «Fiúcska, miért hiúsítod te meg az én törekvésemet?» Felel a Világügyelő: «Óh atya, hogyne hiúsítanám meg; sajnálom a sok emberemet?!» Hogy az öreg új kisérletet ne tehessen a tűzözön alábocsátására, «fehér ruhás hét férfi lépett be kívülről s Arany-Kworësz atyjukat hét hágcsó legfelsőjére ültették». Így menekült meg az emberiség egy része a Világügyelő istenség kegyelméből a pusztulástól.

Xuľ-ą̄tėr üldözésével magyarázza a tűzözön keletkezését a szigvatorkolati tűzözön-rege (I : 68.): «N. T. apuskánk» — így

hangzik a szöveg — *X. ą̄.* megölésén gondolkozik; *a X. ą̄. lakta földet szent tűzözönnel szándékozik elpusztítani*». Az Ördögfejedelemnek minden törekvése az ártalom, az Égatya bölcs és jó intézkedéseinek meghiúsítása; ezért üldözi őt, mint örökös ellenségét N. T., bár teljesen legyőzni sohasem tudja. A tűzözön bosszúművének előidézésénél *X. ą̄.* különös «rossz fát tett a tűzre», megrontotta az Égatya családi békéjét, elszerette a feleségét: «Egyszer csak a mint N. T. nézi, *X. ą̄. alvilági férfival keveredett egybe neje (lui χum X. ą̄. jot pērilėm nētä* II : 98.). E miatt házi perpatvarok keletkeztek; N. T. feleségével czivódni kezdett, kardot is emelt reá s jó szerencse, hogy a csapást *Polėm-tą̄rėm* a legidősebb fiú elhárította (II : 100.). A dolog vége az lett, hogy egyszer féltékenységi dühében N. T. «fejebőrénél fogva háromszor a föld színéhez vágta feleségét, azután a lefelé néző lyukon ledobta a földre, a midőn esés közben az asszonynak aranykezű, aranylábú gyermeke született», a későbbi Világügyelő férfi (I : 98, 100; Gondatti: 27.). Mielőtt idáig került volna azonban a sor, N. T. azt a tervet eszelte ki, hogy versenytársát tűzzel puszítja el a föld színéről; mivel pedig *X. ą̄.* az Égatya haragja elől folytonosan bujkált s elrejtőzött, másképp ez nem volt lehetséges, mint oly tűzzel, melynek rombolása az egész földet minden élő teremtményével együtt fölemésszе. Erre a nagy dologra határozza tehát el magát N. T.

A szándékba vett világpusztulásból N. T. atya csak *saját háza népét s embereinek egy részét* óhajtaná megmenteni. E végből a szigvatorkolati rege szerint (I : 68.) «a saját népe számára *vashajót*, emberei számára *hét rétegű nyárfa-tutajt* készít, erre tűznek ellentálló «*hétrétegű tokhalbőrből való takarósátort készít*». Midőn a mentő eszközök elkészültek, «a saját népét a vashajóba szállatta föl, mánysi-féle népe pedig a nyárfa-tutaj fölé készített tokhalbőrsátorba bújt». — A Reguly-féle tűzözön-rege bővebben értesít: Midőn a veszedelem közeledtével az emberek tanácsot tartanak, «egy koros férfi a következőkép szól: «A mint én hallottam, *béltelen nyárfát ketté kell vágni, tutajt kell csinálni;* ha azzal életünk megmenekül, hát csakis azzal, egyébként semmi módon. *Ha ezen lakó földünkön akarunk élni: ötszáz öl kötelet kell fonni fűzfagyökérből.* Ha ez a kötelünk elkészül, egyik végét ölnyi mélységre kell lebocsátani, másik végét tutajunkhoz kell oda kötni. Ezen tutajunkra a sok leányú, sok gyermekű férfi szálljon rá. A tutaj

végére egy bödöny *tiszta halzsírt* kell állítani, a négy szöglete szerint négy bödönyt kell állítani. Aztán *gyermekei fölé tokhal bőréből takarósátort kell varrnia, rájuk kell takarnia.* Hét éj, hét nap lefolyására ennivalót, innivalót kell oda készíteni. Ha ilyen módon megmenekül az életünk: hát csakis így.» Azután kiki a maga falujába haza ment, tutajt csinál, kötelet fon. Hét éjjel, hét nappal fáradoznak ím így. A melyik férfi tutajt csinálni nem tud, az öreg embertől kérdezgeti, ez megtanítja» (I : 70—71.).

Patkanov az irtisi osztjákoknál szintén megtalálta az özönvíz regéjét, még pedig a mentő hajó részletével, melynek történetébe érdekesen szövődik itt a menekülők ártalmára törekvő ördögnek *(kuľ)* szerepe. E szerint (I : 134.) «midőn *Pairāχťà* (= Világügyelő férfi) a földön élt, meghallotta *Tūrėm* atyjától, hogy nemsokára özönvíz *(jemėñ jiñk)* támad, mely a föld nagyobb részét el fogja borítani. Hogy magát, családját s embereit attól megmentse, nagy hajót kezdett építeni s e végből mindig távol volt hazulról. Neje, ki távollétének titkába nem volt beavatva, ezen nem kevéssé szomorkodott. *Vigasztalására megjelent egy kuľ, ki nem sokára vele közelebbi viszonyba is jutott.* Ez azt tanácsolta az asszonynak, hogy búsulás helyett *vendégelje meg férjét bőven borral és bozasörrel,* hogy ez mámorában árúlja el titkát. Az asszony úgy is cselekedett s megtudta, hogy a hajó, melyet férje már *harmincz év óta* készített volt, csaknem kész. Az ajtó mögött hallgatózó *kuľ* meghallván e szavakat, azonnal a hajóhoz sietett s *lerombolta Pairāχťà-nak nagy fáradsággal alkotott művét.* Emez kialudván mámorát ismét hajójához ment s vigasztalan volt, hogy darabokra törve találta, főkép mivel az özönvíz kezdetének megszabott ideje már közelgett. Isteni atyjához könyörgött ezért segítségért, melylyel három nap alatt sikerült helyreállítania hajóját s így hozzátartozóival egyetemben mégis megmenekülhetett az özönvíztől. Némely emberek, kik látták hajójának építését, de maguk olyat ácsolni nem tudtak, *tutajokat (por) készítettek fatörzsekből* s ezeken kisérlették meg menekvésüket.

Bekövetkezett a rémes világitélet. Hajójának s tutajának elkészülte után «N. T. fölment egébe s lebocsátotta a szent tűzözönt *(jelpiñ śakw tārāts): tüzes vizet (nājiñ vit), eleven jūrszörnyetegeket, eleven sossėl-sárkányokat bocsátott felülről alá»* (I : 68.). Ez állatoknak az volt a rendeltetése, hogy minden élőt

fölfaljanak, a mely esetleg az áradat színén vagy belsejében úszva menekülést keresne. Míg a *jelpiñ vit* tartott — írja Gondatti (46. l.) — *Kors-torum leszedte az égről a napot, holdat és csillagokat*, hogy a sűrű sötétség is útját állja a haláltól való szabadulás lehetőségének. A tűzözön *nagy zajjal zúgva jött*, mielőtt megérkezett volna már két nappal előbb hallatszott irtóztató zúgása (I : 71.).

«*Hét bélyeges öl magasságra csapdos fel a tűz lángja*» (I : 45.). «A kinek elkészült a tutaja, sietett rá a leányával, fiával. A kinek nem volt tutaja, azt a tüzes víz *(ul'äñ vit)* úgy a hogy volt összeroncsolta, összeégette. A melyik ember tutajának kötele [az áradat színének emelkedése közben] véget ért (mivel t. i. nem volt elég hosszú): az ketté vágta a kötelet, majdnem alámerült már; hogy a kötelet elvágta, rohanva viszi az ár. A kinek elég hosszú volt a kötele: az úgy a hogy van, himbálózik az ár színén. *Ha a tutaj vége meggyúlad: tiszta halzsírral öntik le, az az égést eloltja*» (I : 71—72.). A hét réteges tutajnak «*hat rétege elhamvadt a tűztől, egy rétege megmaradt.* A melyik ember keresztűl bukott a [kiégett] tutajon, az meghalt; más épen maradt, élete megmenekült» (I : 68.). «Bármerre levő hegyi fa, erdei fa *földestől, mindenestől* megsemmisült» (u. o.). A fának, fűnek «*zöldje egy öl mélységre ki van égve*, ki van [a tűztől] vájva» (I : 72.). «Erdei fa nem maradt meg» — mondja egy másik változat (I : 46.) — «söt *éppenséggel a földje sem látszik*».

Gondatti szerint (46. l.) N. T. előbb tűzzel pusztította a világot, melyből csak kevés hős menekülhetett meg; de a csapás múltával ezek újra elkezdték a régi háborúságot s ekkor N. T. *vízözönnel* sujtotta őket, melyből *csak a hét Tārém-fi maradt életben* olykép, hogy őket atyjuk a vízözön idejére *az égbe fölvitte magához.* — A tűzözön-énekben (I : 46—47.) a nénjével együtt magasban lovagló Világügyelő-férfi azt hiszi, hogy az emberiség az utolsóig kipusztúlt. «Anyját, atyját sírva idézgeti: ‚Arany-*Kworės* atyuskám, Arany-*'Siś* anyuskám, ember nélkül én ugyan miképpen maradhatok ?!' Arany-*Kaltėś* nénje szól: ‚Öcsikém, mi lelt téged, miért sírsz?' ‚Azért sírok, nénécském', felel a kérdezett, ‚az álló szent földön ím szent tűzözön kerekedett; nem maradt meg egy végső erdei fa, *nem maradt meg egy ember;* az emberke nélkül miképpen élhetek ?!' ‚Öcsike nézz csak lefelé!' szól *Kaltėś.* A mint lefelé

pillant: hát *egy hétrétű nyárfa-hajóban (sāt pis χāpγä-jiw χāpėt) egy asszony s egy öreg ember vannak»*. E szerint tehát összesen *egy emberpár* menekült meg, a mint az ének vége is megjegyzi, hogy «amaz asszonytól s öreg embertől származó leányok és fiak ím mind e mai napig élnek s boldogok» (I : 67.).

A REGULY-féle tűzözön-rege szerint a tutajon kívül volt egy másik módja is a menekülésnek. «Némelyik ember nem tudva tutajt csinálni» — így szól a szöveg — «*magas helyet kezd keresni.* Hiába járkál, laknivaló alkalmas helyet nem talál. Az öreg emberektől kérdezősködik azután: ,Te nálunk előbb növekedtél föl, talán tudsz valahol valami [megfelelő] vidéket?' Az öreg felel: ,Ha tudunk is, hogyan fértek el ott, mind a nép ott úgy sem férhet el!'» Kiegészíti e hely értelmét REGULYnak az a jegyzete, hogy a Szigva-vidék lakói a *Nāñkiś*, vagy *'Naiś-'Niltiñ* nevű hegyre menekültek, mely a Szigvába ömlő *Sukėr-jā* folyó *'Sortāñ* mellékvizének táján van. «Ez nem merült az áradat alá; hanem föléje emelkedett. *Hattyúnyak magasságú, mintegy két arasz magasságú száraz földje maradt.* Abban az időben *Sukėr-jä, Xañlä* és *Māń-jā* népei éltek, életük ím ott menekült meg». Van tehát a vogul özönmondának is egy Ararat-féle hegye, melyen az emberiség maradéka, ha nem is hajóban, menekülést talált.

Hiába volt a tűzözönnek minden szörnyűsége, a czélt, melyet az Égatya vele elérni akart, nem oldotta meg: *Xul'-ātėr élve maradt, megmenekült.* Megmentette pedig *maga az Égatya neje,* az ő kedvese, a mint ennek történetét két változat is közli. Az egyik szerint (I : 69.) «mialatt N. T. a vashajót csinálni járt, *Xul'-ātėr* N. T. feleségéhez ment, mondja neki: ,A te férjed hova járkál mindig?' Az asszony szól: ,Hát én honnan tudjam?!' *X. ā.* felel: ,*Itasd csak őt ebben a hordóban levő vízzel, ő lerészegszik,* azután megmondja neked, hova megy'. N. T. haza érkezett, felesége afféle vízzel itatta, ő ettől lerészegedett s elmondta azt a szándékát, hogy tűzözönt csinál». Így tudta meg a fentebb idézett *Pairāχt'ä*-regében *X. ā.* a hajóépítést is; de míg ott a hajót szétrombolja, itt bölcsebben a maga czéljára fölhasználja. «*Xul'-ātėrt az asszony titokban egy varrószerszám-tartó ládikába tette, azután fölvitte a vashajóra s a szent tűzözön fölé emelte.* Habár a föld összeroncsolódott, *X. ā.* megölése nem sikerült; ez volt élete megmenekülése». — A másik változatban (I : 47.) a mint az egyetlen megmenekült emberpár

szárazra jutva kilép a hajóból, «*Xul'-ą̄tėr kikél az asszony hasából*». Hogy miként került oda, a közlő a következőkép magyarázta: «A midőn a szent tűzözön előfakadt, X. ą̄. csakhamar rájött, hogy őt bizony megöli *T'ą̄rėm*. [A menekülő párból] az öreg nem látja őt, az asszony látja. Az öreg rászállott hajójára; az asszony csak áll, pedig a szent áradat már előtört. Az öreg szól: ,Szállj föl!' Ő egyre csak áll. Ismét mondja: ,Szállj föl!' Nem száll föl. Harmadszor is odaszól: ,Szállj föl, te *kul'* (ördög)!' Erre a *kul'* az asszony hasába bújt bele s ilyen módon a hajóra jutott. Midőn a tüzes víz leapadt, az öreg és neje kiugrottak a hajóból s X. ą̄. is kiugrott, eleven volt, megmenekült» (l. ugyanez elbeszélést a votják vízözön-regében: Votj. Népkölt. Hagy. 52. l.).

A tűzözönnel hozza kapcsolatba a vogul-osztják hitrege a *népvándorlást*, illetőleg *törzsek költözését:* «Annak az embernek, ki hét éjjel, hét nappal lefolyta után a bajt kibírta, a vize leapadt; annak a ki nem bírta ki, *a kötele elszakadt s elvitte az ár*. A melyik ember kibírta, az *a maga földjén*, ott ért szárazra; *egyéb ember a hova jutott, ott ért szárazra*» (I : 72.). — PATKANOVnak *Pairāχta*-regéjében (I : 134.) általában «azokat, kik nem az istenfi hajóján, hanem tutajon menekültek, *külömböző vidékekre hordta el az áradat*». Így állítják a Szamarovo mellett lakó Trenkin-jurtabeliek, hogy őket tutajuk Szurgut vidékéről hozta erre, a miben P. szerint igazuk is lehet, mivel tipusuk a környékbeli osztjákokétól külömbözik. Hasonló népvándorlási hagyományt jegyzett föl POLJAKOV (147. l.), mely szerint a Nadim mellékén lakó Тярмасъ-Катонъ-tól származó nemzetség őse, hajdan az Ob mellett lakott, Obdorszkon alúl; de a tüzes víz hullámaitól hajtatva a Nadim vidékére került s ott volt kénytelen magának s családjának halászó területet foglalni.

Ugyancsak a tűzözönnel magyarázza a vogul-osztják néphagyomány a helyenként még most is látható *földi kunyhókat:* «A menekült emberek» — mondja a rege (I : 72.) — «fát kerestek házépítéshez; de nincs sem fa, sem fű; semmit sem találnak, mivel házat lehetne építeni. *Földi kunyhót (mā-kwol) kezdtek tehát ásni;* miután földi kunyhójuk elkészült, ottan kezdtek lakni. *Bármerre lehet hallani, hogy az a nép, mely [a szent áradat után] megmaradt s a közelben volt falvakban élt, ott földi kunyhót ásott [lakásúl]*». Berjozov határában ma is földházakban lakik az ujab-

ban odaköltözött szegény vogul-osztják nép. GONDATTI a Szoszva bal partján *Sortiñ-jä* egyházas falutól 3 versztnyire lejebb és 2 versztnyire feljebb látott e fajta földházakat s azt hallotta felőlük, hogy ezeket N. T. tűzpusztítása után a fenmaradt hősök készítették erdei fa hiányában (46. l.). Ilyeneken kívül állítólag *kőből* is készítettek házakat az özönvíz után élt földi lakók (u. o. 36. l.). Évek multán, midőn a fa újból nőni kezdett, ismét *faházak* építéséhez fogtak; de mivel ehhez a fa még nem volt elég nagy, a rövid fácskákat «*ide oda toldozgatták*» s úgy szerkesztették össze épületté (I : 67.).

GONDATTI közlései szerint a tűz- és vízözön után terjedő korszakig csupán az óriáserejű hősök emberi fajtája élt, míg a mai közönséges emberek teremtésének fentebb tárgyalt hármas kisérlete csak ezután következett (46—47. ll.). E történeti időrendnek ellentmondanak a tőlem följegyzett regék; de hogy legalább *az állatokra nézve meg kellett újítani a teremtést*, arról a REGULY-féle *jelpiñ vit* regének befejezése tanúskodik, mely a következőket mondja (I : 73.): «Az [áradat után] megmaradt öregek egybegyültek s *Tārém*-hoz könyörögnek: ,Óh, minő módon csillapodik leányunk·éhe, fiunk éhe? *Immár nincsen vízi hal, nincs erdei állat.* N. T. atyánk, *bocsáss le legalább vízi halat s erdei állatot;* a minap meghagyott emberfiad leánya, fia éhének csillapodó szerét onnan keresné. A vízi halat fogó embert áldd meg vízi hal szerencséjével, az erdőbe menő embert áldd meg erdei állat szerencséjével! *Teremts ezután igéddel erdei fát, erdei füvet!* Bármerre levő földrészen megmaradt embered törzsökösödjék meg további életre, elszaporodó fia, leánya hadd szaporodjék el!» Élénken emlékeztet e regerészlet a biblia előadására, mely szerint Noé, midőn kikelt a bárkából, áldozatot mutatott be Istennek, ki megáldotta Noét s fiait mondván: «Szaporodjatok, sokasodjatok s töltsétek be a földet!»

De míg a biblia azzal fejezi be a vízözön történetét, hogy Isten megállapította szövetségét az emberekkel s állatokkal, mely szerint nem fog támadni többé vízözön az egész föld elpusztítására: a vogul hitrege *egy újabb tűzözönnel fenyeget, mely majd az idők végén fog bekövetkezni s belőle nem kél többé új életre a világ.* E végitélet rajzát GONDATTI a következőkép vázolja (49—50. ll.): «A teremtett világ nem áll fönn örökké, hanem véget fog érni

annak következtében, hogy N. T., mint már egyszer sikerrel tette (l. fentebb), *újból megifjodni szándékozván, ismét fürdeni fog, fürdővize pedig tüzes folyadékká válva, elborítja az egész földet oly magasságban, hogy csak egy hattyúnyak hosszúsága marad fenn az égboltig.* Hét évvel ez esemény beállta előtt, mind a *kul'*-ok (ördögök) és *mēñkw*-ek (manók) az előttük álló nagy munkára való előkészület czéljából a földalatti birodalomba távoznak s útközben fölfalnak mindent, a mi elibük akad. Hét nap folyamán a tűzözön előtt *folyton mennydörgés hallik s fojtó kellemetlen szag érzik;* maga a tűzözön azonban csak rövid ideig fog tartani, *nem tovább, mint a meddig a halikra megfőhet,* tehát legfeljebb egy óráig. A hirtelenül jövő veszedelemben *az emberek csaknem valamennyien elpusztúlnak;* csupán azok menekülnek, kik ráértek, hogy *hét sor nyárfából (mások szerint vörösfenyőből) maguknak tutajokat készítsenek;* a hét sor fából hat megég, a hetedik megmarad. Ezen tutajoknak *tokhal- és sőreg-bőrből készült takarósátrakkal* kell fölszerelve lenniök, ezenkívül *háromszáz öl hosszú fűzfából fonott kötéllel.* Abban az időben *a szúnyogok, apró legyek és hangyák czobolynagyságúvá nőnek, a víz színén fognak úszkálni s elpusztítják azokat, kik nem gondoskodtak maguk számára erős takarósátorról.* A tűzözön után *föltámadnak halottaikból azok az árnyékok (jis), a melyeknek letelt az ily minőségben való lét kiszabott ideje,* tehát a melyek annyi év óta árnyék-lények, a hány évet éppen a földön éltek. Most pedig *le fog szállni N. T. az égből s itélkezni fog a megmenekült élők s feltámadott halottak fölött;* hogy minő lesz a jutalom és büntetés jámborok és bűnösök részére, ismeretlen. Ezután a föltámadtak másodszor is annyi évet élnek, a mennyit első ízben, a tűzözöntől menekültek pedig annyit, mennyit a tűzözönig; ezután azonban *elváltoznak valamennyien a kēr-χamlēχ* (szitakötő, vagy csibor) *nevű bogárrá,* majd idők teltével porrá s ez *a világ vége*». Látnivaló, hogy e rege tulajdonkép nem más, mint az őskori tűzözön képzetének átvitele a messze jövőbe egybefonva a túlvilági élet végső szakának némely képzetével (l. fentebb).

Egyébként a világ leendő végpusztulására a vogul-osztják hitregék egyéb forrásaiban sehol sem találunk czélzást; tud azonban a felső-szoszvai tűzözön-ének magának a világ végokának, *Arany-Kworésnek egyszer bekövetkezett haláláról s abból való feltámadásáról* (I : 41—42, 66.): Arany-*átér* és Arany-*Kaltes* «soká

éltek, vagy rövid ideig éltek, egyszer csak Arany-Kworësz atyjuk ím elhúnyt *(Sąrni-Kw. jäγēn ti pōsäls)*». Arany-*ātėr* fia kiment a házból, *aranyos hátú hét bogara (sąrniñ sispä sāt χąmlėχ) közül egy bogarat megfogott, a potrohát fölszakította, atyját a bogár belsejébe odatette*». Ugyanitt szó van *az Égatya női párjának, Arany-'Siśnek a haláláról* is: «Soká, vagy rövid ideig éltek, egyszer csak Arany-*'Siś* anyjuk ím elhúnyt. Arany-*Kaltėś* leánya kiment a házból, *aranyos szárnyú, aranyos farkú két kakukja közül egyet megfogott, hasát fölszakította, anyját a kakuk belsejébe odatette*». Miután Arany-*ātėr* és nénje világra szóló kalandjaikból megtértek, lakoma után «kikél a néne a házból, hajfonatát szétereszti: egy torkolatú hét tenger merül föl, egy torkolatú hét Obfolyam folyamlik; az aranyos levelű, aranyos ágú nyírfára aranyos farkú, aranyos szárnyú hét kakukmadár száll le; hét éjen át, hét napon át énekelnek; éjjeli vigalmuk, nappali vigalmuk el nem múlik. *Egy kakukot fölszakított, [odatemetett] Arany-'Siś anyja ím fölül;* Arany-*'Siś* anyjukkal bementek a házba. Erre az öcs kél ki a házból, hajfonatát szétereszti; egy torkolatú hét tenger merül fel, egy torkolatú hét Obfolyam folyamlik. A hét Obfolyam, hét tenger fenekéről aranyos hátú hét bogár merül föl. *Egy bogárt fölszakított, [odatemetett] Arany-Kworės atyja ím fölül.* Arany-*Kworės* atyjukkal bementek a házba, aranyos lábú asztalhoz ültek; sört, mézes italt ettek, ittak». Csak ezután történt a Világügyelő férfinak és *Kaltėś*-nak földre bocsátása, tehát ez az esemény az «ember korabeli világ» legrégibb szakából való.

Ezek a vogul-osztják Égatyának eddigelé följegyzésre jutott történeti hitregéi. Mithikai személyének leírásában meg kell még emlékeznünk a tiszteletét kifejező vallásos gyakorlatról. E pontra vonatkozólag ismételve volt alkalmunk kiemelni, hogy *Numi-Tārėm, vagy Sorni-Kworės névvel nem neveznek bálványt s nincs meghatározott szent terület, melyet az ő székhelye gyanánt tisztelnének,* úgy mint ez a bálványistenségeknél kimutatható. A régiek még azt is állítják, hogy az ég istene egyáltalában nem részesül a vallásos tiszteletben; így írja Witsen (632. l.), hogy «az osztjákok tudnak ugyan égben lakó istenről beszélni, de az ő jóakaratáért s hogy bajt ne küldjön rájuk, nem imádkoznak hozzája». Szintígy nyilatkozik Ysbrants, ki szerint «az osztjákok vallják ugyan, hogy van egy mindenek fölött uralkodó isten az égben;

de ez iránt semminemű tiszteletet nem tanúsítanak» (l. 80. l.). Még határozottabban fejezi ki e nézetet Castrén, midőn azt mondja (Reisen : 335. l.), hogy az osztjákoknak *Turum* nevű égistenét *«az imádságok el nem érik»* s hogy *«áldozat útján az ő kegye meg nem nyerhető» ;* mert ő előtte nem jöhet semmi egyéb tekintetbe, mint az embernek belső érdeme, melynek megfelelőleg osztogatja a szerencsejavakat, *a nélkül hogy imádságokat s áldozatokat követelne»*. Legutóbb Infantjevnél merül föl e felfogás, ki szerint (IV : 261.) «*Torm,* a világ teremtője *közönséges halandó számára elérhetetlen istenség, a kihez a vogulok nemcsak hogy nem mernek semmiért sem fordúlni, hanem érdemtelennek tartják magukat még arra is, hogy áldozatot hozzanak neki»*. Mindezekkel szemben a följegyzett vallásos tartalmú vogul népköltés számos helye kétségtelenül igazolja, hogy N. T. atyához ép úgy fordúlnak imádságokkal és áldozatokkal, mint a bálványistenségekhez, sőt hogy életbevágó fontos ügyekben csakis N. T. az, kitől könyörgés útján segítség remélhető. Neki szól a kondai *Tōrėm-ēri* («T.-ének») következő szavaival (II : 377—8.): «Ember lakta hét világot körüljáró férfiú, emberélet hét szerencséjét hordó férfiú! *Én hozzád sírok, könyörgök, imádkozom:* te a mint hét szögletes üvegházadban fekszel, *az én sírásom látod, tudod.* Te a szerencsétlen embernek szerencsét adsz; jó öltözékkel, jó táplálékkal áldod meg; jó lóra telepíted föl, jó tehénnel ajándékozod meg. *Azért imádnak téged,* azért emlékeznek meg rólad. *Az este lefekvő nő, a reggel fölkelő nő meggyújtott vörösfenyő-galy illatával kedveskedik néked; a lovas kezű férfi lófejjel, a tehenes kezű tehénfejjel emlékezik meg rólad»*. A Jevra-falubeli *Tōrėm-sātėl* («T. idéző ige») szavai (II : 379—80.): «Nagy *Tōrėm* úr atyám, Obszemű, tószemű nagy *Tōrėm* apuskám . . . *kezemben lovat, tehenet állítottam eléd . . .* lóval, tehénnel bő házat rendelj!» A szoszvaközépi isten apródférfiai mondják (II : 161.): «*Numi-Sorńi atyánkhoz hét éjjel, hét nap imádkozunk:* szükségben levő elmés állat elménk, kebles állat keblünk ím szükségbe jutott». A medve is az Égatyához imádkozik s neki igér áldozatot, mint az ének következő szavai mutatják (III : 136.): «*Numi-Sorńi atyámhoz imádkozom ím: ,A minap véres fejű jeles hófajdot ölök vala, a fejes állat jeles fejét neked fogadom vala: Numi-Sorńi* atyuskám ezen jégszínszőrű lovas férfi ím utólér engem; ló lábát, állat lábát gátló gödrös földet bocsáss alá!»

Többször előfordúl az énekekben és istenidéző igékben, hogy *maguk a bálványistenségek utasítják az áldozókat, hogy könyörgésükkel és áldozatukkal az Égatyához fordúljanak.* Ekkép szól pl. a Paszët-bálvány a nehéz kívánságával őt zaklató samánhoz (II: 426.): «Óh nem, óh nem! Én bár erdei manócska, hegyi manócska vagyok, megtenni ezt még sem bírom: *Numi-Tārėm atyácskámhoz, hozzá könyörögjetek, Numi-Sorńi apuskámhoz, hozzá siránkozzatok! Szarvasbika véráldozatos, patásbika ételáldozatos terecskét keressetek, egy kötélre kötött hét véráldozatocskát verjetek le ti oda!* Leány élete attól fog majd megtoldódni, fiú élete attól fog majd megjavúlni». A lopmúszi istenke az Égatya mellett magára is gondol, midőn a hozzá imádkozóknak ezt az utasítást adja (II: 282—3.): «Egy kötélre kötött hét szarvas állatotokat *Numi-Sorńi atyátoknak öljétek le! Gőzölgő edénynek göze, füstölgő edénynek füstje hadd hatoljon fel!* Ezen szarvas állatok, patás állatok bőreit ujonnan nőtt kis nyírfára akasszátok föl . . . *Nekem pedig három szarvas állat véráldozatját hozzátok*». Az Ajäsz-istenke másképp rendelkezik, ő háromszáz szarvasállatot követel; a leölt állatok fövő húsának gőzét magának veszi, bőrét pedig az Égatyának szánja, mint énekében mondja (II: 17.): «Egy akasztóíves hét üstöt akaszszatok; gőzölgő edény gőzét veszem, füstölgő edény füstjét veszem. Azután a háromszáz szarvas állatom bőreit ujonnan nőtt kis fára akasszátok föl, ezen tarka ló bőrét szintén oda akasszátok föl! *Numi-Sorńi atyátok jó szemmel fogja nézni, N. S. apátok kegyes szemmel fogja nézni (portiñ sam, pamiñ sam sunsi)*».

Még maga a bálványistenségeknek bemutatott áldozat sem mindenkor nekik van szánva, hanem *oly végből van eléjük állítva, hogy ők juttassák rendeltetésének helyére, az Égatya elé.* Ily felfogásnak két adatban találjuk bizonyságát. Az egyik a pelimi istenke szoszvaföi idéző igéjében fordúl elő (II: 409.), hol t. i. a «fehér hóhoz hasonlatos szarvas állat véráldozatáról» szólva ekkép kérik az imádkozók bálványszellemüket: «Fehér hóhoz hasonlatos szarvasállatodat csípője tarka szent állatod (= lovad) oldala mellé bár kötnéd te oda, *a Numi-Sārńi atyád birtokát tevő ezüst keresztgerendájú keresztgerendás ház ajtajához, hét fokú tiszta ezüst szent oszlopához bár kötnéd te oda!* Nyomorúságos subájú sok szegényed *Numi-Sārńi atyádhoz, oda könyörögnek*». — A másik adat a Világügyelő férfi Regulytól jegyzett egyik középlozvai himnusában

található (II : 328—330.), melyben arra kérik a közvető istenséget, hogy a bemutatott áldozati lovat megtisztítva s fényesen fölnyergelve hibátlan lépésekkel az égbe hágassa, «az aranyból való nagy ajtót a jeles ló orra ott nyissa ki», az *«ősz fejű öregecske (t. i. az Égatya) emelkedjék föl a naphímes szép nyeregre*, az oda állított orruk hasított hét táltoscsikó elé bocsássák s az abroncskerék módjára forgó hét ég körül futtassák». Röviden kifejezve azt kívánják itt az áldozók, hogy a bemutatott, nem éppen kiváló lovat változtassa a Világügyelő férfi remekké, vigye az Égatya elé s legyen az az Égatyának *minden táltoscsikaja előtt futó jeles paripája.*

GONDATTI azt jegyzi meg (11. l.), hogy «midőn *Jäni-Tạrėm*-nak áldoznak, az előkészületek befejeztével *mind a résztvevők háromszor hangosan fölkiáltanak* s az utolsó kiáltásnál ütik fejbe a fejsze fokával az áldozati állatot, még pedig a lovat elölről, a rént hátúlról». E fölkiáltást említi az Ajäsz-istenke hőséneke is (II : 18.) leírván, hogy miután emberei a kívánt áldozatokat meghozták, a bőröket fölakasztották, «leeredtek a partra, a szent vízzel folyó szent tó közepére a mint eljutottak, *éles hangú hangos kiáltást kiáltottak: Numi-Tạrėm atyánk kiáltásunk hangját hadd hallja meg, Numi-Sorńi apánk kiáltásunk szavát hadd hallja meg!*»

Az áldozati állatnak ezen fölkiáltása magyarázza meg a hősénekekben említett ama régi harczi szokást, hogy *midőn a győző ellenfelét levágta, az emennek a fejét, vagy feje bőrét, mint valami értékes áldozatot, szintén ilyen módon kiáltotta föl az Égatyának.* Ily esetről történik említés a vorjäbeli istenek hősi énekében (II : 219.), melyben a diadalmas fél leterített ellenén ülve «*késtokja közepéből vékony kést húzott elő, ezt Numi-Tạrėm atyjához felnyújtotta [így szólván]* : «Ilyenféle fényes szemű (= ragyogású) napon, *ilyenféle neves fejedelemhős feje bőrét kiáltom föl neked!*» Hasonló eljárásról emlékszik meg a kondai alvidék fejedelmeinek hősi éneke, melyben «a Három-ölnyi-erdei bálvány az ifjabb fejedelemhőst hanyatt vágta s most az ő melle fölött ül. Férfi torokcsutkáját keresztülszúrni való szent vasát kivette a zsebéből s már azon volt, hogy az ifjabb fejedelemhős torokcsutkáját keresztül szúrja. Emez ekkor felszólal: *‚Te hogyan akarsz engem hitvány módra agyonszúrni?! Én Tōrėm nemzette, harmad napon született ember vagyok; te az én lelkemet Nọm-Tōrėm atyámhoz kiáltva ajánld föl!‘* A Három-ölnyi-erdei bálvány fölfelé emelte fejét: az

ifjabb fejedelemhős azalatt őt hasba döfte. Amaz hanyatt esett, ez föléje telepedett. Megszólal most amaz: *‚Te kiáltva ajánld föl az én lelkemet!‘* Felel az ifjabb fejedelemhős: ‚Magadféle tetűhússal táplálkozó, téged ugyan ki ismer?! *Tōrėm téged nem ismer!‘* Azzal keresztüldöfte a torokcsutkáját s megölte». — Ép úgy mint az áldozati állat bőrét *szokás volt fára akasztani az ellenfél feje bőrét is* (l. II : 86, 87, 166.).

Hőshöz méltó nemes ellenfélnek tekinti a vogul ember a *medvét* is, azért ennek leterítésekor is megillető tisztelet *az állat fejének áldozatkép ajánló felkiáltása,* a mint ezt többször kiemelik a medveénekek, így: «*Állatleány fürtös fejemnek három kurjantását Numi-Tą̄rėm férfi atyámnak kurjantják föl, állatleány fürtös fejemnek négy kurjantását N. T. férfi apuskámnak kurjantják föl*» (III : 320.). Itt nőstény medvéről van szó, melynél *négy* kiáltás a szabály, míg a hímnél *öt,* mint a kondai medveének mondja: «Kiáltásból *öt kiáltást kiáltottak ők fel ottan felső eget lakó férfi atyjuknak*» (III : 132.). Öt mellett a párhuzamos ismétlés hét kurjantást emleget a Tomily-énekben: «Alacsony hangú *öt* kurjantásomat, alacsony hangú *hét* kurjantásomat kurjantva tápláléka bő, vize bő bőséges házba visznek be engem» (III : 476.). Mind az ily fölkiáltás voltakép az Égatya kiengesztelését czélozza azért az alapjában bűnös tettért, hogy az ember keresztezve az isteni akaratot, egy életnek kiszabott határát megröviditi. Az áldozatúl való fölajánlás az elkövetett vérontásnak mintegy igazolása avval, hogy az az istenségnek kedveskedésül, egyenesen az ő érdekében történt.

2. A Földanya: *Joli-Tą̄rėm, Mā-aŋkw.*

«Felső-Világbeli atyánknak» *(Numi-Tą̄rėm āśūw)*, az ég urának kiegészítő párja s egyszersmind ellentéte a vogul hitregében «Alsó-Világbeli anyánk»: *Joli-Tą̄rėm śāńūw* (I : 128), vagy más nevén: «Fekete-Föld anyánk»: *Sēmėl-Mā-āŋkūw* (IV : 124; KLV. *Šēmėl-Mō oąŋkhw* IV. 116, 162.), illetve jelző változattal: «Kérges-Föld anyánk»: *Sąwiŋ-Mā āŋkūw* (I : 103; KLV. *Sąwėŋ-Mō oąŋkhw* IV : 311.).

A *joli-tą̄rėm*, KLV. *jəlkė·tōrėm* («alsó-*tą̄rėm*») kifejezés, mely ezen mythikus alak nevében szerepel, az «ég» *numi-tą̄rėm* («felső-*tą̄rėm*») nevezete mellett a fentebb tárgyalt *kit tą̄rėm, kit kworės*

szólásban emlegetett «két *tårėm*» másikát, vagyis a f ö l d e t jelenti. Különösen a költői beszéd alkalmazza, midőn a földről az éggel kapcsolatban van szó, így mondja pl. az égben lakozó medve, hogy «az alsó-világba» = «a földre» alátekint *(joli-tårėmnė joläl' sunse'im* III : 111.), oda az égből alábocsáttatik *(joli-tårėmnė tārätuŋkwė patwäsėm* III : 116.) s szintígy a kondai hősének, hogy egy csodás várnak «legfelső» gerendái *Nom-Tōrėm*-hoz érnek föl, míg a legalsók *Jål-Tōrėm*-ra támaszkodnak (II : 223.), más szóval hogy az illető erősség a földtől egész az égig nyúlik. Kibővítése e kifejezésnek: *joli mā χumiŋ tårėm* «alsó földbeli emberes világ» (II : 101.).

A közbeszédben is használt *sēmėl mā* «fekete föld» kifejezés a *pasiŋ tårėm* «fényes, derült ég» ellentéte s a földnek nemcsak fekete színére czéloz, hanem arra is, hogy mindenféle szenynyel, szeméttel van tele. Ezért gyakori jelzése a földnek ez is: *pāŋkiŋ mā* «piszkos (szemetes, szennyes) föld» (II : 30.); vagy teljesebb változatokban: *joli māχum ūnlėnė pāŋkiŋ mā* «alsó nép (= emberiség) lakó piszkos föld» (III : 46.), *pāŋkiŋ sispä jelpiŋ mā* «piszkos (szemetes) hátú szent föld» (II : 318, 359, 373.).

A föld geologiai alkatának felfogását tükrözi a költői nyelvnek *såwėŋ mā* «kérges (réteges) föld» jelzése pl. a következő idézetekben: *sāt āt tiniŋ puŋkėm såwėŋ mā kit χalnė ti punsanl* «száz hajas drága fejem a kérges föld két közébe tették ím» (IV : 121.) = «eltemették»; *pojkū at-ke χōlilėn: såwiŋ mā sāt χalėn ta ujttilėn* «ha könyörgésünket (Polėm-isten) meg nem hallgatod: a kérges föld hét közébe nyomsz alá» (II : 411.) = «sirba viszėl»; *råŋχkeu såwiŋ mā sāt χalkwėn, pāŋkiŋ mā χåt χalkwėn jol ta tårnėnätä sujtilāli* «kiáltásunknak a kérges föld hét közébe, a piszkos föld hat közébe hallatszik ím alá zaja» (II : 30.), *χånt jelpiŋ såwiŋ mān sāt χalėn ness ti χosγilėnū* «az (ellenséges) hadat szent kérges földednek hét közébe csak úgy lecsapdosnók» (II : 133.). Teljesebb jelzések ugyane kifejezéssel: *ēlėm-χålės ūnlėnė såwiŋ mā* «emberlakó kérges föld» (I : 128, 139.), *joli-māχum ūnlėnė såwiŋ mā* «alsó nép (= emberiség) lakó kérges föld» (I : 138; III : 46.), *Numi-Tårėm lāwėm såwiŋ mā* «N. T. rendelte kérges föld» (I : 128.), továbbá *sāt såwėp såwiŋ mā* «hét kérgű, kérges föld» (II : 141.), *sāt sawpå jelpiŋ mā* «hét kérgű szent föld» (II : 145.). Az utóbbi adatok a f ö l d n e k h é t k é r g é t, illetve r é t e g é t említik, mivel egybehangzó, hogy az előbb idézett példák is a «kérges földnek *hét* közé-

ről» szólnak. Egy szoszvavidéki közlőm szerint a földet azért nevezik így «hét kérgesnek» (vagy «hét bőrösnek»: *sāt sąwiŋ)*, mivel «felületén fű van, levél van; aztán fekete, fehér, vörös föld van» (l. VogNpGy. I : 243.) s e magyarázat helyessége kitetszik a hőséneknek *χasli-sąw* kifejezéséből is (II : 185.), mely a földet borító s bőr- vagy gyümölcshéj *(sąw)* módjára lehántható «moha réteget» jelenti, mely tehát egyike a föld «hét *sąw*»-jának. Nyilvánvaló ezek alapján, hogy a vogul felfogás a földnek «hét kérge» alatt a földrétegeket érti, melyeket bő módja van a népnek szemlélni a meredek sziklafalakon s a magas folyópartokon is. Megfelelő kifejezés az irtisi osztják énekekben: *sōgoŋ mėg, punėŋ mėg* «bőrös föld, szőrös föld» (Patkanov: Irtysch-Ostj. II : 19.), vagy teljesebb jelzéssel: *ōmėsta sōgoŋ mėg, punėŋ mėg* «ülő bőrös, szőrös föld» u. o. II : 58, 174—6.), *χatai χatėŋ sogoŋ mėg, punėŋ mėg* «halott haló bőrös, szőrös föld» (u. o. II : 55.). A közlő szerint itt az erdőkkel borított föld van a szőrös bőrhöz hasonlítva (u. o. II : 220.).

Ugyanazon átvitellel, melylyel a mythikus felfogás s a költői nyelv az égi jelenségeket az Égatya működésének veszi s az Égatyáról mondja, hogy pl. «kinappalodik, havazik, szelet fú, kitavaszodott», a Földanya is gyakran szerepel az ének előadásában ott, hol világosan a földről van szó, így e példákban: *kēr simpä saw puskä tot tārtėläntawėt: Sēmel-Mā āŋkūw ness särγenti* «vasbelsejű sok ágyút durrogatnak ottan: Fekete-Föld anyánk csak úgy reng belé» (IV : 124.); *χąnt-rąχ vąarwė; akw' pąal rąχ-sąwän Sąwėŋ-Mā āŋkwännė jolä ta'ini, akw' pąal rāχ-sąwän Numi-Tąrėm jäγännė nąŋχä ta'ini* «hadi kiáltást tesznek; egyik fele kiáltó szavuknak Kérges-Föld anyjukhoz zeng alá, másik fele kiáltó szavuknak *Numi-Tąrėm* atyjukhoz zeng föl» (II : 209.) | *Tōrėm vuoti: tal'khėŋ jiw tal'ėkhä Sąwėŋ-Mō oąŋkhwnė jel-jōkhtentąu; tąiŋ jiw tąγä Sąwėŋ-Mō oąŋkhwnė jel-punentąu* «Tōrėm szélkép fujdogál: a csúcsos fának csúcsa Kérges-Föld anyjához hajlitódik le; az ágas fának ága Kérges-Föld anyához tevődik le» (IV : 311.) | *kēr ńelmpä saw saŋkän, tan rātawėt: Sąwėŋ-Mā āŋkūw-tarmėl χujpä voikėn pōl' numėn raγi* «vasnyelvű sok harang, azokat ütik: Kérges-Föld anyánk fölött fekvő fehér forgács fölfelé ugrik» (IV : 69.) | *Šēmėl-Mō oąŋkhw-tärmėl jel tissėltąum* «Fekete-Föld anya fölé temetnek

el engem» (IV : 116.) | *Šēmėl-Mō oḁŋkhwėnnė jel-poḁl wüťiŋ śārėśnė näi̊ khuľilaŋkwėn!* «Fekete-Föld anyád felől, alulról vizes tenger kerekedjék reád!» (IV : 162.).

Hogy mikép alakítja a vogul népképzelet a Földanya mythikus személyének képét, lakóhelyét, eredetét, történetét s jelen működéskörét, arról csak kevés adat áll rendelkezésünkre. A Reguly-féle teremtési ének többször idézett adata szerint a Földanya és Égatya igen kicsiny terjedelemben egyszerre teremtődnek: «A föld és ég ők megalakulnak, ők megteremtődnek: *Xuľ-ą̊tėr* legkisebb fia nyíl-szárny-ragasztásra való ezüst enyvüstjének nagyságára teremtődik *Numi-Tą̊rėm* atyánk; *Xuľ-ą̊tėr* legkisebb leánya, az ő fonó ezüstorsója karikájának nagyságára teremtődik Kérges-Föld anyánk» (I : 101.). A felső-szoszvai teremtési rege szerint *Numi-Tą̊rėm* bátyja *Joli-Tą̊rėm*nak, tehát az ég és föld bár egynemzedékbeliek, mégis amaz kora szerint előbbvaló. Abban is eltér e két közlés, hogy míg amott a Földanya kezdettől fogva itt alant van s innen küldözgeti «lábbal alkotott lábas *Kalm*» követét az égbe tanácsért, itt «*Joli-Tą̊rėm* anyánk a két világ, két *kworės* közt hétszeres vasláncz függő várában ül» s innen csak a teremtés korának elérkeztével jut alá olykép, hogy *Numi-Tą̊rėm* várának egész függő vasláncait ketté szeli s hugát az emberkorabeli világ megalkotására leküldi (I : 128.). A Földanyával egybefüggő további események közt az előbbi forrás a föld kezdetbeli kicsiny területének fokozatos bővüléséről szól, mely végből t. i. «Lábas-Kalm» *Numi-Tą̊rėm* atya tanácsára «eleven kigyóostorral csapdossa meg három ízben Kérges-Föld anyát» (I : 103.), a másik forrás pedig a nap és hold megteremtésében, valamint a forgó föld megállításában említi közreműködését, a mennyiben ezeket az Égatya *Joli-Tą̊rėm*nak «Fönn-menő-szárnyas-Kalm» követtel üzent kérésére eszközli (I : 128—9.).

Megegyezik mind a két forrás ama mithikus eszme kiemelésében, hogy az ember teremtésének művében a Földanyáé volt a kezdő és véglegesen megoldó szerep: ő akarta az embert a földön, ő adott számára életet s ő gondolkodott létfentartása módjairól. «Megalakúlni ím megalakúltunk» — izeni az Égatyának a déli teremtési énekben (I : 101—2.) — «de étellel táplálkozó ember nélkül megélni nem birok». «*Numi-*

Tārėm bátyácska» — szól *Joli-Tārėm* a másik változatban (I : 129.) — «az emberlakó kérges földet megteremtetted, világossá tetted: de hát az embert hogyan kell megteremteni?» Amott az Égatya a szélesbedő földecskére hivatkozik, t. i. «*Kami-Nāj* anya onnan fog teremtődni, egy méhből való hét magzatot ő fog szülni» (I : 103.); itt pedig azt üzeni, hogy hét emberalakot fog alábocsátani, ő maga, vagyis *Joli-Tārėm,* viszont lelket adjon nekik, mert «*Kworės* atyánk ő részére rendelte a lélek adását, *'Siś* anyánk ő részére rendelte az életkor adását» *(Kworės āśūwnė lilil taw lāuwės, 'Siś śāńūwnė natėl taw lāuwės»* I : 129, 131.). A föld keblén élünk, belőle fakad a tápláló növény, a termékenység látható jele: méltán foghatja tehát föl anyának ugyanaz a mythikus gondolkodás, mely az esőjével és világosságával megtermékenyítő égben az élők atyját ismeri föl. Az a mód, melylyel *Joli-Tārėm* az életrekeltés czéljából hozzávitt agyagemberekbe lelket ad, a szülés előképe. «Nohát én adok nekik életet» — mondja Tapėl-öregnek — «de te menj innen félre!» «Mai nap is» — folytatja a közlés — «midőn a gyermek világra jön, ím azért nincs ott jelen férfi személy» (I : 131.). A szülés után következik a gyermek táplálásának feladata. *Joli-Tārėm* Földanya ily üzenettel küldi föl ismét «Fönnjáró szárnyas Kalm» követét az Égatyához: «Ijját fogott hét férfidat megteremteni ím megteremtettem: de most megenni való vesszőbimbójuk, fűbimbójuk mi lesz? Te ezüstlétrát bocsáss alá, megenni való vesszőbimbójuk, fűbimbójuk ama létra hosszában, onnan hadd szálljon alá! Éhező szivük nagyon éhezik; ha vesszőhöz érnek, a vesszőtől rogynak össze, ha fűhöz érnek, a fűtől rogynak össze» (I : 132—3.). A déli énekben is kérdi a Kérges-Föld anya: «Az étellel táplálkozó embert ím megteremtettük; de most valamely megenni való szíve csúcsát betöltő izletes falatot honnan fog venni?» (I : 104.). Ugyanitt megismétlődik a Földanya kérdése, mikor emberei már férfikorba jutottak s a könnyű fajta vadászat helyett nagyobb erőfejtést kivánó s vállalkozó kedvüket jobban kielégitő munkát keresnek (I : 106.). Mindez a magzatának életfenntartásáról és jólétéről gyöngéden gondoskodó anya képe, melyet a mythos átvisz az emberek társadalmából a világintéző szellemi hatalmak körébe.

A felsőszoszvai teremtésregében az égbe járó követnek egyik beszéde ily szavakkal kezdődik: *Joli-Tārėm śāńim lāwi, Sāt-Tārėm*

śāńim lāwi «Joli-*Tārėm* anyám izeni, *Hét-Tārėm anyám* üzeni» (I: 132.), mely párhuzamos névidézésből a Földanyának *Sāt-Tārėm anya* mellékneve következik. Mint már az előbbi fejezetben érintettük, ez az utóbbi mythikus név a Világügyelő-férfi himnusában is előfordúl, még pedig annak kiemelésével, hogy ő volt a föld előbuktatója, mely miatt ennek jelzése: *Sāt-tārėm jisi nāj śāńeuw χuľitėm χātėl jāŋχėm jelpiŋ mā* «Hét-istent-[szült]-ősasszony anyánk előbuktatta, naptól körülforgott szent föld» (II : 311.). Itt azonban e név viselője már nem földön lakó s az Égatyától külön élő női alak, hanem «Hét feketesas-[röptényi]-magasságbeli-*Tārėm* atyácskánk» (*Sāt-juns-uj-ľūlit-Tārėm āśkeuw* u. o.) párja s a Világfelügyelő-férfi anyja, miből egyszersmind nyilvánvaló, hogy a «hét isten», melyre a név utal s mely a *Joli-Tārėm* anya, valamint a Kérges-Föld anya regéjében emlegetett hét ősembernek megfelelő, nem más mint az Égatya hét fia. A mythos tehát, mely eredetileg a természetben egymástól végtelen távolságra s ellentétesen helyezkedett eget és földet különváltaknak, fönt és alant levőknek fogta fel, miután e két világjelenségben külömböző sajátságaik szerint férfit és nőt, illetve atyát és anyát ismert föl, egy fokkal tovább fejlődött: a haladottabb társadalmi rend szerint e két különnemű személyt emberi módra összepárosította, férj és feleség visszonyába hozta, sőt áthelyezte a nőt férje lakába, mi által a Földanyából égi asszony, a *Tārėm*-atyának megfelelő *Tārėm*-anya (*'Sāń-Tārėm* GONDATTI 8, 28, 33; KV. *Tōrėm-śǫk:* Тормъчукъ INFANTJEV III : 571; KO. *Turum-es* PÁPAI KÁROLY; IO. *Tūrėm-aŋka* PATKANOV Irtysch-Ostj. I : 102.) lett. Az irtisi-osztják népköltésben az ily szoros frigyre lépett *Turėm*-atya és *Turėm*-anya gyakran mint egység szerepel: *Tūrum jigemen, Tūrum aŋkemenna ega partāimen* «T. atyánk, T. anyánk egymásnak rendelt bennünket», mondja a regében a férjet kereső bagolybőrbe öltözött fejedelmi leány (Irtysch-Ostj. II : 40.), *Tūrum jigem, Tūrum ankemna pagat ēvejat ent partājem* «T. atyám, T. anyám nem rendelt számomra gyermeket (u. o. II : 102.) panaszkodik egy mesehős, ki felgyujtja hambárait, hogy füstjök figyelemkeltésül «T. atyához, T. anyához» (*Tūrum jigem, Tūrum aŋkema*), vagyis az égbe szálljon (u. o.).

Ennek a földi honából égbe emelkedett női istenségnek, mint *Tārėm*-anyának külön neve: *'Siś*, melynek a vele párosan

szereplő *Sorni-Kworės*, illetve *Kworės-Sorni* név díszjelzőjével szintén vannak *Sorni-'Siś* és *'Siś-Sorni* «Arany-*'Siś*», illetve *Sorniŋ-'Siś* «Arany-*'Siś*» változatai. Maga a *śiś* szó voltakép «kedves, édes teremtést» jelent (Ahlqvistnál: ÉO. *süsi* «hold, lieb»), mely értelem kitetszik a lozvai nyelv ily összetételeiből *oaŋkh-śiśkwė* «mamuska, édes mama», *jäi-śiśkwė* «atyuska», *pū-śiśkwė* «fiúcska», *oaj-śiśkwė* «leányka», *tōrėm-śiśkwė* «jó istenke» s az efféle önálló használatból, mint: *śąmtal kātėp saw χumikėm, astal ma'ilėp saw śiśėm* «erőtlen kezű sok emberkém, gyönge mellű sok kedveském (magzatkám»; II : 37.), *śiśkēt, manėr vāsėn* «kedveském, mit láttál?» (II : 289.). Jelentésmegszorítással e szó jelenthet egyrészt «magzatot, gyermeket», pl. az ének e kifejezésében: *akw'ąntėr sāt śiś taw reχti* «egy méhbeli hét magzatot fog ő szűlni» (I : 103.), másrészt a pelimi vogulságban «anyát» (pl. *śiśėm* «anyám»), úgy mint a magyar népnyelvben is *ides* «édes anyát». Ugyane *śiś* «anya» szó van az ÉV. *śiś-kurėk*, KLV. *śiś kwärėχ* «tyúk» szó előrészében (mely mellett az utórész a zürjén *kurög* «huhn, henne» átvétele) s igen föltehető, hogy voltakép ez az értelme a *'Siś* mythologiai névnek is, mi szerint ez csak a *Tąrėm-śāńi, Tąrėm-āŋkw* nevek utótagjának volna megfelelő kifejezésbeli változata. Mint mythikus név a Világügyelő-férfi himnusában (II : 311.) *'Siś-Sąrni śāńeuw* a *Kworės-Sąrni āśkeuw* párhuzamos kifejezése s evvel együtt ép úgy mint a fent idézett *Tūrėm-jiŋem, Tūrėm-aŋkem*, az e g e t jelenti szemben a földdel, így: *Kworės-Sąrni āśkeuw joli-pālt, 'Siś-Sąrni śāńeuw joli-pālt ... kislakw jąŋχėm lakwiŋ mā sāt ląmtūw numpālt ... tērėn sēŋχwiŋ sēŋχwiŋ χątėl vārs* «Arany-Kworėsz atyácskánk alatt, Arany-*'Siś* anyácskánk alatt (= az ég alatt), abroncskerék módjára forgó kerek földünk hét tája felett kórral ködös ködös napot alkotott [az Égatya]». Hasonlókép az ég értendő a *'Siś-nāj tēi'*, *Tąrėm-nāj tēi'* «az Istenanya tüze ég, az Isten tüze ég» (Gondatti 31, 53.) szólásban, mely az éjszaki fényt jelzi. De már nem gondol az égre, hanem csak a névben kifejezett mithikai személyre a szörnyűködő, midőn ekkép kiált föl: *Sorniŋ 'Siś, jelpiŋ piś! manėr tit taw tamľiŋ jēmts?!* «Aranyos-Istenanya, különös csoda! Miféle történt itten?! (батюшка, что такое здѣсь сдѣлалось?!). Ugyancsak mythikus személyként az alapértelemre való czélzás nélkül tárgyalja *Sąrni-'Siś* alakját az ég és föld elöntetésének éneke (I : 38.), midőn elmondja, hogy «magától termett moszathalmi, tundra-

halmi várukban Arany-*'Siś* és Arany-*Kworės* asszony s öreg ember élnek, Arany-*Kaltėś* és Arany-*Ātėr* leányuk és fiok van; naphímes hét lóval, hófehér hét lóval van az istállójuk (v. ö. alább is: *ań 'Siś-Sarni śāńkėm jāmitėm χātėl χansäŋ sāt luwiŋ kwol* I : 59.); házuk mögött aranyos levelű, aranyos ágú nyírfa termett»; azután meg hogy «hosszú élet, vagy rövid élet után egyszer csak Arany-*'Siś* anyjuk ím elhúnyt, mire Arany-*Kaltėś* leánya kiment a házból, aranyos szárnyú, aranyos farkú hét kakukja közül egyet megfogott, hasát felszakította, anyját a kakuk belsejébe oda tette» (I : 41.), idők multán pedig ugyanezt a kakukot fölszakította s ekkor odatemetett «Arany-*'Siś* anya ím fölült», végül hogy számos nagy esemény után «Arany-*Kaltėś* s Arany-*Ātėr* gyermekeiket Arany-*'Siś* anyjuk s Arany-*Kworės* atyuk aranyabroncsú két bölcsőbe fektették s ezüstlánczon ezen alant levő földre bocsátották alá» (I : 65—67.).

Az itt szereplő Anyaistenről, bár nem a *'Siś* névhez fűzve, egyéb közlések is megemlékeznek regei tartalommal. Ezek ellentétben a fenti elbeszéléssel, mely egyrészt az Anyaisten és *Kaltėś* leánya, másrészt az Atyaisten és *Ātėr* fia közt tüntet föl szorosabb kapcsolatot, az Anyaistennek a kedves fiúhoz való különösebb vonzalmát s róla való gondoskodását, valamint emennek anyjához való fiúi gyöngédségét emelik ki. A Világügyelő-férfi himnusa kedveskedésül ez istenség iránt háromszor hivatkozik anyjára, kinek szeretete őt díszes ruháival s nyergével ellátta: «Hét-istent-[szült]-ősasszony anyád *(Sāt-tārėm jisi nāj śāńin)*» — így szól az idéző ige — «rád adta hét lúdszárnyas ruhádat kelő naptól aranyos válladra öltsd fel!» (I : 315, 57—60. s.); «a Hét-istent-[szült]-ősasszony anyád övezte hét lúdszárnyas övet övezd fel!» (u. o. 66—67. s.); «Hét-istent-[szült]-ősasszony anyád szabta hétnyelvű szent csöngetyűs hét szögletű szent nyergedet terítsd föl, *Ātėr!*» (II : 316.). Mint a föld keletkezésének szent regéjéből kitünik, a «Tundrahalmi» emberpárból *(Tunrä-śaχl ēkwäı' ājkäi'* I : 1.) a férfi az Égatya, a nő a Világügyelő-férfi anyja (I : 32.), tehát azonos az itt tárgyalt *Sorni-'Siś, Sāt-tārėm-jisi-nāj* stb. néven emlegetett mythikus alakkal (bár a rege vége összezavarva a mythos eredeti genealogiáját *Kaltėś*nek nevezi): itt is az anyai gondoskodás ötlik szembe; ő veszi észre előbb s tudakolja fia baját, midőn ez megtudva nagykoruságát kedvetlen s hőslés czéljából vándorútra akar

indúlni (I : 5.) s ugyancsak ő az, ki a rege végén Világügyelő-férfivé avatja a fiút (I : 32.). E regének déli változatában a Világügyelő-férfi helyét *Polėm*-isten pótolja, de anyja az előbbi rege említett nőalakjával azonos: ez is nagy gonddal ügyel a gyermekre, a házból felügyelet nélkül ki sem ereszti, ha ki kell mennie, öregét küldi vele kisérőűl s nagy sírással pörlekedik, midőn egyszer a fiú minden vigyázat mellett is elveszett (I : 34.) GONDATTI közléseiben is *'Sāń-Tąrėm* az, kivel a leendő Világügyelő-férfi hőslései előtt tanácskozik s ki az ezzel járó fáradalmakra s veszedelmekre figyelmezteti (28.). Midőn ez győzelmei után visszakerűlt a szülei házhoz, anyját igen megvénűlve találta; erre a fiú fölvette őt tenyerére s reá fútt, mitől amaz visszanyerte ifjúságát és szépségét (u. o. 33. l.). Anyja tovább is tanácsadóúl szerepel mellette; ő biztatja, hogy több feleséget vegyen, hogy több fia lehessen, kik a világ kormányzásának gondjait vele megoszthassák s midőn a mindenféle népek s országok számára nem telik elég fia, ugyancsak az anya mondja neki, hogy egyik helyre sapkáját, másikra kesztyűjét, harmadikra övét küldje emlékeztető gyanánt (u. o.).

Mindezek összefoglalásával a Földanya mythikus alakjának a következő fejlődésváltozatait állapíthatjuk meg:

1. Kezdő fok a *Sąwiŋ-Mā āŋkw* «Kérges-Föld anya» jelzéssel, mely világosan utal a mythikus képzelet alapjára, a földre s tulajdonságaira.

2. A földdel való kapcsolat némi homályosúlásával a második fokot mutatja a *Joli-Tąrėm śāńūw* «Alsó-Világ anyánk» nevezet, mely az éggel, illetve *Numi-Tąrėm āśūw* «Felső-Világ atyánkkal» való ellentétet emeli ki. A *Joli-Tąrėm* mythosában fontos részlet, hogy az Égatya rendeletére hozzája vitt hét agyagemberbe ő ad lelket, tehát közreműködik a hét ősember teremtésében.

3. Az utóbbi névnek *Sāt-tąrėm śāńi* változata jelzi a fejlődés harmadik fokát, melyen a megteremtett hét földi ősember, az ősbálványokkal, az Égatya hét fiával *(sāt-tąrėm-pī')* van azonosítva. A *Sāt-tąrėm śāńi* név, mint a *Joli-Tąrėm* egyértékese még földön élő mythikus személyt jelent, de már teljesebb változata a *Sāt-tąrėm-jisi-nāj śāńūw* csak mint égi istenség igazolható.

4. A hét *tąrėm* anyja eredeti házájából, a hét *tąrėm* atyjához, *Numi-Tąrėm*-hoz az égbe kerűl s itt már véglegesen elveszíti földi vonatkozású jelzőit. Nevei ezen a fejlődési fokon az említett *Sāt-*

tārėm-jisi-nāj śāńi, vagy rövidebben *'Sāń-tārėm*, *Tūrėm-aŋka*, azután meg egyszerűen *'Siś* «anya», vagy «kedves», illetőleg a párjától átvett jelzővel: *Sorni-'Siś*.

5. A *Tārėm* és *'Siś*, illetve *Sorni-Kworės* és *Sorni-'Sis*, valamint *Tūrėm-jiŋ* és *Tūrėm-aŋka* páros nevek oly szoros kapcsolatba lépnek, hogy a női alak neve már részben átveszi társának értelemkörét s vele együtt jelezheti az eget is: mythikus fejlődés útján az ég kifejezése lett.

Midőn a mythos ilykép átalakúl s a csatlakozó újabb vonások benne a képváltozások egész sorát teremtik meg, természetesen nem enyésznek el a régibb képzetek, hanem az azokat jellemzőn kifejező nevekkel együtt megmaradnak s a mennyiben tartalmilag az újabb alakzatoktól mindinkább távolódnak, végre el is szakadnak tőlük, úgy hogy kapcsolatuk a néptudatban elvész s csak tudományos elemzéssel válik fölismerhetővé. Így a vogul néphitben ma *Joli-Tārėm* és *'Siś* mindenesetre külön alakok, a mint kitűnik a felsőszoszvai regéből, melyben *Numi-Tārėm* az ő *Joli-Tārėm* hugának azt mondja, hoy *'Siś śāńin naŋ paltėn nāt lāuwės* «'Siś anya neked rendelte az életkor-adást' (I : 129.), a hol tehát *'Siś* annak a mythikus személynek, melylyel a hitrege-fejtés szerint voltakép azonos, *anyja*. Jellemző itt a g e n e a l o g i a i kapcsolat a két eredetileg azonos értelmű név viselői közt, ez t. i. az egykori összefüggés emléke, a mint ezt a *Kworės* és *Tārėm* nevek viszonyának tárgyalásában kifejtettük. Ugyanez a felsőszoszvai közlő, mely az eredetileg azonosnak felfogott, de később mithikai tartalmuk szerint is különállóknak képzelt *Kworės* és *Tārėm* alakokat rokonsági kapcsolatba helyezi, amazt emennek atyjává teszi, csak következetesen jár el, midőn *Joli-Tārėm* alakját is, vagyis a *Numi-Tārėm* testvéreét, *Kworės* atya párjának, *'Siś*-nek leányává avatja. Sejthető, hogy a Földanyjával való eredeti azonosság emlékének köszönheti keletkezését az a sajátságos részlet is az Égatya nejének mythosában, mely szerint őt *Numi-Tārėm* a z é g b ő l a f ö l d r e d o b t a s itt szűlte meg legkedvesebb gyermekét, a későbbi Világügyelő-férfit (II : 98.). A közlőnek az a magyarázata, mintha ennek anyja nem is a hét *tārėm*-fi anyja, hanem egy «orosz nő» lett volna, kit az Égatya csapodársága miatt büntetett volna meg a fenti módon, egyéb közlésekkel ellenkezik s kétségtelenül újabb mythosfejlemény. Megjegyzendő, hogy czirbolyafenyő alakjában a

földből nőtt elő a későbbi Világügyelő a szent rege szerint is (I : 3—4.), a mint virág alakjában ugyane rege változatában *Polėm*-isten (I : 33.): egyszóval a *tārėm*-fiak a földön termettek, anyjuk eredetileg nem égi, hanem földlakó.

Míg itt eredetileg azonos mythikus nevek s alakok különválásának látjuk esetét, viszont tudvalevőleg gyakori eset a külömböző, különösen genealogiai kapcsolatban levő mythikus alakok szerepkörének s neveinek részleges, vagy egészben való cseréje, illetve átruházása is. Mint az Égatya s fia, a Világügyelő-férfi mythosában, hasonló vonások észlelhetők a megfelelő női alakok, az Anyaisten és *Kaltėś* leánya képzeteiben is, sőt ezek alapján — mint fentebb láttuk — több közlés *Kaltėś*-t az Égatya nejének s a *Tārėm*-fiak anyjának állítja.

Ép úgy, mint az Égatyának, a *Földanyának s Istenanya változatának sincs sem bálványképe, sem székhelyül kijelölt szent területe.* Képzeleti alakjának külső tulajdonságaiból is csak annyit tudunk, hogy igen *öreg*, a *śul puŋkpä kiti* «az őszfejű kettő» (t. i. az Égatya és párja) egyike, kinek hajáról azt mondja a *Kaltėś*-leány nászregéje, hogy «mint nyúlbőr, oly fehérré lett» (II : 299.). Hozzáintézett imádságról, vagy idézőigéről nincs semmi közlés; de GONDATTI tud róla, hogy ama magas rudak közt, melyekre az áldozótéren rongyok, prémek s apró csillogó tárgyak vannak aggatva, a *Jäni-Tārėm*-nak szentelt középső rud jobboldali szomszédja *'Sāń-Tārėm*-nak van ajánlva (8. l.). A föld istenségeinek nagy kultusza van a nyugati rokon népeknél (v. ö. a votják *Lud, Mu-Kilčin*, cserem. *mlande-woďėž, -pujėršo, -ört* stb. mythikus alakok áldozati szertartásait) s hogy ezt a voguloknál nem találjuk, avval fejthető meg, hogy a vogul *nem földművelő nép* s e tekintetben vallási gyakorlata eredetibb állásponton van. Csupán mint az élet adójának, illetve a *szülés védő szellemének* lehetne szerepe a vogul Földanyának a vallási gyakorlatban, de ezt a szerepkört egészen *Kaltėś* vette át, olyformán mint öccse, a Világügyelő-férfi az Égatya hivatásának egy részét. Az asszonyok imádság- s áldozatkultusza ez okból egyenesen *Kaltėś*-asszonyhoz fordúl.

3. Az Alvilág-fejedelme: *Ja̦l-nājėr, Kuľ-ātėr.*

A «fényes ég» és «fekete föld» látható világain kívül bizonyára az egész emberiségnek közfogalma szerint van még a föld rétegei alatt egy láthatatlan harmadik világ is, az alvilág, vogul nevén: KLV. *jolkė mō*, ATV. *jėlėχ mā*, FTV. *ja̦ló mā*, *ja̦lóχ mā* («alsó föld»), ÉV. *ta̦tik-tārėm* («tulsó v. ama világ»), illetve a földdel, mint «felső világgal» szemben: *joli-ta̦rėm* («alvilág»; l. NyK. 30:134.). Ennek a világnak ura és főképviselője már sem «atyánk», mint az ég, sem «anyánk», mint a föld, hanem zord uralkodó: *Ja̦l-nājėr* (KV. II:232.) «Alvilági fejedelem», vagy *Kuľ-ātėr* (ÉV.), *Xuľ-ātėr* (FLV.), *Khuľ-najėr* (KLV. IV : 13.; Reguly kéziratában többes képzővel: *kulľt na̦er* I: 242.), *Khwo̦ľ-na̦jėr* (KV.) «a *kuľ*-ok (ördögök) fejedelme», illetve: «Kór-fejedelem». E névnek *χuľ* előrésze nyilván azonos az ÉV. *χuľ* «krankheit» = votj. *kiľ* «schwere, ansteckende krankheit» = magy. **hagy* : *hagy-máz* «hitziges fieber» szóval (l. Árja és kauk. el. I: 317.), mely a költői beszédben főkép a *tērėn-χuľ* «verzehrende, hinraffende krankheit, landseuche, pest» ikerkifejezésben használatos (sok esetben szétbontva, így: *tērėntal mā-kēmpli tērnėl ti tārätėsänl, χuľtal mā-kēmpli χuľėl ti tārätėsänl* a kórtalan föld környékét kórral, a betegségtelen föld környékét betegséggel árasztották ím el» I : 96.), de mint igei származék alapszava fölismerhető a közkeletű ÉV. *χojt-*, *χa̦jt-*, KLV. *khojt-*, ALV. *khwajt-*, PV. *khwojt-* «krank liegen, krank sein» szóban is (v. ö. finn *kitu-*, észt *kidu-* «kränkeln», észt *kide* «kränklicher zustand»). A «kór» szavának a «kór szellemére», majd általában a «vészthozó szellemekre» való alkalmazással jelent az ÉV. *χuľ* «kór» szónak alakilag pontosan megfelelő KLV., ALV. *khuľ*, KV. *khwo̦ľ*, *khwuľ* «ördögöt» (чертъ) ép úgy mint a votják *čer*, *čir* «krankheit» (< volgai tatár *čėr* id.) szó mellett *Čer* «gottheit der epidemischen krankheiten» és szintígy *kiľ-däj* = *kiľ* mellett *Kiľ-däj* «ein böser geist, der schwere krankheiten verbreitet», valamint magában a vogulban is a pusztító kórnak *tērėn-χuľ* és *χīń* köznevei egyszersmind haláthozó alvilági szellemek jelzései. Alakilag eltér az ÉV. *kuľ*, ÉO. *kuľ* «teufel» (Ahlqu.), IO. *kuľ* «teufel, wassergeist» (*pėgde kuľ* «schwarzer teufel» Patkan.), mely mint szókezdője mutatja (*k* a szabály szerint elvárható vogul-osztják *χ* helyett) közvetetlenül a zürjén *kuľ* «teufel, böser geist, spec. neck, wassergeist» (Wiedem.), permi *kiľ*

«neck» (GENETZ) átvétele, ez pedig minden valószínűség szerint nem más mint a votják *kil'* «krankheit» szónak alaki változata (v. ö. votják *kiź, kiź* «urin», *kiźi, kiźi* «wie» = zürj. *kuź* «urin», *kuź* «wie», votj. *śil-* «stehen» és *sult-* «aufstehen» e mellett: zürj. *sulöd-* «stehen lassen» és *sult-* «stehen» stb.) ugyanolyan jelentésbeli átvitellel, mint a fent idézett adatokban.

A *Kul'-ātėr*, vagy *Khul'-najėr* név ilyen alapértelmét igazolja az alvilág urának következő jelzője is: *Xiń-urt χum, saγiŋ χān*, melyben ő az osztják eredetű *χiń* «seuche, pest» és *urt* «fürst» szavakkal egyenesen «Kór-fejedelem férfi, fürtös királynak» van elnevezve éppen főműködésének leirásában, mely szerint t. i. «a füve elenyészett tágas tenger vizéről», vagyis a halál birodalmából «vas keresztpántú keresztpántos hajóra szállott», erre a «nyomorúságos subájú sok szegény embert» mind fölszállítja, úgy hogy «semmiféle leányos falu, fias város meg nem marad» (II : 407.). Egyéb irányban meghatározó jelzői e mythikus alaknak: *ēlem-χalės tēnė samėŋ ūtpi* «emberevő nagyszemű ugató» (II : 289.) és *lui χum Xul'-ātėr* «alvilági férfi *Xul'-ātėr*» (II : 98.), melyeknek tartalmát már fentebb a lélekhit kapcsán fejtegettük.

Ugyanitt tárgyaltuk az alvilágra vonatkozó vogul-osztják képzeteket, valamint *Kul'-ātėr*-nek s ördögi hadának hivatásszerű működését is az árnyak e birodalmában. Kiegészítendők itt e leirások még az alvilág urának történeti mythosaival, melyeket a következőkben foglalhatunk röviden össze:

I. Első életszaka. Erre nézve három külömböző közlésünk van: *a)* Az egyik híven amaz alapgondolathoz, hogy az Égatya mindeneknek előzménye, az ő hatalmas ellenfelét, az alvilág személyesítőjét is az ő nevelt gyermekének tudja. A *Kul'-ātėr* himnusában találjuk e felfogást, hol e mythikus alak maga mondja magáról: «*Numi-Tārėm* atyámnál izmosodó kezem íze izmosodik vala; hétszeres vaslakatos házban tartatom vala» (II : 287.). Egybehangzó ezzel, hogy a teremtési ének szerint a «*Xul'-ātėr*-leányt Arany-*Kworės* atyuska teremtette» (I : 77).

b) GONDATTI szigvavidéki értesülése szerint *Kul'-ātėr* a föld alatt született; hogy hol, a közlő meg nem tudhatta. Egész városa van neki, a hol családjával együtt egy aranyos házban lakik s tömérdek szolga áll rendelkezésére, kik emberekhez hasonlítanak, de alacsonyabb termetűek (40. l.). — Városalapításról a *Kul'-ātėr*-

himnus is tud, de későbbi eseményekkel kapcsolatban. Többször történik említés a mythikus népköltésben *Kuľ-ātėr* leányairól, kik közül egyik a Világügyelő férfinak lett a neje (l. alább). Vele talán azonos az a *Xuľ-ātėr-āγi*, ki a teremtési énekben mint a hét ősember anyja szerepel (I : 77, 86.) s a REGULY-féle változatban *Kaminăj*-nak van nevezve (I : 103.). Mindenesetre külömböző mythikus személy *Kuľ-ātėr*-nek «legkisebb leánya» (*Kulľt naer väsi oai = Xuľ-ātėr vasχ' āγi*), kiről valamint *Kuľ-ātėr*-nek egy «legkisebb fiáról» (*Kulľt naer väsi pi = Xuľ-ātėr vāsi pī*) a REGULYtól származó teremtési ének szól (I : 100—1.), azt mondván róluk, hogy a megalakuló Égatyának, vagyis az égnek kezdetleges területnagysága eme «legkisebb fiú» nyílragasztó ezüst enyvüstjéhez van mérve, a megalakuló Földanyáé, azaz a földé viszont eme «legkisebb leány» ezüstorsójának karikájához. A «legkisebb» *Kul-ātėr*-leány másutt atyja szerepében, mint haláldémon jelentkezik; az alsólozva-vidéki asszony panaszolja sorsénekében (IV : 103.), hogy két gyermekét «*Khuľ-najėr* legkisebb leánya ruhaalja, ruhaöle izelt közével valahogyan elvitte», azaz hogy a halál őket elragadta.

c) A lozva-vidéki rege szerint (I : 160.) «mielőtt a föld megteremtődött, a víz és ég egymásra borúlva födték egymást; a felső világban *Numi-Tārėm* atyánk él, az alsóban *Xuľ-ātėr* búvárkacsa alakjában uszkál». Tehát itt sincs az Égatyának eredetileg semmi kapcsolata az alvilág urával, a kettő egymástól független őslény.

II. Az Égatyával való összeütközés indító okait és első mozzanatait szintén külömböző módon közlik forrásaink. *a)* A *Kuľ-ātėr* himnus szerint (II. 288.) e történet csaknem úgy indúl meg, mint a medve égből való leszállásának énekében. Az ifjú s erejének duzzadását érző *Kuľ-ātėr* «ördögi hét fogásával» (*kuľ sāt piś*) tűfoknyi hasadékot támaszt a hétszeres vaslakattal elzárt házon. Az így keletkezett nyiláson kiszökik fogságából, a mennyei falu terére jut, ott lépdegél, midőn egyszer csak süppedékben fogódik meg lába s észreveszi, hogy lába nyomában rés van, melyen át az égből a földre lehet letekinteni. Kiváncsian szemlélgeti most innen a földet s ez a dolga sok bajnak lesz kútforrása. A föld látnivalói közül főkép az érdekli, hogy «lenn futkosó lábas istenke lábbeli hétféle ügyességet visz végbe s jeles pénzt, jó áldozatételt szerez érte», más szóval, hogy az emberek az érettük fáradozó, égből földre, földről égbe futkosó bálvány-

istenkéknek áldozatúl ezüstholmikat s ételeket ajándékoznak. Ily szerzeményekhez neki is nagy kedve kerekedik s mikor *Numi-Tǫrėm* atyja azt kérdi, hogy mit látott, mindjárt ki is jelenti azt a kivánságát, hogy vajha őt a földre bocsátaná. Az Égatya ellenzi: «Midőn egykor beáll a kor» — mondja — «melyben az ember megteremtődik s életet fog élni: ‚emberevő, nagyszemű ugatót' máŕ ugyan hogyan bocsátanék le?!» A jóságos teremtő semmi áron nem akarja a halált a föld lakóira bocsátani. De *Kul'-ǭtėr* akaratoskodik s visszafelel: «Nem, óh atya, jeles pénzzel jó áldozat-étellel fognak megajándékozni: s akkor az ember életkorának idejét hosszabbá teremtem», mi azt teszi, hogy nemcsak, hogy meg nem eszem majd az embert, hanem még hosszabbítom életét, ha nekem is úgy hoz majd áldozatot, mint a bálványisteneknek». De ez képtelenség, mert *Kul'-ǭtėr* a romlás és halál s ősi természete ellen akarva sem tehet. – Megharagszik az Égatya s hogy megsemmisítse *Kul'-ǭtėr*-t fél lábánál fogva a földre lódítja. A tenger közepébe esik, hol azonban sikerül maga számára akkora homokdombot varázsolnia, hogy rajta végig feküdhetik. Az Égatya bosszuja tovább is üldözi, menedékdombját elborítja az ár; de *Kul'-ǭter* most kakuk nénje tanácsára a szél irányában uszáshoz fog. A mint a hullámok igen magasra emelik, a messze távolban egy szigetet lát s minden erejével oda törekszik. Egy Obszigetre jutott, fölmegy a partra, hasra fekszik, majd kakuk nénje szavára fölkel s fenyőből hasított forgácsot dobván feje által gerendaházat bűvöl magának. Egy karikára fűzött hét ezüstpénzt talál zsebében, ezt elhajítja: vasijjas hét férfi támad, vége érhetetlen város támad (II: 291.).

b) Gondatti értesülése szerint (40. l.) ez volt az első összeütközés története. Míg *Kul'-ǭtėr* elő nem jött alvilági birodalmából, a hősök s közönséges emberek halált nem ismertek; de egyszer csak kedve kerekedett, hogy megnézze az Égatya életmódját, gyönyörködjék házában s ha lehet, el is vegye tőle. Megjön az égbe, nézi az udvart, a házat s el van tőlük bűvölve, akarná elvenni, de nem lehet; mert az Égatya jó sejtéssel minden ajtót elzárt. *Kul'-ǭtėr* nem jön zavarba, hanem alá kezdi ásni a házat ama meggyőződésben, hogy az így egyenesen az ő alvilági birodalmába fog lehullani. Észreveszi ezt az Égatya s jól tudva a mesterkedés czélját, más helyre teszi át a házát, miután előzetesen vasdeszkákat rakott alája. Ezen kívül hét szolgájának megparancsolja,

hogy a ház közelében hét korhadt belsejű nyírfába bujjanak s azokból, mint valami faköpenyegekből lessék meg *Kul'-ątėr*-t. Az utóbbi csakugyan mihamar megérkezett, az emberek megfogták, vashordóba ültették, ráütötték a hordó fedelét s aztán sötét helyre vetették. Úgy leszáradt ebben a hordóban, hogy olyan lett, mint egy darab forgács. *Kworės*-atya jóságában megszabadítja őt e helyzetből s hogy dolog nélkül ne éljen, rábízza az alvilág kormányzatát, meghagyva, hogy mindennap jelentkezni tartozik *Numi-Tąrėm* bátyjánál s tőle átvenni azoknak jegyzékét, a kiknek meg kell hallniok, vagy a kikre betegséget kell bocsátani, mert különben — így vélte *Kworės-tąrėm* — igen sok lesz az ember. Attól fogva járogat *Kul'-ątėr* az Égatyához, ki azonban nem bocsátja be házába, hanem arra kényszeríti, hogy a küszöbön ülve várja be rendelkezését. Átvevén az Égatya jegyzékét, *Kul'-ątėr* az elhaltak lelkeit, mint azt fentebb leírtuk, az alvilág birodalmába hajtja; hogyha pedig tévedésből valakit idő előtt ragadott el, azt vissza kell bocsátania az élőkhöz. Ez a néphit szerint az *ájultság* és a *fölocsudás* (41. l.). — A szigvai teremtési regében is *Kul'-ątėr*-t az Égatya küldi a földre a kór és halál terjesztésére (I : 156—9.), de itt küldetése nem valamely elkövetett hibáért való büntetés, hanem minden megtorlást követelő előzmény nélkül az emberiség jóllétéről való gondoskodás műve.

c) A lozvavidéki rege szerint (I : 160.) az első összeütközés oka az Égatya és *Kul'-ątėr* közt az volt, hogy midőn együtt földet teremtettek, emez az ősvíz fenekéről fölhozott homokból néhány szemecskét avval a fondorlattal rejtett a szájába, hogy abból a maga számára külön földet alakítson. Erről bővebben a szárazföld teremtésének regéi kapcsán már fentebb szólottunk.

III. Földi ármányai. A földre jutott *Kul'-ątėr* itt mindenkép meghiúsítani törekszik az Égatya bölcs teremtési műveit. Mint ugyancsak fentebb tárgyaltuk, belekontárkodik az ember alkotásába s oka lesz annak, hogy testünk agyagból készült s ennélfogva gyarló, törékeny, vízbe merülő, valamint hogy eredeti köröm-bőrünk csak az ujjak végén maradt meg, többi húsunk-ízünk pedig fogékony mindenféle betegség iránt. Létrehozza fondorlataival az undok alkalmatlan férgeket és földi állatokat, a mérges növényeket, aztán meg megrontja az embert tápláló állatokat, úgy hogy már-már az éhhalál veszedelme fenyeget. Az Égatya mind e rontásait

ellensúlyozza, javítgatja, de végkép megakad türelme, midőn ellenfelének vakmerősége már oly fokra hág, hogy nejét is elcsábítja tőle. Féktelen haragjában most mindenképen halálra szánja *Kul'-ǭtėr*-t s hogy ez sehol a föld réseiben tőle meg ne menekülhessen, elhatározza az egész földnek fölperzselését a *tűzözönnel.* Minden elpusztúl, de *Kul'-ǭter*-t megmenti furfangja s még inkább kedvesének, az Égatya nejének támogatása. Ebből a szerelmi viszonyból származik egy közlés szerint (II : 98—99.) a Világügyelő-férfi. — Az alvilág urának az Égatya nejével, vagyis a Földanyával való szerelmi viszonya talán ama képzetnek mythikus kifejezése, hogy a föld felülete a mint látható párja az égnek, másrészt rejtetten, azaz nem láthatólag közvetetlen érintkezésben és szoros kapcsolatban van a föld belsejével is.

A *Kul'-ǭtėr* himnus szerint a Világügyelő férfi nem fia, hanem veje az alvilág urának. E családi kapcsolat szintén némi ármánynyal létesül. Világjáró körútjában egyszer a «Híres fejedelem» alátekint s látja a *Kul'-ǭtėr* bűvöletére előtermett várost. «A mi rendeletünk nélkül» — úgymond — «vége láthatatlan város támadt» s betér ide a dolog megvizsgálására. Hát *Kul'-ǭtėr* elébe megy, előzékenyen fogadja s ráköti a leányát: «Vőcském!» — így szólítja — «ha tetszik, ülj be a zugbeli szobarekesz zugjába!» Itt ül a leány s a «Híres fejedelem» csak úgy elszégyelli magát *Kul'-ǭtėr* ipjával, ki neki minden szertartás s minden lakodalom nélkül adja oda feleségét. «Istenke hét fogásával a maga lakó városából hét ajtótámasztóval zárt hambárját rántja ide» a Világügyelő s eleget téve a tisztességnek így szerez lakodalmat (II: 291—3.).

Kul'-ǭtėr egyik leányát a Világügyelő férfi feleségének tudja egy hősének is (II : 122—3.). Ugyanitt szó van az ipának egy újabb ármányáról. A Világügyelő nejének házában él, egyszer csak izenet jön *Kul'-ǭtėr*-től: «Hadd jöjjön ki a vőm a szabadba játszani!» Neje avval a jogos gyanuperrel él, hogy a kihívás nem jó szándékkal történik s e szavakkal figyelmezteti férjét: «Kimenni csak kimész; hanem értesz-e a fortélyhoz, vagy nem? Hét létra magasságában áll egy ló, téged majd oda fognak rendelni s te akkor csak ugorj fölfelé! A mint a ló hátára fölugorsz, gyorsan kapd kezedbe az aranyrojtos kantárszárat s többé nem fogsz leesni.» E jó tanácscsal fölszerelve a Világügyelő kimegy ipjához, ki csakugyan ezt az ajánlatot teszi: «Vőcske, ennek a lónak a hátára csak

ugorj föl!» Tudva a fortélyt a vőnek semmi baja nem esik, sőt a kerek égnek hét sarkát járja be, míg egy falatot megrágnak. Hanem most leugrik lováról s éles fejszéjét fölemeli ármányos ipja ellen, ki életére tört. Ipja szól: «Vőcske, engem meg ne ölj! Te is a magad erejével fogsz élni, én is a magam erejével.» Így aztán a Világügyelő lecsillapodva ment be neje házába.

Ezeken kívül csak egy közlésünk van az alvilági fejedelemről, t. i. a kondai alvidék fejedelmeinek hősi énekében, hol *Jal-nājėr* néven mint a Három-ölnyi erdei bálvány (*Khūrėm-täl-vuor-pupi*) szövetségese szerepel. «Az idősb kondai fejedelemhős hadakozik, hadakozik: a nép is elfogy, az erdő fája is elfogy. Hosszú hadakozás után egyszer csak valami erősre akad fokosa s ketté törik. Kérdezi: ‚Kicsoda, micsoda vagy te?‘ — ‚Én az alvilági fejedelem vagyok‘ felel amaz. Erre tovább hadakoztak, míg végül az alvilági fejedelem a fekete föld alá szökött» (II : 231—2.).

Kul'-ātėr-nek vallási tiszteletét illetőleg fontos adat Regulynak ama jegyzete, hogy a *Kul'-ātėr kaj-sąw* himnust (II : 288.) akkor éneklik, midőn ennek a szellemnek áldozatokat mutatnak be oly végből, hogy a *kul'*-okat az emberektől visszatartsa. Gondatti is tud róla (44. l.), hogy *Kul'-ātėr*-nek áldozatot fogad temetkezés alkalmával a család legidősebb asszonya, ha a tőle megemelt koporsót túlságosan nehéznek találja. Egyébként e mythikus alak neve, mint minden rettegett szellemé, ritkán kerül az ember ajkára s bizonyára orosz hatás a Konda vidékén ez a káromkodás: *Khwǫl'-nājėrnė vėŋkwėn!* «Vigyen el az Ördögfejedelem!»

A vogul hitképzetek itt tárgyalt három főalakja, az *Égatya*, *Földanya* és az *Alvilág-fejedelme*, mint a világ összemélyei irányítják és intézik a világ teremtésének eseményeit a következőkben bemutatott kosmogoniai regékben és énekekben. Mellettük, mint többszörösen érintve volt, kisegítő és végrehajtó személyek gyanánt az *Ég-fiak*, főkép a *Világügyelő férfi* és *Kaltėś* szerepelnek, de ezek az előbbiekhez viszonyítva történetükben és tiszteletük módjában lényegesen eltérő, külön csoportot alkotó mythikus lények, melyeket szent helyeken bálványok alakjában imádnak, míg az előbbiek bálványkép és szent hely nélkül való természeti istenségek. Amazok hősi énekeit, regéit és himnusait a jelen Vogul Népköltési Gyűjtemény II. kötete tartalmazza, azért a vogulok ősi hitvilágának reájuk vonatkozó részét az alsóbb rendű bálványistenségek, természeti démonok s a samán vallásgyakorlat leirásával együtt alkalmasan ott közölhetjük.

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK.

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK.

I.

A föld keletkezésének szent regéjét a Szigva folyó felvidékén, *Luižχārėm-paul*-ban 1889 január 25-ikén jegyeztem föl az éjszaki voguloknak azon időben leghíresebb ének- és regeértője, *Ilja Jakorop Volkop* (Илья Егоровъ Волковъ) — vogul nevén: *Sarän-sāχiŋ ājkä**) — közlése nyomán.

«Szent»-nek *(jelpiŋ mōjt)* azért nevezik e regét, mivel benne a vogul ének- és regeköltés legfönségesebb tárgyai, a föld keletkezése s a jelen világrend alakulása a legünnepeltebb istenségnek, a «Világügyelő férfiú»-nak ifjúkori hősműveivel kapcsolatban adódnak elő. Az istenek zordon őskora után ezen tettek változtatják meg a világ sorát s teszik alkalmatossá arra, hogy benne az emberiség föntarthassa magát; «az ember korabeli, ember idejebeli világ megülepedik» *(ēlėm-χąlės jisiŋ tąrėm, ēlėm-χąlės natiŋ tąrėm ūntχati)* s állandó alakját nyeri örök időkre. De nemcsak az emberiség köszöni legfőbb javait ezen cselekményeknek, hanem maga a hős is ezek által nyeri kiváló méltóságát és tekintélyét az istenek sorában: különös ünnepiesség kiséri ezért ezen minden boldogság alapját képző regebeli eseményeknek előadását is, mely a jelenlevők komoly magatartásán és ájtatos figyelmén kívül külső szertartásokban is nyilvánúl: abban jelesül, hogy ezüst tárgyat (pl. pénzt) helyeznek az asztalra, a regélőt jó itallal-étellel vendéglik, továbbá hogy bizonyos résztől kezdve (l. fönt 18. l.) a nők, mint vogul-osztják fogalmak szerint kevésbé tiszta lények, az előadás színhelyéről távoznak, sőt szigorúbb felfogás szerint — mint GONDATTI közli (34. l.) — a regélés egész tartama alatt nem lehetnek jelen. Ugyancsak «szent» az V. szám alatt közölt teremtési ének, mely ha nem is tartalmában, de tárgyában a jelen regével egynemű s a Felső-Szoszva vidékén ezével hasonló méltatásban részesül.

Czím: *mā tėlėm* «a föld keletkezése, támadása, születése». A causativ *tėlt-* képzés egyenesen «teremteni» jelentésben is használatos, így: *ēlėm-χąlės ūnlėnė jelpiŋ mā tėltėn!* (I : 139.); *jelpiŋ mā*

---

*) Az öreg e nevét egykori nyári faluja *(tūjä-paul)*, a Szigva és Szoszva összefolyásánál fekvő *Sarän-sāχi-paul* (Zürjén-subafalu; l. Vog. Népk. Gyüjt. IV : 439.) után nyerte.

tēltēnė nąmēt (u. o.); *Sorni-Kworės tēltālėm ur-lōptatä* (III : 270.). — Más kifejezések a «teremtés»-re: *tāräti* «alábocsát, bocsát», *sāŋkėmti* «teremt» (*sāŋkėmli, pēntėmli* «teremtődik»), *χul'iti* «előhoz» (pl. *χojtil χul'iti* «betegséget hoz elő, létre», I : 158; *mā χul'iti* «földet buktat elő», t. i. a vízből), *sāti* «igézettel teremt, rendel», *jolti, lāwi* «rendel, mondással létre hoz».

1. 1. sor. *Tunrä-śaχl:* «Tundra-halom» (zsombék) lakóhelye az ősi istenpárnak a felső-szoszvai hagyomány szerint is, így: *ness tēlėm taŋkw-śaχl ūsēnt, ness tēlėm* t u n r ä-ś a χ l *ūsēnt Sąrni-'Siś, Sąrni-Kworės ēkwäi'-ąjkäi' ąlei'* (I : 38.) és *kwolēn jänit* m ā-ś a χ ė l t ė (földhalmon) *ąlei'* (I : 33.). Más hagyományokból (I : 128, 135.) megtudjuk, hogy ez sem a legősibb lakóhely, hanem előbb *kit tąrėm, kit kworės χalt sāt pis kwāli' tal'ėχt*, vagyis «a két ég» (menny és föld) között függő hétszeres vasláncon volt «városuk». Maga a vogul *tunrä* azonos az európai nyelvek *tundra* földrajzi műszavával, mely megint az orosz тундра («morastige, mit moos bewachsene gegend im nördlichen Sibirien») mása s összefüggőnek látszik e fogalomnak osztják *tuŋk-ląr* «moszatos láp» (= vog. *taŋkw-tūr*) kifejezésével. A *tunrä-śaχl* magyarázata a vogul közlő szerint: *χasliŋ-mā, χąmalin-mā* «mohos, zsombékos hely», minők a tundra felületén kiemelkedni szoktak. L. még u. i. a II : 1. 1. és III : 1. sorhoz való jegyzeteket.

1. 1. s. *ēkwäi'-ąjkäi'* «egy asszony s öreg ember»: Figyelemre méltó a vogul regékben és énekekben, hogy ott, hol f é r f i t és n ő t jelentő kifejezések egymás mellé kerülnek (pl. párhuzamos szólásokban, vagy összetételekben) általában a n ő t jelentő kifejezés kerül első helyre, mint itt: *ē k w ä i'-ąjkäi'*. Így: *ś ā ń ä γ ä-āśäγä* «a n y j a és apja» (I : 32.), *ā γ i ä n ē n-pīγänēn* «l e á n y a i k, fiaik» (I : 48, 58.), *n ē γ i'-χummi'* «n ő ü l-férjűl» (I : 53.), *ē n k a j ē n-χūśēn* «s z o l g a n ő j ü k és szolgájuk» (I : 165.), *sawiŋ sāχip saw n ē sawiŋ sāχip saw χum* «inséges subájú sok n ő, sok férfi» (I : 31.), *χotäl' ąlnė n ā j i ŋ sām, χotäl' ąlnė ątėriŋ sām* «bármerre levő u r a s s z o n y i vidék, úri vidék» (u. o.), *jäni' n ē, jäni' χum* «öreg nő, öreg férfi» (I : 69.), *ā γ i ąśnė χum, p i' ąśnė nē* «l e á n y o s férfi, fias nő» (I : 155.), *ā γ i ąńśuŋkwė patsėt, pī ąńśuŋkwė patsėt* «l e á n y u k, fiujok kezdett lenni» (I : 156.), *manä nē, kwonä kwāluŋkwä, manä χum* . . . «vajjon a n ő n e k kell-e kimenni, vagy a férfinak?» (I : 136.) | *S ą r n i-'S i ś, Sąrni-Kworės; S ą r n i-K a l t ė ś, Sąrni-ątėr* (mythikai nő- és ferfiszemélyek; I : 38.). A közbeszédben is rendes kifejezés: *n ā j-ątėr* «u r a s s z o n y-úr» (= *pupi'* «bálványka, istenke»). Csak elvétve található az ellenkező szerkezet, pl. így: *j ä γ ä γ ė m-āŋkwäγėm* «a t y á m s anyám» (a VIII. sz. teremtési regében) eleinte talán csak a többször előtte használt *jaγa-tä* «nosza, no» indulatszóval való alliteratio kedvéért. Nevezetes, hogy a rokon nyelvekben is előfordúlnak hasonló összetéte-

lek, így az éjszaki osztjákban: *e v i-poχ* «kinder, nachkommen» (tkp. «l e á n y-fiú»), *n ē-χo* «mensch» (AHLQUIST; tkp. «n ő-férfi»); *imeŋen oikaiŋen ullaŋen* «ein w e i b, ein mann leben» (AHLQ. Spr. d. Nordostjaken: 13); a zürjén-votjákban: *nîl-pi* «gyermek» (tkp. «n ő-fi); a magyarban is *ija-fia* valószinüleg annyi mint a vogul *āγitä-pīγä* és *nép* BUDENZ magyarázata szerint szintén a *nő* és *fi* összetétele (= votj. *nil-pi).* Az együtt említett nő- és férfi-kifejezések ilyetén — mindenesetre különös s a nyelvek szokásos eljárásával ellenkező — sorrendje talán azon jelentékeny szerepen és tiszteleten alapul, melynek a nő a vogul családban és társadalomban részese. E szempontból figyelemre méltó, hogy a regékben és énekekben is, a midőn női és férfi alakok együtt szerepelnek, a női alak rendesen a bölcseség és előrelátás mintaképe, kivel szemben a férfi erősebb ugyan, de jóformán együgyű, nem egyéb, mint a gondolkozó nő tanácsainak gépies végrehajtója (ilyen pl. *Sąrni-Kaltėś* és *Sąrni-ątėr* viszonya az itteni III. sz. énekben). Jellemző, hogy a világteremtés regéiben szintén az ő s a s s z o n y n a k s nem az ősférfinek jut a tevékenyebb szerep. Amaz hagyja el először a tundrahalmi hajlékot, míg «az öreg maga sohasem jár ki» (l. itt : **4**, 1—7. sor; továbbá a VIII. sz. regében: **4.**); midőn «az ember korabeli világ» előföltételei létesültek, megint az ősasszony az, ki fiát «Világ-ügyelő férfi»-vé avatja (l. itt : **23** : 27. s.), noha a mi felfogásunk szerint erre inkább a fiú atyja volna hivatott. Jelentősnek látszik a páros kifejezés sorrendje ezekben is: *t ā l-tūw* «tél-nyár», vagyis «év» *(t ā l ä sāt, tuwä sāt* «hét t e l e, hét nyara») | *ī t́ i-χątėl* «éjjel-nappal» *(ētä sāt, χątėlä sāt* «hét é j j e l, hét nappal»; *ētä l'ūńśi, χątėlä l'ūńśi* «é j j e l sír, nappal sír»), melyeknek megfelelőleg az éjsz. osztjákban szintén *t a l-luŋ*, vagyis «winter-sommer» a «jahr» kifejezése, valamint *ā t-χatl* «tag und nacht» *(āt* «nacht»; AHLQ.) ép úgy mint a magyarban: *«t é l e n-nyáron,**) *é j j e l-nappal».*

1 : 1. s. *jāŋk χulaχ :* A «f e h é r h o l l ó»-ról, mely a vogul

---

*) Éjszaki népeknél a tél a nagyobb és fontosabb időszak, amennyiben jóformán háromnegyed részét foglalja el az évnek s főévada a vadászatnak, valamint folyói halászatnak. A nyár kiállhatatlan hőségével, embernek és állatnak nyugtot nem hagyó szúnyog- és bögölyrajaival kellemetlen; közlekedésre sem igen alkalmas, mert ez ilyenkor többnyire csak fáradságos vízi utakon, csolnakon lehetséges. A télnek, mint évszaknak jelentősebb volta kifejeződik abban is, hogy a vogul telek (s nem nyarak) szerint számítja az időt, sőt a *tāl-tūw* összetétel helyett a puszta *tāl* «tél» szó is használatos az «év» kifejezésére (pl. *sāt-tālä ąlės* «hét éve történt», *manėχ tāl ąńś'ein?* «hány éves vagy?»).

teremtési regében *Noé galambjának*, illetőleg *hollójának* szerepében működik, tud GONDATTI is. Az ő közlése szerint (28 l.), midőn *'Sāń-Tą̄rėm* («Anya-isten») őt annak szemlélésére küldözgette, hogy mi történik körülöttük, meg szokta volt nekie tiltani, hogy bármiből egyék az úton. Egyszer soká nem tért vissza s midőn megkerült, *feketére* változva jelent meg. Kiderült, hogy valami holt tetemből lakott jól, mire úrnője elűzte s avval átkozta meg, hogy mindig holttestekből táplálkozzék, soha kövér ne legyen s húsa legrosszabb legyen valamennyi madáré közül. Ilyesmit mond róla a jelen rege is alább (l. 3 : 7—18. s.).

1 : 2. s. *ą̄jkä kwonä at kwāli:* «az öreg ki nem jár», otthonn veszteg ül; a nő a ház gondozója (l. fentebb: *ēkwäi̊'-ą̄jkäi̊* és alább a 4 : 8. s. jegyzetét).

1 : 5. s. *kuri̊tanė: «jäni̊' sujil sujtnė lātiŋ»* («nagy zajjal való hangzás kifejezése»), magyarázza a közlő. REGULY jegyzetei közt találjuk: *männr kuritem suiti: «v ťesnom mesto štonibuď šumit»* («valami z ú g egy szűk helyen») | *mir kuriten, kwalten: «razbudiť»* (tkp. «l á r m á z d föl, költsd föl a népet»). SZOTYINOVA így magyarázza e szót: *sālit jūw kuri̊tän*, v. *kurmaptän!* «оленей пугайте v. пугните домой» («o r d í t v a, v. k u r j a n t v a kergessétek haza a réneket!») | *mirėm nąŋχ-kurmaptsanėm χujnė mānėl* народъ разбузовалъ, разбудилъ : спалп» (tkp. «f ö l k i a b á l t a m alvásukból embereimet»). Alapszava: *kurγ-* «ordít, bőg» (pl. medve).

1 : 5. s. *tāχt :* SZOTYINOVA szerint: «сѣрая, большая галара», nagy szürke búvármadár, melyről azt mondja a rege, hogy midőn *Numi-Tą̄rėm* rendeletéből a föld területét belepő rendkívül mély ősvíz fenekéről földet kellett volna fölhoznia, lélekzete visszafojtásával annyira megerőltette magát, hogy a torka megrepedt belé s ez ettől fogva véres, azaz veres színű. Ráismerünk ebből, hogy ez a madár a c o l y m b u s s e p t e n t r i o n a l i s L i n n é («nordseetaucher, rothhälsiger taucher, jegesbúvár» : HERMAN OTTÓ), melynek híme a tavaszi tollazatban nyaka elején vöröses-gesztenyebarna. Osztják neve e madárnak: *taχėteŋ*, VJ. *taχtan* «гагара, colymbus arcticus» (PÁPAI), ÉO. *toχtėŋ* «colymbus cornutus» (AHLQUIST). — Az alább előkerülő *luli̊'* madárra nézve SZOTYINOVA magyarázata: «маленькая, черная гагара» («kis fekete búvármadár»). A rege szerint ennek is megrepedt a torka a föld előbuktatása alkalmával, csakhogy ez a vérét a fejéhez kente: ennek a búvármadárnak tehát a feje vörös. AHLQUIST szerint: ÉO. *lūle* «colymbus auritus, sumpftaucher» ; CASTRÉN szerint: IO. *lula* «ein meervogel, eine taucherart (colymbus auritus Pallas)» ; PÁPAI szerint: VJ. *ľuľe* «búvárkacsa». Mai műnevén ez a madár: p o d i c e p s a u r i t u s S u n d e w a l («gehörnter lappentaucher, szarvas vöcsök» : HERMAN OTTÓ). Vas-búvármadár és vas-vöcsök bőrébe bujva hozza föl az ős emberpár fia a földet a víz mélyéből a VIII. számu regé-

ben is, míg a keresztény alapú IX. számú regében *Xul'-ātėr* az, ki búvármadár alakjában úszkál a víz fölött s szerez *Numi-Tārėm* segítségével fövényt az őstenger fenekéről. Gondatti hallomása szerint e madarak szerepe a föld teremtésében a következő volt (45 l.): «*Kors-torum*» (= *Numi-Kworės*) megparancsolá a *luli'*-madárnak, hogy hozzon földet elő, mi ennek harmadszorra annyiban sikerült, hogy orra hegyére kis homokcsomót szedhetett, mely azonban a mint a madár fölszínre kerülve megrázkódott, egy darabka híján szétrepült minden irányban. Ugyanekkor a torka feszültségétől (отъ натуги) megeredt a vére, melylyel bemázolta fejét úgy, hogy az attól fogva vörös lett. Odarepül a búvárkacsa (гагара) és nevetni kezd a *luli'*-n azt mondva, hogy effajta kis madár akar talán földet előhozni?! Erre maga merült alá kétszer, de hiába; midőn harmadszor fölmerült, halva volt. A *luli'*, hogy föléleszsze, társának fejét saját hátára veti, miközben annak begyét bemázolja folyó vérével, úgy, hogy ez azóta vörös lett. A búvárkacsa magához jövén, így szól: «Köszönöm jótetted, nem felejtem el soha; ettől fogva légy te az idősb, én mindenben engedelmeskedni fogok neked». Így lett a *lūli'* az idősebb testvér, a búvárkacsa pedig a fiatalabb. Másnap a fölhozott homokdarabka akkorára nőtt, hogy egy lábbal rája lehetett állani; aztán mind nagyobb és nagyobb lett, úgy hogy a madár egy üst felfőttének ideje alatt körülröpülhette, majd hogy déltől estig, aztán hogy három nap alatt végezhette körútját. Hogy túlságos terjedelmet ne vehessen a föld, azt a *vit-kul'*-nak hivatása megakadályozni, ki földdel táplálkozik. Ugyancsak Gondatti szerint (7. l.) *Soma-paul*-ban (a Felső-Szoszva mellékén) a *tāχt*-madárnak bálványképét is tisztelik.

1 : 9. s. *tārä liläsamä;* a közlő szerint: *liläsi; lilitä marės, tur jol-pālä pokaps; tōnä lāwawė: tārä liläsėstä* («fölléleközik; a lélekzete megszorúlt s fölrepedt a torka alja; ezért mondják: keresztül lélekzette», t. i. szívta a torkát).

3 : 1. s. *la'il-kēr* a «talp»-nak szigvai kifejezése az éjszaki vogulban egyébként használatos *la'il-pattä* (mint: *puŋk-pattä* «fejtető») helyett. V. ö. itt: *tūp-kēr* «az evezőlapátnak kidomborodó, vastag középrésze» | *int-kēr, taχtėp-kēr* «az orsópálczika alsó vastagodása, illetőleg a helyén alkalmazott orsókarika» | *kwoss-kēr* «köröm», mely mellett már maga a *kwoss* is «köröm».

3 : 17. s. *simėn lēstėläln;* a közlő szerint annyi mint: *simėn pojtäln!* («csillapítsd szíved!» t. i. éhedet); — *simä moššä tēn'-utėl lēstitä, pojtėltitä* («éhét egy kevés enni valóval enyhíti, csillapítja»). L. alább III : 223. s. jegyz.

4 : 4. s. *ul'pä:* l. alább V : 122. s. jegyz.

4 : 8. s. *at kwoss kwon kwāluŋkwė rāwi:* A teremtési regének Regulytól följegyzett relatiója is súlyt helyez arra, hogy midőn az ősasszony először kimegy a végtelen víz környékezte házból, a férfi

benn marad; sőt külön kérdéskép veti föl az asszony: «öreg, vénülő kézre jutottunk, vénülő lábra jutottunk: egykor, az ember korabeli világ beálltával, az ember idejebeli világ beálltával, vajjon a nőnek kell-e kimenni, avagy a férfinak?» S erre az öregnek válasza: «Óh nem, asszony! Egykor az ember korabeli világ beálltával hadd menjen a nő ki, a férfi hadd maradjon benn!» Midőn ekkor az asszony kiment s hét éjen át, hét napon át semmi híre, az öreg kifelé kiált: «Asszony, te merre mentél? Eleven vagy-e, vagy halott?» Felesége pedig megszólal: «Im én fiat szülök» s az öreg hét napon át tovább fekszik (l. ugyanitt VIII : **4, 5.**). A jelen rege szerint nem is volt szabad kimennie az ősférfinek *(kwon kwāluŋkwė at rą̄wi)*, midőn felesége fiát szülte s minthogy mégis kiment az asszony eléje kiált: «ne gyere ki, nekem fiacskám van». Ez megokolása, illetőleg az őskorba való visszavezetése ama gyakorlatban levő vallásos törvénynek, mely szerint a nő szüléskor elhagyja férje lakó házát s egy éppen e czélra épített házikóba, a *māń kwol*-ba költözik, hol betegágya heteit tölti.*) Férfinak nem szabad egyáltalában jelen lenni a szülésnél. A VII. sz. teremtési rege szerint, midőn *Numi-Tą̄rėm* rendeletére *Tapėl-ą̄jkä* elvitte agyagembereit *Joli-Tą̄rėm* (= Föld) anyánkhoz, hogy lelket adjon beléjük, emez így szólott: «Nohát én életet adok nekik; de te menj innen félre!» «Mai nap is» — így jegyzi meg a rege — «midőn a gyermek világra jön, ím azért nincs ott jelen a férfi».

5 : 1. s. *ēri̊'-χum, mōjt-χum manä χąsä jänimi?!* Stereotip szólás a regékben, melylyel a csodás módon született, illetőleg növekvő hős történetét kezdik: «Ugyan soká nődögél-e a rege s ének embere, kell-e annak gyermekkoráról sokat beszélni?! A II. sz. regében (ugyanitt 34. l.) megtoldva ezzel: «Mai nap viselő ruhája fölöslegessé válik, másnap viselő ruhája ismét fölöslegessé válik [a gyors növésben]; végűl el sem fér a házban». Másutt így bővül: «Futkosó nagyságúvá lett, kijáró nagyságúvá lett; erdei állatban bővelkedő vidéken erdei állatot ölhető, vízi halban bővelkedő vidéken vízi halat ölhető nagyságúvá lett» (u. o. 137 l.). Ismét másutt: «azonnal felnőtt» (Vog. Népk. Gyüjt. IV : 293 l.). Szotyinova így magyarázza e szólást: человѣкъ сказки, человѣкъ пѣсни, долго-ли онъ выростетъ?! («a rege embere, az ének embere, vajjon soká tart-e, míg megnő?!»)

---

*) Ugyancsak ebben a *māń kwol*-ban tölti a vogul nő hószáma napjait s innen e szólás: *māń kwolnė pats* «kis házba esett» = «hószáma van». Csak miután véget ért a tisztulás s a nő hódpézsmával *(lalwä)* aláfüstölte magát, térhet vissza férje lakóházába (l. Vog. Népk. Gyüjt. IV : 415 l.).

5 : 2. s. *ēlä χōlei̊'*: csakis a rege nyelvében ismeretes szó; szinonimja a *śuń-* «boldognak lenni, boldogúl élni» igének, melylyel együtt gyakori rege-, vagy mese-befejező szólás: *ań-ta χōlei̊'*, *ań ta śuńei̊'* («most is boldogak, most is szerencsések». Van *χōl* névszói alakja is, mint *śuń-* ige mellett is van: *śuń* «boldogságt szerencse». E névszókkal is alakulnak elbeszéléseket befejező szólások, pl. *ta śuńätēl, ta χolätēl ańiŋėn χa̧tėliŋėn iŋ-pėl iŋ a̧le'i*, («avval a bőséggel, avval a boldogsággal élnek mind e mai napig»- VogNépk. IV : 144 l.); vagy: *ta śuńanėlt, ta χōlanėlt ań ta a̧le'it, ań ta śuńe'it* (l. a jelen rege végén és VogNépk. II : 75.).

5 : 2. s. *ossi̊'*: nom. verbale-képzés az *osγ-* «késsel gyalúlni, finom forgácsot hasítani» igéből *(ossi̊' kasäjil osγawė* «стружки съ ножомъ стружатъ»). A vogul háztartásban rongy, illetőleg vászonféle hijában az egyetlen törülgető és törülköző eszköz az *ossi̊'*-nak nevezett, puha fáról gyalult finom szalagforgács. Bizonyos mennyiségű gyalulás után az eredetileg jókora vastagságú fadarab elvékonyodik s alkalmatlanná válik a további gyalulásra. Az ily módon megmaradt körülesztergályozott botot nevezik *ossi̊'=jiw-sim*-nek (*sim* «középrész, fabél»; tkp. «szív»), melyet gyermekek játékszerekre, a fiuk különösen nyíl és íjj készítésére használnak föl.

5 : 7. s. *Tari pēś-ńimāľä-sa̧w*: Mint a rege végén kiderül (23 : 20. s.) a «Világügyelő-férfiú» ősi neve, mely itt egyetlenül fordul elő s más forrásból sehonnan sem igazolható. Értelmezését a közlő nem adhatta (vagy, mint inkább vélem, nem akarta adni); miért is az egész név szókra való tagolásának helyessége sem biztos. Alkotórészei talán ezek: *tari* = *tāri*, *tāri̊'* «daru»; *pēś* «czomb»; *ńimālä* = éjszaki osztják *nīmel* «schnee-schlittschuh, dessen untere seite mit haarigem renntier-fell bekleidet ist» (AHLQ.); *sa̧w* «bőr»; vagyis az egész: «Daruczomb-hótalpbőr». E mellett figyelemre méltó, hogy a «Világügyelő férfi» egyik alakja «h ó f e h é r d a r ú» (*jānk tāri*; l. alább: III, 255. s. jegyz.) s hogy a darú szerepel legfőbb tiszteletbelyének, a Bjêlogorskija jurty közelében fekvő Obfoknak osztják *Tor=ńol-piltäŋ, voj=ńol-piltäŋ jelpiŋ aut* («Daruorr-hálós, madárorr-hálós szent partfok») nevében is.

6 : 3. s. *taχmej-*: a *tānγ-* «akarni» igének momentán képzése, olyan mint *a̧lmej-* «letelepedni, megszállani» az *a̧l-* «lenni; lakni» ige mellett (v. ö. BUDENZ: Összeh. Alakt. 52).

6 : 3. s. *pali̊'* teljesebb határozói alakja a *pal-* «föl, szét» jelentésű igekötőnek (pl. *pal-punsi* «fölnyit», *pal-pokaps* «fölhasadt»; l. Vogul Nyelvj. 28 l.): *jā pali̊'a̧uti* azt jelenti, hogy a folyó «fölnyitva», azaz «szabadon, nem jégburok alatt» folydogál. Jelzőileg is használatos pl. e szólásban: *pali̊' ma'i̊lėl ul a̧lėn, tū taγäln!* «nyitott (szabad, kigombolt) mellel ne légy (полугрудой не будь), gombold be az inged!»

6 : 5. s. *kuľiŋ jā*: «ördögi folyó», melyből a regehős nem

iszik; mert olyan vízből, melyben a néphit szerint valamely istenség, vagy szellem (*vitkėś, kul'*) lakozik «szent víz» (*jelpiŋ vit*), melyet meginni s evezőcsapással sérteni nem szabad. A nő, ha csónakja ilyen helyre ér, kiszáll csónakjából s nagy kerülővel a parton gyalog halad a szent hely határáig. A férfiak, ha lefelé visz útjuk, nyugodtan, evezés nélkül úsztatnak tova csónakukon s áldozattárgyakat dobnak a vízbe. Szent az ilyen víznek partvidéke is, melyen ezért fát vágni, vagy vesszőt tördelni tilos (l. Vog. Népk. Gyüjt. IV : 407 l.).

6 : 12. s. *matėr naknė pate'in:* szólás annak kifejezésére, hogy valakit jó vagy rossz szerencse ér. *Nak* tulajdonképpen: «íz, bütyök (pl. fűszáron, vagy ujjon)», átvitten az az ok, vagy végzet, melybe az ember akarata ellenére, előre nem látva belebotlik, mely tehát az ő rendes, símának képzelt életpályáján mintegy bütyköt képez s ebbe beleütközve, sorsa folyásából kizökken, jóval előbbre, vagy hátra vetődik. Van ezért: *jḁmės nak* «jó szerencse, kedvező végzet» (*jḁmės naknė pattawän:* «jó végre fogtok juttatni»; u. i. 9 : 22. s. | *śa'ītėm la'īl james nak ājkä ūnttės* «örvendő láb jó végzetében ült le az öreg»; u. i. VIII : 7, 4. s.) s *l'ūl' nak* «balszerencse». A jelzők rendesen nincsenek kitéve s csak az elbeszélés körülményeiből tetszik ki, hogy jó, avagy rossz végzetről van-e szó: *pilä nakä śuńiŋ tūw* «bogyója végzetét illetőleg boldog nyár» (Vog. Népk. Gyüjt. III : 255 l.) | *pākwä nakiŋ nusä tūw* «czirbolyatobza végzetében inséges nyár» (u. o. 494) | *ruś naknė ul voss pateuw!* «muszkától származó balvégzetre ne jussunk» (u. o. II : 388) | *laj-āγi, laj-pī' nakėp surėm* «kis leány, kis fiú balvégzet-okozó kijáratnyílása» (u. o. III : 225). A vallási törvény megszegésére, vagyis a mi fogalmaink szerint a b ű n r e is alkalmazzák e szót: *nak*, melynek tehát ez esetben jelentése: «balvégzet- v. kárhozat-okozó dolog».

6 : 14. s. *nē minėm nēγiŋ sām* «nő járta nős vidék» állandó tropusa a regéknek és énekeknek: ezt keresik a nőt, illetőleg érette való harczokat kívánó hősök.

6 : 16. s. *naŋ mā jḁŋχnė, vit jāŋχnė χum:* Czélzás arra, hogy a «Világügyelő-férfi» az emberek ügyeit vizsgálandó körüljárogatja a világot. Innen diszítő jelzője: *mā jāχnė jelpiŋ Sḁrni, vit jāχnė jelpiŋ Sḁrni* («földet körülforgó szent Aranyos, vizet körülforgó szent Aranyos»; Vog. Népk. Gyüjt. II : 360 l.), vagy *Sḁrńi-ātėr māt jāχpä χum* (u. o. 369 l.). PATKANOV szerint irtisi osztják *Pairāχtà* (= KV. *pojrėχś* «úr») megfelelője szintén: *ār miγ-χui, kale-χui* «mann vieler länder, vielbewanderter mann» (Irtysch-Ostjaken : 101 l.).

7 : 1. s. *puŋki, samä mańītėstä*: szigvai kifejezése az álmosan ülő ember azon állapotának, midőn szemét behúnyva, fejét térdére lehorgasztja. Az ember ilyenkor, mint a fekvő állat (pl. kutya),

összegöngyöltnek látszik *(mańit-* «összegöngyölni»). L. e kifejezést ugyane regében alább: **17** : 13., **23** : 15. s.

7 : 3. s. *matėr pirė'in :* a közlő szerint *pirnė lātiŋ = matėr jamėsnė-ke patė'in* («ez a szó *pirė'in* itt annyit jelent, mintha ezt mondanók: ha valami jóhoz jutsz»).

7 : 4. s. *lū-ĺūľ* «lócsunyaság»: eufemisztikus kifejezés e helyett: *lū-poś* «lóganéj». — Gondatti máskép adja elő a «Világügyelő-férfi» táltoslovának történetét (28 l.). A mint a hős nagyobb lett, mind gyakrabban fordul anyjához azzal a kéréssel, hogy bocsássa őt el ellenfél keresésére. Az anyja egyre visszatartja, intve őt, hogy várjon még kevéssé, mire ő oly dühbe szokott jönni, hogy haragos lábtoppanásaitól akkora forgácsdarabok szakadnak le a padlóról, hogy akár tálakat, csészéket lehetne belőlük késziteni. Végre is nem tudja tovább türtőztetni magát, kimegy lassan a házból, odamegy egy óriási méretű korhadó fenyőtörzshöz, megtaszítja s ím egy szokatlan szépségű és erejű ló szökik ki alóla. Hősünk azonnal reája pattan, hét nap alatt körüljárja vele a világot, hazatér, elbeszéli anyjának, hogy sok hőst látott a földön, sokat agyonütött közülök, most pedig az égre szeretne fölszállani. E czélból ő *Ta'it-kwoťl-ąjkä* kovácshőshöz megy s arra kéri, hogy készítsen lova számára hét szárnyat. Ez teljesíti kérését s ettől fogva a «Világügyelő-férfi a levegőn át az ég felé kezd repülni. Mivel azonban a szárnyak száma páratlan volt (négy az egyik, három a másikon), a repülés nem volt egyenletes s a hős nemhogy az égre nem juthatott föl, hanem a ló összetördelte a szárnyakat is elannyira, hogy «Világügyelő-férfink» csak ügygyel-bajjal juthatott el ismét a kovácshoz, hogy ez javítsa ki a szárnyakat. Emez most nyolcz szárnyat készített s egy más lóra illesztette, melyet a «Világügyelő-férfi» egy legyőzött hőstől vett el. Ezzel aztán sikerül szándéka s beutazhatja vele az egész mindenséget.

8 : 2. s. *ńultäŋ :* a közlő értelmezésében: *lūľiŋ, vōriŋ jā-vāta* («magas, erdős folyópart»).

8 : 3. s. *larγi : jąŋχnė lātiŋ* («forgást jelentő szó»), mondja a közlő. Szotyinova magyarázata szerint: *sētėp-nal larγi:* веретешка вертится («az orsó pördül»); *kēr-lakw pāχtawė-ke, lakwä larγi:* кольцо если бросишь, кругомъ вертится («ha egy vaskarikát eldobsz, körben gurúl»); *akw' śos laräti,* v. *larätāli* «egyet pördűl, fordúl». Regulynál: *setep ńäle lärrgnelti : verťoška verťit.*

8 : 4. s. *taχnawė ;* alapszava: *taχi* «vhova jut, lesz» *(χotäľ taχi ?!* «куди дѣваться ?! hova legyen ?!» u. i. 34 l.; *χotäľ taγäst, at va'itä* «hogy hova lettek v. jutottak, nem tudja»; u. i. 131 l.; *naŋ ānėm ossuwlilėn-ke, at va'ilėm χotäľ taχe'im* «ha te engem elhagysz, nem tudom hova legyek; не знаю куди дѣваюсь» Szotyin.); ebből: *tārä taχawė* v. *taχnawė :* сквозъ проидетъ, попадетъ («keresztül megy rajta, találja» pl. a nyíl a czélt: *jēkwėr-pāl tīl lītėn :*

tārä taχnawė, tūl lītēn: tārä taχnawė «a fagyökér-darabot innen lövik: a nyíl keresztül megy rajta, onnan lövik, a nyíl keresztül megy rajta»; u. i. 109 l.); *taχni: ūnlėnė mān at taχni* «ülő helyén nem tud oda lenni», azaz: «nincs nyugta» (u. i. 82 l.); *taχėnli* «czéloz» (pl. *jassä taχėnläln?* прямо нарови наметъ, «egyenesen czélozd»); — tehát: *samne at taχnawė* «a szem (a pördülő levelet) nem bírja találni, czélozni, utól nem éri»; de a hős nyila mégis találja.

8 : 5. s. *jūntėp-sam ńāl* olyan nyíl, mely a pánczéling *(jūntėp)* lánczszemein *(sam)* is keresztül hatol: vékony, de igen erős.

8 : 6. s. *jol-ajilmatwės:* a hősök rendes vonása, hogy nevezetesebb cselekedeteik után mély álomba merülnek, mely őket gyakran szerencsétlenségbe juttatja.

8 : 11. s. *Tarėmnė nēl tārätawäsen:* T. nőt «bocsátott alá» számodra, azaz: «rendelt». Alább is (10 : 3. s.): *ań Tarėm tawän tārätālim nai-āγi.*

8 : 11. s. *Pārāpārsėχ:* Bár a közlő e nevet meg nem magyarázhatta, már hosszúsága sejteti, hogy benne, mint a nevekben rendesen, összetétellel van dolgunk. Bizonyosságot nyujt azonban erre nézve az V. számú teremtési ének *Paräp-nāj āŋkw* mithikus alapú hegyneve (82 l.), melyet a közlő a Túra folyó forrásvidékére helyez. Ezen *Paräp-nāj*-nak, mint a hegyet személyesítő «Paräp-fejedelemasszony»-nak férfi ellenpárja-kép a vogulban bizonyos *Paräp-ątėr* alakot várnánk (v. ö. a Felső-Lozva vidékén emelkedő *Jelpiŋ ńār*-nak *Ajkä-śaχl* «Öregember-bércz» és *Ēkwä-śaχl* «Asszony-bércz» ormait; továbbá a Felső-Szigva vidéke *Jā-taľėχ ńār-ājkä* «Szukerjá-folyófői-hegyöreg» és *'Nār-ēkwä* «Hegyasszony» hegyeit; Vog. Népk. Gyüjt. IV : 431, 440 ll.), s tényleg a *Pārāpārsėχ* utórészének, az iránság területén (a honnan számos vogul-osztják szó között az *ątėr*, osztj. *urt* «úr» is való) alakilag és jelentésben pontosan megfelelő szó kinálkozik. Ez t. i. az óperzsa *Aršaka*, örmény *Aršak*, gör. Ἀρσάκης, lat. *Arsaces*, arab *Aśak* parthus és örmény dinasztianév (Ἀρσακίδαι, *Arsacidae*, pehlevi *Aśakānān*, szir *Aśagānāye;* l. HÜBSCHMANN: Armen. Stud. I : 27); v. ö. szir *aršakāyā* «königlich» (u. o.). A *Paräp* előrész az Ob és Irtis közt elterülő *Baraba* pusztaság nevével lesz azonos, mely után a toboli tatárok magukat *baraban*-oknak (oroszúl: *barabinci)* nevezik. E névnek *Barama* változatát tükrözi bizonyára *Perm*-nek régi *Bjarma* neve is, a mely területre a *Paräp-nāj āŋkw* hegy fekvése utal.

8 : 19. s. *saka ul kāstäln:* a *kast-* ige alapjelentése: «emlegetni, előhozni (beszédben)»; e mellett különös műszava az istenek bűvigékkel való előidézésének. Ezért: *kāstul* «idéző ige», melylyel a samán *(ńajt)* az istenséget *(pupi*, *tarėm)* bármely helyen maga elé rendelheti. Az idézés minden istenségnek kellemetlen, mert a

samán ilyenkor mindig valami terhes munka végbevitelét, gyakran valamely magasabb rendű istenség végzésének meggátlását követeli tőlük. Másrészt az idézésre a legnagyobb távolságból rögtön kell megjelennie, különösen ha az igaz hittel s érzéssel történik. Ezért kéri ki itt is hősünknek meg nem nevezett «nénje-asszonya», hogy amaz szorúltságában «erősen ne idézze», hanem «lassacskán emlegesse». A hős megfeledkezik e kérésről s midőn egyik kalandjában nagy bajba jutva, nénjét idézi, ez hirtelen dörgés közepett három szárnyas ló hátán jelenik meg; de mindenekelőtt a következő szemrehányást hallatja: «Mi lelt öcsém, miért idéztél engem ily rögtönösen?! Éppen theát iván ültem, [s a rögtönös idézéstől] a theacsészék ízre-porrá törtek összek (l. alább: **14**, 15—18). A IVc) számú tűzözön-regében is az előidézett *Jeli=ūs-ājkä* «hóförgeteg-felhőben szakadt le oda» s hótalpastúl belépve panaszkodik: «Mit idéztetek ily rettenetes erővel, majdhogy össze nem törtem vén csontjaimat» (l. itt: 74 l.). Méltó oka van tehát az isteneknek a gyors idézés ellen való tiltakozásra.

8 : 19. s. *nuj-kwol:* «posztóval», helyesebben: «vékony nemezzel födött sátor (ház)». A voguloknál ilyen sátor nincs; a *jārėn kwol,* vagy *sās-kwol* nevezetű sátrakat nyirhéj-takaróval fedik. Ez, valamint a szóban levő juh-, disznó-, tehéncsorda s lófalka, a regerészletnek délibb eredetére vall.

8 : 20. s. *voikėn-uj χurip:* «a juh, disznó olyan mint a nyű (fehér állat)», t. i. *ta sawit* («oly sok») magyarázza a közlő.

8 ; 20. s. *jol tārāte'in:* «leereszkedel», tkp. «leeresztesz, lebocsátasz» *jol-tārātaχte'in* helyett. Alább is: *jol ti tārāte'in, jolä pate'in* (**8** : 29., 35. s.); *luwä* (alany, nem tárgy) *jolä ti tārāts* (**9** : 4., 12., 19. s.).

8 : 28. s. *lili-āpėntėl pūläsän:* a lehelletfúvással való gyógyítás emlékeztet a votják *peľľal-* «fúni, ráfúni» ige «igézni, varázsolni» jelentésfejleményére (заговаривать болѣзнь: «betegségre ráolvasni»); innen: *tuno-peľľo, tunaś-peľľaś* «varázsló, bűvölő, ráolvasó».

8 : 35. s. *tēltal lūt;* a közlő értelmezésében: *vāssi' nē-mätėr āťim, mōt-sir uj ātim, akw'-mūs lūt* («más egyéb nincs semmi, másnemű állat nincs, mindegyre ló»). A *tēltal* e szerint talán a *tēlil-* «elegyedik, keveredik», *tēlit-* «kever, elegyít» alapszavát tartalmazza, vagyis ezt jelenti: «keveredés nélkül, egynemüen».

9 : 8. s. *puŋk pine'it, la'ilän χuje'it:* «fejet vetnek (t. i. a hős lábai elé), lábához fekszenek», mi a keleti uralkodóknál a hódolásnak szokásos módja. Világosabban szól a VIII. sz. teremtési rege következő helye: *Numi-Tārėm āśä la'ilän sāt ātpä saγiŋ puŋkä χūtėltitä* («N. T. atyja lábához hajtja hét hajú hajfonatos fejét»; **9** : 7. s.). Ugyanígy: *χān-la'ilän χujės* (Vog. Népk. Gyüjt. IV: 338 l.).

10 : 3. s. *man tēlėm nāj-āγi;* l. ugyanitt: III, 193. s. jegyz.

10 : 18. s. *χotäľ ālnė jerä sunsilitä*; a közlő szerint: *mōt mōt jernė sunsi*, v. *mōt-mōt pāl-nūpėl sunsi* («más-más tájékra, vidékre néz», azaz: «mindenfelé»).

11 : 2. s. *χulaχ-ājkä* «holló öreg» a rendesen «meglett emberre» alkalmazott *ājkä* szóval, úgy mint alább: *tūlmaχ-ājkä* «rozomák öreg», *sāli-uj-ājkä* «farkas öreg», *uj-āńś-ājkä* «medve öreg» (49, 50 ll.). A déli nyelvjárásokban is használatos: *šuorp-ańšuχ* «jól megtermett jávorbika» (pl. Vog. Népk. Gyüjt. IV : 314 l.); a mint mondják hizelgőleg a réntehénre is: *sāli-ēkwä* «rénasszony» (e h. *nēwė sāli*).

11 : 6. s. *ńussėltawės*: a közlő szerint annyi mint *ńawėltawės*; az *-lt* inchoativ képzővel megtoldott alapszó a *ńąwl-* «üldözni» igében mutatkozó tőhöz képest olyan képzés, mint: *jiśśenti* «jödögél», *χassenti*, *χassėmti* «penget; pengetéshez fog» (*jiw-*, *χas-* tőkből).

11 : 14. s. *sėi-sam*, *χis-sam*: a *χis* a «homok»-nak osztják szava, melyet a rendes vogul beszéd nem ismer; a IX. sz. teremtési rege pl. a «homok»-ra a *sėi* szót használja (u. i. 160 l.). Az énekekben ellenben mint párhuzamos kifejezés másszor is előfordúl, így: *χis-nāmpėr, sėi-nāmpėr vārikänėm* «mint homokszem, mint fövényszem, oly apróra vagdalom (teszem) őket» (Vog. Népk. Gyüjt. II : 26 l.), mely szólásban a *nāmpėr* is osztják szó (*nambėr* «kehricht, staub» Ahlq.) | *sėi-χumpäŋ, χis-χumpäŋ jąmės rąś* «iszapos habú, homokos habú jeles fövénypart» (u. o. III : 324, 496 l.).

11 : 15. s. «Fölfelé ment szikráját lefelé, lefelé ment szikráját fölfelé csapta» : Ezzel azt akarja elérni a hős, hogy fölégetett ellensége esetleg ezen szikrákban menekülvén, ha fölfelé halad, azaz valamely repülő állat alakját akarná magára venni, ebben meg legyen akadályozva a földre való sujtással; viszont ha lefelé halad, azaz valamely földön járó állat alakjában szándékoznék megujulni, ebben a fölfelé való csapással legyen megakadályozva. Mint a rege folytatásából kitetszik, ez a fogás nem sikerül; mert az ellenfél előbb madár (szajkó), majd földi állat (nyúl) alakjában menekülhet; de ekkor — így szól az elbeszélés — midőn «ismét a tűzbe vetette, hiába nézi egész az utolsó szikra elalvásáig, nem ment ki semmi a tűzből: ottan ölte meg a férfit, ki nejét elrabolta». Hasonló eljárást énekel meg a pelimi eredetű *Khąis*-medveének (Vog. Népk. Gyüjt. III : 525 l.), hol az apja halálát megbosszúló vadász a gyilkos medvét elégeti s fölszálló szikráit a földhöz csapdossa. «Tűzbe rakva» — úgymond «az atyánkat fölfalt nagyszemű *Vutėp*-ot («Ugató»-t, ez a medve szitokneve), hét unokáját tűzben elégetjük, megsütjük (*soat pū-pūγän oąrėś paltimė oąrėśnė paltiläm*); egy szikra, ha jelentkezik, hogy két szikrává válik, úgy csapom le».

11 : 16 s. *sau̥ńaχ-nē;* a közlő szerint: *māń tau̥liŋ uj namä, pākw=tēn'-uj χuripä* («kis madárnak a neve, mely a magtörő hollóhoz hasonlít»). SZOTYINOVA szerint a felső-lozvai vogulban: *śau̥ńēχ* «роньжа» (häher, szajkó), más közlésben: *ńar-śau̥ńēχ* «кукша (красная, небольшая птица»; rote rabe, steindrossel). A középlozvaiban e madárnév: *ńär-śau̥ńēχ;* REGULYnál: *ńeršau śońiχ*, pelimi *ńer-śau̥ľaχ* «rotgelblicher vogel, *ronža*». V. ö. ÉO. *sav-nē, savi-nē* «elster» (AHLQ.), IO. *sauneŋ*, SO. *seuχ* id. (CASTRÉN). — A *nē* utórész nyilván az azonos alakú «nő» szó, noha az egész kifejezés hímállatra is vonatkozhatik. Ugyanilyen a magtörő hollónak *vōrėp-nē* (így is: *vōrėp)* neve, ki a medveénekekben, mint a medve nénje *(ūpä)* szerepel; az éjszaki osztjákban: *vobi-nē* «frosch», *navėrti nē* id. («hüpfendes weibchen») — mint a lozvai vogulban: *poripanė* «béka» = *poripä nē* «ugró nő», a kondaiban: *saurpēkwä* «béka» — *viś=viś-nē* «turdus», *avir-nē* «cyprinus idus», *niŋktaχ-nē* «fliege» *(niŋk* «wurm, motte)», *pan-nē* «quappe, lota vulgaris» *(pan* «sandbank»; AHLQ.); a déli osztjákban: *agerna* «cyprinus rutilus» (CASTRÉN), VJ. *ēgerneŋ* язь, jászkeszeg (PÁPAI; az előrész a vogul *a'ir* «örvény»). Hasonlók: ÉV. *urin-ēkwä*, KLV. *urin-jēkwä* (vagy *kwōrėχ)* «ворона, varju»; ÉV. *ńimsėr-ēkwä* «pók», ÉO. *χilem-imi, nimsar-imi* «spinne» *(imi* «weib»); KV. *khamlėχ-ėkwė* «жужга (bogár)».

12 : 1. s. *akw' nakėt . . . akw' nakėt* «részben . . . részben», tkp. «egy ízben . . . egy ízben» az «íz» *(nak)* szó oly jelentésfejlődésével, mint a magyarban; l. fent a **6** : 12. sorhoz csatolt jegyzetet.

13 : 4. s. *jelpiŋ śakw*, v. *śäkw* a világot elborító égő folyadéközönnek műneve (más neveit l. alább a IV. sz. regék bevezetésében). A *śakw* szó eredeti jelentése úgy látszik: «világtenger, óczeán»; ez következik t. i. a «Világügyelő férfi» egyik felsőszoszvai idéző igéjéből, hol a *jelpiŋ-śäkw* az «ülő szent föld»-del van ellentétbe helyezve (Vog. Népk. Gyüjt. II : 313): «Jobb felőli kezecskéd a mint megmozdúl, a z ü l ő s z e n t f ö l d *(ūnlėnė jelpiŋ mā)* egész nagyságában reng belé; bal felőli kezecskéd a mint megmozdúl. a z e z ü s t s z e r ű s z e n t *ś ä k w (āln sirpä jelpiŋ śäkw)* egész nagyságában h u l l á m z i k *(χumpläti)*». Ugyanez énekrész egy változatában *mā* és *vit* állanak egymással szemben: «Egy oldali szárnyamat, ha meglebbentem: a föld egész nagyságában megfordúl: más oldali szárnyamat, ha meglebbentem, a víz egész nagyságában megfordúl» (u. o. 430 l.). — GONDATTI hallomása szerint (31 l.) azon tűzáradat, melyről itt szó van, az é j s z a k i f é n y. Ennek ragyogása alkalmával mondják: *'Siś-nāj tē'*, *Tarėm-nāj tē'* («Az Istenanya tüze, az Isten tüze ég»). A fehér csíkok, melyek az éjszaki fényben láthatók, a «Világügyelő férfi» tündöklő fehér lovának nyomai. Hét napig tartott az ezen tűzön keresztül való

lovaglás, mely alatt egyszer a hős kiváncsiságból kidugta fejét takarója alól; de csakhamar visszakapta, midőn észrevette, mi történik körülötte.

13 : 10. s. *luwä la'ïlä, katä lap perïtaχts;* ez utóbbi alak helyett ez volna elvárható: *pērïtėstä.* A mondott alak talán csak a rákövetkező, szabályos «*takwi ą̊s tū pērïtaχts*» mondat hatása.

14 : 3. s. *vāt χāpγä:* Az egybecsavarodó harmincz nyárfa hivatásáról Gondatti művében (29 l.) a következőket találjuk: A «Világügyelő-férfi» hősi útjaiban egyszer csak észreveszi, hogy lovának szőre fölfelé áll, maga botlani kezd s egyáltalán nem halad oly könnyen és gyorsan előre, mint előbb. E mellett a távolban egyre növekvő zaj hallik, mely fák recsegéséhez és ágak csapkodásához kezd hasonlítani. Végre is a ló megáll s kérdi urát, hogy tudja-e, mi történik előttük. A tagadó válaszra elmondja a ló, hogy itt van az a hely, melyen megbüntetik a másoknak ártani vágyó, irígy, sértegető embereket; azokat, kik rokonaikat nyomorítják, szerencsétlenségükben nem segítik. Itt három vörösfenyő áll, melyek borzasztó erővel csapódnak egymáshoz, közöttük pedig a bűnösök vannak; ha akarod, haladjunk előre, csak tartsd magad erősen és född be erősebben fejedet. A mint a veszedelmes helyen túlestek, a «Világügyelő-férfi» fejét kibontja, körülnéz: hát látja, hogy lova farkán egy orosz s egy vogul ember testfoszlányai ragadtak meg, kik éppen büntetésüket szenvedték az átrohanás pillanatában.

14 : 10. s. *ä'ïn-äspi* összetétel, melynek utórésze megvan e kifejezésekben is: *man-äspi, manėr-äspi?* «micsoda?» (pl. *at va'ïlėm mät-äspit ą̊ńśe'it* «nem tudom miféléjük, v. micsodájuk van»); *vāťinū-äspi ērï'* «valami rövidke ének». Ez az *äspi* valószínűleg nem más, mint a káromkodásban használt *as-pï', äs-pï'* «lyukfi» szó (l. pl. ugyane regében: **20**, 17. s.) eredeti rossz czélzatú jelentésének olyféle elmosódásával, mint a magyar «mi-*csoda*, mi-*ördög*, mi-*fene* (pl. «van ott?»), *izé* (= *ízé, ördögé)* szólásokban. Ezek szerint *ä'ïn-äspinėl ta'ïmatėm* jelentése körülbelől ez: «valahol állánál (vagy mi-fenénél) fogva fölakadt». Magának az «áll»-nak szava az éjszaki vogulban: *äŋėn, äγėn, ä'ïn* = ÉO. *aŋėn* id. (Ahlq.)

14 : 15. s. *mirritawė;* a közlő így magyarázza: *śaχl mirγi, jänγėś sujti* (a felhőgomolyag dörög, hatalmasan hangzik»).

14 : 18. s. *akw' tąwrit* appositiója a *śāj-ānit* alanynak: «a theás csészék, mint csupa (egy) morzsák (azaz: ízzé-porrá) törtek össze». L. itt a tartalomra nézve a **8** : 19. sor jegyzetét fönt.

14 : 21. s. *supï' saumtawäst;* a közlő szerint annyi mint: *supï' sakwätawäst* («egyszerre ketté törettek»). A szigvai *saumt-*, felsőlozvai *sa'ïmt-* a frequ. *sa'ïl-* «törni» momentán párja: *jiw sa'ïle'im* «дерево ломаю (fát tördelek)»; *rottï' sa'ïmtilėm* «вдругъ сломаю (hirtelen eltöröm)».

14 : 24. s. *Sornikwė!*; magyar megfelelője: «Uram-isten!» E helyett való t. i. *Sorni-Kworės āśkwė!* («Aranyos-Ég atyuska!») Nőktől rendesen ezt hallottam szörnyűködő fölkiáltásképp: *Sorni-'Siśkwė!* («Aranyos-Istenanya!»)

15 : 3. s. *sūjä* szigvai alakja a felsőlozvai *sąwjä* «kopasz, szőre kopott állatbőr (голая шуба, шерсти нѣту)» szónak. A vogul bocskor (*ńārä*) a rénszarvas hosszúszőrű patasark-bőréből készül. Ha ez a szőr lekopik, a bocskor: *sąwjä-ńārä.*

15 : 4. s. *ēri'-ke totuŋkwė lāuwäsėn:* Ha a hős rendkívüli veszedelembe kerül s félő, hogy pályája ott végződik: csak felsőbb isteni rendelkezés segíthet rajta; az határozhatja meg, hogy fog-e még egyebet is mondhatni róla az ének és rege. Azért emeli ki a rege a hősnek válságos helyzetében: «Ha az van számodra rendelve, hogy az éneket, regét előbbre vidd: akkor meg fogsz bírni [az ellenféllel]; ha nincs ez számodra rendelve, megölnek». A kiváló hősökről sokat mondhat a rege, azért jelzőjük: *ēri' totnė ēri'-ątėr, mōjt totnė mōjt ątėr* (pl. Vog. Népk. Gyüjt. II : 10, 258 ll.) «éneket vivő (előbbrevivő) énekhős, regét vivő regehős». Többször előfordúl, hogy maga a hős kezd aggódni sorsa végzetes fordulása miatt, s midőn ezért valamely hatalmasabb, hozzá kegyes istenséghez könyörög, vagy azt idézi (*kāsti*), maga mondja: *ērγėm-ke ēlä minnūw, mōjtėm-ke ēlä minnūw* («ha énekem továbbra is előhaladna, regém továbbra is előhaladna»), minek az az értelme: «Ha énekemnek, regémnek az a rendeltetése, hogy tovább folytatódjék, meneküljek ki veszedelmemből, teljesüljön kívánságom. Mert ha nem, ha a bűvölés sikertelen, a hős elvész s ezzel a regének, éneknek is vége. L. ilyen helyek összeállítását «Egy magyar mesevégi szólás eredete» czímű értekezésemben (Ethnographia IV : 251—255 ll.) s alább III : 355. s. jegyz.

15 : 14. s. *akw' χumitēn patnäi';* e helyet így magyarázza a közlő: *tąrėm sąsχatnė-mos; χūń ēlėm-χąlės pusėn jol-ūsi, tū-mos* («az ég összeomlásáig; a midőn az emberek mindnyájan elpusztúlnak: addig»). A *pat-* «esni» ige itt tehát «elhullani, elveszni» értelemben alkalmazódik. Ugyane szólás előfordúl alább is (**22** : 29. s.; csak *patnäi'* helyett: *patnė-mos).*

16 : 2. s. *sās-kurśip;* a közlő szerint: *saim χāl'nėl jol-patim pus sās* («a korhadt nyírfáról levált ép héjgöngyöleg»). Egy női énekben megtaláljuk a *kurśip* igei alapszavát is: *tātėl ąlnė sās-kurśipėt āγit kurśėltāntawėt* «mint valami üres nyírhéj-tekercsen dobolnak v. döngetnek (брякаютъ) a leányokon» (Vog. Népk.Gyüjt. IV : 10 l.). — A regének itt közölt részletét bővebben írja le Gondatti (27, 28 ll.). E szerint midőn a «Világügyelő-férfi» elhagyta a csapkodó fenyőket, egy házba érkezett, melynek ajtaját egy medve s egy farkas őrizte (v. ö. ehhez az itt adott III. sz. ének 195—210. sorait). Ez állatok tudták, hogy ki mily szándékkal jár e tájon, ezért a rossz

indulatú utasokat széttépték, másokat ellenben bebocsátottak a házba, sőt megtisztították ruháit. Udvariasan bocsátották be hősünket is; de a ház asszonya vele találkozván elkezdett veszekedni, azt adván okúl, hogy bepiszkolja a lakást, miért is előbb a fürdőkamrába kellene mennie. Ő beleegyezett s odament. A fürdőkamra rézből volt s izzásig be volt fűtve; a hátcsapkodó seprőcskék pedig vasból voltak. A «Világügyelő-férfi» nem akarta megszegni igéretét, bement a fürdőkamrába s fürdeni kezdett, kérvén gondolatában anyját, hogy mentse ki veszedelméből. Anyja segedelmével nem is érezte a borzasztó hőséget s úgy gőzölögtette magát s csapkodta hátát a fürdőseprőkkel, hogy néhány vaslevél le is szakadt róluk. Megtisztálkodva visszatér a házba, hol a gazdasszony nagy csodálkozással látja megmenekülését s kiabálva jegyzi meg, hogy még ilyesmi nem esett meg vele. Most meg nem akarja kiereszteni a házból; kimegy és rázárja az ajtót vendégére. Erre a hős lova figyelmezteti urát az ajtón át, hogy a ház hátsó szögletében egy ajtó van, mely a föld alá vezet, a hol a gazdasszony gyönyörű szép leányát őrzi. Tanácsolja, hogy ragadja el a leányt, aztán szakítson ki az ablak fölött három gerendát s menjen ki vele a szabadra. Úgy is történt, a hős a leánynyal lóra pattant s villámgyorsasággal halad előre. Egy erdőn keresztül utazva, lova tanácsára nyírhéj-kalpagokat (берестянное колпаки: ez a *kurśip)* csavar a ló lábaira s orrára, melyek később hasznosaknak bizonyúltak. Az anya ugyanis hazatérvén, midőn nem találta otthon sem a leányát, sem foglyát, ezeket üldözőbe vette s utól is érte. Odakap a ló hátsó lábához, de csak a nyírhéjtekercs csúszik le s marad kezében; megragadja a ló elólábait, az orrát: egyre csak így jár. Megszólal a ló: «Nincs-e, uram, valami a kezedben?» Emez nem tudja, mire czéloz lova, mely háromszor is ismétli kérdését. Végre rájön, hogy ostor van kezében; megüti vele lovát, mire ez föléje pattan az erdőnek s messzire elhagyja üldözőjüket. Magát az «ostor» szót a ló ki nem ejthette, mert ez részére isteni tilalom. Gyorsan előreszáguldva egy folyóhoz érnek, melynek forró szuroktartalmában azon emberek kínlódnak, kik maguk vetették végét életüknek, ezzel megelőzve az isteni végzést. A rablott leány, ki ezalatt megszerette hősünket, ekkor hajszállá változott, hogy a ló a folyót annál könnyebben átugorhassa.

16 : 3. s. *pēräln: jąnχtimė nēγäln!* («ráforgatván kösd meg!») magyarázza a közlő.

16 : 9. s. *mori:* «haszontalanság, bolondság». A ló figyelmezteti urát, hogy valahogy szerelmeskedésre ne gondoljon.

16 : 26. s. *sāt urėp χąmśi:* Az ékesebb tatár ostor rövid nyelű, vastag, hat-nyolcz szögletű, rendesen színes. Ez a kancsuka (= tat. *kamči* «ostor»).

17 : 4. s. *soriŋ tēp, māγiŋ tēp:* a közbeszédben nem haszná-

latos stereotip költői kifejezése a «lakomá»-nak. A közlő szerint *soriŋ tēp* annyi volna mint *sor-vit* «pálinka» és *māγiŋ tēp*, mint *ma'i-vit* «méhsör»; ámde e magyarázat többrendű nehézségbe ütközik. Először is bajos föltenni, hogy ily állandó s ennélfogva bizonyára régi eredetű költői kifejezésben a vogulok közt aránylag csak ujabb időben ismertté vált «pálinka»-ital neve forduljon elő, midőn a teremtési ének is (l. u. i. V. sz. 342. s.) «egy szádú hét üst b o z a-s ö r t *(pusä)*» főzet az ősanyával, nem pedig pálinkát. Másrészt érthetetlen, ha a szólásban tényleg «pálinká»-ról és «méhsör»-ről volna szó a következetes *tēp* «é t e l» jelzés (e h. *ajn'-ut* «ital»), melynek megfelelőleg a rege folytatólag is azt mondja: *tēŋkwē patsi'* («e n n i kezdtek») s szintígy alább is (**18**, 12. s. és **20**, 10. s.): *soriŋ tēpėl, māγiŋ tēpėl tittuwės* («e t e t t é k» s nem: *ajtuwės* «itatták»). Nyilván kell valami «étel»-nek is lenni a tárgyalt kifejezésben, a mint Regulynak egyik szótári adata valóban «*kušeni s mjodom*»-nak, vagyis «mézes é t e l»-nek fordítja a *mâiŋ tép*-et. A méhtenyésztés ismeretlen ugyan a voguloknál, de annál nagyobb gyakorlatban van a zürjéneknél és votjákoknál, kik közül az utóbbiaknak külön ünnepük is van a mézszüretre *(muš-tubon-juon*; l. Votják Népk. Hagy. Előszó XI. l.; továbbá 317 l.). A zürjénekkel az éjszaki voguloknak ma is vannak kereskedelmi érintkezéseik; de még inkább megvolt ez régebben, midőn a vogulok a Pecsora és Visera felső folyását is lakták. Ezen régibb korban a vogulok bizonyára jól ismerték a mézet s a mézes ételt s alkalmasan használhatták, mint a nagy lakomák egyik alkotórészét általában a «lakoma» jelzésére is. A *sor-vit* «pálinka» sem vehető, legalább eredetében nem, azonosnak a költői szólás *soriŋ tēp* elemével, a mint Szotyinova is ez utóbbit «пиво (sör)» szóval fordítja s Regulynál is: *sạrr* «pivo». Ez a szó bizonyára a zürjén-votják *sur* «sör» átvétele (mely itt is árja eredetű; l. NyK. 24 : 407 l.); míg vele szemben a közbeszédben használt lozvai vogul *sārä, sāra* «sör» inkább valamely tatár nyelvjárásból *(sėra)* eredtnek látszik. Sör és mézes étel lehettek a zürjén-vogul lakomák főtárgyai, s innen származhatott a *soriŋ tēp, māγiŋ tēp* szólás is, melyhez jól illik így a *tēst* «ettek» s még jobban a szintén gyakori használatú *tēst, ajäst* «ettek, ittak» állítmány (l. pl. alább: **23**, 11. s.); de magában állva nem az *ajäst*. Föltünő mindenesetre, hogy miért neveződik a sör itt «étel»-nek, «*soriŋ tēp*»-nek, mikor az tulajdonképpen «ital». Ennek magyarázatát megadja azonban számunkra egy analog költői szólás, melyet az istenség idézésénél használnak, t. i. a következő: *numėl patnė rakw-sam, numėl patnė vōt sam, tī' voss patnūn* «mint felülről lecsapó e s ő s z e m, mint felülről lecsapó szellőcske (tkp. s z e l l ő-s z e m) bár csapnál le ide!» (l. u. i. III. sz. 364—7. s. és II. köt. 388 l.). Itt van értelme az «eső-*szem*»-nek, de nincs a «szél-*szem*»-nek, melyet nyilván csak a parallelismus

kedvéért használ a költői nyelv az előbbi kifejezés utánzásával. Így hasonúlhatott a *soriŋ tēp*, *māγiŋ tēp* szólásban is a «sörital» kifejezése a «mézes *étel*» utórészéhez s neveződik a ritmikus párosság kedvéért *tēp*-nek, noha *ajnʻ-ut* (ital).

17 : 11. s. *tote'in* egyes számi alak, noha kettő az alany; másutt: *totijin* (kettős és többes alany esetén).

17 : 20. s. *śopśėltawė;* értelme a közlő szerint: *ńowitawė*, *sajkätawė* («mozgattatik, ébresztetik»).

17 : 21. s. *at vās: «ta kēmėl śa'itės, at vāstä χumľė lakwės»* («annyira őrült, hogy nem tudja, mikép jutott szülei közelébe»).

17 : 23. s. *χujtnė tul silimė ūnli: «saka ľūľiŋ; tul tū χāji, kitti' silawė»* («igen magas; ha a felhő oda ér, ketté szelődik»).

18 : 4. s. *takwsi-lē'in, tōja-lē'in:* másolási vétségből kimaradt e szók után: *kāsnän;* a fordítás ezzel így veendő: «őszi evet, tavaszi evet gazdagságodat v. adódat». *kāsnä* t. i. az orosz казна «kincstár», a közlő szerint: «*pot lātiŋ* (adó szava)».

18 : 5. s. *tortal:* V. ö. *am naŋėn mańśińśäi' tortal χańśtilėm* «я тебя, н а с к в о з ь, д о ч и с т а выучу говорить по-вогульски (én téged t ö k é l e t e s e n megtanítlak vogulúl)»; Regulynál: *tortal* «rein, ohne fehler»; az éjszaki osztjákban: *torla*, *tōrla* «laut» (*tōrla jāstaset* «tökéletesen elmondottak mindent» Máté-ev. 8, 33), *tōrlėŋ* «deutlich» (Ahlq.); tehát az itteni helyen: *takwsi-lē'in, tōja-lē'in akwʻ toχ tortal ta kinsilėn*: «az őszi evetet, a tavaszi evetet ép úgy fogod derekasan v. teljes ügyességgel keresni». Hogy mi itt a *-tal* végzet, arra nézve fölvilágosítást adnak az ugyanazon tőből való egyéb alakok, mint: *torγėn* (pl. *torγėn urkėn!* «hazudjál csak derekasan», *sāli torγėn pōsitä* «jól, ugy a mint kell, hajtja a rént»); *toriŋ* (pl. *toriŋ χum* «путный, разсудливый человѣкъ, все умѣетъ дѣлать; ügyes, okos ember, mindent tud»; *toriŋ lātiŋ* «путное, хорошое слово; helyes, okos beszéd»; éjszaki osztják *toriŋ* «ordentlich, gediegen» Ahlq.). Ezek jelentéseiből az tetszik ki, hogy a *tortal* végzete nem lehet a *-tal* fosztó képző; mert ekkor értelmének éppen ellenkezőnek kellene lenni, mint a mi, t. i. a *toriŋ*-nak ellentéte («nem derekas, nem ügyes»). Azt vélhetjük ennélfogva inkább, hogy itt a *ta'il* «teli» szó összerántott alakjával van dolgunk (l. e szónak ilyes használatára nézve: Vog. Nyelvjár. 10), mi mellett az ÉO. *tōrlėŋ* is lehet e helyett való: *tōrtlėŋ*, **tōr-tēliŋ* (osztj. *tēliŋ* = vog. *ta'iliŋ* «teli») s *tōrla* = *tōrtla*, **tōr-tēla* (osztj. *tēla* = vog. *ta'ilä* «teljesen, teljesre»).

18 : 8. s. *Vit-χān-ūs:* A «Vízfejedelem» várában való látogatásnak leírásánál szintén eltér Gondatti közlése (31 l.). E szerint midőn lova tanácsára a «Világügyelő-férfi» ide lebocsátkozott, azt az intést kapta, hogy a midőn kopogtatást hall az ajtón, siessen azonnal el; mert külömben fölfalják a tengeri szörnyetegek. A hős belépvén a fejedelem várába, nagy csodálkozást költ; mert mind-

eddig soha senki arra nem járt. Kérdi is a fejedelem, hogy mit kíván; mire hősünk azt feleli, hogy az egész világot meg akarja nézni s azért tért be az ő birodalmába is. Erre a Vízfejedelem megmutatta neki gazdagságát; végűl kinyitotta az ablakot, melyből megláthatta a tengeri halakat és szörnyetegeket. E pillanatban lova kopogtat az ajtón, mire a hős azt adva okúl, hogy meg kell néznie lovát, gyorsan künn terem s fölemelkedve a vízben folytatja paripáján útját.

18 : 10. s. *vit-sa'ịp sa'iŋ nē, vit-vēśp vēśiŋ nē* oly alkotású költői szólás, mint *ạln sirpä siriŋ kwol* («ezüst rudú rudas ház»); ámde itt, ha még valahogy elképzelhető a «vízfürtű» jelző, bajos elgondolni, hogy mit jelentsen a «vízszépségű», vagy «vízékű nő». A «vízi» jelző esetünkben (legalább értelme szerint) nyilván a «nő»-re, nem a «fürt»-re vonatkozik, vagyis az alakilag egyéb analogiákat utánzó kifejezés tulajdonkép így értendő: *sa'iŋ vit-nē, vēśiŋ vit-nē.* — A *veśiŋ* szóra nézve l. alább a III. sz. ének **414.** sorához való jegyzetet.

18 : 17. s. *akw' mat mān χūń joχti?!* — «*saka saw mān joχti* (sok helyüvé jár el az életre való ember; hogyan járna mindig csak egy vidékre?!)» egészíti ki a közlő az előbbi mondatot. L. ugyane párbeszédet alább: **20 : 5.** s. és **22 : 5.** s.

18 : 18. s. *nāj-vāps, ạtėr-vāps* gyakori költői kifejezés a vőlegényre, így alább is: *nāj-vāpsi' ātėr-vāpsi' śạpitawės* «vőlegénynyé tették (szerelték föl; **19 : 16.** s.); *nāj-vāpsi'. ạtėr-vāpsi' ūnttėstä* «vőlegénynyé tette (ültette; **20 : 30.** s.)». E kifejezés valószinüleg azon gondolaton alapszik, hogy isten — vagyis a *nāj-ạtėr* (= *pupi'*) — a házasság szerzője, tehát így értendő: «istennőcske *(nāj)* rendelte, istenke *(ạtėr)* rendelte vővé tette».

19 : 4. s. *Ēt-pos-ạjkä:* A hold vogul felfogás szerint f é r f i a l a k, ellentétben a nappal, mely n ő i a l a k (l. alább a **20 : 1.** sorhoz való jegyzetet). A tavdai találós meséében is «égboltról alá néző fehér embernek *(sairäŋ khum)*» van mondva (Vog. Népk. Gyüjt. IV : 404 l.). Déli osztják neve egyenesen: *iki*, azaz «öreg ember» (= vog. *ạjkä)*, míg az obdorszki osztjákban *urt* (= vog. *ạtėr)*, azaz «úr, fejedelem». L. erre nézve: NyK. 25 : 59. A hold sugara a kondaiban: *joŋkhėp-koät*, azaz «hold*kéz*». — Figyelemre méltó, hogy a regében a holdalak e b e k t ő l vont szánon, míg a napé három l o v a s fogaton nyargalózik. Amaz a hideg éjszak, ez a délibb meleg táj állapotát tükrözi a két világtest uralmának megfelelőleg.

19 : 5. s. *jāŋχei':* E forgás képzetét tartalmazhatja a holdnak sajátos vogul *jạŋχėp* = «forgó» neve is (e h. *jạŋχėp ạjkä)*; l. NyK. 25 : 59 jegyz.

19 : 11. s. *mā-χum mat χum*, a közlő szerint annyi mint: *χaśtal χum* («ismeretlen ember»). *mā-χum* voltaképen «nép» (szó-

szerint: «föld embere»), ebből átvive itt: «idegen»; v. ö. görög ἔθνος, héber *gōj*, melyek «nép»-et s különösen «idegen népet» jelentenek; a votják *murt* is «ember» és «idegen».

19 : 12. s. *nē χasäp-sajiŋ-pält ūnli;* így magyarázva: *χasäptār sajit, pält ūnli* («a kárpitkendő mögött, a szobarekeszben ül»). *pāl*-nak nevezik a vogulok a jurta nyílt elejű, csupán széles deszkafallal elválasztott, páholyszerű rekeszeit, melyek külön szobáknak felelnek meg. Az ajtó mellett legközelebb van az *āvi-sūnt-pāl*, az ajtóval szemben levő oldalon a szélső, legvilágosabb és legkényelmesebben berendezett rekesz a *mūli-pāl* («vendégrekesz», hova t. i. a vendéget ültetik); a rekeszekkel épített falak szögellő sarkában van egy szűkebb nyílású, sötét zugrekesz, ez a *lāχ-pāl.* Ez utóbbiba különösen a menyasszony, fiatal asszony, vagy a fiatal házaspár telepedik, a mely esetben a *lāχ-pāl* előtt kárpitkendő szokott függni; innen a *χasäp-sājiŋ pāl* («kárpit mögötti szobarekesz») nevezet. Ebbe valamely férfit bevezetni annyit jelent, mint az ott lakó nőnek férjeül elismerni (l. alább **19 : 17.** s.). Rendes lakodalmi szertartás, hogy a menyasszonyt beültetik ezen *χasäp-sajiŋ pāl*-ba.

19 : 14. s. *aśermän tēwė:* «a hideg e s z i», azaz «fagyasztja», ép úgy mint *nājnė* v. *ul'än tēwė* «a tűz eszi, emészti». A causativ alak is: *tėχti, tiχti* «etet» és «éget». L. alább IV: b) **1**, 1. s. jegyz.

20 : 1. s. *χātėl-ēkwä:* a napot személyesítő alak a s s z o n y (l. fönt a **19 : 4** sorhoz való jegyzetet); ezért az éjszaki vogulban és osztjákban a napnak közkeletű neve *nāj* «fejedelemasszony» (ellentétben az osztják *urt* «hold» = «fejedelem» szóval). Az énekekben *nāj-śāńi, nāj-āŋkw* («fejedelemasszony-anya») neve is szerepel (l. NyK. 24 : 208; 25 : 58) s szintígy ismeretes a kondai osztjákban: *χatt-ime* «Napasszony» (Pápai). Ellentétben a holddal, a találós mesében szintén női alak: «vörös kendős nő (*kēlp tōrėŋ nē*) falu körül forog: nap» (Vog. Népk. Gyüjt. IV : 398 l.). — A napsugár is hasonlóan a holdéhoz: *χātėl-kāt* «nap-*kéz*»; söt a tavdaiban «*süveg és kesztyű*» (*khatėl takhl'a-paskha nuŋ-mäštil* «a nap felöltötte süvegét és kesztyűjét» azaz «sugarakat szór»). Gondatti szerint (59 l.) midőn csíkok látszanak az égen, azt mondják, hogy a nap fésüli hajfonatait. Az osztják *Pairâχťa* nejei közt is emlegetik a «Napfejedelem» (*χat-χon*) és «Holdfejedelem» (*tîliś-χon*) leányait (Patkanov: Irtisch-Ostjaken, 102 l.).

20 : 12. s. *mat-namiŋ;* a mondat értelme ez: *naŋ ēriŋ l'ūl'siŋ totilîlėn* («te talán rosszúl fogod vinni»). Egy más példával a következőkép igyekszik megvilágosítani a közlő a czímbeli szót: *'Sojiŋ-ājkä mat-namiŋ* v. *matėl'ė joχti: at joχtuŋkwė namsitä; joχtunkwė-ke namsitä, toχ lāwi: ēriŋ joχti* (ha ezt mondja az ember: «'Sojiŋ-gazda *mat-namiŋ* eljön: akkor azt gondolja felőle, hogy nem jön el; ha ellenben azt véli róla, hogy eljön, így beszél róla: *ēriŋ joχti*»).

20 : 16. s. *mir akwäi' sam-pālėt, sūp-pālėt;* mert a közlő szerint: *χa̧tėl l'al't-ke sunse'in, samėn, sūpėn sa̧wi' ńaŋėrtilėn* («ha a nappal szembe nézel, félrehúzod a szemed, szád»).

20 : 18. s. *ań uti'* «azok az izék, v. micsodák»; *ti-ut* «ez a valami», *māń-ut* «kicsi valami, holmi».

20 : 20. s. *āŋkwä nōn!* «anyja p . . . ája!» — L. a káromkodások közt (Vog. Népk. Gyüjt. IV : 426 l.).

20 : 21. s. *ań kul'i':* szintén csak szitokszó, nem valóságos *kul'*-ra («ördög») értve.

20 : 23. s. *jälsėm:* A kérdésre való rövid feleletben a vogul az igét ismétli akkor is, ha nem az ige van hangsúlyozva; tehát e kérdésre: *ja̧mėśäkw jälsėn?* («jól jártál-e?») így felel: *jälsėm* («jártam»), nem pedig: *ja̧mėśäkw* («jól»).

20 : 34. s. *samän χotėl lapi?!* «hogyan bírja ki a szemük?!» *lapi* voltaképpen «*emelkedik*»; de e szólásban: *samėm tū at lapi* «szemem odáig nem *hat el*» = «nem birok odáig látni». Reguly egy mondata: *χa̧tėl-l'al't samėm at lapi, vitėl χul'ili* «a nappal szemben nem bírja ki a szemem, könybe lábbad».

21 : 2. s. *patės;* orosz nevén: перевѣсъ, amaz óriási függő háló, melyet a lúd és kacsa vonulása idején alkalmas helyeken (pl. erdőközi tisztáson) fákra akasztanak. Az esti szürkületben a madár nem veszi észre a hálót s egész falkástól neki megy, mire azt egy zsineg segítségével a közelben tartózkodó vadász leeresztheti s így zsákmányát megfoghatja. L. rajzát Ahlquist: «Unter Wogulen u. Ostjaken» művében (84 l.).

21 : 6. s. *rus kēr:* annyi mint «*va'ital kēr*» («gyönge, törékeny vas»); ellentéte a *ńūpiś (ńūpiś kēr tāk* «a *ńūpiś*-nak nevezett vas erős»). Van *rus jiw* is, mely: *kāmint, va'ital jiw* («lágy és gyönge fa»); ugyanitt (132 l.): *rus kātūw, rus la'ilūw χotäl' χa̧ji, sakwali* («gyarló v. gyönge kezünk, lábunk a hova ér, eltörik»). V. ö. magy. *rossz.* — Az egész hely magyarázatára nézve azt jegyzi meg a közlő, hogy: *patės χūlp-sam χa̧jilt tūp akw' sam a̧ńśi rus kēr, tīlnėl akw'-mūs ńūpiś kēr* («a madárhálónak olyan szeme, mint a halászháló szem, csak egy van gyönge vasból; ezenkívül mind a többi erős vas»).

21 : 6. s. *ātitaχts:* «*ātitaχtils, pēlpiś minės, nāj-sultėm χa̧jilt rotti' minės*» («neki vágta magát hirtelen; gyorsan ment, mint a tűz szikrája, olyan hirtelen ment»). A medve-műszók közt is van: *ātili, ātilaχti* «nagy lépésekkel ugrik», *ātil* «medveugrás».

22 : 1. s. *mortim ta̧rėm (mā, vit)* az a déltáji vidék, vagy tenger, a hova a költözködő madarak vonúlnak. L. leírását ugyanitt III. ének 257—265. és 380—391. s.

22 : 12. s. *lipėś puŋk:* «*ātä lipėś, sa'i at a̧ńśi*» («a haja szabadon omló, nincsen befonva»). V. ö. *lipėś sāli* «szabadra eresztett

rén, melynek nyakára nincs kolonez kötve»; *lipėś pāssä* «olyan kesztyű, mely nincs hozzávarrva a maliczához, vagyis szabad».

22 : 13. s. *l'il'pėl'i' uś ti saγitä:* a vogul nő, vagy férfi hajfonatát egyszer egy hónapban, újholdkor szokta fölbontani és befonni. Lehet azért, hogy itt *l'il'pėl'i* nem is «ujra» (mint fordításomban van), hanem «ujholdkor»; vagyis az egész mondat értelme: «hajfonatai széteresztve, majd újholdkor fogja csak befonni».

22 : 14. s. *lēntγi: «ńqusėnė lātiŋ»* («könnyű mozgás kifejezése»). V. ö. *śāriś ness lēntγenti* («a tenger csak úgy dagadozik» u. i. III. 385. s.); *mā lēntitawė* («землетресенie; a föld reng»); *jāŋkėlmä jąmkėn-ērt ness lēntγi* v. *lēntäti* v. *lēntχėltawė* («болото, когда на немъ ходишь, тресется, зыбается, качается! az ingovány, ha rajta jársz, himbálózik, inog»; SZOTYINOVA).

22 : 16. s. *sāt sāŋki sa'ipanė;* a közlő magyarázata szerint: *ēkwät sa'i-qult χąräm ąńśe'it; taw akw' saγä qulät sāt sāŋki, akw' saγä qulät sāt qulėχ ąńśi* («a nők hajfonatuk végén ékességet» — t. i. domború sárgaréz-gombokat, gyöngyöket, ezüstpénzeket stb. — «viselnek; ő e helyett egyik hajfonata végén hét fekete kacsát, másik hajfonata végén hét jeges kacsát visel»). Most, hogy haját szétbontotta, e madarakat térdére téve (hogy el ne röpűljenek) selyemkendővel leborította, úgy hogy a belépő regehős csak a madarak mozgásától dagadozó selyemkendőt látja s e miatt a leányt terhesnek képzeli. Innen szemrehányása: «térde fattyúgyermekével csak úgy rezeg». — A *Kaltėś*-leány nászregéjében is olvassuk (Vog. Népk. Gyüjt. II: 301 l.), hogy a hős menyasszonyának «egyik hajfonatán eleven nyuszt hág föl, a másik hajfonatán eleven hód (állat) száll alá».

22 : 17. s. *ośäl: «āstal ńaurėm»* («atyátlan gyermek, fattyú»).

22 : 18. s. *χot-nujėmtawės: «χot-ńirėmtėstä»* («elrántotta»); *nujji* tkp. «nyúz; lehúz (pl. fáról a héját, állatról a bőrt)».

22 : 31. s. *ąltχatsėt: ąlti'* «madárfalka, különösen az anyamadár (lúd, kacsa, fajd, fogoly, daru) utána haladó csibéivel» *(lūnt-ąlti', vās-ąlti'); innen: ąltχatı* «falkává alakúl, sereglik». Egyébként: *ąlt-* «hozzácsatol, megtold». — Az itt előadott történet miatt nevezik a «Világügyelő-férfi»-t *lūnt-ątėr*-nak («Ludfejedelem»-nek) is s ábrázolják gyakran érczből öntött lúddal (l. GONDATTI: 19. l.). PATKANOV szerint (Irtisch-Ostjaken: 102, 131 ll.) a déli osztjákok *Pairāχt'a* istensége, mely a mi hősünknek megfelel, szintén lúd alakban jelenik meg egyik meséében. Egy énekében pedig testvéréről van szó, kinek az a hivatása, hogy a ludakat és hattyúkat a déli tájra való költözésük alkalmával kisérje. NOVITZKI tudomása szerint (57 l.) a Bjelogorskija jurty nevű (Szamarovon alúl az Ob mellett fekvő) faluban, mely maig is legtiszteltebb bucsú- és áldozathelye a «Világügyelő férfi»-nek a mult század

elején *fészekben ülő lúdalakot* imádtak egy bálványsátorban az osztjákok, szarvasmarhát és lovakat hozván neki, mint a vízi madarak vadászata szerencseadójának, áldozatúl. E mellet állott «a vogulok és osztjákok legfőbb istensége» (nyilván az Arany-fejedelemnek másik alakja), melyet azonban, midőn az osztjákokat a keresztyén hitre kezdték téritgetni (az 1712. évben) elvittek a Konda folyó vidékére s ott Nachracsi környékén az erdők mélyébe rejtettek el. L. Ник. Абрамовъ: Описаніе Березовскаго края (Записки Географ. Общ. XII. 1858.) 10—13 ll.; ugyszintén alább: III, 255. s.

23 : 6. s. *ńārile'it: «saw lūnt mini»* («sok lúd halad»). V. ö. *vit ńōrili*: «вода подбѣгаетъ (a víz előrohan)», *ńūrėmnė ti ńōrmits* v. *ńōrėmlės*«залилась на покосъ (kiömlött a rétre)».

23 : 8. s. *liliŋ sqrni qumiñ kwol* «ragyogó (eleven) aranynyal f o l y ó ház» : az arany «folyása» itt a «csillogás» képes kifejezése, mint az istenidéző himnusz (Vog. Népk. Gyüjt. II : 355 l.) következő párhuzamos helyéből kitetszik:

sorńi p a s ä ŋ jelpiŋ kwol-kiwrėn,	arany f é n y e s s é g ű szent ház belsejébe,
sorńi v i t q u m ä ŋ jelpiŋ kwol kiwrėn:	a r a n y v í z z e l f o l y ó szent ház belsejébe.

23 : 9. s. *ńoχs χantal:* «nincs egy szeg sem a házban, melyen nyusztbőr ne függne: nincs egy szeg sem, melyen medvebőr ne függne» : ez a ház gazdagságának állandó jelzése a költői beszédben. Megjegyzem itt, hogy az *uj* («állat») szónak «medvé»-vel való fordítása ezen, valamint egyéb helyeken, hol a *ńoχs* párhuzamos kifejezése, nem biztos. Lehet ugyanis ez a *sēmėl uj, viγir uj* («fekete állat, vörös állat») szólás rövidítése is, melyben az előrész «hód»-ot, az utórész «nyuszt»-ot jelent a költői nyelvben. Reguly is egy helyt (Vog. Népk. Gyüjt. IV : 228 l. 2. jegyz.) «biber»-nek fordítja a *ńoχs* szóval párhuzamosan alkalmazott *uj* szót (mely alatt tehát *vit-uj* a «hód» éjszaki nevezete értendő). Alkalmasabb a *Kaltėś*-leány nászregéjében is a menyasszony hajfonatát *kúszó nyuszttal* v. *hóddal*, mint *kúszó medvével* képzelni (l. fönn a **22** : 16. sorhoz való jegyzetet).

23 : 14. s. *āńtiŋ χār* «szarvasbika»: e h. *χār sāli* «rénbika», rendesen így említve, midőn áldozatról van szó. L. a körülírással való kifejezés jelentőségére nézve: Hunfalvy-Album, 131 és Ethnographia IV : 52 l.

23 : 14. s. *tuśtawėn:* Midőn a samán az istenidézetet *(sātmil, kaj-sqw)* mondja, kötélen fogja az áldozatállatot s a *pupi'*, vagy képzelt szelleme elé állítja.

29 : 18. s. *minėsėmēn* = *«elmentünk»* ezen értelemben: *«el fogunk menni»*, præteritum-alakkal, a beálló cselekvés bizonyossá-

gának kifejezésére. Ép így mondhatja fönt a halni csak most készülő ellenfél: *am ta χåläsėm* «én már meghaltam» (**15** : 21. s.). V. ö. orosz пошелъ «takarodj» (tkp. «elment»), melynek szintén az a magyarázata, hogy a parancsoló oly bizonyosra veszi akarata teljesültét, mintha már megtörtént volna.

II.

A föld körülövezésének regéjét *Jäni'-paul*-ban, a Szoszva forrásvidékén 1889 január 11-ikén jegyeztem föl *'Nūrėm-pauliŋ χum, Kavrila Petōriś Sonťin* (Гаврійла Θеодоричъ Сондинъ) közlése nyomán.

Ezen rege legszorosabban az előbbihez csatlakozik, a menynyiben vele egyezőleg adja elő az első istenhős születése módját az őslak közelében virúlt növény tövéből. A teremtés történetének másik két hagyományával a hegyek keletkezésének, illetőleg a föld körülövezésének mondájával egyezik. Valamennyitől eltérő fontosabb vonásai, hogy a földet nem a vízből buktatja elő, hanem ép úgy mint később a hegyeket, égből bocsáttatja alá; továbbá, hogy a világrend megalapítójáúl s magának a teremtésnek főhőseül nem a «Világügyelő-férfit», *Numi-Tårėm* legifjabb fiát, hanem a vele dicsőségben versengő legidősbiket, *Polėm-Tårėm*-ot tekinti. Érthető ez utóbbi eltérés a rege följegyzésének helyéből, mely a szintén nagy tiszteletben álló Pelim-istenség székhelyéhez esik közelebb. L. alább a VII. sz. rege jegyzeteinek bevezetését.

1 : 1. s. *mā-śaχl:* L. az I. számú rege **1** : 1. sorához való jegyzetet. A *śaχl* szó voltaképpen «gömbölyű csomót, rakást» jelent (pl. *sētėp-śaχl* «czérnagombolyag») s alkalmazódik gömbölyded alakú természeti jelenségekre is: *ńår-śaχl* «kúpos hegyorom», *śaχl mirγi* «menydörög» (tdk. «a felhőgomolyag ordít»), *nānk-śaχl* «veresfenyő-liget» («kis kerek erdő»). Így *mā-śaχl* is: «apró domb, földgöröngy» (a *våŋχä* «gödör» ellentéte pl. a medveénekben: *lūw-la'il patnė vå ŋ χ ä ŋ mā tārätėn, ujä-la'il patnė ś a χ l i ŋ mā tārätėn* «ló lába bukó g ö d r ö s földet bocsáss alá, állat lába bukó h a l m o s földet bocsáss alá»; Vog. Népk. Gyüjt. III : 173 l.).

1 : 2. s. Hogy az ősi földhalmocska «*Numi-Tårėm* atyjuktól (az égből) bocsáttatott-e alá, avagy alulról bukkant-e föl, azt ők teljességgel nem tudják», a mint nem ad erre nézve fölvilágosítást azI. sz. rege s a III. sz. ének sem; a VII. és VIII. számú regék azonban erről is bizonyosat mondanak, l. fönt I : **1** : 1. s. jegyz.

1 : 3. s. «Ha alvidéki (t. i. Ob-alvidéki, éjszaki) szél támad, a felvidéki tengerbe emeli őket; ha felvidéki szél támad, az alvidéki tengerbe emeli őket». A rege úgy képzeli az ősemberek lakóhelyét, mint valami úszó jéghegyet, melyet a szél áramlata

alá- s fölsodor. Ugyane felfogás megvan a VIII. sz. teremtési regében is (l. **7** : 6. s.).

1 : 6. s. Hogy az őslak körül növény nem termett, kitetszik az I. sz. regéből is, melynek előadása szerint a nő beviszi a házba talált fácskáját a tapasztaltabb öreghez s ez ismeri csak föl, hogy «hát az egy czirbolyafenyő». Ez utóbbi helyett itt sárga virágú kóróról van szó.

1 : 6. *mūli-pāl:* L. fönt I : **19**, 12. sorhoz való jegyzetet. Annak jelentősége van, hogy a háznak éppen a vendégrekeszbeli oldalán találják a sárga virágú növényt; mert t. i. annak hivatása, hogy vendégűl, új emberkép fogadtassék a házban.

1 : 11. s. *ēläl' l'ūńśeltaχts :* «ребенокъ заплакалъ (a gyermek sírni kezdett)». — Igen különös az I. és II. számú regéknek az a határozottan kiemelt előadása, hogy a világrendező istenségnek bár van anyja, maga *még sem anyától született.* Erre való czélzás talán a «*köldöke vágott ember» (puχńit jäktėm ēlėm-χǫlės)*-féle jelzés, mely a költői beszédben rendesen ott szerepel, hol az ember istenséggel áll szemben, vagy vele szembe van állítva; tehát körülbelül ezt fejezi ki: «gyarló *asszonyszülött*». V. ö. a magyar népdalt: «*Nem anyától lettél, rózsafán termettél, piros pünkösd napján, hajnalban születtél*».

2 : 1. s. *ēri'-χum.* — L. I : **5**, 1 sorhoz való jegyzetet.

2 : 2. s. *χot-ariti :* «сегодня носилъ лопать, не надо больше, тѣсной сталъ (az a ruha, melyet ma viselt, nem kell többé; mert szűkké vált)», t. i. oly gyorsan nő a regehős. — *arit-* az *ari'* «fölös» szó igei képzése.

2 : 16. s. *taχi :* L. fönt I : **8**, 4. sorhoz való jegyzetet.

3 : 8. s. *surėm :* a vogul jurta tetején levő kerek nyílás, mely a hiányzó ablak helyett a világosság bebocsátására szolgál. Ezt a tetőnyílást hideg téli időben vastag jéggel szokták befödni; egyéb évszakokban, ha az időjárás kellemetlen, alúlról ráigazítható fafedéllel.

3 : 11. s. *matėr jiliŋ, matėr kumriŋ suj :* «шибко большой громъ и стукъ (igen nagy dörgés és csattogás)». V. ö. *kwoip kumrėlti* «барабанъ бьетъ (döngeti a dobot» SZOTYIN.).

3 : 13. s. *kēntä χot-ālmejėstä :* L. alább a III : 130. sorhoz való jegyzetet.

3 : 14. s. *kūmtė :* «въ ту минуточку, какъ шапку онъ снялъ, съ землей на семь стороны доходитъ (abban a pillanatban, a mint levette a sapkáját, a földdel együtt hét világtájékot jár be)»; *kūm, kōm* «pillanat, kis idő».

3 : 28. s. *sam-posnė at joχtawė :* «глазъ не можетъ увидать конецъ Урала, хоть къ низу гляди, хоть къ верху (a szem nem láthatja az Urál végét, akár aláfelé nézz, akár fölfelé)».

3 : 29. s. *soχti' ūnttimė* «земля становилась, прямо сяла (a

föld megállapodott, egyenes helyzetben megülepedett)»; t. i. nem forog s nem inog többé: *soχt* «egyenes».

3 : 30. s. *mortsi* : «теперь ужъ можетъ жить на ей человѣкъ (most már lakhatik rajta az ember)»; *mortės* «valamihez mért, megfelelő, alkalmas» (ebből: *mort-* «mérni»).

4 : 2. s. *ūnli* : «ül», átvitten: «uralkodik», mint ebben: *Sāt Ās-vōl' jirėn χōltėm sāt ūsėl ūnlilėn* «a hét Obfordulón áldozatod fogyasztó hét városban uralkodol» (Vog. Népk. Gyüjt. II : 320 l.).

III.

Az ég és föld elöntetésének énekét a Felső-Szoszva vidékén fekvő *'Naχśėm-Vōl'* falubeli *Kirä-pi' Vaśkä* (Василій Кириличъ Номинъ) felsőszoszvai sztarsina és híres samán közlése nyomán 1889 január 19 ikén jegyeztem föl *Jäni'-paul*-ban.

Ez ének tulajdonképpen az I. számú szent rege egyes részleteinek bővebb és élénkebb költői előadása. A regei alap igen nyíltan kitetszik az éneknek több helyt közönséges prózává laposodó menetéből. Bizonyosnak vehető, hogy a mű így sem teljes egész; sőt valószínű, hogy aránylag csekély része az, mely tollra kerülhetett, illetőleg melynek fáradságos éneklő elmondásához a közlőnek türelme volt. Legbővebben tárgyalja a *lūnt-ątėr*-féle történetet, melynek tartalma elüt a szigvai hagyományétól. Röviden érintett episódok: a tűzözön s a rozomák-, farkas- és medvealakokat öltő hősökkel való találkozás; ez utóbbiban nincs semmi kaland, úgy látszik, a közlő csak megkezdte elbeszélését, de be nem fejezte (v. ö. ugyanitt I : **16**, 2. s. jegyz.). Gondattinak azt az adatát (32 l.), hogy a hősútjaiból megtérő «Világügyelő-férfi» anyját összetöpörödött, látása s emlékezete vesztett anyókának találja, itt némileg eltérő alakban bővebben kifejtve kapjuk. Határozott czélzata az éneknek, hogy a «Világügyelő-férfit» azon könyörületességében és igazságszeretetében bemutassa, melyért hívei imádják s áldozatokkal tisztelik: ezért siránkozik az emberiség vesztén a tűzözön alkalmával (141., 145. s.) s áll bosszút a déltáj-leányon (427. s.) a térdéről igazságtalanúl letaszított lúdfiakért. A szent rege ezzel szemben inkább ama sok áldás föltüntetésére helyez súlyt, melylyel a «Világügyelő férfi» az emberiséget elárasztja, így igazolja emennek kiváló isteni méltóságát.

Czím: *sąsχati* : «*jelpiŋ vit χuľilėnė lātiŋ* (a szent vízözön előfakadásának kifejezése)».

1. s. *ness tēlėm* : «csak úgy», azaz «magától termett» az ősistenek «moszathalmi vára». Lényegében ez is csak ugyanazt mondja, mit a II. sz. rege (l. az **1** : 2. sorhoz való jegyzetet), hogy t. i. ismeretlen a föld alakulásának mintegy ősmagvát képező hely

eredete; más szóval, hogy a világ végokai hol voltak, miképpen voltak, mielőtt ismert alakjukban megjelentek: kifürkészhetetlen.

1. s. *tāŋkw; osztják nevén: tuŋk*, oroszúl: огневка «tundrai moszat, melyet szárítva tűzgyújtásra alkalmaznak». Nagyobb tömegben elrothadva ez a *taŋkw* tőzegszerű fekete földdé változik, melyből a tundrás zsombékok, halmocskák képződnek: ez a *taŋkw-śaχl, tunrä-śaχl* (l. fönt az I. sz. rege **1** : 1. sorához való jegyzetet).

7. s. *χātėl-χansäp*: «nap-hímes», ez utóbbi szónak régi magyar értelmében (pl. *hímes* kő); v. ö. *χansä* «hímzés, rajz». Az égi istenek *(Sarni-Kworės, Sarni-ātėr)* lovainak ragyogása a napéhoz hasonlít. V. ö. Phæton ragyogó lovait.

8. s. *tārėm-tūjt*: «mint az égből hullott friss hó» oly tündöklők ama lovak; «*tot jānk luwėt āńśawėt* (ott hófehér lovakat tartanak»), magyarázza a közlő.

10. s. *sarniŋ lūptap χāľ*: A szent regében (I : 8, 3. s.) «aranyos levelű nyárfá»-ról van szó, mely ugyan nem a *tunrä-śaχl*-beli ház mögött, hanem az Ob partján áll; de ép úgy mint a jelen énekben (l. 18—21. s.) a «Világügyelő férfi» nénjének *(ākwä ēkwä)* ügyköréhez tartozik.

13. s. *saγä tārėmti*: Midőn «*Reg-Kaltėś*», vagy más nevén «*Reg-hajnal anyácska*» *(Xoli-Kaltėś śāńikwė, Xoli-sēri śāńikwė*; Vog. Népk. Gyüjt. III : 192. l.) hajfonatát szétbontja, vagyis biborával ellepi az eget (v. ö. *χātėl-sa'i* «napsugár» = *crines Phoebi*, tkp. «nap-*hajfonat*»; *χoli-sēri sa'ipä nāj-śāńi* «reghajnal-sugaras úrasszony-anyád»; u. o. 188. l.): «egy torkolatú hét Obfolyam folyamlik, egy torkolatú hét tenger merűl föl»; más szóval: a kelő nap a folyók és tengerek megnyílását, olvadását idézi elő.

16. s. «Az ő hajfonatából bontakozik ki a nap s merűl föl a holdvilág»: a Hajnal-anyácskának széteresztett hajfonatából, vagyis biborából kél elő a nap, az esthajnal biborából száll föl a holdvilág. — *χātėl pokapi* szószerint: «a nap *fakad, hasadással előjön*» mint: *rūnt pokapi* «a rügy kifakad», *χāp pal-pokaps* «a ladik széthasadt». Ép így mondjuk magyarúl is: «hajnal *hasadtával*, v. *fakadtával; fakad*, mint a hajnal, szerencséje» (MNySz.); sőt a *fakad*- és a *pokap*-eredetük szerint is egybetartozók.

17. s. *ēt-pos χuľili* «a holdvilág *fölmerűl*»: rendes kifejezés a hold fölszálltára. Egyébként a *χuľili* ige csakis «vízből, vagy vízben való fölemelkedést» jelent (pl. *χul nāŋχ-χuľils* «a hal a víz fölszínére emelkedett», *śāriś χuľili* «tenger merűl v. buzog föl», *mā χuľiti* «földet buktat elő a vízből», *tāχt nāŋχ-χūľmits* «a búvárkacsa előbukkant a vízből») s igen valószínű, hogy a tárgyalásban levő kifejezésre is a hold vízből (tengerből) való fölbukkanásának képzete szolgált alapúl. Egész közönséges

mithikus fölfogás ugyanis, hogy a lenyugvó égi testek vízbe (tengerbe merülnek, vagy reászállanak pl. Heliosz az óczeánra), reggel pedig onnan előbukkannak, vagy hajózva visszakerülnek. A vogul himnusz is úgy tartja, hogy a *Sorni-ątėr* «naphímes lovát» (s ez ugyanaz a «Phoebus lovaival»), miután fölnyergelésével elkészült

«a z a r a n y n y a k ú h é t h a t t y ú
b u k d á c s o l ó k r i s t á l y v i z ű v i z e s t ó,
f é n y e s v i z ű v i z e s t ó,
f é r f i c s i p ő j é i g é r ő m é l y v i z é h e z
v e z e t i o t t a n l e,
f é r f i t é r d e f e j é i g é r ő m é l y v i z é h e z
v e z e t i o t t a n l e;
a z a b r o n c s k e r é k m ó d j á r a f o r g ó h é t é g k ö r ü l
a z u t á n f o r o g t a t j a ő k e t» (Vogul Népk. Gyüjt. II : 341. l.)

18. s. *ľūľi:* e h. *ľūľnė* «álló» a præs. 3. személyének a költői nyelvben többször található participialis használatával (l. Vog. Nyelvjár. 44, 130. és 225. ll.).

26. s. «Hét aranyos szárnyú, aranyos farkú k a k u k m a d á r» száll az aranyos levelű nyírfára, midőn a «Hajnalanyácska», *Kaltėš* hajfonatát szétbontja, azaz biborát ragyogtatja. Ezen madarak az ének további előadása szerint «hét éjen, hét napon át é n e k e l n e k» s ezen énekszó «hatalmánál fogva» élnek meg az emberek. A modern költő is rendesen pacsirta-, vagy fülemüleszóval rajzolja a nyári hajnal testet, lelket üdítő báját. Jellemző a megfelelő rész, a «hajnal öccse», a hét világot naphímes lóval bejáró Arany-fejedelem működésének leírásában, mely szerint midőn ez hajfonatát széteresztí «a hét Obfolyam, hét tenger fenekéről aranyos hátú hét c s i b o r b o g á r merűl föl s a z ő h a j f o n a t á n á l (vagyis: a nap sugarainál) m e l e n g e t i k h á t a i k a t» (l. alább 40—43. s.). Ez a leírás is igen jól illik a kibontakozott, ragyogó nap képéhez, midőn tényleg a vízi állatok a víz színére emelkednek sütkérezni.

31. s. *sowiŋ ńāräp;* a közlő magyarázata szerint: *saw totnė* («inséget szenvedő»). «Inséges subájú, inséges bocskorú ember» igen gyakori költői kifejezés különösen az áldozati imádságokban s ezt jelenti: «egész valójában nyomorúsággal borított, testén, lábán nyomorúsággal fedett ember». Változatai: *saw totnė sawiŋ kūńėr* («inséget szenvedő inséges szegény»), vagy *sawiŋ sāχip saw kūńėr* («inséges subájú sok szegény»; Vog. Népk. Gyüjt. II : 359, 360 ll.) | *sawiŋ sāχi masėm saw saw kuńėr, sawiŋ ńārä masėm saw saw kūńėr* (u. o. 402 l.) | *sawiŋ lilip saw koj, sawiŋ ńāräp saw koj* («nyomorúságos lelkű sok magzat» stb.; u. o. 407. l.).

32. s. *ta rēˀikwėl:* «annak hatalmánál fogva», tkp. «annak következtében, a miatt»; l. Vog. Nyelvjár. 34, 122. ll.

39. s. «Az ő hajfonatán ott áll a holdvilág»: a naphős alak-

jának leírásához igen jól illik, hogy hajfonatán, azaz sugarai közepett ott áll a naptányér; de nem illik, hogy ugyanott áll a hold. Nem is várhatunk azonban pontos következetességet eredeti értelmükben elhomályosodott hagyományos mithikai szólásoknál és leírásoknál; figyelembe veendő itt a parallelismus zavaró hatása is, mely mint föntebb is láttuk (I : **17** : 4. s. jegyz.), nem mindig törődik a világos érthetőséggel.

41. s. *χąmlėχ* általában «bogár» (pl. *lū-poχt tēnė χąmlėχ* «ganéjtúró bogár», *vit-χąmlėχ* «csibor»); bogárnak veszi a vogul a szitakötőt is (valószínűleg erős rágója miatt), melynek *kēr-χąmlėχ**) «vasbogár» a neve. Ugyane szó a déli osztják *χamalγai* «wasserkäfer» (Patkanov: Irtysch-Ostj. 133. l.). A közlő az ének vízi bogaraiban vízi szellemeket, manókat vél; szerinte ezek: *vittė ąlnė kul'ėt, vitkiś; ēlėm-χąlės χāpėl tan ąlnė vit jąŋχnė mān tū-ke nātlitapawė, χąmi sąsawė, jūw-ńālawė. ti vitkiś Mir-susnė-χum Sąrni-ątėr saγä tārėmti-pėl — χątėl tūl, taw saγäγänėl pokapi — tan sisänl isėltaŋkwė nāŋχi' χul'itaχte'it* («vízben lakó manók, vízi csudateremtések; ha az ember valahogy a tőlük lakott vize örvénylő helyre csolnakával odasodródik, felborúl és elnyelődik. Ezek a vízi csudateremtések, midőn a Világot-ügyelő-férfi Arany-*ātėr* hajfonatát szétbontja — mert a nap onnan, az ő két hajfonatából kél elő — fölmerülnek a víz színére, hogy hátaikat melengessék»). L. fönt a 21. sorhoz való jegyzetet.

44. s. «Az ő hajfonatának erejénél fogva van nyár, van tél»: ez világosan a napsugarakra czéloz. Figyelemre méltó itt a «nyár» és «tél» sorrendje is, mely eltér a rendes nyelvhasználattól *(tāl... tūw)*; mintha az előadás azt akarná vele kiemelni, hogy a nyár az, melyben az Arany-fejedelem hajfonatai jobban közreműködnek.

47. s. «Az emberkéi annak (t. i. az Arany-fejedelem kibontott hajfonatának) hatalmánál fogva élnek»: szintén a nap sugarai áldásának magasztalása, mely nélkül az ember meg nem élhetne.

50. s. *pōsėli* «elhúny, kimúl»: kegyeletes kifejezése a halálnak, melynek rendes szavai: *jol-ūsi, jol-χąli.* Az éjszaki osztjákban is használatos *posala-* (Obd.), *pasāla-* «sterben» (Ahlq.). Alapértelme úgy látszik: «megmerevedni»; v. ö. erre nézve: *ēlėm-χąlės jol-pōsėli, la'ilāγä kātāγä tū pōsei' (kārtei')* «когда человѣкъ умеретъ, ноги руки околѣютъ» (ha az ember meghal, keze lába megmerevszik)» | *χūń ūsnė sorėm aγėmtal?! āγim-mā'ės puŋkėm jūw-pōsi* «Какая смерть идетъ безъ боли?! Моей дочери жалко будетъ; назадъ околѣетъ моя голова (Hogyan lenne a halál, melylyel odaveszünk, fájdalom nélkül való?! Leányom miatt mered vissza fejem; fáj meghalnom» Szotyin.)

---

*) Gondatti hallomása szerint (39. l.) a halottak szellemei ezen *kēr-χąmlėχ* alakjában élnek egy ideig.

68. s. *mēγi'*: A közlő szerint: *kāsiŋ urätėl l'āγawė* *m ē n k i*, *m ē γ i'* («lehet a hogyan tetszik mondani: akár *mēnki*, akár *mēγi'*; mindegy»). A *man* «mi» mellett is előfordúl a költői nyelvben (Vog. Népk. Gyüjt. II : 27. l., 32., 34. s.) *mai'*, mi azt mutatja, hogy az *-i'* végzet afféle névmás-szerkesztő képző, mint az *-n* a rendes *mēn*, *man* stb. alakokon. V. ö. a Halotti Beszéd *mív*, *tív* (= mi, ti) alakjait, melyeknek *v*-je a vogul *-i'* (= *γ*) képzőnek oly megfelelője lehet, mint a magy. *szöv-*, *sző-* igéé a vog. *saγ-* «szőni, fonni» tővégi mássalhangzójának.

78. s. *ńawėr ūnttėlawes* «csikó ellődött»: az á l l a t o k s z ü l é s e a vogulban is másnemű szólásokkal fejeződik ki, mint az emberé; igy: *lū*, *mis*, *sāli*, *sārp* (*ńawėr*, *pasi'*) *ū n t t i* a ló, tehén, rén, jávor (csikót, borjut) ü l t e t (ellik) | *tāwliŋ uj muŋi rēpi* a madár tojásokat d o b (rak) | *āmp r ē p i t i* az eb (kölyköt) v e t; középlozvai nyelven: *oamp rasi* az eb h á n y. Ugyanily szólás emberről: *sāt śiś taw r e γ t i* (a Földanya) hét magzatot r á z k i (méhéből); l. alább VI. 28. s. | *uj ń i t i* v. *s ū n s i*, *sūsi* a medve á g a z i k (kölykezik) | *χul s ē r i* a hal i k r á z i k. De a nő *ńaurėm ā ń ś i*, vagy déli nyelven *panšti*.

79. s. *jol jälilawės* «letaposták (a föld alá)»: «*jol-ńāknė lātiŋ* затоптали товарищи (letaposó szólás; letaposták a társai)» — magyarázza a közlő. Úgy látszik az itteni *jälil-* a *jäl-* «járni» ige képzése; *jol-jälili* való jelentése: «vlmin járva azt letaposni.»

87. s. *pēś χansäŋ, ńārėm χansäŋ ńawėr-pikwė* «c s i p ő j e t a r k a, v á l l a t a r k a csikócska». A jelzett szó után következő jelző csupán a költői nyelv s a közbeszéd egyes emphatikus szólásainak sajátsága; a rendes társalgó elbeszélésben pl. az idézett szerkezet helyett ez illenék: *χansäŋ pēśpä ńawėr* (mint alább: *sarniŋ vitėp sāt tūr* 258. s.). Hasonló költői szerkezetek: *k ā t ä s a r n i ŋ jelpiŋ uj* k e z e a r a n y o s szent állat (u. i. 125. s.) | *ētä sāt, χ ā t ė l ä s ā t* (pl. *lujγe'it*) é j j e l e h e t e t,*) n a p p a l a h e t e t (énekelnek u. i. 22—23. s.) | *p u k ń i t j ä k t i m ēlėmχalės* k ö l d ö k e v á g o t t ember (159. s.) || *j ä γ ė n t i n i ŋ, ā ŋ k w ė n t i n i ŋ χālä uj!* a z t a z a p á d a t, a d r á g á t, a z t a z a n y á d a t, a d r á g á t, te dögállat! (káromkodás; Vog. Népk. Gyüjt. III : 123. l.).

88. s. *ness āti*, v. *ātim* valami mondatviszonyt jelölő szólás, melynek pontos értelmét — a mint a fogalom természetéből könnyen meg is érthető — nem sikerűlt megállapitanom primitiv műveltségű közlőim magyarázatai alapján. Szotyinova saját életénekében e szólást «и то»-val («s íme az», «holott») fordítja, míg az összefüggésből «p e d i g n i n c s, p e d i g n e m»-féle értelem

*) V. ö. itt Budenznek eltérő magyarázatát e szerkezetről: NyKözl. XXI. 204. l.

világlik ki.*) Jelen helyünkön, úgyszintén alább a 95., 101. és 134. sorokban a *ness āt́im* magyar megfelelője gyanánt egyike sem illik e szólásoknak. Az adott «nem egyéb volt» fordítás is csak sejtelemszerű, a *ness* és *āt́im* szók közönséges értelméből van következtetve (v. ö. erre nézve: Vog. Nyelvjár. 30. és 32. ll.; továbbá ugyanitt VII : 5, 29. s. következő helyét: *ą̄jkä, ness āt́im Tapėl-ą̄jkä ą̄lėm:* «тотъ старикъ никто другой, *T. ą̄.* былъ; az az öreg senki más, mint *T. ą̄.* volt»).

89. s. *ań-voss:* e h. *ań-ąs,* ellentétet kifejező mondatkapcsoló: «most ismét, most pedig, most ellenben».

89. s. *ąsä:* «egész teste», tkp. «felülete, külseje» (v. ö. pl. *vit-ąs* a víz színe, felülete). — *Numi pālä, joli pālä mān χanwės; χąsät vońśä! jol-ūsės* («felső része, alsó része be van lepve hozzá ragadt földdel; mert hát bizony v. hiába régóta történt, hogy meghalt»); értelmezi a közlő.

90—94. s. «A holt csikót ím hazaviszi. Arany-*Kaltėś* nénje most elővette: egyik oldalát tóvízzel mosta, másik oldalát Obvízzel mosta, új életre hozta.» Maga Arany-*ą̄tėr* nem hajthatta végre a fölélesztés műveletét; mert nem ő, hanem *Kaltėś* az élet

---

*) Ime az egyetlen útbaigazításúl szolgálható adat (Vog. Népk. Gyüjt. IV : 32. l.): Az ének a közlőnek egy régi kérőjéről szól, ki így szól önönmagáról: «Azután én azt gondolom, hogy megkérem őt (Tatjánát) nagybátyjától. Drága selymet, drága posztót helyeztem ím oda az asztalra. Azt mikép is képzelhettem volna, hogy nevelő leányát férjhez adni nincs hatalmában!

ness āt́i. — Tat-tit pauliŋ āγi	Pedig nincs. — A tattitfalusi leány
takwi kūśei nē ą̄lėm,	olyan nő volt, ki maga ura magának,
takwi nąmtiŋ nē ą̄lėm.	olyan nő volt, ki a maga esze után indul.
nąmtä at ārtėlamėm,	Hajlandóságát ki nem fürkésztem,
takwitä at kitil̊äsėm.	őt magát meg nem kérdeztem.
nąmsäsėm: taχ japän mil̊wė;	Úgy véltem: majd csak ide adja a bácsija;
ness āt́i — japän mil̊ŋkwė at vērmawė.	pedig nem — a bácsijának nincs hatalmában (hozzám) adni őt.

E szöveg első sorához tartozó jegyzet: какъ я могъ думать, что онъ не можетъ ея отдать: и то она сама хозяйка себѣ («hogyan gondolhattam, hogy ő nem adhatja oda a leányt; s íme, az a leány maga magának ura»).

adója. Ő segíti meg a szülő nőt (*mōt vārmäl'ėl ālnė nē Kaltėś-ēkwän pojkśi:* «a más állapotban levő nő *Kaltėś*-asszonyhoz imádkozik»; l. Vog. Népk. Gyüjt. IV : 405. l.), ő jelöli meg az élet véghatárát (*Kaltėś lāwėm ālnė pos:* «*Kaltėś* rendelte élethatár, az élet ideje»); l. erről bővebben NyK. 21 : 228—229. ll. — Az alább közölt VII. számú regében is (131. l.), midőn *Numi-Tārėm* az embert akarja megteremteni, ő maga azt meg nem teheti; hanem húgának (*Joli-Tārėm*-nak) segítségére szorúl, kihez így szól: «én hét emberalakot fogok alábocsátani, te magad adj nekik lelket; *Kworės* atya részedre rendelte a lélek adományát, *S'iś* anya részedre rendelte az életkor adományát». *Numi-Tārėm* és *Arany-ātėr*, úgyszintén *Joli-Tārėm* és *Kaltėś-asszony* rokonvonású mythologiai alakok, kiknek működése és regéi egymásba átfonódnak. Egyképpen mondható a két utóbbiról, mint a föld és hajnal személyesítőiről, hogy az égi és földi élet adói, kezdetei.

96—99. s. A naphős lovának ugyane leírását adja a szigvai teremtési rege is; l. fönt I : 7, 8. s.

104—105. s. A naphős lovának «a mint áll, a merre fordúl, nap világította széles e földön, fülecskéje mindent hall». Ez mythikus kifejezése e gondolatnak: a nap világa mindenüvé elhat, a nap mindent lát és hall, világköri útjában mindent észrevesz. Ezért nevezi a himnusz a naphőst (kinek tulajdonsága a jelen esetben lovára van átvíve) «Ob terjedelmű füles férfiúnak, tó terjedelmű füles férfiúnak (*Ās jänit pal'pä χum, tūr jänit pal'pä χum*)» s ismét más helyütt «Ob terjedelmű szemes férfiúnak, tó terjedelmű szemes férfiúnak (*Ās jänit sampä χum, tūr j. s.;* l. Vog. Népk. Gyüjt. II : 359., 363. ll.)», mintegy jelezni akarván, hogy valamint az Ob az egész világot — már t. i. a vogulok és osztjákok ismert világát — befolyja, úgy a «Világot-ügyelő-férfinek», a napnak (s mi vele alapjában identicus, lovának) is szeme és füle mindenfelé elhat. Az égről nyájasan letekintő nap közönséges képes szólás*) a nyelvekben; de nem ritkán mindenhallást is tulajdonít a költői képzelet ez égi testeknek. Eszünkbe jut itt pl. Petőfi «A hold elegiája» czímű versének következő helye:

«Néha-néha jön egy az igazijából,
Egy valódi költő, s dala hallatára
Keblemet megtölti a gyönyörnek árja;
Csak hogy, csak hogy a míg jön egy ilyen dalnok,

---

*) Számos adatot közöl a nap működésének ilyetén apperceptiójára vonatkozólag Schwartz F. L. W. «Sonne, Mond u. Sterne (Berlin 1864)» műve 144. lapján.

Addig hány keserves nyávogást nem hallok!
Minden este félve kezdem utazásom:
Hol akad meg fülem olyan nyikorgáson.»

110. s. *kuńäs:* A közlő szerint *māń l'ąŋχańśip namä ti:* колокольчикъ («kis lócsengőnek a neve ez: csengetyűcske»).

113. s. *kit tą̄rėm, kit kworės:* Az utóbbi szó a köznyelvben nem fordúl elő s a költői nyelvben is csak mint a *tąrėm* «ég» párhuzamos kifejezése (l. pl. még ugyanitt VII : **1**, 1. s.) s mint a *Numi-Kworės (Sorni-Kw.)* mythikus tulajdonnévnek alkotó része, mely tudvalevőleg gyakran szintén csak párhuzamos ismétlése a szokottabb *Numi-T'ą̄rėm* névnek. Az előfordúló helyekből, azt hiszem, elég biztosan következik a *kworės* szónak «menny, ég»-féle jelentése, melyet a fordításban is alkalmazok. — A «két ég, két menny», melyek közé a naphős lovával emelkedik: a *numi tą̄rėm* és *joli tą̄rėm* «a felső és alsó ég», azaz: «a menny és föld» s az egész kifejezés értelme: «magasan fölemelkedtek a levegőbe».

116. s. *toχėrmätēn sis:* Midőn elutazás alkalmával föl szoktam volt űlni a rénfogatú szánkóra s egy takaró subával göngyöltettem be lábaim: gyakran volt alkalmam hallani, a mint a körülálló vogulok a kiszolgáló *jąsėwolä*-t (десятникъ, kisbíró) utasítgatták, hogy *sāχi jąmėśäkw jol-toχräln!* Ez azt jelentette, hogy az illető jól a lábam köré és alá nyomkodja, gyűrje, szedje a takaró subát (платье подбирать), hogy könnyen rés ne támadjon s meg ne fázzam. Ezen alapúl a tárgyalásban levő szónak adott fordítása: «mialatt szárnyas subájuk szárnyát maguk alá gyűrik»; a subaszárnyak ide-oda való libegése t. i. mindenesetre alkalmatlan a lovaglásban s azért azokat a far alá kell gyűrni. — Érdekes, hogy mennyire egybe veszi az ének a hősnek és lovának személyeit: «subaszárnyuk»-ról *(saχi-kēmpliänēn)* szól, mintha a suba a lónak is ruhája volna.

117. s. «Más férfi lakó úrasszonyos égtájra jutottak»: itt a «férfi» *(χum)* e h. való «nép» *(mā-χum)*. «Úrasszonyos, uras égtáj» annyi mint: «ország», e szó régi (uruszág, uradalom) értelmében, azaz: «vidék, melyen egy úr uralkodik».

121. s. «Abroncskerék módjára forgó kerek földecskéjük»: Hogy miként kell érteni a földnek ezen gyakran előforduló epithetonját — mely a hymnusokban egyszersmind az égnek epithetonja (pl. *kis-lakw minėm lakwiŋ tą̄rėm* l. alább VII : **5**, 30. s. v. *kis ją̄ŋχėm sāt tą̄rėm)* — megvilágosítja következő változata: *sū-lakw ją̄ŋχėm lakwiŋ mā* (Vog. Népk. Gyüjt. II : 312 l.). Ebben a föld a hóbot alján levő lapos karikához van hasonlítva, mely arra szolgál, hogy a botnak a hó mélyébe való benyomulását akadályozza. E szerint a vogulok kerek tányér alakjában képzelik a földet, mely az őskorban (mielőtt t. i. az Urál övével meg nem állították)

rendkivüli gyorsasággal fekvő abroncs módjára vízszintesen forgott olykép, a mint a mámorcs és szédülő embernek jelentkezik. Azért hasonlíthatja a VI. sz. teremtési ének is (u. i. 100. l.) a földet *Xuľ-ątėr* legkisebb leánya «fonó ezüst orsajának karikájához», mely fölé az ég *Xuľ-ątėr* legkisebb fia «nyílszárny-ragasztásra való ezüst enyvüstjének» alakjában borúl. — A *minėm, jąŋχėm* partic. præteriti alakok használata part. præs. értelmében olyan, mint ezen kifejezésé: *sa'itėm kāt jąmės ąul ąjkä ūnli* «örvendő kéz boldogságában ül az őreg» (l. alább **6** : 3. s.); v. ö. még: *śultėm śopėr tiniŋ ąul* (Vog. Nyelvjár. 68. l.).

122. s. *uľäŋ vit: «Tąrėm jelpiŋ vit χuľilālėm* (T. szent vízözöne fakadt föl)», magyarázza a közlő, megjegyezve hozzá, hogy «*ąln, sąrni χilnė śäriŋ ma ti*». Ez utóbbival nyilván azon fölfogását vallja, hogy a tüzes vízözöntől származnak ama, szerinte «kiégett» gödrös helyek, melyekben aranyat, ezüstöt ásnak. Ezen helyek a régi, elhagyott urali bányásztelepek, melyeknek nyomain indúl ma is az uráli aranykutatás.

123. s. *peśatiŋ tal:* печатная сажень («bélyeggel ellátott ölmérték»), az igazi, pontos «nagy öl», melylyel szemben áll a bizonytalan «vogul öl», bárki kiterjesztett két karja ujjhegyeinek távolsága.

124. s. *χossiχati: «uľä ńelmä rāmpχi*, болтатся («a tűz lángja v. nyelve lobog, ide-oda mozog»), tdk. «csapdos»; innen: *χosχi* «csap (pl. vesszővel)».

130. s. «Arany-*ātėr* s a p k á j á t l e e m e l t e, h a j f o n a t a i t s z é t t e r j e s z t e t t e s a z z a l í m t o v á b b h a l a d n a k»: mit jelentsenek az ének e szavai? Miért volt szükséges, hogy a hős sapkáját leemelje és hajfonatait szétbontsa? Tudván azt, hogy e kifejezés «Arany-*ātėr* hajfonatait szétbontja», voltaképpen azt jelenti, hogy «a nap sugarait ragyogtatja», azt sejthetjük, hogy a sapka leemelésének is mythikus értelme van. A nap sugarainak ragyogását a b o r ú s f e l h ő k gátolják; ha ezt mint takaró sapkát a naphős leemeli,*) egész szépségükben tündökölnek aranyos fürtei s látjuk őt tovahaladni égi pályáján. L. e mythikus felfogás analogiáit Schwartz F. L. W. «Wolken und wind, blitz u. donner (Berlin 1879)» művének 11—12 lapjain. A «sapka» ilynemű értelme még világosabban kitetszik a 398—9. sorokból (l. az ezekhez adott jegyzetet).

135. s. «Erdei fa nem maradt meg, sőt éppenséggel a f ö l d j e sem látszik»; t. i. oly romboló volt a tüzes özön heve, hogy nemcsak a fákat, hanem körülöttük a földet is elemésztette. L. fönn a 122. s. jegyzetét.

---

*) Fönt is (II. **3** : 13. s.) látjuk példáját, hogy a naphős működésekor leemeli süvegét.

140. s. *kāstiäγä: «pupi' kāstėnė χąjtėl kāstsäγä* (úgy idézte őket, mint a hogy az istenkét szokták idézni)» ; t. i. bűvölő igével.

147. s. *ūnlėp jelpiŋ mā: «*á l l ó (tkp. ülő) szent föld», míg előbb (122. s.) «abroncskerék módjára f o r g o t t szent föld». Tudjuk a regék számos helyéből, hogy a föld végleges megalakulása előtt embernek kibírhatatlan sebességgel forgott; de azután *Numi-Tąrėm* ezüstgombos övével, a hótakarta Urállal átövezve «megülepedett» *(ūntχatės)*, «ü l ő v é lett» *(ūnlėpi' jēmts;* u. i. VII : 2, 8.).

149. s. *at aritėm : «at χuľts,* не остался (nem maradt meg).»

154. s. «Egy hétrétű nyárfahajóban»; ez voltaképpen — mint az alább következő regékben le van írva — tutaj volt, hét egymás tetejére rakott farétegből; hat faréteg elhamvadt a tűzözön fölszínén s csak a hetedik maradt meg nagy nehezen épen (l. IV. a) 1).

156. s. *tąsimei': «tąsėm mānė patsi', jelpiŋ śakw χąlės* (száraz földre értek, a szent tűzözön megszűnt)».

157. s. *kwonä ti ūssulei': «ūsilėl ēl-jąmäsėssi',* шагнули (lépésben eltávoztak)».

158. s. «*Xuľ-ątėr* kikél az asszony hasából»: Meg nem érthetnők e mondatot, ha a IV. a) számú tűzözön-regéből nem értesülnénk, hogy az egész tűzözönt *Numi-Tąrėm* csak a *Xuľ-ątėr* elpusztítására eszelte ki, ki azonban összejátszva az asszonynyal (ott: *Numi-Tąrėm* feleségével) mégis megmenekűlt. Ezt az utóbbi dolgot a jelen ének közlője is elbeszélte, még pedig a következő módon:

«*Āń mōläl, jelpiŋ śakw χuľilėmä porät Xuľ-ątėr taχ*[1]) *nąmsi, Tąrėmnė ti alawė. āń ąjkän at vāwė, ēkwän vāwė. χāpän ąjkä tālmatės, ēkwä ľūľi. āń jelpiŋ vit ti χuľmėtės.*[2]) *ąjkä ľāγi: «tālėn!» taw ľūľi. ąs ľāγi: «tālėn!» at tāli. χūrminti' ąs ľāγi: «k u ľ, tālėn!» āń kuľ ēkwä puki-kiwėrnė śāltapės, tāltuwės. ąs āń uľäŋ vit tąsėm jui-pālt ti ānkwätėstä: ēkwäi' ąjkäi' χāpγä-jiw χāpēnnėl kwon ūssulėmēnt, tēn porimėssi', i Xuľ-ątėr porimės, liliŋ ąlėm, ta urėl lilitä nē'ilės».*

«A minap, a midőn a szent tűzözön előfakadt, *Xuľ-ątėr* csakhamar rájött, hogy őt bizony megöli *Tąrėm.* Az az öreg (a vogul Noé) nem látja őt, az asszony látja. Az öreg rászállott hajójára, az asszony [csak] áll. Pedig a szent özön már előtört. Az öreg szól: «szállj föl!» Ő csak áll [tovább]. Ismét mondja: «szállj föl!» Nem száll föl. Harmadszor is odaszól: «szállj föl, te ö r d ö g!» Erre az ördög *(Xuľ-ątėr* v. *Kuľ-ątėr)* az asszony hasába bújt bele s [ilyen

[1]) = *tajėχ* («később, aztán»).

[2]) *χuľilėnė lātiŋ: vit nąŋχ-āntės,* вышелъ на верхъ («fölfakadás kifejezése: a víz föláradt, magasra emelkedett»).

módon] a hajóra jutott.[3]) Most pedig, midőn a tüzes víz leapadt, ím szemlélgette (Arany-*ą̄tėr*): hát a mint az öreg meg a felesége kilépnek a nyárfa-hajójukból, ők kiugrottak s *Xuľ-ą̄tėr* is kiugrott; eleven volt. Ilyen módon menekült meg élete.

161. s. *ruśä manśitätėl*: «orosz és mánysi egyetemben». A vogul kifejezésben a 3. személyű birtokosrag használata ép olyan, mint pl. a magy. *apraja, nagyja*-féle szólásban. Az instrum. rag a kapcsoló «és»-féle kötőszót pótolja, mi rendes eljárás a tavdai vogulban és a votjákban is.

173. s. *pāľä* = «*ą̄s*, овецъ (juh)». Azonos a zürjén *baľa* «juh» szóval. Műveltségtörténeti szempontból tanúlságos, hogy a vogul regék mindenütt foglalkoznak a délibb kultura házi állataival (l. u. i. I : **8**, 19. s. jegyz.), különösen a lóval, melyet mint áldozati állatot ma is nagyra becsűlnek.

174. s. *āmpėr* = «амбаръ (hambár)» | *lāpkä* = «*vātalaχtnė kwol*, лавка (bolt)».

178. s. «Ha valami embert veszel észre, engem el ne árulj!» — mondja Arany-*Kaltėś* az idegen házba betérő öccsének. Tart t. i. a nemi erőszaktól. A vogul hősök rendesen nőtlenek, s éppen a nő képezi leggyakrabban irtó harczaiknak okát és czélját.

184. s. *ąstal*: Ha a szobában valaki alkalmatlanúl zajong, e szókkal szokták rendreutasítani: *ąstal ą̄lėn!* («csendben légy, ne lármázz!») Hogy magában véve az *ąstal* mit jelent, előttem homályos; lehetne-e az *ąs* «felület, külszín, arcz» fosztó képzős alakja? V. ö. *ąstal* «halovány, színtelen». L. alább VI : 157. s. jegyz.

185. s. *χot-tūjtχati*: «*tūjtχati, kwoliŋ mām ul voss vāγėt; tan manėr poterte'it tūlit, sam sajit, χōntlitä* (elrejtőzik, hogy a házbeli nép ne lássa; hallgatja titokban, szem mögött [a nélkül, h. őt látnák], hogy azok mit beszélnek)».

186. s. *tūlmaχ*: «розомага» = «россомаха, vielfrass, ursus gulo, torkos borz, rozomák». Az «*ą̄jkä*» czímzésére nézve l. fönt I : **11**, 2. s. jegyz.

187. s. *karγi*: «*turä ti lātiŋ* (a hangjának kifejezése ez a szó)». Midőn a medve morog: *kurγi*.

187. s. *sōltγäli*: «*kwol jänitėl jäli* (скачетъ), *kissχati* (szoba hosszant jár [ugrál], keresgél, hogy nincs-e ott valaki)».

---

*) Érdekes ez elbeszélés egyezése a votjákok között feljegyzett vízözön-mondának egy részletével: «Az egész földet egy nagy víz kezdte befogni. Noj ezt látván, Inmar parancsa szerint hajójába ment és feleségét is híjja már. Felesége nem megy be. «Nosza! szólt Noj haragjában ismét feleségének, nosza ö r d ö g gyere be!» Ezen szavát Sajtan (az ördög) meghallván, ezt mondta: «Engem hítt» — s az asszony után ő is bement» (Votj. Népkölt. Hagy. 52. l.).

193. s. *manä tēlėm nāj-χum!* mint fentebb (I : **10,** 3. s.): *man tēlėm nāj-āγi, ātėr-āγi.* Költői kifejezésmód, melyben az értelmi állítmány jelzőül szerepel; e helyett való t. i.: «*manä nāj-χum tēlėm!* minő úri asszonytól való férfi támadt belőle!» — *nāj-χum, ātėr-χum* helyett e szólásban más regékben *nāj-pī', ātėr-pī'* összetételeket találunk s ezért kell itt «úrasszonytól *való, származó* férfi» fordítással a *nāj* és *χum* szók összetételi viszonyát feltüntetnünk.

197. s. *āwi pūχtmawės:* A jurta ajtaja rendesen szorosan illik a félfához s minthogy e mellett télen oda is szokott fagyni, betolása és a kimenőnek a maga után való húzás némi fáradsággal jár. Többnyire nem is kézzel szokták kinyitni, hanem valósággal *berugják.* Innen az energikus *pūχtmawės* kifejezés: *pūχt-* «taszítani, rúgni, erősen tolni»; ellenben «nyitni»: *pūns-*.

198. s. *kapaj* való jelentése kitetszik e példákból: *jänī' χāp kapaj,* болшущая лодка («idomtalan nagy ladik») | *jänī' kapaj* шибко большой («iszonyú nagy») | *manėr kapaj kapalės* v. *nē'ils?!* что-за страшное такое явилось?! (на пр. если большаго звѣря увидитъ въ лѣсу; micsoda szörnyűséges — pl. vadállat az erdőben — termett elénk?!).

198. s. *narmatės* = «*śältapės*». V. ö. *rottī' narmits,* v. *narmatės vōrnėl* = *nē'ilėps,* вдругъ вышелъ изъ лѣсу («hirtelen *előtört* az erdőből») | *kwolnėl kwon-narīlės* = *kwon-nē'ilės* вышелъ изъ избы | *χāpä jänė narītėstä,* лодку отпехалъ въ рѣку («a folyóba letaszította a ladikot»).

208. s. *χaśli:* «*tāreuw kantlėnė turä ti lātiŋ* («a medvének haragvó hangja ez a szó»).

215. s. *taw* e helyen indulatszó-féle. Analog példák: *nąmsaχti: t a w am mōläl lū āssėm* «eszébe jut: e n y j e (v. i g a z b i z a!), én nekem a minap lovam volt» (u. i. alább 353. s.) | *t a w man tąwlėl mineī', aman la'ilel mineī', man as āli, tū ti joχtsī'* : «u g y a n, vajjon szárnynyal mennek, vagy lábbal mennek, vagy akárhogy van, ím oda jutottak» (u. i. 485. s.) | *ēlėm-χąlės nątiŋ tārėm sāŋkėmte'in : t a w man la'ilä taľėχt ľūľnė ēlėm-χąlės vērīti, ti 'Sopėr-nāj, Kami-nāj akw'-mūs jāŋχi?!* «az ember idejebeli világot fogod teremteni: u g y a n micsoda lába hegyén álló ember fogja majd kibírni, hiszen ez a *'Sopėr-*asszony, Kami-asszony egyre forog?!» (u. i. V : 49. s.).

215. s. *ti kwolūt ēlėm-χąlės-śär āli:* A közlő magyarázata szerint ezt jelenti: «в и д н о въ избѣ человѣкъ есть». Ebben a *śär* felel meg a «видно» («úgy látszik») szónak, csakhogy alighanem szabad, értelem szerinti fordításban. A *śär* határozónak ugyanis eddigelé ismeretes jelentései: «éppenséggel, teljesen; alig» (pl. *śär āťim* «éppenséggel nincs, вовсе нѣту»; *śär ālpä χum* «alig megélő, szegény ember»; *śär takkätä* «egyes egyedül»).

222. s. *Sạrnikwė!* L. fönn I : 14, 24. s. jegyz.

223. s. *simä ētχėlawė :* A vogul az éhséget a szív működésének tekinti; ezért mondja: «szíve éhezik» s ugyanígy *simä lēstitä* «csillapítja szívét, azaz éhét», *simä pojti* «szíve megelégűl» = «jóllakik».

225. s. *naŋ-ạs :* «hát te». Ez összetétel utórésze voltaképpen az *ạ̄s* «még, ismét», mely ilyen kötőszói szerepében az alany után vetve hangsulyát veszti s megrövidül. L. ily használatának egyéb példáit u. i. 143., 485. s.

231. s. «Nevezetes héten át feküdtek, híres héten át feküdtek». Állandó szólás, midőn a vogul hősök mulatságairól, vagy harcz utáni pihenéséről van szó. Az előbbi esetre vonatkozólag a mi meséink is mondják pl. hogy «hét országra szóló (tehát: *namiŋ, sujiŋ)* lakodalmat csaptak».

242. s. *χạ̄tėl-rēγiŋ suj-vāta :* «*χạ̄tėl-l'alt l'ūl'nė suj-vātā* nappal szemben álló fenyvesnek széle».

246. s. *mortim,* l. fönt I : 22, 1. s. jegyz.

246. s. *ujkwė:* «madárka», tdk. «állatocska». A kondai nyelvben az éjszaki *tạwliŋ uj* kifejezéssel szemben a madár rendes neve *vọj* (= *uj).*

249. s. *taw ań χujimätä :* Az *ań* e helyen mutató névmás szerepű, egyértelmű ezzel: *ań toχ.* Ugyanígy mondható: *ań γum* «az az (ismeretes) ember», e h. *ań-t'a χum.*

255. s. *jurśχatsi̊' :* «*akwän vojχatsi'* (elvették egymást házastársakúl)». V. ö. *am naŋen jurti̊' jurśilėm :* я тебя въ пай возьму («én téged részesűl, v. társúl veszlek») | *tēn akwät vōrėjaŋkwė jurśχatsei̊':* они спаились вмѣстѣ лѣсовать («ők egymáshoz társúl szegődtek a vadászatra») Szotyin.

255. s. Arany-*ạ̄tėr*-nek lúddá való változása és ilyen alakban viselt dolgai fontos elemeit teszik a személyére vonatkozó mythikus képzeteknek. L. erre nézve fönt az I. sz. rege 22, 31. sorához való jegyzetet, melyhez itt még egy szigvavidéki samán következő közlését csatoljuk: «*Ạ̄tėr akw' χuritä jāŋk χạtäŋ, akw' γuritä jāŋk tāri; mańśi χum χạtäŋ, aman jāŋk tāri ali-ke: luwanä, sạwanä jirä jot tū (Ạ̄tėr jelpiŋ mātän) totitä* («Egyik alakja Arany-*ạ̄tėr*-nak fehér hattyú, másik alakja fehér daru; ha vogul ember hattyút, vagy fehér darút öl [vadászva fog]: csontjait, bőrét áldozati állatával együtt odaviszi az ő szent helyére»). — Arany-*ạ̄tėr*-nak lúd, vagy hattyú alakjában történő elvándorlása a déltáj felé talán szintén mythikus kifejezés, jelesen a nyári nap távozásáé, mely együtt történik a «*mortim ujit*», a költöző madarakéval. Az, hogy lova és *Kaltėś* nénje ott marad éjszakon s ő maga eleinte gyalog (l. 237. s.) vándorol, az elbeszélés körülményeiben nincs semmiképpen megokolva; de talán inkább megértjük, ha mythikus jelentését keressük: míg t. i. a nyári nap heve

(az aranyos hajfonatait kibontó, sugarakat lövellő Arany-*ātėr)* előbb lassú átmenettel (gyalog) délvidékre távozik, maga az égbolton nyargaló naptányér (a naphős lova) s vele együtt a hajnal éjszakon maradnak.

256. s. *takwsi-pėl:* «őszszel» alak e h. *takwsi, takwsiän* csakis ezen állandó szólásban fordul elő: *takwsi-pėl, vāťi χātėl vārės-pėl,* mely főleg a medveénekekben gyakori. Látni való, hogy *-pėl* végzete, mely csakis igével szokott időhatárzót alkotni, a szólást befejező *vārės-pėl* alak analogiájára keletkezett, még pedig valószínűleg a költői forma kedvéért.

270. s. «*Numi-Tārėm* atyjuk ím tavaszszá vált»: Ugyanígy mondja a medveének: *Numi-Tārėm āśėm ti tūjimālėm* «*Numi-Tārėm* (Felső-Ég) atyám ím kitavaszodott» | *Numi-Tārėm āsėm takwsi' ti jėmtės, pāχwėŋ sampä samiŋ tūjtä ti patili* «N.-T. atyám íme őszszé vált, széles szemű szemes hópelyhe íme hull». Egy sorséneknek (Vog. Népk. Gyüjt. IV : 4. l.) idézete: *Numi-Tārėm jä'ikėm postilėmä samėl ūräslėm* «N.-T. atyuskám hajnalodását szemmel (ébren) vártam». *Kuľ-ātėr* himnusában (u. o. II : 291. l.) ez «fölemeltetik a hullámoktól s csaknem *Numi-Tārėm* atyjához jut föl (*Numi-Tārėm āśä-pālt nāŋχ ālä joχti*)»; más szóval: «csaknem az égig emeli a hullám». Sőt a VIII. sz. teremtési regében maga az Égatya mondja önönmagáról (**21** : 3. s.): *pāŋχwiŋ sampä samiŋ tūjt pate'im* «széles szemű szemes hóképet fogok esni» és *am tujji' jėmte'im* «én nyárrá változom» (**31** : 12. s.). Az ilyen kifejezések határozott világossággal mutatják az átmenetet, melyen a természeti jelenségekről való eszmék és nyilatkozatok mithikus képzetekké és elbeszélésekké alakúlnak.

275. s. *nāmtänl tiľė ta pats:* «Eszük erre irányúlt», szószerint való fordítás; tdk. *nāmtėm pati* ezt jelenti: «kedvem van, nekem tetszik» (pl. *taw-pālt minuŋkwė nāmtėm at pats* «nem volt kedvem hozzá menni»). Ilyen alapon kell felfognunk a *nāmtiŋ uj* kifejezés értelmét is, mely — noha *nāmtiŋ* egyébként «eszes» — korántsem tulajdonít különös «eszességet» a madaraknak, hanem mint epithetonbeli megfelelője a *nāmtänl pats* állítmánynak ezt jelenti: «kedves», azaz: «kedvvel, tetszéssel bíró állat».

318. s. «A télközépi hidegben letaszítódtak»: Arany-*ātėr* lúdgyermekei a délvidék asszonyának térdéről «*namėl pūχtmawėssi'; Mir-susnė-χum tulmaχä ālės ti* (szándékosan taszítódtak le; így kívánta ezt a Világügyelő-férfi — Arany-*ātėr* — rejtett terve)», ki t. i. ilyen úton akarta kipróbálni lúdneje hűségét, gondolván: «vajjon fog-e bánkódni gyermekeim és magam után».

323. «Lúdneje azután erre a vidékre jött»; értsd: erre a vogulok lakta éjszaki vidékre; napsütötte fenyves vidékét, mely útja közepén feküdt, elhagyta.

335. s. *tāpmės:* «изломалось (eltört)».

336. s. *sais: «sāpi' jēmts* (elporlódott, elrothadt)». Úgy fogja föl a lúdasszony férjének elvesztét, hogy — mint egyéb lúdvándorláskor is megtörténik — az elfáradt és e helyen a falkát elhagyni lévén kénytelen, baj esett rajta, elpusztult.

354. s. Itt a hős egy bűvölő igébe *(kāstul)* kezd, melylyel ismeretlen vidéken járó lovát kívánja maga elé idézni.

362. s. *ērγėm-ke ēlä minnūw:* L. e helyre nézve fönt: I : **15**, 4. sorhoz való jegyzetet.

364. s. «Mint felülről lecsapó esőszem, mint felülről lecsapó szellőcske bár csapnál le ide!», t. i. *tąwliŋ luwėm*: Többször előforduló szólás az istenidézetekben a megjelenés kivánt gyorsaságának kifejezésére. Változatai: *numėl minnė rakw-sam tī' patīlän; numėl minnė vōt-sam, tī' sēγėmalän* «mint fenn járó esőszem, szálljatok ide; mint fenn járó szélfoszlány, lengjetek ide!» (a vízi hét fejedelemhez intézve: Vog. Népk. Gyüjt. II, 388. l.) | *moľėχ patnė rakw-sam, moľėχ patnė vōt sam, ti kwol-sāmnė patuŋkwėn!* «mint gyorsan szálló esőszem, mint gyorsan szálló szélfoszlány, szállj alá ezen ház szögletébe!» (a «Világügyelő-férfi»-hez intézve: u. o. 323. l.) | *ēlėl* (távolról) *patnė rakw-sam, ēlėl patnė vōt-sam ti' voss patnuwėn mōnt* (a Nyáli-manóhoz intézve: u. o. IV. 187. l.). — Figyelemre méltó a *rakw-sam, vōt-sam* (mely utóbbinak értelmére nézve l. fent: I, **17**, 4. s. jegyz.) módhatározó jelentése különös viszonyszói exponens nélkül. E szerkezet a vogul énekekben több más esettel is kimutatható, így pl. *ńiľä χum takwsi-χul jąmės nur-jiw, tūjä-χul jąmės nur-jiw akwät ti ľūľė'it* «négy férfi (a hősnek kilövött nyilára föltűzve), mint valami őszi hallal megrakott jó nyársboton, mint valami tavaszi hallal megrakott jó nyársboton, úgy áll együtt» (Vog. Népk. Gyüjt. II : 173. l.) | *jelpiŋ tumpėn nąŋχäl tuśtėnė tāriŋ jiw tärä nąŋχäľ tuśtawė* «szent szigeted, mint fölforgatott gyökeres fa gyökere, forgatódik föl» (u. o. 132. l.) | *sāt ajäŋ χum-pīγėn sipiŋ χąntnė, puŋkiŋ χąntnė χąntlawė: osiŋ ľąm-uj, osiŋ palėm turä-suj sujtīlāli, ńaŋrä śaχl, vāγiŋ śaχl turä-suj mirγīlāli* «hét apródlegényed nyakas had, fejes had támadja; mint vastag szúnyograj, mint vastag bögölyraj hallatszik zugásuk, mint hatalmas mennydörgés, mint erős mennydörgés dörög zúgásuk» (u. o. 131. l.) | *luwä tot χujpä tawėr-lupi tū sāŋχwäsitä* «lovát, mint valami korhadt fatörzset oda rugja» (l. alább VI : 212. s.).

367. s. *śama taχės: «sajtä χąlės,* въ припадахъ случился (elvesztette eszméletét)», mint a samán minden igézet alkalmával, a midőn szent réülésbe esik *(tąrėm-rē'inė joχtauė).* A *taχ-* igére nézve l. fönt I : **8**, 4. s. jegyz.

375—378. s. Érdekes, hogy az ének ugyanazon leírással dicsőíti Arany-*ątėr* működését, midőn lovát üli, mint midőn hajfonatait szétbontja (l. fönt 12—39. s.), akkor is «az egyik oldalon

levő égtájék ezüsthanggal énekel, a másik oldalon levő égtájékon fölmerűlnek a nap és hold». Ebben is láthatjuk jelét, hogy a két elbeszélés mithikus alapértelme csaknem ugyanaz, vagyis egymással kapcsolatosan föllépő természeti jelenségekre vonatkozik.

388—389. s. «Dagadó *tąrėm* ím dagályba hozódik, hullámos *tąrėm* ím hullámzásba hozódik» : itt kétségtelen, hogy a *tąrėm* szó az «aranyos vizű hét tenger»-re vonatkozik, melyen a déltáji szárnyasok úszkálnak. Ismeretes egyébként is a *numi-tąrėm* «felső ég» kifejezés mellett *joli tąrėm* «alsó ég», azaz föld. Az ének e részében a *joli-tąrėm*-nak hét tengere van különösen *tąrėm*-nak nevezve, ezért fordítom «óczeán»-nak.

389. s. *χumpėltāntawė : «χumpiŋi' vārawė* (hullámzóvá tétetik)».

390. s. *pūmaśä : pūmėś* «vígságos, mulatságos, érdekes, bámulatra méltó (веселый, удивительный)» ; *pūmśėlaχti* «csodálkozik, bámúl (удивляется)» ; | *ńąrt, jiwtal ąlne χarä mākwėt, pumtal ąlnė χarä mākwėt jäläsaŋkwė manä kās, manä pūmėś!* «az Urál bérczein, a fa nélkül való tágas térségen, a fű nélkül való tágas térségen járkálni, ah minő gyönyörűség, minő mulatság!» énekli a Pachtjár-leány (Vog. Népk. Gyüjt. IV : 10. l.).

396. s. «Szárnyas hét [isten], lábas hét [isten] fölött ülő *Tąrėm*» : E stereotip költői kifejezés a mi nyelvünkben így hangzanék: «mindenek fölött magasban trónoló Isten». A «szárnyas hét», «lábas hét» jelzők az «istenkék»-re *(pupi')* vonatkoznak, kik uralkodnak a földön (ezek a lábasok) és levegőben (ezek a szárnyasok), de a kik fölött ismét a legmagasabb helyen székelő *Numi-Tąrėm* (Felső-Ég) «a mi atyánk» uralkodik.

398. s. Midőn Arany-*ątėr* gyermekeit a délvidék asszonya lábai mellett halva látja, fájdalommal vegyült haragjában «szárnyas hét istenke, lábas hét istenke fölött trónoló *Tąrėm*-tól alábocsátott szent sapkája egészen a szemére csúszott le». Minthogy az embernek semmiféle indulatában nem szokott a sapkája szemére csúszni, teljesen érthetetlenek volnának e szavak, ha nem tapasztaltuk volna már (l. fönt a 130. sor jegyzetét), hogy Arany-*ątėr*-nek «égből alábocsátkozó szent sapkája» a napot elborító felhőnek mithikus kifejezése. Tényleg gyakorta látjuk az égen, hogy a naphős vidáman ragyogó arczát egyszer csak elfödi a sötét felhő leple (sapkája) s az éggel együtt az egész természet elkomorúl. «Az istenke haragszik» mondjuk, ha még az e természeti jelenséggel gyakran együtt járó dörgés is hallatszik.

405. s. *kūläti : «kwolės jol-kūläts :* мука разсыпалась (a liszt szétszóródott)».

414. s. *vēśpä χum :* a *veś* alapszó valódi értelme a vogulból bizonytalan. Női énekekben *vēśiŋ*, mint a *χuriŋ* szinonimája sze-

repel (pl. *manä χuriŋ nē, manä v ē ś i ŋ nē!* «minő formás, minő é k e s [?] nő!»), hasonlóképpen *vēśtal* a *χurital* mellett (pl. *śāń-kėmnė χurital ąńśilawäsėm, v ē ś t a l ąńśilaväsėm, tōnä āγin at ti sunsawėm* «anyácskámtól formátlan képpel születtem, szépség nélkül születtem, azért nem néznek reám a leányok», panaszolja egy csúnya férfi életénekében; Vog. Népk. Gyüjt. IV : 34). Úgy látszik a kérdéses szó nem más, mint az éjsz. osztják *veś, venś* «gesicht, schnauze» (AHLQ.); vagyis alapértelmében: «arczczal bíró, szép arczú» (a «szép» vogul szava: *jąmės;* az «arcz»-é: *ńol-sam* «orr-szem»); *vēśiŋ āγi* SZOTYINOVA szerint: красивая, чистая дѣвка («csinos, tiszta leányzó»). Maga a *vēś* alapszó önállóan is előfordúl e költői szólásban: *vēśä sästėm vēśiŋ nāj* «szépsége fejlesztett szépséges asszony» (pl. Vog. Népk. Gyüjt. II : 272. l.).

455. s. *χotä pāteri?!* «куда онъ утеряется съ глазъ? далеко признашь, что онъ ѣдетъ (hova tünik el a szem elől?! messziről észrevehetni, hogy ő jön lován)» — magyarázza SZOTYINOVA egy szamojéd ének (Vog. Népk. Gyüjt. IV : 141. l.) teljesen hasonló helyét *(taw, jātėl χum χotä pāteri vońśäl?!)*, hol szintén a szerető nő várja kedvesét s kiállva az útra szemléli, hogy ez mint közeledik szánjával, természetesen az út görbéi és elfedő erdő miatt időnként el-eltünve szeme elől.

419. s. *āni:* felsőszoszvai alak; a Lozva vidékén így mondják: *ānä* (középlozv. *ǫnä).* — A déltáji asszony látva az Arany-fejedelem jövetelét, megparancsolja komornáinak, hogy ama helyekre, melyekre a ló lábait helyezi, ezüstcsészéket helyezzenek: ez megfelel a mai gyakorlatnak is, mely szerint midőn a samán a «Világügyelő-férfit» idézi, a jurta elé négy, többször napalakkal ékített ezüstcsészét helyez, hogy az odaszálló istenség lova patáit azokra helyezze s ne álljon a csupasz havon (l. GONDATTI : 13, 19. ll.). PÁPAI KÁROLY hozott is ilyen ezüstcsészéket a Felső-Szigva vidékéről, melyek néprajzi muzeumunkban láthatók.

426. s. *sēl: «sēl-χūr lātiŋ* край (karéj, szél)».

436. s. «A hosszú farkú hősök (rozomák, farkas, medve) mind az utolsóig elpusztúltak»; t. i. birtokukba akarták keríteni *Kaltėś*-t, ki azonban legyőzte és megölte őket s most «az üres várban magában él». Úgy lászik, ennek az elbeszélésnek is mithikus magva van: midőn a naphős hosszú éji (v. akár a téli sötétség alatt történt) vándorlása után kiindúló helyére visszakerűl, ott találja a hajnalt egyedül uralkodva a keleti égbolton; ez a sötétség szörnyetegeit, kik rajta erőszakot akartak elkövetni, legyőzte s elpusztította.

450—475. s. «Várukba elérkeztek . . . a néne kikél a házból, hajfonatát széteresztí, egytorkolatú hét tenger merűl fel . . . *Arany-Kworės* atya, *Arany-'Siś* anya új életre ébrednek stb.» Visszaáll a égir világrend, mint ez az ének elején le van írva. Midőn a naphős

és testvére a hajnal visszatérnek téli vándorlásukból, ismét visszajön a nyár, az ő uralmuknak boldog ideje. Föléled az egész természet, vidám lesz az égbolt, új világot érnek mithikus személyesítői: «*Arany-Kworės* atya» s «*Arany-'Siś* anya».

462. s. Gondatti hallomása szerint a «Világügyelő-férfi», midőn útjaiból visszatérve, anyját csaknem félholtan találta: őt öklével mellbe ütötte, mitől emez ifjú nővé változott; de oly kicsinyke volt, hogy feje kendőjének rojtjai a földet érték (32. l.).

487. s. *śēśγėlimē: «jiwėt vāťit ālsėt, akwän śēssanä* (v. *śēsγėlėsanä), akwän āltγėlėsanä* (a fák [a tűzözön megszünte s Arany-*ātėr* kalandozásai óta megnőhettek ugyan már: de arra, hogy belőlük házat lehessen építeni még] rövidek voltak; azért tehát egybetoldották, összecsatolták őket)». A közlő szerint egész ekkoráig földházban laktak az ősemberek, mely fontos műveltségtörténeti hagyományról a következő rege is tud (l. IV. b) : 5, 6. s. jegyz.).

IV.

A szent tűzözön regéi közűl az elsőt *Rakt-jā-paul*-ban a Szigva torkolatához közel eső *'Nār-paul*-ból való *Lāsar-ājkä* (orosz nevén: Лазаръ Яковлевичъ Алкинъ) közlése után 1889 január 27-ikén jegyeztem föl; a harmadikat *'Nūrėm-pauliŋ χum Kawrila Petoriś Sontin* előadása nyomán 1889 január 11-ikén. A második Reguly gyűjtései közül való, ki azt a nyelv és tartalom után itélve, a Felső-Szigva mellékén jegyezhette.

A szent tűzözönről *(jelpiŋ śakw,* más nevezetein: *jėlpiŋ vit, uľäŋ vit, tārėm-nāj;* osztjákúl: *jēmėŋ jiŋk:* Patkanov «Irtisch-Ostjaken», 134. l.) megemlékszik már az I. sz. teremtési rege is, hol azonban még «az emberkorabeli világ» beállta előtt a «Világügyelő-férfi»-től leküzdendő csodás természeti jelenségek közt szerepel (l. fönt 14. l.), melynek az emberiség történetével semminemű kapcsolata. A III. számú ének is ugyanez istenhős kalandjai kapcsán említi (46. l.), de már mint az emberiséget ért végzetes csapást tárgyalja. A «Világügyelő-férfi» siránkozva szemléli itt «emberkéi» pusztulását, a nélkül, hogy rajta bármikép is segíthetne: vigasztalása legfeljebb az, hogy egy emberpár mégis megmenekült (47. l.). Az e helyt adott *a)* és *c)* számú regék a tűzözönt, mint *Numi-Tārėm* jó eleve megfontolt tervét mutatják be, melytől hogy az emberiség egy része életben maradt, egyik előadás szerint a «Világügyelő férfi» könyörületességének, más szerint *Numi-Tārėm* gondoskodásának köszönhető. Sajátos különállást foglal el e regék közt az, melyet Reguly jegyzett föl (közölve már Hunfalvytól: Vogul föld és nép, 156 l.), mely a földet pusztító végtelen tűzáradatot emberek emlékezetében élő történeti eseménynek

fogja föl, tudja, hogy hosszú tartama s lassú terjedése alatt módjukban volt az embereknek ellene külömböző módon védekezniök; sőt utal azon földházakra, melyek egyes vidékeken még ma is láthatók, mint maradványai a tűzözört követő időknek, melyekben nem volt fa a házak építésére. GONDATTI hallomása szerint az őskor özöntüze meg fog ismétlődni a végitélet napján; de ekkor nem fog minden élő lény elpusztúlni, mint az elsőben; hanem egyes emberek meg fognak belőle menekülni oly módon, mint az itt közlött regék ezt a mult eseményekép előadják (l. részletesebben alább az ide tartozó jegyzetekben).

a)

1 : 1. s. *ạpľė:* főkép a költői nyelvben használatos attributuma *Numi-Tārėm*-nak ezen értelemben: «atya», a midőn rendesen az *āś, jäˀi* «atya» szók párhuzamos kifejezése, így: *N. T. ạpľėm, Sorni-Kworės jäχėm* (Vog. Népk. Gyüjt. III : 59.) | *N. T. ạśikėm, Numi-Sorni ạpľikėm* (u. o. II : 426.). Ugyanegy szó vele: *ạpa, ōpa* «medve»; *ạpėriś* «szépapa, ük, ős» (праодѣдъ; dimin. képzővel).

1 : 1. s. *Xuľ-ạtėr alnė tumäj vāri:* Sok oka volt *Numi-Tārėm*-nak, hogy az alvilág fejedelmét üldözze (l. erről az utóbbira vonatkozó képzetek összefoglalását fönt a bevezetésben); itt csak a legfőbbet említjük, melylyel a rege egyéb részei is kapcsolatban vannak, az t. i. hogy — mint a jelen «Világügyelő-férfi» születésének regéje (Vog. Népk. Gyüjt. II : 98. l.) elbeszéli — neje a «*lui-χum* (alvilági ember) *χuľ-ạtėr*»-rel «összeszűrte a levet»; tehát az utóbbira igen féltékeny volt. A tűzözön más okáról értesít GONDATTI (l. erre nézve alább a harmadik változat **2** : 2. sorához való jegyzetet).

1 : 1. s. *tumäj, tumaj* = or. дума: *man tumaj vārimėn?* какую думу (v. совѣтъ) сдѣлаемъ («micsoda eszmét, okos gondolatot találhatunk» vminek eszközlésére) | *am ti tumaj ti ạńśeˀim* («nekem ím ez a gondolatom van») || *tumajteim* (REG. *tumitėm*) = *nạmsaχteˀim:* подумаю («meggondolom, meghányom-vetem magamban»).

1 : 2. s. *takwi mirä:* N. T. «saját népe» az istenek sergei: a «mindenfelé levő szárnyas hét, lábas hét *pupχėt*», a regék és énekek hősei.

1 : 3. s. *käräj:* «*supiˀ-χulnėl nujėm sạw käräjiˀ läwawė* (a tokhalról nyúzott bőrt *käräj*-nek nevezik)». V. ö. ÉO. *kara, kari* «sterlet» (AHLQ.), KO. *kōri* id. (PÁPAI). — Tokhal-bőrből azért készítenek takarósátort, hogy a fölcsapó lángok és gőzök ne ártsanak.

1 : 4. s. *χasäp:* Így nevezik azt a rendesen vászonból készült, mintegy rőfnyi magas négyszögű takarósátort, mely alatt az éjszakural-vidékiek nyáron (akár a szabadban, akár a házban)

alszanak s melynek czélja, hogy az embert a mindenüvé behatoló szúnyog- és bögölyrajok elől védje. Oroszúl: пологъ.

1 : 7. s. *liliŋ jūr, liliŋ sossėl* a hősi énekekben és regékben gyakran emlegetett két állat, melynek pontos meghatározásához nem juthattam. Egyik közlő szerint: *jūr, sossėl: māń śorχiliŋ uj namä; jui-ąulä nūpėl ąśśä; ēlėm-χąlės puri: ēlėm-χąlės sorėmnė pati; takwi māń, vāťi; χąt la'il ąńśi; māt, jiwėt ąli* («kis rovátkos állat neve; végtagja felé vékony; ha az embert megharapja: az ember meghal tőle; maga kicsike, rövid; hat lába van; földben és fában él»). Egy felsőszigvai közlő így írja le őket: *jōr: vittė ąlnė sortχurip-uj; lēγä taľχät ośśä, puŋkä numpėl nor osit, palitä talnėl arinū* («a *jōr* vízben élő csuka alakú állat; farka hegye vékony, feje felé gerenda vastagságú, hossza több egy ölnél»); *sossėl: vōrt ąlnė māń ośśä-le'ipä χurip ujkwė* («erdőben élő kis gyíkalakú állat»). Állítólag az utóbbi szó *lą lātiŋ*-ja (osztják szava) volna az *ąśśä le'ipä*-nek, mivel egyezik Pápainak az az adata is, hogy a Felső-Ob és Vach folyók vidékén a varázsdob kanalán alkalmazott s a varázsdobra festett gyíkalaknak *sosėl* a neve. Castrénnál is megvan: IO. *sast*, SO. *sasal* «eidechse». Mások ismét másképpen magyaráznak: «*jūr: mat ńąr-uj namä* (valami gilisztafélének a neve)»; — «червь съ 6 ногаму, въ гниломъ деревьѣ живетъ, не кусатся (hat lábú féreg, rothadt fában él, nem harap)». Szotyinova ismeri ugyan a regékből a *jūr* és *soslä* állatneveket; de nem tudja: червякъ-ли либо звѣрокъ (féreg-e, vagy erdei vad). Reguly szerint: «*jūr* od. *jor:* ein erdwurm (schwarz, nicht lang); *sossl* id. (er ist weiss); *liling sossl* od. *liling jor: sossle men jore äk lating, mät mat ąlne uikwe ma keurt vangsen (soslä,* vagy *jōr* egy jelentésű szók, valami földben élő állatka, földben mászó)». — Szemben ezen leírásokkal az énekek és regék csodás erejű v í z i s z ö r n y e t e g e k-nek ismerik a *jūr*-t és *sossėl*-t; jelzőik: *puŋkiŋ sāt jūr, puŋkiŋ sāt sossėl* («fogas hét *jūr*, fogas hét *sossėl*»; Vog. Népk. Gyüjt. II: 151., 152. ll.) | *kēr alpip sāt jūr-pī'* («vastestű hét *jūr*-fi»). A szoszvafői istenke énekében így könyörög hozzá szorongatott hadi népe: «Óh engedd, hogy ezen szent vizű tó szent vizéből előszálljon vastestű hét júr-fiad; mászó állat hét júr *(vāŋkėnė uj sāt jūr)* hadd mászszék elő» (u. o. 132., 133. ll.). Ugyanez énekben szó van az istenke «hét júr-ral teli fészkéről» *(sāt jūr ta'iliŋ pīťi)*, a mint Kis-Ob istenkéje is *sāt sossėl ta'iliŋ kwol*-ban ül (u. o. 141. l.). Ezen állatok birtokáról híres folyók a Szoszva, Szigva, Ob és Pelimka: a szoszvafői istenke «a tápláló Ob vizéből hozott hét *jūr*, a fényes Ob vizéből hozott hét *sossėl* állat»-ért magasztalódik (u. o. 152. l.); a Szigva is *liliŋ sosslėl, liliŋ jōrėl ujawė* (u. o. 257. l.); hasonlóképp dicsőíti egy himnusz a Pelimka folyót *sossėl vitėp jelpiŋ jāriś*-nak («*sossėl*-vizű szent folyó»-nak; u. o. 403. l.) valamint egy folyó erét *liliŋ jūr ta'iliŋ χōŋχält* («eleven *jūr*-ral teli folyóér»)-nek. A szoszva-

fői istenke csodás erejű sapkája: *sāt jūr ta'îliŋ kēnt* (u. o. 134. l.) s ruhaszéle: *sāt jūr ta'îliŋ kēmpli* (u. o. 130. l.). — Megvan a déli osztjákban is *jūr*, melyről PATKANOV (Irtisch-Ostjaken: 133. l.) a következőkép nyilatkozik: «Von anderen wassertieren wird noch (t. i. a csukán kívül) ein kleines tier: *jūr* (vog. *jelpiŋ jūr)* für heilig gehalten. Wasfürein tier unter dem namen *jūr* gemeint ist, weiss ich nicht, da ich kein solches zu sehen bekam; die Ostjaken aber versicherten mich, dass es weder einem fische, noch irgend einem vierfüssler gleiche. Es ist nicht möglich in ihm einen krebs zu sehen, weil diese geschöpfe in der Konda nicht gefunden werden und weil sie nur in der allerletzten zeit sich in dem unteren laufe des Irtisch gezeigt haben, wohin sie sich aus dem mitleren laufe desselben flusses verbreiteten. Eher kann man annehmen, dass unter dem namen *jūr* ein grosser wasserkäfer, etwa aus der dytiscus-art, gemeint sei, weil er nach der angabe der Ostjaken *sechs* füsse besitzt, eine rundliche form hat und von schwarzer oder rötlicher farbe ist. Einige halten den *jūr* für dasselbe tier wie *χamal-χai* welches gewiss einen wasserkäfer bedeutet. Andere hingegen meinen, der *jūr* sei ein grosses tier, welches mit hörnern versehen ist und im winter dicke eisschichten zu durchbrechen vermag. Als solches w a s s e r u n g e h e u e r erscheint es auch in einer von mir aufgezeichneten sage». Mindezen magyarázatokat és leírásokat összefoglalva s tekintetbe véve azt, hogy a jelen regében az égből alábocsátott tüzes folyadékkal *(nājiŋ vit)* egyszersmind «eleven *jūr* és *sosseì* állatok» jöttek alá — még pedig a közlő szerint azon czélból, hogy a netalán még megmaradó állatokat és növényeket elpusztítsák — úgy tetszik, hogy a szóban forgó állatok valóságban nem létező m i t h i k u s l é n y e k, jelesen «gyík»-féle alakjuk után itélve a nyugati mesék k r o k o d i l u s t e s t ű s á r k á n y a i, melyeknek mintaképei gyanánt kiveszett őslények szolgálhattak. Ily felfogásra indít az is, hogy a fentebbi magyarázatok közlői maguk nem látták ez állatokat, hanem csak hallottak róluk;*) továbbá, hogy gyakran alkalmazott jelzőjük a *liliŋ* («eleven»),

*) Csupán a jelen rege *Lasar-ājkä* közlőjétől hallottam, hogy ő látott egyszer az erdőben *jūr*-t. De ez alighanem csak afféle vadászképzelődés, minőt REGULY jegyzett föl Pachtjár tanítójáról, mely szerint t. i. ez utóbbinak «öreg atyja egyszer üldözőbe vevé a *mis*-nyusztot (az erdei manó kedvelt állatát) s meglövé. Ámde vala is e miatt nagy baja. Megjelenék neki a *mis* (erdei manó) s visszakövetelé vadját. Szerencséjére Pachtjár ősének, az nagy botosába a talp alá dugta volt a bőrt s bátran tagadá, hogy nem lőtt *mis*-nyusztot; így kiszabadula a nagy szorultságból» (HUNFALVY: Vogul föld és nép, 154. l.).

mely arra czéloz, hogy külömben csak fából készült, vagy festett másaik ismeretesek. GONDATTI tűzözön-mondájában (49—50. ll.) tényleg közismeretes mithikus lények szerepelnek helyettük. E szerint, mielőtt a végitélet tűzözöne bekövetkezik, hét nappal, mind a *kuľ*-ok (ördögök) és *mēŋkw*-ek (manók) tekintettel az előttük álló nagy munkára, földalatti birodalmukba távoznak s útközben fölfalnak mindent, a mi elébük akad. Segítenek nekik a tűzözön idejében a szúnyogok, apró legyek és hangyák, melyek ekkorra czobolymenyét nagyságúvá nőve, az áradat fölött fognak úszkálni s elpusztítják azokat, kik megfelelő sűrű takarósátrat nem készítettek tutajukra. — Erdekes, hogy a Felső-Lozva vidékén feljegyzett kutyanevek között is találkoznak: *Jūr* és *Sosla*, mint: *Xulaχ* («holló»), *'Solśi* («Hölgymenyét»), *Xaleuw* («Halászmadár»), *Xuntiľ* («Vakond») stb. (l. Vog. Népk. Gyüjt. IV : 428 l.). Megjegyezzük még, hogy a *sossěl* szóval azonosnak látszik a bolgár *sъsel*, orosz *suslъ*, *suslikъ*, cseh *sysel* «muscitellus» (l. Ethnographia VIII : 25. l.).

1 : 8. s. *mātätėl lūtätėl:* «földestül-mindenestül»; *lūt:* «holmi, micsoda», pl. *luwiŋ lūtiŋ-ta'il jol ujis* «lovastúl, holmistúl (mindenestül) alámerült» | *mirä lūtä minės* «népe, micsodája elment» | *uľ-jiw lūt sa'iräst* «tűzi fát, mit vágtak» *(trov, što rubili;* REG.) | *kwol-jor lūt śāpitunkwė jūw-χajti* «a ház környékét, mit rendbehozni, haza fut» (REG.).

1 : 8. s. *pānt*, felsőlozvai *pantä* «lapos, sík (плоскій, площатый)» : *pantä mā* «sík föld (ровное мѣсто)», *p. āχwtės* «lapos kő». — Itt *pānti' totwės* annyi mint: «megsemmisült», tdk. «laposså, síkká, a földdel egyenlővé téve elhordatott (a hegyi fa, erdei fa a tűzözöntől)».

1 : 10. s. *jentės* a közlő szerint annyi mint: «*lilitä nė'ilės* (élete megmenekült)». Talán a *jelt-* «föléled, fölgyógyúl, fölépül» igével függ össze.

2 : 1. s. *Xuľ-ātėr . . . at alwės;* l. e történetre nézve fönt III : 158. s. jegyz. — PATKANOV ugyane regerészletet a déli osztjákoknál következőkép hallotta («Irtisch. Ostjaken»: 134 l.): «Midőn *Pairāχta* a földön élt, meghallotta *Tūrėm* atyjától, hogy nemsokára özönvizet *(jēmėŋ jiŋk)* bocsát alá, mely elborítja a föld nagyobb részét. Hogy magát, családját s embereit ettől megmentse, nagy hajót *(karėp,* or. корабль) kezdett építeni s e végből mindig távol volt aháztól. Neje, ki távollétének nem tudta okát, ezen nem kevéssé szomorkodott. Hogy őt megvigasztalja, egy ördög *(kuľ)* érkezik, a ki nemsokára közelebbi viszonyba is ereszkedik az asszonnyal. Ez azt tanácsolta az asszonynak, hogy búsulás helyett vendégelje meg bőven férjét borral és bozasörrel, mire az majd kinyilvánítja titkát. Az asszony így is cselekedett s megtudta, hogy a harmincz év óta készülő hajó már csaknem kész. Az ördög e

közben az ajtó mögött hallgatózott, midőn pedig meghallotta a titkot, azonnal a hajóhoz ment s lerombolta a nagy fáradsággal alkotott művet. *Pairāχťa* mámorát kialudván, ismét hajójához megy, melynek állapota annál nagyobb kétségbe ejti, minthogy az özönvíz ideje már közelgett. Atyjához könyörög most segítségért, kinek közreműködésével három nap alatt sikerült helyreállítania hajóját s övéivel együtt megmenekülnie a biztos végveszedelemtől.

2 : 4. s. *pūškä* = or. бочка (hordó).

2 : 4. s. *kutśuwė* = «*jol-joχtawė*» («lerészegszik»). Mint a sörnek *sor* neve, zürjén eredetű a vogul «lerészegedni» szó is: zürj. *kodź-*, votj. *kudź-* id.

2 : 7. s. *tūlit: «sam sajit, tūlmaχėl»* («szem mögött», t. i. midőn senki sem látta; «titokban»); ettől: *tūli* «elrejtő, titkos» (pl. *tūli ńir-sajnėl lakwiänl* «elrejtő, v. elfedő, látatlanná tevő bokor mögől lopózkodnak a vadakhoz»).

2 : 7. s. *tätėp-kiwėrnė:* u. i. III : 158. s. és jegyzete szerint «az asszony hasába bútt *Xul'-ātėr*».

b)

1 : 1. s. *nāj tēi':* «a tűz e s z i k (emészt)» közönséges kifejezés erre: «ég a tűz» (pl. *kwolūw najnė tajwės* «házunkat f ö l e m é s z t e t t e a tűz»). Az evő tűznek n y e l v e a láng, *nāj-ńelm.* — L. fönt I : **19**, **14**. s. jegyz.

1 : 2. s. Hunf. közlésének *juipoált* betoldása az eredeti textusba fölösleges.

1 : 2. s. «*tąromu mottal'e ti sąskati*» (Reg.); Hunfalvy magyarázata szerint: «Taromunk másfelé omlik (vízzel)», értvén *Tārėm* omlása alatt — mint a jegyzet mondja — hogy «eső esik, *noster Jupiter pluit*». Ámde tudjuk, hogy a *sāsχati* éppen az özönvíztől való e l ö n t e t é s n e k, e l á r a s z t á s n a k műszava (pl. a III. sz. ének czíme is: *māi' tārmi' sāsχatilėm ēri'* «az ég és föld elöntetésének éneke»), minélfogva az idézett helynek csak ilyen értelme képzelhető: «világunk másneművé öntődik», azaz «másneművé változik az özönvíztől való elöntetése következtében». Ennek felel meg Szotyinova értelmezése: «перемѣнъ будетъ; скоро переставленie свѣту будетъ (világfordulás lesz nemsokára, t. i. a beálló tüzes vízözön következtében)». Az I. sz. regének közlője is használja e kifejezést: *tārėm sāsχatnė-mos* «az ég (értsd: világ) összeomlásáig, elpusztulásáig»; l. fönt **15** : 14. s. jegyz..

1 : 5. s. *χum-mūs urėl manki;* Hunf. kiadásában: *kummos mánki;* de Regulynál: *kummos url manki.* Az utóbbi szót Hunf. «*legalább* mi»-nek fordítja, tekintettel az *amki, manki*-féle alakok «egyedül én, mi»-féle jelentésére; de a *-ki* végzet a személyes

névmásokon igen gyakran pusztán nyomatékosító szerepű a kizárólagosság mellékértelme nélkül, pl. *χāŋχä jiw am-jotėm* «ki jön velem?» : *amki mine'im* «megyek én, megyek akár magam» | *naŋki sēlėm uj* «az a rén, melyet te szereztél».

2 : 2. s. *am χōlĭläkėm ērt :* Bizonytalan megfejtése a Reguly-féle kézirat megfelelő helyének : *«äm kuli läkemertn»*. Hunf. nem ütközik meg e helyen ; de adott fordítása : *«én a halál kikerülése végett»* alaptalan ; nem felel meg a textusba képzelt *χuľ* («kór, betegség») és *lakw-* («mozogni, közeledni») szók való jelentéseinek. Az, hogy a *χōl-* «hallani» igének Reg. szótári jegyzetei közt is találkozunk a fentihez hasonló írásával (*kûlililem* od. *kulilalem : ja slichoval») némi támaszúl tekinthető az itt adott megfejtés helyességére nézve. — A *χōlĭläkėm* végképzőjére nézve l. Vog. Nyelvjár. 40. l.

2 : 2. s. *simtal :* «béltelen» ; de korántsem «üres» (melynek helyes kifejezése : *kiwriŋ*), mint Hunf. képzeli. Nem ladik módjára, kivájt fából készűl a tutaj, hanem egymással összecsatolt, hosszukban ketté hasított fatörzsekből. Hogy a tűzözön lángja ezt a tutajt mennél kevésbé rongálhassa, annak belsejében ép (nem korhadt) nyírfából kellett készülnie.

2 : 2. s. *por ;* a Lozva mellékén *porä* «szál, tutaj». Hunf. «kettős sajka» fordítása Reg. következő jegyzetének félreértésén alapszik : «*pōrä kap* : doppelboot, reiseboot». Hogy szövegünk idézett helyén nem összecsatolt sajkákat kell értenünk, mutatja nem csak a lényeges *χāp* «sajka» szó hiánya ; hanem az is, hogy alább (**2** : 8. s.) a *por*-nak *négy szegletéről* történik említés, mi pedig alkalmasan csak szálgerendákból összerótt tutajnál képzelhető.

2 : 5 s. «Fűzfagyökérből» kell fonni a mentő tutaj kötelét, mely nyirkosságával jobban állhat ellen az emésztő tűznek. E kötelet egy ölnyi mélységben kell a föld alatt megerősíteni, min hogy a tűzár kiégeti, szétroncsolja a föld felületét (l. alább **5** : 2. s.).

2 : 6. s. *ujttuŋkwä :* Reg. *uitunqve.* Hunf. kijavítja erre : *untungve ;* de van *ujtt-* «alámeríteni, aládugni (különösen vízbe)», pl. *aχwtės vitnė jol ujtte'im* «alámerítem a követ a vízbe» | *ujtėp jāŋχėp jortė juit ujttiänä* : (a hős) «alámerülő hold gyanánt meríti alá maga mögött (a földbe az ellenséges hadsereget)» ; l. alább VI : 215. s.

2 : 8. s. *śāli vōj :* «tiszta (olvasztott) halzsír» ; Hunf. szerint «olvasztott vaj», noha Reg. jegyzete világosan írja : *«śali voj : ribni žir,* glatt ohne fischstücken und satz». A «vaj» vogul neve : *mis-vōj.* Halzsírral kellett — mint alább (**4** : 5. s.) olvasható — oltani a tutaj meggyúladt széleit ; mert a víz gyors párolgásánál fogva hamar kifogyott volna a nagy hőségben.

2 : 12. s. *kiwėrt ;* Reg. kéziratában : *keurn ;* de a *-n* rag helyes alkalmazását e helyen nem igazolhatom, hacsak nem oly

dialektikus használat fölvételével, mint ezekben: *numėn* «fönt», *jolėn* «alant».

3 : 4. s. *jäni̊' ą̄jkän, tūl kitilaχti ;* HUNF. közlésében: *ojkäntul,* megjegyezve, hogy «föltetsző szókötés; alább: *ojkänl kitilaχti».* Erre mindenelőtt megjegyzendő, hogy REG. különválasztva írja: *oikän tul ;* továbbá hogy *kitilahti* állítmány után vesszőt, nem pedig pontot jegyez, úgy hogy a mondat így értendő: «a melyik férfi tutajt csinálni nem tud, azt az öreg ember — tőle kérdezgeti — az öreg férfi tanítja». A *jäni̊' ą̄jkän* e szerint nem a *kītilaχti* igére vonatkozik, hanem mint ismétlése, a *jäni̊' χumnė,* a *χańśtawė* igére. A fordításnál e körülmény elkerülte figyelmemet.

3 : 6. s. *at χāsi :* «nem t u d» ; HUNF. : «nem a k a r» nyilván a *kās* «kedv, hajlandóság» szóra gondolva REG. *ät kási* írásmódja alapján. Megjegyzendő, hogy néhány sorral előbb REG. *ätke kási* helyét HUNF. is helyesen fordítja: «ha . . nem t u d».

3 : 6. s. «Azután némelyik ember nem tudva tutajt csinálni, m a g a s h e l y e t kezd keresni» : Erre vonatkozólag a következő jegyzetet találjuk REGULY kéziratában: «Zur zeit des wassers retteten sich die *Sakw*-leute auf dem *Nāŋkiś* oder *'Naiś-'Niltiŋ* (hegynév) auf dem *'Sortäŋ* (a *Sukėr-jā* egyik mellékfolyója, mely a Szigvába ömlik). *Taw at amėrawės, ną̄ŋχä lapės. akw'-mūs tot-ta atχatäst. χątäŋ-sip-luw l'ūl'it, kitėχ tą̄rės-kēm l'ūl'it mā χul'tsāls tąsėm mātä. ta-porät Sukėr-jä- ą̄s Xaŋlä-, Māń-jā-mā-χum ą̄lsėt, liliän tot-ti nē'i̊läst. jā nalmi supėt tōnt paul āťim ą̄lės, tūp Lapiŋ-ūs ą̄lės, Muuŋ-kēs pasnėl Muuŋ-kēs ą̄lės.»* — Fordítása: «Az nem merült [az özönvíz] alá, föléje emelkedett. Mindnyájan ottan gyűltek egybe. Hattyúnyak magasságú, mintegy két arasz magasságú föld maradt meg t. i. száraz földje. Azon időben *Sukėr jä,* úgy szintén *Xaŋlä, Māń-jā* népei éltek, életük ím ott menekült meg. A folyó (Szigva) közvetetlen mellékén akkor nem volt falu, csupán *Lopmūs* volt; *Muunkēs* táján *Muuŋ-kēs* volt».

3 : 7. s. *ą̄lnė vēśpä mā at χą̄nti :* «такое прелестное мѣсто, какое надо не наидетъ («olyan kedvre való helyet, a minő szükséges [hogy t. i. rajta megélhessen, v. lakhassék] nem talál») — magyarázza SZOTYINOVA. L. a *vēśpä* szó értelmére nézve fönt III. 414. s. jegyz.

3 : 9. s. *vākeuw-ē r t :* REG., mint gyakran egyéb szigvai közleményeiben is, itt *ertn* alakot ír, melyet azonban én nem hallottam a Szigva mellékén.

3 : 10. s. *jelpiŋ vitnė joχtwėsūw :* «ránk jött a s z e n t vízözön». HUNF. szerint: «a n a g y víz». Igaz, hogy a *jelpiŋ* szónak van hasonló, azaz «nagyon, igen, szörnyen»-féle jelentése (pl. *jelpiŋ mol'ėχ minėn !* «igen gyorsan menj !» *jelpiŋ kort vinä* «nagyon erős pálinka» ; sőt hallottam káromkodásban ilyet is: *jelpiŋ āmp-pi̊'!* «j. ebfi»); de *jelpiŋ śakw,* vagy *jelpiŋ vit* éppen úgy mint *jelpiŋ mā*

«szent vizet», «szent földet» jelentenek (osztjákúl is: *jēmėŋ jiŋk)*, mivel *Numi-Tārėm* különös igézetére termettek elő *(sātwäst)*. A föld előbukkanása előtt is *jelpiŋ vit* borította el a világot, a mint a Reguly-féle teremtési regében olvassuk: *a m s ā t ė m j e l p i ŋ v i t ė m ė n joχtnėn jui pālt . . . ēlėm-χalės ūnlėnė j e l p i ŋ m ā tēltėn!* (l. alább VIII, **11** : 7. s.). E helyen Hunf. is «szent vizet» fordít.

3 : 10. s. *jinätä s u j ä, sumėlämä kit χātėlī' ti jēmts:* «(a szent víz) jöttének z a j a, zúgása már két napja hallik (lett)». Hunf. Regulynak ezen jegyzését: *suije* így adja: *sují* s ekkép fordítja: «(jövetele már) h a l l i k». Ámde *suj-* ige nincs is a vogulban; a «hallik» t. i.: *sujti*.

3 : 10. s. *sumėlämä:* Reg. *simeläme*. Én csak az előbbi alakot hallottam *(sun sujä sumli* «hallik a szán csikorgása, сани скрипятъ»); de igen valószínű, hogy a Szigvamelléken emez alak járja, ép úgy, mint *sij, sijti* a rendes *suj, sujti* helyett. — A rege a tűzözön közeledtét úgy rajzolja, mint valami hatalmas lávafolyam fokozatos áradását. Gondatti szerint (46, 49 ll.) az ősi tűzözön alkalmával *Kworės-Tārėm* leszedte az égről a napot, holdat és csillagokat, hogy az élők pusztulása annál biztosabb legyen. A végítélet tűzözöne előtt pedig már hét nappal állandó nagy mennydörgés fogja hirdetni a vész közeledtét s fojtó, kiállhatatlan bűz fog elterjedni.

4 : 2. s. *śärjawės ul'äŋ vitnė;* Regulynál rekeszben: *ul'eng vit*, melyet a passiv szerkezet miatt már Hunf. helyesen javított erre: *vitn*.

4 : 4. s. «A melyik ember tutajának kötele nem volt elég hosszú, az a kötelet ketté vágta»; mert ha el nem vágja, a tutajnak egyik végét a kötél lefelé húzza, másik végét pedig az emelkedő ár fölfelé sodorja, a rajta levők úgy aláborulnak s elpusztúlnak. Hogy a kötelet elvágta, úszik a tutaj az ár fölszínén.

4 : 3. s. *ālä:* «csaknem, majdnem» (Vog. Nyelvjár. 31 l.); *ālä amėrawės* «чуть не навалился, majdnem hogy felfordúlt» (Szotyin.); tkp. «majdnem alámerült». Hunf. fordítása: «hogy alá ne merűljön».

4 : 7. s. «Annak, a ki nem bírta ki, a kötele elszakadt s elvitte az ár»; alább is visszatér erre a rege (9. s.): «Egyéb ember a hova jutott, ott ért szárazra». Ez n é p v á n d o r l á s i e s e m é n y e k n e k emlékezete, a mint Patkanovnak következő közléséből is kitetszik: «Némelyek, kik *Pairāχt'a* hajóművének építését látták, de maguk olyat önnön számukra késziteni nem tudtak, tutajokat *(por)* csináltak s azon igyekeztek megmenteni életüket. E z e k e t a h u l l á m o k k ü l ö m b ö z ő v i d é k e k r e s o d r o t t á k e l. Így állítják a Szamarovo mellett fekvő Trenkin-jurtabeliek, hogy ők ama korban Szurgut vidékéről hányódtak ide, a mi nem lehetetlen; minthogy typusuk a környékbeli osztjákokétól külömbözik,

ellenben az osztják szamojédokéhoz hasonlít; másrészt ismeretes dolog, hogy ezen vidéken minden tavaszszal vannak vízáradások, melyek néha óriási arányokat öltenek» («Irtisch-Ostjaken» : 134 l.).

4 : 8. s. *tīlnél:* Reg. *tîlnen.* Úgy látszik, tényleg létező dialektikus eltérés (assimilatio), melyet nekem nem volt alkalmam hallani.

4 : 7. s. *vitä tąsmejis:* «вода убывать стала, a víz apadni (tkp. kiszáradni) kezdett»; *tąsėm vit* «мелкая вода, sekély víz» (tkp. kiszáradt víz, noha nincs teljesen kiszáradva; Szotyin.).

4 : 10. s. *tūl-ūlttė χul'tėm-kēm χum, mānl-pālt χul'tėm-utėt, tū ti ąlmejäst* «остальные люди, гдѣ остались на той землѣ жить стали (a többi emberek azon a földön, a melyen őket az elapadt ár hagyta, azon élni [lakni] kezdtek»; Szotyin.). Hunf. fordítása: «Azután a valamikép megmaradt ember földjének kibukkanó darabján, ott kezde élni». Látnivaló, hogy szükségtelen a *(χul'tėm-kēm) χum* szót «gyűjtő névszónak» tekinteni, mint Hunf. teszi, hogy a *mānl* és *ąlmejäst* alakok pluralis végzeteit megmagyarázhassa.

5 : 2. s. *mātä tal militäi̊' śärjimė, χi̊limė:* «на сажень прогорѣла, вырыта земля» («egy öl mélységre ki van égve, ki van vájva a föld»; Szotyin.). Hunf. szerint: «Egy öl mélységnyire ásván is a földet, odáig meg van égve», mely értelem azonban a vogulban is ilyen szórendet kivánna: *mātä t. m. χi̊limė śärjim (ąli).* Hogy itt tényleg a földnek égés okozta kivájtságáról van szó, bizonyítják egyéb regék is, pl. fönt III : 135. s. és IVa) **1** : 8. s. (l. a hozzájuk tartozó jegyzeteket).

5 : 5. s. *l'ap-ilės:* «ближность», pl. *l'ap-ilėst mat paul ąli?* «есть-ли въ ближности деревня?» («van-e valami falu a közelben?» Szotyin.).

5 : 6. s. «f ö l d i k u n y h ó t á s t a k» maguknak az özönvíztől menekültek. Berjozov városvégein mai nap is földi kunyhókban laknak a Szigvamellékről évtizedek óta oda vándorolt vogulok. Utazásaim közben is hallottam ilyen földi kunyhókról, melyeket azonban lakosai elhagytak. Gondatti is tud e földi kunyhókról (46 l.), melyeket állítólag még a tűzáradat után fenmaradt hősök ástak. Más hagyomány szerint ezek a későbbi nép művei voltak, melyek ellenségektől való menedékhelyekűl szolgáltak; miért is nem ritkán földalatti utak vezettek belőlük az erdő mélyébe és a folyókhoz. Látott is ilyeneknek maradványait utazónk *Sortiŋ-jä* környékén a Szoszva bal partján. Azt kell hinnünk, hogy e földi kunyhók vagy egy régibb bennszülött nép, vagy a vogulok őseinek lakásmaradványai. Annyi kétségtelen, hogy a fából épített mai *kwol* építése módja és berendezésé t a t á r eredetű. — L. fönt: III : 487. s. jegyz.

5 : 7. s. *māγėjawäst* «окоренились, жить стали» («gyökeres lakosokká lettek, lakni kezdtek» ; Szotyin.).

6 : 3. s. *kwoss-kē pėl vit-χul :* Reg. *v i t ä-χul*, a mi azonban nyilván csak íráshiba.

6 : 5. s. *pojtėltėnūtä :* Reg. itt s alább is (8. s.) : *poiltenute*, miben dialektikus eltérést láthatunk ; v. ö. *χąjtėl* «-ként, -képpen»: szigvai *χąjilt*.

6 : 6. s. *vitėn-ke va'ili :* Hunf. «ha vized leszáll» ; csakhogy a víz leszállására, vagy apadására sohasem mondják vogulúl : *vit va'ili*, hanem *vit tąsi* (l. u. i. 4 : 7. s.). Ellenben : *ēlėm-χąlės vitnė nal-v a' i l i* «az ember a folyó vízre leszáll».

c)

1 : 8. s. *āwi j u i-p ā l n ė pate'in :* «въ избу какъ заидешь (a mint az ajtótól b e l j e b b jutsz)». A *jui-pāl* itt a *jun* «benn a házban» és *jūw* «be a házba» határzóknak megfelelő névszói alak (mint : *kwoni pāl* külrész, *ēli pāl* előrész), mely úgy látszik, nem gyakori alkalmazású ; v. ö. *jui-pāl* «utórész, vég», melyből : *juit* «hátúl, után», *jūw* «hátra, visszafelé».

1 : 10. s. *mirä-n ū p ė l kitapės :* «népét ő l kérdezte». A vogul «kérdezni» igék mellett a kérdezett személyre vonatkozó határozó rendesen accusativusban, vagy *-nėl* raggal áll (pl. *t a w ä kitilankwė ėri* u. i. 14. s. ; *ąjkän ė l kitilaχte'it* 71 l.), úgy hogy itt a *nūpėl* alkalmazását analogiai szerkesztésnek tekinthetjük ehhez : *mirä-nūpėl l ā w i*. Szabatos fordítás volna : «népéh e z kérdést intézett».

1 : 13. s. *porä iŋ ātim :* «не время еще (még nincs itt az ideje)».

1 : 15. s. *kāstėlän ! :* «поминаете, пусщай придетъ (idézzétek, v. említsétek nevét, hadd teremjen ide !)». Az idézésnek módjára nézve l. fönt I : 8, 19. s. jegyz.

1 : 15. s. *tūjt-porχėj-śaχl :* «снѣжная туча (hóförgeteg-felhő)». Az előkívánt istenhőst éppen rendes foglalatossága közben, midőn hótalpon (valószínűleg vadászgatva) járt, érte az idéző ige : ő tehát azon mód, hótalpastúl termett oda ; a hótalpakkal fölragadt hó egész förgeteget alkotott, midőn aláhullott.

1 : 17. s. *luwanėm ālä sakwätėsanėm :* «я старыя кости чуть не изломалъ, по что меня такъ скоро поминали ? ! (én majd hogy össze nem törtem vén csontjaimat, minek idéztetek, v. emlegettetek oly gyorsan ? !)» V. ö. I. 8 : 19. s. jegyz.

1 : 20. s. «Hol az írás, nézzük csak meg !» : A rege közlője sokat járt Ivdilben is, Berjezovban is ; volt tehát módja látni, hogy midőn az oroszok bizonyos állítások hitelességéről meg akarnak győződni, írásba néznek, melyek rendesen a vendégülő szobarekesz ablakán, vagy egy odahelyezett asztalkán hevernek. A vogul

rege jelen epizódja nyilván csak a közlőnek e tapasztalatból eredő jóhiszemű toldása.

2 : 2. s. *pūlėnė kwol:* «баня (orosz fürdőkamra)». Az öreg Arany-*Kworės* atyaisten vén tagjait gőzöltetni szereti, ép úgy, mint vogul hívei, midőn orosz falvakba érnek. Maguk a vogulok nem építenek az éjszaki Szoszván s mellékfolyóin fürdőkamrákat. — A közlőnek e magyarázatánál alaposabban megvilágítja az itt adott regerészletet Gondattinak az a följegyzése (47. l.), hogy *Kworės-Tārėm* azért bocsátotta a tűzözönt a földre, hogy abban megfürödvén, hirtelen m e g i f j ú l j o n. Más változat szerint (49 l.) az istenség fürdővize rendes meleg víz volt; de miután ő megfürdött benne s ezzel agg korában visszanyerte ifjúságát, a víz tüzes anyaggá változott s ez a földön oly magasra emelkedett, hogy az égtől fölszíne csak hattyúnyak hosszaságnyira volt (l. ehhez fönt *b)* **3** : 6. s. jegyz.). A végitélet borzalmait is az idézi majd elő, hogy ugyanez istenség még egyszer vissza fogja kívánni ifjúságát s újra tűzözönt bocsát a földre.

2 : 3. s. *nāŋχ-ālmejėstä: Sorni-Kworės* már olyan vén, hogy maga lábán sem tud járni. Ezért kell, hogy emberei emelgessék, vigyék a fürdőbe s hozzák vissza onnan. Alább (**3** : 5. s.) hét létra legmagasabb fokára ültetik azon biztos tudattal, hogy onnan magától le nem kerülhet.

2 : 5. s. *jansės kwol:* «особливой домъ (saját külön háza)». A Lozva mellékén *janės* szót hallottam e fogalomra: «külön, elvált» (pl. *taw janės mini* «ő külön úton megy»).

2 : 6. s. *kwon-āntsėt:* «плыли (a forró víz kifutott az üstökből); *vit ānti* «вода прибываетъ (a folyó vize árad)».

2 : 7. s. *mat-kēm mir:* «много народу унесла вода (sok népet elvitt a víz)».

2 : 8. s. *pājältėm mānälnėl χot-pojtsėt:* «перестали кипѣть (megszüntek forrni)».

3 : 2. s. *am vorim manėräi' unsilėn?!* «по что ты мое дѣло, мою силу перешибешь?! (miért hiúsítod, v. töröd meg az én dolgomat, az én erőlködésemet?!)» — *vori* «erőszak»: *voril vistä* «erőszakkal vette el», *voriŋ χum* «veszekedős, erőszakos ember»; *am naŋėn voräte'im* «én téged kényszerıtlek» | *unsi* «(gázolva v. hajón) átmegy a folyóvízen»; *usti* «átvonszol, átgázoltat valamit a folyón».

3 : 3. s. *āšä!:* vocativus értékű *ä* particulával, mint *šāń-ä!* «hallod-e, anyám!» *jäγ-ä!* «hé, atyuska!» *nēt-ä!* «hé, asszonyok!»

3 : 3. *ustalėm χot?!* «дяденка, какъ не перешибу твою силу; бѣднаго народу мнѣ жалко! («atyuska, hogy is ne hiúsítanám meg erőlködésedet; sajnálom a szegény embereket, a kiket te ártatlanúl el akarsz pusztítani!)».

3 : 5. s. «Hét (egybetoldott, hosszú) létra legfelsőjére ültet-

ték» Arany-*Kworés* atyaistent fiai, hogy többé hóbortjában az elbeszélthez hasonló dolgokat ne tehessen («за то посадили его такъ высоко, чтобы онъ не могъ этакое дѣло больше дѣлать»).

V.

A föld égből való lebocsátásának énekét a *'Nūrėm-paul*-beli *Kawrila Petōriś Sonťin* közlése nyomán 1889 január 7-ikén jegyeztem föl *Jäni' paul*-ban.

A vogul kozmogoniai hagyományok közt a jelen ének alább következő (VI. sz.) bővebb változatával együtt határozottan különálló typust alkot, megfelelőleg azon világosan igazolható körülménynek, hogy ezen énekek keletkezésének területe is más, t. i. nem az éjszaki, hanem a déli vogulság, jelesen a Konda vidéke, honnan a pelimi és lozvai nép révén juthatott el az éjszaki Szoszva vidékére is (l. itt: 58., 192., 296. és VI : 104., 138. s. jegyz.). A föld keletkezésének történetét mindakettő elhagyja; csak azt jelzi röviden, hogy a föld az éggel együtt megalakúlt s kezdetben oly kicsike volt, mint egy orsókarika, melyre az ég kis enyvező üst nagyságában borúlt (V : 2. s.; VI : 1—8. s.). A régibb s eredetibb tartalmú VI. sz. változat ezután mindjárt az ember teremtésére tér át, nem emlékezvén meg egy utalással sem ama mindenféle akadályokról, melyek az éjszaki mondák szerint a föld mai alakjának végleges megszilárdúltát s az «emberkorabeli világ» beálltát megelőzték. Az éjszaki közvetett forrásból származó ének szintén csak egy mozzanatot tartott szükségesnek beleilleszteni ezen eseményekből, t. i. a föld körülövezését, illetőleg a hegyek s a belőlük fakadó folyók keletkeztét: lévén ezek a Szoszva forrásvidékén oly közönséges, mindenkor szem előtt álló természeti jelenségek, melyek nélkül a világ teremtésének története el sem képzelhető. A terjedelmében gyarapuló föld (VI : 20—25. s.) ad létet az emberiség ősanyjának, kinek az egyik (V. sz.) énekben «Ördög=fejedelem-leány *(Xuľ=ātėr-āγi)*», a másikban «Kami=asszony-anya *(Kami=nāj-āŋkw)*» a neve. Hét férfiú származik ettől homályosan körülírt módon (V : 139—149. s.), a mint hét fia van az éjszaki hagyomány szerint *Numi-Tārėm*-nak is. Ezen hét férfiú közül a legidősebbnek jut a főszerep, ellentétben az éjszaki felfogással, mely ezt éppen a legifjabbnak, a később «Világügyelő»-vé magasló férfiúnak juttatja. E ponttól fogva az egyetlen közösség az éjszaki és déli monda anyaga között, hogy az Égatya tanácsa mutatja meg a módot, melylyel az ember a «megenni való vessző- és fűbimbót, a szív csúcsát kielégitő ízletes falatot» szerezheti (V : 150—279. s. és VI : 32—76. s.). Az életfönntartás műveleteiben való versengés s különösen az ifjabbak

önfejű hevessége hozza a «bosszúság nélküli földre» a bosszúságot (VI : 77—98. s.) s utóbb a «kórtalan földre» a halálthozó kórt és betegséget (V : 280—337. s. és VI : 100—135. s.), melyet a VIII. sz. éjszaki rege (**38** és **39**) az Égatya jóságos gondviseléséből folyó intézkedésnek tekint. A megzavart béke hozza létre a sértett fel dühét, mely mesterséges szerektől (részegítő ital, bódító étel) fokozva határt nem ismerő öldöklésben keres kielégítést (V : 338—346. és VI : 136—259. s.). Így válik a legderekabb emberből is, énekünkben az idősbik fiúból, vadállat: s ez a medve származásának története. A medve, más nevein «állat-öreg» *(ujańšuχ)*, «erdei férfiú» *(vuor-khum)* az elsőnek született ember elváltozott alakja: ő *Käméŋ-nāj-pū* «Kami-asszony fia» (l. VI : 263. s. jegyz.), kinek pánczélruháját medveszőrré, kardját medvefoggá, nyilait medvekarmokká az ősembernek állati dühe változtatta (V : 347—359. és VI : 260—275. s.). Ezen alapszik a medvének, mint istenségnek hivatása: a büntető igazságszolgáltatás. Oly esetekben, midőn a jog és igazság földi tanubizonysággal meg nem állapítható, az ő itélőszéke elé lépnek a pörös felek; ő reá, mint *Kami-nāj* ősanyánk legidősb fiára hivatkoznak esküjökben, kit ezen réven is megillet az itélkezés joga s ki az igazság és jog képviselője volt öcséivel szemben akkor is, midőn az emberi társadalomban élt. Az ő dühe érje az igaztalant s hamis esküvőt: «sapka-rongygyá tépje széllyel, kesztyű-rongygyá tépje széllyel» (VI : 276—282. s.).

Azzal, hogy a teremtési ének — s így czímezi Reguly jegyzése is *(mäi tarmi sangomlem jeri)* — mint az emberiség ősidőkből átöröklött bajainak egyik nyilvánulására, oly kiváló súlyt helyez a medve származásának történetére: tulajdonképpen medveénekké változik. Reguly tényleg ezek sorába iktatja elsőnek, mely így a déli vogul medveénekek sorában ugyanazt a szerepet tölti be, mint a «fölülről való leszállás éneke» *(numėl va'ilėm ēri')* az éjszakiak közt. A medveének vonásait mutatja a nyelv is, jelesen a jelzők és sajátos műszók (l. V : 169., 207., 263., 350., 354., 355., 358. s. és VI : 114., 169. s. jegyz.). Érdekes, a mit e pontra nézve Szontyin közöl: *Ti mā tārätim jelpiŋ ēri' uj jēχwnė porät ērγawė; jamės ulamėl masχatėm χūrėm χum kātänän akwän pūγimė ērγe'it, χūtėltaχte'it; ti māi' tarmi' jis ūnttėm lātiŋ:* «Ezt a föld alábocsátásának szent énekét a medveünnepi színjátékok alkalmával éneklik; három jó ruhába öltözködött férfi egymás kezét összefogva énekli s [közben] hajlong; [mert] a földről és égről való, ősidőkben szerzett (megállapított) beszéd». Megjegyezte még, hogy az éneklők ilyenkor sapkaval fejükön s övvel derekukon sorjában állva s kezeiket csakis kis ujjaikkal egybekapcsolva végzik előadásukat,

ép úgy, a mint ezt az «égből való leszállás» énekénél magamnak is volt alkalmam tapasztalni.

Czím: *mā tārätim jelpiŋ ēri'*: a *tāräti* ige midőn teremtési eseményekre vonatkozik, mindig «felülről való alábocsátást» (*numėl jolä tāräti*) jelent: *Sorni-Kworės*, vagy *Numi-Tārėm* atya teremtményeit az égből készen bocsátgatja alá a földre, még pedig igen nehézkes módokon, t. i. vagy vasláncczokon (ezüstláncczokon), melyeknek végén gyakran ide-oda himbálózó bölcső csüng; vagy ezüstlétra, hágcsó mentében. Az előbbi módon bocsátja pl. alá az ének szerint: *Sarni-ātėr* és *Sarni-Kaltėś* gyermekeit (kiket «aranyabroncsú két bölcsőbe fektettek, hozzájuk hét rojtos ezüstlánczot csatoltak s ezen alant levő földre alá úgy bocsátottak»; l. fent III: 479—481. s.), *Joli-Tārėm*, azaz «Alsó-Ég», «Földanya» hugát (ki a «két ég, két menny közt hétszeres vaslánez végén függő várában ül vala» s később hogy az «ember-korabeli világot» megteremtse, vasláncza bátyjától ketté vágatván a földre szállott; l. u. i. 128 l.), a medvét (ki részére «háromszáz ölnyi vaslánczot készítget, ezüst hajlatú hajlatos bölcsőt készítget» s «az alvilági nép lakó, sárga színnel, vörös színnel borított, kis lúd, kis récze pipegő földecskére» így bocsátja alá, l. Vog. Népk. Gyüjt. III : 13) s a föld első emberpárját («vaslánez végén ezüstívű íves bölcsőben»; u. o. 135 l.). Ezüsthágcsón jutnak az égből a földre az alábbi VII. számú rege szerint (131 l.) a vadak és halak s ugyanígy a «Világügyelő férfi» Nap-leány, Hold-leány nejeinek hozományakép a ló-tehén-féle háziállatok is (l. fent 31 l.). A teremtés ily módjának alapfogalma tükrözik nézetem szerint a vog. *tārät-* igével etimologiai kapcsolatban levő magy. *teremt-* igében (l. Ethnographia IV : 54 l.).

2. s. *taχtėp*: «*sėtėp taχtėnė taχtėp*, прялка (czérnasodró orsó)»; *taχtėp-kēr* «az orsó aljára a végből alkalmazott karika, hogy azzal az orsó perdülése könnyebbé és gyorsabbá váljék»; l. fönt I : **3**, 1. s. jegyz. és alább VI : 4. s. jegyz.

3. s. *sāŋkėmlės*: «богъ сотворился самъ отъ себя (isten megteremtődött, maga magától létre jött)». *sāŋkėml-* «teremtődni» és causativuma *sāŋkėmt-* «teremteni» csakis a költői nyelvben használatos műszók (v. ö. alább is 101 l.: *māi' tārmi' tēn sāŋkėmlei'*: «az ég és föld, ők megteremtődnek», mint Reg. jegyzi: «*stanovatsa*»; *sāŋkėmtėstä* = *tārätėstä* u. i. alább 11. s. | *ēlėmχālės ālnė jisiŋ tārėm ēl-sāŋkėmtilėm*: «az ember életkorának idejét hosszabbá teremtem» = дольше творю, Reg. szerint: *po dolše slažu*; Vog. Népk. Gyüjt. II : 291 l.). Hogy mi lehet fogalmi alapja ezen sajátos kifejezéseknek, arra nézve érdekes fölvilágosítást nyujtanak a medveköltő énekek ilyen apostrophái: *uj kēnśėmlälėn, uj sanχėmlālėn*: «medve ébredj föl, medve serkenj föl!» (Vog. Népk. Gyüjt. III : 207; alsólozvai nyelven, hol egyszersmind: *sanχėmlėm*

Tōrėm «teremtődött T.» ; u. o. II : 414 l.) | *uj s ā ŋ k ė l ė n, s ā ŋ-k ė l ė n!*: «medve ébredj, ébredj!» (szigvai nyelven: u. o. III : 204 l.), melyeknek változata: *uj kēńśamlėn, uj vāramlėn!* (u. o. III : 188). Ezen utóbbi szónak «ébredni, serkenni» jelentése (e mellett: *vormėlti* = *kēnśėlti* «ébreszt, serkent» ; u. o. III : 366 l.) minden valószínűség szerint «fényleni, világosságra jutni» értelemből fejlődött, a mint rokon nyelvi másaiból (ÉO. *vorla-* «glänzen», magy. *virrad*, mord. *vaŕhmede-* «tagen, hell werden») következik. Hogy a *sāŋkėl-*, *sanγėml-* «ébredni, serkenni» igének is hasonló a fogalmi fejlődése, mutatják: a déli osztják *sanki*, *saŋa* «klar, heiter» (CASTRÉN), kondai, középobi *saŋk*, szurguti *seŋk* «свѣтъ; világ, világosság» és «небо, ég» (PÁPAI). Ez az utóbbi szó még külön «világ; welt» értelemben is használatos, pl. *siŋg-ül saŋk* «nap-alatti свѣтъ, világ», *me seŋkimeti* «на мой свѣтъ, az én világomra» (PÁPAI). PATKANOV szerint is («Irtisch-Ostjaken» 99 l.) *jem-sanka, sorni-sanka, nūm-sanka, tūrum-sanka, sanka-tūrum* «himmel» és «gott» jelentésűek. Mindezekből teljesen kiviláglik, hogy a vogul *sānkėmli* «teremtődni» eredeti értelme szerint ezt fejezi ki: «v i l á g o s s á g r a j ö n n i» (v. ö. *samnė pati* «születik», tdk. «szem elé jön») és *sāŋkėmti* ezt: «v i l á g o s s á g r a h o z n i».

3. s. *'Sopėr-nāj, Kami-nāj āŋkw; Xul'-ątėr-āγi; Kalm;* l. e mithikai alakokra nézve föntebb a bevezetést.

4. s. *taw:* Hogy ezen névmás nem a távolabb nevezett *Sorni-Kworės*-re, hanem a közvetetlenül megelőző Földanyára vonatkozik, kitetszik a VI. sz. változatból, melyben világosan elő van adva, hogy *Kami-nāj āŋkw* (a ki egy szerepű az itteni *Xul'-ątėr-āγi* val) a Földanyából jön elő (l. 27. s.).

5. s. *numėl minnė:* «по верху ходящій, fönn-j á r ó (szárnyas Kalm)». *min-* helyett inkább illenék e jelzőbe: *jäl-* «járni», vagy *χajt-* «futni», a mint tényleg elő is fordúlnak: *tąw-χal j ä l m i ń māń tąrėm* («ágak közt járó kis isten»), *jolėl χ a j t n ė la'iliŋ nāj* («lenn futkosó lábas istenasszony») költői szólások (Vog. Népk. Gyüjt. II : 416 l.). Ugyanilyen alkalmazása van a *min-* «menni» igének e gyakori költői kifejezésben: *lakwä minėm* v. *kis-lakw minėm lakwiŋ tąrėm* (l. fönt III : 121. s. jegyz.).

16. s. *matėr-sir tākätėl:* «какимъ нибудь крѣпкимъ чтобы окрѣпилъ землю (hogy erősítse meg valamiféle erőssel a földet)».

18. s. *la'iläγä-tal'γėn:* «человѣкъ не можетъ стоять на ногахъ (lábain nem állhat meg az ember)», oly rendkívüli gyorsasággal forog az ‚orsókarika' alakú föld; l. fönt III : 121. s. jegyz.

25. s. *χąti' pūnsėstä:* «Ezüstsarkú hat ajtót h a t t á nyitotta ki, ezüstsarkú hetedik ajtót h é t t é nyitotta ki». Hét ég fölött van az ének fölfogása szerint Arany-*Kworės* fényességes trónlaka, ezért szólítja őt az imádság «*sāt tąrėm patit tąrėm sūl' puŋk*»-nak («hét ég végében levő ég ősz fejé»-nek; Vog. Népk. Gyüjt. II :

325 l.) s nevezi palotáját *sāt nakpä sorni kwol*-nak («hét rekeszű aranyháznak» ; u. o. 313 l.). A Földanyának alúlról jövő követe az alsó egeken, azaz a hat előtermen keresztűl jut a legfelsőbb égbe, a trónterembe. A termek e számát, mint az isteni pompa nyilvánulását drámai élénkséggel emeli ki az ének, midőn a belépővel azokat mintegy számoltatja : már ötté, hattá, azaz ötöt, hatot számolva nyitotta az ajtókat s csak most jön a hetedik, melyet hétté nyit ki.

29. s. «Aranyszélű hét asztal hétté (azaz : hét felé) áll ott» : Ugyanígy írják le a «Világügyelő férfi» palotájának belsejét az imádságok is, pl. «*Numi-Tārėm* a te atyád alkotta hét szögletű szent házad zugában, hét rekeszű aranyházad zugában, a r a n y - l á b ú h é t a s z t a l o d s z é l é n, aranyfedelű hét szekrényed fölött» stb. (Vog. Népk. Gyüjt. II : 313 l.) ; vagy «Arany-*Kworės* atyád takarta hófehér rénszarvas-bőr takarós ház, fekete nyusztbőr-takarós ház . . . belsejében a r a n y s z é l ű h é t a s z t a l á l l» (u. o. 321 l.). Szó van *Numi-Tārėm* «naphímes szent asztaláról» az alábbi VIII. sz. regében is (**9** : 6. s.).

34. s. *pońimtamtė* : «прижалъ палку къ лицу (botját arczához szorította)». Egyéb költői hagyományokból is tudjuk, hogy Arany-*Kworės* igen öreg (*sūl' puŋk*, l. fönt 25. s. jegyz. ; IV*c*) : **2**, 3. s. jegyz.) : itt azt látjuk, hogy botra támaszkodik ültében is, melyet az ének plasztikus leírása szerint gondolatában elmélyedve arczához szorít s onnan elemel, midőn gondolatát már megérlelte magában.

40. s. *manä l'āŋχėŋ uj l'āχ totsėn?* : «какой вѣсти принесъ (minő hírt hoztál)», ez a közlő szerint a szólás értelme. Az istenség *l'āŋχ toti* («izenetet hord»), innen *l'āŋχiŋ uj* »üzenetes állat» attributuma, ép úgy, mint a múnkeszi hadisten maga magát s üldözésben utól ért ellenfelét *kit-pāl ālnė ńulı-uj*-nak («két felől levő esküvő állatnak») nevezi, a midőn békekötésüket esküvel erősítik meg (Vog. Népk. Gyüjt. II : 195 l.). Ugyancsak *l'āŋχiŋ uj*-nak nevezi magát a samántól tanács és segélyadás czéljából idézett *Pasėtpupi'* (u. o. 418 l.).

49. s. *taw* : l. fönt III : 215. s. jegyz.

53. s. *χąmi tārmatėstä* : Az égi istenség gondolkodó állapotának másik rajza (l. fönt 34. s. jegyz.). Ugyanígy találjuk a VIII. sz. regében is, hogy a godolataiba elmélyedt *Numi-Tārėm* atya «hét hajfonatú hajfonatos f e j é t l e e r e s z t v e ü l» (**9** : 5. s.).

54. s. *tūjtiŋ χul pūt-sis* : A voguloknál az «óra»-féle időmérték, egy fagyos hal felfőttének tartama; ezért Ahlquist a *pūt* «üst» szót egyszerűen «stunde»-val is fordítja (Wog. Wörterverz.). Az «óra» igazi vogul neve : *śąs* (ÉO. *śos*) orosz eredetű = часъ. L. alább VIII : **11**, **1**. s. jegyz.

57. s. *Sāt-ur āŋkw sāŋkėmte'im* : «Уралъ сотворю (az Uralt

teremtem)», tkp. a «Hét-hegy anyát». — Figyelemre méltó, hogy a jelen ének az Uralt nem tartja azonosnak a teremtő istenség «ezüstgombos övével» (mint a VIII. sz. rege: l. alább 143. l.), bár fentebb (52. s.) szól róla, hogy valamiféle «övvel» körül kellene «övezni» a földet. Ez utóbbi helyen az *ēntēp* («öv») nem a szorosabb «ruhaöv» értelemben veendő, hanem általában «körülfogó köteléknek»; a mint a II. sz. rege is csattogás közepett hét napig szállíttatja az égből alá az Uralbérczeket s mégis azt mondatja az istenséggel, hogy «*mā ēntaptilēm* (a földet körülövezem» **3**: 25. s.), mi tulajdonkép annyit jelent, mint párhuzamos kifejezése: «*matērsir tākēl tākmēltilēm* (valamiféle erőséggel megerősítem)».

58. s. *Paräp-nāj āŋkw*: «Большая гора за вершиной Тури (nagy hegy a Tura forrásán túl)», melyet ily módon a Kusva mellett emelkedő remek látványú *Blagodatj* orommal azonosíthatunk. Ez a hely (hol éppen a perm-jekaterinburgi vasut az Uralt szeli át) századok óta távolra esik a vogulok telepeitől, s így igen nevezetes, hogy a Felső-Szoszva mellékén még él nevének emléke s a hely mithikai jelentőségének tudata. Mutatja ez egyrészt az ének régiségét, másrészt (szemben az I. és VIII. sz. regetipusokkal) a benne tárgyalt hagyomány d é l i b b eredetét, mire az is utal, hogy Reguly déli nyelven írta föl változatát, továbbá hogy kondavidéki helynevek fordúlnak elő benne (l. alább 192. és 296. s. jegyz. és ugyanitt: VI: 104. s. jegyz.). A *Paräp* előrészre nézve l. fönt I: **8**, 11. s. jegyz.

61. s. *nulä χajtēm*: «рѣчки побѣгутъ на низъ (patakok futnak alá)»; *nul* «бистрье рѣки (a folyam gyors omlású helye)», *nuliñ jā* «быстрая рѣка (sebes folyó)». A medveénekekben is: *nulä χajtēm māń ja* («folyama futó kis folyó»; Vog. Népk. Gyüjt. III: 218. l.), *nulä minēm saw jā* (u. o. 257. l.).

62. s. *sǟjmēlte'it*: «рѣки бѣгутъ (patakzanak)», a *sǟjim* «patak» névszótól. — Azzal, hogy az istenség kígyóostorával vállára csapdos, a hegyekből folyók omlanak alá. A vizek keletkezését a III. sz. ének az Aranyfejedelem hajfonatai szétbontásából eredteti (36. s.).

87. s. *ūnlēnē mān at taχni*: tdk. «ülőhelyhez nem juthat» (l. fönt I: **8**, 4. s. jegyz.); hogy miért, azt a közlő így magyarázza: «она гулять хочетъ, къ мужу охота ей (szeretkezni — orosz euphemistikus kifejezéssel: sétálni — akar, férfihoz volna kedve)».

86. s. *at χani*: tdk. «nem ragad meg» álló helyén, nincs maradása; vére bizgatja arra, hogy az «ember korabeli világot megteremtse», vagyis gyermekeket kapjon.

119. s. *sipä nǟpēmtēstä*: «шею повѣсилъ (nyakát lecsüggesztette)».

120. s. *ness l'ūl'nē*: «mozdúlatlanúl álló» fordításánál (mely a *ness ǟlēn, ūnlēn!* «csendben, veszteg légy, ülj!»-féle szólásra tá-

maszkodik) talán megfelelőbb volna: «csak úgy, közönségesen álló».

121. s. *rēs-jiw:* csakis a költői nyelvben használatos szó, melynek értelme a közlő szerint: «всякое лѣсовое дѣрево (bármely erdei fa)».

122. s. *ńirä, pumä voss ńāki:* «пусть она топчетъ траву и вицу, тамъ чтобы гулять (hadd tapossa le a füvet, vesszőt, hogy ott — t. i. férfival lefeküdvén — szeretkezzék)». — Vajjon az I. sz. regének azon érthetetlen előadása, hogy az asszony czirbolyafenyőt talál a ház mögött, azt kiássa, öregéhez beviszi, majd ismét visszateszi helyére, s ettől gyermeke lesz (4, 1—11. s.): nem ugyanarra czéloz-e, mit itt a «fa vesszejének, füvének taposása» kevésbé homályosan fejez ki? Megjegyzendő, hogy a «hasa földagadt leány» színjátékában (Vog. Népk. Gyüjt. IV : 297. l.) a penis helyett «arasznyi hosszúságú fenyőtoboz» szerepel, még pedig azon gúnyos mentegetőzéssel, hogy «a ti leányaitok módjára v e s s z e j e n ö v e s z t e t t v e s s z ő t e r m ő u t a t (*ńirä sästėm ńiriŋ l'āŋχ*) ő n e m j á r t», vagyis ilyenen férfival nem feküdt.

154. s. *sol'-jąut-ńāl:* «могутъ ужъ стрѣлять съ деревянной стрѣлой (már fanyilakkal lőhetnek)»; *sol', sol'-jiw* «nyárs, faék (шпилька)», itt: «fahegyű gyermekjáték-nyíl».

156. s. *jäχχätawė:* «*jis lātiŋ; ań ti latiŋ at potėrtawė* (elavúlt, régi szó; most nem beszélik ezt a szót)», mondja a közlő, s értelmét így fejtegeti: «у звѣря сердце боится; охотно имъ добыть звѣря, а силы нѣту; они маленькіе, только пугаютъ звѣрей (a vadnak szíve fél; az ifjak szeretnek megejteni a vadat, de nincs hozzá erejük; még kicsinyek, csupán ijesztik a vadakat)». REG. változatában ugyane leírás tárgyalt szava helyett *lähetėt* olvasható, melyet a felsőlozvai nyelv *laχäte'it*-nek ejt; l. erre nézve alább VI : 54. s. jegyz.

158. s. *pēntlawė:* erre is csak azt mondja a közlő, hogy «*jis lātiŋ;* сердце звѣря боится; его гоняютъ, не могутъ добыть (elavúlt szó; a vad szíve fél; üldözik az ifjak, de nem bírják utólérni)». — Talán még sem más e szó, mint a közönséges *pēnt-* «cserélni, változtatni» ige képzése; tehát: «a vad szíve fölcserélődik, megváltozik». A «feldühödést» a VI. sz. változat is az arcznak «két színűvé való változásával» fejezi ki (*kit ąsnė pats;* 249. s.); egyébként is hallható: *tūl-ūlt χątpä at va'i, kit χal pattuwės* «azután senkit föl nem ismer, megbolondúlt», tkp. «két közbe ejtetett». Ugyanígy használatos: *pēntχats* («felcserélődött»), vagy *mōt punnė, mōt sąwnė pats* («más szőrbe, más bőrbe jutott») ily értelemben is: «e l m e n t a z e s z e» (l. Vog. Népk. Gyüjt. IV : 425. l.).

166. s. *ńir-sąw, pum-sąw:* «мочка (rügy, bimbó)», pl. *ńir-sąw śirkätuŋkwė patės* «a vesszőrügy kifakadni (щипываться) kezdett». Nyilván nem más e szó, mint a *sąw* «csillag», mely egy-

szersmind az istenkéknek s a medvének s z e m é t jelenti; v. ö. a magyarban is: *fa-szëm* «oculus; knospe»; *szëmzik* «gemmo», *szemzet* «gemma; rebauge, knospe» (NySz.). Ugyanide tartozik: *śakw-sąw* «csecsbimbó». A rágcsáló állatok s a szarvasfélék jobb táplálék hijában farügyet esznek: azért a *ńir-sąw, pum-sąw* a költői nyelvben a megszorúlt, inséges ember ételét, «inséges kenyerét» jelképezi.

168. s. *sim-taľėχ:* «hogy legalább szívének csúcsát betöltse, kielégítse a táplálék». Általános nyelvhasználat «gyomor» értelemben a *sim* «szív», így: *simä ētχėlawė* «szíve éhezik», *simä pojtitä* «csillapítja szívét (éhét)».

169. s. *näsäŋ:* «пріятное, вкусное кушанье (kellemes, ízletes étel) = *näsäŋ tēp*», magyarázza a közlő, s az alapszóra nézve ezt a felvilágosító példát adja: «*ti tēp näsä at ąńśi* непріятное кушанье (nem kellemes étel)». SZOTYINOVA szerint: *nąsėŋ pūl* «сладкой, вкусной кусокъ (édes, ízletes falat)» s REGULY jegyzetei közt is: «*nązung, nązing: sladkoi*, erquickend». Csakis a költői nyelvben, különösen a medveénekekben használatos szó, mely utóbbiakban egyszersmind a «nyílvas» jelzője (*nąsėŋ pąńś;* pl. Vog. Népk. Gyüjt. III : 351. l.), a ravaszkodó vadász azon felfogása alapján, hogy ezt a medve «ízletes»-nek találja s szívesen fogadja testébe. A föntebbiektől eltérő magyarázatát adja a szónak a pelimvidéki *Khąis*-ének magyarázója, ki szerint ezen kifejezésben: *turitąulėp nasiŋ pąńś* (III : 523. l.) *nas* ezt jelentené: «перо у стрѣлы (a nyíl szárnytolla)», vagyis az egész fordítása így volna: «turujsasszárnynyal t o l l a z o t t nyíl». Lehet, hogy az utóbbi értelmezés csak félreértése a jelentésében már elhomályosodott, elavúlt szónak.

192. s. *ponsätės:* «родила (szült)». A déli vogul nyelvjárásokban rendes kifejezése a «szülés»-nek: *pąńšt-* (eredeti értelme szerint tdk. «megérlel» t. i. méhében), melynek alaki megfelelője azonban az éjszaki nyelvben ily értelemmel ismeretlen (helyette t. i. az *ąnśi* «bír» ige járja még ugyanez énekben is, pl. alább: *akw' āŋkw ą ń ś ė m sāt pī': * 253., 281. s.). Hogy a jelen helyen mégis előfordúl, ez csak újabb bizonyítéka annak, hogy az ének déli eredetű, a mint már föntebb is fölvettük (l. 58. s. jegyz.).

203. s. *ńamėr jiwėp:* «густой лѣсъ (sűrű erdő)». Csakis a költői nyelvben használatos szó, melynek értelme REGULY-nál is: «*gustoi*»: *ńąmr iupä ńuläš*: «*gustoi pichtarnik*». A megfelelőnek látszó ÉO. *ńomėr, ńumri* AHLQ. szerint: «rund»; *ńomėr-tāk* «(rundstark) ganz».

203. s. *saľik:* «черной, чащеватой лѣсъ пихта, елка, кедра; fekete levelű bozótos fenyves, minő pl. a lúcz-, pichta-, vagy czirbolya-erdő)». SZOTYINOVA szerint: *saľki* «высокій ельникъ (magas lúczfenyves». REGULY jegyzeteiben: *saľk, saľik*: «*bor*» («mit fichten u. birken bewachsene sandige gegend»).

204. s. *tōmil:* «второгодовалая матица (kétéves jávorünő)». Reg.-nál: «zweijähriges elenweibchen». Szokottabb összetételes alakja: *tūmiľ-āŋkw* (Szoty.).

205. s. *pawėl:* «второгодовалый *(tāltėm)* бычокъ звѣря (kétéves, áttelelt jávortulok)». Reg.-nál: «*päul* zweijähriger elenhengst». A Felső-Lozva vidékén alakja: *paul, paul-pi'* (Szoty.).

207. s. *tūli ńir:* «густая виця, въ которой подкрадывается (az a sűrű vesszőbozót, mely mögé a vadász zsákmányát lesve elbúvik)». A *tūli* szó egy alapú a *tūlment-* «lopni» és *tūlmaχ* «tolvaj» szavakkal, értelme tehát körülbelől: «elrejtő, titkos»; *tūlit* «titokban» (l. fönt IV*a)*: **2,** 7. s. jegyz.). Az, hogy «elrejtő vessző, fű mögől» keressék a «megenni való vesszőbimbót», azt teszi, hogy vadászattal szerezzék élelmüket.

212. s. *akw' pāl mām-jēr* etc.: «одинъ край моей земли и моей воды (egyik vidéke földemnek és vizemnek)»; *mā-jēr, vit-jēr* «föld, víz tájéka»; l. fönt I: **10,** 18. s. jegyz.

213. s. *jiwä χarä χarä jāŋkėlmä:* gyakori költői alakzat (l. a bevezetésben); az egyik *χarä* jelző a *jiw*-ra, a másik a *jāŋkėlmä* névszóra vonatkozik. «Ritka láp» az olyan, melyben kevés a fával, fűvel benőtt zsombék: az ilyen télen különösen alkalmas a vadászatra; mert könnyű rajta a mozgás.

215. s. *sōľim punpä:* «шерсть пижги сѣдая (a szarvasborjú szőre ősz, azaz: szürke»). Itt a közlő csak az értelmet magyarázza; mert az «ősz (canus)» szava az éjszaki nyelvben: *śūl* (szigvai *śuli;* tavdai *čōl;* innen: *śūlĭti,* déli *jel-śultau* «megőszűl»); ellenben *sōľ* «dér»-t jelent, a honnan *sōľi* «dér esik», *sōľawė* «deresedik». Tehát *sōľim punpä* voltakép: «deres szőrű, szürke».

223. s. *χālāŋ mā:* «мѣсто куда умершіе идутъ (az a hely, hova a halottak mennek)», mely az ének alábbi helye (296. s.) szerint a *Jäχ-tumėn.* Az ember önnön fenntartása küzdelmeivel elvégre a halálnak esik áldozatúl, vagy mint a biblia mondja (Gen. 4 : 19.) «arcza verejtékével eszi kenyerét, míg vissza nem tér abba a földbe, a honnan vétetett»; ezért utasítja az istenség az első embereket, hogy a «megenni való vesszőbimbót» utóbb «a halottas földön» keressék, miből, mint alább kiderül, mindenféle halálokozó kór támad a földön.

261. s. *jāŋkėm vōj, pōľėm vōj:* «fagyos zsír, lehűlt zsír», a lelőtt vadak zsírja, mely felolvasztva cseppfolyós állapotából csakhamar tömörebbre tér. *jāŋki* ige nincs a vogulban (csupán *jānti* «lehűl», pl. *vōj jānti* «сало застываетъ») s az itteni *jāŋkėm* alak csupán a költői nyelvben használt utánzása a párhuzamos *pōľėm (vōj)* képzésnek, vagy még inkább a *jāŋkėŋ* «jeges» melléknévi képzésnek változata a szóvégi *ŋ*-nek a rákövetkező *v*-hez való hasonulásával (v. ö. *Xārėm-paul, Lapmūs = Xāriŋ-p., Lapiŋ-ūs* helyneveket).

263. s. *ńār saw χaliŋ va'ilèp:* Midőn nagyobb vadat ölnek, húsát és bőrét akkép szállítják haza, hogy ráhelyezik ama kis szánra, melyet a vadász mindenkor magával czipel s rajta szükséges apró holmijait húzza. Visszafelé nagyobb levén a teher, a szánhoz erős vonószijat kötnek, melyet a leölt állat bőréből hasítanak le (ezért: *ńār-saw* «nyers bőr») s két szárasan, mellel húzva alkalmaznak (ezért: *χaliŋ* «közzel ellátott», t. i. «a szíj két szárának közével»). Maga a «vonószijat» jelző *va'ilèp* medve-műszó, a *va'il-* «leszállani» igeneve; általa t. i. a medve «leszáll» erdei lakából az ember «szurtos házába» (v. ö. *uj va'ilti* «medvét leszállít» = «öl, elejt»).

264. s. *ä'iniŋ: sun-ä'in* a szánnak «álla», azaz hajlékony fából készült görbülete, hajlata az előrészen.

288. s. *jūw-joχteuw kastèl:* «пока мы назадъ будемъ (míg visszaérkezünk)»; l. a névutóra nézve: Vog. Nyelvjár. 23. l.

289. s. *kēnäs:* «кадка для браги (bozasörhöz való főző üst)». Reguly-nál: «*kênäs: kad dľa vodi*» (víztartó-kád). Szotyinova szerint: *kēnès* «кадочка (kádacska)», *vit-kēnès* «vízi kád». A szó permi eredetűnek látszik, hol *kömes* «kufe».

290. s. *uślapteuw:* «отдыхать станемъ (pihenni akarunk)»; innen: *uśi* «megpihen», *uślaχti* «pihenget».

296. s. *Jäχ-tumèn: tumèn,* déli nyelven *tomèn,* oroszúl туманъ olyan tónak a neve, melyen valamely folyó keresztül folyik: az ilyennek van tehát felvidéke, a hol a folyó beléje torkollik s alvidéke, a hol ez elhagyja. Különösen sok ilyen tó van a Konda, Pelymka és Vaglja mellékén. — Hogy hol van a halottas országbeli *Jäχ-tumèn,* azt a közlő meg nem határozhatta; de már abból, hogy az alábbi VI. sz. változat, helyette *Lous-tumèn*-t közöl — mely a Konda és Ach folyók egyesüléséhez közel fekvő Leuši *(Lous-poul)* nagy egyházas falu mellett végződő tumannak a neve — sejthetjük, hogy valahol a Konda vidékén. Tényleg a Konda alvidékén találhatók: *Äni-Jēχè* és *Jēχè-lōχ* osztják falunevek (v. ö. IO. *jèχa,* FO. *jèghe,* VJ. *jüχä, jüχei, jüghei* «folyócska, patak»; Pápai), amaz Bolcsárova (vogul nevén *Än-jä poul)* egyházas falunak neve, emez Bogdanov-é (l. Vog. Népk. Gyüjt. IV : 435. l.). Ezen földrajzi pontok is az ének déli vogul eredetének bizonyságai (l. fönt 58. s. jegyz.). Az éjszaki vogulok és osztjákok hite szerint az éjszaki jeges tenger egy szigetén, az Ob torkolatán túl van a halottak országa (l. Gondatti: 39. l. és Ethnogr. IV : 45.).

298. s. *kēriŋ ma'ilèp sāt tāχèt, sāt lōli':* a vas-búvármadár és vasvöcsök szerepelnek a teremtési regékben is (l. fönt I : **1,** 5; **2,** 2. s. és alább VIII : **13,** 2., **15,** 1. s.).

301. s. *sāti':* «hétté»; l. fönt 25. s. jegyz.

302. s. *voss jäni' χumiänl:* A legidősb testvér a legügyesebb; félti hogy heveskedő öcséi elhibázzák a czélt, miből pedig nagy

romlás következnék reájuk s az egész emberi fajra. Ezért parancsolja, hogy míg ő nyilát ki nem eresztette, senki se merjen lőni.

309. s. *jaut-sāns :* az íjj ívének közepe az «íjj-térd» *(sāns) ;* végei: *jaut-auli'.*

313. s. *kēlp-pasėl śurtwäst :* «кожу только шоркнула стрѣла, кровь вышла только (a nyíl a madaraknak csupán bőrét horzsolta, csupán vérük folyt)», a nélkül, hogy sebük halálos lett volna.

322. s. *mā-kēmpli :* mint *tārėm-kēmpli* «a világ ruhaszárnya», azaz: «tájai». A költői nyelv az eget, földet kiterített ruhához hasonlítja, mint a zsoltár az eget kiterjesztett kárpithoz.

323. s. *tārätėsänl :* A repülő madarak elhullott vérükkel bocsátják a kór csiráit a vizekbe; l. alább VI : 135. s. jegyz.

331. s. *nurtnuwanėm :* «я бы закинулъ ихъ на одну палку, а вы теперь ошибли ихъ (én egy pálczára, t. i. nyílvesszőre, tudtam volna mind a hetet fölszedni; de ti elhibáztátok, nem találtátok őket)». Állandó dicsekvése az énekhősöknek, hogy az ellenséget egy nyílvesszőre úgy fölszedhetik, mint a füstölésre szánt halat szokták sűrű sorban felszúrni egy nyársra *(nur-jiw).*

346. s. *kēlp-sēŋχw:* szószerint «vér-gőz»; a közlő így magyarázza: «похмѣлье; голова кружить стала отъ похмѣлья (mámor; feje szédülni kezdett a bozasör mámorától)». — Mivel még ebből az alább következő elbeszélés (hogy t. i. az idősbik bátya dühében szétrongálja ruháit s medvévé változik), világosan még nem érthető, a közlő így egészíti ki énekét: *āpśiänä jot ta kēmėl alχatėm, namtä at lapėm patittė kēlp-sēŋχwnė tēlilėm ;* онъ такъ осердился, что ничего не знатъ, началъ драться съ братями. Послѣ такъ совѣстно сталъ ему то, что съ братями дрался, разорвалъ на себѣ все». Vagyis: «[a fölött való dühében, hogy öcsei parancsa megszegésével oly oktalanúl kórt bocsátottak a földre] öcséivel verekedni kezdett. Aztán pedig, mivel ezt nagyon szívére vette, illetőleg verekedésének tudatát el nem viselhette *(namtä at lapėm patittė ;* az utóbbi szó: «чрезъ того» = «annak következtében»), őrjöngésében *(kēlp-sēŋχw),* minden ruháját és fegyverét leszaggatta magáról, a melyekből medve-testrészek alakúltak». Mindezt sokkal világosabban és részletesebben tárgyalja az alábbi változat (l. VI : 140—282. s.).

346. s. *tēlilėm :* «keveredett», azaz: *χot-tēlilės* «megzavarodott az esze». A déli nyelvben is mondják: *ūsėn kwän-tēlili* «elmegy, megzavarodik az eszed». Ép így használatos a magyar tájszólásban *megkeveredik* ezen értelemben: «megbolondúl» (MTsz.).

347. s. *l'äkw :* «шестой (sűrű szemű)», mint; *l'äkw sampä samiŋ tūjt* «sűrű szemű szemes hó» (Vog. Népk. Gyüjt. III : 270. l.), *l'akw rusip rusiŋ tār* «sűrű rojtú rojtos kendő» (u. o. 195. l.).

347. s. *laχėr :* «кольчуга (pánczéling)», más nevén: *jūntėp,*

vagy *jūntėp·ta'il* («tű-ruha»). — Az előbbi szó a déli osztjákban *joχėr, saghėr, slaghėr, staghėr* (PÁPAI; l. NyK. 26, 11. l.).

350. s. *ńūrėm-uj:* «réti állat», azaz: «medve». Több helyütt e szót félreértésből «erős állat»-nak fordítom; l. erre nézve: NyK. 26, 13. l.

350. s. *sąwsiŋ sāχi:* medve-műszók; *sąwės* «шерсть (szőre)», *sāχi* «кожа (subája)» a medvének.

351. s. *samiŋ tawėt:* «берестянная пайва, въ которой стрѣлы держатъ (nyírhéj-puttony, melyben a nyilakat tartják)», tehát: tegez. A *tawėt-sam* a tegez oldalán az a karika (*sam* «szem»), melybe a tegez vállszijja jön; azért helyesebb fordítása az itteni helynek: «karikás tegzét».

354. s. *ńäsiŋ kātlä:* ugyancsak medve-műszók; *ńäs* «медвѣжие ногти (medvekarmok)», tkp. «csáklya»; *kātlä* «a medve első lábai» (v. ö. *kāt* «kéz»).

355. s. *sąpėk:* «a medve hátsó lábai», tkp. «csizma» = or. сапогъ id.

356. s. *lūs:* «кисть на саблѣ (a kard bojtja)».

358. s. *sąji':* «*tujtnė lātiŋ*, медвѣжій зубъ (titkoló szó, medvefog)» | *pāsėp* «медвѣжій ротъ (medveszáj)», innen: *pās* «ágas, villa»; mert midőn az állat kinyitja, kétfelé ágazik.

259. s. *sēr vōr, mōr vōr* (így is: *ser-mor vōr*): a költői nyelvben gyakori kifejezése a «sötét, rengeteg» erdőnek. Az éjszaki osztjákban: *ser* «öde, wüst, leer»; *mor* «einsam, unbewohnt» (AHLQ.); egészen osztják szólás: *ser ūnt* «sötét vadon» (Vog. Népk. Gyüjt. III : 137. l.). A közbeszédben *ser, mor* nem használatosak.

VI.

REGULYnak «**Föld és ég teremtése**» czímű PACHTJÁR közlése alapján lozvai nyelven följegyzett énekét Tatjana Alekszejevna Szotyinova segedelmével *Tąrėχ-paul*-ban (*Peršina*) 1888 deczember 24-ikén írtam át felső-lozvai nyelvre. A magyarázatok részben tőle, részben *Kawrila Petōris Sońtin* jugrai énekestől, az V. sz. változat közlőjétől származnak, kivel, t. i. később újra átvettem a homályosabb helyeket. Az ének elavúlt lozvai műszavaira nézve (*jis Lūsm-lātiŋ*) ezen utóbbi közlő, ki a vele való érintkezésem idején már 64-ik életévében volt s azelőtt sokat járt a Felső-Lozva és Pelimka folyók vidékein (az előbbi helyen Szotyinova férje: *Jekim Petōr Sońinov* öccse volt), előttem nagyjában hiteles forrásnak látszik. — L. az V. sz. ének bevezetését.

Reguly első kéziratának sorfölötti jegyzetei és figyelemre méltó textuseltérései (az utóbbiak ezen röviditési jellel: I. kézirat): 1 *oni rodjatsa* | 2. *stanovatsa* | 3. I. kézir. *kulľ nąer*, de alább ott

is: *kulľt n.* | 4. *kleit* | 5. *serebronni* leimkessel, *stolko velik* | 6. *stanovilsa* | 7. *predjot* | 8. das eisen auf dem *veretno* | 9. *zemlja matuška* | 10. *posilka* | 11. *posilait* | 12. *stanovilis tak stanovilis* | 13. *bez ludjei žiť, stojať* | 14. I. kézir.: *ťägal* | 15. *živuju zmijovoi nagaika* | 16. *zemľamatuska* | 17. schlage | 18. zwei klafter breit *zemlja razdatsa* | 19. *ot tudo rodjitsa* | 20. *knäžima* | 21. *mudre* | 22. sieben *sin* | 23. *prińisot* | 24. *let i zima* | 25. *katsat* | 26. hinauf gehenden *krilati* vogelboote | 27. *teper* | 28. *jest* | 29. *sertza konetz* | 30. *sladkoi kusok otkudo vozmiot* | 31. *niz* | 32. *gustoi pichtarnik* | 33. *molodinki matitzi* | 34. *odjin para molodinki matitza i bik* | 35. *pestrie pižga* | 36. *s materom* | 37. *bik jazik* | 38. I. kézir.: *pûllmä;* — *serdešnoi kušeni* | 39. I. kézir. *tuil täku* | 40. *rostut* | 41. *po zemlje chodjit* | 42. herz durchschiessen | 43. *verchu* | 44. *strelajut* | 45. *ne stalo* | 46. *posle* | 47. I. kézir.: *mätä kummt šestsäskell;* — *virosliko* | 48. *ne stalo* | 49. *dalni mesta* | 50. *chodjat* | 51. *slovo* | 52. *remen* | 53. *lamki* | 54. *koroši* (= кропшня)| 55. bereiten | 56. *otyetz—na svoja nadježda:* auf gut glück | 57. *sami menšie dva brata serditie* | 58. *šolkova ťeťiva* | 59. *zvon sdjelalsa* | 60. *bolšoi brat* | 61. *nazad glanul* | 62. *dosada ne bila, dosadu djelaite* | 63. *jurta* | 64. I. kézir. *ťille;* de aztán keresztthúzással erre javítva: *ťil;* — *otsudo* | 65. *strelat* | 66. *skvoz prostrelat* | 67. I. kézir. *taule;* de keresztthúzással erre javítva: *taul, ottudo* | 68. I. kézir.: *jäning* | 65. I. kézir.: *kum ill joamänti* | 66. I. kézir.: *äkmätšitä* | 67. I. kézir.: *jivä* | 68. *čisti mesto kakato zemľa* | 69. *kaka to vada* | 70. *višli* | 71. I. kézir.: *jive tarre* | 72. *višli* | 73. *železnie grutni sem kokara* (= гагара) | 74. *chodjat* | 75. untertauchen | 76. *kak merzlova riba varitsa tak dolgo tam prochodjat* | 77. I. kézir.: *nukk uľilét;* — *na verch viidut* | 78. eisiger fisch | 79. bis er *varitsa* | 80. so gehen sie oben | 81. *kradjimsa* | 82. I. kézir.: *jautem* | 83. *luk ne pusču* | 84. wo der pfeil liegt | 85. silber *strel položit* | 86. *luk deržit;* a szótári jegyzetek közt még hozzátéve: «setzt ihn an, richtet ihn» | 87. I. kézir. *raming suj, täu téli* | 88. I. kézir. *nässä* | 89. *tudi (?) sudi ich kvatila* (= хватила) | 90. *bolezna* | 91. *zemlja* | 92. *charajat* (= хворають) | 93. *réki* | 94. I. kézir. *kuaźä* | 95. *vino kurit* | 96. *postavit* | 97. ganze | 98. *bolšoi brat pian, ne možit stať* | 99. *ozerski knäzä doč* | 100. *jevo chozaika;* — a *netä* szó mind a két kéziratban kétszer van | 101. *viidji* | 102. *pilz* | 103. *priniži* (= принеси) | 104. *nuželi* | 105. *prežnova* | 106. *krov piť zachoťelos* | 107. *bratanniki kvov* | 108. *dva pojasni čeloveka* | 109. *pošto* (= по что) reitzt | 110. I. kézir. *intém* | 111. I. kézir.: *nännä* | 112. *tebe li sprašuju* | 113. *prińisla* | 114. elejébe | 115. szopta | 116. I. kézir.: *vungä.* — *djädjä* | 117. I. kézir. *ťäχ* | 118. *severni storona* | 119. vörös farkú | 120. *wa žolna* | 121. *postavili* | 122. *serebronni golovka* | 123. *stolb* | 124. *sadjilis* | 125. I. kézir.: *kitt kitt šéšnä* | 126. *brat* | 127. *slovo skažite* | 128. *iščo* | 129. I. kézir.: *jui paaln* | 130. *otperli* | 131. *vre-*

menach | 132. I. kézir.: *kärkim* | 133. *izkončili* | 134. schlage mich | 135. *šerst mäginkoi* | 136. *ne idjot* | 137. *prińisi* | 138. *slova molvit ne uspel* | 139. *prińisli* | 140. I. kézir. *péľtal* | 141. *nadjel* | 142. stiefel | 143. I. kézir.: *poálétém* | 144. *pulatni* (= булатный) säbel | 145. *na lošad brositsa* | 146. *pašol voina* | 147. *nazad* | 148. *mnogo kamari* | 149. *krai* | 150. *priletal* | 151. *gniloi* stock | 152. I. kézir.: *uiχttäpä*; — sinkende | 153. dem monde gleich | 154. *niz pašol* | 155. *pered im vichožu* | 156. I. kézir.: *kąnt ľäľt*, — gegen | 157. mit dem hauptmann | 158. *kudi voročitsa* | 159. *kak suchoi seno* | 160. *valitsa* | 161. *tak biot* | 162. *kudi voročitsa, kak ulica čistitsa* | 163. *čevo to pravoi noge taščitsa* | 164. *niz glanul* | 165. *ťest jovo* | 166. *poimalsa* | 167. *imenie* | 168. *vse tebe* | 169. *perestań* | 170. térdig *chodjiš gladi* | 171. lenden | 172. *brodjiš* | 173. *perestań* | 174. *rodjila* | 175. *togda* | 176. *krasni kak osinni list* | 177. deine wangen | 178. *kak beroza* | 179. *gniloi riba* | 180. *do koleni* | 181. *chodjil* | 182. *mesec* | 183. *odno nedjele* | 184. *v les* | 185. *meńa pustite* | 186. *u ludjech* | 187. *ne našol* | 188. pech (a szótári jegyzetek közt: *šarom ągu* pechschwarz) | 189. *šerst* | 190. *rodjilsa* | 191. I. kézir.: *širitém* | 192. *lomal* | 193. *v rot pechnul* | 194. *skūsat* | 195. *krasnie četire zubi* | 196. *streli* | 197. *v rot pechnul* | 198. *togda* | 199. *kontzu* | 200. *me (!) prinimut.*

1. s. *pēntėmle'i*: Regulynak «*oni rodjatsa* (ők születnek)» fordítása kétségtelenné teszi, hogy itt a «teremtésnek» egyik műszavával van dolgunk. Szontyin szintén mondja, hogy értelme: «сотвориться (teremtődni)», de mivel azt jegyzi meg hozzá, hogy *Lūsm-lātiŋ* (lozvai szó), kevés bizalmunk lehet magyarázatához, mely úgy látszik, inkább sejtelem. Szotyinova szerint *māi̊' tąrmi̊' pēntėmlei̊'*: «мѣняются, другъ противъ дружка садятся (váltakoznak, egyik a másikkal szemben helyezi magát)» ; de lehetségesnek tartja, hogy itt az értelem: «*tąrmūw mōtėŋäi̊' pēntėmlės* = *pēntχats* небо мѣнялось (az ég megváltozott)». Az utóbbi nézet helyessége mellett szólhat e szólás: *tąrmūw mōtäľė sąsχati* «világunk másneművé öntődik» (l. fönt IV*b*): 1, 1. s. jegyz.); tehát mintha az alapértelem ez volna: «az ég és föld új alakot öltenek, előbbi állapotuktól eltérőleg alakúlnak».

2. s. *sāŋkėmlei̊'*: l. fönt V : 3. s. jegyz.

3. s. *Xuľ-ątėr*: Reg. kéziratában: *kulľt nąer* = «ördögök fejedelme» (lozvai *nąjėr* = ÉV. *ątėr*); az I. kézirat *kulľ-nąer* szerkezete természetesebb.

3. s. *vāssi̊' pi̊'*; helyesebben éjszaki nyelven: *voss vāssi̊' pi̊'* «младшій сынъ (legifjabb fiú)»; *voss vāssi̊' māń pi̊kėm* = *voss juiqul* (legutolsó) *māń pi̊kėm.* De a középlozvaiban egyszerűbb *vossi pū̠* kifejezés járja (pl. Vog. Népk. Gyüjt. III : 353., 493. ll.) s az alsólozvaiban is: *vosi pū̠* (u. o. II : 414. l.), úgy mint Reg. szövegében.

3. s. *lēsèχti ;* SZONTYIN szerint: *ńāl-tąwèl lēsi* «клеить крылья къ стрѣлѣ (a nyílhoz nyílszárnyakat enyvez)» s ennélfogva: *lēsèχti* «enyvezget, enyvezéssel foglalkozik». V. ö. ÉV. *lēs*, ÉO. *l̮éś* «schlinge um vögel zu fangen»; AHLQ.). SZOTYINOVA nem ismeri egyik szót sem. — A præs. 3. személyének igenévi alkalmazására nézve l. Vog. Nyelvjár. 44. és 130. ll.

4. s. *ēl'ėm-pūt jänitäi̊':* A milyen nagy az az enyvfazék, melyből *Xul'-ą̄tėr* legkisebb fia nyilának szárnyát enyvezi; egünk *(Numi-Tą̄rėm* atyánk) olyan nagyságúvá teremtődik; a milyen nagy az az orsókarika, melylyel *Xul'-ą̄tėr* legkisebb leánya fonogat: földünk olyan nagyságúvá teremtődik. Tehát ég és föld kezdetben igen parányiak voltak. — Látjuk e változatból, hogy az V. sz. rege bevezető sorai, mely szerint *Sorni-Kworės* atya (az ég) alakúl «ezüst orsókarika nagyságúvá» már fogyatékosan őrzik meg az ének hagyományos szövegét; csak a föld lapos, mint az «orsókarika», az ég ellenben domború, mint a felfordított «üst». Azzal is tökéletesebb ez az ének az előbbinél, hogy megegyezve a VI. sz. regével, kezdetben a Földanyát szerepelteti az Égatyával érintkező félnek, míg az emberiség ősanya (itt *Kami-nāj āŋkw ;* az V. sz. énekben *Xul'-ą̄tėr-āγi)* később teremtődik. Az utóbbinak későbbi keletkezése az V. sz. énekben csak homályosan jut kifejezésre; l. fönt 4. s. jegyz.

7. s. *int-kēr :* «желѣзный, либо костянный, либо деревянный кружокъ на веретенкѣ, чтобы пуще вертѣлась (vas-, csont-, vagy fakarika az orsón, oly czélból alkalmazva, hogy ez gyorsabban forogjon)». Az V. sz. énekben neve: *taχtėp-kēr ;* l. 2. s. jegyz.

8. s. *Sąwèŋ Mā āŋkūw :* Hogy miért neveződik «kérges» (helyesebben: «réteges»)-nek *(sąwiŋ)* a Földanya, arra nézve a Szoszva vidékén következő magyarázatot hallottam (a Vog. Népk. Gyüjt. II. köt. VI. sz. énekének 54. sorához fűzve: *jelpiŋ sąwiŋ mā sāt χalėn* «szent réteges földed hét közébe»): *Mā tōnä sāt sąwiŋi̊' läwawė : numėn pum ą̄li, lūptä ą̄li, tūl sēmėl mā ą̄li, voikėn mā ą̄li, kēlp mā ą̄li* (a földet azért nevezik «hét kérgesnek», v. «bőrösnek»; mert felületén fű van, levél van; aztán fekete, fehér, vörös föld van egymásután). Ez tehát a föld kérgének geologiai tagoltságára való utalás. — REGULY szövegében az átírás e helyével szemben egyszerűen *mäkwä* (= *mākwė* «földecske») áll; de a versbeosztás s a párhuzamos *Numi-Tārėm jäγūw sāŋkėmli* sor is mutatja, hogy az énekes itt a föld személyesítő istenségét nevezte. A kifejezés cseréje aligha eredt egyébből, mint hogy REGULY első hallásra nem értvén meg a tőle akkor bizonyára először hallott *Sąwèŋ Mā āŋkūw* kifejezést, azt a helyet az énekessel ismételtette, a midőn azonban ez már nem a valódi költői, hanem magyarázó prózai szöveggel mondotta tollba az illető részt. Magamnak is többször volt alkal-

mam tapasztalni, hogy az énekes, midőn a szavaival lépést nem tartó leírás czéljából előadását megszakítják, kijön a contextusból s midőn másodszor is megkérdezik, hogy mikép is mondta az illető helyet, azt vélve, hogy nem értették meg, nem idézi a díszes, jelzős kifejezést (pl. itt a *Sąwėŋ-Mā āŋkūw*-ot), hanem helyette magyaráz, más szavakkal mondja el ugyanazt (pl. itt a *mākwė* szóval). Midőn Reg. folytatását kívánta az éneknek, az énekes ismét belejön szövegébe s már (a 9. sorban) *Sąwėŋ-Mā āŋkūw*-ot mond; de a leíró még most sem hallván tisztán a szót, hibásan *sąumâ*-t jegyez s csak később (17. s.) helyesen *Sąungmä*-t (fölismerve tulajdonnévi voltát nagy betűvel, s a végén *ng*-vel).

10. s. *la'ilėŋ-pąal;* úgy mint alább (62. s.): *tąwlėŋ pąal tąwlėŋ χajtä*, vagy (Reg. szövegében 124. s.) *ijung poall korom katl* a *pāl*, *pąal* szónak «-féle» értelmében (pl. *mańśi-pāl mirä* «vogul-fajta népe»; *sisä-pāl, ma'ilä-pāl māśtėr jēkw* «hát-fajta, mell-fajta mesteri táncz»; Vog. Népk. Gyüjt. IV : 188. l.). Az isteni követ hol lábbal fut (*jolėl χajtnė la'iliŋ pupi'* «alant futkosó lábas istenke»), hol szárnynyal repül (mint alább 32. s.: *numėl minpä tąwlėŋ Kalm*); illik tehát reá mindkét fajta jelző.

10. s. *Kalm:* Szontyin magyarázata szerint: «*tąwliŋ pupi' Kalmi' l'āγawė;* божій казакъ (egy szárnyas istenkét hívnak *Kalm*-nak; isteni szolgahuszár)». Reguly, úgy látszik, köznévnek vette a szót; legalább következetesen kis kezdőbetűvel *källm*-et ir s az előfordulás első helyén ezt a magyarázatot jegyzi a szó fölé: «*posilka* (követ, hírvivő)». Bármily szorgosan kérdezősködtem azonban mindenfelé a szó ily használata felől, annak sehol nyomára nem akadhattam; minélfogva Reg. jegyzetét csak úgy értelmezem, hogy a vele magyarázott szó valami «követre» vonatkozik, a nélkül, hogy maga «követet» jelentene. V. ö. Reg. 26. jegyzetét a *källm* szóhoz: «hinaufgehender *krilati* (szárnyas) vogelboote».

12. s. *pēntėmlanė ti pēntėmlėsmēn:* «основаться основались ужъ (megalapúlni im megalapúltunk)».

13. s. *tēpėl, tēpėl:* A déli vogul énekekben gyakori módja a verskiegészítésnek a jelzőnek, vagy határozónak egyazon alakban való szükségtelen ismétlése, pl. *jämės jämės mätėrt täu lumpėrtents* («valami jó jó micsodákat motyogott»; Vog. Népk. Gyüjt. III : 349. l.); *ńiχėl, ńiχėl pol' khwosėts; χośėl, χośėl pol' khwosėts* («vörösfenyőből, vörösfenyőből forgácsot hasított; keményfenyőből, keményfenyőből forgácsot hasított»; u. i. 171. l.). Hasonlít ehhez az éjszaki énekek *jiwä χarä χarä jāŋkėlmä*-féle szólása (l. fönt

---

*) Megjegyzendő, hogy Budenz MUgSzótárának vog. *källm* «hírnök, követ» adata, melylyel a magy. *kém* szót egyezteti, egyetlenűl Reguly ezen szöveghelyén alapúl.

V : 213. s. jegyz.). — A Reg. déli szövegeiben másutt is (pl. Vog. Népk. Gyüjt. III : 236. l.) előfordúló *tēpėl ātėm* költői licentiával önkényesen csonkított szerkezet, melynek tőlem följegyzett (u. i. 170. l.) mása: *tēpėl tēp mạńš oạtėm* («táplálékot evő vogul nép») a helyes alakot mutatja. Ugyane gondolatot az éjszaki énekek avval fejezik ki, hogy hőseik elméjét «táplálékevő táplálékos elmének» *(tēp tēnė tēpiŋ nạmt)*, «vízivó vizes elmének» *(vit ajne vitiŋ nạmt)* nevezik (pl. Vog. Népk. Gyüjt. IV : 189. l.).

13. s. *ātėm*: a déli vogul *oạtėm*, KV. *oätėm* (= tatár, arab *ädäm*) «ember» szónak felső-lozvai ejtése, mely helyett azonban általánosan *ēlėm-χạlės* járja.

20. s. *tajėχ*: Reg. szövegében: *ťagạl, ťägal* = KLV. *ťaχėl* «később, aztán» (= ÉV. *tajėχ* + instrum. *-l*); l. Vog. Nyelvjár. 116.

22. s. *χūrėm-śos*: Reg.-nál: *korömparr* = KLV. *khūrėm por*; l. Vog. Nyelvjár. 121. l. — Az utóbbi szó is, mint a *śos* (= часъ), orosz eredetű = пора (ÉV. *porä*) «kor, idő».

22. s. *ạlpä*: appositio, így: *naŋ . . . χūrėm-śos ạlpä* («te . . . mint háromszor levő»; értsd: «cselekvő»); l. alább 157. s. jegyz.

23. s. *sirrėmati*: «хлеснетъ (megcsap)». — Az V. sz. énekben az eleven kígyóostor csapásaival — melyet ott *Sorni-Kworės* saját vállaira intéz — a folyók keletkeznek. Kimaradt itt a hegyek teremtése s röviden van fölemlítve az emberek keletkezése is, melyhez amott külön égi járat és tanács volt szükséges. Világosabb ellenben az itteni közlés avval, hogy az emberiség ősanyját határozottan a már megteremtett földből származottnak mondja s cselekményeit, történetét a Földanyáétól külön választja (l. fönt 4. s. jegyz.).

24. s. *talėŋ χum*: «у котораго мужика длинная сажень, на двѣ сажени земля раздастся (a mely férfinak hosszú az öle [azaz: kiterjesztett karjainak széltávolsága], annak két öle szélességnyire fog kiterjedni a föld), mely eddigelé csak orsókarika nagyságú volt (a 7. s. szerint).

25. s. *pokapi*: a szélesebb föld az előbbi orsókarika nagyságú földből «kifakad», mint az ág a rügyből.

27. s. *Kami-Nāj āŋkw*: teljesebb nevén *'Sopėr-nāj, Kami-nāj āŋkw* a teremtés történetében nagy szerepű mithikai alak (l. összefoglaló bemutatását a bevezetésben). Reg. változatosan írja a név hangzását, így: *kâma* (25. s.), *kam* (46., 206. s.), *Kame* (121. s.); a *kami ạln* kifejezésben pedig rendesen *kämi*-t jegyez.

28. s. *akw' ạntėr sāt śiś*: az V. sz. énekben: *au kakėr sāt pī'*, *sāt āγi* (142. s.), v. *akw' āŋkw ạńśėm sāt pī'* (253. s.).

28. s. *reχti*: «семь ребенка вытресетъ, принесетъ (hét gyermeket ráz ki, hoz elő)»; *sāχitä kwon-reχtitä* «шубу вытрясывать (subáját kirázza)». — Az Égatya idézett szavai után itt annak előadása kellene hogy következzék, hogy az adott utasítás végre

lett hajtva, *Kami-Nāj* megteremtődött, a hét magzat megszületett; de a folytatás mindezt kihagyva már a hét fiú ifjúkoráról beszél.

29. s. *tālä-ke:* tdk. «ha telét», v. «évét», t. i. «számítjuk». Ép így: *rąśä-ke sāt rąś, vōľä-ke sāt vōl* (Vog. Népk. Gyüjt. II: 388. l.).

30. s. *tuwä:* Reg. szövegében: *jéle*; ez a KV. *jēl, ēl*, déli osztják *al* «év» (v. ö. tatár *jïl* id.). Az éjszaki vogulban nincs megfelelője; azért áll helyette: *tāl-tūw* «tél-nyár» = «év». Hogy az egyik sorban az ének *hét*, a másikban *három* évet emleget: ez a költői előadás szokott szeszélye, mely a Kalevalában is sűrűn található.

31. s. *χollitawét:* Reg. *kalletqut* írásához «*katsat*» (= качатся «himbálóznak») jegyzet fűződik, tehát a szó nem más, mint az éjsz. vog. *χolliti: vōt χolγi, χolγélti, χolliti* «вѣтеръ холбитъ, шумитъ (a szél süvölt); Reg.-nál «*kalgi : šumit*». Nyilván arra történik itt czélzás, hogy a hét fiú, mint a legtöbb isteni lény előbb a levegőben csüngve himbálózott s ekközben süvöltgetett fölöttük a szél. A medvéről — ki pedig mint az ének végén kitetszik, eredete szerint *Kami-nāj* legidősebb fia — különösen kiemelik a «felülről való leszállás énekei», hogy az ég és föld között alácsüngő ezüst bölcsőjében «ha felvidéki szél támadoz, az Ural alvidéki vége felé hordja őt el; ha alvidéki szél támadoz, az Ural felvidéki vége felé emelgeti őt el» (Vog. Népk. Gyüjt. III. 14., 46., 116. ll.), mi közben «énekbe illő inség, regébe illő kínok érik» (u. o. 47. l.), «csontjai evetcsont vékonyságúvá lettek, húsa pedig egészen elpusztúlt, csupán lelke él» (u. o. 117. l.). S ugyanígy közli alább a VIII. sz. teremtési rege (1 : 3. s.), hogy az ősi emberpár *Numi-Tąrém* atyjuktól ezüstívű bölcsőjükben alábocsátva, «ha alvidéki zugó szelet támaszt atyjuk: a fölső tenger végére viszi őket; ha fölvidéki zugó szelet támaszt, az alsó tenger végére emeli őket». A fordítás («a szél az ifjakat *himbálja*») a Reg.-féle *katsat* jegyzetet vette alapul; nem a *χollitawét* való értelmét («süvöltöztetnek»).

32. s. Reg. szövegében *källmä* e h. való: *kälm-mä* (*-mä* accus. raggal), mint alább: *pullmä* (34. s.). Ugyanígy áll a 31. sorban: *ąatämä* e h. *ąatäm-mä*.

37. s. *näsäŋ:* Reg.-nál *nązung* s ennek jobban megfelel a déli vogul *nąsiŋ*; l. fönt V : 169. s. jegyz. — Reg. 38. jegyzete: *serdešnoi kušeni* (= сердечное кушанье «szívbeli étel») a *sim-taľéχ*-re czéloz.

38. s. *viγ:* Reg.-nál tárgyas alakban: *vitä*, mi pedig a *matä* «valamely» tárgyjelző után szabályszerűtlen.

40. s. *jolén:* Reg.-nál így: *ąlln*, minek megfejtésére nehezen juthatnánk, ha szerencsére nincs meg hozzá a *niz* (= внизу) jegyzet. Ez nyújt útbaigazítást arra nézve, hogy helyébe *jolén* («alant») átírást adjunk.

41. s. *paľ:* Reg. szövegében *ńąmmr*, melyet a szoszvavidéki költői nyelv *ńamr* alakban ismer (l. fönt V : 203. s. jegyz.). Szotyi-

NOVA előtt ismeretlen az utóbbi, nyilván elavúlt szó; azért mond helyette (REG. «*gustoi* pichtarnik» jegyzete után indúlva) *pal'*-t, mely szintén «sűrűt» jelent erdőre alkalmazva.

43. s. *tūmėl', pawėl:* l. fönt V: 204., 205. s. jegyz.

45. s. *kēli':* «янга; маленькое, тѣсное, чистое болотцо (kis, keskeny, tiszta láp)»; vele szemben a *jāŋkėlmä* «большое, чистое болото (nagy, tiszta láp)» s a *ńār* «сухое, кочковатое болото (sekélyvizű, zsombékos mocsár)».

54. s. *laχäte'it:* A fenti változatban: *jäχχete'it* (l. V: 156. s. jegyz.); de SZOTYINOVA a REG.-féle *lähetét* íráshoz közelebb álló alakot is ismer: *laχ* «старанie (igyekezet)», *laχ toti* = «*āpėrli*, старается (igyekszik)»; *laχiŋ χum* «старательный (igyekvő); *laχätaχtili* «шибко старается (igen igyekszik); *laχäti* «старается (igyekszik)». Ez az értelem megfelel a párhuzamos hely *voräte'it* (REG. *värrätét)* jelentésének is, mi szerint REG. egy másik déli szövegének ugyane verseket tartalmazó helyén (Vog. Népk. Gyüjt. IV: 134. l.) a *šime laχetiju* szintén így fordítandó: «szivére törekszünk» (nem: «kiszakítjuk», a mint a *laχäti* «выроетъ; kiás, kivái» ige után indúlva adtam). REG. «herz durchschiessen» jegyzete ezek alapján kiegészítő magyarázatnak veendő, melyből ép a főszó hiányzik: «sie b e s t r e b e n s i c h ihr (d. h. der tiere) herz durchzuschiessen». Ijesztik t. i. csak a vadakat, de megejteni nem tudják, a mint ezt az előbbi ének közlője világosan kifejti.

56. s. *voräte'it:* REG. a *värrätét* szót szintén «*strelajut* (lőnek)» magyarázattal adja; noha annak «törekedni. erőszakkal vlmin lenni» jelentése teljesen bizonyos; v. ö. *vori* «erőszak», *voriŋ* «erőszakos», *voril* «nagynehezen. erővel».

58. s. *at arits:* «ничего не осталось (nem maradt meg semmi)» a fiúk ijesztgetése miatt.

62. s. *χajtä:* «посылка (követ)» és «сватавщикъ (násznagy, a vőlegény megbízott követe)», tkp. «futár», innen: *χajt-* «futni».

67. s. *χumitä kwālėm:* «férfia kelt», mint alább (69. s.) *nētä kwālėm*, (72. s.) *χumitä sastēm*, (74. s.) *nētä sastėm* «férfia, neje termett». Ép így a magyarban: *esze-veszett, ügye-fogyott, karja-törött* stb.

73. s. *vāni':* «горный лѣсъ, лѣсомъ покрытый увалъ (hegyi erdő)»; *vāninė kwāli* «въ лѣсъ идетъ (erdőbe megy)».

76. s. *kissėχtālėt:* «пусть промышляютъ тамъ (hadd vadászszanak ott)»; *vōr kinsi* «охотничатъ (vadászik)», tkp. «erdőben keres»; *kiššėχti* «разищетъ (keresgél)». — A *kissėχtālėt* alak imper. plur. 3. sz.; l. Vog. Nyelvjár. 126. l.

77. s. *l'āχ:* e h. *l'āŋχ* «beszéd»; «этотъ разговоръ услышутъ (meghallják ezt a beszédet)».

78. s. *nāp* = KLV., KV. *nōp:* a déli vogul vadászok háti batyutartója (кропшя), mely egy zelniczegyökérrel hajlatosan sze-

gett nyírhéj-lapból áll *(ńawėľ sitpä sitiŋ nēp*; Vog. Népk. Gyüjt. III : 341. l.), s mindenfelől szijakkal *(ńur-va'ilėp)* van ellátva, úgy hogy a vadász legszükségesebb holmijait (üst, kanál, liszt, só, kenyér stb.) részben tarisznyába rakva reája kötheti s mint valami katonaborjút viselheti.

79. s. *χumit*: összevont mondatszerkezet helyett gyakori a déli vogul énekekben az alany fölösleges ismétlése a ritmus kedvéért; így alább is (99—103. s.): *χumit ēl-jąmente'it; akw' mat ērt jiwä tarä matä vitne χumit kwālėpe'it, jiwä tarä matä mānė χumit śōlpe'it* (az utóbbi két *χumit* alany a prózai beszédben elmaradna) | (140—142. s.) *Kami-nāj āŋkwänl ūs χąltal jäni' jēmėn, — āŋkw ūntti.*

80. s. *(mąilä) mēŋkw, āŋkwä mēŋkw χumit kwālsėt*: REG. magyarázata szerint: «*na svoja nadežda: auf gut glück!*» s ezen alapul az adott fordítás («jó szerencse bizalmával útra keltek); mely azonban semmikép sem szószerinti. Mindenfelé tudakoztam e szólás után, de nem sikerült sehol sem megtalálnom s így igazi alakját s értelmét sem igazolhatom. REGULY gyűjtéseiben még egy helyt fordúl elő, így: *mąile meχu, ąnge meχu ąng kualem* (Vog. Népk. Gyüjt. IV : 89. l.), hol az előbb adott magyarázat szintén helyén való lehet. A mi az egyes szavakat illeti: *meχu* = KLV. *mēχw* = ÉV. *mēŋkw* «manó»; *ąnguä* = KLV. *oąŋkwä* = ÉV. *āŋkwä* «anyja»; homályos csupán a *mąilä*, mely aligha «melle» *(ma'ilä)*, mint az utóbb idézett helyen a szót fordítottam. Tekintve a költői szólásnak *āŋkwä mēŋkw* («anyja manó») utórészét, azt sejtem, hogy a párhuzamos *mąilä mēnkw* előrész evvel lehet egyértékű: *āśä mēnkw* («atyja manó»). Tényleg jegyzi is REGULY a *mąilä mehu* szavak fölött e magyarázatot: *otyetz* «atya»; szótári adatai között meg ez található: «*mis* od. *mehu, vuor kum* verleiht dem jäger glück». Mindezek alapján a tárgyalt szólás való értelme így képzelhető: «kiknek apja manó, anyja manó (értsd: «szerencseadó»), a férfiak útra keltek»; vagyis: «jó szerencsére útra keltek». A homályos vogul *mąil* «atya» (?) szó talán s votják *moj, moji* «öreg, vén» *(m. murt* «öreg ember»; «a medvének tiszteletneve») szóval áll etimologiai összefüggésben (v. ö. vog. *ma'il* «mell» : votj. *moľa* «mál; ingmell»).

82. s. *χąsä*: REG. déli szövegében a «soká ment, vagy rövid ideig ment» szólás első határzója gyakran úgy mint itt is: *jäni* «nagy» (pl. Vog. Népk. Gyüjt. III : 344. l.). A tőlem följegyzett kondai szövegek megfelelő kifejezése: *khwąśė mėnmät oąt khąńśi, vuoť m. o. kh.* (pl. u. i. IV : 371. l.); a tavdaiaké: *śąu mińāś-ėm čolą mińāś* («sokat ment, vagy keveset ment»; pl. u. o. IV : 363. l.).

85. s. *portėχ*: «скоро сердится (gyors haragú, indulatos)»; v. ö. *portėχ χum porti* «сердится, ругатся (haragszik, veszekedik)»;

ti śą̄s portlapitä «живо переберетъ (azonnal lehordja, kiönti mérgét rajta)».

87. s. *rąmėŋ suj tēls:* A két ifjabb testvér hevességből oktalanúl lövöldöz mindenfelé (pl. az alábbi sorok szerint egy fölfordúlt fa gyökérágaira): ebből támad a bosszúság a földön. A *rąmėŋ* értelmére nézve v. ö. *śaχl, jānteuw, sāŋkwėltėp rąmγi* («a mennydörgés, ijjideg, hárfa z e n g»); *koąt-pori, pąŋkhwėl-pąśm rami ńąuľä* «kézszár, váll-lapoczka duzzadó (tkp. r e z g ő) húsa» (Vog. Népk. Gyüjt. IV : 87., 103. ll.).

88. s. *χumγ'-a!:* Reg.-nál: *kumä*, mint alább (Reg. szövege 146. és 157. s.): *ûnga, ûngä = ūnk-a!*

89. s. *pōtmä* v. *pōtėľmä* «досада (bosszúság)»; *ti χum ānėm pōtmäŋ* «зловредный мнѣ, досаждатъ меня (bosszantó, ártalmas)»; *taw pōtmatä ojtuŋkwė ēri* «отомстить надо (meg kell boszszúlni»; tkp. «meg kell fizetni bosszantását»). — Reg. *poątm tąllmätem* jegyzése félreértés lehet (*tālmatėm* «leszakadt», t. i. nem ad értelmet); az utóbbi szót kettéválasztó második jegyzés már helyesebb (Reg. szövege 85. s.): *poątm tal mänä = pōtmätal mānė.* Jól felel meg az adott megfejtésnek Reg. magyarázata: «*dosada ne bila, dosadu djelaite* (bosszúság nem volt, bosszúságot csináltok»).

92. s. *kiti' χum:* e h. *kit χum* («kettő» férfi: e h. «két f.»); mert Reg. szövegében is *kitä* van (KLV. *kitä* = ÉV. *kiti'* «kettő»). Ugyanígy alább (184. s.): *jäγėm k i t i' śiśnė* (Reg.-nál: *kite*). A collectiv *kiti'* képzés jelzői használata gyakori a hősénekek e szólásában: *ponsėm sosi' kiti' sam* («érett ribiszkéhez hasonlatos két szem»; pl. Vog. Népk. Gyüjt. II : 5., 166. ll.).

93. s. *jēkwėr:* a széltől vagy vízmosástól gyökerestűl kifordúlt fának földes, üreges nagy gyökérágazata (oroszúl: выскерь).

94. s. *tīl:* Reg. kéziratának *tile, tûle* jegyzését követve a megfelelő átírás így volna; *tīľė, tūľė* («ide, oda»; nem: *tīl, tūl* «innen, onnan»). De az «*otsudo, ottudo*» («innen, onnan») fordítások világosan mutatják, hogy a Reg.-féle második kézirattal szemben az elsőnek *tíl, tąul* jegyzése a hitelesebb s ezt követi az adott átírás is.

94. s. *taχnawė:* L. fönt I : 8, 4. s. jegyz.

96. s. *voss jäni':* Reg.-nál (83. és 101. s.): *uss jäneng (kumén)* megfelelőleg a *jäni* «nagy» KLV. *jänėŋ* képzésének (l. pl. Vog. Népk. Gyüjt. IV : 83. l.).

100. s. *tarä:* KLV. *tarä mō* Peršin közlése szerint «чистое мѣсто; *jiw oąťėm ťüť* (tiszta hely, a hol fa nincs)»; tehát = ÉV. *χarä mā.* Reg. szövegében (87. s.) a *mätä mânä* szavak csak az énekes nyelvbotlásából, vagy félreértéséből juthattak e helyre; a kifejezés és vers ritmusát (a 89. sorral egybevetve) egyaránt zavarják.

103. s. *śōlpe'it:* SZONTYIN szerint: *χarä mā śölpi* v. *śōlti* «чистое мѣсто свѣтитъ, видится (a tiszta tájék fénylik, látható)»; vagyis: «föltetszik». SZOTYINOVA ily alakban ismeri e szót: *tot posiŋ mā śūlγi,* v. *śūlpi,* v. *śūlpānti* «тамъ свѣтлое мѣсто сверкатъ, свѣтѣетъ (ott világos hely világlik, tünik elő)». Tudva a szónak ezen alapértelmét, megvilágosodik előttünk úgy REG. «*višli* (kijöttek)» fordítása, mint a *māne . . . śolpe'it* mondatszerkezet, mely szakasztott olyan, mint: *χarä māne nē'ile'it* «tisztás helyre jönnek ki (a sűrű erdőből)», tkp. «jelentkeznek, föltetszenek» (*nē'ili* «látszik, föltetszik»).

104. s. *Lous-tumēn:* REG. *Liuveš* írása közelebb áll a kondamelléki *Lous* helység osztják *Tīwēš* ejtéséhez, melyekből egyszersmind az sejthető, hogy az utórész nem más, mint a vog. *ūs,* osztják *voš* «város» szó. Az előrészre nézve, mely a közelfekvő *Lëwēpoul* nevében is megvan) v. ö. ÉO. *levi* «diener», mi szerint a tuman alvégében levő *Lous* mint fontos védelmi pont («fejedelmi szolgaváros») éppen ellentéte volna a tuman felső csucsában fekvő *Urt-pūχēt*-nak («Fejedelem-falu»), hol a kondai vogul fejedelem székelt. Az előbbi énekben a megfelelő hely (t. i. a *χālāŋ mā)* a *Jäχ-tumēn* (l. 296. s. jegyz.), mely azonban itt megkülömböztetve *Louš-tumēn*-tól az ifjak rendes lakóhelye.

106. s. *portγinte'it:* «машутъ крылями (csapkodnak szárnyaikkal)».

109. s. *jol-mārēχte'it . . . jolēn vāse'it:* «долго ныряютъ и живутъ въ водѣ (sokára merűlnek alá s időznek alant a vízben)»:

111. s. *mańtēŋ:* REG.-nál *penting,* mint alább is (99., 107. s.). Nincs kizárva, hogy REG. itt most már nem igazolható, elavúlt nyelvi adatot jegyez; a *pēnt-* «cserélni, fölváltani» ige ugyanis e helyt elég jó értelmet ad: «egy fagyos hal üstje változásáig», vagyis míg fölforr.

114. s. *χińγi:* medveműszó, melynek jelentése SZONTYIN szerint: «ползетъ на колѣнахъ, когда подкрадыватся (térdén csuszik, midőn a megejtendő vadhoz leselkedve közeleg)»; *lāšēl ta χińγiänēm, χinγiänēm, ta joχtiänēm* (тихонько подкрадываюсь, достигу). — A REG.-féle *keńńijeń* írás a KLV. *khińńiän* alakot tükrözi.

120. s. *χāslēχ:* SZONTYIN szerint annyi mint *a'ir-ńāl,* vagyis olyan nyíl, melynek tövében kétfelé ágazó erős horog van oly czélból, hogy a vergődő, vagy hibásan talált vad, v. madár a nyíltól ne szabadúlhasson. KLV. ejtése: *khwāšlēχ,* REG.-nál *kuāšlaχ* «pfeilspitze».

131. s. *tērēntal: tērēn-χul'* «хворость (kór, betegség)».

135. s. *rīli:* «бѣжитъ (roban, fut)»; — «гагары бѣгутъ на рѣкахъ, изъ ихной крови хворость разстранятся (a buvármadarak végig futnak a folyókon s vérüktől terjed el mindenfelé a kór)».

138. s. *Jäχ-tumėn ūs:* L. V : 296. s. jegyz. s ugyanitt fönt 104. s. jegyz. — Ahhoz, hogy az ének ide helyezi *Kami-nāj* székhelyét, számbajövő tény, hogy *Jēχė* (Bolcsárova) falutól lejebb van a nagy *Kam* folyó torkolata s itt *Kamėŋ-pūχėt*, vogulúl: *Kam-sut-pöul:* Каменскiе (l. Vog. Népk. Gyüjt. IV : 435. l.).

141. s. *jēmėn:* «большой котелъ (nagy üst)». Olyan nagy katlannal főzi az anya a sört, hogy akár az egész város vendégeskedésére telik belőle. — Reg. szövegének *tintąχ* megfelelőjét közlőim nem ismerik; megvan azonban a Reg.-féle szótári adatok közt is ily meghatározással: «brantwein-brenngefäss, gefäss».

145. s. *ētėŋ:* Reg. szövegében: *ijung poall;* l. fönt 10. s. jegyz.

146. s. *χaľmä; χaľėm:* «*pāŋχ-lātiŋ*, хмѣль (részegség, mámor)»; *χaľmiŋ* «mámoros». A szó alapértelme: «hév, belemelegedés, buzgóság», a mint kitűnik ily használataiból: *jonγuŋkwė χaľėmlėsūw* «разгорѣлись въ игрѣ (belemelegedtünk a játékba)»; *jäni' χaľėmnė γaľėmläst* «nagyon neki hevültek (vmely dolognak)»; *vinä ajuŋkwė γaľėmlėsūw* «развеселились пировать (belemelegedtünk a pálinkaivásba)».

147. s. *at joχtχatwės:* «не досталось ему до пьяна напиться (nem tudott annyit inni az anyja bozasöréből, hogy attól lerészegedett volna)»; tehát ez értelem éppen ellenkezője annak, a mit Reg. jegyzetében találunk, mely szerint annyira részeg volna az idősb fiú, hogy «*ne možit stat* (nem tud megállani lábán)».

154. s. *ti-nē:* egy hangsulylyal ejtve (úgy mint fönt I : 10. s.) körülbelől egy értelmű ezzel: «hé, te nő!» Párja a férfiakra alkalmazott *täχam* «hej barátom, bátyám!» (= *ti* + tatár *aγa* «bátya» + *-m* 1. sz. birtokosrag), vagy *jaχatä, jagatä* id. (= tatár-vogul *ja* «nosza» + *aγa* + vog. *tä, ta* «ím») interjectionalis felszólításoknak.

155. s. *pāŋχ:* «мухоморъ (légyölő galócza); *ńajtėn tēwė: mōtnė-ke tēwė, χot-tēlili* (a samán megeszi: de ha más eszi meg, megvész tőle)». — Hősünknek nem volt elég erős az anyja főzte ital s hogy valódi kábultságba jőjjön, szárított galóczát kíván. A galócza élvezete pótolta régebben az idegen eredetű bódító italokat (minők később a *pusä, sārä* sörök, *sor-vit, vinä* «pálinka», *maï'-vit* «méhsör»), sőt innen nyerte *pāŋχ* nevét maga a «részegség» is (*pāŋχli*, KLV. *poŋkli* «részegszik»; *pāŋχiŋ, poŋklėm* «részeg»). Patkanov a kondai osztjákoknál is tapasztalta a légyölő galóczának bódító szerül való alkalmazását. Szerinte a hősi énekek dalosa, mielőtt hozzáfog előadásához, lelkesítőül pálinka hijában *hét*, vagy (ennek kétszeres, háromszoros számában) 14—21 darabot szed be e mérges gombából (*paŋχ, pang*, Jg. *panga* «мухоморъ» Pápai; ÉO. *poŋχ* «schwamm, fliegenschwamm» Ahlq.), melyet előbb megszárítanak s vagy vízzel isznak, vagy zsírral (vajjal) be-

kenve esznek. Ettől emberünk olyan dühbe jön, hogy valóságos őrjöngőhöz hasonlít. Egész éjjel erős hangon ontja az énekeket; végül kimerültségében eszméletét veszti s ültő helyén terül végig («Типъ Остяцкаго богатыря» 5. és 39. ll.). — A galócza isteneknek is kedvelt étke; a Világügyelő-férfihez intézett himnuszokban kétszer is előfordúl, hogy «egy lábú rovátkos szélű», illetőleg «pettyes fejű hét galóczától eredt mámorában futkos» (Vog. Népk. Gyüjt. II : 314. és 362. ll.).

157. s. *ąstal ą̄lpä:* Szotyinova magyarázata szerint e hely értelme a következő: «развѣ безъ ума сдѣлался? отцовую кровь развѣ пить хочешь?! (talán elment az eszed, atyád vérét akarod inni??)»; maga az *ąs* szó «толкъ, умъ (ész, okosság)», pl. *taw tolmėślankwė nē-mat ąs at ą̄ńśi* «semminemű okossága sincs, hogy tolmácsúl szolgálhasson (никакого толку нѣтъ у его толмачить)»; *ąstal pats* «eszét vesztette (безъ ума сдѣлался; не знатъ, не помнитъ ничего)». E magyarázaton alapúl — az *ą̄lpä* igenevet az alany *(naŋ* «te») appositiójának tekintvén (úgy mint fent a 22. sorban; l. jegyz.) — az adott fordítás: «eszeveszettségedben» (e h. «te, eszeveszett levő» stb.). Ámde az értelmezés még sem teljesen megnyugtató; mert Reg. az *ąštal ąllpä* szók fölött e jegyzetet írja: *prežnova* (= прежняго)», melynek előbbi jelentése az «eszeveszettel» semminemű kapcsolatba nem hozható. Ha az *ąstal*-t a szintén igazolható «csendes» értelemben vesszük (l. fönt III : 184. s. jegyz.) s az *ą̄lpä*-val együtt a következő «atyád» szó jelzőjének tekintjük, az egész mondat így is fordítható: «vajjon csendben v. nesztelenűl levő (értsd: p o r b a n n y u g o v ó) atyádnak akarod-e inni vérét?!» Így a Reg.-féle jegyzet is egyeztethető.

157. s. *jäγėn kēlp:* Felesége tart a később bekövetkezett dolgoktól, hogy t. i. fokozott dühében saját atyafiai közt, tehát «atyja vérét iván» fog pusztítani.

158. s. *ą̄r*, KLV. *oąr:* «родня (rokon, atyafi)»; Reg. szerint: «*bratanniki*», másutt (Vog. Népk. Gyüjt. III : 232. l.) «*svoji*» (id.). — Elavúlt szó: egyedül a Reguly-féle déli énekek szövegekben található, még pedig kivétel nélkül mint a *jäʿi* «atya» párhuzamos változata (Vog. Népk. Gyüjt. IV : 117., 121. ll.): *ąr-pī'* = *jä'i-pi* «atyafi» (u. o. 121. l.). V. ö. ÉO. *ōrti* «onkel, bruder der mutter» (Ahlq.).

162. s. *urä patitä-mos:* «до самого послѣду по что меня дразнилъ пока я не сердился (egész a végsőig, v. módja határáig miért ingereltél engem, míg én nem haragudtam)»; *ur* «mód», *patit* «vég».

162. s. *ńärėpäslėn: ńäri* «дразнить (ingerelni)»; *ńärχati*, KLV. *ńārtaχti* «дразниться (ingerkedni)»; *taw ānėm ness ńärėstä, ānėm at mistä* «онъ меня только подразнилъ; хотѣлъ мнѣ отдать, не далъ (ő engem csupán ingerelt; akarta nekem adni, de nem adta)».

169. s. *ńiś:* medve-műszó a rendes fogakra (зубы); az ének a medvére változó hősről szólva már előre alkalmazza a medvenyelvet (mint fent a 114. sorban a *χi̊ńγi* szóval). A «medve szemfoga» : *saji̊'*.

170. s. *tautėśli:* a lozvaiban kedvelt frequ. képzés, mint: *tēśli* «eddegél», *suseśli* «gázolgat», *äleśli* «vadászgat», *maleśli* «tapogat», *äteśli* «gyüjtöget, szedeget». — Reg. magyarázata szerint: «szopta», tehát: «szopva rágcsálta».

173. s. *sāŋχwäsawė:* Hogy miért kell az ajtót «berugni», arra nézve l. fönt III : 197. s. jegyz.

174. s. *ūnk:* Szontyin szerint *jis Lūsm-lātiŋ* («elavúlt lozvai szó») ezen értelemmel: «дядя (nagybátya, nagybácsi)», melyet Reg. az ittenin kívül még két helyen igazol (Vog. Népk. Gyüjt. IV : 111. l.: *uŋk-kwäleŋ* és u. o. 115. l.: *uŋkėm ańšuχ).* — Szotyinova csak ezen alkalmazásban ismeri: *uŋk*, v. *uŋk-sąrp* «большой быкъ звѣря (nagy jávorbika)», Reg.-nál: *ung sarp* «dreijähriges elentier (männlich)»; de hogy itt is az *uŋk* valami «дядя»-féle rokonságnevezet, következik a megfelelő *ūpkä āŋkw* «большая матица (nagy jávortehén)» nevezetből, melyben az előrész nyilván az *ūp* «néne» szó képzése. V. ö. még: magy. *agg* «senex». — Az *ūnk-a* utóelemére nézve l. fentebb 88. s. jegyz.

175. s. *tajėχ pāŋχėlāläln!:* «остави твое похмѣлье! (hagyd abba részegséged!)»; most nagy dolog vár reád.

176. s. *jiti:* «сѣверный (éjszaki)», pl. *jiti pāl, j. vōt* «éjszaki oldal, szél». — Reg. szövegében: *ikä poall nujén* ezen magyarázattal: «*severni storona*». Ebben *ikä poall* = KLV. *jīkė pōąl* («éjszaki táj»; mint Vog. Népk. Gyüjt. III : 347., 348. ll.); de számomra megfejthetetlen a *nujén*, mely pedig Reg. egy másik déli vogul énekében (u. o. IV : 128. l.) kétszer is előfordúl (9. s. *ikä poal nujén tû šunžém;* 12. s. *kątl poal nujen tû šunžém)* s úgy mint itt, ezen jegyzettel: «*storona* (oldal)». Tekintve, hogy *nuj*-féle «oldal, táj» szó szorgos kérdezősködés daczára sem jutott semerre sem tudomásomra, lehetségesnek tartom, hogy Reguly adott szótagolása félreértés s helyette ez veendő: *ikä poaln, ujén, tū šunšėm* «éjszakra, ím (látod), oda nézek». V. ö. ÉV. *ti-nāŋki*, KLV. *t́ėnäŋki* «íme ez» (tkp. «ez, [a mint] látszik»); *amki ti-nānke'im* «ím én magam» (tkp. «magam, [a mint] ím látszom»).

177. s. *tip-χąrχej* tévesen van «rigó»-nak fordítva; mert való jelentése: «желна (schwarzspecht), harkály»; *tip* «fűzfa-ág»; l. alább 181. s. jegyz.

178. s. *sunsėm:* *sunsi* «ростетъ, расплодится (nő, gyarapszik)». — «когда ты росъ свой вѣкъ, ставилъ столбы, на эти столбы насяли желны съ красными жопами (midőn te [növekvő] korodat nőtted, oszlopokat állítottál föl; ezen oszlopokra vörösfarú harkályok szállottak)». Egy idéző igében (Vog. Népk. Gyüjt. II : 418.)

sunsi a *jisi* «idejebeli, korabeli» párhuzamos kifejezése s névszói alapúnak tetszik: *χūrem χum sūnsi mēŋkwi' jēmtsèn, ńilä χum jisi mēŋkwi' jēmtsèn* («három férfi korabeli mênkw-vé lettél, négy férfi idejebeli m. l.»).

180. s. *sāt śąplanèn:* A jurta, illetőleg vár előtt álló ló-, vagy rénkötő oszlopokról van szó, melyek néha felül diszítésekkel, ember- v. állat-ábrázatokkal vannak ellátva (l. erre nézve: Patkanov: Типь Остяц. богат. 32. l.).

181. s. *sąχä iswäst:* Az oszlopokat megszálló és körülvevő «vörösfarú harkály-öreg» alatt, mint az alábbiakból nyíltan kitetszik, a várat megszálló ellenséges had értetődik. A hasonlat alapja az lehet, hogy az ellenség harkály módjára kúszik föl a várra. A Khaisz-énekben is (Vog. Népk. Gyüjt. III : 523. l.) a «vörösfarú harkály» *(vụir pujip tip-khąrkhi)* a medvének — s hősünket ennek műnyelvével tárgyalja az ének — vészhirdető madara gyanánt szerepel.

184. s. *kiti' śiśnè:* A collectiv számnév jelzői használatára nézve l. fönt 92. s. jegyz.

184. s. *l'aχ tū pattèn!:* «извѣсти ихъ (tudósítsd őket)!». A hős dühös öcséire, kik nagyra voltak ügyességükkel s rendelkezését a halottas ország vadászata alkalmával áthágták. Ezért küldi hozzájuk a hírhozót, hogy hadd menjenek ők most is elől, a mikor komoly munka várna rájuk.

193. s. *moŋχèlti:* «свяжетъ, спутатъ: опутали, взяли въ кругъ, обсяли кругомъ (kötöz, gombolyít: körbe fogták, köröskörül megszállották)» az ellenhadak a vár oszlopait.

194. s. *χum-laχ* = *χum-āpèr* («férfiúi ügyesség»); *χum-laχ toti* = *āpèr toti* «боруетъ, воюетъ, силу попробуетъ (hadi ügyességet fejt ki)»; l. fönt 54. s. jegyz. Ugyane kifejezés Reg. egy másik déli szövegében is előfordúl (Vog. Népk. Gyüjt. IV : 144. l.) ezen jegyzettel: «*čem voeval* (melylyel hadakozott)».

195. s. *śāli pun pēltal:* A pánczéling oly finom, apró szemekből van szerkesztve, hogy azon a pehelyszőr *(śāli pun)* sem hatolhat át. «Állas»-nak *(äγnèŋ)* azért nevezi az ének a fejet, törzset elborító pánczélruhát, mivel állánál, mint a sisak fölnyitható. Külön sisakja e pánczélruhának nincs.

197. s. *l'āŋχä-kwālγä:* Reg. jegyzete a *l'ängä kualle ät oaśts* szavakhoz: «*slova molvit ne uspel* (szavait elmondani még rá sem ért)», melyből azt vehetjük ki, hogy a *kualle* csak párhuzamos kifejezése lehet a *l'ängä* = *l'āŋχä* («szava») ismert szónak. Azt sejtem, hogy itt az osztják *keḽ* «wort, nachricht» (= f. *kieli)* elavúlt vogul másával van dolgunk, melyhez a *kvallä* tőrésze alak szerint úgy viszonylik, mint déli vogul *kwąli (kwallä* «kötele») az ÉO. *keḽ* «kötél» szóhoz. Jövevényszóképpen az osztják *keḽ* «beszéd» egy éjszaki vogul idéző igében is előfordúl, még pedig (Vog. Népk.

Gyüjt. II : 420. l.) ép úgy mint itt, a *l'āŋχ* párhuzamos kifejezése gyanánt. Az adott átírás és fordítás biztosabb alap híjában ezen fölfogáson alāpszik.*)

199. s. *sāli-pun:* Reg. *kunnopunn* (helyesen: KLV. *khunnä-pun)* «rénszőr» szövegének éjszaki vogul fordítása; tehát a szép alliteratio a reá következő *śāli-pun* részszel merő véletlenség műve, mely az eredeti szövegben nincs meg.

200. s. *nąŋχ-sąspitä:* annyi mint *nąŋχ-masitä* «felölti». A számtalan apró szemből álló pánczélruhát a mint fejére borítja, helyesen alkalmazhatja e képes kifejezést: «f e l ö n t i».

204. s. *kwon maśėpitä:* «такъ онъ торопится (annyira siet)». A sietség ily leírását másutt is találjuk (így: Vog. Népk. Gyüjt. III : 396., 407. ll.).

205. s. *tal'ėχ-sup:* az aczélkard alakjának megkülömböztető vonása a hegyén van, mely a jelen kifejezés után indúlva lehetett «csonka, tompa» (v. ö. *sup* «darab, rész»), vagy «kishegyű» (v. ö. *eri̊'-sup* «egy kis ének», *śoχri-sup* «kis keskeny kés», *mant-sup* «kis lapát»).

210. s. *ąsėŋ l'ąm-uj:* Szibéria éjszaki vidékein a szúnyog és bögölylégy oly sűrű rajokban szállja meg az embert, hogy ellenük való erélyes védekezés (fátyol, nyakba aggatott füstölő fazék, tűzrakás, takaró sátor) nélkül sem a szabadban, sem a lakásban nincs megmaradás. Ilyen szúnyograjhoz hasonlítja az ének az ellenfél sokaságát.

212. s. *tawėr*, v. *taūr* «гнилье въ деревѣ (a fa korhadt, szétmállott anyaga)»; *tawėr-lūpi* «korhadt, szétmállott állapotba jutott fatörzs». A mily könnyű ezt az erdőben járónak félrerúgni, oly nehézség nélkül rugja hősünk lovát ellenfeleire, mitől ezek lenyugvó s fölkelő hold módjára emelődnek el; illetőleg csapódnak le előbb a földre s pattannak föl onnan az erős csapástól.

---

*) Ezen homályos kifejezés még egyszer előfordúl Reg. szövegeiben, jelesen a kikisérő medveéneknek azon részében, melyben a medve arra szólítja föl erdőben maradt társait, hogy «a táplálékkal táplálkozó emberek közé leszállított atyjok-fia ú t j á t *(l'ąngą kvalle)*, mielőtt a hó be nem lepi *(jell pąrršnä illpoaltä)*, nyomon kövessék ők is» (Vog. Népk. Gyüjt. III : 236. l.). Bár Reg. «*doroga jevo* (útja)» jegyzete nem hagy fönn semmi kétséget az iránt, hogy itt nem a *l'āŋχ*, KLV. *l'äχ (l'änghėm)* «beszéd», hanem a tartalomhoz is jól illő *l'aŋχ*, KLV. *l'oχ (l'ōŋkhėm)* «út» szóval van dolgunk: mégis azt hiszem, hogy a fenti és jelen külömböző értelmű kifejezések közt annyi kapcsolat van, hogy ez utóbbi amannak analogikus utánzata, mely olykép eredhetett, hogy az énekes a *l'ängäkualle* kifejezés önálló használatban nem levő s meg nem értett utórészét átvitte a *l'ängä*-hez hasonlatos ejtésű *l'ąngą* szóra.

212. s. *lūpi:* «m i n t valami fatörzset», a módhatárzói viszony különös alaki jelölése nélkül; l. fönt III : 364. s. jegyz.

215. s. *ujtėp* (sajtóhibából: *ujttėp*): *jāŋχėp ujti* «мѣсяцъ закатыватся (a hold leszáll)», tdk. «alásülyed» (pl. *āχwtės vitnė ujti*, v. *ujtχati* «камень въ воду угрузнетъ; a kő a vízbe alásülyed, alámerűl»); v. ö. *vitnė uji* «a vízbe sülyed» (pl. u. i. 132. l.). Causativ alak: *ujtti;* tehát az *uji, ujti* és *ujtti* alakok viszonya olyan mint ezeké: TV. *ōnė* (egyébként: *ūnli*) «ül», TV. *ontė*, ÉV. *ūnti* «leül, megülepszik» és TV. *ottė*, ÉV. *ūntti* «ültet».

219. s. *kwālėm χānt puŋkäi*: «подыматся (föléje emelkedik)», tkp. fejévé válik a legyőzött, lába alá tiprott hadseregnek. Ugyane kifejezés még egyszer fordúl elő REG. egyik déli vogul szövegében (Vog. Népk. Gyüjt. IV : 124. l.), így: *kualem kąnt pänke kum kualem* («a fölkelt had fölibe kelek én férfi s [az ellenséges] tyúkorrú jeles hajót visszairányitom»), míg másutt (u. o. 156. l.) változata: *kuąlem kånt l'äl't kumm kuali* («a fölkerekedett had ellen kél a férfi»). Az utóbbi idézet *l'äl't* szava itt is megvan az első kéziratban, melyet azonban a II. kézirat (nyilván mivel értelemzavart okozna s csak a közlőnek valamely más kifejezési kisérlete) elhagy. Így is azonban érthetetlen a *pänkė* szóhoz fűzött «mit dem *hauptmann*» magyarázat, melynek német volta is mutatja, hogy nem a közlőtől ered, hanem magának REGULYnak a jelen helyen bajosan elfogadható kombinácziója a *päŋk, päŋk-khum* «vezér, főnök» létező kifejezés alapján. Hogy itt az ellenséges had fejére nem vonatkozhatik a *pänkė kum* (mint talán a szók egybefüggését és egymáshoz való tartozását REG. vélte), az világos abból, hogy ezen *kum*-ra vonatkoznak a 223—225. sorok állítmányai (*jāŋχi, ńolenti, minenti*), melyeknek tartalma csakis a hős cselekedete gyanánt érthető.

223. s. *tąsėm pum:* Ugyane kifejezés változata: *ąsiŋ l'ām-uj χuml'ė ńoli, toχ ńolentiänä* («sűrű szúnyograjt a mint szétnyom, úgy nyomkodja széjjel» ellenfeleit; Vog. Népk. Gyüjt. IV : 156. l.).

225. s. *ulićėl:* or. улица «utcza» az instrum. *-l* rag módhatározói alkalmazásával (l. Vog. Nyelvjár. 25. l.). Ugyane hyperbola szerepel a székely «Szilágyi és Hajmási» czímű népénekben (l. Arany-Gyulai: Magy. Népk. Gyüjt. I : 156. l.):

«Nagy Szilágyi Miklós tőn egy vagdalkozást,
Egy elmentére g y a l o g ö s v é n y t vága,
Visszajöttére s z e k é r u t a t csapa,
A nagy tábor között csak egyet meghagya.»

229. s. *upä χum:* mint *śāńim ēkwä*, «asszony-anyám». *āśėm-χum* «férfi-atyám».

231. s. *śoχėrtaχtėm:* «поималcя руками за ногу (kezével lábába fogózkodott)»; v. ö. ÉV. *soχėr*, LV. *šokhwėr* «marok», *soχerti* «marokba szorít».

232. s. *anśérä;* Reg. szövegében: *ul'šä* ezen jól illő fordítással: «*imenie* (birtok, vagyon)»; de *ul'ś, uliś* szót «vagyon»-féle jelentéssel nem igazolhatok. Szotyinova így gondolja az illető eszmét kifejezhetőnek: «*χotäl' ālné anśärém* v. *āltulém naŋén voss χul'ti!* все что я имѣю, мое имущество, мое нажитое тебѣ пусть останутся (bármerre levő vagyonom, szerzeményem, mind a tied maradjon)». Figyelemre méltó itt az *anśér* szónak «vagyon, szerzemény»-féle értelme; mert egyébként az «agyarat», az állatok hegyes nagy szemfogát jelenti. Ennek alapján az sejthető, hogy a Reg.-féle *ul'š* jegyzés sem más, mint a közönséges *ul'ś, uliś,* KLV. *ul'éš* «áll, állkapocs» szó; bár a jelentésbeli átvitel a «vagyon»-ra így is homályos.

234. s. *tū tąmpläln!* Szontyin szerint *tąmpli:* «*Lūsm-lātiŋ* (lozvai szó) = остановить (megállítani)» s példakép ezt hozza föl: *ńolém kēlpél nē'ilés, tūp tū tąmpläslém* = *tūp tū pojtéltäslém* изъ носу кровь вышла, я едва могъ остановить (orromból megeredt a vér, alig állíthattam meg)». Szotyinova nem ismeri e szót, melynek Reg.-tól említett «*perestanj* (szűnj meg)!» értelmét szerinte így lehet kifejezni: *tū tukénläln!* v. *tū rotméltäln!* v. *tū sajméltäln* сокроти, смири (engeszteld, csillapítsd)!; v. ö. *ńolém kēlpä tuknés* кровь перестала изъ носу бѣжать (orrom vére elállott)». Reg. szótári adatai közt: LV. *jel-tąmpluχ* «das blut stillen».

235. s. *kēlp;* Reg. szövegében: *uir* = KLV. *wuir* «vér», melynek ÉV. mása *viγir* csak «vörös» jelentésben ismeretes.

236. s. *susχélānte'in:* «бродишь въ крови (vérben gázolsz)» a *sus-* «gázolni» frequ. képzése; v. ö. *uji* «úszik»: *ujγélānti.*

237. s. *śirkip:* «csipő» Reg. szövegének igazolhatatlan *jeur* szava helyett, melynek magyarázata: «*lenden*». A lozvai istenidéző igében (Vog. Népk. Gyüjt. II : 340. l.) is előfordúl ugyane homályos szó: *Kum jąur mill' uit'nä* («férfi csipőjéig érő mély vízbe») párhuzamosan ezzel: *[kum] šąnšpäng mill' uit'nä* (férfi térdfejéig é. m. v.»).

241. s. *χāntélés:* «послушалъ (engedelmeskedett)».

246. s. *porämt:* Reg. szövegében *śiumte* ezen jegyzettel: «*togda* (akkor)». Ez tehát a KLV. *śi* «idő» szó; l. Vog. Nyelvjár. 116. l.

247. s. *vorti:* «закраснѣлой (листъ; megvörösödött falevél)», tkp. «vereslik» a præs. 3. személyű alakjának igenévi alkalmazásával. Alább (269. s. és Vog. Népk. Gyüjt. III : 335. l.): *vortém.*

249. s. *χuli: sās χuli* «береста валится отъ березы лѣтомъ (a nyírhéj leválik, v. lehámlik fájáról)». Midőn a nyírhéj hámlik, van külső fehér hártyája s vörös belső kérge. — Az értelem: «зачѣмъ ты такой блѣдной сталъ; два лица имѣешь: красное и бѣлое (miért lettél oly halovány; két színe van arczodnak:

vörös és fehér)». — Regulynak *šoaškwa* = «*kak beroza*» jegyzése mellett a *kull* «*gniloi riba* (rothadt hal)» magyarázata számomra megfejthetetlen.

249. s. *kit ąsnė:* L. fönt V : 158. s. jegyz.

262. s. *śorėm ąŋχ:* загорклая сѣра, mint *śorėm vōj, ńąul'* «загорклое сало, мясо (avas szalona, romlott hús)». Nyilván a a sötétbarnává változott, régi eresztésű famézgáról van szó, mint a melylyel a fekete medve szőre és karma színében egyezik (l. alább 274. s.). Reg. *šąrom angu* «pechschwarz» adata is erre czéloz. — A fordítás «égett» jelzője helyett «kesernyés» veendő (mint Vog. Népk. Gyüjt. III : 335. l.).

263. s. *sąwės:* L. fönt V : 350. s. jegyz. — *Kami-nāj* legidősb fia medvére változik; ezért nevezik ez állatot a pelimi vogul éneknyelvben: *'Säpėr-nai-pų̄, Kämėŋ nai-pų̄* néven.

266. s. *jūw-χal'tėmtitä:* «засунетъ въ ротъ (szájába dugja)»; *am ti kasäj pūt'in χal'tėmtilėm* «этотъ ножъ въ пазуху засуну (kebelembe tolom ezt a kést)».

270. s. *ālä:* Fegyverzet-leírások kapcsán Reg. déli szövegében többször előforduló jelzés: *šēmėl kērpä ńälėŋ ǫal* (az eredetiben így írva: *ǫal, aal, ǫl* «fekete vasú nyilas *oąl*» (pl. Vog. Népk. Gyüjt. III : 419., 431., 489.; IV : 124., 158. ll.), melynek utóbbi szavához Reg. szótári adatai közt a következő jegyzet található: *ąal* «schaar, haufen». Ezt az adatot közlőim csak ily alakban ismerték fel: *āl* «öl» (pl. *āl-ta'il ul'-jiw* «egy teli öl tűzi fa»), mely természetesen esetleg «haufen» jelentésű is lehet. Az éjszaki nyelv hasonló leírásban (pl. u. o. III : 512. l.) e jelzést alkalmazza: *sāt ńāl pinmäŋ ta'iliŋ taut* («hét nyíllal fölszerelt teli tegez») s ezért azt vélem: hogy a Reg.-féle *oąl* voltaképpen nem más, mint a «tegez»-nek az *oąl* «öl» szót alkalmazó *tujtnė lātiŋ*-ja (titkos kifejezése).

278. s. *ul χartuŋkwėm:* чтобы меня не притягали къ невѣрной присягѣ («hamis eskü végre», azaz annak megerősítése czéljából, «ne rántsanak engemet elő»); czélzás a medveeskü szentségére, melynek megszegése, vagy hamis volta a medve bosszúját vonja maga után.

281. s. *kēnt-pul'i', passä-pul'i':* «на мелкіе лоскутки изорву (apró rongyfoszlányokra tépem szét)».

VI.

Az ember teremtésének regéjét a *'Naχśėm-Vōl'* falubeli *Kirä-pī' Vaška* (Василій Кириличъ Номинъ) közlése nyomán a lozvamelléki *Tąrėχ-paul*-ban 1888 julius 17-ikén jegyeztem föl; a hozzá tartozó magyarázatokat Tatjana Alexejevna Szotyinova szolgáltatta.

Az éjszaki és déli vogul teremtési hagyományok sajátos egybekeveredését tünteti elénk e rege, melynek ismeretét is ép oly területről igazolhatjuk, hol az éjszaki és déli vogulság összekapcsoló útvonalai egybefutnak, t. i. a Felső-Szoszva vidékén. *'Naχ-śėm-Vol* falu összesen pár mérföldnyire fekszik *Tapės-sūnt-paul*-tól, azon helytől, hol a *Tapės-jā* torkollik az éjszaki Szoszvába. Ez a *Tapės-jā* felvidékén a Pelimka folyó forrásvizeivel érintkezik, minélfogva különösen télen kényelmes közlekedési vonalat alkot dél felé, a Pelimka, Konda és Tura tájaira, melyet berjozovi kereskedők is fölkeresnek, midőn az irbiti vásárra utaznak. A felső-szoszvai vogulokat a vadászat érdekén kívül főkép az a czél hozza e vidékre, hogy a Pelimka mellékén székelő s nagy tiszteletben álló *Polėm-Tārėm*, vagy más nevén *Tapėl-ājkä* istenségnek, *Numi-Tārėm* kisebbik öccsének (*māń āpśitä*) bálványsátrához zarándokoljanak s ott áldozataikat bemutassák. Ilyen alkalmak mindenkor gyülekezésekkel és vigalmakkal vannak egybekapcsolva, melyeken természetesen bőséges részt vesznek az éjszaki vendégeken kívül a helybeli pelimi s a Felső-Konda mellékeiről ide került vogulok is. Az előadásra kerülő énekek és regék ily módon közös hallgatóság előtt folynak; a külömböző vidékek népe kölcsönösen tudomást szerez egymásnak vallásos eszméiről, világfelfogásáról és költői tárgyairól s létrejön az a folklorisztikai viszonhatás, melynek néhány esetére már eddig is volt módunk utalni (l. fönt a II. és V. sz. közlemények bevezetéseit). Ismeretesek lévén az egyes vidékek hagyományainak tipusai, nem nehéz dolog az alkotórészeknek származás szerint való elemzése a jelen regében sem. Éjszaki eredetű az a bevezetés, mely szerint Alsó-Ég anyánk (kinek *Joli-Tārėm* neve is éjszaki) kezdetben — t. i. míg az «ember korabeli világ» megteremtésére Felső-Ég atyánk alá nem bocsátotta — az ég és föld között hétszeres vasláncz végén lebegő várában ült. Ugyanezt mondja a VIII. sz. szigvai rege: «Egy asszony s öreg ember élnek. *Tārėm* atya ezüstívű íves bölcsővel bocsátotta őket fölülről alá; vasláncz végén jöttek alá» (1 : 1—2. s.). Ezzel szemben déli eredetű vonásnak tekinthető a «Fönn-menő szárnyas-*Kalm*» küldözgetése az Égatyához, mert *Kalm* neve az oly bőséggel rendelkezésünkre álló éjszaki művekben sehol elő nem fordul, míg a déli tipus V. és VI. számú énekeiben jelentékeny szerepű. Egyetlenül álló tárgy, mint a teremtés művének kezdete, regénkben a nap és hold előhozatala, illetőleg a föld megvilágítása. Ez jóformán keresztény hatás, illetőleg a bibliai «legyen világosság!» mintázása. Az I. sz. rege a Napasszonyról s Holdöregről mint a teremtés korszakában már meglevő s «az ember korabeli világ» beálltát elősegítő mithikai alakokról szól (24—27. ll.); a III. sz. ének a napot és holdat a «Világügyelő férfi» és *Kaltėś* testvére hajfonataival hozza kapcsolatba (16—17., 38—39. s.) a nélkül,

hogy ezek eredetét érintené; végül a VIII. sz. rege, noha minden fontosabb természeti és társadalmi jelenséget tárgyal, az égi testeket teljesen figyelmen kívül hagyja. A földkorong gyors forgásának fölpanaszlása s a hegyek keletkezésének kérdése ismét éjszaki vonás (VIII : 143. l.); de hiányzik e pontnál az Égatya övének mondája (u. o.), mivel szemben föltünő az e részbeli szoros egyezés az ugyancsak felsőszoszvai II. sz. regével, hol t. i. szintén égből aláhullatott kövekből származnak az Uralbérczek. Regénk főtárgyának, az ember teremtésének elbeszélését nagyjában egyező tartalommal hallotta Gondatti is az éjszaki voguloktól (l. alább **4** : 17. s. jegyz.); de nevezetes eltérése az itt adott szövegnek, hogy benne az emberi alakokat nem mint ott maga az Égatya, hanem *Tapėl-ąjkä* formálja s ugyancsak ő az, ki az embereket a legfontosabb halászati alkotmány, a vízi sövény (vejsze, czége) szerkesztésére figyelmezteti, sőt a rege végszavai szerint: «a kerek világ hét széle mind az ő vízből előhozott jószágával áll fönn». A pelimi istenség ilyetén kiemelése nyilván a déli hatás jele, a mint annak tulajdoníthatjuk, hogy a II. sz. rege is *Polėm-tąrėm*-ról beszéli azon eseményeket, melyeknek hőse gyanánt a szigvai szent rege egész nagy mondakör keretében a «Világügyelő-férfiút» ismeri. Az ember táplálékáúl szolgáló erdei vadaknak teremtése módja is inkább a déli tipushoz szít regénkben, mintsem az éjszakihoz; az Égatya itt maga bocsátja le őket mennyei lakából, úgy mint az V. és VI. sz. énekekben, nem pedig az emberrel együtt földből gyuratja, mint a VIII. sz. regében (**25.**).

1 : 1. s. *Joli-Tārėm śāńūw*: «матушка земля (Földanya)»; más neve alább (**5** : 9. s.): *Sāt-Tąrėm śāńi*; l. tárgyalását a bevezetésben.

1 : 1. s. *kit tārėm, kit kworės χalt*: «a két menny», t. i. «ég és föld között»; l. fönt III : 113. s. jegyz.

1 : 2. s. *kēr-kwāli'*: «цѣпь (láncz)», tkp. «vas-kötél».

1 : 7. s. *sąwiŋ mā*: «kérges föld»; l. fönt VI : 8. s. jegyz. — Ellenkezik ezzel Szotyinova magyarázata: «бѣдная земля (inséges föld)». Ez esetben *sawiŋ* alak volna irandó, a mint van: *sawiŋ kan* «inséges tér» = «temető».

1 : 7. s. *turmėn*: «темный (sötét)»; Reg. szótári adatai közt: *turmän* «finsterniss; trüb, dunkel»; *t. ēt* «sötét éj».

1 : 12. s. *χątėl χātältėn...*: «небо разсвѣти, мѣсяцъ народи! (az eget világositsd meg, a holdat hozd elő!)».

2 : 6. s. *sol'ėχ-āχwtės*: «кварцовой, крѣпкой камень (kvarczkő, erős kő)». Az előrész önálló jelentése előttem homályos. A «kovakő» fordítás nem a «tüzi kőre», hanem az ú. n. «kovag»-ra (quarz) értendő. — Azzal, hogy az Égatya e nehéz köveket dobta a földre, ennek könnyű forgása megszűnt. A föld átövezéséről nincs szó; az uj teher sulya tette a földet *ūnlėpi'* (megülepedetté).

2 : 6. s. *sāt kwoss-ta'il:* «семь горстей взялъ (hét marokkal vett)».

3 : 5. s. *naŋ-pāltėn lili lāuwės:* L. fönt III : 90—94. s. jegyz. Gondatti is értesült arról (27. l.), hogy *'Sāń-Tārėm,* v. *Kaltėś-Tārėm* nyerte a szülés és élettartósság ügykörét, vagyis hogy kinek jusson hosszú, kinek rövid élet.

3 : 8. s. *nāŋk-śaχl:* «лиственникъ (vörösfenyő-erdő)»; l. fönt II : 1, 1. s. jegyz.

3 : 9. s. *suľi-raχt:* «связистая, бѣлая глина (ragacsos, fehér agyag)» ; cserépagyag.

3 : 9. s. *pōśχės:* *kūr raχtėl pōśχawė* «печку глиной мажутъ (a kemenczét agyaggal vakolják be)» ; a szó valódi jelentése: «sárral, agyaggal v. hóval csapdosva, gyúrva, gyömöszölve valamit alakítani» (pl. *piťi pośχi* «fészket rak», *tūjt ānäi' pōśχilėm* «a havat rakásba gyömöszölöm, въ кучу кладу»).

3 : 10. s. *akw' tori':* «съ двухъ мѣстъ въ одинъ разъ пришли (két helyről egyszerre érkeztek meg)» ; l. Vog. Nyelvjár. 23. l.

3 : 12. s. *nǫttali' jēmtė'it:* «у меня люди не долговѣкіе будутъ (nem lesznek hosszú életűek embereim)», ha sárból valók lesznek: a fa tartósabb.

3 : 12. s. *kaj āťi!:* «ахъ, нѣтъ (óh nem)». V. ö. *kaj, kaj-saw* «idéző ige», tkp. a felkiáltott indulatszó; *kaja-juj* a medveéneket záró, néha kezdő *(kaja-jūjiŋ)* indulatszó.

3 : 13. s. *lilil am lāwiänėm:* «я ихъ оживлю, имъ душу дамъ (én életre hozom őket, lelket adok nekik)».

3 : 14. s. *ti mōnt saw rōpot totsėm:* «давше я много работы имѣлъ съ ними (előbb sok munkám volt velük)» ; *ropot toti,* mint *saw toti* «inséget szenved».

3 : 17. s. *at lāuwės:* «отецъ не показалъ тебѣ душу влаживать (az Égatya nem rendelte részedül, hogy lelket tehess belé)».

3 : 17. s. *malėślimė:* «только голову пощупалъ (csak a fejét tapogatja)» ; nem tud már felelni társának, ezért habozásában csak fejét simogatja. A képzésre nézve (e mellett: mom. *maleji)* l. fönt VI : 170. s. jegyz.

3 : 19. s. *jeltėptän:* «вѣрно, что у меня души нѣтъ ; моихъ людей ты оживи (igaz, hogy nincs módomban a lélek adása ; tedd élőkké te az én embereimet)». *jeltėpti* caus. alak ebből: *jēlti* «föléled» (l. alább 4 : 11. s.). Helyesen gyanította tehát Budenz ezen előtte csak «gyógyúlni» és «gyógyitani» értelmükben ismeretes szókról, hogy alapszavukban a magy. *él-* «vivere» megfelelői (l. MUSz. 774.).

3 : 21. s. *mēŋkwnė ēre'it:* «на черты сдѣлать угодные (alkalmasak arra, hogy ördögöket csináljanak belőlük)» ; v. ö. *tawän am ēre'im* «én kellek, v. megfelelek neki».

4 : 2. s. *pasän ta-pālnė sisi*: «по ту сторону стола дальше поставилъ (az asztal tulsó oldalára, távolabbra helyezte őket)», hogy annál könnyebben lefúhassa őket asztaláról.

4 : 3. s. *χotäl' taχäst*: «куди дѣвались, самъ не знатъ; оживилъ ихъ (maga sem tudja, hova lettek; de életre hozta őket)» az Égatya fúvása.

4 : 4. s. *samt ātim*: «въ тов ремя руку протянулъ, хотѣлъ поимать, съ глазъ потерялъ, не могъ поимать ихъ (akkor kezét kinyujtotta, meg akarta fogni, de elvesztette őket szemei elől s nem tudta őket megfogni)».

4 : 6. s. *kwonsėśli*: «голову только поцарапалъ (csak a fejét vakarta)», mint a kárvallott ember.

4 : 7. s. *vonśäl' raχtėt*: «они только глины (azok csupán agyagdarabok)»; tkp. «éppenséggel csak, mindhiába csak»; l. a *vonśäl'* szóra nézve: Vog. Nyelvjár. 30. l.

4 : 11. s. *man urėl jēlte'it*: «какъ они у меня оживутъ? ты оживи ихъ (mi módon kelnek azok nálam életre? Adj életet te nekik!)».

4 : 12. s. *atiŋ-ke am jeltėptiänėm*: «я ихъ не то оживлю: ты уиди съ глазъ (ha nem lehet máskép v. ha meg kell lenni, hát életre hozom őket; te azonban menj szem elől)»; az *atiŋ-ke* értelmére nézve l. Vog. Nyelvjár. 32. l.

4 : 13. s. A férfi távozásának kötelességéről a szülés alkalmával l. fönt: I : **4**, 8. s. jegyz.

4 : 16. s. *rus*: «хрупкой, не крѣпкой (törékeny, nem erős)»; v. ö. fönt I : **21**, 6. s. jegyz.

4 : 17. s. *jol-ujtaweuw*: «если въ воду пали, за то утонемъ (ha a vízbe estünk, azért merülünk alá)»; l. fönt VI : 215. s. jegyz. — Gondatti az ember teremtésének itt előadott regéjét a következő változatban jegyezte föl (47. l.): *Numi-Tārėm* hozzáfogván az ember alkotásához, mindenelőtt két bábút faragott ki vörösfenyőből, melyeknek azonban az volt a bajuk, hogy fejük minduntalan a mellükre esett alá. Az Égatya e hiba kijavítása czéljából szeggel támasztotta meg a bábuk nyakát, mely szegnek másik vége a mellre feszült. E művelet után magához háttal fordítva lábukra állította a bábukat s reájuk fútt, mire ezek életet nyertek, egyet fütyöltek s elfutottak az erdőbe, hol *mēŋkw*-ekké, erdei manókká változtak. A nyakukban levő szeg miatt a manók nem nézhetnek lefelé; ezért gyakran botlanak, elesnek s ennek következtében többnyire meghalnak, minthogy a szeg fejükbe nyomúl. — Látván, hogy nem helyesen járt el, az Égatya másodszor is hozzálát az ember teremtéséhez. Most vörösfenyőnek beléből csontvázféle alakokat készít, azokat körülcsavarja a vörösfenyő gyökérszálaival, arczczal maga felé fordítva fölállítja s reájuk fuj. Ezek erre életet nyernek s létre jönnek a mostaniakhoz hasonló első emberek,

melyek csak abban külömböztek, hogy szőrösek voltak. Az Égatya megengedte, hogy bárhol járhassanak, a hol csak kedvük tartja; megehessenek bármit, a mit csak látnak, kivéve a hamvas áfonyát (*mēŋkw-pil)*, mely a «manó bogyója». — Idők múltán az Égatyának kedve kerekedett, hogy megnézze a földön ennek új lakóit. Alászállott, tekint mindenfelé: sehol sem találja őket; kiáltoz: senki nem felel. Végre észreveszi, hogy el vannak rejtőzve egy bokorban; parancsolja, hogy jőjjenek elő onnan s ekkor csodálkozással látja. hogy emberei elvesztették összes szőrüket, meztelenűl állanak. Kiderül, hogy nem engedelmeskedtek az Égatya tilalmának s ettek a kárhozatos bogyóból (nem tudni az ördög közreműködésével-e, vagy a nélkül) s ettől hullott ki szőrük. Fázni kezdtek s hogy a hidegtől és nedvességtől némileg védjék magukat, a bokorba bujtak. Mindezt látva és megtudva az Égatya összepirongatta őket, azután meg belátva, hogy ezek a téli hidegektől amúgy is elpusztúlnának s általában nem életrevalók, reájuk fútt, mire ezek darabokra szóródtak szét. — Harmadszor fog immár az Égatya az ember teremtéséhez. Fűzfából csontvázakat fon, ezeket bemázolja agyaggal, maga elé állítja, reájuk fú s létrejönnek a jelen emberiség ősei. Velük együtt megteremtette az Égatya fenyőágakból a szarvasféléket, erdei vadakat, madarakat, halakat; megtanította *mańśi* népét*) mindennemű vadászati és halászati szerszám készítésére és a velük való bánásra; hasonlókép megismertette velük a ladik, szán és ház készítését, egy szóval mindazt, a mi az embernek hasznos. Azután figyelmeztette embereit, hogy gyermekeik lesznek, kiket nekik kell majd megtanítaniok a vadászatra és halászatra s általában mindenre, a mit ők magától az Égatyától tanultak, ki immár teremtményeivel megelégedve szállott föl az égbe fáradalmainak kipihenésére.

5 : 5. s. *ńir-sǫw, pum-sǫw;* l. fönt V : 166. s. jegyz.

5 : 6. s. *ǭln-χāŋχältėp tārätėn jolä:* L. fönt V : czímsor jegyz.

5 : 14. s. *ńirnė-ke χǟje'it:* «если за вицу задѣнутъ, отъ того падутъ, не могутъ устоять; такой слабъ будетъ человѣкъ (ha vesszőhöz érnek, attól már elesnek, nem állhatnak lábukon; oly gyönge lesz az ember)».

5 : 18. s. *mul'i* «руна рыбы (halsereg)» ; *χul-mul'i* id.

5 : 19. s. *suw, uj-suw:* «жилище звѣрей, гдѣ много звѣрей ходитъ (a szarvas-vadak legelője, hol sok szarvas jár)». Reg. szerint: *su* = «*sled*, nyom» (pl. *pol'em su* «merzli sled, stari sled» = «megfagyott, régi nyom»). Peršin szerint: *sū* «жировьё (azon hely,

---

*) A többi népeket, jelesen az oroszt, zürjént, szamojédot és tatárt az Égatya már előbb, mindjárt a *mēŋkw*-ek után megalkotta; csak a *mańśi* nép teremtése okozott neki nehézséget.

hol az állat legel, hizik); *šuorp-sū* «jávor legelő», *lū-sū* «a hol a ló legel». Itt természetesen lába nyoma is látható az állatnak, Reg. magyarázatában e mellékes jegye a fogalomnak jut kifejezésre.

5 : 24. s. *ness ātim:* L. fönt III : 88. s. jegyz.

5 : 23. s. *āšänl lāwėm χul:* «которую рыбу богъ имъ показалъ ѣсть, въ четверть выросла ужъ (az a hal, melyet isten rendelt v. mutatott számukra táplálékul, arasznyira nőtt már)».

5 : 23. s. *ńir-tali':* «vesszőből font gyalom». Az ÉV. *tali'*, *toli*, KLV. *tali*, ÉO. *tōγol* ugyanaz, mint a TV. *jalėm*, ALV. *elėm*, PV. *elėm*, IO. *jādam*, KO. *jātėm*, magy. *gyalom*, orosz неводъ, vagyis a nagy kerítőhálónak az a neme, melynek hossza közepén zsák van a halak megfogására. Igen nevezetes műveltségtörténeti emléket őrizett meg a rege, midőn e halász-szerszám legkezdetlegesebb alakja gyanánt a vesszőfonatot említi. Tud erről a Kalevala is: «Jámbor öreg Väinämöinen, meg a kovács Ilmarinen hálót kötnek hársfaháncsból, barkócza-korcz-vessző szálból, beitatják fűzfa-lébe, fűz kérgének főtt nedvébe» (47. rúnó, 313—318. vers.). L. erről bővebben: Ethnographia IV : 191—196. ll.; ugyanitt található a *tali'* alkotórészeinek tüzetes leírása (304—305. ll.).

5 : 25. s. *ąjkä tusä Ās-simtė tārėmtamtė:* «какъ неводятъ, на самой среди Оби сидитъ старикъ, во всю Обь борода разширалась, загородилъ Обь какъ-бы запоромъ (a mint gyalmoznak, az Obnak a legközepén egy öreg ül, szakálla az egész Ob széltében terül szét, mint valami halászsövénynyel rekesztette el az Obot)».

5 : 26. s. *ārpi:* «patakczége» (nem «vejsze», mint az adott fordításban), vékonyan hasított léczekből álló sűrű vízkerítés varsanyílással (= KLV. *oarp*, ALV. *arp*, KV. *oarėp*, PV. *oarp*, déli osztják *var*, orosz езъ). L. készítésének leírását alább VIII : 31, 11—17. s. és Ethnogr. IV : 162., 306. ll.

5 : 27. s. *χulti:* «калыданомъ промышлять (keczehálóval halászni); ÉV. *χultnė pon*, ÉO. *χulta-pon* = or. калыданъ, keczeháló, melynek leírását Abramov N. A. következőleg adja «Описаніе Березовскаго края» művében (megjelent az orosz földrajzi társaság Zapiski-jeinek XII. kötetében 116. l.): «Hosszában egy, szélességében másfél ölnyi zsákalakú halászháló, melynek aljához vékony rúd van erősítve közepén kőnyomatékkal, hogy a háló a folyó fenekén járjon. A felső részen fagyűrű látható; az ezen keresztül húzott erős zsineggel vonja maga után a csolnakazó halász szerszámát. Egy vékonyabb zsineget, melynek egyik vége a háló nyílásához van kötve, ujjai között tart a halász, hogy rángásából a halnak beletévedését megtudhassa, a midőn a hálónyílást a másik zsineggel összehúzza és zsákmányát a csolnakba emeli». Ugyane hálónak más magyar neve: *póné*, v. *bóné*, mely a *χultnė*

pon nevezet utórészével látszik azonosnak (l. Ethnogr. IV : 197. l.). A *χulti* alapértelmére nézve v. ö. KLV. *lunt khulti* «a lúd orrával keres, kutat» és NyK. 27 : 157. l.

5 : 27. s. *ūsi:* «важаномъ промышлять (hálóvarsával halászni)»; innen *ūsmä*, ÉO. *ūšėm, vōšėm* «важанъ (hálóvarsa)». Abramov meghatározásában (u. o.): Tizennégy öl hosszú zsákalakú halászháló, melyet a halászsövény szádjához helyeznek, hogy a hal beletévedjen. Reg. szerint: «ein stehendes, ein weilnetz». Déli vogul megfelelői (KV. *ūsėm*, PV. *ušmä)* sűrű karó-, vagy rúdkerítésből álló czégét jeleznek; l. Ethnogr. IV : 161., 306. ll.

5 : 27—28. s. *supi̊:* «осетрина (tokkal)» | *ūs:* «нелма (nyelmalazacz)» | *moχsėŋ:* «моксунъ (mukszunlazacz)»; l. Ethnogr. 303., 304. ll.

5 : 27. s. *rātawė:* Megfogván a halat, a fejére ütnek, hogy elszédüljön s a csónakból ki ne ugorjék. Más mód ugyane czélra, hogy a nyaka csigolyáját törik azonnal ketté, a mint kézbe került.

5 : 28. s. *ness śuń:* közönséges jószág (t. i. halak); mert a név szerint fölemlítettek a ritkább, értékesebb fajtából valók.

5 : 29. s. *tārä pati:* «теперь они узнали, что тотъ старикъ никто другой, *Tapėl-ājkä* былъ (most fölismerik, hogy az öreg senki más nem volt, mint *T.-ą.)*».

5 : 29. s. *ness āťim;* l. fönt III : 88. s. jegyz.

5 : 30. s. *kis-lakw minėm;* l. fönt III : 121. s. jegyz.

5 : 31. s. *ąltul:* «житье, богатство (jószág, gazdagság)», az *āl-* «élni igének oly képzése, mint: *poktul* «hasadék» *(pokapi* «fakad»), *porentul* «vájó fejsze forgácsa» *(pornä* «vájó fejsze»), *kāstul* «idéző ige» *(kasti* «idéz»). — Gondatti is hallotta (19. l.), hogy *Polėm-tąrėm* rendelkezik a halászat szerencséje fölött a hatáskörébe eső területen.

VIII.

A föld vízből való előbuktatásának regéjét Reguly jegyezte föl, még pedig mint a nyelvből határozottan kivehető, a Szigva vidékén. Midőn 1889-ben e tájon jártam, többször volt módomban tapasztalni, hogy nagynevű hazánkfiának arra való utazása még nem veszett ki az élők emlékezetéből; az öregek még tudtak beszélni ama *manśi lātχiŋ takkät jälėm χum*-ról («vogulúbeszélő, magában utazott férfiúról»), ki valamikor az ő ifjú éveikben egy hónapig időzött a Szigva torkolatánál s *Sakw-sūnt paul*-ban regéket jegyezgetett a néptől részére felajánlott nyári nyírhéjsátorban *(sās-kwol-pāl)*. Tudták, hogy onnan fölment *Sūkėr-jā-paul*-ig s tovább az Uralba; sőt értesíthették arról is, hogy toll mácsa — s ez alatt több szövegének közlőjét lehet érteni —

Xą̄rėm-paul-beli ember volt, tehát ugyanazon helyről való, honnan a fent adott teremtési szent rege (I. sz.) származik.

Minthogy GONDATTI 1885-ben szintén ez utóbb említett rege részleteivel hallotta a teremtés történetének elbeszélését e vidéken: különös figyelmünkre tarthat számot a REGULYtól följegyzett hagyomány tartalmi eltérése s az eddig tárgyalt tipusoktól való különállása annál is inkább, minthogy élénken emlékeztet amaz eljárásra, melylyel fejlettebb népek kozmogoniai s egyéb vallásos természetű hagyományainak irodalmi följegyzéseinél találkozunk, a midőn t. i. az író bizonyos eszme szempontjából kritikát gyakorol a rendelkezésére álló anyag fölött, a megfelelő alkotórészeket kiválasztja, az ellenkezőket elhagyja, csoportosít és szétbont, egyszóval irányzatosan szerkeszt. Mintha valami józanságra törekvő realisztikus szellem kitépte volna a jelen regében a vogul néphiedelem ama dúsképzeletű virágait, melyek az eddig tárgyalt regéknek érdekességét alkotják s a vallási élet legfontosabb nyilvánulásait igazolják. A teremtés művének ünnepelt hősei: a Világügyelő-férfi, Kaltës-asszony, Földanya és a pelimi istenség itt egy árva utalással sem találnak méltatást; énekekben és regékben dicsőített világboldogító tetteikről s ezek alapján nyert isteni méltóságukról semminemű említés. A kegyelettel eltelt hívő helyett benne a rideg elmélkedő beszél, lehetőleg kihagyva minden csodátos s a közlések történeti hitelét koczkáztató elemet. Föltéve, hogy a regélőnek az lett volna feladata, hogy valami modern vallásbölcsész előtt a vogul világfelfogás helyességét, észszerűségét s a mindennapos tapasztalati tényekkel való egyezését igazolja: ezt a nép naiv nyelvén alkalmasabban nem tehette volna, mint elbeszélésének jelen alakjában. Egyetlen, hatalmas, bölcs és jóságos istenségnek, *Numi-Tą̄rėm* égatyának köszöni létét a világ, emberiség s minden javuk; mellette nincsen más hozzá hasonlatos lény, még afféle angyalok, vagy démonok sem, minőket pedig a monotheisztikus vallások is bőviben ismernek. Igaz, hogy a közvetetlen alkotást, a munkával járó fáradalmakat nem maga végzi, hanem a föld első szülötte, az égből alábocsátott ősi emberpár gyermeke; de ennek egyébként semminemű rokonvonása azon dicső alakokkal, melyek helyette a többi éjszaki hagyományokban szerepelnek (pl. a Világügyelő férfiúval). Ezek igazi istenfiak, kiknek akarata gyakran *Numi-Tą̄rėm* atyjuké ellenében is érvényesűl: míg amaz «*joli mā-χum ūnlėnė sąwiŋ māt jäniṁėm ńāri' kātėp māń pī'*: alvilági nép lakó kérges földön növekedett gyöngéded kezű kis fiú» (**10** : 2. s.), *kātä śą̄mtal, la'ilä ją̄rtal χum*: «kezére gyönge, lábára erőtlen férfi» (**8** : 1. s.), ki a mit tud s a mit tehet, minden egyes esetben égi atyja külön tanácsának s áldásának köszönheti. Igen jellemző a regében, hogy az ősvizek búvármadarainak (*tāχt* és *lūli'*) mithikai szerepét sem tűrheti s ha már a meggyökeresedett hagyo-

mányt teljesen ki nem küszöbölhette, azt a változtatást mégis megtette, hogy nem maguk ezen madarak buktatják elő a földet (mint az I. és IX. sz. regékben), hanem a világalakulás összes műveleteiben szereplő demiurg, ki ez alkalomra ama madaraknak csak bűvös mezét, bőrét nyeri segítségűl. Még az ördögfejedelem, *Xul'-ātėr* is — ki pedig az összes egyéb mithikaiföljegyzésekben konok és ravasz ellensége *Numi-Tārėm*-nak, kitől csak átok és kárhozat, betegség és halál származik a világra — itt az égatya áldása, kit a demiurg maga kér tőle az emberiség üdvére, mintha csak azt a magasztos vallási eszmét akarná vele a rege kifejezni, hogy a rossz is a jóságos istentől való s épúgy javunkat czélozza, mint a jó. Ezen, hogy úgy mondjuk «tisztúltabb» világnézet végig vonúl a rege összes részein: az Égatya tökéletes mása a jó és tehetős földi atyának, ki tanácscsal és segítséggel áll rendelkezésre gyermekének. Küzdelem, akadály, vagy kaland sehol sem szakítja meg az események előhaladását: a rege embere vörös evet alakjában fölszáll az Égatyához tanácsért, lejön, megalkotja a nyert tanács szerint művét s aztán ismét fölszáll, meg ismét lejön s ezt mindaddig folytatja, míg az «ember korabeli világ» mai tökéletes berendezésével el nem készűlt. Leszámítva az isten és ember érintkezésének ezen primitiv fölfogását, illetőleg mithikus kifejezését, a rege java részében — mely t. i. a megalkotott ember történetével foglalkozik — alig van regeszerű tartalom: a mi itt szóba kerül nem más, mint a mindennapi közönséges élettapasztalat és foglalkozás átvitele az őskorba; *Numi-Tārem* azokra tanítja az ősembert, mire ma minden vogul apa a maga fiát oktatja. «Enni való étel kell, ivó víz kell; mi módon lehet élni?» (**26** : 4. s.), ez az első kérdés, s a felelet reá, hogy az Égatya halat rendel a vizekbe, vadat az erdőkbe, «éhező szíveik ezzel csillapodnak» (**27** : 14. s.). Hogy lehet immár a vízi halat s erdei vadat kézbe keríteni (**30** : 15. s.), fázó testeiket mikép melegen tartani, ez a második kérdés: az Égatya megtanítja az ősembert az ijj készítésére, a nyilazásra, a halászsövény és háló fonására (**31** : 4—21. s.), s ezzel meg van oldva egyszerűen az ujabb feladat is. Az ifjú, ha magát már önállóan fönntartani képes, megházasodik; az ősembernél is az a következő kérdés, hogy «miképpen legyen a jövőben az embereknek leányuk és fiok?» (**34** : 6. s.) A válasz erre is csak az a magától érthető tanács, hogy egy nőnek egy férfival kell egybekelni; «a leány abból kerekedik, a fiú abból jön elő» (**36** : 7. s.). Túlságosan elszaporodván az emberi nem, kevés lesz a vad, kevés a hal, szűk a tér a vadászatra és halászatra: a bajon *Xul'-ātėr*, a halál démona segít; fele ember elpusztúl, fele élve marad s a világ így állhat fenn tovább. Mindez a maga kétségbevonhatatlan igazságaival s a valóságnak megfelelő tényeivel helyet foglalhatna akár egy tankönyvben is: a regeszerűség csaknem az előadás for-

májára zsugorodik benne össze. Több a mithikai elem a föld alakulását s az élők teremtését tárgyazó előrészben, de mintha a közlő itt is bizonyos szabatossággal korlátozná magát s a hagyományos nézeteknek csak lényeges és a közfelfogással leginkább egyező vonásaira szorítkoznék. Öröktől fogva áll a világ s mennyei atyánk, *Numi-Tārėm* minden erő és élet kútforrása. Ő bocsátotta alá az első élőket — a hagyomány szerint ezüst bölcsőben vaslánez végén — mielőtt a földnek csirája is megalakúlt volna. Az alsó világ pedig végtelen vízből állott, melyet *Numi-Tārėm* szele hullámoztat. Könyörög az alábocsátott ember, hogy legalább «egy házterületnyi nagyságú szent földdarabot bocsásson alá» (**2** : 2. s.) s egy nap, két nap eltelte után a szent földdarab előtűnt. A nő fiat szül egész természetes módon, kiviselvén magzatát «a nőt illető bizonyos időn át» (**5** : 3. s.), tehát nem oly csodaszerűen, mint ezt az I. és II. számú regék előadják. Ez a fiú viszi előbbre égi atyja tanácsával és segedelmével a teremtés művét, előhozván az ősviz fenekéről a később mind inkább terjedő föld magvát s megerősítvén azt forgásában atyja ezüst gombos övével, melyből az «ember lábának, körmének érinthetetlen szentséges Ural támadt» (**19** : 2. s.). Majd az emberek és állatok megszerkesztéséhez lát, hóból gyúrja őket előbb; de midőn így czélt nem ér, égi intésre földdel elegyíti a hót s «emberkezes, emberlábas alakja nevetgélve, játszva indúlt előre; szárnyas állat alakja elröppen szárnyával, karmos állat alakja tova indúl karmával» (**25** : 3—10. s.). Semmi groteszk, hihetetlen, csodás dolog nincs az elbeszélésben: az az orosz, vagy zürjén ember, ki az itt közlött keresztény apokrif forrásokból eredő IX. számú rege alakjában ismeri a föld teremtésének történetét, alig ismerheti föl, hogy itt sajátos vogul hagyományokról foly a beszéd; mert még az a szemlélet sem sajátos vogul, mely az Uralt a «föld övének» tekinti. Már Herberstein tudja, hogy «hi (montes) etsi variis in locis varia nomina habeant, *communiter tamen Cingulum mundi vocantur*», minek megfelel az orosz каменной поясъ («kőszikla-öv»), vagy земной поясъ (föld öv») nevezet is (l. Hunfalvy: Vogul föld és nép, 2. és 79. ll.). Röviden kifejezve nem egyéb ez a Regulytól följegyzett teremtési rege, mint a vogul kozmogoniának keresztény felfogásokhoz simuló s emellett realisztikus irányú reductiója.

De bár ily módon regénk mithikai tartalma tekintetében tetemesen fogyatékosabb más hasonló tárgyú följegyzéseknél, kiválóan becsessé teszi azt az előadás módja, a költői nyelv, mely a maga sajátos művésziességében hatalmasan fölülszárnyalja társait. Itt van alkalmunk tapasztalni, hogy mily csekély a válaszfal a vogul ének és rege (*ēri*' és *mōjt)* között, vagyis hogy az utóbbi kellő műgonddal és szakértelemmel előadva csaknem ugyanoly

fokban érvényesíti a rithmikai szabályokat és kifejezésbeli ornamentikát, mint az ének, azon külömbséggel csupán, hogy míg emitt a melodiához való alkalmazkodás a művészi formát következetesen mindvégig követeli. amott ez prózai előadással is fölváltható. Hogy a primitiv népköltés terén mint nő ki a verses műfaj a prózából, ez a jelen rege előadásának æsthetikai elemzésével teljes világosságban szemlélhető. Ebbeli jelességénél fogva is méltán szolgálhatott Regulynak ezen följegyzése a vogul népköltés első irodalmi bemutatásának tárgyaúl. «Egy vogul monda» czimen róla értekezve foglalta el Hunfalvy Pál rendes tagsági székét az akadémiában, a midőn egyszersmind a vogul nyelvtannak első vázlatát és szótári kisérletét nyújtotta (l. Magy. Akadémiai Értesítő: XIX. Évf. 1859, 4. sz.). Második, fordításában javított s bővebben magyarázott kiadása ugyane tudósunknak «Vogul föld és nép» művében jelent meg (119—136. ll.). Itt Reguly tökéletlen jegyzésű szövegének éjszaki átírását adom, egy-egy helyt — a hol t. i. a szövegtől való nagyobb eltérés nélkül máskép nem lehetett — a sajátos szigvai ejtést követve (mely esetekről az alábbi jegyzetekben külön történik említés). A homályosabb helyek megfejtésében Tatjana Alexejevna Szotyinova állott magyarázataival rendelkezésemre.

1 : 1. s. *numėl:* Hunf.-nál *Numi* (mint a *Tārėm* jelzője) szemben Reg. *numl* írásával. De hogy itt ez utóbbi szó nem a *Tārėm āśėn* kifejezésre vonatkozik, bizonyítja a párhuzamos ismétlés: *Tārem jäγėn,* melyben szintén hiányzik a *Numi* jelzés. Az átírás tehát Reg. eredeti följegyzesét követi: *numėl* «felülről».

1 : 2. s. *āln sitpä sitiŋ āpäl:* Hunf.-nál: «ezüst *fonalú* bölcsőben». E tévedésnek alapja az, hogy Hunf. nem találván meg Reg. szótári adatai közt a *sit, sitpä, sitiŋ* szókat, ezeket a vog. *sētėp* (Reg.-nál: *setäp)* «zwirn» szó családjához tartozóknak vélte. De megvan külön szókép: *sit* «загибъ (hajlat)»; *āpä-sit, sun sitä* «a bölcsőnek, vagy szánnak elül levő hajlata, görbülete»; a középlozvaiban: *ńāu sitpä sitėŋ nōp* «rekettyefűz-hajlítással szegett, v. keretelt batyutartó» (Vog. Népk. Gyüjt. III : 355. l.). Igei alak: *siti* «загибать (hajlít, ívkép fordít)», melyből: *χāni sitχats* «назадъ, на спину сгибался (hátrafelé görbült, hajlott)»; Reg.-nál: *tuitsit-mil* «nase des schlittens, die aufgebogenen enden der schlitten *-pättä* (szántalpok)». Evvel egyezik a «bölcső»-nek másik epithetonja is: *sārni kispä āpä:* «arany abroncsú bölcső» (l. fönt 67. l.).

1 : 2. s. «Vasláncz végén»: sajtóhibából kimaradt: «jöttek alá». — L. ugyane hagyományra nézve fönt VII : **1,** 2. s. és III : 67. l.

1 : 3. s. *āśēn:* Hunf. itt, valamint alább (**3** : 2. s.) kijavítja Reg. *azsen* írását *áže*-ra; de két személyről *(ēkwäī' ājkäī')* folyván

a beszéd, a kettős számi birtokosrag *(āśēn:* nem *aśä)* van helyén. Hunf.-nak az a nézete, mintha itt a dat. *-n* rag volna (120. l. β jegyz.) tévedés; ezután csakugyan passivumnak kellene következnie. Az átírás tehát az eredeti szöveget követi. — L. a tartalomra nézve föntt VI : 31. jegyz.

2 : 2. s. *jelpiŋ mā-lạmt:* Ez a többi regék *taŋkw-śaχl, tunräśaχl* nevű «tundrahalma», az alakuló föld magva. L. fönt I : **1**, 1. s. és III : 1. s. jegyz.

3 : 3. s. *āwitänėl:* Hunf.-nál *auinténl* sajtóhiba; Reg. szövegében helyesen: *auitenl.*

4 : 1. s. *χạsä:* a mint Reg.-nál is: *kosä.* Hunf. *kosäí* (= *χạsäi')* javítása fölösleges; a megfelelő *váti* sincs lativus *(-i')* raggal szerkesztve.

4 : 2. s. *matnė kāt-ạulėn joχtsėmēn:* «vénülő kézre jutottunk», tkp. «vénülő kéz-végre» *(ạul* «vég»), mint a magyarban is: «*jó végre, boldogtalan végre* jutott (NySz.)», vagyis: «sorsra, végzetre».

4 : 2. s. *matėm:* Reg. *mätäm* írásának megfelelőleg, melyet Hunf. szükségtelenül javít így: *mätn'.*

4 : 4. s. *manä nē kwonä kwāluŋkwä:* Szotyinova kiegészítése szerint t. i. *māń kwōlnė,* «Egykor, az ember korabeli világ beálltával kinek kell kimenni a hónapszám ülő ‚kis házba' (l. Vog. Népk. Gyüjt. IV : 415. l.); кому быть въ рубашнѣ и дѣтей носить (kinek kell tisztátalan állapotba jutni és gyermeket méhében viselni)? — A *kwāluŋkwä* nem infinitivus, hanem conjunctivus-imperativus 3. sz.: «ki menjen ki, ki tartozik kimenni?» (l. Vog. Nyelvjár. 43. l.).

4 : 6. s. *nē kwon voss kwāli:* L. fönt I : **4**, 8. s. jegyz.

5 : 3. s. *am, ta nē man ạrm χumľė jēmti:* Locus difficillimus! Reg. szövegében: *am tä ne män arm kumľe jémti.* Az *ạrėm* «idő» szót Reg. szótári jegyzeteiben is írja: *arm*-nak *(ạrm* mellett). Lehet, hogy e szöveg efféle közlésnek félreértése: *am tēlnė manärėm χumľė jēmti* «az én születendő micsodám (fiam) hogyan lesz», ha én most hozzád bemegyek a házba? Lám nekem fiam van, ezt nekem itt künn kell kiviselnem és megszülnöm. Az adott átírást, mely a «nőt illető bizonyos idő», azaz a «gyermekviselés ideje» értelmét veszi alapul, mégis az javallja inkább, hogy alább (**6** : 2. s.) is szó van az égi atya «rendelte meghatározott napról» *(mortės χạtėl);* továbbá hogy Reg. szövegében *tä ne* külön van írva. Midőn Hunf. ez utóbbi szót «azért»-nak fordítja, a *tōnä* «azért» szót tartja szem előtt, melyet azonban Reg. semmi esetre sem írna amúgy.

5 : 4. s. *am aläm pi' ạńsė'im:* «вотъ я сына принесла (íme én fiat szültem)». Reg. szövegében: *am äläm pi ańšém,* melyben az *äläm* világosan az ÉV. *aläm,* KLV. *äläm* «íme, hiszen, lám»

szó. HUNF. nem találván meg ezen szót REG. szótári adatai közt, mint hasonló körülmények közt máskor is teszi, azonosítja azt az *ēlėm* «időjárás, idő, levegő» (REG.-nál így írva: *elm, īlm)* szóval, mely az *ēlėm-χąlės* «ember» szónak is előrésze levén, azon ötletre indítja, hogy egy szóvá kapcsolja össze a véletlenűl utána következő *pi* «fiú» szóval, noha az *äläm* és *pi* REG. kéziratában egymástól különválasztva állanak. Így jön létre HUNFALVYnak egyes egyedül ezen félreértett helyen alapúló vogul *Elmpi* «Levegő fia» nevű mithikus alakja, melyre ő ismételten utal külömböző munkáiban (különösen a finn *Impi* vel egybevetve: Vogul föld és nép: 134. és 135. ll. és NyK. V : 289.), tévedésbe ejtve vele egész sereg írót, kik e hitelesnek képzelt adatára messzemenő következtetéseket építettek.

6 : 2. s. *rēγiŋ kwol:* HUNF. jegyzete szerint: «az éjszaki vidékekben a nő *meleg fürdő házban* fekszi a gyermekágyat; a finnben is *sauna* ‚fürdő', *sauna-vaimo* ‚fürdőasszony', azaz: ‚gyermekszülő'». Ámde az éjszaki voguloknál nincs «fürdőkamra», mint az oroszoknál (баня), melynek egyébként is *pūlėnė kwol* «fürdőház» a neve (l. pl. fönt 75. l.). Inkább gondolhatunk itt a *māń kwol*-ra (l. Vog. Népk. Gyüjt. IV : 415. l.).

6 : 2. s. *pī' āl-ta'il almimė:* REG. szövegében: *pialtail (almimem) ju sältes.* Az első szót HUNF. helyesen bontja *pi al-tail* elemeire; de nem találván reá földjegyzést, nem sejti, hogy mit jelent az *al* szó, melyet az *ął-* «lenni, élni» igével azonosítva a következő szóval ekkép fordít: «*életteljes*». SZOTYINOVA szerint a hely értelme: *pīγä āl-ta'il ālmimė jūw śältės* «сына на рукахъ занесла въ избу (fiát kezeiben emelve bevitte a szobába)», mi szerint itt az *āl* «öl» szóval van dolgunk (v. ö. *āl-ta'il jiw tąti* «egy teli öl fát hoz be», v. «teli öllel fát hoz be»; l. fönt: V, 270. s. jegyz.). Így értelmezvén a szöveget az *ālmimė* akár ki is maradhat («a ház zugába fiával ölében belépett»), a mint REG. rekeszjelbe is helyezi. HUNF. *almingve* javítása tehát fölösleges s az ennek tulajdonított «szülni» értelem sem igazolható.

6 : 3. s. *śa'itėm kāt jąmės ąul ąjkä ūnli:* REG. *ąul* jegyzését HUNF. *auln*-ra változtatja, hogy a szövegnek ily értelmét hozhassa ki: «örvendező keze *jobbikára* veszi». De *ūnli* nem «veszi» s a *jąmės ąul* sem jelent «jobbik kéz végét». Több helyen találjuk a *jąmės ąul* költői kifejezésnek itt előforduló használatát (l. Vog. Nyelvjár. 68. l.), melyekből az derűl ki, hogy a *jąmės* nem a «kézre» vonatkozik, hanem az «örvendezésben» rejlő állapotot emeli ki, tehát körülbelül ily értelmű az összefüggésben: «örvendő kézbeli jó véggel», v. «örvendő kéz jó végzetével ül az öreg», mit szabad fordításban így adhatunk: «ö. keze boldogságában ül». Az «örvendő kéz» s «örvendő láb» festői leírása a rege embere lelki hangulatának, ki nemcsak bensőleg, szívében érzi örömét, hanem

annyira át van hatva tőle, hogy azt kezének és lábának mozdulatai is tükrözik. — Az *qul* végéről hiányzó viszonyjelölő ragra nézve l. fönt III : 364. s. jegyz., úgyszintén az *ājkätä* távolabb mondott alanynak az *ājkä ūnli* szólásban való fölösleges ismétlésére nézve VI : 79. s. jegyz. — A *śa'itėm* part. præt. alak *śa'itėnė* «örvendő» értelemben való használatának több analogiáját l. fönt III : 121. s. jegyzetében.

6 : 4. s. *śa'itėm la'il jamės nak ājkä ūntės* (az átírásban hibásan : *ūnttės*) : Hunf. itt is helytelenül igazítja ki Reg. *näk* írását *näkn*-re s fordítja az *ūntės* igét transitive : «örvendező lába jobbikára ülteté» (v. ö. *ūnti* «leül» ; l. fönt VI : 215. s. jegyz.). — A *jamės nak* («jó szerencse» ; l. fönt I : 6, 12. s. jegyz.) itt a párhuzamos szólás *jamės qul* részének megfelelője, miből kitetszik, hogy az utóbbinak tényleg afféle értelme van, mint az előbbinek, t. i. «jó végzet» (l. itt 6 : 3. s. jegyz.).

6 : 5. s. *majwäsimėn* : Reg. szövegében : *jäumen piil mäivesämenl.* Ezt az utóbbi alakot nem hallottam sem a Szigva mellékén, sem máshol s Reg. jegyzéseiből sem igazolhatom más példával. Ha nem puszta tollhiba, a dimin. *-lė*, *-l'ė* képzőre gondolhatunk (pl. *tārėmlė, jelpiŋlė*) ; bár egyébként az ilyen képző (*-riś, tkwė*) az igei személyrag előtt szokott állani (Vog. Nyelvjár. 40. l.). Semmiesetre sem lehet tárgyrag ez a kérdéses *-l*, mint Hunf. véli.

7 : 1. s. *ēri-χum, mōjt-χum:* L. fönt I : 5, 1. s. jegyz.

7 : 2. s. *mātė-ke* : Itt Reg. így ír : *vuar ujing mate ke* ; de az ismétlő kifejezésben : *vit kuling máte täkke.* Az első helyet egészen jól érthetjük az adott átírásban ; de nem jól illik a szövegbe az utóbbinak *täkke* szava, mely Reg. írásmódja szerint a *takwi* «maga» lehetne. Igen valószínű, hogy emitt is csak *mātė-ke* volt az eredeti közlés, melyet a felíró (talán mivel nem jól hallotta) ismételtetett s ekközben értette valahogyan félre a szó utótagjait különálló szónak. — A *-ke . . . -ke* itt nem föltételt jelent, mint Hunf. fordítja («ha erdei vadas helyen volna»), hanem csak az egymásra következő két egyező tartalmú mondat külömböző határzóinak kiemelésére szolgál : «az erdei vadas földön ép úgy v. nemkülömben, mint a vízi halas földön».

7 : 5. s. *χasit* : Reg.-nál eltérőleg : *kasät* (mi megfelelő átírással *χasät* volna). E határzói alak «messze» (locat.) jelentése nem illik a szövegbe.

7 : 6. s. A föld ősmagvának ide-oda való hullámoztatásáról szól a II. sz. rege is ; l. itt 1 : 3. s. jegyz.

8 : 1. s. *śamtal* : «безсильной (erőtlen) ; *śām at āńśi* «силу не имѣетъ (nincs ereje)» ; *jui-qul śānän pats* «послѣдной душой бьется (utolsó lélekzetével küszködik)».

8 : 2. s, *kāt-nak-ke . . . la'il-nak-ke* : Reg.-nál : *kát näkke . . . lajl näkke,* mit Hunf. ekkép javít : *kátnne-ke jänmeltesn, lajlnne-*

ke jänmeltesn s így fordít: «ha mi erőt neveltél kezedben, lábadban». De *kāt-nak, la'il-nak* («kéz-íz, láb-íz») másutt is előfordúlnak a kéz és láb erejének, illetőleg növekedésének emlegetésében (pl. *luntilänė kātėm-nak luntilawė* «izmosodó kezem íze izmosodik vala»; Vog. Népk. Gyüjt. II: 289. l. | *jänimėnė kātėm-nak, la'ilėm-nak aj jänimi* «növekedő kezem íze, lábam íze, haj, növekedik»; u. o. III: 34. l.; hasonló u. o. 502. l.); másrészt a *jänmėltäsėn* ige mellett a dat. *-nė* rag sem megfelelő (inkább a locat. *-t*: *kātėntė-ke*).

8: 3. s. *kisskēn-ērt*: Reg.-nál rendesen: *ērtn*, mit szigvai ejtésnek vehetünk az egyébként szokásos *ērt* helyett (l. Vog. Nyelvjár. 21. l.).

8: 3. s. *ūnlėnė*: Hunf. egészen félreérti e helyet, noha ennek több analogiája ugyane szövegben is kinálkozik (pl. alább 10, 13. s.: *ēlėm-χālės ūnlėnė jelpiŋ mā)*; szerinte a fordítás ez volna: «itt fogsz ülni».

8: 4. s. *śākiŋ sūw-qulėn*: Közönséges szólás: *śākiŋ sūw, kawriŋ sūw qulėn joχtsėm* «mankós bot, görbe bot végzetére jutottam» (*śāk* «пая; sulyok», melynek mankó alakú a fogója; *kawriŋ* «загнутой; hajlított») = «остарѣлъ (megöregedtem)». Reg.-nál: *šankung* (nem mint Hunf.-nál: *sankung)*, melynek alapszavát azonban aligha azonosíthatjuk az átírásban alkalmazott *śāk* szóval, lévén ez az éjszaki osztjákban is *śāk* alakú («hammer» jelentéssel Ahlquistnál); inkább gondolhatunk az ÉO. *soŋgėp, soŋkėp* «stab» szóra. Hunf.-nak «görbe» fordítása minden alap nélkül való.

9: 2. s. *puŋkiŋ*: Hunf. szerint «fejes»; de a páros *kwonsiŋ* «karmos» kifejezéshez «fogas» illik; mert az evetnek a karma mellett nem a fejében, hanem a fogában *(puŋk)* van az ereje.

9: 7. s. Az Égatya naphímes szent asztalára nézve l. fönt V: 29. s. jegyz.

9: 7. s. *sāt ātpä saγiŋ puŋkä*: Hunf. fordításában: «hét hajfonadékú fejét»; de nem hét, hanem két fonatba eresztve viselik az éjszaki vogul férfiak hajukat. Külömben is a *sāt* jelző nem a *saγiŋ*, hanem az *ātpä* szóra vonatkozik. Hogy a rege «hét»-nek mondja emberének haját, e mindenütt szereplő szent szám kedvéért történik, melynek jelzője nem nagyobb képtelenség itt, mint midőn fentebb (9: 1. s.) a rege az égbe vezető hágcsót szintén «hét fokúnak» mondja.

9: 7. s. *āśä la'ilėn*: Hunf.-nak e szók után következő szövegtoldása (*«kujes, nong kuáls; âs kujes, nong kuáls; kormiti âs kujes. Numi-Târom aže»*) merőben fölösleges, sőt helytelen; mert így nem a rege embere, hanem az Égatya hajtja meg fejét. Ez utóbbi fejét sehol sem *χūtėlti*, hanem «leereszti» *(puŋkä tärätimė ūnli)*.

10: 1. s. *lau puŋkpä*: Határozott szám, nem úgy mint a

«hét», mely a költői beszédben mindenféle, meg sem határozható sokaságot jelöl. A mindenütt öregnek festett Égatyának tíz foga van.

10 : 1. s. *χumľė pūnsitä:* Idézet előtt a költői beszéd rendesen a kérdő *χumľė* «hogyan, miképpen?» határzót alkalmazza e helyett: *ti sirėl* «ezen módon, a következőképpen». Egészen olyan eljárás ez, mint a magyar *mert* okhatározóé, mely eredetibb okkérdő («miért?») jelentéséből fejlődött okadóvá («azért»). A *hogyan, miképpen* kérdő határzók is a kiemelő *ím* előtételével egyértelműek ezekkel: «így, a következőképpen».

11 : 1. s. *tolnė:* REG. szövegében: *tole*, melyet HUNF. *tolen*-re igazítva «tűzben» szóval fordít. A «tűz» nevei a vogulban: ÉV. *ulä, nāj*, PV. *o̥rėś*, KV. *ta̤ut*, TV. *täut;* de seholsem: *tol*, mely tévedés csakis a finn *tuli* «tűz» szóra való gondolással keletkezhetett. Megvilágosítja az itteni kifejezést a fentebb (V : 54. s.) előforduló *jāŋkiŋ χul, tūjtiŋ χul pūt sis* («míg egy jeges hal, egy fagyos hal az üstben felfőhet») változat, mely szerint REG. *tole* írása e helyett való: *tolnė* «olvadó» *(jāŋk* v. *tūjt toli* «olvad a jég, hó»). Hogy a fagyos hal felfőttének — vagy talán még helyesebben fölfogva: «fölengedésének» — ideje a voguloknál óraféle időegység, arról már ez utóbbi idézet kapcsán volt szó. — SZOTYINOVA így fordítja a *tolnė χul χa̤sä pūt-sis* helyet: «пока мерзлая рыба въ котлѣ таетъ («míg egy jeges hal, egy fagyos hal fölolvad)».

11 : 4. s. *manärėl:* HUNF.-nál: *mänär;* de REG.-nál helyesebben: *mänärl.* Midőn HUNF. e névmást a *sis-ja̤rėl* jelzőjének veszi («milyen hátbeli erővel»), szintén hibázik, lévén a jelzői alak: *manä*, úgy mint következőleg: *manä ma'il-ja̤rėl.*

11 : 6. s. *tīwėss:* REG. jegyzése: *ti vuss*, HUNF.-é: *ti vas*, melynél a *vāssi'* «többé» határzóra gondolva adott fordítása: «s immár». Közönséges éjszaki vogul interjectio: *tī-wėss!* (= *ti* + *voss*), *tī-wėss taχ!* «смотри-же! (nézd csak)», pl. *tī-wėss taχ manėr vāri!* «nézzék csak, mit csinál!» Néha rárivallólag hallottam körülbelől ily értelemben: «no, nyugodj!»

12 : 3. s. *jelpiŋ mā:* HUNF. «Vogul föld és nép» műve kiadásában itt a párhuzamos kétszeres kifejezést egygyé vonja össze (így: *elmkales unlene saung má titijägėnl kuľitėn)*, de mint a fordítás mutatja («az ember ülő szent földjét ezekkel hozd elő, az ember ülő héjas földjét ezekkel buktasd ki») csak sajtóhibából. Az «Akadémiai Értesítő» kiadásában meg is van a hiányzó rész. Fordításának felfogása itt annyiban hibás, hogy e szavakat: *sis-ja̤r-ke* . . . stb. az Égatya szavaikép a rege emberével idézteti, mintha t. i. ez közlené szüleivel, hogy «ime mit mondott nekem *Numi-Ta̤rėm:* ha van neked háterőd . . . stb.» Pedig e szavakat a rege embere maga intézi szüleihez, átadja nekik a hozott bűvös

szereket s mint alább is minden egyéb cselekedeténél előbb felszólítja öreg szüleit, hogy ők (a szülők) oldják meg a feladatot. Csak így illik az atya szokásos válasza, hogy tegye csak ő maga (t. i. a fiú) meg az Égatyától tanúlt dolgot, ő neki (az atyának) nincs hozzá ereje, már öreg stb. REG. *têltén, kulyitén* írása is inkább a kettős számi *tēltēn, χul'ītēn* ejtésre vall, mintsem az egyes számi *tēltėn, χul'ītėn*-re, mely utóbbiakat fentebb (**11** : 8. s.) *télten, kulyiten* alakban (*e*-vel, nem *é*-vel) írja.

12 : 3. s. *titiäγēntėl* : REG.-nál: *titiägenl* (tehát nem a birtokosragok után szokásos *-tėl* instrumentalis névutóval; l. Vog. Nyelvjár. 9. l.), mit szigvai ejtésnek vehetünk. — Az alábbi (**12** : 4. s.) *tiäγėntel* alak (melyben az egyszerű *ti*, nem a kettőzött *ti-ti* névmás a tő) REG. jegyzését követi.

12 : 5. s. *āśėn* : REG.-nál: *ascheu*, mi csak tollhiba *aschen* helyett. HUNF. *ažeun* javítással jegyzi; de ennek REG. írásmódja szerint *aschun* felelne meg; mert az *āś* «atya» az illető birtokosraggal: *āśūw* (nem: *āśeuw*) s ezt *aschu*-nak írja REG. pl. a vízözönmondában is (l. fent a **6** : 3. sorbeli helynek eredetijét HUNF. kiadásában: Vogul Föld 158. l.).

12 : 7. s. *nāŋ kāsėn* : Közönséges szólás ily értelemben: «az a te ügyed, a te kedved dolga» (*kās* «kedv»). HUNF. nyilván a *ness kāssi'* «mindhiába» kifejezést tartva szem előtt, fordít ekkép: «tőlünk *hiába* kérdezgetsz».

12 : 9. s. *āśėn* : HUNF. itt is *ažeun* alakot ír, noha itt REG. jegyzése határozottan: *aschen* ; l. fönt **12** : 5. s. jegyz.

13 : 2. s. *patitä martal* : V. ö. *l'ąŋχ tū mari* «дорога кончится (az út véget ér, nyoma vész)»; *jā mari* «рѣка кончится, если не знашь гдѣ ѣхать (a folyónak útja vész, midőn jegén utazva, egyszerre nem ismerjük fel, hogy hol van a folyó s hol a puszta föld); *lātχä ti marės* «слова конецъ, больше нѣту разговоровъ (vége a szavának)»; *lilitä marės* «elállott, megszorúlt a lélekzete». Ugyaninnen: *marėm* «szükség, szorúltság». — A *patitä martal* (REG.-nál: *märtál*) kifejezés e szerint: «feneke (illetőleg ennek távola) véget nem érő», azaz «meg nem közelíthető».

13 : 4. s. *χot ąli* : REG. szövegében: *kot äli*, mely érthető HUNF. *kotäl'e* javítása nélkül is.

13 : 5. s. *χūrmintäi* : REG.-nál: *kormitti* ; de előbb *kitnti*.

13 : 5. s. *ta-kwoss jälės* : REG. írásában: *tä kose*, míg HUNF.-nál: *tä kosäi*, ily fordítással: «ugyanannyi ideig járt». De ez az értelem vogulúl így hangzanék: *akw' ta χąsäi'*.

14 : 3. s. *at joχte'im* : REG. *johtém* jegyzése szerint, melyet HUNF. szükségtelenűl javít *johtsem*-ra (a megelőző mondat *jälsėm* állítmányát utánozva). Érthető jól: «bár hét napon át jártam, az alsó földre nem jutok vala, v. nem juthatok el».

14 : 4. s. *lātiŋ pattėkēn* : megfelelőleg REG. *pätteken* írásá-

nak, melyet Hunf. *pätekén*-re változtat; azután pedig mintha a *lātiŋ* szó ige volna (a midőn t. i. a *pati*, «fog, kezd» jelentésben is alkalmazható), ekkép fordít: «*ha nekem fogod megmondani*». Közönséges szólás azonban *lātiŋ* v. *l'āŋχ patti* «извѣстить (tudósít, hírt juttat vlhova)»; l. fönt VI : 184. s. jegyz.

15 : 1. s. *tūl-uilt*: Mert Reg. is *túl-ujlt* alakot jegyez. Ez szigvai ejtés, mely helyett egyébként *tūl-ūlt* járja az éjszaki vogulban. Bár a két hangzás igen közel áll egymáshoz, azonosságuk kétes; lehet ugyanis az utóbbi az *ūlttė* «által, keresztül (locat.)», *ultä* «át, által (lativ.)» határzókhoz tartozó (l. Vog. Nyelvjár. 18. l.), míg a *tūl-uilt* utórésze, úgymint a szigvai *χotėl-uilt* («honnan») határzóé bizonyosan a KLV. *uil* «a mint» (*tìlnēn-uil* «a mint repült»; l. u. o. 118. l.), KV. *vuil, uil*, PV. *vuil* és KV. *uitė, uit* (pl. *täu ńoltnät-vuil* «miután ő esküdött», *täu päìlnät-uit* «mialatt ő fürdött»; l. u. o. 208., 209., 245. ll.) határzókkal függ össze.

15 : 2. s. *χąsä*: úgymint Reg.-nál: *kosä*. Hunf. mindenütt *kosäí*-ra javítja az ily helyeket; l. fönt is 4 : 1. s. jegyz.

15 : 3. s. *jā-χąjiltėl*: szintén szigvai alak az egyébként szokásos *χąjtėl* helyett.

15 : 3. s. *Ās-ke, Ās-χąjiltėl tēls*: Helyesen fogja föl Hunf., hogy itt az *Ās* a *jā*-val szemben a nagyobb folyót (folyamot) jelenti, melybe a *jā* beleszakad. Több *Ās* van: *Aj-As, Aj-Äs* «Kis-Ob» (Berezov és Szurgut vidékén), *Kögh-Ēs* «Köves-Ob, Jeniszei», *Kateń-Es* «Tatár-Ob, Irtis» (Pápai). — Figyelemre méltó, hogy a rege a folyókat, tavakat is ép úgy származtatja az ősvíz fenekéről előhozott s széthajított földdarabokból, mint az erdős és rétvidéket. Ez ama felfogásnak kifejezése, hogy a szárazföldi vizek is hozzátartozó, kiegészítő részei a földnek, mely csak a tengerrel (*śāriś*) alkot ellentétet.

15 : 7. s. *ą'ìt* szigvai ejtése *ąjtä*, a mint Reg. is *ajtä*-t ír. Jelentése az éjszaki vogulban: «истокъ рѣки, или озера; лугъ (folyónak, vagy tónak lefolyása; rét)»; KLV. *ąit* «болотина (láp)»; TV. *ąjìt* «лугъ, покосъ (rét, kaszáló)»; ALV. *ait* «оѣтъ (áradmány)»; *äìt* «истокъ рѣки, или озера (*tor-äìt, Losm-äìt*)»; KV., PV. *ōkhėt* «истокъ рѣки». Reg.-nál: *ąitä*: «*talnišni mesto* (fűztermő hely)», *oitä* «*talnišni reka* (fűztermő folyó)», LV. *äit, ąit*: «*istok*»; PV. *ѣχt*. A szövegekben, úgymint itt is, rendesen a *vōr* («erdő») ellentéte: *vōrėn tēlėm vōr-pil, ąjtän tēlėm ąjtä-pil* («erdőben termett erdei bogyó; réten termett réti bogyó»; Vog. Népk. Gyüjt. III: 15. l.): *voriŋ pāl, ājtäŋ pāl* («erdei, réti vidék»; u. o. 503. l.).

15 : 8. s. *akw'-mūs jąŋχi*: L. fönt III : 121. s. jegyz.

16 : 5. s. *akw' ąlpì' mini*: «вовсе уидетъ; земля ворочится, нельзя знать, куди идти (örökre elmegy; a föld forog, nem lehet tudni, hova menjen az ember)»; tdk. «egyre, egy levőkép» = «folyton, örökösen», más kifejezéssel: *akwäì'* («egyre, folyton»). V. ö. e

kifejezésre vonatkozólag fönt VI : 22. s. jegyz. — Hunf. félreérti e helyet; a *ta minnė mātät* szerkezetben az elől álló névmást *tä-äl'e* helyett valónak veszi (a minő alak nincs is; hanem helyette: *tūl'ė* «oda») s «azonkép»-nek fordítja; az *äk alpi*-t pedig «egy helyen» jelentéssel adja, holott megvan Reg. jegyzetei közt: *äk ąlpi* «gleich, odjinaki» : «egykép, egyre».

16 : 7. s. *āśėnnėl:* Hunf.-nál: *aženel* «N. T. atyától» ; de Reg. írásában: *aschnnel,* mely a *-nėl* ablat. ragon kívül a 2. személyű *(-n)* birtokosragot is tartalmazza; vagyis: «atyá*d*tól».

17 : 6. s. *jārėm tą̄rėm jārėmnė patsėn:* Reg. *járm tarom, munyschim tarom* írását még megtaláljuk a regének Hunf.-tól közlött első kiadásában; de a «Vogul föld»-beliben a jelzői szerepű *jārėm, muńśėm* már *-n* lativusraggal jelenik meg, így *mänä jármn', tarom jármne pätsen?* «milyen nyomorba, nagy nyomorba estél?» De *jārėm, muńśėm* nemcsak főnévi («inség, szükség») értelműek; hanem alakjuk és eredetük szerint tulajdonkép igenevek (v. ö. *am naŋėn at muńśe'im,* v. *jārme'im* «én nem szorulok reád, не нуждаюсь тебѣ»), tehát igen jól alkalmazhatók jelzők gyanánt is. Ezt emeli ki az adott fordítás, midőn a jelzői szerepű *jārėm, muńśėm* szavakat a jelzett *tąrėm*-mal «szűk, nyomorú világ»-nak értelmezi.

18 : 6. s. *ēntapėm:* Reg.-nál: *entäpen,* mi bizonyára csak tollhiba; Hunf. is *entepem*-re javítja. — L. e helyhez fönt V: 57. s. jegyz.

19 : 2. s. *takwi sātėm:* Csak így lehet átírni Reg. *täki sátem* írását, melyben az előszó nem «legott» (mint Hunf. fordítja), hanem «ugyancsak ő, maga». De kire vonatkozik ez a névmás? A rege emberére nem; mert mindeddig az Égatyáról mondódik: *naŋ sātėm sąwiŋ mān* (pl. **18** : 2. s.); de másrészt az előmondat *χartėstä* állítmánya ép a rege emberéről szól. Az értelem így gondolható: «[A rege embere] alászállott. Ezüstgombos övét *(ēntapä,* értsd: *Numi-Tą̄rėm āśä ēntapä)* a föld körül vonta s az ugyancsak ő (t. i. *N. T.)* igézte szent földje megállapodott».

19 : 2. s. «Ember lábának *érinthetetlen* szent Ural támadt; ember körmének érinthetetlen dicső Ural támadt» : a *χantal* jelző semmiesetre sem «*elérhetetlen*» (a mint Hunf. fordítja), hiszen az Uralra nem is lehetne mondani, hogy az ember lába «el nem érheti». A *χani* valódi értelme: «ragad, tapad, belekapaszkodik»; a meredek köves bérczoldalra természetesen föl nem mászhat az ember; lába, körme rajta meg nem áll, nem tapad. Nem gondolom azonosnak a *jelpiŋ ńą̄r* itt előforduló jelzőjét a *χum rąwtal, nē rąwtal jelpiŋ mā* kifejezésével, bár a *rąwtal*-t szintén «érinthetetlen»-nek fordítgatom.

19 : 2., 3. s. *jelpiŋ ńą̄r, pasiŋ ńą̄r:* Reg. kéziratában a jelzők kis kezdőbetűvel vannak s hűen adja vissza az eredetit Hunf. első közlése is; míg a «Vogul föld» már *Jelpiŋ ńar, Päsing ńar* nagy

kezdőbetűs tulajdonneveket ír. Itt általában értetődnek a *jelpiŋ* s vele egyértelmű *pasiŋ* jelzők. Szotyinova szerint: *jelpėŋ-pasėŋ mā* «молостливое мѣсто, гдѣ молебствуютъ, гдѣ рубить, воду черпать, напрасно ходить, женщинѣ вовсе ходить нельзя (kegyeletes hely, hol istentiszteletet tartanak, hol fát vágni, vizet meríteni, fontos czél nélkül járkálni s nőnek egyáltalában járni nem szabad)». — A *pasiŋ* jelentése tulajdonképpen: «fényes» s költői beszédben használt változata az éjszaki vogul *posiŋ*-nak (*pos* «fény, világ»; *ēt-pos* «holdvilág»; *pasiŋ vit* «fényes víz», ellentéte: *sėmėl vit* «fekete, sötét víz»; Vog. Népk. Gyüjt. II : 130.). A *jelpiŋ* szinonimja gyanánt másutt is található (így: u. o. II : 354. l.).

19 : 6. s. *tēluŋkwä*: «(az ember mi módon) szülessék, v. teremjen elő», conjunctivusban. Hunf. fordítása itt: «mi módon lehet már embert *teremteni* (mintha *tēltuŋkwä* volna)»; de alább (**20** : 9. s.) helyesen: «mi módon születik».

21 : 2. s. *χotėl-uilt*: «hogyan», tkp. «honnan». L. hasonló példákra nézve: Vog. Nyelvjár. 25. l.

21 : 2. s. *aśärėm ńolp ńolińvōt*: «hideg orrú orros szél», t. i. «az ember orrának hideg». Ugyanígy: Vog. Népk. Gyüjt. III : 256. l. Hasonló képzet: *χulaχ-ńol soľit χol* «holló orrát deresítő reggelt (alkot *Numi-Tārėm* atya)»; u. o. 94. l.

21 : 3. s. *tūjt pate'im*: Hunf. a nélkül, hogy jegyzetben említené, *pätei*-re változtatja Reg. *päteim* írását, nyilván mivel képzelhetetlennek tartja, hogy *Numi-Tārėm* maga mondja magáról: «hó gyanánt esem». Ez azonban a vogul költői nyelvben igen érthető mithikus kifejezés. L. fönt III : 270. s. jegyz.

22 : 2. s. *puľi' sakwali*: Pusztán a jelen regéből megfejthetetlen, hogy miért nem sikerül az ember és állatok teremtése, midőn a rege embere ezeket híven égi atyja tanácsához hóból gyúrja s egyébként az ugyane forrásból nyert tanács mindig sikerre vezet. Megértjük azonban e dolgot, ha az ember teremtésének más éjszaki vogul hagyományaival vetjük egybe (l. fönt VII : **4**, **17**. s. jegyz.), melyek t. i. bővebben kifejtve szólanak arról, hogy a mai korbeli ember alkotása csak több elhibázott terv s gyarló eredményű kisérlet után jöhetett létre (l. fönt VII : **4**, **17**. s. jegyz.). Igen egyezik a jelen regének föntebb kifejtett eszmebeli rendszerével, hogy az efféle *Numi-Tārėm* méltóságához és mindenhatóságához nem illő kicsinyes tévedésekről csak a legenyhébb módon, halvány utalással emlékezik meg; ez is valószínűleg csak azért történhetett, mivel a köztudatban világosan élő eseményekről van szó, melyeket teljesen a rege nem mellőzhetett.

23 : 9. s. *lakwä suľäti*: «szétszóródik»; innen: *suľχi* «szóródik, húll». Hunf.-nál: «széllyel *olvad*», mely fordításnak azonban a vogulban semminemű nyelvi alapja. Megint a finn *sulaa*- «ol-

vadni» hatott zavarólag Hunf. fordítására; l. ugyanily esetet fönt (**11** : 1. s. jegyz.).

24 : 3. s. «Egyik felét elegyítsd földdel, másik darabját hóval» : azaz alakjainak anyagát részben hó, részben föld keveréke képezze, a mint a IX. sz. rege is mondja (**4** : 2., 3. s.). Kérdés, hogy mért éppen *havat* kellett a földhöz elegyíteni? Lehetségesnek tartom, hogy a felfogás alapja itt ugyanaz, mely az *ēlėm-χα̨lės* «ember» kifejezésnek is létet adott (*ēlėm* «levegő, időjárás, az ég és föld közét betöltő atmoszféra»); vagyis hogy az emberi mulandó test alkotó részei közt van valami, a mi felülről való: az égből, levegőből hullott alá. Az ember színe is a *tα̨rėm-tūjt* («égi hó») és *sēmėl-mā* («fekete föld») vegyüléke.

25 : 1. s. *tēlitită* : «elegyíti» : Hunf.-nál «*késziti*» (nyilván a *tēlti* «létrehoz, teremt» igével összezavarva), noha fentebb ugyane szót ő is «elegyít»-nek fordítja.

27 : 7. s. *lāwe'in* : Reg.-nál : *lauan* ; alább (10. s.) ugyancsak ez alak : *lauvän*. Hunf.-nál az előbbi javítása : *lauén*, az utóbbié : *lauién*.

27 : 8. s. *pojtėltiän* : Reg.-nál : *poilttiän*, mint alább is (**30** : 13. s.) : *poiltltungve* (= *pojtėltuŋkwė*), mely alakot azonban nincs módomban igazolni. Hunf. a párhuzamos *réjtilét* állítmányhoz idomítva *pojtilét* alakot ír.

27 : 10. s. *tīl am manärėl mīlėm* : Hunf. szerint : «most *ezzel* ajándékozlak meg» ; de ekkor Reg. szövegének *mänerl* szava nincs fordítva.

27 : 11. s. *χulėl* : Reg.-nál : *kul* s az ismétlésnél (12. s.) szintén így. Alanykép *(χul)* is érthető.

29 : 10. s. *jänimėm* : Reg.-nál : *jänimen*, mint fentebb is : *almimen* (**6** : 2. s.).

29 : 8. s. *tūr-sir χulėm* : E mondat a fordításból sajtóvétségből kimaradt.

30 : 15. s. *sormėl* : Reg.-nál : *sα̨rmel*, melyet Hunf. *varmel*-re változtat a nélkül, hogy a jegyzetekben említené s így fordít : «*mikép*» (t. i. *manėr vārmėľėl* «minő dologgal»). Jól illik azonban a szövegbe a közönséges *sorėm* «halál» szó (pl. *sorėmnė pats* «meghalt»).

31 : 4. s. *vōrtiŋ jiw* : Reg. meghatározása szerint : *jα̨ut-vuα̨rt* «das äussere holz des bogens aus birke, die krumm gewachsen» ; *jα̨ut-kosnä* «das innere holz des bogens aus *sosna*, welches holz elastisch ist, und die kraft der spannung hat» ; *kosne iu* : «*ńobiś, ät sakuali* (erős, nem törik)». A középlozvaiban : *jäi̊t-värt* «кремель, кремлеватое дерево (ijjnak való kemény fa)»; az ijjhoz itt is szükséges a *jäi̊t-khα̨śnė*, mely a medveének szerint (Vog. Népk. Gyüjt. III : 483.) éppen ellenkezőleg Reg. leírásával nyírfából, míg az előbbi fenyőből *(täri)* való volna. A kondai vogulban a fának ke-

mény részét *värt-mąul*-nak (кремлина у лисины), lágy részét *sūr jiw*-nak (прѣснина у лисины) hívják s *khąsnä* szintén valaminemű kemény fa (*khąsnä-jąut* лукъ изъ голой кремлины). — Az ijjat kétféle fából készítik, melyeket halhólyagból és halpikkelyekből főzött enyvvel ragasztanak sík lapjaikkal össze, aztán pedig nyírhéjjal csavarnak körűl. A külső, azaz az íjjnak hátát képező fának hajlósnak kell lennie, hogy az ideg feszítésének engedjen; de mindemellett keménynek, erősnek, hogy könnyen össze ne törjék; ez a: *jąut-vort.* A belső fának természetesen szintén keménynek kell lennie, de e mellett rugékonynak, hogy az ideg eleresztésénél erősen visszacsapjon; ez a: *jąut-χąsnä*, melyről azt vélem, hogy a *χąśγi, χosγi* «csap, suhintással vág» igével függ össze. A hősöknek erősebb ijjaiban ez az utóbbi rész vasból (aczélból) van: *kēr χąsnäp χąsnäŋ jąut* (pl. Vog. Népk. Gyüjt. II : 22. l.). Hunf. a Reg.-tól adott magyarázat alapján a *vōrt-jiw* szót «kemény hajlós fának», a *χąsnä-jiw* szót «igenes hasábos fának» fordítja s az önálló *vōrt, χąsnä* szókat «hajlat»-nak és «hasáb»-nak.

31 : 6. s. *χulėn χąpnä ta vojäln! : χul-χāpėn* «пузырь рыбы (halhólyag)», mely az enyvfőzésnek egyik anyaga. — Reg. jegyzése: *kápn näte*, melyet Hunf. *χāpėnnė* («csolnakodba») egyértékesének vélvén egybeír: *kapnnete.*

31 : 7. s. *akwän pēräγėn :* «свей, спутай съ веревкой (csavard körül zsineggel)!» Mikor t. i. a kétnemű fát egyberagasztották, jó szorosan körülcsavargatják zsineggel, hogy a hajlítás következtében szét ne váljanak. Miután így az ijj kellő alakjába görbítetvén megszáradt, e zsineget leveszik s helyébe nyírhéj kerül, melyet szintén enyvvel ragasztanak a kettős fára s a száradás ideje alatt hasonló módon csavarnak körül zsineggel.

31 : 11. s. *am tujji' jēmte'im :* L. fönt III : 270. s. jegyz.

31 : 11. s. *ārpi :* L. fönt VII : 5, 26. s. jegyz.

31 : 12. s. *sa'ilä :* «зела (vékonyra hasogatott pálczikák)», melyekből a varsa oldalfalai készülnek. Hunf. a *sąw* «bőr, héj» szóval tévesztve össze a fa «héjának» magyarázza, noha Reg. szótári adatai közt is megvan: *kämkä-säile* «die langen stäbe, welche dessen (t. i. a varsának) seiten ausmachen». L. Ethnogr. IV: 306. l. — Ezeket a pálczikákat vékonyra hasogatott fagyökerekkel (többnyire zelniczéből) fonják össze halászalkotmánynyá; erről van szó a következőkben.

31 : 13. s. *vīwė :* Reg. kéziratában helyesen: *vivä*, melyet Hunf. hibásan változtat *viáue*-ra.

31 : 13. s. *pōs :* LV. *poś*, PV. *pąś*, KV. *pōs* kis kúpalakú varsának a neve: más vidékeken pedig a közönséges varsának előrésze (*kamkä-pōs*), melyet különválaszthatólag helyeznek amannak torkába oly czélból, hogy nagy szádjával a hal útjának elébe állva,

ezt bő torkán keresztűl a szűkebb torkú s kisebb szádú igazi varsába terelje; l. Ethnogr. IV : 307. l.

31 : 14. s. *tēliji'*: Reg. *telii* írása hívebben tükrözi az igazi ejtést, mint Hunf. *télí* javítása.

31 : 15. s. *ūnttitä*: Hunf. *untiänl* javítása nélkül is érthető az eredeti jegyzés.

31 : 16. s. *kiwrän*: Reg. *keurn* írása az adott helyen nem alkalmazható alakot jelöl.

31 : 19—20. s. *sāχi*: kaftánszerű felöltő bő ujakkal, széles aljjal, külseje rendesen diszítve; elől nyílik és kötő szalagokkal kapcsolható. — *kūś*: a malicza fölött viselt külső oldalán hosszú szőrű téli suba, melynek szerkezete széles, mellnyílás nélkül való, csaknem földig érő ingéhez hasonlít. — *molśäŋ*: a szintén ingszerű, mellnyílás nélkül való maliczasuba, melynek szőre befelé a testhez fordúlt; főkötőszerű sapka van a nyakához és ujjatlan kesztyű ujjaihoz varrva. Az utóbbi két suba egymás fölött alkotja a rendes téli felső ruhaviseletet férfinél, nőnél egyaránt.

32 : 5. s. *mēn*: Reg. itt *äm* («én») névmást ír; de határozottan két személyről lévén a következőkben szó *(ūsnė pasnė patėm kiti')*, ezt csak tollhibának, vagy a közlő nyelvbotlásának tekinthetjük. Hunf. egészen kihagyja fordítását; pedig *mēn* («mi ketten») javítással mint a *manä nąmtiŋ lātiŋ ąńśimēn* (7. s.) mondat alanya igen jól érthető s szükséges is kitétele, mert az *ūsnė pasnė patėm kiti'*, *χālnė pasnė joχtėm kiti'* appositiók követelik.

32 : 8. s. *ma'ilʒjärėl-ke lāuwäsėn*: Reg.-nál: *majl járke*, mint előbb is *sis-jarke*; csakhogy emez, mint a cselekvő alakú *ąńśe'in* tárgya egészen helyes alak, míg a passiv *lāuwäsėn* okvetetlenűl instrum. *-l* ragot kíván fogalmi tárgyához.

33 : 4. s. *tujji'*, *tēliji'*: Reg.-nál: *tujjii*, *telii*, mi jobban megfelel a tényleges hangzásnak, mint Hunf. *túji*, *télí* jegyzései.

33 : 5. s. *ūsmäl*: Reg.-nál: *uosmänl* csak tollhiba lehet; mert alább is: *talgel* (= *tąlγėl)*. — E halászművekre nézve l. fönt VII : **5**, 23. és 27. s. jegyz.

33 : 13. s. *urtė pori' tēli*: Az itt szóba kerülő fűszár a c s a l á n, melyet a kondai vogulban «v o g u l k e n d e r *(mąńś pąnlė)*» néven neveznek. Fontos műveltségtörténeti adat, hogy a kender ismerete előtt ez a növény volt, mely éjszaki rokonainknak a hálófonalat szolgáltatta. Egyéb czélra alig használhatták; mert a varró czérna *(sētėp)* ma is ínrostokból *(tān)* sodródik (l. Vog. Népk. Gyüjt. IV : 419. l.).

33 : 16. s. *saw sētėp akwän ma'itėliänä*: «на титеву насадитъ неводъ, создѣватъ нитки (a kötélre ráerősíti a gyalmot, reáfűzi a czérnaszemeket)»; *sakėt sētėpnė maγėmtitä*, v. *ma'itėliänä* «буски на нитку создѣватъ (a gyöngyöket a czérnára dugja, fűzi v. füzögeti)». Hunf. a *saw* «sok» szót Reg. *sāu* írása nyomán

«héj»-nak (*sa̦w*) veszi s így fordít: «a héjfonalat egybeköti»; de nyírhéjból csak a gyalom kötele készűl, a hálószemek ellenben csalánfonálból. Bármily vékony háncsfonal igen nehézzé tenné a hálót s kiszáradva, meg vízbe téve igen gyorsan romlanék.

34 : 5. s. *ti mirnė man ūrėl āχiji'-pīχi' ą̄ńšuŋkwi'*: Reg.-nál: *ti mirr män url ain pi ănyschungvi*. Itt *ain pi* számomra megfejthetetlen alak, legfeljebb *aiii* (= *aχiji'*) helyett valónak gondolhatom. Ezt a dualis alakot megkívánja az *ănyschungvi* állítmány, melynek szerkezete olyan, mint pl. ezeké: *sāt ta̦rėm ton jui-pālt ją̄ŋχtaŋkwėt* «a hét ég azután hadd forgattassék», *sa̦χä tālėtaŋkwėt* «mindnyája metszessék» (l. Vog. Nyelvjár. 43. l.). Az értelem e szerint: «Ezen népnek (Reg. *mirr* szavát dat. raggal megtoldva) miképpen *szülessenek* leányok-fiúk (tkp. leány-fiú)». Hunf. ekkép javít: *ti mir män url áj-pi ańšungve* (vagyis: *ti mir man ūrėl āχi-pī' ą̄ńšuŋkwä* «mi módon szüljön ezen nép leányt, fiút»).

34 : 9. s. *pojkėn*: mint Reg.-nál: *pojkėn*, melyet Hunf. megjegyzés nélkül *pojkšen*-ra javít. V. ö. *pojkėm pojk* «könyörgött könyörgés» (Vog. Népk. Gyüjt. II : 319. l.), *pojkili* (frequ.).

35 : 4. s. *sāt kwol patitėn śälti*: értsd: *sāt kwol patit kwolnė*: «a hét ház közül a legvégső, v. legbelső házba megy be»; mert *kwol pattä* egyébként: «a ház zuga»; KLV. *kwäl-pätt́* «padlás». Ugyanígy alább (**38** : 4. s.): *Numi-Tą̄rėm äśä ą̄ln pērp χa̦t kwol patitėn śältės* és *sāt kwolnė jū śältsėm; tūl patit kwolnė totwäsėm* («azután a legbelső házba vitt be»; Vog. Népk. Gyüjt. II : 264. l.).

36 : 3. s. *śą̄pitäln*: Midőn a férjhez menő nőt a házból elbocsátják s kelengyéjét kiadják: *śą̄pitawė*.

36 : 4. s. *tūl*: Reg.-nál *tû* nyilván csak félreértés, vagy tollhiba. Hunf. is helyesen javítja *túl*-ra («onnan»), mint fentebb is: *tēpėl tēpėl ātėmä tūl sāŋkėmli* (VI : 26. s.), *au kakėr sāt pī' tūl sāŋkėmle'it* (V : 142. s.).

36 : 5. s. *jolä va'ilės*: Itt három sor, *Numi-Tą̄rėm* szavainak a szülők előtt való szokásos ismétlése, Reg. szövegéből (s ennek alapján történt fordításomból is) kimaradt. Hunfalvyt követve az átírásban fölvettem.

37 : 6. s. *vōrnė tēlėm, urnė tēlėm*: Különös szerkezet (a *-nė* dativ. raggal); de előfordúl másutt is a költői beszédben, pl. *tą̄rėm-mān tēlėm jäni' nāŋk-nor* «égi tájon nőtt nagy vörös-fenyőgerenda» (Vog. Népk. Gyüjt. II : 68. l.).

37 : 7. s. «Mint sűrű szúnyograj, bőgölyraj». L. ugyane hasonlatra nézve fönt VI : 210. s. jegyz.

37 : 8. s. *vōr-uj alnė χum vōr-uj aluŋkwė at lape'it*: Reg.-nál: *vuori jällne kum voar-uj älungve ät lápét* s ugyanígy alább is (12. s.). Itt Reg. bizonyosan rosszúl hallotta, vagy félreértette a közlőt, midőn *vuori jällne* szókat írt *vuor uj ällne* helyett, a mi kétségtelenül kitetszik a **38** : 12. s. ismétléséből, hol már a szöveg tisztán

jegyzi: *vuor uj älnė kum.* Hunf. (változtatásáról nem szólva) máskép rendezi a zavaros szöveget: *vuore jälungve ät lápét, vitkul älne mán at lápét* («erdőre menni nem férnek el; vízi halat fogó helyen nem férnek el»); de *vuore* (e h. *vōrnė)* alak nincs.

37 : 16. s. *nạmtiŋ lātiŋ:* Reg.-nál az ismétlődésben: *näting*, mit tollhibának vélhetünk.

38 : 1. s. *'lē'in-sạwä kiwėrnė śältės:* Reg. *keurt* jegyzése az állítmányhoz nem illik.

38 : 3. s. *ạln pērp χạt kwol:* Reg.-nál *pērp* helyett: *terp;* de az ének gyakran szólanak az Égatya *ạln pērp pēriŋ kwol*-járól, mely itt is előfordúl (pl. 9 : 5. s.). A Reg.-féle jegyzésnek pontosan megfelelő alkalmas átírást itt nem adhatnék.

38 : 10. s. *at lāplaχte'it:* Reg. *laplahtét* írása szerint, melyet Hunf. szükségtelenűl *láptahtét*-ra változtat.

38 : 14. s. *nạtmės:* Itt inkább a többször használt *rūtmės* szó illenék; mert *nạtmės* tdk. «korosodott». V. ö. a magy. *jókora* = «jó nagy» értelmi fejlődését (TV. *khōr* «kor, idő»); *sawi' nạtmės:* «sokká nagyobbodott, szaporodott».

38 : 17. s. *taw χojtil χul'iti:* Ezen közbevetett mondatot Hunf. az eredeti szövegtől eltérőleg az *akw' ti sawit miren voss ūse'it* mondat elé helyezi.

38 : 18. s. *mānl:* Reg. *mánl* jegyzését Hunf. *mán*-ra («földed») javítja az ismétlés *vitn* alakjának mintájára; de az utóbbi alak a hibás (*vitnl* = *vitänl* helyett). A többi állítmányok is harmadik személyűek a párhuzamos mondatokban.

IX.

Az **«Ördögfejedelem-regét»** Tatjana Alexejevna Szotyinova (szül. Szalavárova) közlése nyomán 1888. junius 7-ikén jegyeztem föl *Tạrėχ-paul* (Першина) faluban.

A közlés helye az eloroszosodás legvégső fokára jutott kisded falu a Közép-Lozva mellékén, hol utazásom idején még három család volt, melyben az ősök nyelvét valamennyire értették; de öszszesen egy öreg (*Pēršä*), ki azt folyékonyan beszélni tudta. Éjszak felé a vogul falvak egész sorának népessége az utolsó lélekig kihalt, dél felé pedig az alsó-lozvai vogulok területéig (mintegy két napi csolnakút távolra) három népes falu végkép eloroszosodott. E körülmények könnyen érthetővé teszik, hogy ama közvetetlenül keresztény apokrif vallási népkönyvek nyomán elterjedt teremtési regék, melyeket csaknem valamennyi keleti és déli szláv, sőt velük érintkezésben álló más (pl. litván, czigány, volgai finn, török és

kaukázusi) népeknél is megtalálunk,*) behatoltak e ponton a jelen rege alakjában vogul területre is, még pedig mint néhány részleten tapasztaljuk, egybekeveredve e nép ősi hagyományaival. Nem vogul népköltészeti maradvány tehát itt adott följegyzésünk, hanem idegen szellem modern ültetvénye; az orosz hatás benne nem csupán úgy, mint az előbbi (VIII. sz.) regében, a hagyományos felfogás kritikai módosításában s a keresztény világnézethez való simúlásában; hanem tartalomban, anyagban, sőt az előadás lapos prózai, költői dísz nélkül való nyelvében is érvényesül.

1 : 1. s. *akwän χamitaχtėm:* «вмѣстѣ закрылись (egymást elfödték)»; v. ö. *χami* «arczczal lefelé». — Emlékeztet e felfogás a VI. sz. ének bevezetésére.

1 : 2. s. «Az alsó égen *Xul'-ātėr* búvárkacsa *(tāχt)* alakjában űl» : Átveszi a rege az ősi hagyományok «Ördögfejedelmét» s nem *Šajtan*-t szerepelteti, mint pl. a mordvin és votják változatok. A *tāχt*-madár is szemben az idegen regék kacsájával vogul sajátosságnak vehető.

1 : 7. s. *ośmarėl:* innen *ośmėr* «хитрость (ravaszság)». Ugyane kifejezést alkalmazza a szent rege a hős ügyeskedéseire: *mā jänitėl ośmarläsėn* (l. fönt 27. l.).

1 : 11. s. *pos-marä:* «духъ (lélekzet)»; alább (**1** : 14. s.): *posä χāls* «духъ не хватилъ (nem volt elég lélekzete)». — *marä* tkp. «bugyborék» : *vit-marä* id.

1 : 16. s. *sātmilėn-χasitėl:* «по твоему благословенію (a te áldásodra)». Erőltetett kifejezésnek tetszik; *sātmil* t. i. az emberek bűvölő igéje, illetőleg imádsághimnusza, melylyel az istenséget idézik: *tārem-satmil* «istenidéző ige» s nem az istennek bűvszava, melylyel ez valamit létrehoz (bár a *sāti* alapszó tényleg azt jelenti, hogy «bűvölve teremt»).

2 : 3. s. *sūp-lāχät:* «за щекой (pofája mögött)», tkp. «szája zugában».

2 : 5. s. «*Xul'-ātėr* szájában hozott föld, nőjj nagygyá!» : Fontos, hogy így mondja; mert ha csak akkép mondja az átadott földre, hogy «nőjj nagygyá!», az ördögnek szájában maradt rész nem növekedett volna meg, pedig *N. T.* csúffá akarja őt tenni ravaszságáért.

2 : 8. s. *ulśäγä:* «скулы (állkapcsok)»; innen: *ulėś, uliś.*

2 : 9. s. *kitti' jāŋχtuŋkwė:* «выворачивать (kiforgatni)».

3 : 8. s. *asä vātal:* «незнамое (ismeretlen)»; *asä vātal ēlėmχalės* «всякой сбродъ (mindenféle csőcselék)»; tkp. «színe nem látott».

3 : 8. s. *ńim-virś:* «всякая неготь(?), гнусь (mindenféle utá-

---

*) L. ezekre nézve: Ethnogr. V, 264—271. és VIII: 453. l.

latos)». V. ö. *ńimsėr-ēkwä* «pók», továbbá votj. *ńimi*, zürj. *nom* «szúnyog» és votj. *viriś*, zürj. *vöriś* «mozgó», mely utóbbiak szerint a *ńim-virś* permi eredete sejthető.

3 : 9. s. *poripanė :* «лягушка (béka)»; ebből alakúlva: *poripä nē* «ugráló nő» (v. ö. votj. *tätčaś* «béka», tkp. «ugráló» és fönt I : **11,** 16. s. jegyz.).

3 : 13. s. *lap-l'ēŋktäsaŋkwė :* «заткнуть (bedugni)»; ebből: *l'ēŋk* «ék», tehát tdk. «ékkel betömni».

3 : 13. s. *ul'äŋ jiw-sup :* «головешка (üszök)». Hogy a szunyogot, bögölyt, apró legyet a nyári sátortól távol tartsák, eléje füstölgő, lassan égő tüzet raknak. Ez a regerészlet csupán az Ural éjszaki vidékeire illik, s Gondatti följegyzései közt találunk néhány hagyományt, melyek vogul vonásnak minősíthetik. Ezek szerint (51. l.) a tisztátlan állatokat, különösen a békát, gyíkot és pókot nem szabad megenni; mivel néha *mēŋkw* (manó) lakozik bennük, mely ily módon könnyen az ember testébe kerülhet. Ha a gyíknak farka letörik, ez annak jele, hogy a *mēŋkw* kiköltözött belőle; azért ily elszakadott testrészét látni veszedelem, mely valamely közeli rokonnak halálát jelentheti. Egyetlen szer a fenyegető bajtól való menekülésre, ha hamarosan megölnek egy gyíkot, mi istennek tetsző dolog. A gyík gyakran tekintget a napra tátott szájjal; mert az ördög unszolására azt el akarná nyelni. Ezt minden módon meg kell akadályozni s három, vagy még inkább hét farkatlan gyík megölésével az embernek sok bűne nyer bocsánatot. Ha valamelyike a fent említett tisztátlan állatoknak az üstbe hull, annak tartalmát kiöntik, azután magát az üstöt gondosan kimossák, sőt meg is füstölik.

4 : 3. s. «Agyagot (sarat) vett, havat vett, egy asszonyt s embert gyúrt belőlük»: A hó mint az emberi test teremtésének egyik anyaga vogul regei vonás; l. fönt VIII : **24,** 3. s. jegyz.

4 : 8. s. *manėräγėn tit?:* «что это у тебя туто? (mi ez ott te nálad?)».

4 : 15. s. *ti kwoni-paal :* «еще больше этого стужу сдѣлаю (még ennél is nagyobb hideget csinálok)»; tkp. «ezen kívül».

4 : 20. s. *sim-por soγt sal'γėsäγä :* «противъ сердца плюнулъ (szívük irányában leköpte)». A *por* utórészre nézve azt vélem, hogy nem más, mint a tatár *bawėr* «máj», mire nézve tekintetbe veendő, hogy a vogul szó használatának egy másik adata: *vāps-porkwė* «vőcske, kedves vő» *(vāpsėm-por* «vőcském»; Vog. Népk. Gyüjt. III : 417. l.), mi egészen hasonló a kirgiz *baurum* «barátom» (tkp. «*májam*», értsd: «szívem») kifejezéshez (l. Ethnogr. VIII : 138. l.). Ugyanígy mondják a Lozvamelléken: *simporkum* «szívecském, barátocskám» (ettől: *sim-porkwė), sim-porėŋ āγi* «szívből szeretett, kedves leány» (Vog. Népk. Gyüjt. II : 344. l.), valamint a zürjén-

ben *musa* «lieb, geliebt», a votjákban *muso* «kedves, szeretett» tdk. «májú, májas» (*mus* «máj»).

5 : 7. s. *paritawèn:* «заставлять (kényszerítenek)». Ritka használatú szó (l. még Vog. Népk. Gyüjt. II : 93. l.).

5 : 7. s. *manėr pūlėl šältėmtawėn;* «какой кусокъ тебѣ бросятъ, тѣмъ будь сыта (a mily falatot neked dobnak, azzal lakjál jól)» ; a közlő e szavakkal az emberi ürülékre czélzott.

5 : 8. s. *tērėn-χul':* «страшная хворость (nehéz kór)» ; más közlések szerint: «halálhozó járványkór».

5 : 10. s. «Van *Tārėm*-adta s *Xul'-ātėr* adta (azaz: mérges) gyümölcs» : Ez is vogul hagyománynak tetszik (l. fönt VII : 4, 17. s. jegyz.), valamint a következő tudósítás, hogy az Égatya tanította meg az embereket a vadászat és halászat ügyességeire.

X.

Az Atom (Ádám) nevű öreg emberről és feleségéről szóló mondát a Felső-Konda egyik mellékfolyója, az *Okhėt-jō* mellett fekvő *Lous-poul* (Леушы) egyházas faluban jegyeztem föl a *Tērės-poul*-beli Mikita Petrovics Baranov közlése nyomán.

A közlő «elbeszélésnek» (*loatteľp*, побасенка) nevezte mondáját tudatosan megkülönböztetve azt a regétől (*moχ*) s különösen kiemelve, hogy tartalma hiteles történeti tény, nem afféle, mint a meséké. Jó oka volt emberünknek erre; mert a mit előadott, nem egyéb, mint a szentírás egy részének, az első emberpár paradicsombeli történetének vogul viszonyok közé helyezett népies, naiv átalakítása. Még a mult század elején, 1715-ben hódoltak meg a kondai vogulok az orosz térítőknek; azóta öt templom is épült e vidéken, melyeknek papi személyzete elég buzgón teljesíti hivatását, mint a Popovtól készült kondai vogul Máté- és Márk-evangéliumok is bizonyítják. Ezek révén juthattak bibliai elbeszélések a nép közé, melyeknek köréből való jelen mutatványunk érdekes példáját nyujtja annak, hogy épúgy mint a jövevényszó alkalmazkodik a fölvevő nyelv hangtörvényeihez, hasonúlnak és alkalmazkodnak az idegen képzetek is azon gondolatvilághoz és műveltségi viszonyokhoz, melyek között új telepet nyernek.

1 : 1—5. s. [A hol az adott fordítás nem tér el a közlő orosz magyarázatától, ehhez a fordítás nincs mellékelve.] *pēs iėlt mantėl:* въ старинныхъ годахъ | *ańšuχ-khwarėl:* въ видѣ старика | *tōrmäi' oat khańšėstėn:* не узнали его богомъ | *ńoutė:* между собою | *oalėnė-sėr . . . joχtwėsėmėn:* не знаемъ, какой человѣкъ пришелъ къ намъ (nem tudjuk, miféle ember jött hozzánk) | *närėl tėχtilänėm:*

чѣмъ его угостить будемъ (mivel vendégeljük meg őt) | *vo̥nli-pėl:* какъ онъ сидитъ.

1 : 6—10. s. *soj tėχto̥χ vērtėsnė-kė:* если вѣрно хотите угостить | *so̥mľėχnė . . . jälkän:* идите въ амбаръ | *mätėr-ľi oḁt khontínė:* не наидете-ли что-нибудь | *oḁlpėl . . . khontímėn?:* раньше мы ничего не положили, не припасли, чего мы наидемъ? (előbb mi mitsem tettünk oda, nem raktunk félre semminemű eleséget, mit találhatunk mi?») | *sar jälkėn!* иди ужъ!

1 : 11—18. s. *äkwėps:* въ одинъ конецъ, скоро (egy véggel, gyorsan); *äkwėps mėno̥χ ńoram* «rögtön akarok menni». A végzet talán a *pos* «idő, időtartam» szót foglalja magában | *päri iėnė moarė oḁl-khun ols:* время давно былъ воротиться | *när-kho̥mėľ jėmts:* что съ ней сдѣлалось? (mi történt vele?) Az adott fordítás («mi a *pokol* lett vele?») hibás: az ÉV. *χḁmėl, χḁmėl-mā* «pokol» (= KV. *khḁmėl* «гробъ, *jiw*», vagyis «koporsó») helyett t. i. a KV. *kho̥mėľ* «hogyan, miképpen?» alkalmasabban illik a kifejezésbe; tehát kiigazítva: «micsoda, hogyan történt?» | *ānkėskė:* старуха | *tēn ōlnätėn-khwḁśtėl:* докуль они жили (a meddig éltek) | *vo̥s jo̥riŋ;* самую лучшую пищу взяли; *jo̥riŋ* v. *joriŋ päŋk:* большой, превосходной чиновникъ (nagy, előkelő tisztviselő).

2 : 1—5. s. *tḁul:* потомъ | *kwḁlmä śöut:* когда вcталъ | *ūkh-täχw:* повидаться | *khḁjėr vo̥r khōlγėm:* неприятность слышу (kellemetlenséget hallok); *vo̥r* = ÉV. *ur:* что-нибудь, причина (ügy, dolog, ok); tkp. «csalást» v. «csaló dolgot hallok» | *pupi-khwo̥r:* «kigyó», tkp. «istenke-alak» (= ÉV. *pupi̊'-χuri*). GONDATTI szerint (51. l.) a kígyót nem szabad agyonütni és megenni; mert néha isteni lény lakozik benne. PATKANOV szerint is (Irtisch-Ostjaken: 133. l.) «szent állatnak» (*jemiŋ voi*, vogulúl: *jelpin ui*) tartja a kondai nép a kígyót (*vāχte vōje* «csúszó állat»), kiknek fejedelme (*vāχte-vōje-χon*), két egymásra csavarodott kígyó, a rezet aranyra és ezüstre változtathatja. Nőnek ezen szent állatot megtekintenie sem szabad. | *mätėr tēsnė-kėt:* если вы отъ того ѣли, что-нибудь плохое будетъ.

2 : 6—10. s. *tḁmė̊, oḁt tėi̊mėn;* нѣтъ, не ѣдимъ; a *tḁmė̊* szóra nézve v. ö. tobolszki tatár *toma* «ничего (semmi)»; BUDAGOV I: 406. l. | *sėrėtḁusei̊':* навялывала, принуждала ѣсть (unszolgatta, hogy egyék) | *närės, närės:* сколько не билась, билась (akármenynyit erőlködött) | *khotėlätėl:* кажной день | *mäntėl:* пока (míg, mialatt).

2 : 11—18. s. *oḁl-khwḁtė:* куди-нибудь | *ḁm jartlėm ōlnė oḁmėlän:* не можете дальше со мною жить.

3 : 1—5. s. *ti̊l-tāŋkhėl:* изъ этого; *tḁul-tḁŋkhėl jisėm* оттуль пришелъ (onnan felől jöttem); az utótag igazi értelme előttem homályos | *ēkwoj, nä-nėr khomėľ jėmti?!* что ужъ будетъ?! | *tḁje-pėmät uitė:* какъ она съѣла | *ńoḁrėn tuńśi:* нагишомъ стоитъ.

3 : 6—10. s. *nė-nė tė-sėr tēnė polän?* что-за ягоды эти твои? | *läkwėlts:* выскочилъ | *mät khwaśė oati:* не долго | *śoritäχw:* ссориться | *nėnė:* зачѣмъ?

3 : 11—15. s. *tonäntėl:* съ того времени (azon időtől fogva) | *vorėtenta:* примѣчаютъ (figyelgetik), старикъ не придетъ-ли | *kērstėsγė:* наладили.

3 : 16—24. s. *makhtėsnė:* залѣзли | *khomľė rēttausän-kēpėl:* какъ васъ обманулъ | *kāsän räuts:* мѣшалъ (kavargatott) въ карманѣ *(kās)* | *jöpkė:* юбка | *vėl āsentelän:* вы не думаете, старая кожа ваша не будетъ (ne gondoljátok, régi bőrötök nem lesz többé), t. i. a köröm-bőr | *törėm-piśėl:* съ мудростю божіей (isteni fortélylyal) | *täuläχw:* появляться; *mort-vuj täuls:* заморскія птицы явились (a tengeren túli madarak megjelentek).

A teremtés történetével kapcsolatos bibliai elbeszéléseknek az itt közölt följegyzéshez hasonlatos vogul átdolgozását Gondatti-nak is volt alkalma hallani, még pedig — a mi különösen nevezetes — az éjszaki vogulok közt. Álljanak itt művének erre vonatkozó érdekes adatai: «Regélik, hogy a férfit és nőt isten agyagból alkotta, s hogy eleinte az égben éltek. Midőn ivadékaik nagyon elszaporodtak, isten az embereket a földre bocsátotta, hol egy ideig élve, ismét az égbe akartak följutni. Kérni kezdték istent, hogy teljesítse ez óhajtásukat; de isten nem hallgatott szavukra. Ekkor ők egy nagy ház építéséhez fogtak, melyet egész az égig szerettek volna emelni; de nem tetszett vállalatuk istennek s midőn már nagyon közelébe (t. i. az éghez) értek, egyet rúgott művökön s ez ettől szanaszét hullott. Ez alkalommal sok ember elpusztúlt; a megmaradottak pedig különféle nyelveken kezdettek beszélni, úgy hogy egyik nem értette meg a másikát. Innen származtak a külömböző népek. Ugyanekkor rendelte el az isten a halált az emberekre, hogy változzanak ismét agyaggá, melyből alkotva voltak. — Egy másik monda szerint, midőn isten a férfit és nőt a földre bocsátotta, megtiltotta nekik, hogy bármit is vegyenek szájukba. Az első időkben meg is tartották e parancsot, de aztán az asszony rábírta férjét, hogy a barkócza (vörös berkenye) gyümölcséből egyenek. Midőn ezt megtették, egyszerre szégyen szállotta meg őket s úgy éltek egymással, mintha idegenek volnának. Isten megtekinteni akarván embereit, leszállott a földre, kereste őket; de nem találta sehol. Ekkor kiáltással kezdte őket hivogatni, mire azok azt kiáltották vissza, hogy restelnek megjelenni előtte. Kitalálta isten, hogy mi történt és megpirongatta őket, meghagyván egyszersmind büntetésűl, hogy éhséget és szomjuságot szenvedjenek, ruházatra szoruljanak, az asszony beteg állapotban szülje gyermekét s az ember vége a halál legyen.

XI.

A városok és falvak keletkezéséről szóló énektöredéket a felső-kondai tuman-tavak nyugati csúcsában fekvő *Lōχ-voạni-pöul* (Сатиги) faluban *Pätėn-ėkhėt* (Потанахъ) *pöulėŋ khọm Vaśil Petė-riś Sapronop* (Василій Петровичъ Запроновъ) közlése nyomán 1888 október 28-ikán jegyeztem föl.

Minden ízében eredeti vogul énekkel van a jelen följegyzésben dolgunk, melynek hőse úgy látszik nem más, mint az Alsó-Konda vidékén Nachracsi közelében székelő két istenség, a *Khōn-tiŋ lui ōtrei*' közűl a kis fejedelem (*riś ōtėr*, osztjákul: *aj-ūrt*). Egy regeképpen előadott hősi énekünk is van ez alakokról (l. Vog. Népk. Gyüjt. II: 222—234. ll.), melynek több részlete egyezik a szent regének a Világügyelő férfiúról való elbeszéléseivel. Ugyancsak hasonló vonás, hogy az égi atya itt is a foldre küldi kisebbik fiát, hogy «táplálékot evő vogul népét minden éjjel s minden nap őrizze». E találkozások miatt vélem ez énektöredéket a kozmogoniai hagyományok közé sorozhatónak, úgy fogván föl, hogy tárgya általában a városok alapitására vonatkozik. De nem tartom kizártnak azt az esetet sem, hogy itt csakis az alsókondai fejedelmek saját ősi váráról van szó s az ének ennek dicsőségét és csodás keletkezését adja elő. Nem ellenkezik e fölvetellel a hősnek égi eredete (a mennyiben istenekké avatott földi fejedelmekről más regék és énekek is mondják ugyanezt); az pedig, hogy a hős vogul népét éjjel-nappal őrizni van hivatva, éppenséggel egybehangzó. A kérdes eldöntésében a tőlem származó czím természetesen nem illetékes.

Bevezető rész: «A nagy ég a mint úgy van, a mint úgy fekszik»: szokásos mesekezdés (l. még Vog. Népk. Gyüjt. IV: 371. l.). Talán nem is a «nagy ég»-re, hanem a «nagy isten»-re érti a mesekezdő szólás, hogy «él és fekszik». Az értelem mindenesetre efféle: «valamikor, a világ ideje alatt». | *pạsėŋ tōrėmt:* на свѣтломъ небѣ *khūrėm jäγińśť:* два сыновья съ отцомъ; a vogul kifejezés szabályos: a két fiú az atyjukkal három személy | *jā:* отецъ (= ÉV.: *jä'i* «atya») *tēpėl tēp mạńś oạtėm:* пищей питающій вогульской народъ; l. fönt VI: 13. s. jegyz. | *sạkhėŋ jiχ:* каждую ночь (*jiχ*) | *vọrėtäχw:* досматривать, хранить (fölügyelni, őrizni); *khwạnė* (e h. *khwạn-nė*) *vọrėtoạlạu?* «kitől őriztetik?» *kērstaγtės:* изладился на дорогу.

1. s. *tạrγė pöul-mė:* «много мѣста для деревни (sok falunak való helyet)»; *tạrγė* tdk. «külön-külön, szétválasztva» (l. Vog. Nyelvjár. 204. l.), tehát a valódi értelem: «különfelé, mindenfelé levő» *lakwėmtaγti:* переходить, перескочить (áthalad, átszökik); ettől: *läkwi* «szökik, odaugrik».

3. s. *ėsnät-väip mo*: «ищетъ мѣсто гдѣ садиться (helyet keres, a hol leszállhasson)»; *ėsäχu* = *vontoχ* «leülni, leszállani (röpülő lényekről mondva)» | *väip*: «подобный, удобный (alkalmas, megfelelő)».

5. s. *akwmäiś́t*: «разъ (egyszer)»; l. Vog. Nyelvjár. 207. l.

8. s. *ńiχėl poľ khwosėts*: «изъ лиственницы щепки откололъ (vörösfenyőből forgácsot vágott)». A *ńiχėl* ragja instrum. értelemben bajosan érthető; minélfogva lehetségesnek tartom, hogy ezen csupán csak a költői beszédben használatos, elavult szerkezetben a határozók ablativus ragja (*numėl, jolėl, tīl, tūl*) tartotta fönn magát. A szó ismétlésére vonatkozólag l. föntebb VI: 13. s. jegyz.

9. s. *χoś, χoś-jiw* = *χośnė* кремлевая сосна (keményfájú fenyő); l. fentebb VIII : **31** : 4. s. jegyz.

10. s. *sailė*: (tő: *sailä-*) жали (hosszan hasított vékony karó): *sailäjäχw* «szálakra vagdalni» | *päŋk-khaŋkhė tārėtėstė*: черезъ голову бросилъ, пускалъ. Ugyanily módon, t. i. hogy fenyűből hasított forgácsot dob fején által, igézi elő négyszögletes gerendaházát *Xuľ-ātėr* (l. Vog. Népk. Gyüjt. 291. l.).

11. s. «Ha az én énekem, regém folytatódik»: L. fönt I : **15**, 4. s. jegyz.

13. s. *tērėŋ kwäl*: v. ö. *tērėŋ vuot* «крѣпкой вѣтръ (erős szél)», *tērėŋ lo* «бойкая лошадь (derék ló)»; továbbá magy. *derék*.

15. s. *ūs*: «огородъ (kerítés)»; de alább (18. s.): «городъ (város)». A várfalak kerítéséről van szó, melyek t. i. egymás mellett sűrűn bevert karókból (czölöpökből) állanak.

19. s. *tonätėl*: послѣ того | *alė-khwatė särnėps*: коекакъ подремалъ, *jalė ajilmätwės* (elaludt), mint rendesen a hősök és samánok az igézet elmondása után; l. fönt III : 367. s. jegyz. A *särnėps* igével egytövű: *khwatė sārėmtės* «подремнулъ (elszunnyadt)».

20. s. *saχti*: толкнетъ, zúz; v. ö. *sāŋkhėp* «ступка (mozsár)».

21. s. *voχti*: колотушкой бьетъ (sulyokkal ver). Miután a hős elmondta bűvigéjét és elszunnyadt, láthatatlan lények sürögve forogva dolgoznak az igézet teljesítésén: házakat, várfalakat építenek. Ehhez sok karóverés, gerendarakás, fatörés szükséges; de a szellemek azon vannak, hogy az égi fejedelmi gyermek (*nāi-öupöu*) valahogy föl ne ébredjen a nagy zajtól. Ezért «a zúzó munkás halkan zúz, a sulyokkölönczczel (*vaχtėp*) karót verő halkan ver».

23. s. *ūlėm toarė vėl tōlpė*: чтобы его во снѣ не испужать (hogy őt föl ne riaszszák álmából).

24. s. *sosar* = ÉV., ÉO. *säsär* «погоди, молчи! (megállj, hallgass!)» indulatszó-féle fölkiáltás, a türelmetlenkedés kifejezése (magyarúl: «ugyan, ejnye!»). Az alvó hős megsokalja alvását s maga kiált föl: «ejnye, fölébredek már!».

31—35. s. такой большой городъ сдѣлался, что если сорока съ однаго конца города полетитъ, до другаго конца не полетитъ; при глазахъ людей *(ēlėm-kholės sosnät ńounė)* истерхатся, падетъ въ срединѣ дороги (olyan nagy város támadt, hogy a szarka, ha a város egyik végétől elrepül, a másik végéig nem repülhet: az ember szeme láttára mállik szét, hull le útja közepén)».

35. s. *rēśpi, tōśpi:* v. ö. *om ājmėm khwatė rēśpės* v. *tōślės, tōśpes:* «моя лопатина въ лоскути разодралась, истерхалась (ruhám szétfoszlott, szétrongyollott, szétmállott)».

[illegible]